

Vijf eeuwen Sint-Cathrien

in 's-Hertogenbosch

Geert Donkers | Ronald Glaudemans | Francien van den Heuvel | Toine Janssen

Harry Kelder | Han Keur | Ton Raes | Ton Vogel

KRING VRIENDEN
VAN 's-HERTOGENBOSCH

Colofon

© 2023 Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, werkgroep Kerken en Kloosters

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van: Stichting Van der Linden Fonds, Firma Van den Bouwhuijsen bouwbedrijf, Stichting Nelissen-Smit Fonds, Stichting Tilmanshof, Anonieme schenker.

Uitgave: Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Eindredactie: Francien van den Heuvel.

Vormgeving: Jan van Kempen, GXplus.nl, 's-Hertogenbosch.

Druk- en bindwerk: Prijsprinter.nl, 's-Hertogenbosch.

Foto omslag: Schilderstuk 'Sint Catharina', Coby Raes-van de Wal.

Originele fotografie en tekeningen:

Johanneke Bosman: portret Paul Janssen.

Ronald Glaudemans: tekening 5.2|7.3|7.4|7.9|7.10|7.11|7.12|7.13|7.14|7.19|27.3|27.6.

Ad Hartjes: afbeelding 6.7|6.8|6.9|13.9|15.15|17.1|18.1|18.2|19.1|19.2|19.3|19.4|19.5|19.6|19.7|19.8|20.2|20.3|20.5|20.6|22.8|22.9|22.10|22.11|22.12|22.13|23.6|23.8|23.9| A.1|A.2|A.3|A.4|A.5|A.6|A.8|D.1|D.2|D.3|D.4.

Paul Janssen: afbeelding 11.6|15.1|15.2|15.3|15.5|15.6|15.7|15.12|15.13|15.14|15.16.

Toine Janssen: afbeelding 4.5|5.3|5.10|5.13|6.4|6.6|9.1|9.7|9.11|9.12|9.15|9.16|9.18|9.19|9.20|11.10|11.15|12.1|12.3|12.5|12.6|12.7|12.8|12.10|12.11|12.12|12.13|12.14| 13.3|13.4|13.5|13.6|13.7|13.10|14.16|15.4|15.10|15.11|16.1|17.9|17.13|17.14|17.15|19.9|21.1|21.5|21.6|21.8|22.5|22.6|22.7|22.14|22.15|22.16|22.17|22.18|22.19|22.20|22.21|22.22|23.10|26.1.

Harry Kelder: afbeelding 27.2|27.4|27.5|27.9|27.10|27.11.

Han Keur: afbeelding 17.2|17.3|17.6|17.7|17.10|17.11.

Ton Vogel: afbeelding 16.2|16.3|16.4|16.5|16.6|16.7|20.8|24.1|24.2|24.3|25.1|25.2|27.12.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgenomen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten m.b.t. de afbeeldingen volgens wettelijke bepalingen te regelen en alle rechthebbenden, voor zover die te achterhalen waren, te vermelden in deze uitgave. Degene die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever wenden.

Eerste druk, oktober 2023

ISBN 978-90-833713-0-6

Inhoudsopgave

	Voorwoord	7
	Inleiding	11
DEEL I:	GESCHIEDENIS	13
1.	De orde van de kruisheren in 's-Hertogenbosch	15
2.	De Sint-Cathrienparochie in de schuilkerkentijd 1629-1811	27
3.	De Sint-Cathrienkerk in de protestantse periode 1629-1794	55
4.	De Sint-Cathrienkerk in de Franse tijd 1794-814	71
5.	De parochie Sint-Cathrien in de negentiende eeuw 1811-1900	81
6.	Begraven in en om de Sint-Cathrien van 1569-1829	103
7.	De bouwgeschiedenis: van kruisbroeders tot Stuyt	119
8.	De jaren 1913-1921: de bouwheer aan het woord	141
9.	Jan Stuyt en de bouw van de Sint-Cathrien	153
10.	Het bijzonder onderwijs in de parochie Sint-Cathrien	173
11.	De parochie Sint-Cathrien tussen 1900 en 1970	181
12.	De parochie Sint-Cathrien in de jaren 1970-2023	203
DEEL II A:	INTERIEUR - EREDIENST	215
13.	Het ciborium en het hoofdaltaar	217
14.	Kerkelijk zilver	225
15.	Paramenten	235
16.	De preekstoel	245
17.	Orgels	251
18.	De doopvont	273
19.	Kruiswegstaties en Calvarieberggroep	277
DEEL II B:	INTERIEUR - SCHILDERIJEN EN BEELDEN	283
20.	Acht historische schilderstukken	285
21.	Leonardus van Veghel en de Sint-Cathrien	297
22.	Vlaanderen in de Sint-Cathrien	307
23.	De koepelbeschildering en de engelenbeelden	323

DEEL III: BIJZONDERHEDEN EN EXTERIEUR	333
24. Het Dobbe-monument	335
25. De stal van Bethlehem	343
26. De voorgevel van de kerk	347
27. Klokken, uurwerk en wijzerplaat	351
DEEL IV: BIJLAGEN	359
A. Biografieën van acht pastoors	361
B. Overzicht van alle pastoors 1570-2023	371
C. Overzicht van andere bedienaren 1629-1972	373
D. Eerste stenen of vermeldingen	375
E. Oktober 1944, dagboek van pastoor A.J. Lange	379
F. Schenkingen 1871-1963	381
G. Verplaatsing van het orgel 1917	387
H. Lijst van predikanten van de Nederlands Hervormde gemeente van 's-Hertogenbosch 1626-1835	391
Verklarende woordenlijst	395
Bronnenoverzicht	401
De auteurs	411

Voorwoord

Voor u ligt een stevig boek met een rijke inhoud over een enorm boeiend gebouw: de Sint-Cathrien. In het jaar dat ik pastoor ben van de Parochie Maria, waarvan de Sint-Cathrien een van de 'vlaggenschepen' is, valt het mij steeds weer op hoeveel mensen iets met deze kerk hebben: ze zijn er gedoopt, getrouwd, maakten een uitvaart mee, waren er vrijwilliger, zaten op school aan de overkant, waren of zijn lid van scouting Petrus en Paulus, hebben gedanst in de patronaatszaal, of huurden een kamer in de pastorie.

De Sint-Cathrien is naast de grote Sint-Jan duidelijk present in het Bossche.

Zo'n dertig jaar geleden mocht ik mijn kerkelijke loopbaan beginnen in de Binnenstadparochie van 's-Hertogenbosch en de Lucasparochie. Ik was onder andere verantwoordelijk voor de eerste-communievoorbereiding. Met de eerste-communicanten liepen we langs de kruiswegstaties in de Sint-Cathrien. Ik liet de kinderen vertellen wat ze zagen. Pastoor Speekenbrink liep ook mee. Je zag hem genieten. Na afloop zei hij: "Mooi, mooi... Ik loop al jaren hier de kruisweg en nu heb ik een heleboel nieuwe dingen gezien!"

Zo hoop ik dat mensen niet alleen goede herinneringen aan deze fantastische, grote maar intieme koepelkerk hebben, maar de kerk ook weer opnieuw gaan ontdekken.

Vanuit de parochie staan we voor een grote uitdaging om de Sint-Cathrien weer nieuw leven in te blazen als parochiekerk voor de Bossche kant van onze parochie. Maar ook cultureel en maatschappelijk mag de Sint-Cathrien met pastorie en patronaatszaal een huiskamer voor de stad worden, met de deur zoveel mogelijk open voor iedereen.

Ik moet u dan toch ook wat teleurstellen als u dit boek openmaakt: het is niet af. Er wordt aan een nieuw hoofdstuk gewerkt! Maar het blijft uiteraard buitengewoon interessant om hier het wel en wee van dit prachtige ensemble te lezen. Ik dank dan ook bijzonder allen die enthousiast hun schouders hebben gezet onder de totstandkoming van dit monumentale werk.

Ik wens u veel leesgenoegen. En als u in de buurt bent, loop dan een keer binnen.

Welkom!

stadspastoor Paul Janssen

Inleiding

'*Domus mea domus orationis vocabitur*' staat op de gevel van de Sint-Cathrikerk. Dat betekent: 'Mijn huis zal een huis van gebed genoemd worden' (Mattheus 21: 13a). En inderdaad dit gebouw, deze kerk, is een huis van gebed. Gedurende een lange tijd hebben generaties parochianen hier hun lief en leed gedeeld, hun zorgen en hun dank gezegd; als individu of als deel van de gemeenschap in de eucharistie, bij feestelijke gebeurtenissen of in droevige omstandigheden. Hier nam men deel aan de sacramenten en was men lid van een van de koren, van congregaties en verenigingen.

De huidige kerk staat nu al een eeuw aan het Kruisbroedershof: de Cathrien- of Kruiskerk of de St. Catharinakerk of, en deze naam wordt hier gebezigd, Sint-Cathrien. De Sint-Cathrien is een kerk met een lange en rijke geschiedenis, een monument.

De parochie van Sint-Cathrien bestaat nu zo'n 450 jaar. In 1569 richtte bisschop Franciscus Sonnius naast de Sint-Jan drie nieuwe parochies op: Sint-Jacob, Sint-Pieter en Sint-Cathrien. De kerk van Sint-Cathrien was aanvankelijk een kleine kloosterkerk, of beter kapel, van het kruisbroedersklooster. Dit klooster was ontstaan uit het bogardenklooster in de stad: een groep bogarden sloot zich aan bij de orde van de kruisheren en vestigde zich in het nieuwe klooster vlakbij de stadswal.

Vanaf 1570 werd reeds een seculier priester als pastoor aangesteld. In 1601 werd de klooster- en parochiekerk vergroot, omdat het aantal parochianen toenam. De pastorie met de fraaie gevel in renaissance stijl werd in die tijd gebouwd.

Tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 door Frederik Hendrik werd de kerk echter beschadigd en na het gedwongen vertrek van de monniken uit hun klooster werden kerk en klooster geconfisqueerd. Na 1650 werd de kerk tot de komst van de Fransen in 1794 gebruikt door de protestanten. In de Franse tijd was de kerk bakkerij, paardenstal en hooiopslag.

Gedurende deze hele periode, dus vanaf 1629, kerkten de parochianen van Sint-Cathrien noodgedwongen in schuilkerken. Bij keizerlijk decreet gaf Napoleon de kerk in 1810 weer terug aan de katholieken. De kerk bleek echter in slechte conditie door achterstallig onderhoud en er werd al snel aan nieuwbouw gedacht. In 1842 gaf men uitvoering aan het plan van architect Jos de Kroon en mgr. Joannes Zwijsen kon de kerk in oktober consacrereren. Het oude gotische koor boven de Dieze werd behouden.

In de decennia na de teruggave van de kerk werden kunstschaten in de vorm van schilderijen, zoals de Verhaghen-doeken, beelden en liturgisch zilverwerk verkregen. Vooral vrijgevege parochianen schonken deze voorwerpen. Het magistrale Vollebregtorgel werd toen in de kerk geplaatst. Deze kerk, een zogenaamde 'Waterstaatskerk' bleek op het eind van de 19e eeuw zeer onderhoudsgevoelig. Bovendien was men niet tevreden over het zicht op het altaar. Nieuwbouwplannen werden bedacht en begin

twintigste eeuw uitgevoerd. Architect Jan Stuyt ontwierp een koepelkerk met behoud van het koor en met een vrij uitzicht op het altaar. Het orgel kreeg een plaats in de apsis achter het ciborium. In de koepel maakte de schilder Jan Oosterman in de stijl van Beuron een grootse schildering van de Acht Zaligsprekingen. Voor de Bossche martelaren Leonardus van Veghel en Joseph Dobbe werden in de kerk monumenten opgericht.

Eind jaren '90 vond een grote restauratie plaats, die voldoende perspectief bood voor een gezonde toekomst voor kerk en parochie.

(In bijlage D is de geschiedenis van de kerk te volgen middels de herdenkingsstenen die zich in de kerk bevinden.)

De parochie van Sint-Cathrien volgde in pastoraal opzicht de ups en downs van de katholieke kerk. De herwonnen vrijheid van godsdienst en het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie was een periode van emancipatie voor de katholieken. In de jaren van het zogenaamde 'Rijke Roomsche Leven' waren de katholieken manifest aanwezig in de samenleving. De parochie functioneerde als een spil: heel het leven stond in het teken van de Roomse religie. Het kerkbezoek was hoog en de congregaties en verenigingen floreerden.

In de jaren '60, na Vaticanum II, haakten steeds meer parochianen af en trad er een daling van het aantal priesters in. De Sint-Cathrien werd onderdeel van de parochie Binnenstad. Daarna volgden nog meer fusies tussen de parochies in de stad, die uiteindelijk resulteerden in de Parochie H. Maria.

De Sint-Cathrienkerk heeft als katholieke kerk inmiddels haar deuren geopend voor andere gemeenschappen, die hier hun diensten vieren: de Johannes van Damascus gemeenschap, de Armeens Apostolische Kerk, de Servisch Orthodoxe gemeenschap en de Poolse R.K. Kerk. Daarnaast heeft ook de Parochie Maria zelf ambitieuze plannen om van kerk, pastorie en patronaatszaal weer een huiskamer voor de stad te maken.

Op de gevel van de Sint-Cathrien staat nog een tekst: *'In ea omnis qui petit accipit, et qui quaerit invenit et pulsanti aperietur.'* Dat is: *'Al wie daarin vraagt, verkrijgt, en wie zoekt, vindt, en voor wie klopt wordt opengedaan.'* (Mattheus 7: 7,8)

'Voor wie klopt wordt opengedaan'. Het verhaal van de Sint-Cathrienkerk in 's-Hertogenbosch, houdt een uitnodiging in. Daarom: wie interesse heeft in het verhaal van Sint-Cathrien, sla het boek open en je nieuwsgierigheid zal beantwoord worden.

Deel I

Geschiedenis

De orde van de kruisheren in 's-Hertogenbosch

GEERT DONKERS

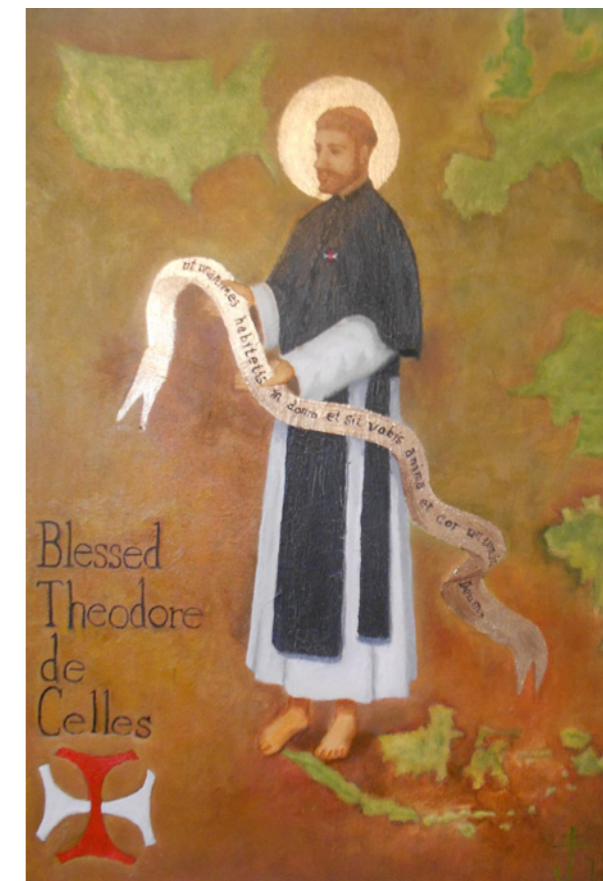
Gewone Bossche namen als Kruisbroedershof, Kruisbroedersstraatje en Kruisbroedershekel doen vermoeden dat in dit deel van de stad kruisbroeders geleefd moeten hebben.

Op deze plaats heeft inderdaad een klooster met een kapel, later kerk, gestaan van kruisbroeders of kruisheren. De huidige kerk, de Sint-Cathrien of Kruiskerk, staat deels op de fundamenten van dit vroegere klooster.

De geschiedenis van dit Kruisherenklooster en zijn bewoners wordt hier verhaald.

VOORAF

De orde van de kruisheren werd gesticht door Theodorus de Celles (1166-1236). Hij studeerde aan de kathedrale-kapittelschool in Luik. Van 1188 tot 1191 nam hij deel aan de derde kruistocht in het leger van keizer Frederik Barbarossa in het gezelschap van Radulf van Zäringen, de bisschop van Luik. In Jeruzalem kwam hij in contact met de Reguliere Kanunniken van het H. Graf. Theodorus was onder de indruk van hun sobere levensstijl. Terug in Luik werd hij seculier kanunnik aan de kathedraal en leefde daar royaal van een prebende. In 1209 ging hij nogmaals op kruistocht nu naar de Albigenzen in Zuid Frankrijk.

1.1 |
Bidprentje Theodore de
Celles. - BRON: WIKIPEDIA.

In Luik zei hij daarna de luxe van het kapittel vaarwel en koos voor een meer geestelijke levensstijl in eenvoud. Hij verliet daarom met vier andere kapittelheren de kathedraal en vertrok naar Hoi. Hier leefden ze bij de Theobalduskerk, die hen door de bisschop was geschonken. Ze bouwden hier in Clarus Locus (Oord van Helder Licht) het klooster Clair Lieux.

De groep leefde hier volgens de regel van Sint Augustinus en nam een groot deel van de constitutie van Dominicus over. De regel van Augustinus opent met de zin:

“Allereerst moet u eensgezind tezamen wonen, één van ziel en één van hart op weg naar God. Want is dat juist niet de reden waarom u samen bent gaan leven.”

1.2 |
Kruisheer in vol ornaat.

- Bron: BHIC.

De regel voorzag verder in alle vragen van een kloostergemeenschap: regels over kuisheid, armoede en gehoorzaamheid. Ook over de onthechting van de wereld, de verdeling van arbeid, over ondergeschiktheid, broederlijke naastenliefde, gemeenschappelijk gebed, vasten en onthouding, ziekenzorg en over stilte en lezen tijdens de maaltijden voorzag het praeceptum (de regel). De regel van Augustinus werd gepraktiseerd door veel orden.¹

Na een ascetisch leven in vroomheid overleed Theodorus de Celles in augustus 1236 in het bijzijn van zijn volgelingen.² In 1248 erkende paus Innocentius IV vanaf het Concilie van Lyon de orderegel van de Reguliere Kanunniken van de Orde van het Heilig Kruis.

In hun orderegel nam het koorgebed een belangrijke plaats in. Vastgesteld werd dat de orde bestuurd werd door een magister-generaal, die voor het leven werd gekozen. Ieder jaar vond er een generaal kapittel plaats met alle priors van de huizen vergezeld door twee heren uit elk klooster. Elk klooster werd bestuurd door een prior, die gekozen werd door de leden van het klooster. Lange tijd hanteerde men het principe van stabiliteit d.w.z. dat ieder lid gebonden bleef aan het huis waar hij intrad. Later versoepelde men deze regel om praktische redenen. In hetzelfde

¹ Website, augustijnen.nl.

² De meest betrouwbare gegevens over het leven van Theodorus de Celles werden ontleend aan de *Chronicon Sanctae Crucis (1635)* van prior Russelius van het klooster in Suxy. Francino, p. 22.

pauselijke schrijven werd ook de klederdracht van de broeders vermeld: over een wit habijt werd een grauw (later zwart) scapulier met zwarte capuche gedragen. Op het scapulier bevond zich op borsthoogte een kruisje: horizontaal rood en verticaal wit.

De orde groeide en al spoedig volgden vestigingen of kanonieën in wat nu België, Frankrijk, Duitsland, Engeland, Schotland en Nederland genoemd wordt. Reeds in 1314 woonden er kruisheer in Gorcum, die vier jaar later in het naburige Asperen een klooster bouwden. In 1371 stichtte men een klooster in St. Agatha bij Cuijk. Door alle eeuwen heen was dit de hoofdvestiging van de kruisheer. Het klooster in St. Agatha was geen toeval: de heren van Arkel, waar Asperen onder viel, waren verwant aan de heren van Cuijk.

In de loop der eeuwen ontwikkelde de orde zich en kende perioden van bloei en verval. Het wel en wee van de orde verliep vaak gelijk met de ontwikkelingen in de kerk.

Het Westers Schisma in de veertiende eeuw gaf ook bij de kruisheer een periode van verslapping. Tussen 1422 en 1510 werden er echter 36 nieuwe kloosters gesticht. De invloed van de Broeders van het Gemene Leven was hier merkbaar. De Hervorming was voor veel gemeenschappen van kruisheer een moeilijke tijd: in veel reformatorische gebieden werden zij verdreven.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd in 's-Hertogenbosch een kruisheer -of kruisbroederklooster gesticht.

DE KRUISBROEDERS IN 'S-HERTOGENBOSCH

De vestiging van de kruisbroeders in 's-Hertogenbosch kende een merkwaardige voorgeschiedenis. Die had alleszins te maken met de bogarden die in de stad woonden.

De bogarden (begarden, beggarden) bestonden uit groepen jongelingen, die zich verenigden in een gemeenschappelijk leven. Ze droegen geen kloosterhabijt, maar leidden wel een godvruchtig leven. Ze verdienden de kost met handenarbeid, zoals het weven van laken. Ze betrokken een pand in de Verwersstraat. Dit stadsdeel was het middelpunt van de textielnijverheid. In het huis woonde ook een priester voor het geestelijk welzijn van de bewoners.

In 1439 namen de bogarden de regel en de kleding van de Derde Orde van St. Franciscus aan. Tevens werd bepaald dat enkelen van hen de priesterwijding zouden ontvangen.

In de loop der jaren gaven een aantal bogarden te kennen dat zij kloosterling wilden worden. Zij richtten zich tot de prins-bisschop van Luik, Lodewijk van Bourbon, en vroegen toestemming zich te mogen aansluiten bij de orde van de

kruisheer. De bisschop beloofde hun verzoek over te brengen aan het generaal-kapittel van de kruisheer.

Het verzoek kreeg een positief antwoord: de magister-generaal, Peregrinus à Campis (1463-1473) kwam hoogst persoonlijk met vier priors naar 's-Hertogenbosch. Op 21 augustus 1468 werden er van de zestien bogarden tien in de Orde van de kruisheer opgenomen. De eerste prior werd Albert van Hamont.

1.3 |
Situatiekaartje van het bogardenklooster: hoek Verwerstraat/Waterstraat (1904).

In de kroniek van het Geertruiklooster te 's-Hertogenbosch werd het aldus verwoord:³

“In den jaere 1466 waeren int bogardenclooster sestien geprofesside broeders, te weten ses clercken ende tien leecken, die gerijst sijn bij Lodewijck Bourbon, bisschop van Luijck; ende hebben aen hem versocht, dat hij den prior van de cruijsbroers daertoe brengen soude, dat sij mochte staen onder de cruijsbroers; ende den prior van Hoijs met vier andere prioren uijt Luijck quamen ten Bos; ende sij wierden verhoort ende ontfangen tot de cruijsbroedersorder; ende broeder Albert van Hamont wiert den eersten prior in het voornoemt clooster.”

In de praktijk betekende deze overgang naar de kruisheren dat er twee groepen kloosterlingen in één gebouw, het bogardenklooster, leefden. Al spoedig ontstond er onenigheid. De kruisbroeders schenen zich overmoedig gedragen te hebben tegenover hun huisgenoten de bogarden. Deze deden daarop hun beklag bij de generaal van de bogarden die op zijn beurt de zaak aanhangig maakte bij de H. Stoel. De bogarden bleken volgens de uitspraak van de H. Stoel, bij monde van paus Paulus II, de oudste rechten op het klooster te hebben, ondanks het feit dat ze in de minderheid waren.

De auditeur beval de kruisbroeders daarom het huis van de bogarden te verlaten en sprak de kerkelijke ban uit. Gelovigen moesten de kruisbroeders mijden zolang zij geen absolutie hadden gekregen. In 1470, op 25 maart, werden zij van excommunicatie ontslagen *“nog vóór het begin van de Goede Week, zodat ze hun Pasen nog konden houden”*.

Ze betrokken een oud vervallen krot in het straatje de Mortel waar ze in erbarmelijke omstandigheden tot de volgende zomer bleven.

³1 Van Bavel, (2011).

Nogmaals de Geertruikroniek:

“Eodem anno is een grooten twist ontstaen tussen de cruijsbroers ende bogaerden, wie van bijde het clooster behouden soude, daer veel processen om gevallen sijn; maer de cruijsbroers hebben den 7 december het clooster van de bogaerden verlaten ende sijn gaen wonen in een huijs in de Mortel, daer sij tot in den somer groote armoede geleden hebben; doen hebben sij een plaets gecocht achter Sint Jorisstraet ontrent de wall voor de somme van 1614 goude rijnguldens; ende door toedoen van hertog Carel ende Jan Moninxs ende meer andere goede herten een clooster beginnen te bouwen.”

Vanuit de Bossche burgerij werden er intussen bezwaren opgeworpen tegen de vestiging van nog een klooster. Men beriep zich op een privilege dat hun geschonken was door Philips van Bourgondië. Daarin was bepaald dat er verlov van de hertog nodig was om als kloosterlingen bezit te verwerven. De burgerij zag in nog een klooster, naast de veertien kloosters die al in de stad gevestigd waren, een lastenverzwaring voor de stad. De kruisbroeders getroostten zich veel moeite en een lange periode om uiteindelijk de toestemming van hertog Karel de Stoute te krijgen. Gedurende die wachttijd volhardden de monniken in hun armtierige toestand. Tot de verlossende brief kwam van het hertogelijk hof: de kruisbroeders kregen verlov een klooster te bouwen achter de St. Jorisstraat. Ze hadden een mecenas in de persoon van Jan Monincx, die het terrein kocht voor 1614 goudguldens. Borg stonden Hendrik van Hedel en Theodorus van der Elst. De kruisbroeders zelf waren arm: hun inkomen bestond toen uit de jaarlijkse roggepacht van vier mudden. Door aalmoezen en giften hoopte men de schulden te kunnen inlossen.⁴

⁴1 Enige tijd later bleek bij het opmaken van de boeken een batig saldo van 295 pond.

Op 15 juli 1470 werd het nieuwe klooster, toegewijd aan St. Catharina, betrokken. In het begin woonden er in het nieuwe klooster van de kruisbroeders tien, misschien elf, kloosterlingen: zes priesters en vier of vijf broeders of conversen.

Bij het klooster bevond zich ook een kerk, of beter een kapel, waar plaats was voor een altaar, koorbanken en enige beperkte ruimte voor burgers uit de stad.

Wellicht stond hier al een kapel, die toegewijd was aan St. Cathrien. In de statuten van de kruisheren werd voorgeschreven dat hun kerken toegewijd moesten worden aan het H. Kruis. Het is daarom aannemelijk dat er al een kapel stond, toegewijd aan Sint-Cathrien of ‘hebben de kruisbroeders met een wens van de weldoeners rekening gehouden?’

Het klooster is totaal verdwenen. In het hoofdstuk over het bouwhistorisch onderzoek (hoofdstuk 7, De bouwgeschiedenis van kruisbroeders tot Stuyt) wordt een reconstructie van het klooster gemaakt. Het klooster van de kruisbroeders was een sober gebouw, geheel in overeenstemming met de geest van de kruisbroeders.

Het klooster verwierf bekendheid door het zogenaamde Wonderkruis. Volgens de overlevering was het Wonderkruis ontstaan uit een hostie. Een ziek meisje had de hostie namelijk uitgebraakt in de kapel. Ze liet het braaksel verdwijnen onder de tegel waarop gebrakt was. Toen de tegelvloer later vernieuwd werd, ontdekte men een eigenaardig beeldje van de gekruisigde Christus. Het bestond uit houtachtig materiaal, bruinrood van kleur en het wonderlijke was dat het beeldje voortdurend groeide. Alle reden voor de prins-bisschop van Luik, Erardus van der Marck, om bij zijn bezoek aan 's-Hertogenbosch in 1517 een aflat van 40 dagen te verlenen aan een ieder die tot het Wonderkruis bad. Deze officiële erkenning had invloed op de toename van pelgrims.

De Orde van de kruisheren was een contemplatieve gemeenschap. Het koorgebed was dagelijkse realiteit. Bij het verzorgen van het H. Officie in hun kloosterkapel brachten zij vele uren door in hun koorgestoelte. Afgezien van assistentie in een van de nonnenkloosters, hielden zij zich niet bezig met zielzorg.

1.4 | *Wonderkruis, Collectie Museum Krona Uden.* - FOTO: D. TIELEMANS.

Over het algemeen volgden zij de kalender van de dominicanen, maar weken daarvan af bij feesten die op hun eigen orde betrekking hadden. Kruisvinding op 3 mei, Kruisverheffing op 14 september en Sinte Cathrien op 25 november waren typische kruisbroedersfeesten. Evenals 4 mei, de Doornenkroon des Heren, op 18 juli Sint Odilia van Keulen, de tweede patrones van de orde, en Sint Helena, 18 augustus, de derde schutsvrouw werden door de monniken gevierd.

In 1569 verhef de eerste bisschop van 's-Hertogenbosch, mgr. Franciscus Sonnius de kloosterkerk van de kruisbroeders tot parochiekerk. De pastoor was geen kruisheer maar een seculier priester: Adrianus Back, pastoor van 1570 tot 1574. Het kathedraal-kapittel van Sint-Jan had namelijk het recht om een priester bij de bisschop voor te dragen.

De Kroniek van het Geertruiklooster beschreef de parochie als volgt:

“De vierde parochie is Sinte-Catarina ofte Cruijs broeders parochie; ende daer onder hooren alle de huijsen aen den eene cant van Sint-Joris straet beginnende van de huijsinge van den abt van Sint-Getruijen tot Loven incluijs ende soo voorts door de ghehele Vuchterstraet, Vuchterendijck ende wederom aen de andere sijde tot de huijsinge De Clock op den hoeck van de Postelstraet incluijs aen de eene sijde van de Postelstraet, te weten aen de sijde van het convent van de capucienen ende soo voort aen de van Den Nobell langs de Cruijsstraet tot over de Corenbrugge aen de selve sijde van de brouwerije De Drie Cronen, den Uijlenborg aen bijde sijde met de eene sijde van Sint-Jans poort, te weten aen de sijde daer Waelwijck uijthangt met alle straetjens die onder hetselve district gehooren.” (folio 181r)

In 1566 trok een fanatieke bende, vooral bekend als de beeldenstormers, vanuit het zuiden op. Kerken werden geplunderd en veel beelden vernield. Ook de Sint-Jan was voorwerp van deze beeldenstorm. Op het eind van augustus 1566 en rond 10 oktober van dat jaar was het de beurt aan de kloosters en hun kerken. In het kruisherenklooster werden altaren en beelden geschonden en werden veel kostbaarheden gestolen. De schade was groot en te betreuren. De katholieken in het noorden hadden echter nog meer te leiden onder de terreur van de beeldenstormers. In de plaatsen die de calvinisten bezetten, werden de priesters en de kloosterlingen gevangen genomen en hun kloosters en kerken geconfisqueerd. De kruisheren van het klooster te Woudrichem vluchtten daarom in 1572 naar hun ordegenoten in 's-Hertogenbosch. 1572 was ook het jaar dat de Bossche priester Leonardus van Veghel, pastoor te Gorinchem, in Den Briel met achttien andere geestelijken de marteldood stierf.

De kerk van Sint-Cathrien was de parochiekerk van de familie van Leonardus van Veghel. In deze kerk werd enkele malen een mis opgedragen voor de zielenrust van Leonardus. Men ontdekte echter dat dat niet nodig was, omdat hij als martelaar niet uit het vagevuur gered hoefde te worden.⁵

In 1579 had de Bossche burgerij zich ontdaan van de calvinistische overheersing. Daarna was het gevaar voor de katholieken voorlopig geweken. Men was echter wel voortdurend op zijn hoede voor de Staatse legers. De bevolking van de stad was inmiddels gedaald van 14.500 naar 11.300 inwoners. Het aantal kruisbroeders was redelijk op peil gebleven: er woonden negentien (misschien eenentwintig) kloosterlingen, dat waren dertien of vijftien kanunniken en zes broeders.

⁵1 In de Sint-Cathrienkerk is een grafsteen bewaard, die wordt toegeschreven aan de ouders en zus van Leonardus van Veghel.

Over de financiële toestand van het klooster is niet veel bekend. Het klooster kon, ondanks de gunsten van de burgers, niet rijk genoemd worden. Bij de start van het nieuwe bisdom moesten de kruisbroeders één gulden opbrengen voor het nieuw te stichten seminarie. Voor veel andere kloosters was dat een bedrag tussen 6 en 28 guldens. Op Luisel bij Boxtel bezat het klooster het eigendom of de cijnsplicht van de St. Joris- of Papenhoeve. In Schijndel had men de roggepacht van een akker bij het huis 'd'n Dom'. Af en toe werden de broeders bedacht in een testament.

Maar toen in 1606 de brug over de Binnendieze, op het kloosterterrein, gerestaureerd moest worden, ontbraken de middelen. De toenmalige prior Paulus van Balen verkocht de brug aan het stadsbestuur. Voorwaarde was dat het stadsbestuur de brug zou vernieuwen en onderhouden.

De gewone dagelijkse gang van zaken in het klooster werd nauwelijks gedocumenteerd. Over het algemeen kan gezegd worden, dat in het klooster een deugdzaam leven geleid werd. Enkele zeldzame getuigenissen bevestigden dat idee. Bisschop Nicolaas Zoesius, bisschop van 1615 tot 1625, deed verslag van het bisdom 's-Hertogenbosch aan Rome. Hij "prijst hen om hun vroomheid in gebed en hun getrouwheid aan de regels".⁶ Over de andere kloosters in de stad was hij niet zo positief.

Bij een visitatie, door een kruisheer van elders, in 1623 werden geen echte vergrijpen geconstateerd. De visitorator wees wel op de discipline tijdens de koordienst, aandacht voor het stilzwijgen en het vervolmaken van de meditatie. Hij zei tevens iets over het enkel toelaten van mannen in de refter en op het voorlezen tijdens de maaltijden.

⁶1 Francino(1977), p. 30.

Verder kreeg de prior de opdracht de relikwie uit de Doornenkroon en de relikwie van St. Hubertus in de kloosterkerk uit te stallen. De visitorator had ook zorg over de bibliotheek van het klooster. Hij stelde een bibliothecaris aan: broeder Jan Gat. Hij moest de bibliotheek van goede boeken voorzien. Aankopen van boeken werden gefinancierd uit de offergelden in de kerk en uit de opbrengst van het dodenboek.⁷

Van individuele kloosterlingen is vrijwel niets overgeleverd. Als uitzondering werd van kruisbroeder Matthijs Brouwers, subprior, koster en organist het een en ander bekend. Hij schreef een boek over het leven van Christus: "Die genealogie ofte afcomste ons heeren Jhesu Christi met veel soeter contemplatien." Het was een opdracht van juffrouw Alken Anthonissen van Erp, religieuze in het klooster Mariënwater; zij was birgittines.

Dezelfde kruisheer schreef in 1610 "Een excellente oeffeninghe van het lijden ende passie O.H.J.C. ende wordt genaemt het Cruysgebet." Schrijven en overschrijven waren de activiteiten die in het klooster beoefend werden.

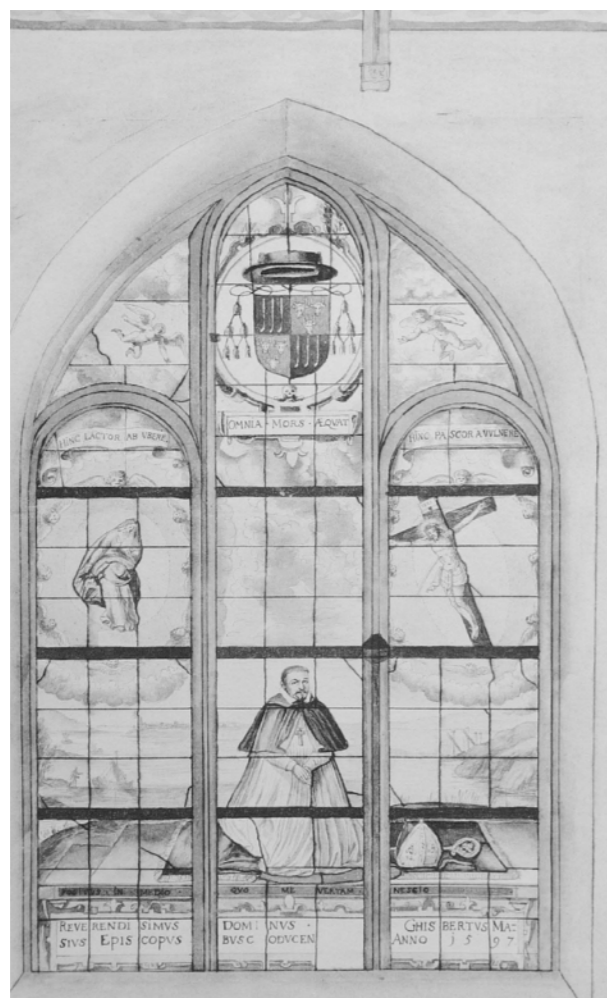
De kloosterkapel, die tevens parochiekerk was, werd al gauw te klein. In 1601 legde de gouverneur van de stad, heer van Grobbendonck, de eerste steen voor de uitbouw van de kerk:

“Als men schreef 1601 leide de Heer va Grobbendonck, Ridder, aen dese piler, den irsten steen- Gouverneur deser Stadt.”

Aan de bestaande kapel werd een nieuw voorschip gebouwd en een zijbeuk aan de noordzijde. Aan beide zijden werden zijkapellen gebouwd om toch het idee van een kruisvorm te krijgen. Het stadsbestuur, verantwoordelijk voor de parochiekerken, gaf financiële hulp: in 1605 met

⁷1 Heere (196?), p. 23,24. Het dodenboek was een boek met namen van overledenen waarvoor eeuwig werd gebeden en waarvoor een offer werd gevraagd. Ook wel genoemd: Eeuwige Memorie.

1.5 |
Tekening van Pieter Saenredam (1632). Raam geschonken door Bisschop Masius aan de Sint-Pieter. Een identiek raam schonk de bisschop 12 jaar later aan de Sint-Cathrien. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0034860.

600 gulden en in 1606 met 2250 gulden. In 1607 was het werk voltooid. Bisschop Ghisbertus Masius (1594-1614) schonk een gebrandschilderd raam aan de kerk. Hij was hier zelf afgebeeld in knielende houding. Aan de ene kant van de bisschop bevond zich een kruisbeeld, aan de andere zijde was de H. Maagd afgebeeld. Aan de onderzijde was een tekst te lezen: (in vertaling)

*“Nu hier een wond mij spijs
En daar een borst mij laaft,
Weet ik, te midden neergeknield,
Niet, waarheen mij te wenden.”⁸¹*

⁸¹ Francino (1977), p. 32 en 35. In niet-katholieke kringen gaf deze tekst aanleiding tot spot: ‘O, grote zot, keert u tot God’ las men onder het raam.

Het raam was ontworpen door de schilder Jan Roelofszn van Diepenbeeck. Ook het stadsbestuur liet zich niet onbetuigd en schonk in 1620 een bedrag van 90 gulden voor een gebrandschilderd raam in de kerk.

De pastorie (1619) werd in het verlengde van de sacristie gebouwd ten noorden van het koor over de Binnendieze. Het gebouw werd opgetrokken in rode baksteen met witte zandsteen banden. Het geheel werd bekroond door een uit- en inzwenkende topgevel. De gevel werd gepleisterd.

1629

Na een drietal pogingen van Prins Maurits (in 1594, 1601, 1603) om de stad in te nemen, was het uiteindelijk stadhouder Frederik Hendrik die na een beleg van vier maanden de stad innam. Het beleg begon de 30^e april. In de maanden daarop volgend werd de stad van verschillende kanten beschoten. Op de 12^e augustus lag het kruisherenklooster onder vuur en een voltreffer kwam op de kerk terecht. De paters waren intussen gevlucht naar het klooster van de minderbroeders. Helaas had niemand gemerkt dat de oude, dove kruisbroeder Antonius van Erp aan het bidden was in de kerk. Hij kwam om het leven.

De bisschop, Michaël Ophovius (1626-1637), riep op vraag van de magistraat op 10 september alle kerkelijke overheden bij elkaar. Naast de bisschop waren de prelaat van Berne, alle andere kloosteroversten en de pastoors in overleg met de afgevaardigden van de magistraat. Namens de kruisbroeders was prior Joannes Lievens (prior van 1616 tot 1638) aanwezig. Hier werden de voorwaarden voor de overgave besproken. Men stelde dat een vrije uitoefening van de eredienst van groot belang was.

Op 11 september werd er een grote bres geschoten in de Vughterpoort. Meteen daarna begonnen de onderhandelingen tussen de belegeraars en het stadsbestuur. Aan vrijheid van eredienst werd niet tegemoet gekomen.

De bisschop kreeg bij de Prins wel enkele kleine toezeggingen. Priesters en mannelijke kloosterlingen mochten nog twee maanden in de stad blijven om hun meubelen, paramenten en andere kostbaarheden in te pakken; ze behielden echter wel het vruchtgebruik van hun geconfisqueerde eigendommen. De kloosterzusters mochten in de stad blijven, behielden hun inkomsten, maar hun eigendommen vervielen aan de Republiek. Deze prinselijke gunsten waren zeer tegen de zin van de Staten, die een onmiddellijk vertrek van alle geestelijken geëist hadden.

Bisschop Michaël Ophovius hield een dagboek bij over deze periode. Hij meldde op 15 september aan Aartshertogin Isabella dat de stad zich had moeten overgeven. Op 17 september kwamen er 1200 wagens naar de stad om de uittocht van alle vluchtelingen mogelijk te maken. Ophovius zelf kreeg vier karren om zijn privégoederen, de kerkschatten en het archief van de St. Jan mee te voeren.

Op 19 september 1629 werd de eerste reformatorische dienst gehouden in de St.-Jan in het bijzijn van Frederik Hendrik en zijn eega Amalia van Solms.

VLUCHT NAAR UDEN

De kruisbroeders verzamelden het Wonderkruis, de relikwieën, kleine kerkmeubelen, handschriften en wiegedrukken. (Of alle goederen bij elkaar zijn gebleven gedurende alle omzwervingen is niet bekend.) Ze trokken weg uit de stad: twaalf kanunniken (twee ontbraken) en zes broeders. Ze waren betrekkelijk jong en bleven als groep bij elkaar. De kruisbroeders vertrokken naar Schijndel. De groep verbleef zeer waarschijnlijk in het huis ‘d ’n Dom’ aan de Meijgraaf. Bij dit huis lag de akker waar men vanouds een roggepacht moest betalen aan de kruisbroeders. Deze locatie lag dichtbij de stad, want men hoopte binnen niet al te lange tijd terug te keren naar het klooster in de stad.

Tot 1636 was Schijndel een veilige plek. Toen de retorsieplakkaten⁹¹ van kracht werden, was de groep genooddaakt naar Uden te trekken. Uden lag in het ‘vrije’ Land van Ravenstein, waar het katholieke huis Palts-Neuburg, in de persoon van Heer Jan Willem von Neuburg, het bewind voerde. Dit gebied viel buiten de macht van de Republiek.

De kruisheren betrokken bij aankomst in Uden een boerderij op de Bitswijk. In 1652 kregen ze toestemming om een klooster te bouwen op de Vorstenburg.

⁹¹ De retorsieplakkaten (1636) verboden alle geestelijken en kloosterlingen om zich in de Meierij van 's-Hertogenbosch te bevinden. Derhalve waren ook alle godsdienst oefeningen verboden.

1.6 |
Kruisherenklooster, voorzijde kapel Lieve Vrouweplein Uden, architect Caspar Franssen. - BRON: WIKIPEDIA.

Uden was in die tijd al een bedevaartsplaats. De pelgrims vereerden het beeldje van Onze Lieve Vrouw ter Linde. De kruisheren kregen in 1674 de bediening en de inkomsten over de Mariakapel. Rond 1700 bouwden ze een nieuw klooster met een Latijnse school en 10 jaar later een nieuwe achthoekige Mariakapel.

In de Franse tijd (1794-1813) en tijdens de regeerperiode van Koning Willem I (1813-1840) was de kruisherenorde, door alle antiklerikale en antireligieuze maatregelen, bijna ten dode opgeschreven. Onder Koning Willem II (1840-1849) werd de wijding van Henricus van de Wijmelenberg tot kruisheer het begin van een nieuwe bloeiperiode. In 1886 opende men een 'vrij' priestercollege. In 1905 bouwden de kruisheren een nieuw klooster en een grote kapel in neogotische stijl. In de kapel was een ereplaats voor Onze Lieve Vrouw ter Linde en hing aan een zijmuur het Wonderkruis. Het complex was een ontwerp van architect Casper Franssen.

KERK EN KLOOSTER IN 'S-HERTOGENBOSCH

Pas in 1648 werd de schade aan de Sint-Cathrikerk hersteld met bruikbare bouwmaterialen van de gesloopte Sint-Pieterkerk. De protestanten namen de kerk twee jaar later in gebruik en wel tot 1794. Daarna werd de kerk -in de Franse tijd- gebruikt als paardenstal, hooiopslag en militaire broodbakkerij.

Het klooster van de kruisbroeders werd in 1682 ingericht als gevangenis: 'de geweldiger provoost'. Het gebouw bleef als zodanig in gebruik tot 1789. Daarna werd de gevangenis verplaatst. Het voormalig kruisbroederklooster werd op 28 juli 1801 door Bernard Willem de Roy van Wichem, kolonel-directeur van 's Lands Fortificatiën, verkocht aan Arnoldus Kluytmans. Het werd toen omschreven als "*huis en erf, voorheen gebruikt tot eene Militaire Provoost, gelegen bij de Manege; de kooper zal dit gebouw toen wel gesloopt hebben.*"¹⁰ Het Franse bestuur heeft in 1810 de Sint-Cathrien weer als kerk ingericht.

NAWOORD

Een laatste bloeiperiode beleefde de orde van de kruisheren in de periode van het 'Rijke Roomsche Leven'. Behalve in Uden waren er opleidingshuizen op diverse plaatsen. Veel kruisheren voelden zich thuis op verschillende middelbare scholen in het land. Ook in het pastoraat waren kruisheren actief. Anderen zetten het heilzame werk voort in andere delen van de wereld.

Na 1960 daalde ook bij de kruisheren het aantal nieuwe aanmeldingen en steeg het aantal uittredingen. Uiteindelijk bleven twee vestigingen bestaan. In Uden werden kruisheren opgevangen die veel zorg nodig hadden. Brabant Zorg nam derhalve het complex en de zorg over. Het klooster in Sint Agatha opende haar deuren voor het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. Het aantal kruisheren is tot een minimum gedaald (2022). In Sint Agatha geldt:

*'Het heilig vuur dooft in het oudst nog bewoonde klooster van Nederland langzaam uit.'*¹¹

¹⁰|1 Sasse van Ysselt, (1910) p. 353.

¹¹|1 De Volkskrant, 22 juni 2022.

De Sint-Cathrienparochie in de schuilkerkentijd 1629-1811

TON VOGEL

MISSIEGEBIED

Nadat 's-Hertogenbosch in september 1629 capituleerde, behoorde de stad aan de Staten-Generaal en werd de Raad van State in Den Haag belast met het toezicht op het dagelijks bestuur. In de stad verboden de wereldlijke gezaghebbers, zoals eerder in de Republiek, het openlijk belijden van het katholieke geloofsleven.

Bij de Vrede van Münster in 1648 werden 's-Hertogenbosch en haar Meierij officieel door de Spaanse regering overgedragen aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Het hoogste kerkelijke gezag, de paus, verklaarde de Republiek eind zestiende eeuw al tot missiegebied omdat de bisschoppen niet meer konden functioneren. Het handhaven van de katholieke, kerkelijke hiërarchie in een door gereformeerden gedomineerd gebied werd beschouwd als een onmogelijke opgave. De dienstdoende priesters waren 'missionarissen'. In het missiegebied lag het toezicht op en het contact met de priesters van deze zogenaamde 'Hollandse Zending' bij de Romeinse congregatie van de 'Propaganda Fide', die in 1622 was opgericht.

Aan het eind van de zestiende eeuw, toen Sasbout Vosmeer apostolisch vicaris was, verzocht hij Rome om enkele jezuiten naar de Hollandse Zending te sturen. Daarna bouwde zijn opvolger Philippus Rovenius (1574-1651) van 1614 tot 1651 de missie uit. In de achttiende eeuw, vanaf 1727, kwam het toezicht op de Hollandse Zending te staan onder de nuntius die in Brussel resideerde.¹

In het missiegebied 's-Hertogenbosch ontstonden na de reductie (letterlijk is dit: 'het terugbrengen onder het wettige gezag') van 1629 geregeld problemen tussen de *reguliere* geestelijken (jezuiten, predikheren, minderbroeders en kapucijnen) die onder de generale overste van hun orde ressorteerden en de *seculiere* geestelijken. Het betrof vaak de bevoegdheid om sacramenten als doopsel en huwelijk toe te dienen. Die fricties kwamen in de loop van de achttiende eeuw vanzelf ten einde toen er na 1730/1750 geen ordegeestelijken meer werden benoemd in de stad.

1629

Vanaf eind 1629 werd de openbare uitoefening van de roomse godsdienst verboden. Er bleef wel, volgens de capitulatievoorwaarden, *vrijheid van consciëntie*, van geweten, maar 'd' *ingesetenen van dese stadt sullen hun moeten dragen volgens de placcaten* (verordeningen) *vanden lande*. Alle geestelijke manspersonen moesten vertrekken, behalve de geboren Bossche geestelijken van het kapittel en rectoren van de nonnenkloosters. Ze mochten echter geen openbare kerkdiensten ('conventiculen') meer verrichten. De kerken

¹2 Lenarduzzi, (2019), p. 40/41.

werden aan de roomse eredienst onttrokken en geconfisqueerd, evenals de kloosters van de mannelijke kloosterlingen.

Reguliere priesters verbleven soms clandestien (en verkleed) ook in de stad. Of ze pendelden vanuit Vught of Bokhoven naar geheime schuilplaatsen in de stad om pastoraal werk te doen. Ook parochianen van de Sint-Cathrien organiseerden in geheime gebedshuizen illegale godsdienstige bijeenkomsten met de achtergebleven priesters. Ze kregen daarbij hulp van zogenoemde 'klopjes'. Die werden ook kwezels of geestelijke dochters genoemd. Zij waren geen kloosterlingen en dus niet verbonden aan een orde, wel leefden ze volgens de regel van de Derde Orde van Sint-Norbertus. Zij beleefden hun godsdienst in de praktijk, ook door het geven van catechismusonderwijs en na 1629 door het overbrengen van boodschappen over wáár en wannéér heilige missen in geheime bedehuizen plaatsvonden. Zij werden evenwel niet verbannen en evenmin geregistreerd door de magistraat. Pas na een plakkaat van 1641 werden ook tegen hen maatregelen getroffen: 'verbod op catechisatie, op pene van arbitrale correctie en mulctatie'. Die 'arbitrale correctie' stond gelijk aan verbanning en het Latijnse 'mulcta' staat voor boete.²

KERK EN KLOOSTER VAN DE KRUISHEREN

Eind 1629 verlieten bijna alle kruisheren hun klooster en kwam de Sint-Cathrikerk aan de Raad van State. (Het is evenwel zeker dat de kruisheer Albertus van den Ancker achterbleef: in het jaar 1661 bestuurde hij de Begijnenparochie, ter vervanging van de seculiere priester Ludovicus van der Putten).

De Sint-Cathrien had tijdens de belegering door Frederik Hendrik zozeer geleden onder de bombardementen dat ze niet meteen kon worden benut door de nieuwe machthebbers. Hij moest eerst gerestaureerd worden. Dat gebeurde pas tussen 1648 en 1650. Bij het slopen van de oude St.-Pieterskerk in 1645/46 kocht de stadsregering de 'afbraak' en bestemde toen de goede bouwmaterialen voor het herstel van de Sint-Cathrien. De restauratie van het koor was reeds in 1631 aanbesteed. Het zal tot 1650 geduurd hebben voordat de kerk door de gereformeerden gebruikt kon worden. Het klooster kreeg de functie van gevangenis.³

De kapel van het klooster op den Uilenburg, heel herkenbaar aan de Walpoort, deed al snel dienst als schuilkerk voor de parochianen van de Sint-Cathrien. De nonnen zaten boven op een galerij (en daar stond ook een orgel: voor de gereformeerden een doorn in het oog), de parochianen op de begane grond.

CONSEQUENTIES VAN DE PLAKKATEN

Het waren onzekere tijden voor de roomse gemeenschap vanwege het strenge toezicht en de invallen in de geheime bedehuizen. De boetes waren fors als door de schout, of zijn plaatsvervangers Willem Wijlich (van 1639 tot 1652) en later Martinus Ackersdijck (1652-1674), godsdienstige 'conventiculen' werden opgespoord.

De schout was tegenover de katholieke bevolking evenwel vaak milder dan de Staten-Generaal en de gereformeerde kerkenraad van hem verwachtten. Dat is niet verwonderlijk, want in november 1630 is de schout, Henrick van Bergaigne, 2000 gulden per jaar geboden, 'wanneer hij enige oogluiking wilde gebruiken'.⁴ Dit was het zogenaamde recognitiegeld, dat aan de burgerlijke en militaire machthebbers werd betaald in ruil waarvoor die bereid waren een

³|2 Schutjes, (1873), p. 347.

⁴|2 Hezenmans, (1899), p. 33.

oogje dicht te knippen zodat religieuze diensten ongestoord konden plaatsvinden. Maar zekerheid was er niet. Om extra inkomsten te genereren, verstoorden de gezagsdragers tegen alle afspraken in toch nog godsdienstige vieringen en legden dan stevige boetes op of namen de betrapte priesters gevangen. Die konden dan worden vrij gekocht en dat betekende weer een financiële aderlating voor de katholieke gemeenschap. In zijn dagboek noteerde abt Jan Moors van de norbertijner abdij in Heeswijk in 1630 het volgende over Johan Gans, stadspensionaris en ontvanger der gemene middelen: "Wy gelooven wel dat Gans sal metterijt soecken actie om selver te moogen in 't smeer veth te wordden." En in een brief van 19 maart 1632 verzucht hij: "My dunck, dat wy van alle canten, soo lange wy pluymen hebben, sullen gepluckt worden." Het geld kwam dan ook vaak van de norbertijner abdijen in de Zuidelijke Nederlanden en van bisschop Ophovius. Een keer overviel de schout, onder druk van de gereformeerde kerkenraad, op 15 juni 1636 een vergadering van katholieken en wilde het huis binnendringen. Hij werd door bewoners en bezoekers ruw buiten gezet. Ze beweerden in hun recht te staan vanwege de 'onschendbaarheid van het huis'. Dit was een privilege uit 1318 van hertog Jan III van Brabant dat aan de Bosschenaren was geschonken. De reactie van de Staten-Generaal daarop was even kort als wonderlijk: 'De onschendbaarheid van het huis gold, maar niet bij een huiszoeking'. De katholieken bleven dus vergaderen, maar voorzagen voortaan hun deuren van zware sloten en bomen, zodat de schout niet plotseling kon binnendringen. Verscheen hij, dan ontstond er tussen de eigenaar van het huis en de schout een discussie, die lang genoeg duurde om de priester en de hele groep gelovigen de tijd te geven, om door een achterdeur te ontkomen, zodat niets strafbaars meer te vinden was, als 'de man der plakaten binnentrad'.

Op 23 januari 1638 volgde een scherp plakkaat van de landsregering: zware boetes, recognitiegelden voor het lezen van heilige missen of andere geestelijke bijstand, maar ook voor het houden van godsdienstige bijeenkomsten in huizen van particulieren. Men kon zich in deze gevallen van 'paapse conventiculen' vrijkopen: 600 gulden als losgeld voor de geestelijke, 300 gulden voor de huiseigenaar en 25 gulden voor elke aanwezige.⁵ Het baatte niet.

ACHTTTIEN VERDACHTE HUIZEN

In 1644 kende hoogschout Henrick van Bergaigne de locaties van achttien huizen waar roomse diensten werden gehouden. Binnen korte tijd was hem ook bekend waar de jezuïeten, dominicanen, minderbroeders en kapucijnen woonden of inwoonden, altijd vlak bij hun 'kerk'. Hij deed verslag:

"dat toen aldaer wel in 18 verscheyde particuliere huysen ende plaetsen bevonden werden by de pausgesinde borgeren opgerecht te zijn publicque kercken, t'eenemael tot hennen dienste geappropriert (...) ende versien met altaren, alderhande kerckelycke ornamenten, bancken en stoven, stoelen, matten enz., (...), boven ende behalven noch andere bynaer ontelbaere gelycke plaetsen die ofte niet bekent en sijn ofte daer ghenen openbaeren toeganck van volck en werdt geadmitteert, alle welcke voors. geapproprierde plaetsen en kercken met soo veele verscheydene toegangen ende uytcompsten sijn versien, dat het by naer onmogelijck is de byeen vergaderde personen aldaer te betrappen ofte achterhalen, te min doordien op sijn remonstrants ende sijns stadthouders huysen door onbekende persoonen, voornementlijck op sonnedaegen ende de heylige daegen, sodanich regard genomen werdt, dat sy niet eenen voet buyten hene deuren en connen setten offte die byeen vergaderde persoonen werden daeraff gewaerschouth, zulcx dat deselve, eer hy, remonstrant, die can doen stooren ende

²|2 Vogel, (2010), p. 2-5.

⁵|2 Hezenmans, (1899), p. 58-64.

becalangieren, (bekeuren) door de voors. diversche toegangen der huysen sijn verscheyde ende alsoo niet anders bevonden als de voors. altaren, ornamenten, stoelen, stoven, bancken, alles in form van eene publycque kercke geappropriert, hem, remonstrant, offte synen stadthouder alsdan voorwerpende, dat het een ider geoirlooft is sijn huys soodanichlijck te accomodeeren, versien en approprieren als het hen goetdunckt, 't welck is eene saecke van quade consequentie.”⁶

Kortom, de schout voelde zich vaak machteloos en kreeg niet eerder dan op 19 mei 1653 toestemming van de stadsregering om de geheime huiskerkjes op te ruimen. Zijn sanctie was in zo'n geval 'arbitrale correctie'. Dat betekende: verbanning uit de stad. Tussen 1653 en 1672 was de repressie ten gevolge van de plakaten wel op zijn hoogtepunt.

Dr. W. Meindersma, (1872-1964) predikant en historicus, belicht het verschijnsel schuilkerken circa 1915 als volgt:

“Om zich eene noodkerk te verschaffen, kocht iedere parochie een of meer huisjes, gelegen in achterbuurten. Zij hadden soms de toegang door burgerhuizen, eenige moesten door dakvensters bereikt worden. Die kerkjes waren klein, sommige waren kamers en konden slechts door een gering getal personen bezocht worden. De altaren werden aldus gemaakt, dat het bovendeel was als een kabinet met deuren. Van onder zag men laden. Werden de deuren geopend, dan stond men voor het altaar, dat voorzien was van een schilderij, terwijl het kruis en de kandelaars daarvoor geplaatst werden. Bij het doen van de Mis, stelde men tegen het benedendeel een tafel met een altaarsteen, die de bisschop voor deze huiskerken gewijd had”.

Hij vervolgt:

“Evenwel Ackersdijck is zeker met dezen in onze oogen stuitenden arbeid doorgestaan gedurende zijn dienstjaren tot in 1673, een jaar voor 's mans dood. Anno 1673 is aan het onwaardig bedrijf der stooringen een einde gekomen, juist ten gevolge van een inval.”

Meindersma keurt het verzet van de katholieken niet af, integendeel. Hij wijst er echter wel op, dat de onderdrukking van protestanten door roomse machthebbers in de buurlanden veel feller was in dit tijdsgewricht.⁷

Vanaf circa 1731 werd het tiental gedoogde schuilkerken teruggebracht tot vijf. Een onverwachte repressieve maatregel. Maar korte tijd later waren er toch een zevental algemeen bekend. Pas in 1798 kwam er een nieuwe grondwet die de achterstelling van de katholieken ophief. En de betaling van recognitiegelden voor het gebruik van de schuilkerken kwam langzamerhand ten einde.⁸ Ter illustratie:

De betalingen van de jaarlijkse recognitiegelden, om de schuilkerk "t Zwart Beerke' /Het Beerken' te mogen gebruiken werd in de administratie van het kerkbestuur vastgelegd. In 1773 was dat 67 gulden en 10 stuivers, 'volgens quitantie'. In het jaar 1793 staat vermeld: "Aan de heer Graaf van Limburg Stirum, de recognitie f. 67.10.-. Anno 1796 was het bedrag teruggebracht tot 7 gulden en 6 stuivers, en de jaren daarna tot 3 gulden en 10 stuivers. In de jaren 1802 tot en met 1804 kwam het geld terecht bij 'W. van Ophuysen, ontvanger der episcopale en andere geestelijke goederen'", zo staat te lezen in het Rekeningenboek uit het parochiearchief van Sint-Cathrien.

⁷2 Meindersma, (circa 1915).

⁸2 Vogel, (2010), p. 9-22.

⁶2 Van Sasse van Ysselt, (1910), deel 1, p. 175-176.

Het is zeer waarschijnlijk, dat katholieke geestelijken zich in de eerste decennia na de reductie bij bekenden of familie in de stad ophielden en in allerlei huiskerkjes en nonnenkloosters de sacramenten toedienden en de heilige mis lazen. De priesters die in de stad mochten blijven, na 14 september 1629, gingen natuurlijk aan de slag, zoals bisschop Ophovius van hen gevraagd had. Van de religieuzen bleken later vooral jezuïeten, dominicanen (predikheren), minderbroeders en kapucijnen pastoraal actief. De gelovigen haalden wel eens halsbrekende toeren uit, bijvoorbeeld door via zolderraampjes van burens een geheim pand binnen te klimmen, om heilige missen te kunnen bijwonen. Bij invallen van Ackersdijck moesten ze hun beurs trekken. In 1656 bijvoorbeeld, vond in de stad vijf maal een verstoring plaats en werd even zo vaak de boete van f. 300 opgelegd.

Parochianen van de Sint-Cathrien konden in de loop der jaren op diverse plaatsen naar de heilige mis, de sacramenten ontvangen of catechismusles krijgen. Hierna worden zeven locaties beschreven van schuilkerken binnen de parochiegrenzen van de Sint-Cathrien:

1. 't Zwart Beerke/Het Beerken, Vughterstraat 98

Dit huis, *Het Beerken*, kent een karakteristieke 'eigenaarsgeschiedenis'.⁹ Een akte van 20 juni 1591 toont aan dat *Het Beerken* toebehoorde aan het kruisbroedersklooster en toen verkocht werd aan Willem Strick, met het erf, dat zich uitstreekte tot over de Dieze en dat grensde aan het convent der kruisbroeders. In 1616 kwam het huis *Het Beerken*, annex *De Vergulde Ossenheit* en het gehele erf daarachter, in handen van zijn zoon, Hans Strick, een wollen-lakens-koopman. Eén van zijn drie dochters, Francina, was gehuwd met Philips van Hoorn en in 1651 werden zij eigenaars van een

deel van *Het Beerken/De Vergulde Ossenheit*. Op hun perceel, in of achter het huis, werden roomse diensten gedaan, al snel na de reductie van de stad. Misschien was de Bossche dominicaan Dominicus Strick, familie of lid van één van de andere Bossche families Strick en kon hij in deze woning terecht.

Ackersdijck noteerde in zijn *Memoriael* over zijn eerste inval in de stad, eind 1652:

“Voor eerst op den lesten November 1652 is bij mij gestoort een paepsche vergaderinge in de huysinge, toebehoorende Philips van Hoorn, gestaen inde Vuchterstraet, daer inwoonster van was Aeltjen Willems, ende alsoo daer geen ofte weijnich volck in was, als de lt. (luitenant) Maron ende sijn suster, dewelcke ick hebbe gekent, is daer omme voor het huijs betaelt de volle peene van drie hondert gulden ende daervan aen mijn Heer gegeven twee hondert veertich gulden.” (60 gulden voor Ackersdijck, en 240 gulden voor de hoogschout).

Op 27 februari 1656 vond er weer een inval plaats in *Het Beerken*, met hetzelfde gevolg:

“Den 27e Februarij 1656 gestoort een paepsche conventicul, dewelcke wierdt gehouden inde Vuchterstraet daer uijt hanght het Beerken, toebehoorende de Erffgenaemen van sal. Hans Strick (wijlen Hans Strick, zaliger nagedachtenis). Is voor het huijs betaelt de volle peene van drie hondert Gulden ende daer van aen mijn heere den Hoochschouth gegeven sijn gerechticheijt.”

Na het bedaren van de ergste vervolgingen timmerde men op het achtererf omstreeks 1696 een apart gebouw dat als bedehuis werd ingericht. Toen waren de woningen al overgegaan in handen van erfgenamen van de gezusters Strick en de echtgenoten, Karsmans en Van Hoorn.

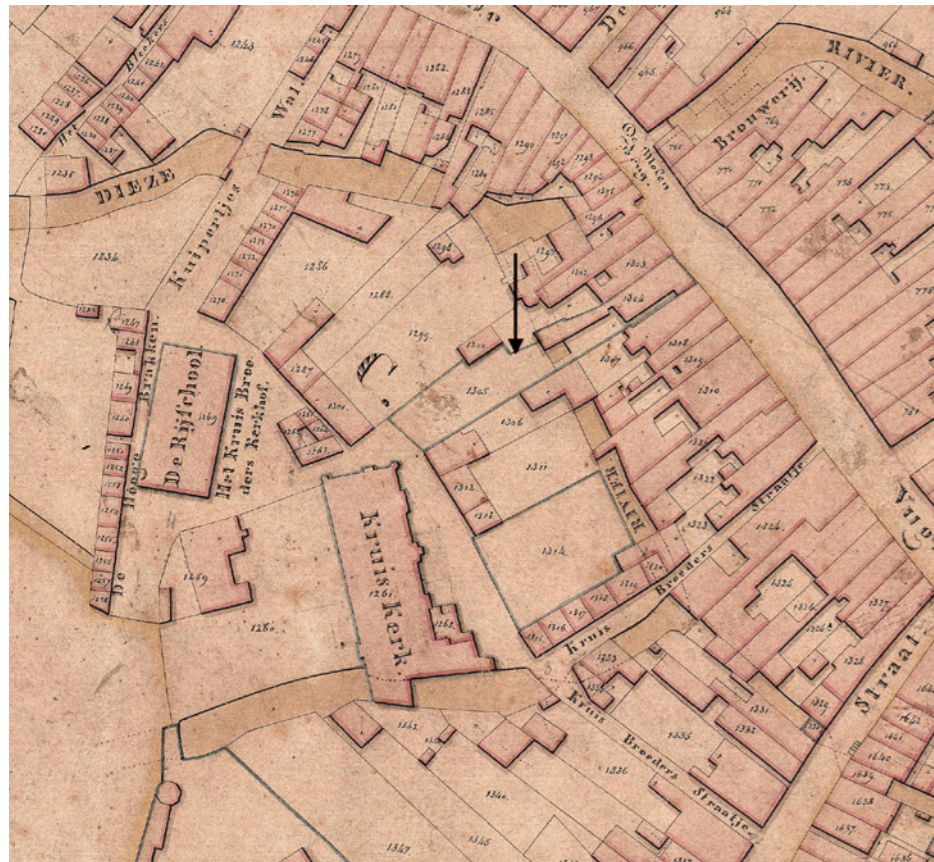
⁹2 Vogel, (2010), p. 52-57, 38-45, 81-84.

REGULIERE EN SECULIERE BEDIENAREN IN DE PAROCHIE

Wat de bedienaren van de schuilkerkjes betreft: in dit deel van de parochie blijkt dat naast seculiere priesters vooral dominicanen actief zijn geweest in zowel particuliere woningen, als in en achter *Het Beerken* en in de kapel aan de Walpoort. De Sint-Cathrien kon na 1629 niet meer gebruikt worden. De Bossche kanunniken Johannes Boyen, en na hem Henricus Vos en Leonardus van Schijndel deden hun diensten als pastoors in schuilplaatsen. Leonardus van Schijndel heeft de stad in 1635 verlaten, gedesillusioneerend door de vele vernielingen aan zijn parochiekerk. Henricus Vos, eerder genoemd, volgde hem op, tot zijn dood rond 1657. De predikheer Dominicus Strick kennen we al. Een andere dominicaan, Joannes van Hoorenbeeck, was pastor vanaf 1629 tot zijn overlijden in 1663. Pater van Gestel, minderbroeder, was van 1653 tot 1669 pastoraal actief.

2.1 |

De pijl geeft de locatie van de schuilkerk aan.
 1296: *Donckerspoort* en *De 4 Azen*.
 1302: *Het Blauwklaken*.
 1303: *De Vergulde Ossenluit*.
 1304: *Het Beerken* of *De Zwarte Beer*.
 1307: *'t Wit Pertjen*.

Vos werd in 1657 opgevolgd door de seculiere priester en Bosschenaar Ludovicus van der Putten († 1684). Hij had twee assistenten, de franciscaan Joannes van Gestel (van 1653 tot 1669) en de eerder genoemde predikheer Dominicus Strick.

Ludovicus van der Putten droeg de mis op in de kloosterkerk aan de Walpoort vanaf 1683 tot zijn dood in 1684. Ook daarna gingen de gelovigen, tot 1693, naar deze bidplaats *Mariënborg*. Omdat deze kapel in 1693 geconfisqueerd werd, in gebruik genomen als arsenaal, moesten tussen 1693 en 1702 de katholieken zich verspreiden over andere bidplaatsen, terwijl de pastoor aan huis huwelijken voltrok en kinderen doopte. In die periode bood de jezuïetenbidplaats *Achter de Tolbrug* zeker soelaas, naast het bedehuis *Kruisstraat*.

De dominicaan Petrus Kerckhoven assisteerde ook in de parochie. Dat was in de tijd dat de Bossche seculiere priester Joannes van Kessel pastoor was. Van Kessel had drie functies: hij was pastoor van de Sint-Jan en van de Sint-Pieter en in verschillende schuilkerken werd hij in 1684 tevens pastoor van de Sint-Cathrienparochie. Deze gecombineerde functies voor de pastoor van de Sint-Jan bleven tot 1745 bestaan. (Gelovigen van de parochies Sint-Jan en Sint-Pieter gebruikten verschillende schuilkerken elders in de stad). Van Kessel overleed in 1731 en daarna werd Bosschenaar Simon van Wijdeven pastoor. Hij overleed in 1743.

Over de assisterende dominicanen (predikheren) is het volgende bekend: Pater Strick vindt men van 1643-1668 in het doopregister vermeld.¹⁰ Toen hij op 26 mei 1677 overleed, liet hij al zijn bezittingen na aan zijn ordegenoten. Hij had zich 47 jaar lang in zijn geboortestad verdienstelijk gemaakt. Met grote moed: hij durfde een rekest aan de schepenen te signeren met *Frater Dominicus Strick*. Dat wekte natuurlijk ergernis.

¹⁰2 Meijer, (1897), p. 152.

De eerstvolgende predikheer was pater Gerardus Syben. Die dacht erover om zijn gebedsruimte te vergroten; hij begon daarvoor te sparen, maar kon zijn plan niet ten uitvoer brengen, omdat de dood hem op 21 mei 1687 overviel. Pater Syben werd reeds in 1663 door pater Strick aanbevolen bij de gelovigen:

“Ghij lieden en condt geenen bequaemere hebben, soo van geleertheit als gedienslicheit, hij heeft mij getrouwelijck geassisteert, ick kenne in ons clooster niemant beter om de Gemeynte te dienen.”

De ondervinding bewees, dat Sybens goede eigenschappen niet overdreven waren voorgesteld. Op 25 september 1675 getuigt een zestal Bossche attestanten van competente ouderdom:

“dat de Eerw. Pater Syben onze gemeynte langen tijd getrouwelijck bijgestaen ende gedient heeft ende bij dagen ende nachten de siecken in onze gemeynte, soo armen als rijcken dienstelijck ende vlijtigh met eenen grooten iever geadministreert, gelijk Z. Eerw. desversocht werdende noch dagelijcx is doende.”¹¹

Alphons Mosmans spoorde een notariële akte op, waarin het volgende incident wordt vastgelegd. Op 21 mei 1687 zaten de burens aan het sterfbed van Pater Syben. Dat was Martin Doncquers, naaste buurman van het huis de Donckerspoort, tevens oom van de Jezuïet Daniël Doncquers. Eveneens aanwezig was Adriana van Hoorenbeeck, die er tegenover woonde. Ze was de weduwe van Johannes Baptist Doncquers en grootmoeder van Daniël. Ook Jenneken van Strijp en enkele andere huisvrouwen en klopjes waren erbij toen een onverkwikkelijke confrontatie tussen de minderbroeder Dominicus Smits en plebaan Johannes van Kessel plaatsvond. Getuigen hebben het incident notarieel laten vastleggen (Akte van 7 augustus 1687). Omdat de alom gewaardeerde pater Syben ‘op zijn uiterste lag’, werden twee geestelijken uit de buurt gewaarschuwd. minderbroeder pater Dominicus Smits van het kerkje ‘De 7 Weeën’ kwam het eerst aan het sterfbed en na een

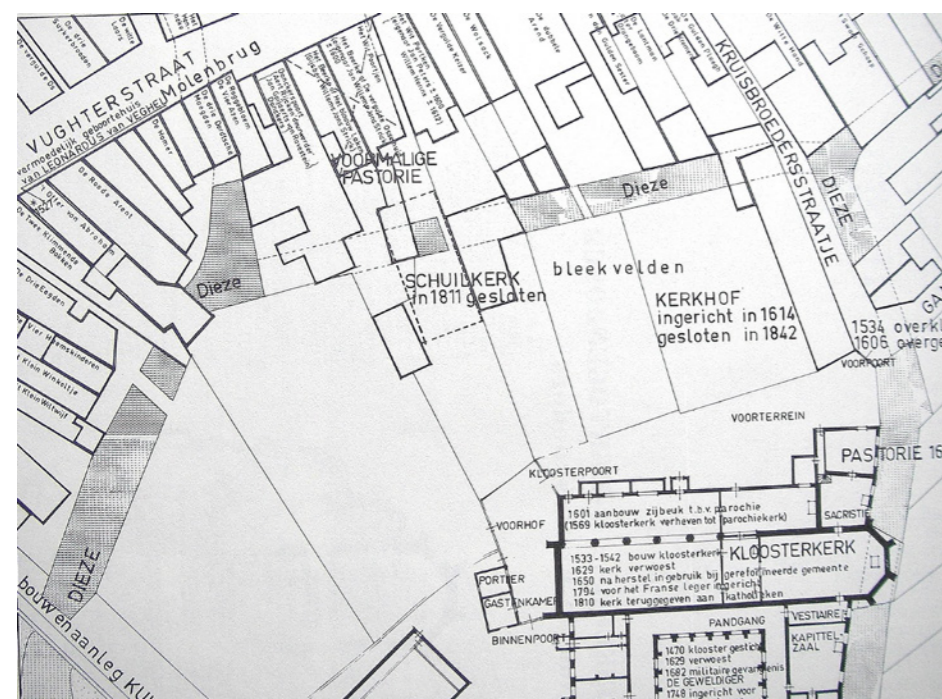
¹¹2 Mosmans, (1919-1920), p. 256-262.

gesprekje ging hij naar de kerk om de Heilige Olie te halen. Voordat hij terug was, verscheen al plebaan Van Kessel, en die wilde de laatste sacramenten toedienen. Dit veroorzaakte wrevel bij de ooggetuigen en daardoor enige agressie bij de plebaan. Drie maanden later liet pater Smits door een achttal getuigen de notariële akte opmaken van het voorval, om zich van alle blaam te doen zuiveren. Syben stierf twee jaar later, op 21 mei 1689.

De opvolger van Syben was de eerder genoemde predikheer Petrus van Kerckhoven. Hij kon het kerkje wel verfraaien, maar hij werd in 1705 verbannen, na zich als gijzelaar te hebben aangeboden in verband met een bekeringskwestie, ‘de zaak Aelberts’ (deze kwestie wordt in het kader op pagina 36 nader verklaard). Hij heeft eerst negen maanden in de gevangendoort (de Leuvense Poort) gezeten en week daarna uit naar Dreumel, diende daar tot 1720 en vertrok in slechte gezondheid naar het predikherenklooster in Mechelen waar hij het jaar daarop stierf.

De volgende predikheer die door de overste in Mechelen werd gestuurd, was pater Josephus de Neve, een Bosschenaar. Hij arriveerde in 1706. Hierover is nogal wat te doen geweest, omdat de oudere paters hem voor dit werk te jong vonden. Hij werd teruggeroepen en vervangen door twee ordegenoten, Reginaldus van Lier en Caesarius van Houten, die hier verbleven tussen 1707 en 1708. Maar de Bosschenaren hadden de jonge pater De Neve in hun hart gesloten en ze wensten hem terug. Ze kregen gedaan, dat hij in 1708 definitief als assistent werd aangesteld. Hij bracht het tot ‘deken’ van de stad en toen hij na 39 jaar zielzorg in 1745 stierf, was de rouw algemeen. Zelfs de protestantse schepenen begeleidden het stoffelijk overschot mede naar de laatste rustplaats.

De Neve's werk werd voortgezet door pater Petrus van der Vliert. Deze Bossche predikheer was pastoor van 1745 tot 1767. Hij had direct al de tegenslag dat in 1745 het bedehuis *Kruisstraat* instortte. Daar gingen tot dan toe ook gelovigen uit de parochies van Sint-Jan en Sint-Cathrien ter

2.2 | Dit is de situatie, in 1985 door Jos van der Vaart getekend, van de schuilkerk (omtrek in stippellijnen) op het achtererf van Het Beerken en De Vergulde Ossenhuut. Het kerkhuis was bereikbaar via een steegje, dat in de voorgevel van Vugterstraat nr. 98 weer werd ontsloten in 1996 (het is de vorige eeuwen dichtgemetseld geweest). Het steegje kreeg de naam: Achter het Zwarte Beerke. Ook was de schuurkerk te bereiken door een tuinpoortje vanaf het erf van de burens.

kerke. Vanaf 1745 kreeg de schuilkerk *Het Beerken/Achter het Beerken* echt de functie van parochiekerk van Sint-Cathrien.

De kapelaan van de schuilkerk in de Kruisstraat, Bartholomeus Joannes Smulders, kwam zijn intrek nemen bij pater Petrus van der Vliert in de Vugterstraat. Veel jaren werkten ze samen in de Sint-Cathrienparochie. Smulders werd in 1763 door apostolisch vicaris Andreas Aerts benoemd tot pastoor van de Sint-Cathrien. In dat jaar werd Van der Vliert deken van de stad. Hij stierf kort daarna. Voor zijn dood stuurde hij nog een verzoek aan de stadsregering om aan het kerkje *Achter het Beerken* onderhoud te mogen plegen. Hij is de laatste dominicaan die hier de zielzorg heeft waargenomen. Daarna volgden alleen seculiere priesters.

De eerste pastoor van de door de overheid erkende Sint-Cathrienparochie was de in 1763 benoemde Bartholomeus Smulders; daarna volgden in 1773 Joannes Bosmans (†1798) met Anthonius van Gils als assistent en in 1798 Wilhelmus Staessens (†1829).

In 1773, in de tijd van Smulders, kwam de schuilkerk met de daarbij behorende pastorie officieel op naam van de Roomse Gemeente, met goedkeuring van de Staten-Generaal.

In 1774 kwam een overeenkomst tot stand tussen de eigenaar van Doncquerspoort en de pastoor van de Sint-Cathrien. Er zouden meer vensters in de sacristie worden aangebracht en tevens zou een betere toegang gemaakt worden vanaf het achtererf naar de schuurkerk. De Hoog Mogende Heeren gaven in een brief van 19 mei 1774 toestemming voor het leggen van stenen plavuizen in de kerk, want de houten vloer was in zeer slechte staat en dat was niet zonder gevaar. Enige andere verbeteringen aan het dak en schilderwerk aan de vensters werden ook toegestaan.

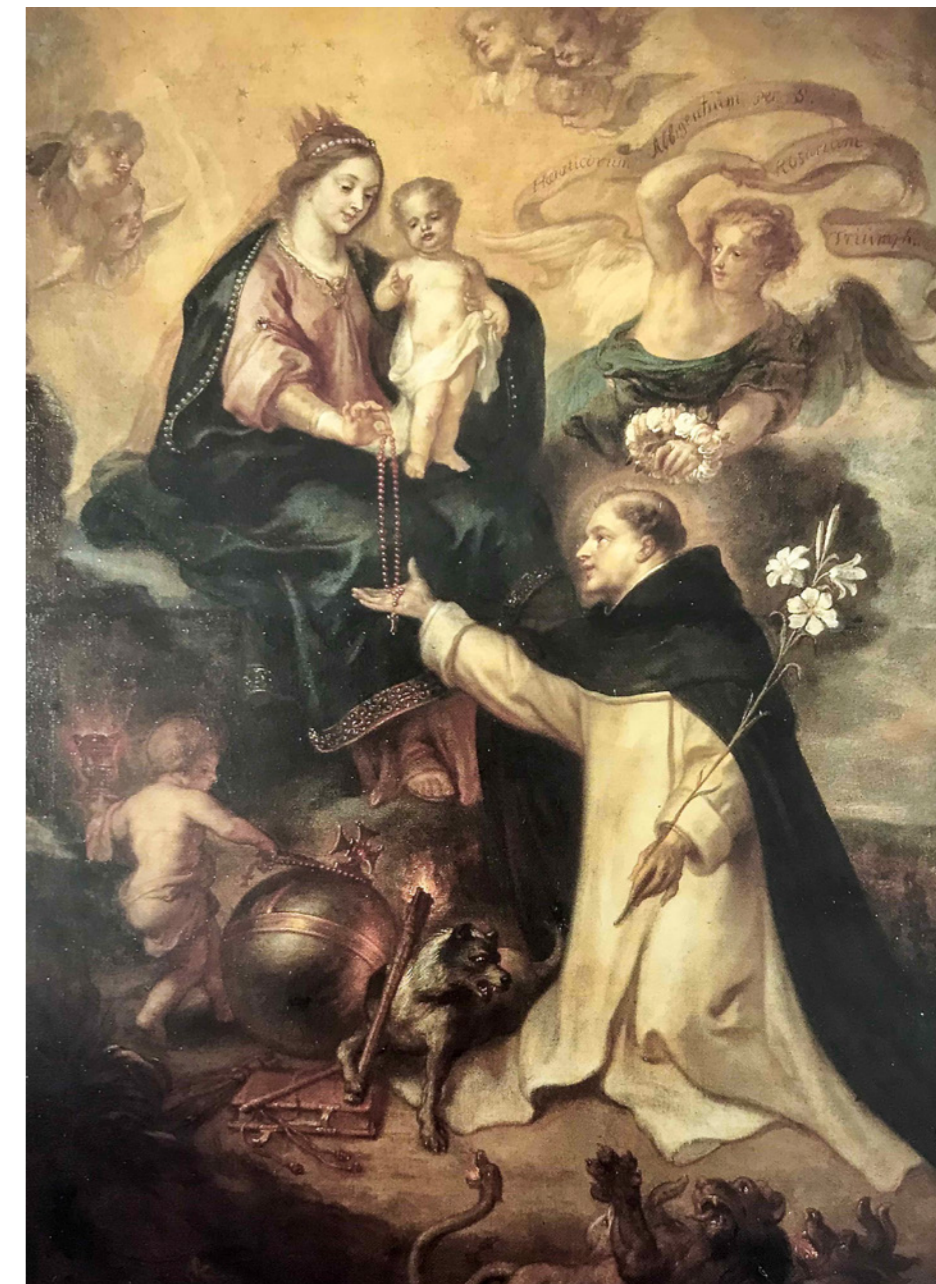
Enkele bijzonderheden over **Het Beerken** in de achttiende en negentiende eeuw

- Tot het jaar 1773 stonden de schuilkerk en de pastorie op naam van Peter van der Lee, uit Breda en van Godefridus van Geel die in Rotterdam woonde. Op 10 juni van dat jaar mocht het kerkhofje en de pastorie aan de Roomse Gemeente omtrent de Molenbrug in de Vugterstraat worden overgedragen, volgens een resolutie van de Hoog Mogende Heeren der Staten Generaal.
- Bij die gelegenheid kocht de Roomse Gemeente het huisje dat diende tot toegang naar de kerk, dat lag naast de pastorie voor f. 1000. Dit, terwijl tot het betalen van de 40ste penning de gehele massa getaxeerd was door officier en schepenen op f. 2700.
- Omdat nu de schuilkerk te klein en bouwvallig was, dacht het kerkbestuur erover om te gaan vergroten en vernieuwen. Daartoe kocht het in 1801 een deel van de Doncquerspoort, zijnde een tuin met woning voor f. 1286.
- Toen de Sint-Cathrienkerk in 1811 weer in handen van de Roomsens overging, was deze tuin tot vergroting van de schuilkerk echter niet meer nodig en is deze aan een hovenier verhuurd als moestuin. Later, in 1849, werd de hovenier, uit hoofde van wanbetaling, gedwongen te vertrekken en zijn het huis en de tuin verhuurd aan een bleker.

- Het huis van de pastoor, *Het Beerken*, waarachter de kerk lag, was op het eind van de achttiende eeuw bouwvallig en veel te klein. Pastoor Bosmans (1773-1798) sloopte de pastorie en het naastgelegen huisje dat tot toegang van de kerk diende en bouwde een voor die tijd zeer rijke pastorie met behoud van de ingang naar de kerk, anno 1788. De pastoor had in die tijd assistentie van één kapelaan. Toen in 1834 een tweede kapelaan tot de bediening toegezonden werd, begon het ongerief van gebrek aan ruimte voelbaar te worden. Zeker met het vooruitzicht dat een vierde geestelijke nodig was.
- In 1844 kocht het kerkbestuur van de heer Baron A. van Rijckevorsel het naast de pastorie gelegen huis voor de som van f. 4500 om de pastorie te kunnen vergroten. Het huis werd in 1846 gesloopt, weer opgebouwd en met de gevel van de pastorie gelijk gemaakt en inwendig verbonden. Bij deze gelegenheid werd de achterbouw die in 1788 niet vernieuwd en in 1846 geheel versleten was, nu wel aangepast en ruimer opgebouwd. Bovendien is de ingang naar de oude kerk (de schuilkerk) die vervallen was, weggenomen en de ramen der pastorie door grote ruiten en hardstenen onderdorpels verfraaid geworden.

In zijn *Beschrijving der Stad 's Hertogenbosch* van circa 1780, meldt Mr. J.H. van Heurn:¹²

“De Kerstpel van St Kathrijn staat in de Vugterstraat bij de Molenbrug. Zij is in of omtrent het jaar 1696 getimmerd. Het gebouw dat tamelijk groot en lugtig is, heeft twee ingangen, de eene in de Vugterstraat neven het huis des Priesters, en de andere tegen over de Kruisbroederskerk. In deeze Kerk is maar een Autaar, waar in een Schilderije staat, die (zo het mij voorkomt,) door den beroemden Theodoor van Thulden geschilderd is. Daar in wordt de Moeder Maagd verbeeld met het kind op haar arm, die den roosenkrans aan St Dyominicus overgeeft. Over het Autaar is een Oxaal, waarop een Orgel staat ('Uit mede gedeelde berigten'). Deeze Kerk werd door een Priester en een Kappellaan bediend, die in de Vugterstraat eene huizinge hebben welke in het jaar 1788 geheel is vernieuwd.”

In de schuilkerk stond dus het schilderij van Theodoor van Thulden (1609-1669): ‘De moedermaagd geeft de rozenkrans aan de H. Dominicus’. (Zie afbeelding 2.3). De heilige Dominicus is afgebeeld in de typische kleding van de dominicanenorde: een lang wit kleed en een zwarte open mantel met capuchon. Alle bekende attributen van Dominicus zijn aanwezig: de hond met de fakkel, de rijksappel, de lelietak in de hand.

2.3 | ‘De moedermaagd geeft de rozenkrans aan de H. Dominicus’. Theodoor van Thulden (1609-1669). - BRON: CATALOGUS NOORDBRABANTS MUSEUM 1992, P. 210.

¹² Van Heurn, (2022), p. 235.

Waarschijnlijk deed dit schilderstuk dienst als retabel. Het is geschilderd rond 1654 en de dominicanen die dienst deden in hun schuilkerk, zagen hier de stichter van hun orde vereeuwigd. Dominicus beschouwde zijn ordeleden als waakhonden, ('Domini canes', honden van de Heer) van de Kerk.

De met sterren gekroonde Maria met het Christuskind op de arm verschijnt hem, om hem de rozenkrans te overhandigen en aan te moedigen in zijn strijd tegen de Albigenzische ketterij, hier symbolisch voorgesteld door het veelkoppig monster, rechtsonder op het schilderij. Uit de hemel verschijnt een engel die een kroon van rozen plaatst op het hoofd van de heilige en een spreukband vasthoudt: "Haereticorum Albigenium per S. Rosarium Triumph(ator)", overwinnaar van de Albigenzische ketterijen dankzij de Heilige Rozenkrans.

Op 9 januari 1811 bepaalde de Franse overheid dat de Kruiskerk onverwijld ter beschikking van de pastoor en de katholieke gemeente der parochie van Sint Catharina gesteld moest worden. En dat de schuurkerk moest worden afgebroken. Aan dit besluit werd onmiddellijk gevolg gegeven. Op 1 maart schijft plebaan Hoogaerts in een brief aan vicaris Van Alphen die in Mechelen verbleef:

"Het kerkehuis van St. Cathrien is door den Maire (burgemeester A.G. Verheijen) publiek verkocht voor 2100 francs en is al bijna afgebroken." Ruim honderd jaar later, in 1918, tekent bouwpastoor Sweens over de sloop van de schuurkerk op: "De schuurkerk werd voor afbraak verkocht en bracht de som van f. 1034,50 op."¹³ (2100 francs komt overeen met het bedrag dat Sweens noemt.)

¹³|2 Sweens, (2018), p. 9.

De zaak Aelberts behoeft enige toelichting: Toen de minderjarige dochter Sophia van de gereformeerde Helmondse notaris Aelberts, tegen de zin van haar vader zich bekeerde tot het katholicisme, veroorzaakte dit veel beroering in gereformeerde kringen. Ze vluchtte in het jaar 1700 via Brussel naar Frankrijk. De bekering werd de katholieke geestelijkheid aangerekend. Jarenlang werden priesters gevangen gezet in de 'Leuvense Poort' in 's-Hertogenbosch. Eerst werden daar twee Helmondse predikheren gegijzeld. De predikheer Van Bilsen van de Sint-Jacobsparochie naar wie gezocht werd, was onvindbaar voor de schout. Plebaan Van Kessel werd een week vastgezet. Toen bood de predikheer Petrus van Kerckhoven uit de Sint-Cathrienparochie zich als gijzelaar aan. Hij verbleef negen maanden in de gevangenis. Het meisje Aelberts was onvindbaar. Pas toen ze in 1708 overleden bleek te zijn in Frankrijk - dit werd pas in 1710 bewezen geacht door de Staten - en nadat losgeld was betaald leek de lucht op te klaren. Maar al die tijd werd aan reguliere priesters de toegang tot hun schuilkerkjes verboden. (Dit was het begin van het einde van het werk van de regulieren. De Staten wilden van hen af, de seculiere vormden minder een bedreiging.) Het losgeld van f. 6700,- moest bijeen gebracht worden om de gegijzelden vrij te krijgen en de ouders genoegdoening te schenken. Hierover schreef de jezuïet Cornelius Boucquet die aan een schuilkerk Peperstraat/Putstraat/Verwersstraat in 's-Hertogenbosch bedienaar was in een brief aan zijn overste: "Naer dat wy veel jaeren lanck seer groote onkosten hebben gedaen om die wegheloopen Sophia te vinden, hebben wy eyndelyk, naer negen jaeren haer ghesoght te hebben, vernomen dat sy omtrent Bordeaux in Vranckryck was ghestorven, en dit aen de Heeren Staeten bewesende hebbende, wierden wy noch ghekondemneert om seven duysent ses hondert guldens naer den Haagh te brengen, die ick self met een pater predickheer ghebroght hebbe, en dan wierden eerst de twee ghevangen paters in haer vryheyt herstelt."¹⁴

¹⁴|2 Van Hoeck, (1926-1927), p. 136.

2. Postelstraat 44: 'Het Wapen van Luik en Postelstraat 46/48: 'Huis van Boxtel'

HET WAPEN VAN LUIK

In 1631 werd het huis Het Wapen van Luik gekocht door koopman Van Zutphen. Het werd omschreven als "een huijsinge, erve, hoff ende achterhuys, met eener brugge over de water ende eenen uutganck, coomende opten Ulenborch, gestaen ende gelegen in de Postelstraet tussen (...)."

Via een erfenis kwam het huis ten slotte aan Margaretha van Zutphen. Zij huwde Melchior Doncquers. Een dochter, Adriana Elisabeth, geboren in 1679, werkte later als klopje. Haar oudere broer, Daniël Doncquers, in 1670 geboren, is jezuïet geworden. Deze katholieke eigenaars, de Van Zutphens en Doncquersen, hebben wellicht hun achterhuis ingericht als kapel of alleen als opslagplaats van liturgische voorwerpen en meubels.¹⁵

In 1712 werd een andere Bossche koopman eigenaar. Hij was afkomstig uit de provincie Luik en gaf het huis zijn toepasselijke naam. In 1744 werd bij het overlijden van zijn weduwe een boedelbeschrijving opgemaakt: "de kleedingen van een altaar tot het bedienen van de Roomse Misse, nevens het missaal in een swart jagryne band met silver beslag, zijnde het geheele ornament voor den altaar, alles proper en mooy. De ontzegelinge van de kamer nevens de kamer boven het voorhuys gedaan zijnde, hebben wy daerin bevonden een opgeschikte altaar met syne schilderyen."

Op 28 maart 1749, wordt Het Wapen van Luik bij verkoop omschreven als: "een huysinge, voorsien van veele logeable camers met een pakhuys daarnaast, hoff en agterhuysinge, met een poort over het water op den Uylenborg uytkomende, met een huysje off kamer dien bezyden staande in de Postelstraat, ex uno de Roomse Kerk ...".

¹⁵|2 Vogel, (2010), p. 63-67.

HUIS VAN BOXTEL

Uit de woorden 'ex uno' blijkt dat de schuilkerk in het pand van de burens is gevestigd, in het Huis van Boxtel. Op 22 december 1644 was de protestant Abraham Kip de eigenaar van die woning. Zijn kleinkinderen verkochten het huis op 21 juni 1681 aan de katholieke wijnhandelaar, Philip van Beug(h)en. De beschrijving was: "huis, met erf, tuin plaats, zijdelhuis, pomp, stal en achterhuis met een voor- en achterpoort, staande aan de Postelstraat en strekkende met de achterpoort tot aan de Dieze."

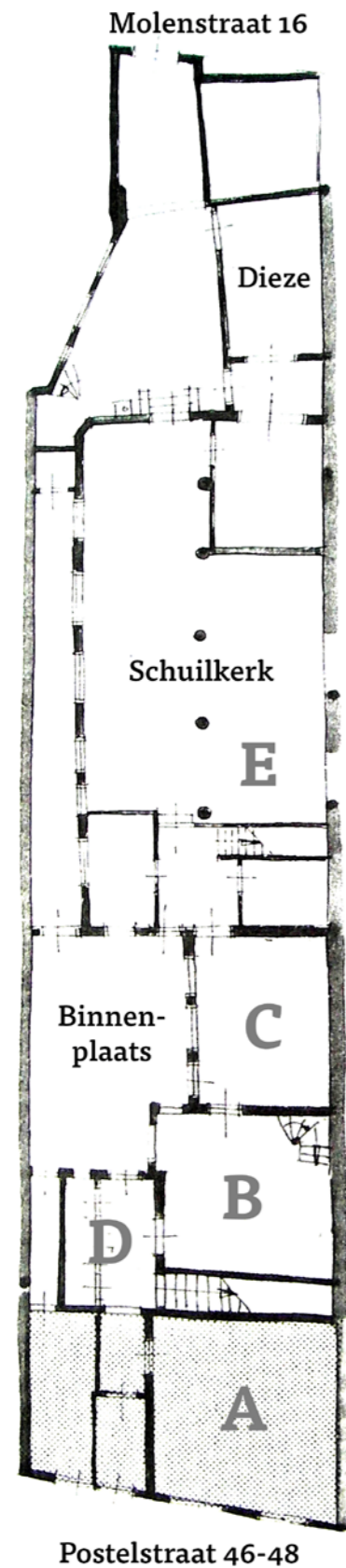
Vanaf 1681 werd het wijnpakhuys van Van Beug(h)en ook als illegale schuilkerk gebruikt:

"De Hoogschout verscheen den 7e augustus 1681 in de vergadering van Schepenen, om kenbaar te maken dat in de Postelstraat, onder den naam van een wijnpakhuys, eene formeele kerk was ingericht. Twee Schepenen werden dadelijk aangewezen om ze te sluiten."

2.4 | Kadastrale minuut 1823.
805: Het Wapen van Luik.
806: Huis van Boxtel.

2.5 |

Huis van Boxtel
plattegrond anno 1975
A.D. (Ad van Drunen)
A. voorhuis
B. eerste achterhuis
C. tweede achtervleugel
D. poorthuis
E. de voormalige
schuilkerk met twee
beuken
Aan de Molenstraat
bevindt zich het mooie
poortje. Na 1975 hebben
reconstructies plaats-
gehad; van de schuilkerk
is niets meer te zien; wel
is alles gedocumenteerd
(BAM).

Postelstraat 46-48

En inderdaad, de schepenen vonden het achterhuis van Philip(s) van Beug(h)en (†14-12-1681) ingericht als kerk, met portaal, een altaar, oksaal en twee of drie galerijen. Maar de huisheer verdedigde zich “dat het een oude verlaten kerk was die hij nu als pakhuis wilde gebruiken”. De kerk bleef bestaan.

In 1684 wordt het voortbestaan van de huiskerk opnieuw bedreigd. Er is blijkbaar een gerede verdenking. De weduwe van Philip van Beug(h)en, protesteert met succes tegen de aanzegging dat haar huis verbeurd verklaard zou worden, want daarmee zouden de Staten moeten erkennen dat dit huis een kerk was. Daartoe wilden de Staten niet overgaan. Nu werd het huis... “van alle versieringen ontbloot, die het op eene paapsche kerk hadden doen gelijken, en omdat het werd nu gebezigd voor een pakhuis van tabak, wol en andere koopmanschappen, werd het weder gelijk gesteld met de andere huizen, op voorwaarde dat de eigenares nooit meer den paapschen godsdienst mocht toelaten.”

“Toch was dit huis later weder eene sluipkerk, door de minderbroeders opgerigt, door hen in en tot het jaar 1774 bestuurd.”

In 1780 schrijft Van Heurn:¹⁶

“De kerk in de Postelstraat is in den jaare 1680 tot een Roomsche gezinde kerk herbouwd. Zij is taamljk groot, en omdat zij midden der Stad ligt, is er een sterke toevloed van toehoorders. In die kerk is maar een Autaar. Voorheen werd die door een Priester van de orde der minderbroeders bediend. Thans is er een wereldlijk Priester in, die geen kappellaan heeft. Deeze heeft een goede huizinge in de Postelstraat. In de kerk zijn twee gaanderijen boven elkaar om de Gemeente te bergen. De kerk heeft twee ingangen de eene door het huis van den Priester in de Postelstraat, en de andere in de Straat den Uilenburg genaamt. In het jaar 1778 is zij merklijk verbeterd en versierd.”

¹⁶2 Van Heurn, (2022), p. 238.

REGULIEREN EN SECULIEREN

Volgens een besluit der Staten van 24 december 1744 werd deze bidplaats gesloten, en op dringend verzoek weder in 1747 heropend. De franciscaner minderbroeders hebben daar apostolisch werk gedaan, tot seculiere geestelijken die taak overnamen in 1774. Achtereenvolgens zijn de volgende minderbroeders actief geweest vanaf circa 1640: Carolus Rillart, Joannes de Bolster, Martinus van IJzendijke, Engelbert van Ravesteijn, Gisbertus van Doren en in 1734 Henricus Vermeeren. In 1739 kwam de franciscaan Jacobus Willems assisteren en na de dood van Vermeeren in 1744 kreeg Willems de leiding, tot zijn dood in 1774.

Na hem volgden seculieren. Dat was in 1774 Joannes Spierings. Gerardus van der Heijden, volgde in 1794, aanvankelijk als assistent van de rector. Hij werd zelf in 1800 rector en bleef, na de sluiting van het kerkje in 1811, in de stad in de bediening aanwezig.

Op 16 maart 1790 werd Huis van Boxtel verkocht aan de priester Johannes Spierings, door wie het al een aantal jaren werd bewoond onder de belastende voorwaarde “dat het altoos zal moeten dienen voor een roomsch kerckenhuis.” In 1794 kreeg hij assistentie van Gerardus van der Heyden. Spierings stierf in 1800, werd op 20 mei in de Sint-Cathrien begraven en werd opgevolgd door rector Gerardus van der Heyden in deze bidplaats. Hij bleef tot 26 september 1815 in bediening.

De genoemde minderbroeder Joannes de Bolster had zich al eerder verdienstelijk gemaakt. De ‘Kroniek van het St. Geertruijklooster’ verhaalt: “Eodem anno (1671) den 18 september is alhier door de Bossche jeugt ten huijsse van Adriaen Suijskens, bierbrouwer in Den Nobel (bedehuis Kruisstraat!), gespeelt het truerspel, verclarende de oogluijkinge des vaders ende wederspannighijt des Soons gestraft in den coninck David en Absalon, opgedragen aen de heer Jacques van Kessel, borger deser stad, wonende tot Parijs, tegenwoordig present alhier, alles door en onder het belijt van den eerwaerde heer Jan de Bolster, minderbroeder ende missionaris alhier.”¹⁷

Dit gedramatiseerde Bijbelverhaal (2 Samuel, 13-18) was een toepasselijke allegorie op de toestand in de stad. De genoemde heer Jacques van Kessel uit Parijs, nu in onze stad present, had op 13 november 1669 aan de schutterij van de edele handboog hier een mooie zilveren gedreven kop geschonken en had invloed in de stad.

ENKELE BIJZONDERHEDEN OVER HET TOEGANGSPOORTJE

Op de plattegrondtekening zien we een tweebeukig kerkje (E) dat gelegen was tussen het poortje Uilenburg 16 en Postelstraat 46-48. De diepte van het perceel, van Postelstraat tot aan de Uilenburg is circa 50 meter. In het tweede achterhuis (C), bevindt zich sinds 1975 een keuken en daaronder een kelder. In beide ruimten waren vroeger doorgangen naar het achterhuis (E), de schuilkerk. Via de houten poort, (met beeldhouwde middenstijl, met natuurstenen omlijsting en het jaartal 1649 in de sluitsteen), kwam men van de Uilenburg ook in dit bedehuis.

¹⁷2 Van Bavel, (2001), p. 385.

2.6 |

De hierbij weergegeven ets is van Frans Kops (1873-1951). De afmeting is 54 x 42 cm. Het poortje was van 1681 tot 1811 ook de achteruitgang van de schuilkerk. Op de sluitsteen is een roos gehouden. Sub rosa, ‘onder de roos’, betekent dat er sprake is van een geheim. Deze roos is wel een bijzondere, namelijk de Tudorroos, een rode en een witte roos op elkaar geplaatst. De Engelse Tudorkoning Hendrik VII koos deze rood-witte roos als zijn devies omdat hij beide strijdende partijen in de Rozenoorlog in 1485 tot verzoening had gebracht. De Yorks met hun witte roos en de Lancasters met hun rode roos. Daarom kun je deze roos, behalve als een symbool van geheimhouding, ook als één van verzoening zien.

- COLLECTIE TON VOGEL.

2.7 |

De 'gebeeldhouwde Lieve Vrouw-Hemelvaart' is een retabel, een altaar-opstand, van Maria ten Hemelopneming en dateert van circa 1750, beschilderd lindehout, 182 x 138 cm. afkomstig uit deze schuilkerk. Het werd in 1812 geschonken aan de St.-Jan. In 1867 ging het naar een museum in Den Haag, later naar het Rijkmuseum, maar nu hangt het in Museum Krona, in Uden, in eeuwigdurende bruikleen.

INVENTARIS VAN DE SCHUILKERK

In 1811 werd een inventaris opgemaakt "van alle zodanige Meubilaire Goederen als bestemd zijn geweest ten dienste der gesupprimeerde Kerk van den Eerw. Heer Van der Heyden in de Postelstraat, opgemaakt naar de gedane aanwijzingen en opgaven door de dienstmeid van gem. Eerw. Heer namens zijn Eerw. gedaan."¹⁸

Pastoor van der Heyden zelf werkte niet mee vanwege zijn protest tegen de benoeming van bisschop Van Camp door Napoleon. Daarom liet hij zijn huishoudster het werk doen. Het betreft de inventaris van: "In de kerk beneden, Boven op kamer, Bij Van Herpen en Op het Choor." Deze inventaris werd getekend door de Maire, A.G. Verheyen en zijn Adjoint, W.I. Heeren op 15 november 1811.

In de kerk beneden:

- Een Altaar met zijn toebehoren
- Een Tabernakel
- Zes grote en kleine Altaar kandelaars

Boven op de Kamer:

- Zes grote zilveren Kandelaars
- Een Wierookvat
- Een Wierookbakje met Lepeltje
- Een Schenkblad met twee Ampullen
- Een Remonstrantie
- Enige Bloemen en Sieraden
- Een Troon
- Een Piedestal met Houtere Reliquien Kas
- Vijf Choorklederen
- Twee gecouleurde Communie-Kleederen
- Zes Alpten met toebehoren
- Een Choorkleed
- Neegentien Hand-doeekjes
- Dertien Kelkdoekjes
- Twee Remonstratie Doeken
- Zes Dwaals
- Vier kleine dito
- Een Missaal met zilvere Slooten
- Twaalf Antepeignes met hun Toebehoren
- Een Vaan
- Een Kopere Piedestal met Blakers en houtere ballustrade
- Een lieve Vrouwe beeld
- Een Juweele Kruysje aan de Remonstrantie
- Bij van Herpen
- Een goude Kroon

¹⁸|2 Ebeling, (1928/1929), p.302 e.v.

- Een schilderij verbeeldende Onzen Heer
- Een Biegtstoel
- Een Remonstrantie, zilver
- Twee Ciborien van zilver
- Een Zilveren Kelk
- Een Tabernakel
- Een koperen wierookvat
- Een Wijwater Vat
- Een zilveren Lievrouw & tien zilveren Platen
- Achttien koperen Armen
- Drie koperen Blakers
- Twee koperen Kronen
- Een gebeeldhouwde Lieve Vrouw-Hemelvaart
- Acht Schilderijen
- Elf Beelden
- Een Preekstoel
- Een Communie Bank
- Een Orgel
- Een schilderij Verbeeldende de Geboorte
- Een Houtre Crucifix met Maria en Jezus
- Vijfen twintig losse Banken
- Zes en vijftig Stoelen

Op het Choor

- Vier Banken
- Een Rochus Beeld
- Een Wijwater Vat
- Een Biechtstoel
- Twee Pyramiden op den Altaar

3. 'De Zeven Weeën', achter Vughterstraat 54 en Sint Jorisstraat 14

DE KAPEL IN HET ACHTERHUIS¹⁹

Uit een akte van 18 september 1610 blijkt, dat op het huidige perceel Vughterstraat 54 het huis 'De Swarte Bock' stond. "Een huys met een hoog camerken ende coickhuysken daerachter aen gemact, put, ledige plaetse, schoon achterhuys, brugge over het water met noch eenen schoonen hoff aldaer over 'tselve water gelegen."

Vijftig jaar eerder, in 1560, werd in een koopakte bepaald, dat de eigenaars van dit huis altijd zullen hebben "het gebruik van een kapel, daar men Mis in doet, staande tussen het voor- en achterhuis en sal die capelle altijd blijven getimmert gelijk se nu getimmert is."

De kapel in het achterhuis lag boven de Dieze. Ze droeg de naam 'Van de Zeven Weeën'. Deze naam verwijst naar de 'Zeven smarten van Maria', de droevigste momenten uit het leven van Maria, volgens Bijbelverhalen en legenden.

1. De voorspelling van Simeon: bij de opdracht van Jezus in de tempel voorziet hogepriester Simeon wat de gevolgen zullen zijn van Jezus komst. Hij zal licht brengen, maar... ook verdeeldheid, niet alleen in Israël, maar onder alle volkeren. (Lucas 2, 22-35).
2. De vlucht naar Egypte: Jozef wordt gewaarschuwd door een engel om te vluchten met Maria en Jezus. Koning Herodus ziet zijn troon in gevaar, door de komst van Jezus, een nieuwe koning. Hij laat alle pasgeborenen vermoorden. (Mattheüs 2, 1-21).
3. Jezus is zoekgeraakt. Na afloop van het paasfeest gaan Jozef en Maria terug naar Nazareth en denken dat de twaalfjarige Jezus wel bij zijn vriendjes zal lopen. Aan het eind van de dag blijkt dit niet het geval en de ouders lopen de hele weg terug naar Jeruzalem om hem te zoeken. Ze treffen hem uiteindelijk in de tempel aan, debatterend met joodse Schriftgeleerden. Jezus antwoordt de ongeruste ouders: "Wist u dan niet, dat ik in het huis van mijn Vader moest zijn?" (Lucas 2, 41-52).
4. De kruisdraging: Maria staat diepbedroefd tussen de toeschouwers als Jezus met het kruis op de schouders naar de Calvarieberg, de executieplaats, wankelt. (Lucas. 23, 27-31).
5. De kruisiging: Maria staat naast het kruis waaraan haar zoon hangt (en valt in zwijm in de armen van Johannes volgens sommige beelden en schilderstukken). In de schilderkunst en de muziek is het 'stabat mater dolorosa' heel bekend. (Johannes 19, 26-27).
6. De bewening: Maria beweent haar gestorven zoon, na de kruisafname, vaak uitgebeeld in een zogenaamde piëta. (legende).
7. De graflegging: Jezus wordt in het graf gelegd en Maria is daarvan getuige. (legende).

¹⁹|2 Vogel, (2010), 67-70.

2.8 | Kadastrale minuut 1823. 1648: 'Oude Kerk' - 1647: Vugterstraat 54, De Swarte Bock - 1638: Sint Jorisstraat 14, Den Roeland.

In 1656 was Willem Zeberts (Seberts of Zybert) eigenaar van het huis, de echtgenoot van Maria Donckers. Maria, gedoopt in 1628, was de dochter van Jan Baptist Donckers en Adriana van Hoorenbeek. In 1716 kocht Theodora Maria de Hee het huis van de erfgenaam Melchior Zeberts. Zij was de weduwe van mr. Paulus Suyskens. Al deze genoemde familieleden waren katholiek. De kapel was bekend bij Marinus Ackersdijck.

Zijn Memoriael bevat invallen in 1653, 1656 en twee keer in 1659.

“Den 26e ditto (december) 1653 gestoort eene Paepsche Conventicule inde Vugterstraet neffens den Elandt, alwaer veel Volck wierdt gevonden; Is voor de volle peene vant huys ontfangen drie hondert Gulden ende d'andere bekende personen door den Groenroede Vermandel doen sommeeren tot betalinge van 25 Gulden.” (Het huis Den Elandt is nummer 52).

De tweede inval wordt als volgt beschreven:

“Den 15e October 1656 gestoort een Paepsche Conventicule, dewelcke wierdt gehouden inde huijsinge, toebehoorende Willem Zeberts, gestaen inde Vuchterstraet naest den Elandt; Is voor het huijs betaelt de volle peen van 300 Gld. ende daarvan aen mijn heere den Hoochschouth gegeven sijn Ed: gerechticheijt.”

Op 9 februari 1659 en 26 december 1659 zijn er weer invallen. Telkens moest f. 300 boete betaald worden voor het huis. Aangehouden personen kregen een boete van f. 25.

RECTOREN VAN DE KAPEL, REGULIEREN EN SECULIEREN

We kennen de volgende bedienaren, rectoren, van deze schuilkerk. In de jaren 1664-1679 woonde pater Dubbelbier (Dobbelaer) in zijn kerkhuis in de Vugterstraat.

Dominicus Smits, een minderbroeder, verbleef al in 1681 in de stad en was vanaf 1684 tot zijn dood in 1713 rector van deze schuurkerk. Nog vijf minderbroeders volgden hem op. Eerst pater Van Ingen (1713-1719), daarna Petrus Eelkens (1719-1727), Gisbertus van Doren (1727-1736), Van Dalen (1736-1746) en ten slotte Van Gastel (1746-1747).

Hierna volgden seculiere priesters als bewoners van het pand De Swarte Bock. Ze hebben vanaf 1747 de bediening overgenomen omdat de minderbroeders gedwongen werden om te vertrekken. Johan Coolen (1747-1750), daarna A. Nicols en Martinus van Hasselt (1750-1753).

Daarna volgde Antonius van der Blomme, van 1753 tot 1786 en Anthonius van Gils, de latere president van het seminarie van het bisdom, woonde er van 1786 tot 1790. Joannes Dominicus van der Meulen van 1790 tot 1811.

Krachtens een besluit van keizer Napoleon, van 9 november 1811, werd de schuilkerk opgeheven. De laatste rector bleef tot zijn dood in 1832 in De Swarte Bock wonen.

Broederschap van het Hoogheilig Sacrament

In deze kapel 'De zeven Weeën' is de 'De Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars' een tijd gevestigd geweest. Deze broederschap kent een lange geschiedenis, het oprichtingscharter is van 1480. Ze had haar zetel in de Sint-Janskerk. Na 1629 verhuisde de broederschap diverse malen. Pastoor Ludovicus van der Putten van de Sint-Cathrien († 1684) blies de broederschap in de kapel aan de Walpoort nieuw leven in. Na ruzie tussen de volgende geestelijk directeur, plebaan Joannes van Kessel (van 1686 tot 1730 plebaan en deservitor van Sint-Pieter en pastoor van de Sint-Cathrien) en de Broeders van het Heilig Sacrament, zijn er twee takken geweest van de ene broederschap. De leden van de broederschap zelf distantiëerden zich van hun geestelijk directeur. Ze namen in 1702 met de broederschap hun intrek bij de franciscaan Dominicus Smits in de bidplaats De Zeven Weeën.²⁰

Daar bleef de broederschap doorgaan met haar devoties en aflaten tot 1831, met als laatste geestelijk directeur de eedergenoemde priester J.D. van der Meulen. Vanaf 1811 echter bij hem thuis in de Vugterstraat 54. Na die tijd keerde de broederschap terug naar de Sint-Janskerk.

Ook bleef de andere tak voort bestaan, geleid door eerder genoemde plebaan Van Kessel († 1731) en zijn opvolgers in de voormalige schuilkerk Achter de Tolbrug van de parochie Sint-Pieter. Na 1840 in de nieuwe Sint-Pieterskerk die in 1972 gesloten werd. De pastoors daar bleven de broederschap ook van harte steunen. Beide takken zijn sinds 1839 weer verenigd tot één stam, zoals gezegd in de Sint-Jan.²¹

BIJZONDERHEDEN OVER DE BIDPLAATS

Van Heurn schrijft over deze bidplaats: “In de Vuchterstraat niet ver van de St Jorisstraat staat eene Roomsche gezinde Kerk. Het schijnd mij uit het beschouwen des gebouws, dat die in den beginne vrij kleiner geweest, dog dat zij tweemaal daar na vergroot zij. Zij is redelijk groot, maar niet sierlijk gebouwd, heeft twee uitgangen, een door het huis des Priesters in de Vugterstraat, en een in de St. Jorisstraat. Deze Kerk werd door eenen Priester zonder Kappellaan bediend.”²²

Oorspronkelijk was deze schuilkerk gevestigd in een zestiende-eeuws losstaand achterhuis, met aanbouw, voorzien van een plat dak. In de negentiende eeuw is het gebouwtje sterk gewijzigd en vermoedelijk ook verhoogd. Er is nauwelijks iets origineels te ontdekken, op enige muurresten na. Uit oogpunt van historische herinneringswaarde is het behoud van de bouwmasse van belang, luidt het standpunt van de afdeling Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch. Het pand is deels boven de Binnendieze gebouwd, tweelaags, met een zolder onder een met pannen bedekt schilddak.

INVENTARIS VAN DE KAPEL

Ebeling geeft een inventarisatie van 'meubilaire goederen uit de kerk, volgens aanwijzing en opgave door de dienstmeid van den Eerw. Heer van der Meulen', getekend door de burgemeester, maire A.G. Verheyen.²³

- Een Altaar met toebehoren
- Zes grote koperen kandelaars dienende tot den Altaar
- Negen kandelaars wat Kleiner Koperen
- Zes grote Zilveren dito
- Twee dito koperen op de Communie Bank
- Vierentwintig koperen Lusters bij Beelden
- Twee koperen en een Metalen Kroon
- Een Zilveren Vergulde Ciborie
- Een Zilveren Remonstrantie met dito voet
- Een Zilver Wierooks Vat
- Een Zilver Wierook coupel of Bakske

20|2 Van der Steen, (1929-1930), p.170-198.

21|2 Hoekx, (1980).

22|2 Van Heurn, (2022) p. 238.

23|2 Ebeling, (1928/1929), p.302 e.v.

- Een Missaal in fluwelen Band met zilver beslag
 - Zeven zilveren Zwaarden en Kroon
 - Enige Bloemen en Ciradien
 - Twee surplis van Neteldoek
 - Vijf Alpten
 - Negen Dwaals
 - Zes dienaars Klederen
 - Enige trap Doeken
 - Drie Boeken Kleedjes
 - Zes Neteldoeksche Communie Klederen
 - Vijf ondercommunie Klederen
 - Een doosje met zes handdoekjes
 - Acht Remonstrantie doeken
 - Twee amicten
 - Enige andere doeken
 - Een lavoir en Bak
 - Twee antepeignes
 - Een Doorniks Tapijt
 - Vijftien stuks Stolen lange en korte
 - Twee dito
 - Negen Kelkdoeken
 - Negen Casuifels
 - Twee Choorkappen
 - Een losse en drie vaste Kasten
 - Een Christus aan het Kruis
 - Zes Stolen
 - Een Zilveren Kelk verguld met deksel
 - Drie carsuifels
 - Twee alpten
 - Een Missaal
 - Tien Beelden
 - Elf Schilderijen
 - Een Preekstoel
 - Een Orgel
 - Elf losse Banken
 - Een communie Bank
 - Tien vaste zogenaamde Broeders-Banken
 - Twee staande Koperen Blakers
 - Twee en zestig Stoelen
- Op het choor
- Twee lange Banken
 - Achttien Kleine Stoeltjes
 - Een partij Kleine Stoeltjes op de Zolder

4. De huizen 'De Nobel' en 'St. Jan' in de Kruisstraat 2/4/6/8

WAT IS BEKEND OVER DE HUIZEN DE NOBEL EN ST. JAN?²⁴

In 1628 werd bierbrouwer Adriaen Suyskens eigenaar van *De Nobel*, Kruisstraat nummer 2/4. De achterbouw werd al gauw tot schuilkerk ingericht. Het perceel lag strategisch, want het erf grensde aan de Uilenburg en had ook een vluchtgang via Kruisstraat nummer 8, huis *St. Jan*.

Via het huis *St. Jan* kon het achtererf van *De Nobel* bereikt worden. Diensten zullen aanvankelijk op zolder van het huis *St. Jan* zelf hebben plaatsgehad en naderhand in het pakhuis op het achtererf van *De Nobel*. We kunnen deze schuilkerk daarom het best *bedehuis Kruisstraat* noemen.

Dit bedehuis was ook bekend bij Martinus Ackersdyck. Hij schreef in zijn *Memoriael*:

“Den letsten April 1656 gestoort een paepsche conventicule, dewelcke wierdt gehouden op de Cruijstraet, daeruijt hanght St. Jan ende is voor het huijs betaelt de volle peene van 300 Gulden ende daer van aen mijn heere den hoochschouth gegeven sijn gerechticheijt.”

De Nobel en *St. Jan* hadden beide een vluchtmogelijkheid via *De poort van Diepen*, de onbebouwde plaats waar voorheen het huis *De Morgenstar* (nummer 6) had gestaan. Rond 1671 was er een 'toneelzaal' achter *De Nobel*, in een pakhuis dat bij de brouwerij hoorde. Hoe de minderbroeder Jan de Bolster zich daar verdienstelijk maakte, heeft u hiervoor gelezen.

²⁴|2 Vogel, (2010), p. 81-84.

SECULIEREN

De seculiere bedienaren in deze schuilkerk hadden meerdere functies, ze waren tegelijk plebaan van de Sint-Jan en waarnemend pastoor van de Sint-Pieter. In verschillende tijdvakken noemden ze zich ook pastoor van de Sint-Cathrien.

Vanaf 1646 was dat Henricus van den Leemputte. In 1657 volgde Hiëronymus Lintermans hem op tot 1679. Daarna deed Walter van den Boom de diensten tot 1686. Tussen 1683 en 1702 was de bidplaats echter door de overheid gesloten.

Het bedehuis aan de *Kruisstraat* werd nadien, van 1702 tot 1745, opnieuw benut. De woning werd in 1702 namelijk gekocht door de weduwe Van Kessel. Haar zoon was de al genoemde plebaan Johannes van Kessel, die *De Nobel* erfde. Het huis kon de schuilkerk weer herbergen.

Van 1686 tot 1730 was Johannes van Kessel plebaan/pastoor. Simon van Wijdeven volgde hem op van 1731 tot zijn dood in 1743 (met Guilielmus Vervorst/Vervoort als zijn kapelaan). En van 1743 tot 1745 diende er plebaan Lambertus Hoex. Na 1745 was hij alleen in de schuilkerk *Achter de Tolbrug* dienstbaar, omdat de schuilkerk *Kruisstraat* onbruikbaar was geworden: dat jaar stortte de schuilkerk in en werd niet herbouwd. In 1745 werd het ingestorte huis verkocht. In de koopakte staat: *...’ laast gebruykt sijnde tot een Rooms kerckehuus...’*.²⁵ In 1763 is de jurisdictie over de parochie Sint-Cathrien aan de pastoor van de Sint-Jan ontnomen.

De *bidplaats Kruisstraat* is alleen door seculieren bediend. De minderbroeders, onder wie Jan de Bolster, hebben wellicht geassisteerd: rond 1676 werd er een *“extract op de stouticheden des pausdoms in Den Bosch”* opgesteld door de schout, waarin gemeld wordt dat *“Pater Boester (Bolster), minderbroeder, woont in de Cathelyne in de Vughterstraat ofte op de Cruysstraete, daer de St. Jan uythangt.”*

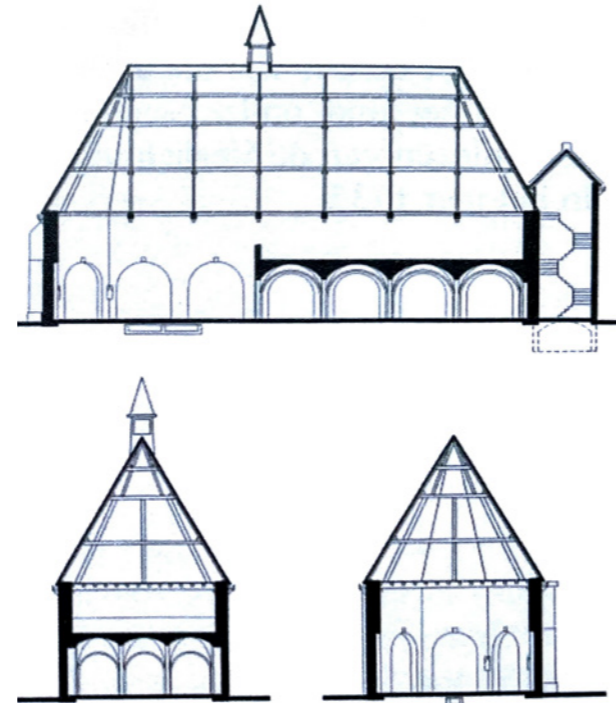
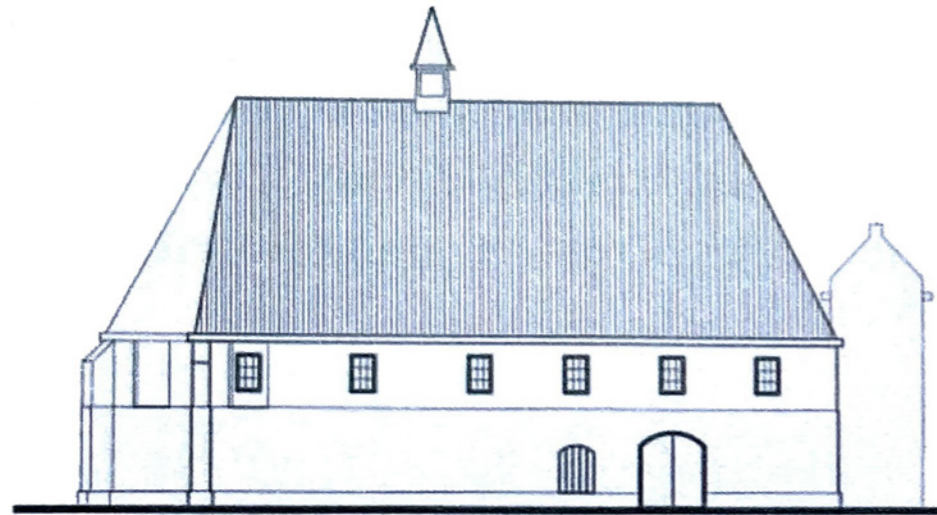
²⁵|2 Van Sasse van Ysselt, deel I (1910), p. 180.

Samengevat: deze schuilkerk is na 1629 spoedig in gebruik genomen, tot 1683, werd daarna gesloten en is vanaf 1702 tot 1745 weer benut. Nadat in 1745 dit bedehuis was ingestort en niet meer herbouwd werd, mocht het bedehuis *Achter de Tolbrug* weer betrokken worden door de verenigde parochies van Sint-Jan en Sint-Pieter. De plebaan van de Sint-Jan, tevens pastoor van de Sint-Cathrien, ging wonen bij de Sint-Pieter, in de pastorie van de bidplaats *Achter de Tolbrug*, het voormalige refugiehuis van de augustijner koorheren, met de mooie traptoren. Voor de parochianen van de Sint-Cathrien heeft deze schuilkerk een bekende mogelijkheid geboden om ter kerke te gaan.

2.9 | Kadastrale minuut 1823.
824: *De Nobel*.
825: *Poort van Diepen*.
826: *St. Jan*.
(Uilen)Burg, *De Molen Straat*, (Wal)Poort (Gast)huispoort, (Postel)Straat, (Snelle)Straat, *De Kruis Straat*.

2.10 |
Reconstructie van
de oorspronkelijke
kloosterkapel.¹

5. Kapel van Mariënborg, 'op den Uilenburg' aan de Walpoort

PAROCHIEKERK VANAF 1629 TOT 1693

In deze kloosterkapel van de franciscanessen kon na 1629 de Roomse gemeenschap terecht en vestigde men er de parochie van Sint-Cathrien. Het werd de nonnen toegestaan, volgens de capitulatievoorwaarden, in het klooster ernaast te blijven wonen, maar het was hen niet geoorloofd om novicen aan te nemen. Bij het overlijden van de pastoor van de Sint-Cathrien, Ludovicus van der Putten, in 1684, werd deze kapel tevens opengezet voor de parochies van Sint-Jan en Sint-Pieter. Tussen 1629 en 1693 benutte men de kapel als parochiekerk. Dat laatste jaar kreeg de kapel een andere bestemming.

Omdat deze kapel van de franciscanessen, oorspronkelijk uit 1492, nog herkenbaar is in het straatbeeld gaan we kort in op haar geschiedenis.

KLOOSTER

Aan de westzijde van de Uilenburg werd in 1423 een klooster gesticht van de Zusters van het Gemene Leven. Toen de zusters in 1469 kloostergeloften aflegden volgens de Derde Regel van Sint Franciscus, noemden de zusters zich franciscanessen of tertiariessen van Sint Franciscus. In 1488 stichtte de gefortuneerde Aleydis van Erp, weduwe van Ludolf Buck, de kapel van het klooster, dat sindsdien *Mariënborg* heet. De kapel werd gekoppeld aan het klooster door een ommuurde kloostertuin. Ze was in 1491/1492 geconsacreerd door frater Libertus van Broechem, van de minderbroederorde en suffragaan van de bisschop van Luik.²⁶ De kapel staat er anno 2023 nog, maar is als zodanig moeilijk te herkennen.

De zusters franciscanessen hadden geen contact met de buitenwereld en leefden sober, waren devoot, werkten hard om op die manier een voorbeeld te zijn voor de mensen in de open maatschappij. De kapel is gebouwd als een

1|2 Sluijmer, (2005).

26|2 Schutjes, (1873), p. 491-498.

zogenaamde dubbelkapel, waarbij de zusters de dienst volgden op de hoger gelegen nonnengalerij, vier traveeën diep, zonder in contact te hoeven komen met de gelovigen op de begane grond.

KAPEL

De kapel is gebouwd als een éénbeukige zaalkerk met een voorportaal en heeft een steile sporenkap met een dakruiter. Het driezijdig gesloten koor is gericht op het oosten. Na de beeldenstorm van 1566 was een ingrijpende restauratie van de kapel noodzakelijk.

De kloostergemeenschap kreeg het moeilijk na 1629. Vrouwenkloosters werden gedoogd, maar mochten echter geen novicen aannemen en waren daardoor gedoemd uit te sterven. Een kapelaan die in het klooster dienst deed, was Gijsbert de Roij. Hij was er sinds 1630. Over het jaar 1650 is bekend dat Joannis Gysels tot zijn dood in 1649 rector is geweest en dat hij werd opgevolgd door Henricus Bueckentop in dit klooster 'in monte noctuarum', 'op de uilenberg'. Het aantal van tien zusters dat in 1669 nog aanwezig was, liep in 1675 terug tot vier. Om de kloosterorde voor de ondergang te behoeden vertrok ook dit viertal daarna naar Maaseik, waarheen verschillende nonnen hen al waren voorgegaan. "Aan de zusters werd in 1670 toegestaan om de roerende kloostergoederen naar het franciscanessenklooster Sijon in Maaseyck over te brengen."²⁷

Kort nadien, vanaf 1676, begonnen de Staten de leegstaande kloostergebouwen te confisqueren. In 1682 is de kapel langs de Walpoort nog het enige restant van het voormalig klooster.

27|2 Vogel, (2010), p. 89-94.

De kapel werd door de Staat ingericht als munitieopslag en arsenaal; de grafzerken zijn toen publiekelijk verkocht. "Eodem anno (1693) sijn de sercken uijt clooster van den Uijlenborgh vercocht. Eodem dito is van de kerck op den Uijlenborg een amonitiehuijs gemackt."²⁸ De kapel komt - juridisch - in handen van defensie als de laatste Bossche non in 1682 te Maaseik sterft.

In 1857 is de vroegere kapel nog steeds een militair magazijn, maar dan is er op de tekeningen een aantal vensters op de verdieping en op de zolder toegevoegd. En op de doorsnede is de steile imposante kapconstructie te zien.

De kapel is in haar huidige verschijningsvorm een belangrijk relict uit de vroegste Bossche bouwgeschiedenis. Ze blijkt een belangrijke rol te hebben gespeeld in het kloosterleven en de militaire geschiedenis van de stad en is één van de weinige overgebleven stenen gebouwen uit de vijftiende eeuw.

28|2 Van Bavel, (2001), p. 412.

2.11 |
Kadastrale minuut 1823.
De voormalige kapel
staat aan de zuidzijde,
hier de linkzijde,
van de Walpoort. De
afmeting van de kapel is
29.40 x 10.50 m.

2.12 |

BRON: ERFGOED

'S-HERTOGENBOSCH,

NUMMER 0072324.

6. Achter 'Het bont Peertje', vermeld op de plattegrondtekening van 1669

DE KAART VAN NICOLAES BLOM VAN 12 MAART 1669

Hierop staat onder de 'VERCLARINGE vande Lettre op deese Caerte':

"Dit vertreck wert voorgegeven geappropriert te werden tot gebruyck van Romschen Godtsdienst."²⁹

Philips van Beugel, wijnkoper, had daar een pakhuis, in kamer F. De gebedsruimte die voor de Roomse godsdienst geschikt gemaakt moest worden lag vlak bij de Sint Janspoort achter in een smal steegje. Ingeklemd tussen de stadswal, de Sint-Jansstraat, de Molenstraat en de Gasthuispoort. De kerkgangers konden bij onraad naar alle kanten verdwijnen, ook via het erf van Het Bont Peertje dat op de Uilenburg uitkwam.

Philips van Beugel is waarschijnlijk dezelfde als Philips van Beugen die later ook een wijnpakhuis in het Huis van Boxtel heeft. De hoogschout maakte in de vergadering van schepenen in 1681 melding van van eene formeele kerck in dat huis, zoals we hiervoor lazen.

Enkele topografische aanduidingen op de kaart:

STADSWALLEN; Hoff; Hoff aen van der Horst gelegen op den Wal; straetjen ten Uyenborgh Loopt op de Wall uut; Erff aen vander Horst tgeen aen Wall uutcomt; Afganck vanden Wal; straetjen L; stal aent Bont Peertjen; Erff aent Bont Peertjen; poort aent Bont Peertjen; straet naer st janspoort; Straet commende vanden Uyenborch; straet loopt naer de vismarckt; De Coornbrugge; DE DIESE; Camer F meet 22 bij 28 voet en G 19½ bij 25½ voet. De meetschaal in Roeden Rijnlants (origineel in: Nationaal Archief in Den Haag, archief Staten-Generaal 1.01.04, inv. 50501).

²⁹2 Vogel, (2010), p. 100-104.

- A. St. Jans poorte
- B. Corpsdegarde binnen de poorte
- D. Trap daermen uut de straet opt Wall gaet
- E. syn Blocken Borgers Huysen
- F. en G. is een gedeelte nieuwen Timmer ongevloert, ten deelen oversoldert is in de midden volgens de gestippelde Lienie met provisionele plancken Heyning gesepareert. Dit vertreck wert voorgegeven geappropriert te werden tot gebruyck van Romschen Godtsdienst, ende soude uutganck hebben over de erven H, I, K en straetjen L.

Commende het gedeelte F aen Philips van Beugel wyncooper dewelcke seyt van meyninge is 'tselve eerdaegs te gebruycken tot een Packhuys voor wynen.

Het ander gedeelte G comt aende Herberge het Bont Peertjen staende alhier op de plaetse Letre M die mede seyt kan gedeelte tot Packhuys en Stallinge van meyninge is te gebruycken.

Ende soude oock wegens haerlieden seggen de voorn. Provisionele separatie met plancken oock met den eersten met een steene muer gesepareert werden.

Aldus gevonden ende gecarteert by myn ondergeschreven den xii Meert, N. Blom, 1669.

(Nicolaes Blom was controleur en ingenieur van 's lands fortificatiën der stad en forten van de stad).

Deze camer F heeft, vrijwel zeker tot huiskerkje gediend. Op de tekening met haar Verclaringe staat: "Dit vertreck wert voorgegeven geappropriert te werden tot tot gebruyck van Romschen Godtsdienst ende soude uutganck hebben over de erven H, I, K en straetjen L."

In 1669 of het jaar daarvoor hebben de Hoog Moogende Heeren geruchten vernomen dat in 's-Hertogenbosch een gebouw ingericht wordt tot het uitoefenen der pauselijke superstitie. Het stadsbestuur en de kerkenraad ontvangen een brief van de Hoog Moogende om opheldering.

De magistraat van de stad antwoordt op 18 maart 1669 dat de hoogschout al gereageerd heeft op de brief en dat het gerucht betrekking heeft op een vervallen oliemolen bij de St. Janspoort, waarvan de eigenaars beweerden die te willen inrichten tot wijnpakhuis. De schout ontkent hiermee het bestaan van een gebedsruimte:

"Wij hebben het gebouw onderzocht, dat 26 voet lang en 22 breed is, grenzende aan de stalling van het 'Roode Perdjen' en alzo deze twee oude gebouwen verleden zomer afgebroken en opnieuw opgetrokken zijn, dacht een ieder dat zulks tot uitoefening van de pauselijke superstitie zou geschieden, maar hiervan blijkt niets. De magistraat heeft evenwel de eigenaars verboden het gebouw tot dat einde te bezigen en ook gelast den doorgang tusschen de twee panden dicht te metselen."³⁰

³⁰2 Hezenmans, (1899), p. 230.

2.13 | Op deze kaart van 1823 moet de bidplaats, de 'camer F' gelegen hebben tussen de nummers 885 en 883. Tussen de nummers 884 en 881 staat nu het Diezehuis, voor de kaartverkoop van Diezetochten, Molenstraat 884 is 'Het bont Paardje'. Anno 2022 kennen we in dit kadastraal vierkant: de Gasthuispoort, Het Bont Paardje, Hofje van Koolen, (Walpoorthofje, Sint Janshofje), de Molenstraat en de Sint Janssingel.

2.14 | Kadastrale minuut 1823. Perceel 777, huis St. Cathalijn, heeft diverse vluchtwegen. Perceel 773 De blauwe Leeuw. 'Apostelstraat' moet natuurlijk zijn 'Postelstraat'. Een deel van de Berewoutstraat, Vughterstraat en Stooftstraat zijn zichtbaar. Ook de Capucienepoort en de rivier de Dieze. In het begin van de 18e eeuw noemde Jacob Sassen het logement dat hij op de plek van het kapucijnenconvent (1614-1629) exploiteerde: 'Het oud Keizershof'.

7. 'St. Cathalijn', Vughterstraat 81

HUIS EN HUISKERK³¹

Het huis St. Cathalijne staat in Vughterstraat nummer 81. Daar woonde in 1653 Adolph Cremers. Hij werd op 31 mei van dat jaar bezocht door 'gecommitteerden over het visiteren van de pauselycke conventiculen.' Dat had een reden. De controleurs visiteerden ook negen andere huizen:

*"alwaer de Heeren voors. hebben gelieven te nemen oculaire inspectie als plaetsen, daer men de pauselycken godtsdienst placht te exerceeren ende in deselve plaetsen bevonden dat all wat tot de voors. dienst placht gebruyckt te worden, was wechgeruymt, uitgesondert tot Sr. Willem van de Velde voors. alwaer bevonden worden op sijn bovcamerken eenen geapproprierden altaer, die de huysvrouw desselfs van de Velde verclaerde maer alleen te dienen tot haeren behoeff ende tot behoeff van die van haer huysgesin om haer devotie te houden."*³²

³¹2 Vogel, (2010), p. 104-105.

³²2 Van Sasse van Ysselt, (1938), p. 108.

In het 'Extract (uit 1671) op de Stouticheden des pausdoms in den Bosch en Quartieren van Oisterwijk en Maeslandt' van de overheid staat genoteerd:³³

"Paeter Strick, predickheer, woont in sijn kerck in de Vuchterstaet naest de Vergulde Leeuwe." (huisnummer 79). Op nummer 81, St. Cathalijne, werd in 1653 ook al een bezoek afgelegd door de gecommiteerden van Den Haag. In het huis St. Cathalijne woonde ook de minderbroeder pater Bolster (Boester): *"Paeter Boester, minderbroeder, woont in de Cathelyne in de Vuchterstraet ofte op de Cruysstraete, daer de St. Jan uythangt"*.

En minderbroeder Dubbelbier: *"Paeter Dobbelaer, minderbroeder, woont in de Vuchterstraet in sijn kerck aldaer."*

Het is zeer waarschijnlijk dat predikheer Strick en enkele minderbroeders, hierboven genoemd, in St. Cathalijne hun huiskerkje hebben gehad.

Op de kadastrale kaart is te zien dat perceel 777, waarop de Cathelijne (= Catharina) staat, verschillende achteruitgangen heeft, die als vluchtweg konden worden gebruikt.

Einde van de schuilkerkentijd

TERUG NAAR DE SINT-CATHRIENPAROCHIE,

Nadat de openbare uitoefening van de godsdienst in 1629 verboden werd, richtten de katholieken geheime bedehuizen in. De kloosterkerk op de Uilenburg, Mariëburg, was de ruimste. In 1693 werd de kapel geconfisqueerd en moesten de gelovigen zich verspreiden over andere bedehuizen. Vanaf 1681 was de schuilkerk in de Postelstraat al in gebruik. Vanaf 1696 kon de nieuw getimmerde schuilkerk aan de Molenbrug ook gebruikt worden. In 1702 kerkten de Rooms en eveneens in de huiskerk in de Kruisstraat die zetel werd van de parochie. Toen dit kerkje in 1745 instortte, werd de bidplaats op het achtererf van Het Beerken, aan de Molenbrug betrokken door de parochie. Deze schuilkerk werd in 1811 deels afgebroken. De andere huiskapellen hebben zeker een functie gehad, waarheen de gelovigen hun toevlucht vonden, zoals de huiskerk van St. Cathalijne, en de kapel Van de Zeven Weeën.

De Nederduits-Gereformeerde Kerk heeft in 1794 de Sint-Cathrienkerk (die ze sinds circa 1650 in gebruik had) in opdracht van de Franse bezetters moeten verlaten. Daar kwamen broodbakovens voor het Franse garnizoen en het kreeg de bestemming van paardenstal en hooimagazijn. Dat duurde tot 1810, want toen werd er een heilige mis gelezen voor het Franse garnizoen. Het jaar daarna kon pastoor Staessens van de Sint-Cathrien de kerkdeuren van de Sint-Cathrienkerk openen voor zijn parochianen.

³³2 Van Sasse van Ysselt, (1938), p. 109.

Alle opgenomen kadastrale kaartjes van 1823 dank ik aan Nico Koppers, 's-Hertogenbosch.

Een deel van het jaar 1811 werd de oude schuilkerk nog gebruikt, zo blijkt uit de ontvangsten: *“Huur van de banken in de kerk van 't oud kerkenhuis 118 gulden en 10 stuivers. Huur van de banken in de nieuwe kerk 1074 gulden, 17 stuivers en 8 penningen, hiervan gegeven aan de heer W.J. Staessens om daarmee de werkbazen te betalen 500 gulden, dus blijft 574 gulden 17 stuivers en 8 penningen.”*³⁴

De schuilkerk werd deels afgebroken begin 1811: *“Aan arbeiders voor het wenden van den Hof, voor het afbreken van het agterdeel der oude kerk en andere arbeid’ 91 gulden 11 stuivers en 8 penningen. De steenen daarvan etc. etc. verkogt voor f. 127.12.-”*

Uit het ‘Rekeningenboek 1773-1832’ in het Sint-Cathrienarchief blijkt dat halverwege 1811 het kerkbestuur, onder voorzitterschap van pastoor Staessens, begon te investeren in de ‘nieuwe’ kerk: onderhoud, schoonmaak, aankoop van beelden, liturgische gewaden, enzovoort. Bijvoorbeeld: voor het Heilig Geestbeeld aan de predikstoel werd in 1811 betaald 6 gulden en 10 stuivers. Enkele verkopen van inventarisstukken uit de schuilkerk worden ook vermeld, zoals in 1812: *“Het oud orgel verkogt aan de kerk te Hilvaarbeek voor f. 250.”* En in 1818: *“Voor de verkogte oude Predikstoel f. 35.”*

Omdat gedurende ruim vijftien jaren - 1794-1810 - door de kerkfabriek was verzuimd om te herstellen waren de reparaties aan de Kruiskerk enorm, hoger dan de reparaties aan de Kathedraal en de Sint-Geertruikerkerk tezamen. Voor deze drie kerken werd in 1811 ruim f. 24.769 voor herstellingen uit het Algemeen Kerkenfonds betaald, door de heer Maire Verheijen, in francs ruim 50.000.³⁵

³⁴|2 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 138, Rekeningenboek 1773-1832, over 1811.

³⁵|2 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief St. Cathrien, inv. nr. 143, p. 6.

De Sint-Cathrienkerk in de protestantse periode 1629-1794

HAN KEUR EN TON RAES

INLEIDING

Het is een opgave om in kort bestek de protestantse periode van de Sint-Cathrien op een manier te beschrijven die recht doet aan de destijds heersende protestantse cultuur en godsdienstbeleving. Voor een goed begrip is het dienstig om die protestantse periode te plaatsen in het kader van de tijd. Dat was nog vrij kort na de kerkhervorming, de Reformatie, door Luther in 1517 begonnen in Duitsland en daarna gevolgd door andere reformatoren zoals Calvijn, Zwingli en Huss.

Jehan Cauvin (Johannes Calvijn) werd op 10 juli 1509 geboren te Noyon (Frankrijk). Zijn vader was daar bisschoppelijk ambtenaar. Door diens invloed kon Jehan in 1532 gaan studeren in Parijs (Rechten en Letteren). Na een verdere studie in Orléans (1528) en Bourges (1529) werd hij in 1532 doctor in de rechten. Door de contacten tijdens zijn studie in Parijs koos hij in 1533 voor de beginselen van de Reformatie. In 1536 publiceerde hij zijn toonaangevende werk 'Institutie of Onderwijzing in de Christelijke leer', het boek waarop zijn latere publicaties zijn gebaseerd. Als kerkhervormer leidde Calvijn een druk en arbeidzaam leven in Genève en Straatsburg. Hij overleed op 27 mei 1564 te Genève.

3.1 | Johannes Calvijn (1509-1564) - BRON: RMCC s84.

Hoewel de kerkhervorming door Luther is begonnen, is het de Franse hervormer Calvijn, geweest die begaafd met een scherp verstand en helder inzicht, de Bijbelse boodschap helder heeft doordacht, stelselmatig ontwikkeld en beschreven heeft. In Nederland is voornamelijk de leer van Calvijn bepalend geworden. Zijn streven was de kerk terug te brengen naar de bron, het Woord, dat is de Bijbel. Geen aflaten, altaren, beelden en heiligen, alleen de Bijbel. Hierin onderscheiden protestanten zich van katholieken. De eerste zijn als 'hoorders' en de tweede als 'kijkers' aan te duiden. Dat 'hoorder' zijn, komt voort uit een tekst in de Bijbel namelijk "Zo is dan het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods" (Romeinen 10:17 uit de Statenvertaling 1618-1619).

3.2 | *Hagenpreek buiten Utrecht, Sebastiaan de Poorter 1860 - BRON: RMCC 590.*

In de vijftiger en zestiger jaren van de zestiende eeuw vormden de calvinisten openlijk hun gemeenten. Het calvinisme drong vanuit Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden op en verwierf zijn eerste aanhangers vooral in de grotere steden van Vlaanderen, waar zich later de meerderheid van de bevolking in het noorden bij aansloot. Het calvinisme kreeg in de Nederlanden meer invloed dan het lutheranisme door het verschil in opvatting over de sacramenten en vooral de eucharistie. De inwoners van de Lage Landen dachten rationeler door de invloed van de Moderne Devotie (zoals de Broeders des

Gemene Levens) en het Bijbels humanisme van Erasmus, dan in Duitsland, waar het lutheranisme overheerste. Er bestond hier minder aandacht voor de mystiek, terwijl er meer nadruk werd gelegd op de ethiek. Calvijn zorgde voor een gedegen opleiding van de predikanten die de nieuwe leer moesten verkondigen, evenals voor een kerkorde als basis voor de inrichting van het kerkelijk leven in de protestantse gemeenten. De afscheiding van de rooms-katholieke kerk was bepalend voor het handelen van de protestanten destijds, en soms ook nu. Vooral in de eerste periode na de reformatie was de aversie tegen

de rooms-katholieke kerk in de protestantse beweging sterk aanwezig. De drang was sterk om het protestantisme in ons land te verbreiden; het werd gezien als hun roeping. De volgelingen van Luther en Calvijn wilden terug naar de 'zuivere leer', waarvan de kerk was afgeweken. Naast alle andere facetten die leidden tot de 80-jarige oorlog (1568-1648) was de verbreiding van het protestantisme een van de doelen; ook bij het beleg door het Staatse leger in 1629. Nu waren er al vóór de inname van 's-Hertogenbosch protestanten (gereformeerden genoemd) in de stad en de regio aanwezig. In het kort daarover het volgende.

DE PROTESTANTEN IN DE STAD VÓÓR 1629

Als we teruggaan in de geschiedenis van de stad, dan is bekend dat al een eeuw voordat de stad in 1629 door Frederik Hendrik werd ingenomen de eerste protestanten in het gewest Brabant zijn gesignaleerd. Na de Reformatie in 1517 wordt in 1522 in de kroniek van het Dominicanerklooster in 's-Hertogenbosch geschreven dat "omstreeks dezen tijd in Brabant zich openbaard de duisternis der Lutherse ketterije" (een vertaling van de latijnse passage in *Chronicon conventus buscoducensis, Kroniek predikheren onder 1522*).¹ Deze tekst schrijft ook W. Meindersma in zijn 'Gedachtenisrede 1629-1929'.² Vijf jaar daarna, in 1527, worden de eerste 'hagenpreken' gehouden, dat waren bijeenkomsten in de open lucht waarbij het evangelie werd gelezen en uitgelegd. Deze hagenpreken worden door velen bijgewoond; sommige schrijvers noemen aantallen van duizenden personen.

De aanhangers van deze 'nije leer' worden echter achtervolgd en veroordeeld en gedood. Zo lezen we verder in de 'Gedachtenisrede': "De 3e Juli 1532 werden alhier twee mannen ter dood gebracht. Onthoofd werd Joost Gerritsz. Leppers, van beroep speldenmaker, tevens koster van de St. Pieterskerk, terwijl geworgd werd ende daerna ghebrant of te pulver verbrant, Peter Hors, een oud man, wever te Vucht".

¹ Brouwer, (jaartal onbekend).

² Meindersma, (1929), p. 5.

Zulke veroordelingen vinden ook in 1532 en 1534 plaats; tussen 1533 en 1545 worden in 's-Hertogenbosch twintig personen om hun geloof ter dood gebracht. Mr. Hendrik Agylaeus vermeldt in zijn dagboek dat er sinds 1536 een geheime gemeente was, die bediend werd door verschillende predikers, die te goeder naam en faam bekend stonden.

Ook verscheidene magistraten maakten hier in 1542 deel van uit. In 1566 bestond er een consistorie (kerkenraad) dat leiding gaf aan een gereformeerde³ gemeente in de stad. Dit consistorie onderhield nauwe contacten met kerkraden in andere steden met name ook met die van Antwerpen. Toen daar op 20 augustus 1566 de beeldenstorm uitbrak, duurde het dan ook niet lang voordat ook in 's-Hertogenbosch de beeldenstormers (op 22 augustus 1566) de kerken aanvielen. Het consistorie nam niet openlijk deel aan de vernielingen, maar gaf daar wel sturing aan. Zo bleef de nieuwe preekstoel in de Sint-Jan gespaard, terwijl veel andere kostbaarheden wel aan de beeldenstormers ten prooi vielen.

Naast de Sint-Jan kwamen een viertal andere kerken enkele maanden in gereformeerde handen: de Sint-Jacob, de Sint-Pieter, de Sint-Anna kapel en de Sint-Cornelius kapel.

Landvoogdes Margaretha van Parma, vertegenwoordigster van de landsheer in de Nederlanden, hield het stadsbestuur verantwoordelijk voor het in haar ogen te zwakke en falende optreden tegen de ongeregelheden. Ze weigerde in te gaan op de voorstellen van het stadsbestuur om aan de gereformeerden kerken of ruimten buiten de stad ter beschikking te stellen

³ In het tijdvak wat hier is beschreven, werden de aanhangers van Calvijn gereformeerden genoemd. Aanvankelijk waren dat alle volgelingen van de reformatoren (de kerkvormers Luther, Calvijn en Zwingli). Daarna ging men zich meer noemen naar de specifieke reformator die men volgde (zoals luthers of calvinist). De naam Hervormde kerk werd in 1816 door koning Willem I ingevoerd.

om hun erediens ten te houden. De landvoogdes had besloten in te grijpen en de troepen naderden 's-Hertogenbosch al. Vanwege de dreiging die daar van uit ging verlieten veel hervormingsgezinden de stad. Dat gebeurde na een tweede beeldenstorm (oktober 1567) en een bezetting door de graaf van Bombergen van februari tot april 1567. Deze graaf was door de gereformeerde ossenkoopman Herman de Ruyter de stad binnen gelaten en had de macht gegrepen. Hij zette de stadsregering en de regeringscommissarissen buitenspel.⁴

Toen de hertog Alva in augustus 1567 in Nederland kwam, begonnen de vervolgingen weer en in 1568 vielen vele martelaren door ophanging of onthoofding. Na zijn vertrek in 1573 keerden vele calvinisten (volgelingen van Calvijn) terug en was er in 1576 een gereformeerde gemeente in de stad die de schuilnaam 'L'Arbre au bois' droeg. Deze kwam samen in de Sint-Jacobskerk. Onder invloed van de Pacificatie van Gent leek er een schijnbaar vreedzame samenleving te ontstaan tussen de rooms-katholieken en calvinisten. Op 22 juli 1578 werd door de Staten-Generaal een godsdienstvrede afgekondigd. Op 21 september bereikten het stadsbestuur en de commissarissen een akkoord, waarbij de gereformeerden de volledige vrijheid kregen hun godsdienst uit te oefenen en werd toegestaan vier kerken in 's-Hertogenbosch (de Sint-Pieter, de Sint-Jacob en de kapellen van Sint-Anna en Sint-Cornelius) voor hun kerkelijke vieringen te gebruiken. Toch bleken de tegenstellingen scherper dan gedacht. In 1579 neigde het stadsbestuur ertoe zich aan te sluiten bij de Unie van Utrecht. De provocaties van de protestantse schutters van het Schermersgilde en een ongelukkig schot uit het andere kamp, legden de tegenstellingen opnieuw bloot en deden uiteindelijk de stad in het kamp van de Zuidelijke Nederlanden belanden.

Toen in 1579 het gerucht zich verspreidde dat de hertog van Parma de stad Maastricht had ingenomen en dat het Spaanse leger optrok naar 's-Hertogenbosch (en de stad de Unie van Utrecht had aangenomen) vluchtten de gereformeerden, en wel 'etlycke duysent menschen', uit de stad die toen in roomse en Spaanse handen geraakte.⁵ Maar enkele geheime aanhangers van de gereformeerde leer bleven in de stad wonen. Deze situatie duurt voort totdat Fredrik Hendrik in 1629 het beleg om de stad sloeg. Naast het bestrijden van de Spaanse invloed wilde men, in opdracht van de Staten-Generaal, het gedachtegoed van de Reformatie ook in onze stad invoeren.

DE INNAME VAN DE STAD 1629

Voorafgaand aan de capitulatie werd de Kruisbroederskerk op 12 augustus aangevallen, waarbij de kruisheren naar het klooster van de minderbroeders vluchtten. De oude pater Antonius van Erp, die toen in het koor zat te bidden, kwam bij die aanval om het leven.⁶ Op 30 augustus beklom bisschop Ophovius de toren van de Sint-Jan; hij zag de vijandelijke troepen maar geen teken van het ontzettingsleger (aangevoerd door Hendrik, Graaf van den Bergh), zoals de geruchten gingen. Graaf Hendrik van den Bergh was al op 28 juni met 30.000 man voor de stad verschenen met een ontzettingsleger, maar durfde de confrontatie met het leger van Frederik Hendrik niet aan. Hij probeerde via de bezetting van de toeleveringsplaatsen van het leger van de prins, de plaatsen Wezel en Amersfoort, de aandacht af te leiden van Frederik Hendrik, wat mislukte. Op 18 augustus blies hij de aftocht.⁷ Op 12 september arriveerde vanuit Den Haag de voltallige Vergadering der Staten-Generaal in Vught om 'live' de overwinning bij te wonen; ook arriveerden er vele Europese edelen en diplomaten. Voordat de stad echter op 17 september 1629 capituleerde, had bisschop Ophovius het stadsbestuur geadviseerd

⁵ Meindersma, (1909), p.8.

⁶ Peijnenburg, (1981), p.11.

⁷ Kuijer, (2000), p.620-624.

⁴ Kuijer, (2000), p. 426-430.

om niet tot het uiterste te verdedigen maar het verstandige besluit te nemen om te capituleren, waarmee verovering en dus plundering zouden worden voorkomen.

Uit strategische overwegingen had Frederik Hendrik wat minder vergaande voorwaarden voor ogen voor de overgave van de stad. Vanuit de wens van de Staten-Generaal om ook hier het ware geloof te verbreiden, besloot men echter anders.

Bij de eerste ontmoeting tussen vertegenwoordigers van het stadsbestuur en het Staatse leger was Johannes Moors, abt van de norbertijnen, aanwezig. De voorstellen die toen vanuit het stadsbestuur werden gedaan wees de tegenpartij volledig af. Door het Staatse leger werden nu zelf een tweetal capitulatieverdragen opgesteld, één voor de stad en één voor de militaire bezetting. Dit dictaat voor de in het nauw gebrachte stad, werd door de bisschop en de abt ondertekend.

Als gevolg hiervan werd de katholieke godsdienst aan banden gelegd. Deze mocht niet meer in het openbaar worden uitgeoefend; zij werd echter in het capitulatieverdrag niet expliciet verboden: er bleef vrijheid van geweten. A. Vos omschrijft dit als volgt⁸:

⁸ Vos, (2007), p.352.

"op alle hoeken van de Bossche straten hing een plakkaat van zowel de Prins als de Staten-Generaal dat de veroveraars verbood kloosters, kerken of geestelijken aan te tasten. Op de geestelijken en de burgerij mocht niet geschimpt worden noch hun schade berokkend. Voor de openbare uitoefening van de katholieke erediens ten werd echter geen ruimte meer geboden. Vrijheid van geweten was tussen de partijen overeengekomen, een unicum in Europa in die dagen".

Direct na de capitulatie werden de mannelijke kloostergemeenschappen gesloten en werden de geestelijken die niet in de stad geboren waren, gedwongen de stad te verlaten. De kruisheren vertrokken toen naar Uden. De katholieke kerken kwamen in handen van de protestanten.

Ook de gebouwen van het Bossche kruisbroedersklooster werden, evenals de overige geestelijke goederen in de stad door de staat geconfisqueerd. Het katholieke geloof werd voortaan alleen in de schuilkerken gedoogd. Zoals A. Vos beschrijft in de *Geschiedenis van een Brabantse stad* waren er aanvankelijk soms invallen van de Hoogschout, maar na 1672 gingen de katholieken zich wat brutaler gedragen. Mits er zogenaamde recognitiegelden werden betaald, stonden de autoriteiten katholieke samenkomsten voortaan oogluikend toe.⁹

⁹ Vos, (2000), p. 34.

3.3 | "Wagens met Popen, Monnicken en Jesuwyten, daer achter volgen enige te voet", een detail uit de 'Uittocht van geestelijkheid en garnizoen van 's-Hertogenbosch op 17 september 1629' - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH HISTORISCH TOPOGRAFISCHE ATLAS, COLLECTIE TOINE JANSSEN.

3.4 | *De dienst van het Woord, (toegeschreven aan Joachim van den Heuvel). Een kerkdienst in een protestantse dorpskerk in 1645. Links op de kansel staat de predikant; en vóór hem staat de 'voorzanger', die met zijn hand de maat aangeeft. Allen zingen met hem mee (een orgel in de kerk was toen nog niet aan de orde). - BRON RMCC s28.*

Al direct na de capitulatie werd op 19 september in de Sint-Jan (maar ook in twee andere kerken) de eerste protestantse kerkdienst, een dankdienst, gehouden, waarin Ds. Conradus Markinus (ook genoemd Mirkinus) de voorganger was, en waarbij Frederik Hendrik en zijn echtgenote Amalia van Solms aanwezig waren.

Na het in gebruik nemen van de Sint-Jan of Groote Kerk verzochten de vijf predikanten in de stad op 11 oktober 1629, ook om de Sint-Jacobskerk en de andere parochiekerken, 'de Sint-Peters en de Cruybroers kercke'. Deze predikanten arbeidden voor een bepaalde tijd in de stad. Zij waren voor een afgesproken periode door hun eigen gemeente 'uitgeleend'. Dat geschiedde door hun classis, op verzoek van de Hoog-Mogende Heren der Staten-Generaal. Zij hadden een viertal gemeenten uit den lande namelijk verzocht elk één predikant, tijdelijk 'bij leeninghe' af te staan. Deze predikanten 'bij leninghe' waren naast Voetius en Mirkinus (beiden legerpredikant), Bushoff (uit Utrecht), Moringius (uit Zaltbommel) en Spiljardus (uit Gorinchem).

Zo waren er in de jaren 1629 en 1630 negen verschillende predikanten werkzaam in de stad. Na 1630 verbleven de predikanten gaandeweg langer in de stad en aan de gereformeerde kerk verbonden. (Zie bijlage H. Lijst van predikanten van 1626-1835.)

DE INRICHTING VAN HET KERKELIJK LEVEN

De opbouw van het kerkelijk leven kon, na de inname van de stad, een aanvang nemen. Hoe werd dat vorm gegeven? Na de val van de stad begonnen de (leger)predikanten aan hun door de Staten-Generaal opgelegde instructie, zijnde het opbouwen van de gereformeerde gemeente (officieel de Nederduitse gereformeerde gemeente genoemd). Dat concentreerde zich op de prediking en het onderwijs in de Bijbel, het Woord van God, en de leer van de Catechismus (van Heidelberg).

Nadat er kerken voor de protestantse eredienst waren aangewezen en 'geruimt', werden ze voor de eredienst ingericht. De volgende stap was het organiseren van de verkiezing en benoeming van een kerkenraad. Deze bestond, naast de predikanten, uit ouderlingen en diakenen. Door de lidmaten werden reeds op 26 oktober 1629, vijf ouderlingen en vijf diaconen gekozen die op zondag 11 november 1629 werden bevestigd in hun ambt. In mei 1630 zijn aan dit college nog drie diakenen toegevoegd "op clagte dat de dienst te swaer viel". Weer later werd het aantal ouderlingen uitgebreid tot acht. Onder het bestuur van deze 'centrale' kerkenraad vielen alle kerken die zij in gebruik hadden.

De ambten hadden ieder hun eigen 'werkveld'. De predikanten verzorgden de dienst van het Woord. Zij bleven zich dan ook nog lang 'bedienaar van het goddelijk Woord' noemen. In hun bediening staat de Bijbel centraal. Zeker in de achttiende eeuw, misschien al eerder, was het merendeel van hen in staat het Oude en Nieuwe Testament in de Hebreeuwse en Griekse grondtaal te lezen. Zij verrichtten hun diensten in alle kerken, waar zij rouleerden.

Dat gold niet voor de Waalse gemeente, die twee 'eigen' predikanten had. De predikanten werden door de kerkenraad beroepen, als het kon in goed overleg met het stadsbestuur. Wel was voor de benoeming de goedkeuring van de Staten-Generaal nodig.

De taak van de ouderlingen was het houden van toezicht op de leer en het leven van de lidmaten. In die periode zeker noodzakelijk, omdat velen in de gemeente weinig opleiding hadden genoten en dus weinig kennis van de 'nieuwe' leer hadden. Ook enkele schepenen waren ouderling, en soms ook professoren van de Latijnse school. De schepenen hadden bestuurlijke ervaring, die nodig was voor de gemeenteopbouw, en ook voor een goede samenwerking met het stadsbestuur. Het werk van de diakenen bestond uit het hulpbetoon, aan bijstand van hen die gebrek leden of verzorging nodig hadden.

Naast de genoemde ambten waren er ook de 'catechiseermeester' (die onderwijs in de 'nieuwe' leer gaf), en de 'ziekentroosters' die geestelijke bijstand aan gevangenen en zieken (waaronder soldaten en niet-lidmaten) verleenden.

De 'functionarissen' in de gemeente zoals de ziekentrooster, de catechiseermeester, de voorlezer (niet iedereen kon lezen) en voorzanger (als er geen orgel was en om de psalmen te leren) werden vaak zonder overleg door het stadsbestuur aangesteld. Zo staat bijvoorbeeld in de Acta vermeld dat in 1630 tot 'coster en voorlezer' in de Sint-Pieterskerk is aangesteld Dirk de Weerdt uit Ouderkerck, die daartoe was overgekomen.¹⁰

Het beheer van de katholieke kerken berustte destijds bij de 'kerkmeesters' aangesteld door het stadsbestuur van wie zij ook enige vergoeding voor hun werk ontvingen. Met deze kerkmeesters had de kerkenraad te confereren en te corresponderen over de gebouwen voor de eredienst. Al in de

eerste vergadering van de Schepenen en Raden op 3 november 1629 werden de kerkmeesters der hoofdkerk ontslagen en twee hervormden in hun plaats benoemd. Andere kerken verging het evenzo. Het eerste contact tussen een delegatie van de kerkmeesters en de kerkenraad was, volgens de Acta, op 11 mei 1630. In dat eerste overleg wordt de kerkmeesters opgedragen om de "parochiekerken St. Peter, S. Jacob ende de Cruys-broers toe te rusten om daarin te predicken".¹¹

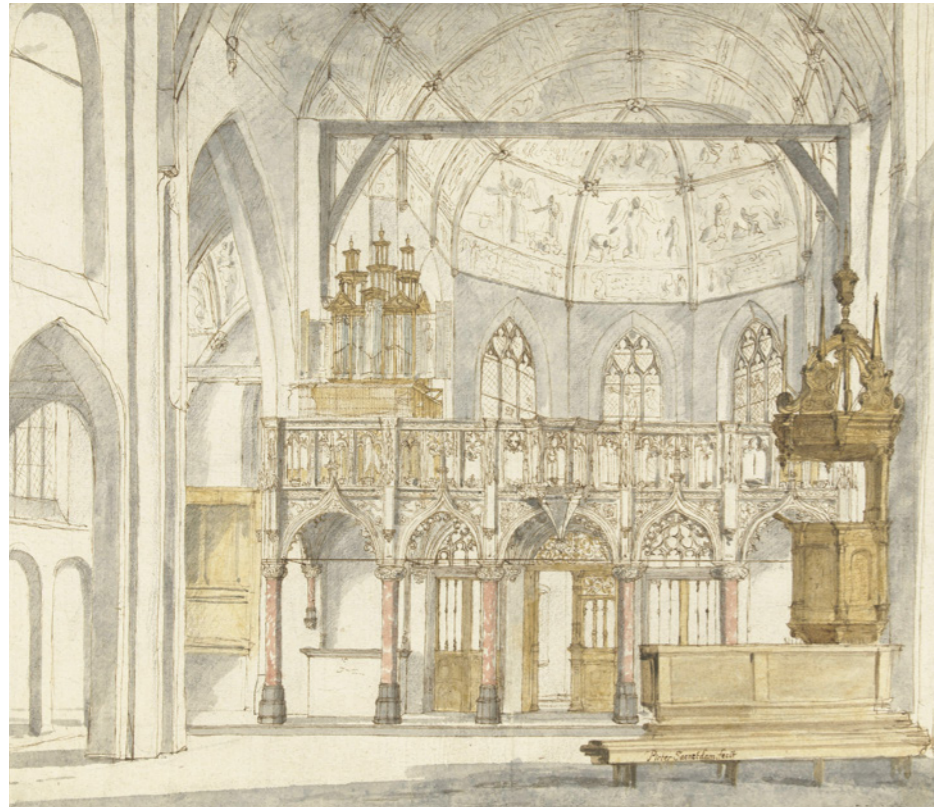
In de kerkdienst werd ook gezongen. Dat was nieuw. Omdat Calvijn tegen het gebruik van het orgel in de kerk was, werd er mogelijk zonder begeleiding van het orgel gezongen (uit de Psalmen van Petrus Datheen). Bekend is wel dat in de Sint-Jan het orgel de gemeentezang wél begeleidde (de organist ontving daarvoor in 1630 een traktement van vierhonderd guldens), en dat dit ook gebeurde in de Sint-Pieterskerk.¹²

3.5 | *De Bijbel op de kansel. Nog heden ten dage treft men in (heel) veel protestantse kerken een geopende Bijbel op een lezenaar of kansel aan. De kerk wordt ook daarom nog wel het 'Huis van het Woord' genoemd.*

¹¹ | Meindersma, (1909), p.135.

¹² | De Hond, (2013), p.26.

¹⁰ | Meindersma, (1909), p.145.

3.6 | ↑
Oksaal van de Sint-Pieterskerk, Pieter Jansz. Saenredam 13 juli 1632.
- COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

3.7 | ↗
G. Voetius (1589-1676) geportretterd door Christiaan van Geelen (1815-1826). - BRON: RMCC S349.

Daarin stond in 1629 op het oksaal een orgel gebouwd door Nicolaas of Hendrik Niehoff. Dat orgel werd ook na 1629 nog bespeeld, maar nu door een organist die hiervoor van stadswege een vergoeding ontving. Pieter Saenredam tekende in 1632 tijdens zijn bezoek aan 's-Hertogenbosch het oksaal met orgel in de Pieterskerk.

DE OPBOUW VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTE

Al tijdens het beleg van de stad besloot de Provinciale Synode van Zuid-Holland om bij de Staten Generaal aan te dringen “dat in de stede van 's-Hertogenbosch en in de dorpen, daaronder sorterende, de paepsche afgoderie geen plaets en houde, ingevalle het Gode zoude ons met de victorie van die stad te begenadigen”.¹³ Om dat doel te bereiken werd, met een beroep op de Staten-Generaal, door de classis Gorcum de predikant Gysbertus Voetius afgevaardigd als legerpredikant om hierop

¹³|3 Meindersma, (1929), p.7,8.

toe te zien. Op 7 augustus 1629 ging hij naar het Statenleger, alwaar hij in het kwartier van Graaf Willem van Nassau te Orthen dienst deed.

Alhier, vertelt W. Meindersma, zal Voetius bij herhaling aan “Mijn Heere de Prince van Oraengien ende de E. Heren Gecommitteerde Staten” overeenkomstig zijn lastbrief, verzocht hebben, dat dezen erop hadden te letten “dat de Christelijcke Overheyth” dezen oorlog voerde “pro aris et focis” (dat is voor de Religie den Staet) en dat men dus “niet so seer te letten heeft op Conquesten van Landen en Steden, als wel op de uitbreijdinge van des Heeren woordt, ende de voortplantinghe van zijn kercke”.

De predikant Gysbertus Voetius was een geleerd man. Hij werd in 1589 geboren in Heusden, studeerde theologie in Leiden en keert daarna terug naar zijn geboortestreek om in 1617 predikant te Vlijmen te worden. Voetius wordt hij een van de jongste deelnemers aan de Nationale Synode (1618-1619) en in 1634 hoogleraar in de

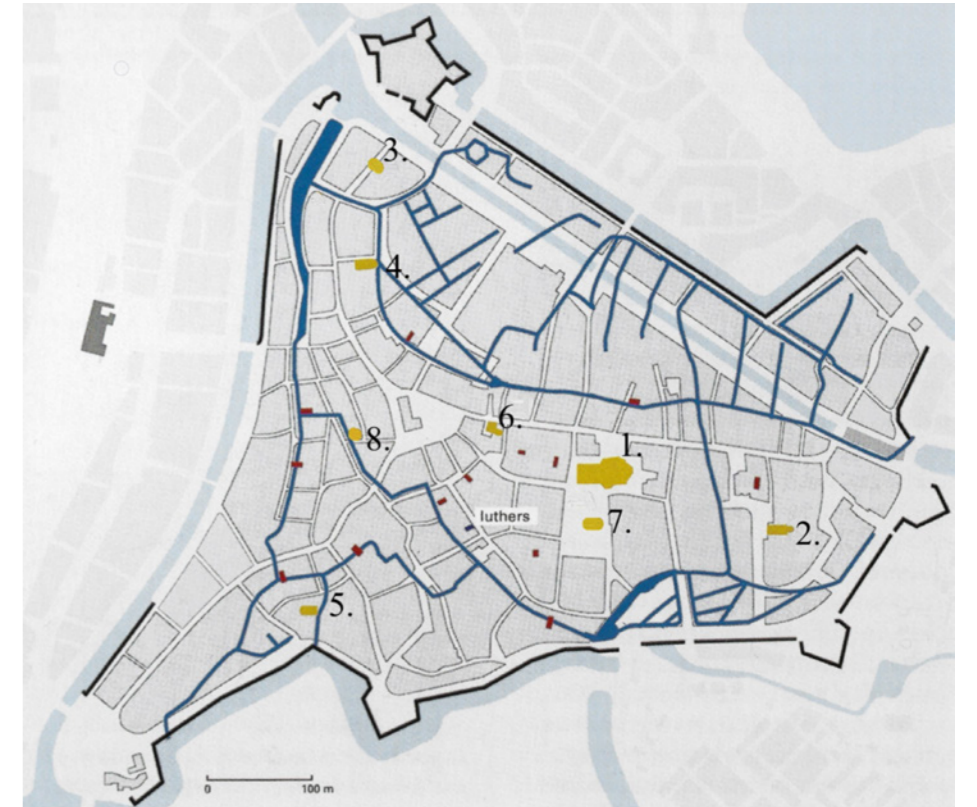
theologie en het Hebreeuws aan de Illustre School te Utrecht, die twee jaar later Academie wordt, en waarvan hij van 1641-1645 rector magnificus was. Mede door zijn intellectuele en organisatorische capaciteiten verwerft hij grote invloed.

Op 9 oktober 1629 komen, waarschijnlijk in de kerkenraadskamer van de Sint-Jan, de vijf predikanten weer bijeen. De dag erop spreken de praeses, de scriba en Voetius met Zijne Excellentie Frederik Hendrik. Volgens de Acta komen de vijf predikanten op 11 oktober opnieuw bijeen. Daarin besluiten zij aan “de magistraat en desnoods aan Zijne Excellentie te sullen aandringen dat de parochiekerken 's Jacobs 's-Peters ende de Cruijs-broederskercke wert geruijmt van soldaten”.¹⁴ Kennelijk met succes want reeds op de 17e oktober is te lezen in de Acta, “dat de Peterskercke geruimt blijkt te zijn, en dat men voorstaet dat men des sonndags 's-morgens in 's Jacobs-, en 's-namiddags in de Peterskercke zal prediken”.

Onder dat ‘geruimt’ zijn verstonde de kerkenraad dat (volgens de Lijst met superstitieuse dingen voor de Sint-Jan uit 1639) daar “het albasten sacramentshuisje, enkele muurschilderingen, de beelden op het oksaal, de preekstoel, het orgel en de doopvont”, moesten worden verwijderd. Maar dat vond de magistraat gesteund door Frederik Hendrik, toch te ver gaan. Meestal beperkte het zich tot het verwijderen van de altaren, beelden etc. Niet al de kerkelijke inventaris ging verloren. Dat blijkt uit wat Dr. J. Peijnenburg hierover schrijft: “Op 17 september verschijnen de 1200 wagens om de uittocht van zeer velen mogelijk te maken. Ophovius krijgt 4 wagens tot zijn beschikking”.¹⁵ De kerken waarvan de gereformeerden gebruik maakten, waren de volgende:

¹⁴|3 Meindersma, (1929), p.22.

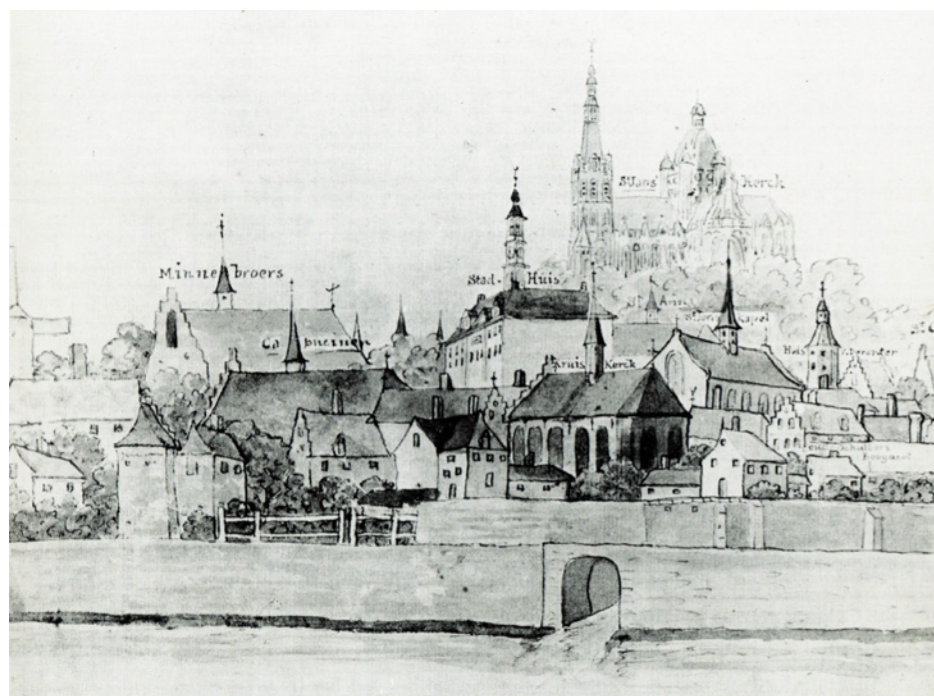
¹⁵|3 Peijnenburg, (1981), p.7-11.

- de Sint-Janskerk vanaf 1629-1811
- de Sint-Jacobskerk vanaf 1629-1650
- de Sint-Pieterskerk vanaf 1630-1646
- de Sint-Geertruikapel van 1646-1706 en van 1748-1794 en 1810-1818
- de Sint-Catharinakerk vanaf 1650-1794

In lijn met het bovenstaande (zegt Meindersma) moet worden opgemerkt dat ‘na de reductie’ niet alle gebouwen (kloosters, kerken en kapellen) zijn overgegaan aan het stadsbestuur en de Nederduits Gereformeerde kerk. Dat waren met name de parochiekerken. De kloosters waren eigendom van de Staten-Generaal. Voor het inrichten van de ‘Nieuwstraten’ en de plannen voor het maken van een nieuwe haven in 1641 werden de kloosterterreinen van onder andere de predikheren en de minderbroeders door het stadsbestuur overgenomen van de Staten-Generaal.

- 3.8 | Locatie van de kerken
1. Grote Kerk of Sint-Jan;
 2. Sint-Jacob;
 3. Sint-Pieter;
 4. Sint-Geertruikerkerk of Havenkerk;
 5. Kruiskerk of Sint-Cathrien;
 6. Sint-Anna kapel;
 7. Nicolaaskerk of Begijnhofkerk;
 8. minderbroederskerk. - COLLECTIE TON RAES.

3.9 | Prospect van de stad in 1684. Aquarel door pastoor Martinus Vaeck.

- PARTICULIERE COLLECTIE.

In die tijd zal het bezoek aan de kerk zijn verlopen zoals dat ook heden nog het gebruik is. Men gaat, als dat kan, in de wijk waar men woont naar de kerk die op loopafstand staat, alhoewel dat tegenwoordig door de mobiliteit wel eens anders gaat.

Naast de kerken die door de gereformeerden werden gebruikt waren er ook kerken, die door soldaten van het garnizoen werden gebruikt. Het garnizoen bestond uit soldaten met verschillende nationaliteiten en godsdienst, zoals Fransen, Duitsers, Zwitsers, Engelsen, Schotten etc. Voor de volledigheid geven we nog een overzicht van welke nationaliteit een kerk voor hun soldaten 'en hunne vrouwen' in gebruik hadden.

De Fransen: Op een verzoek van Franse officieren aan de kerkenraad in 1630 werd een eigen kerk voor de Franstalige Waalse gemeente toegewezen te weten de Sint-Annakapel. In 1659 (zegt van Heurn) "werd daarin een redelijk goed orgel gesteld". De Waalse gemeente had in de aanvang één eigen predikant; in 1667 volgde er een tweede. Zij hielden er hun kerkdiensten van 17 juli

1630-1819 toen de Annakapel voor afbraak werd verkocht en gesloopt. Zij vertrekken dan naar de Sint-Geertruikerk. In 1748 werd deze kerk, na een divers gebruik, opnieuw ingericht als kerk en dan de *Kleine of Havenkerk* genoemd.

De Engelsen: Er was vóór 1671 al een Engelse gemeente, voornamelijk bestaande uit Engelse soldaten, in de Sint-Nicolaaskerk op het Begijnhof. Deze kerk bleef een Anglicaanse kerk tot eind 1671.

De Duitsers: In de regimenten bevonden zich ook lutheranen; ongeveer 100 gezinnen. Na hun rekest aan de Staten werd hun (in 1630) toegestaan de minderbroederskerk te gebruiken. In de Acta van 16 juli 1631 is vermeld dat de 'Minderbroers kercke' een tijdlang heeft gediend voor de bijeenkomsten der Hoog-Duitse Gemeente. Toen deze kerk in 1641 werd gesloopt week deze *Gemeente der Augsburgse Confessie* uit naar enkele woningen, zoals *De Moriaan* op de Markt. In 1686 kregen zij van de gouverneur toestemming om in de Verwersstraat een nieuwe kerk te bouwen; deze lutherse kerk werd in 1689 in gebruik genomen.

De Spanjaarden: In 1672 kwam overste Van Schellaert met 2300 hoogduytse soldaten naar de stad. Dit regiment bestond uit katholieke militairen. Na het gebruik door de Engelsen konden deze Duitse soldaten, die in Spaanse Soldy stonden, vanaf 5 januari 1672 gebruik maken van de Begijnenkerk. Het regiment van overste Van Schellaert vertrok al na een kort verblijf, eind 1672 uit de stad, waarna de kerk werd ingericht als de gehoorzaal van de Illustre School.

Wij zullen hier alle werkzaamheden rond de toewijzing en ingebruikname van de kerken en kapellen aan de gereformeerden verder laten rusten, en ons beperken tot de Sint-Cathrienkerk.

HET PROTESTANTS GEbruik VAN DE SINT-CATHRIENKERK

Reeds van het begin af wordt in de Acta genoemd de 'Cruijs-broerenkercke'. Zoals W. Meindersma ons meedeelt:

"hadden de gereformeerden tot 1795 een drietal kerken in gebruik en wel tot 1810 als hoofdkerk, de Janskerk, daarnevens eerst de Jacobskerk en de Pieterskerk. Toen deze laatste in 1644 werd afgebroken (zij stond in het schootsveld van de Citadel), gingen de Hervormden daarvoor in de plaats de Kruisbroerenkerk gebruiken en voor de St.-Jacob, die als cavalleriestal en later als tuighuis werd gebruikt, de St.-Geertruikerk op het Ortheneinde".¹⁶

Verder meldt Meindersma dat in de Acta van 29 april 1630:

"Is goetgevonden dat voortaan Sondaegsche avondpredicaties sullen verandert werden in vroeghpredicaties" en deze "sullen geschieden voor eerst bij provisie in de Bagijnen kercke, om ze later te doen plaatshebben in de Cruijsbroeren kercke" zodra deze in orde is gemaakt. Meindersma zegt hierover: "eerst op 12 juli 1630 verklaart Jan Martenssen in de vergadering dat de S.Pieterskercke nu gereed is om in te predicken" en dat de kerk op 17 juli in gebruik is genomen.

Sinds 1601 was de Kruiskerk getooid met een hoge spits. Volgens Sasse van Ysselt (I.348) hingen er twee klokken in. Door het beleg had de Sint-Cathrienkerk door de beschietingen zozeer geleden dat zij eerst gerestaureerd moest worden; de kerk lag immers kort achter de stadsmuur. Het herstel van de kerk werd pas in 1631, (te weten de aanbesteding van de restauratie van het koor), ter hand genomen. Verder herstel vond eerst plaats in de jaren 1648-1650. Dr. J. Peijnenburg schrijft daarover en wij citeren:

"Na de overgave van de stad kwam de kerk, die door haar ligging veel geleden had, ten dienste van de gereformeerde medechristenen. In 1631 werd het oude koor hersteld en bekend is ook dat na het slopen van de oude St.-Pieter aan het Ortheneind in 1645/1646, materialen werden gebruikt om de Sint-Cathrien verder op te knappen. Na dit herstel kwam de kerk in 1650 metterdaad in gebruik bij de gereformeerden. Alleen op zondagmiddag werd in de 17e en 18e eeuw in de St.-Catharinakerk een dienst gehouden. Het is duidelijk, dat een betrekkelijk klein getal der hervormden de grootste moeite had de kerk in behoorlijke staat te houden".¹⁷

Het herstel nam dus een lange periode in beslag. De Sint-Pieter werd in 1644 gesloopt en in de jaren 1645/1646 werden er materialen van de sloop gebruikt voor de restauratie van de kerk. Aannemelijk is dat tussen 1631 en 1646 weinig aan het herstel zal zijn gedaan; verder herstel volgde tussen 1648 en 1650. De twee zijkapellen die de kerk het karakter van een kruiskerk hadden gegeven werden echter niet herbouwd.

Als het herstel van de kerk in 1650 is voltooid, kan de kerk door de gereformeerden daadwerkelijk in gebruik worden genomen. Nu was het aantal gereformeerden in de stad aanvankelijk niet groot; zij konden binnen het koor van de Sint-Cathrienkerk geborgen worden. Maar dat veranderde snel na de inname van de stad. Laat het aantal lidmaten (leden van de kerk) in 1629 bij de inname gering zijn geweest, het steeg in dat jaar tot ca. 270. Eind 1630 was dat gestegen naar ca. 588 en nam vervolgens in de vier jaren daarna toe met 150 per jaar. Eind 1634 waren er 1.117 mannen en vrouwen lidmaat van de gereformeerde gemeente. Door het groot aantal soldaten van het garnizoen (in 1629: 2.100 en in 1696: 5.000) waren er meerdere kerken noodzakelijk.

¹⁶3 Meindersma, (1929), p.11.

¹⁷3 Peijnenburg, (1981), p. 21-39.

3.10 | Luisteraars van het Woord - Bernard de Hoog ca. 1894. Protestanten zijn luisteraars. Dit schilderij geeft de ronde ouderlingenbank in de Nieuwe Kerk te Amsterdam weer. - Foto: RUBEN DE HEER.

Toen de soldaten uit het garnizoen waren vertrokken bleef er maar een betrekkelijk kleine gemeente achter. In 1799 woonden er 13.708 mensen in de stad. Daarvan waren er 2.587 gereformeerd en 10.715 katholieken; daarnaast 327 lutheranen en 79 joden.¹⁸

Alhoewel de Sint-Cathrikerk niet direct door de protestanten in gebruik kon worden genomen, wordt wel in april 1630 de uit Rotterdam afkomstige Gillis Verhaen genoemd als schoolmeester en koster van de Cruisbroerenkerk; hij verzoekt in de vergadering van 17 augustus 1633 om een jaarlijks tractement. Dit wordt aangehouden; men zal eerst verzoeken om reparatie van de kerk zelf. Er was dus wel een koster, maar nog geen bruikbare kerk; dat duurde dus tot 1650.

Vanaf dat jaar werd er, zoals dr. J. Peijnenburg opmerkt, in de zeventiende en achttiende eeuw alleen op zondagmiddag een dienst gehouden.¹⁹ In de Collecteboeken van de Diaconie vonden we dat er naast zondagmiddag ook op dinsdagmorgen in de Kruiskerk diensten werden gehouden. Verder vonden we dat het Heilig Avondmaal op de zondag nadat het in de Grote Kerk was gehouden, voortaan in de Kruiskerk werd gehouden. Dat was tot de afbraak van de kerk in 1645 gebruikelijk in de Sint-Pieterskerk.

Net als in de beginperiode (Zo meldt W. Meindersma dat er “s-morgens in 's-Jacobs ende des naemiddaghs in de 's-Pieterskercke” dienst zal worden gehouden.) rouleerde ook na 1650 het aantal predikanten in de stad (zie bijlage H. Lijst van predikanten van 1626-1835), over de kerken en hebben zij om beurten ook in de Sint-Cathrien gepreekt.²⁰

In 1689 is de klok van de kerk gebarsten en vervangen door de klok van de Sint-Nicolaaskerk van het Groot Begijnhof. Een volgend herstel van de kerk is nodig in 1703. In dat jaar verloor op 8 december de toren uit 1601 (een ‘dakruiter’ op het koor) zijn hoge spits tijdens een “geweldig’, zware storm. De spits brak af en viel door het houten gewelf van het dwarspand naar beneden. Daarna werd het torentje met een lagere spits gedekt” (zie afbeelding 3.9).²¹

¹⁹ Peijnenburg, (1977), p. 39.

²⁰ Meindersma, (1909), p.23.

²¹ Van Sasse van Ysselt, deel II (1910-1914), p. 347.

¹⁸ Vos, (2007), p.268.

Een ander interessant gegeven vermeldt ons Van Sasse van Ysselt:

*“In het jaar 1758 bevond men, dat de vijf pilaren, welke aan de N-zijde der kerk stonden en welke de enigen waren, die zij toen had, sterk Westwaarts begonnen over te hellen, zoodat men beducht werd, dat de kerk aan die zijde zoude instorten; daar aan hare buitenzijde geene plaats was om er een dommer tegen de gevelmuur der kerk te zetten, heeft de Regeering der stad, teneinde hare instorting te voorkomen een sterken muur binnen in de kerk doen bouwen tusschen den laatsten der pilaren en haren Westelijken muur”.*²²

Hieruit blijkt dat de kerk ernstig verwaarloosd was en dat dit een constructief herstel noodzakelijk maakte. Mogelijk heeft ook de enorme wateroverlast van 1757 een nadelige invloed gehad op de constructie. In concreto bestond het herstel uit het dichtmetselen van de ruimte tussen de meest westelijke scheiboog tussen schip en zijbeuk.

Uit de geschreven bronnen blijkt niet dat er in de protestantse periode ingrijpende wijzigingen aan de kerk tot stand zijn gekomen.

Het naast gelegen kruisbroeders klooster werd in de loop der jaren in tijden van oorlogsdreiging gebruikt voor het onderbrengen van soldaten en materieel van de garnizoenssoldaten. In 1682 werd het ingericht als militaire gevangenis en werd gebruikt voor het opsluiten van deserteurs uit de garnizoenen van 's-Hertogenbosch, Grave, Venlo, Gelderland en Utrecht. In 1789 waren de gebouwen zo oud en vervallen dat de Raad van Staten besloot een nieuwe gevangenis te laten bouwen op het fort Willem Maria en de gebouwen te verkopen voor de sloop.

²² Van Sasse van Ysselt, deel II (1910-1914), p. 348.

Het gebruik van de Sint-Cathrien door de protestanten duurde tot 1794. Na de inname van de stad door de Fransen en Patriotten in dat jaar, werd de kerk gevorderd door de Franse bezettingsmacht. Zij werd onttrokken aan de eredienst en ingericht voor gebruik door het Franse leger. Er werden bakovens in gebouwd, een legermagazijn en hooi- en paardenstallen.

Later werd de kerk, na een bezoek van Lodewijk Napoleon, weer opgeruimd en in gebruik genomen voor de diensten van de Franse soldaten.

- 1517 – Kerkhervorming door Maarten Luther (later gevolgd door J. Calvijn en H. Zwingli).
- Tot 1571 waren er gemengde Lutherse en Calvinistische gemeenten.
- Na de synode van Emden in 1571 ontstond de Gereformeerde Kerk.
- Deze Gereformeerde Kerk werd in 1816 omgezet in de Nederlandse Hervormde Kerk (verordend door koning Willem I).
- Veel plaatsen hadden daarna een Hervormde Kerk waarin de plaatselijk Hervormde gemeente haar erediensten hield.
- Deze Ned. Hervormde Kerk ging in 2004 samen met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch Lutherse kerken.
- De naam van de nieuwe kerk werd: Protestantse Kerk in Nederland.

De Sint-Cathrienkerk in de Franse tijd 1794-1814

TOINE JANSSEN

DE FRANSEN KOMEN AAN DE MACHT IN 'S-HERTOGENBOSCH

In het najaar van 1794 trok het Franse leger onder leiding van generaal Pichegru Brabant binnen. Het beleg van de vesting 's-Hertogenbosch, dat deel uitmaakte van het Zuiderfrontier van de Republiek, duurde van 22 september tot 9 oktober en resulteerde in de Franse bezetting van de stad. Het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch bleef tot 22 oktober aan, totdat het vervangen werd door een patriottistisch bestuur, waar ook katholieken deel van uitmaakten.

Op 28 oktober trok het Franse leger de bevroren Maas over om in de maanden daarna het Franse gezag in de rest van de Republiek te vestigen. Dit betekende het einde van de Republiek en van de status van Brabant als Generaliteitsland. Uiteindelijk werd in december 1795 in de Staten-Generaal besloten in te stemmen met de verkiezing van een Nationale Vergadering. Deze kwam op 1 maart 1796 bijeen, waarbij ook Brabant werd toegelaten tot de Staten-Generaal.

In 1796 werd algehele vrijheid van godsdienst en gelijkstelling van alle kerkgenootschappen in de wet vastgelegd. Katholieken werden daarmee

4.1 |
Beleg van
's-Hertogenbosch, gezien
vanuit het westen.

Josephus Augustus Knip
1800. De beschieting
van 's-Hertogenbosch
door de Fransen tijdens
het beleg van 1794. Ter
hoogte van de Sint-
Cathrienkerk (rechts
naast de ruiter) vinden
zware explosies plaats.

- COLLECTIE RIJKSMUSEUM
SK-A-4220.

4.2 | ↑
Sint-Catharinakerk of Kruiskerk (eerste torenspits van links) met het Vughtereinde en de kapot geschoten Vughterpoort (uiterst links) op een prent uit ca 1650. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH NO 0009193.

in gelegenheid gesteld uit hun schuilkerken tevoorschijn te treden. 'Kerkmeesters van de Roomsche Catholyke Gemeente' werden bij notariële acte omgevormd tot kerkbesturen met rechtspersoonlijkheid. Ze konden nu goederen beheren, kopen, geld lenen en officieel in onderhandeling treden met de overheid. De schuilkerken en pastorieën stonden daardoor niet meer onder verantwoordelijkheid van particuliere gelovigen, maar werden bezit van kerkbesturen.

Volgens een decreet van 1798 mochten katholieken, in plaatsen waar zij de meerderheid vormden, aanspraak maken op de katholieke kerken, die in 1629 door de protestanten waren ingenomen. In 's-Hertogenbosch kwam het echter niet tot teruggave van de kerken aan de katholieken, omdat een invloedrijke protestantse minderheid zich hiertegen verzette. In 1800 telde de stad nog zeven schuilkerken. Een van die schuilkerken was de bidplaats van de parochie Sint-Cathrien. Vanaf 1798 was Wilhelmus Staessens, afkomstig uit Strijp, hier pastoor.

De oude parochiekerk van Sint-Cathrien bleef tot de inname van de stad door de Fransen in 1794 in gebruik bij de Nederduits Gereformeerden, tot zij de kerk moesten ontruimen ten behoeve van de Franse legers, die de kerk in gebruik namen als militaire bakkerij. Toen de Fransen behoefte hadden aan stallen voor hun paarden, heeft de kerk als paardenstal gediend. Enige tijd later veranderde de bestemming van dit gebouw in

een opslagruimte en werd de kerk gebruikt als magazijn van hooi en stro. Al die tijd werd er geen onderhoud aan de kerk gepleegd, die daardoor steeds verder in verval raakte.

BEZOEK VAN KONING LODEWIJK NAPOLEON AAN 'S-HERTOGENBOSCH

In juni 1806 werd Lodewijk Napoleon door keizer Napoleon benoemd tot koning van Holland. Hiermee kwam een einde aan de Bataafse republiek, die geduurd had van 1795 tot 1806.

Van 14 april tot 4 mei 1809 reisde de koning door het departement Brabant. Van 18 tot 22 april 1809 verbleef koning Lodewijk Napoleon in 's-Hertogenbosch. Op woensdag 19 april bezocht hij de protestantse en katholieke kerkgebouwen van de stad, waaronder de schuilkerk van Sint-Cathrien en de vervallen oude Kruiskerk, die in gebruik was als opslag voor hooi en stro.

Koning Lodewijk Napoleon gelastte, dat deze weer in gebruik moest worden genomen als kerkgebouw ten behoeve van de Franse soldaten, die in de stad gelegerd waren. Tevens oordeelde hij na zijn bezoek dat de katholieke schuilkerken eigenlijk ongeschikt en onwaardig waren voor de eredienst: ze waren klein, laag en ongezond. Hij maakte bij deze gelegenheid een plan bekend, om in plaatsen waar de katholieken de overgrote meerderheid vormden, de Grote Kerk ter beschikking van de katholieken te stellen, althans wanneer zij niet over een geschikt kerkgebouw beschikten. Voor de Protestantse Gemeenten, die daardoor niet over een eigen kerkgebouw konden beschikken om hun diensten te houden, zouden nieuwe kerken gebouwd moeten worden.

Het herstel van de Sint-Cathrienkerk werd voortvarend aangepakt. Nadat de bakovens waren opgeruimd, begon men met het dichtgooien van een groot aantal grafkelders in de kerk. Om er voor te zorgen dat men geen last meer had van overstromingen in de kerk, zoals in 1799 nog was gebeurd, werd de vloer in de kerk met ongeveer zeventig centimeter opgehoogd. Het ontbrekende deel van het gewelf werd met een houten gewelf aangevuld, de muren werden hersteld en er werden nieuwe vensters geplaatst. De kerk werd opnieuw gepleisterd en er kwamen twee portalen aan de kerk.

De kerk diende voortaan voor de kerkdiensten van de Franse prefect en het Franse garnizoen dat in de stad gelegerd was, terwijl de parochianen van Sint-Cathrien zich moesten behelpen met hun schuilkerk achter de pastorie.

'S-HERTOGENBOSCH WORDT ONDERDEEL VAN HET FRANSE KEIZERRIJK

Op 16 maart 1810 werd het land ten zuiden van de Waal ingelijfd door het Franse keizerrijk en werd Brabant het Franse departement 'Monden van de Rijn'. Hoofdstad van het departement werd 's-Hertogenbosch. 'Logisch', in de ogen van de Fransen, was dat de hoofdstad van het departement ook de zetel zou worden voor een nieuwe bisschop.

4.4 |
Koning Lodewijk Napoleon (1806-1810). door Charles Howard Hodges. - COLLECTIE RIJKSMUSEUM SK-A-653.

4.5 |

De Sint-Cathrikerk en omgeving in 1794 op de stadsmaquette in Het Noordbrabants Museum. Het torentje achter op het koor had toen nog een spits in plaats van een koepeltje.

De Bossche geestelijkheid stond niet erg welwillend tegenover de nieuwe machthebbers. Vicaris Van Alphen weigerde de toepassing van het Concordaat van 1801 voor zijn vicariaat te accepteren. Het Concordaat, dat in 1801 gesloten was tussen de paus en Napoleon had betrekking op de relatie tussen Kerk en Staat in Frankrijk. Keizer Napoleon deed alles om het concordaat, dat hem grote macht had gegeven over de katholieke kerk in Frankrijk, ook van toepassing te laten zijn in Noord-Brabant, dat hij nu bij zijn keizerrijk had gevoegd. Hij richtte daarvoor op 26 april 1810 het bisdom 's-Hertogenbosch op, dat het vicariaat moest vervangen. Het verzet van vicaris van Alphen hiertegen en het verbod van Van Alphen aan de geestelijken om in zijn vicariaat het 'Salvum Fac Imperatum' ('Behoed de keizer') te zingen, leidde ertoe dat hij naar Vincennes in Frankrijk werd verbannen.

Van Alphen verbood het zingen van dit lied bij gelegenheid van het tweede huwelijk van Napoleon op 1 april 1810, dat in zijn ogen ongeldig was, omdat naar zijn overtuiging, de keizer geëxcommuniceerd was, omdat zijn eerste huwelijk niet door echtscheiding ontbonden kon worden.

Het Concordaat gesloten door Paus Pius VII en Napoleon Bonaparte op 15 juli 1801 hield in dat de Franse regering het katholicisme erkende als "de godsdienst van de grote meerderheid van Franse burgers". De voornaamste bepalingen waren:

- De katholieke godsdienst kon in volle vrijheid worden beleden.
- De bisschoppen werden benoemd door het Franse staatshoofd (de eerste consul en zijn opvolgers). De benoeming moest door de paus worden bevestigd.
- De bisschoppen moesten een eed van trouw aan de regering afleggen. Daarin beloofden ze alles wat nadelig kon zijn voor de Staat te laten weten aan de regering.

- De bisschoppen benoemden de pastoors maar alleen personen die door regering aanvaard werden.
- De bisschoppen en pastoors zouden door de Staat bezoldigd worden.
- Het zingen van *Salvum Fac Imperatum* en het *Te Deum* in de kerken ter ere van de keizer was verplicht.

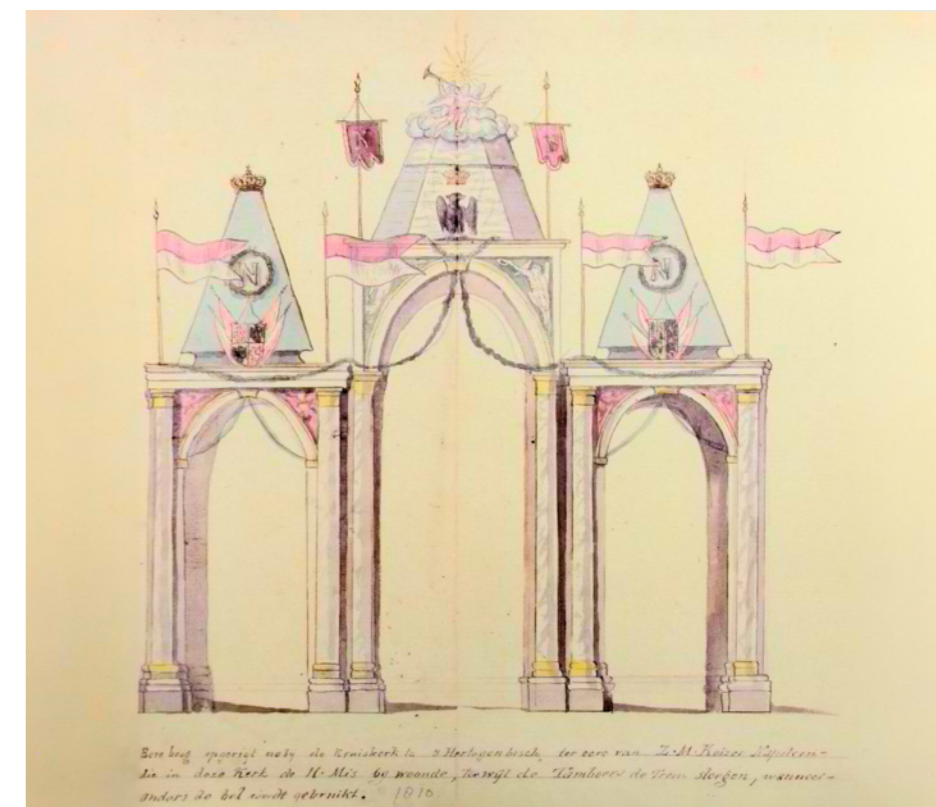
Van 6 tot en met 8 mei 1810 bezocht keizer Napoleon 's-Hertogenbosch. De keizer logeerde in het paleis van de prefect in de Verwersstraat.

Bij de Kruiskerk werd een ereboog opgericht, ter gelegenheid van het bezoek van de keizer, die vergezeld werd door keizerin Marie-Louise en een gevolg van 50 personen. Op maandag 7 mei woonde de keizer en zijn gemalin de heilige mis bij in de Sint-Catharinakerk. 'Bij deze gelegenheid sloegen de Tamboers de Trom, wanneer anders de bel wordt gebruikt'.

DE TERUGGAVE VAN DE SINT-JAN EN SINT-CATHRIEN AAN DE KATHOLIEKEN

Tot een Bossche deputatie van vooraanstaande katholieken, die hem kwamen verzoeken het sinds 1798 slepende geschil met de protestanten over het bezit van de Sint-Janskerk in hun voordeel te beslechten, antwoordde de keizer: 'Vous aurez la grande église et un évêque aussi' (U zult de grote kerk hebben en ook een bisschop).

Opmerkelijk is dat het verzoek om teruggave van de Sint-Jan aan de katholieken niet werd gedaan door de katholieke geestelijkheid van de stad, maar door burgers. De geestelijkheid stond al op gespannen voet met de keizer door zijn claim op het benoemingsrecht van een nieuwe bisschop. Dat die nieuwe bisschop dan in de Sint-Jan zijn nieuwe bisschopszetel zou krijgen, zal Napoleon welgevallig zijn geweest.

Wat het tweede deel van zijn belofte betreft, ging Napoleon voortvarend te werk. Per decreet van 29 mei 1810 benoemde Napoleon Petrus Jacobus de Pauw, vicaris-generaal van het bisdom Gent, tot bisschop van 's-Hertogenbosch. Nog voordat hij de eed van trouw aan de keizer had afgelegd, overleed De Pauw op 19 september te Parijs. Tot zijn opvolger werd benoemd Mathias van Camp, pastoor van de Sint-Jacobskerk in Antwerpen. Op 13 november 1810 kwam Van Camp in 's-Hertogenbosch aan. De volgende dag reeds bezocht hij de Sint-Jan, die op dat moment nog in handen was van de protestanten, de schuilkerk van Sint-Cathrien, mogelijk als geste tegenover pastoor Staessens en het oude bisschoppelijk paleis in de Hinthamerstraat.

Hoewel de meerderheid van de Bossche geestelijken zich zeer gereserveerd opstelde tegenover de nieuwe bisschop, stelden deken Hoogaerts, deservitor-bedienaar- van de parochies Sint-Pieter en Sint-Jan en pastoor Staessens van de Sint-Cathrien zich welwillender op.

4.6 |

"Eere boog opgericht nabij de Kruiskerk te 's-Hertogenbosch ter eere van Z.M. Keizer Napoleon - die in deze Kerk de heilige mis bijwoonde, terwijl de Tamboers de Trom sloegen, wanneer anders de bel wordt gebruikt".

1810. - BRON: G. GROENEVELD EN A. LUTZ. TOPOGRAFISCH-HISTORISCH ATLAS UNIVERSITEIT VAN TILBURG.

Het duurde tot 8 december 1810 voordat de keizer in een decreet zijn belofte inlost, waarbij de Sint-Jan en de Sint-Cathrien ter beschikking van de katholieke eredienst werden gesteld. De schuilkerken, inclusief die van de Sint-Catharinaparochie, de nieuw gebouwde Sint-Jacobskerk uit 1804 en de Tolbrugkerk (Sint-Pieter) van deken Hoogaerts uit 1780, zouden worden gesloten en gesloopt. Dit laatste besluit is door onwil en tegenwerking van de Bossche geestelijkheid nooit helemaal uitgevoerd.

De tekst van het keizerlijk decreet van 8 december 1810 luidde:

Napoleon, keizer der Fransen, koning van Italië en beschermheer van het Rijnverbond willende zorgen dat de kerken der stad 's-Hertogenbosch op een billijker wijze en meer naar verhouding en behoefte der bevolking van elke eredienst verdeeld worden hebben wij bepaald:

Art. 1

De aloude kathedraal is aan haar oorspronkelijke bestemming terug gegeven en zal onmiddellijk ter beschikking aan de Kerk van 's-Hertogenbosch worden gesteld. De Kruiskerk zal voor de Katholieke eredienst bestemd blijven.

Art. 2

De Geertruikerk zal onmiddellijk ter beschikking van de Hervormden worden gesteld. De Annakapel zal voor de Hervormde eredienst bestemd blijven.

Art. 3

De andere katholieke kerken van 's-Hertogenbosch zullen met onmiddellijke ingang worden verkocht. De opbrengst daarvan moet besteed worden aan de gebouwen die voor de katholieke en hervormde eredienst behouden blijven.

Art. 4

Van de vijf katholieke pastorieën zullen er twee behouden blijven. Een voor de pastoor van de kathedraal, de ander voor de bedienaar van de andere parochie. Twee anderen zullen ter beschikking gesteld worden aan de hervormde predikanten.

Art. 5

De Minister van Eredienst en van Binnenlandse zaken zijn belast met de uitvoering van dit besluit.

Getekend: Napoleon.

Op 11 januari 1811 hield Van Camp zijn plechtige intrede als bisschop, waar naast de wereldlijke overheid, alleen deken Hoogaerts en pastoor Staessens van de Sint-Cathrienkerk aanwezig waren. Tijdens zijn verblijf als bisschop van 's-Hertogenbosch bleef Van Camp tevergeefs strijden voor erkenning van zijn bisschopsambt door de paus en de geestelijkheid van zijn diocees, inclusief vicaris Van Alphen. Hoogaerts en Staessens handelden beiden vanuit de overtuiging dat het oude bisdom was hersteld, in afwachting van goedkeuring van de H. Stoel.

Pastoor Staessens sloot begin 1811 zijn schuilkerk, als gevolg van het besluit van 8 december 1810, en verkocht de voor afbraak bestemde schuilkerk. Het gebouw bracht f. 1034,50 gulden op. In maart 1811 nam hij de oude Sint-Cathrienkerk weer in gebruik.

Het gebouw was onpraktisch in gebruik, omdat de kerk bestond uit een langgerekt schip met aan de noordkant een zijbeuk. Aan de zuidkant was dit niet mogelijk vanwege de aanwezigheid van het klooster van de kruisheren. Het zicht op het altaar was vanuit de zijbeuk miniem omdat de rij zuilen tussen de zijbeuk en het schip in de weg stond. Voor gebruik door de parochianen was de kerk eigenlijk te klein. Pas in 1837 kreeg het kerkbestuur van de apostolisch vicaris toestemming om een geldinzameling te houden, teneinde de kerk te vergroten.

Op 17 maart 1811 werd in de 'nieuwe' parochiekerk van Sint-Cathrien door bisschop M. van Camp een heilige mis opgedragen ter intentie van keizerin Marie Louise, die toen haar eerste kind verwachtte. Burgerlijke en militaire autoriteiten waren bij deze dienst aanwezig. Op 24 mei van dat jaar droeg Van Camp zijn eerste heilige mis op in de Sint-Jan, geassisteerd door deken Hoogaerts en pastoor Staessens. Deken Hoogaerts had de kerk eerst ingewijd met toestemming van vicaris Van Alphen, onder voorwaarde dat er niemand meer in de kerk begraven mocht worden. Eenzelfde tafereel herhaalde zich bij de geboorte van Napoleons zoon, de Koning van Rome (9 juni 1811) en de verjaardag van de keizer op 15 augustus 1811. Behalve het Frans gezinde gezag van de stad bleven de gelovigen grotendeels weg door de goed georganiseerde tegenwerking van de clerus, die trouw bleef aan Van Alphen.

Tot aan het eind van de Franse overheersing bleef Van Camp als bisschop in 's-Hertogenbosch, steeds gesteund door de gezagsgetrouwe Hoogaerts en Staessens. Priesters die openlijk verzet pleegden tegen de Franse bemoeienis in kerkelijke zaken doken onder of werden verbannen. Bij de nadering van de Pruisische troepen verliet bisschop Mathias van Camp op 16 december 1813 de stad. In het voorjaar van 1814 keerden de ballingen terug. Vicaris Van Alphen, die had geweigerd zijn geestelijke macht over te dragen verbleef in ballingschap in Vincennes, waar hij tot 20 december 1813 gevangen bleef. Op 24 april 1814 keerde hij weer terug op zijn pastorie in Schijndel. Hoogaerts en Staessens verzoenden zich uiteindelijk met Van Alphen, door schriftelijk hun excuses aan te bieden en behielden zo hun kerkelijke functies.

4.7 | De geborduurde dalmatiek, in 1910 door het borduuratelier C.H. de Vries gemaakt voor de eeuwvierving van de teruggave van de Sint-Jan aan de Katholieken door keizer Napoleon. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH 0035496.

De parochie Sint-Cathrien in de negentiende eeuw 1811-1900

TOINE JANSSEN

DE ONTWIKKELING VAN DE PAROCHIES EN HET GEESTELIJK LEVEN IN DE STAD

De meeste parochianen volgden in de negentiende eeuw trouw hun geestelijk leiders. De kerkelijke richting was 'ultramontaans'. Dit hield in, dat de afhankelijkheid aan Rome en de aanvaarding van de pauselijke leiding onweersproken waren. De geloofsbeleving was in de schuilkerkentijd sterk gericht geweest op intimiteit en devotie, in de negentiende eeuw werd deze devotionalisering van bovenaf sterk bevorderd, wat we terug kunnen zien in de vele broederschappen, die in die tijd ontstonden.

Er werden in de parochies regelmatig volksmissies gehouden onder leiding van de paters redemptoristen. Deze duurden vijftien dagen en stonden in het teken van boetedoening en heroriëntering op het geloof. Het parochiële verband werd verdiept en er werden verenigingen met een godvruchtig doel gesticht.

Ook aan de jeugd werd veel aandacht besteed. Het lager onderwijs kwam onder toezicht van de parochies, door de oprichting van scholen voor bijzonder onderwijs.

Een belangrijke impuls voor het katholiek onderwijs was het Bisschoppelijk Mandement van 23 juni 1868. In dit schrijven werd de katholieke leer over het onderwijs uiteengezet. Het maakte historisch gezien deel uit van de schoolstrijd. De bisschoppen stelden in het stuk, 'dat onderwijs in een openbare neutrale school hooguit een droeve

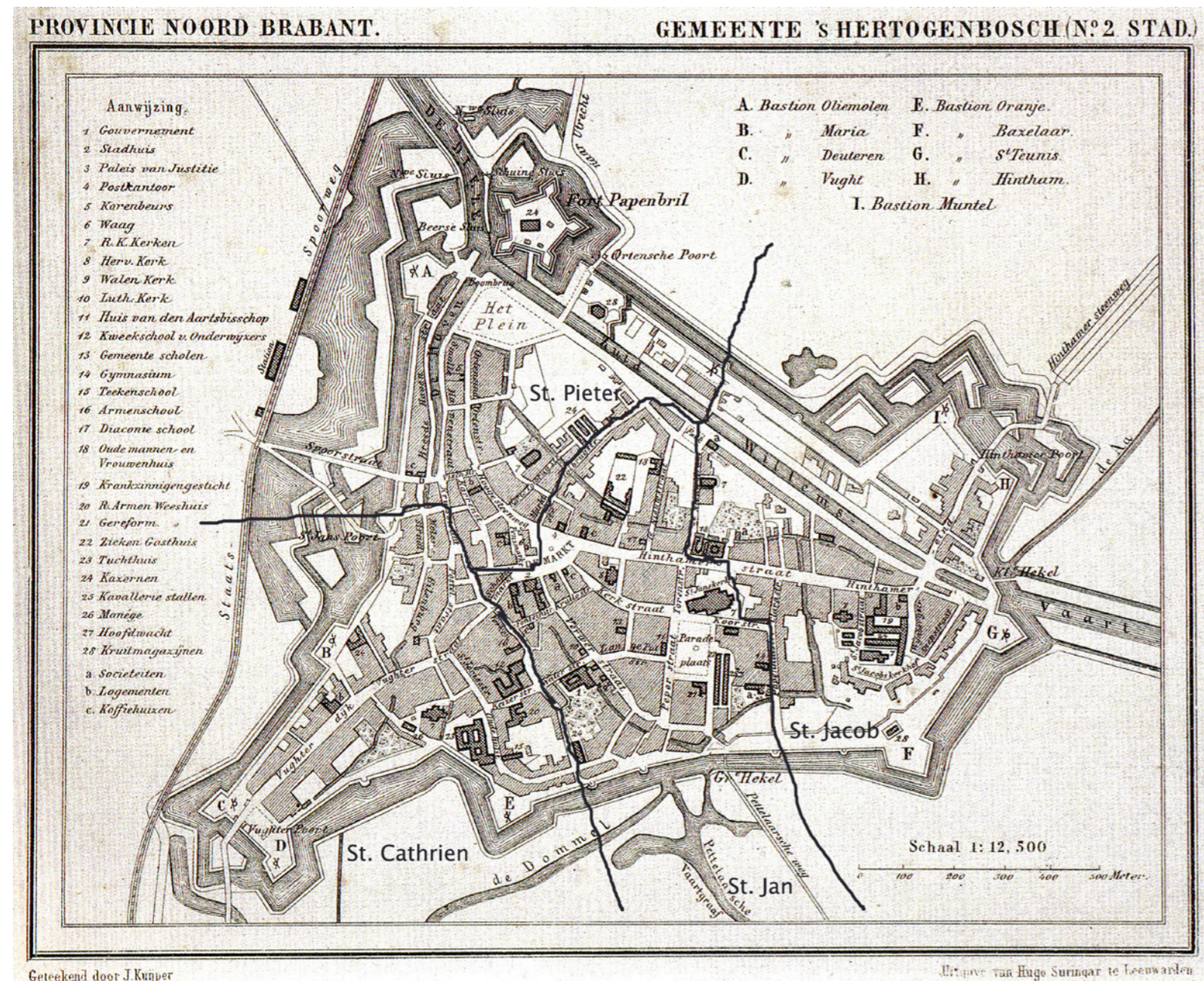
noodzakelijkheid kan zijn'. De bisschoppen braken een lans voor onderwijs, dat niet alleen de katholieke godsdienst respecteert, maar deze ook onderricht. Daarnaast boden de parochies aan de jeugd een zinvolle vrijetijdsbesteding door het organiseren van bijeenkomsten binnen de parochiële congregaties.

Kerkelijke feestdagen, jubilea van de geestelijkheid en communiefeesten werden groots gevierd en moesten de band tussen de parochianen en de parochie versterken.

PAROCHIËLE HERINDELING LEIDT TOT NIEUWBOUW.

Op 30 augustus 1840 overleed plebaan-deken Joannes Hoogaerts. Op 21 september van dat jaar werden de parochies van Sint-Jan en Sint-Pieter officieel van elkaar gescheiden. Het overlijden van Hoogaerts was tevens aanleiding tot herziening van de parochiegrenzen ten koste van het territorium van de Sint-Jan. In ruil daarvoor sloten twee parochies hun eigen begraafplaatsen. De parochies van Sint-Cathrien, Sint-Pieter en Sint-Jacob werden vergroot en alle drie maakten zij plannen voor een nieuwe grotere kerk.

De bouw van nieuwe parochiekerken in 's-Hertogenbosch in de jaren veertig van de negentiende eeuw was mede een uiting van emancipatie en van een hernieuwd zelfbewustzijn van het katholieke volksdeel van de stad. De parochies van Sint-Cathrien en Sint-Jacob bouwden hun nieuwe kerken op eigen financiële kracht. De parochies verkregen gelden uit de opbrengst van de kerkbankpacht. Deze pacht

5.1 | Plattegrond van de stad 's-Hertogenbosch met de parochiële herindeling van 1840. - UITGAVE: HUGO SURINGER LEEUWARDEN, 1866.

kon jaarlijks vele duizenden guldens opbrengen, waarmee de kerk afbetaald kon worden. Naast de bouw van de kerken werden er in de stad ook vanuit de parochies initiatieven genomen op maatschappelijk en sociaal terrein ter verbetering van het welzijn van de parochianen.

Drie van de vier parochies in de stad wilden een nieuw kerkgebouw, afgestemd op de behoefte van de liturgie en groot genoeg om alle parochianen te betrekken bij de erediensten. Als eerste werd de Sint-Cathrienkerk in 1842 verbouwd, in 1843 gevolgd door de Sint-Pieterskerk, die geheel nieuw was en waarvan de kosten begroot waren op 72.000 gulden met een rijkssubsidie van 15.000 gulden. Tenslotte werd in 1845 de nieuwe Sint-

Jacobskerk gebouwd. Deze kerken werden alle drie gebouwd in neoclassicistische stijl en kregen een neobarok interieur. In het begin van de twintigste eeuw werden de neoclassicistische Sint-Jacobskerk (1905) en Sint-Cathrienkerk (1916) al weer vervangen door grotere en bouwkundig gezien, betere kerken. Alleen de parochie Sint Pieter behield zijn negentiende eeuwse kerkgebouw.

NEOCLASSICISME

In 1824 werd bij Koninklijk Besluit door Willem I bepaald, dat geen nieuwe kerken gebouwd, noch bestaande herbouwd of gewijzigd mochten worden, zonder voorafgaande koninklijke goedkeuring. De uitvoering van dit besluit werd opgedragen aan de ministers van Binnenlandse zaken, Openbare Werken en Waterstaat. In de praktijk kwam het er op neer dat de ingenieurs van Waterstaat de ontwerpen maakten of het toezicht hadden op de ontwerpen van anderen. Zo kregen de kerken die in het tweede kwart van de negentiende eeuw gebouwd werden het predicaat 'Waterstaatskerken'. Een benaming die meer met de werkelijkheid overeenkomt is neoclassicisme of neobarok. Deze kerken zijn in dezelfde stijl gebouwd als de openbare gebouwen ten tijde van Willem I. De architecten van deze kerken hadden een opleiding genoten, die wortelde in het achttiende eeuwse classicisme. Zij waren daarbij vooral georiënteerd op Frankrijk. Zij streefden in hun ontwerpen naar goede smaak en harmonische verhoudingen.

Deze Waterstaatskerken werden meestal witgepleisterd opgeleverd en waren voorzien van boogramen met ongekleurd glas, een enkele maal voorzien van grisailleglas.

De eerste kerk die in 's-Hertogenbosch gebouwd werd in neoclassicistische stijl tussen 1818 en 1821, was de Nederlands Hervormde Kerk in de Kerkstraat van architect de Greef. Zowel van buiten als van binnen volgt dit gebouw de strenge en sobere inzichten van het classicisme. Alleen het front van het Bätz orgel zorgt voor een zwierige, barokke toon in dit interieur.

De katholieke kerken werden ingericht met meubilair in barokke vormen, waarmee de traditie van de schuilkerken uit de achttiende eeuw werd voortgezet. De altaren, beelden, preekstoelen en communiebanken werden geleverd door Vlaamse ateliers. Deze getuigden wel van vakmanschap maar konden geen aanspraak maken op een vernieuwend creatief gehalte.

DE TOTSTANDKOMING VAN HET NIEUWE KERKGEBOUW

Vanaf het moment van de teruggave van de Sint-Cathrienkerk in maart 1811, was men niet tevreden over staat van het kerkgebouw. Zoals eerder beschreven, was het gebouw te klein voor de schare gelovigen en onpraktisch in gebruik, omdat de kerk bestond uit een langgerekt schip met aan de noordkant een zijbeuk waar nagenoeg geen zicht op het altaar was. Daarom dacht men er aan om het gebouw te vergroten en te verbeteren.

Het eerste verzoek om een nieuwe kerk te mogen (ver-)bouwen liep via de vicaris. Die moest eerst aan het kerkbestuur toestemming verlenen om tot de bouw van een nieuwe kerk over te gaan. Daarbij werd gekeken naar de behoefte van de parochie, de verwachte groei van het aantal parochianen en de financiële onderbouwing van het plan, die de draagkracht van de parochie niet te boven moest gaan. Op 24 maart 1837 kreeg het kerkbestuur van de apostolisch vicaris verlof om een geldinzameling onder de parochianen te houden ten behoeve van de verbetering van het kerkgebouw. Deze geldinzameling bracht het bedrag van f. 16.405,00 gulden op.

Na goedkeuring van de vicaris, moest het kerkbestuur vervolgens bij de overheid aantonen dat ze beschikten over grond waarop de kerk gebouwd kon worden.

Aan de zuidzijde van de bestaande kerk, waar eerst het klooster van de kruisheren had gestaan, werd grond aangekocht om de kerk een regelmatig grondplan te geven.

5.2 |

Het ontwerp voor de Sint-Cathrien uit 1838 van architect Laffertée. Deze geveln was, met een pleintje ervoor, aan de Vughterstraat gepland.

- BEWERKING: RONALD

GLAUDEMANS NAAR ONTWERP

UIT HET PAROCHIEARCHIEF.

Dan kon bij de gouverneur van de provincie een gericht verzoek om subsidie, vergezeld van ontwerp-tekening, bestek en begroting van kosten worden ingediend. De gouverneur zond het verzoek naar het departement voor de zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst. Het kerkbestuur van de Sint-Cathrikerk deed vergeefs een verzoek om een subsidiebedrag voor de verbouw van de kerk te verkrijgen.

Op 8 februari 1842 tekende de minister van Eredienst het besluit, waarbij de Rooms-Katholieke gemeente van Sint-Catharina werd gemachtigd 'om voor eigen rekening' de kerk te vergroten en te verbeteren.

Het verzoek om een kerk te mogen bouwen werd ook naar de hoofdingenieur van Waterstaat gestuurd, die het ontwerp beoordeelde op bouwkundige kwaliteit en naging of het voldeed aan eisen van soberheid en doelmatigheid.

Daarna kon de verbouwing in bijzijn van de hoofdingenieur worden aanbesteed. De uitvoering van het werk overeenkomstig het overlegde plan en bestek vond vervolgens plaats onder het dagelijks toezicht van een door de gouverneur van Noord-Brabant, op voordracht van de hoofdingenieur, benoemde opzichter. De opzichter, die werkte onder leiding van de arrondissement-ingenieur of de provinciale ingenieur, moest betaald worden door het kerkbestuur.

Het eerste plan van architect J.H. Laffertée voor een nieuwe kerk voor de parochie Sint-Cathrien dateert van 10 maart 1838. De Bosschenaar Laffertée, die als bouwkundig leraar verbonden was aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten was tevens houthandelaar aan de Orthenstraat. Hij zou enige jaren later de Sint-Pieterskerk in deze stad ontwerpen.

Zijn plan werd begroot op f. 59.090,00. Hiervoor werd een subsidieverzoek ingediend bij het Rijk. Drie jaar later, na een proces waarin het plan werd getoetst op doelmatigheid, werd het aangevraagde subsidiebedrag niet toegekend. Het kerkbestuur vond het totale bedrag te hoog om alleen te dragen. Het voornemen van het kerkbestuur om voor de bekostiging van de nieuwe kerk alle aanwezige schilderijen te verkopen, is voorkomen door een veto van de apostolisch vicaris Mgr. H. Den Dubbelden.

In het archief van de parochie zijn nog tekeningen van dit ontwerp aanwezig. Laffertée wilde een nieuwe kerk bouwen tussen de bestaande kerk en de Vughterstraat, eigen terrein van de parochie, waar zich toen het kerkhof bevond. Het ontwerp voorzag in een symmetrisch driebeukige kerk in neoclassicistische stijl met traveeën en een diep koor. Het middenschip stak boven de daken van de zijbeuken uit en werd gedragen door ronde zuilen met een ionisch kapiteel. Het hogere middenschip had ramen met een ronde boog. De voorgevel was typerend classicistisch. Muurpilasters dragen over de volle breedte een zware lijst met boven de ingang een timpaan. Het geheel werd bekroond met een sierlijk torentje. Voor het maken van het plan en het bestek ontving Laffertée f. 300,00.

Uiteindelijk ging men in zee met architect Jos de Kroon, die voor f. 40.000 gulden een goedkoper ontwerp maakte op de plek van de bestaande kerk, met behoud van het koor en een gedeelte van het schip van de kerk.

De minister van Eredienst had reeds mondeling toegezegd dat men alvast met de bouw kon beginnen. Op 17 augustus 1841 was men begonnen met het leggen van de fundamenten. Op 24 februari 1842 vond de aanbesteding plaats, volgens het verbouwingsplan van architect J. de Kroon.

5.3 | Eerste steen geplaatst ter herinnering aan de start van de bouw van de kerk op 6 maart 1842.

Josephus de Kroon * Dinther, 10 februari 1804 - + 's-Hertogenbosch, 21 januari 1864. Hij volgde zijn opleiding aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten in 's-Hertogenbosch en was werkzaam als schrijnwerker, architect en aannemer. Aanvankelijk in 's-Hertogenbosch en na 1855 te Sint-Michielsgestel en Schijndel.

Pastoor Joannes Henricus Corsten in het Memoriale over de bouw van de kerk:

'Aan het inzicht van de heer Joh. Theod. Luyckx, kerkmeester dezer kerk wordt de eer van dit plan toegekend, terwijl de architect Josephus de Kroon dit plan in tekening op papier brengt.

Op 2 augustus 1841 vertrok de pastoor dezer parochie naar 's-Gravenhage om de minister van Eredienst te spreken in persoon en Zijne Excellentie een adres met memo en tekening te overhandigen strekkende om toestemming te verlangen tot het versterken, vervangen en verfraaien van de kerk van Sint-Catharina op eigen kosten.

De Minister zei 'dat het hem uit een advies van een vorig rekest toescheen dat de betrokken kerkvoogd (de apostolisch vicaris) tegen het vernieuwen en vervangen van onze kerk was. Echter indien onze kerk vraagt om een vergunning er van zijn kant

geen bedenkingen waren'. 'Ja', gaf hij te kennen, 'als ons plan de goedkeuring van de betrokken kerkvoogd wegdroeg dat wij voorlopig konden beginnen met de werkzaamheden. Hoewel het ministeriële besluit van goedkeuring eens later zou volgen'.

Dientengevolge begonnen wij op 17 augustus 1841 met het graven voor de fundamenten met een heiblok van 700 oude ponden getrokken door ruim 30 man. Zo werden er 128 heipalen lang 3 m en 4 el in de grond geslagen. Het heiblok woog 700 ponden en werd door 30 man opgetrokken. Nadat de fundering op de gewone wijze afgemaakt was, begon men 4 el en 5 duim Nederlandse maat onder de vloer van de kerk de fundamenten te metselen van het kruis waartoe de regering van de stad met unanieme stemmen ons verlof gegeven heeft aan de straatkant op 7 september 1841. Voor de winter waren deze fundamenten gelegd en de kapel van het Allerheiligste Sacrament, waarin men het volgend jaar de dienst zal verrichten, geheel opgebouwd.

Op 8 februari 1842 tekende de Minister zijn besluit, waarbij Z.Ex. heeft goedgekeurd de RC Gemeente van Sint-Catharina te machtigen tot het voor eigen rekening vergroten en verbeteren van de voormalige kerk onder bepaling dat het werk zal worden uitgevoerd overeenkomstig het overlegde plan en bestek onder toezicht van een door de Staatsraad Gouverneur van de Provincie Noord-Brabant aan te wijzen beambte van de Waterstaat.

Op 24 maart 1842 neemt de aannemer Jos de Kroon onderhands volgens een veel verbeterd plan de bouw van de kerk aan met alle nodige materialen voor de som van f. 40.000 gulden, de fundamenten van het vorige jaar erbij gerekend. Het contract hiervan is dan door de aannemer getekend op de 2e april 1842.

Op 10 maart was er een plechtige H. Mis om de zegen des hemels over de werkzaamheden van de nieuwe kerk af te smeken. De pastoor hield bij deze

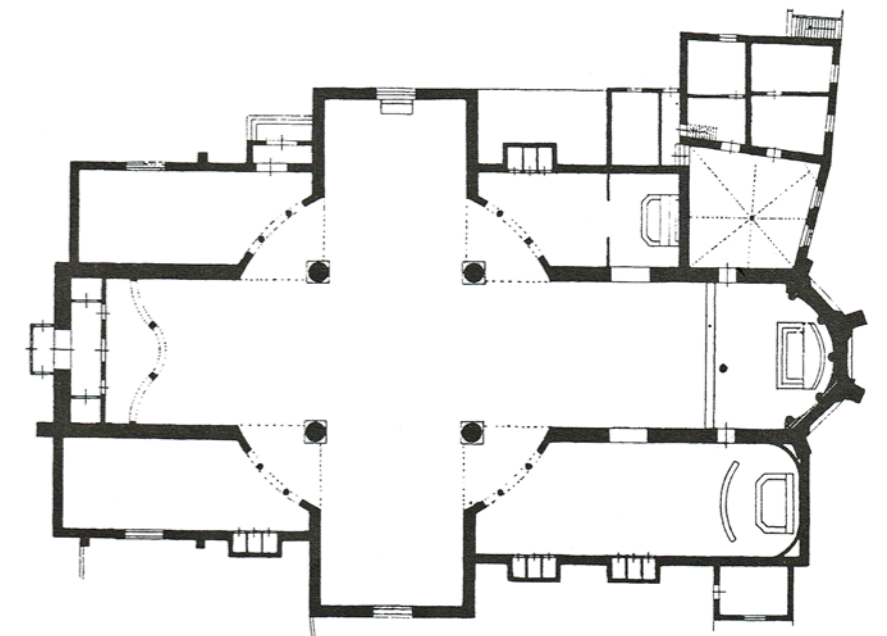
gelegenheid een predicatie en om twaalf uur werd met vele burgerlijke plechtigheden de eerste steen gelegd door de pastoor der gemeente J.H. Corsten, hierbij geassisteerd door de Weledele Heer Jos de Wijs, Ger. Van Son, en Henr. Ant. Bijvoet, welke tot het opbouwen van de kerk de som van f. 1000 gulden geschonken hebben. 's Middags was er een diner waarop behalve bovengenoemden ook de gehele geestelijkheid van de stad, de Zuster van Sint-Cathrien en de Hoofdingenieur van Waterstaat en twee heren ingenieurs aanwezig waren.

Tijdens de bouw gingen de eucharistievieringen gewoon door. Het kerkbestuur had aan de overheid gevraagd om de nabij gelegen militaire manege als noodkerk te mogen gebruiken, maar dat ging niet door. Op zondagen werden de diensten gehouden in de, in aanbouw zijnde kerk en door de week in Sacramentskapel.

Zeven maanden later, op 18 oktober 1842, was de verbouwing al zover klaar dat de kerk geconsacreerd werd door Mgr. J. Zwijsen, coadjutor van de apostolisch vicaris Mgr. Den Dubbelden, die vervolgens de eerste plechtige heilige mis opdroeg. De volgende dag droeg Mgr. J. Zwijsen nog een pontificale heilige mis op. Pas in de zomer van 1844 was het hele werk voltooid. De totale verbouwingskosten bedroegen, volgens de eindafrekening van 28 januari 1845, f. 54.408,78.

DE WATERSTAATSKERK

Voor de bouw van de waterstaatskerk liet architect de Kroon het koor, de zeventiende eeuwse pastorie en de sacristie van de Middeleeuwse 'georiënteerde' kerk nagenoeg in tact. Ook het schip van de kerk bleef voor een deel behouden. Aan weerszijden voegde hij twee laag gelegen zijbeuken toe, die vanaf de voorgevel tot aan de apsis doorliepen. Daarmee ontwierp hij een nagenoeg symmetrisch gebouw. Aan de zuidzijde werd de middeleeuwse zijbeuk afgebroken, aan de zuidkant was grond aangekocht om ook aan

deze zijde een nieuwe zijbeuk te bouwen. Het schip werd doorsneden door twee even brede transepten, die even hoog kwamen te liggen als het schip van de kerk. De kerk kreeg daardoor een kruisvorm. Om het zicht op het altaar te vergroten werden de hoeken van de viering schuin afgesneden en kwamen er vier Korintische zuilen om het dak te dragen. Het schuin oplopend cassetteplafond in de vier hoeken versterkte het idee van een ingebouwd koepelgewelf. Bovenop de viering kwam een laag koepeltje met vier vensters in de hoeken, die daglicht doorlieten in het kerkgebouw. Op het dak van het koor kwam een opengewerkt torentje voor de luidklok en twee wijzerplaten voor het uurwerk. De kerk had eenvoudige ramen met vensterglas en een portaal met een classicistische omlijsting. De kerk was nagenoeg geheel ingebouwd door omliggende gebouwen. In de apsis werd tegen de achterwand een rijk versierd barok altaar geplaatst. De kerk werd gemeubileerd met een nieuw orgel, een preekstoel, beelden en altaren in de zijbeuken. Verder was de kerk wit gestuukt zonder beschildering. Dit was waarschijnlijk gedaan om de negen grote schilderijen van Pieter Jozef Verhagen goed te laten uitkomen die vanuit de oude kerk naar de nieuwe kerk waren overgebracht.

5.4 | Plattegrond van de waterstaatskerk uit 1842. - BRON: 'De Kruiskerk geschiedenis en iconografie der vernieuwde Sint Catharinakerk in 's-Hertogenbosch'.

5.5 |
Koor en v.m. pastorie
gezien vanaf het
Kruisbroederstraatje ca
1910. - FOTO: PIERRE WEIJNEN.

HET BAROKKE HOOFDALTAAR

Tussen de apsis en de altaar opstelling is een achterwand getimmerd in barokke stijl. Vijf Korintische zuilen van gemarmerd hout met een architraaf waarop vijf engeltjes geplaatst zijn.

Tegen het houten cassettenplafond is een hemel geplaatst met in de top de H. Geest in de gedaante van een duif met naar beneden gerichte stralen van goddelijke heerlijkheid. Daaronder wordt door twee engelen eer gebracht aan Maria (of de

H. Catharina). Tussen de zuilen daaronder beelden van de vier evangelisten die op hoge voetstukken in een nis onder een boog geplaatst zijn. Daarvoor staat een altaar in de vorm van een tombe, herinnerend aan het graf van Christus. Daarboven een tabernakel bekroond met een koepel waarop een kruisbeeld is geplaatst met een slang aan de voet. Het tabernakel wordt geflankeerd door twee keer drie kaarsen en twee knielende engelen. Dit alles conform de richtlijnen van het Concilie van Trente. Van dit hoofdaltaar is niets meer aanwezig in de huidige kerk.

Kort na het gereedkomen van de kerk deden zich problemen voor met het gebouw. Er werden scheuren ontdekt in de bogen die het schip overspannen. Dat probeerde men in eerste instantie op te lossen door het aanbrengen van stangen tussen de bogen, maar dit bleek niet afdoende. De gemeentearchitect J.M. Nabbe werd om advies gevraagd. In 1869, 25 jaar na het gereedkomen van de bouw, sprak hij vrees uit dat de bogen vroeg of laat zouden bezwijken. Hij adviseerde de bogen door 'hang- en punt bindten' te vervangen. Verder gaf Nabbe de raad, om de koepel onder handen te nemen, zodat deze er van binnen en van buiten sierlijker op wordt. Hij vergezelde zijn advies met twee tekeningen en een begroting.

Afgezien van de, door Nabbe gesignaleerde, bouwtechnische gebreken was men ook ontevreden over het beperkte zicht dat men in de kerk had op het altaar en de preekstoel. Het kerkbestuur besloot architect Arnoldus van Veggel in de arm te nemen om een verbouwingsplan te maken. Architect van Veggel had in de stad naam gemaakt met de bouw van de koepelkerk van Sint-Jacob (1845) en met de neogotische Sint-Josephkerk (1859). Van Veggel stelde een begroting op voor aanpak van de koepel, maar hij maakte ook een schets voor een nieuwe kerk. Het was een eclectisch ontwerp, waarin zowel romaanse, als barokke en classicistische elementen waren opgenomen. Opvallend was het ontwerp voor een

5.6 |
Stadspanorama
gezien vanaf het
station. Rechts ligt
de Sint-Cathrikerkerk.
Prentbriefkaart 1905. -
COLLECTIE TOINE JANSSEN.

reusachtige koepel. In het ontwerp zien we ook hier, het behoud van het gotisch koor. Het plan werd op 31 maart 1870 gepresenteerd, maar het kerkbestuur schrok terug voor de kosten van dit plan.

5.7 |
Het barokke hoofdaltaar
in de waterstaatskerk.
- BRON: PAROCHIEARCHIEF
SINT-CATHRIEN.

5.8 | Interieur van de Sint-Cathrien voor 1917 met zicht naar het oosten.

- BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

Het kerkbestuur beperkte zich uiteindelijk tot de uitvoering van de adviezen van stadsarchitect Nabbe. Toch bleef het idee voor nieuwbouw sluimeren, maar dat zou pas in de volgende eeuw worden uitgevoerd.

KRUISKERK

In dit boek hanteren de auteurs de naam Sint-Cathrienkerk. Maar evengoed kunnen we spreken van de Sint-Catharinakerk of Kruiskerk. Kruiskerk verwijst naar de tijd voor 1629, toen dit de kerk van de kruisheren was.

De naam is in het spraakgebruik altijd blijven bestaan. Bijnamen voor kerken waren ook elders gebruikelijk. Zo sprak men in 's-Hertogenbosch van de Tolbrugkerk voor de Sint-Pieter, de Grote Kerk voor de Sint-Jan en de Paterskerk voor de Sint-Josephkerk.

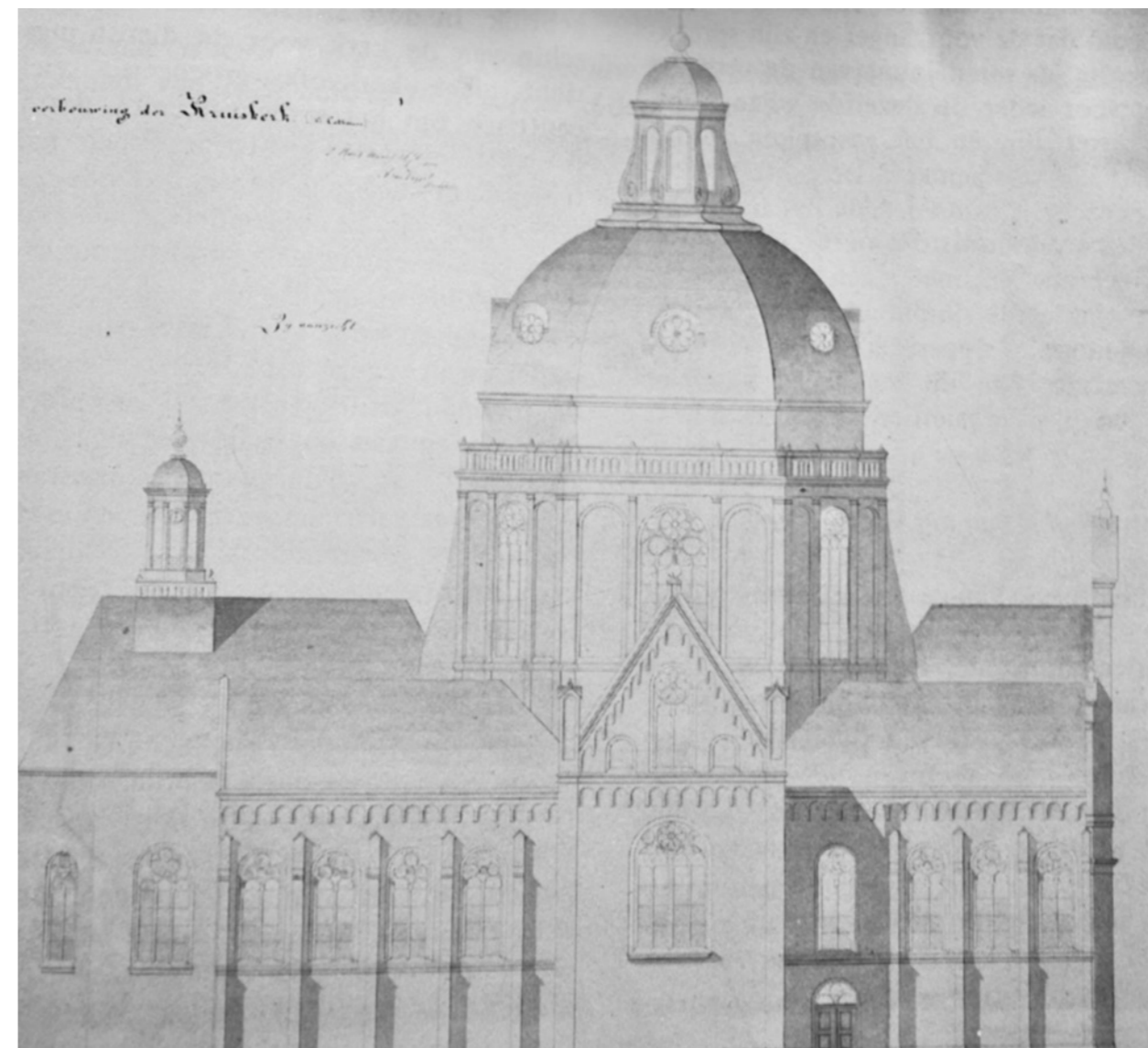
In de stad kent men de uitdrukking 'hij komt van de Kruiskerk'. Dat betekent zoveel als 'hij weet van niets, hij is slecht geïnformeerd'. Maar waar komt deze uitdrukking vandaan? Daar is geen eenduidig antwoord op te vinden.

Het Bosch woordenboek verwijst naar de tijd dat de Kruiskerk nog geen parochiekerk was en de kerkgangers verstoken bleven van kerkberichten zoals geboorten, huwelijken en sterfgevallen. Ook wordt gesuggereerd dat het maken zou hebben met de Franse tijd, toen de kerk soldatenkerk was voor de hier gelegerde Franse soldaten en de parochieberichten in het Frans werden voorgelezen. Weinig Bosschenaren konden dat verstaan en waren zo onwetend van het gebeuren in de stad.

Anekdotisch is het verhaal dat Henny Molhuysen in het Brabants Dagblad van 24 december 1992 publiceerde over deze uitdrukking:

'Eens, jaren geleden, was een man kruit aan het drogen in een pan op zijn kachel. Zijn bovenbuurman was ook actief: hij had zojuist een haas gebraden en het beest stond in een schaal op de tafel, klaar om opgegeten te worden. Tegelijkertijd werd er in de Kruiskerk een mis opgedragen.

Plotseling ontplofte het kruit en vernielde het plafond van de kruitdrogende man. De gehele voorgevel van het pand viel naar voren. De tafel met daarop de gebraden haas kwam eveneens op straat terecht. Persoonlijke ongelukken deden zich gelukkig niet voor, zo werd verteld.

5.9 | Het verbouwingsplan voor de Sint-Cathrien van architect A. van Veggel uit 1870.

- PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN/JOS VAN DER VAART, BOSCHBOOMBLADEREN 21/51).

Het is geen wonder dat iedereen in de stad zich na het horen van de hevige klap naar de plaats des onheils rept. Het ongeluk vormde voor alle Bosschenaren het onderwerp van gesprek die dag

De kerkgangers uit de Kruiskerk hadden niets van deze ontploffing gemerkt. Kennelijk verkeerden zij met hun gedachten elders. Toen zij na afloop van de mis uit het kerkgebouw kwamen wisten zij nog van niets. De overige Bosschenaren vonden dit zo opmerkelijk dat zij dit in een gezegde vastlegden. „Hij komt van de Kruiskerk”, wil zoveel zeggen als: hij weet van niks.

Tijdens het beleg van 1601 of 1629 moet er een kruisheer zijn geweest die doof was. Hij merkte niets van een bombardement door de Staatse legers op de stad en bleef in de kerk bidden en overleefde dit niet.

Onlangs hoorde ik het gezegde: 'Hij is in de Kruiskerk geboren'. Daarmee werden twee bestaande gezegdes 'hij komt van de Kruiskerk' en 'hij is in de kerk geboren' (hij laat de deur openstaan) gecombineerd tot een niet-bestaande spreuk'.

5.10 | Detail van de houten, gemarmerde credenstafel op het priesterkoor.

PAROCHIELEVEN

Na de heroprichting van de parochie Sint-Cathrien in 1796, kwam er een parochiebestuur dat bestond uit de pastoor en een aantal kerkmeesters, die ieder een eigen taak kregen toebedeeld en samen aansprakelijk waren voor een goed financieel beheer. Van oudsher behoorden de kerkmeesters tot de elite van de parochie. In de loop van de negentiende eeuw ontstonden initiatieven om de parochianen te binden aan de parochie. De pastoor was verantwoordelijk voor het geestelijk welzijn van zijn parochianen. Dat werk deed hij samen met zijn kapelaans, daarbij ondersteund door de koster en zijn hulp in het huishouden 'op de pastorie'. Als pastoor van een grote stadparochie, had de pastoor van de Sint-Cathrien twee en later drie kapelaans tot zijn beschikking. Die woonden bij hem in op de pastorie. De taken werden door de pastoor onder zijn kapelaans verdeeld. Iedere katholieke vereniging in de parochie had een geestelijke als voorzitter of als geestelijk adviseur.

De scholing en opvoeding van de jeugd kwam in handen van onderwijzers, die verbonden waren aan de parochiescholen, een voor jongens en een voor meisjes, waar naast kennis, de godsdienstige vorming volgens de regels van de katholieke kerk van jongs af aan werd bijgebracht.

Om parochies te ondersteunen in hun streven het katholiek onderwijs en de zorg voor hulpbehoevenden uit te voeren, werden er in de negentiende eeuw tal van congregaties gesticht, waar broeders, fraters en zusters werden opgeleid voor dit specialistisch werk.

Behalve een kerkbestuur kende elke parochie, een armbestuur dat de ondersteuning van hulpbehoevende parochianen tot taak had. Een college van collectanten en een of meer koren hoorde ook bij de infrastructuur van de parochie, evenals een grote groep misdienaars en acolieten.

Vrouwen speelden in die tijd een zeer bescheiden rol in het kerkelijk leven. Bij het schoonhouden van het kerkgebouw en bij het wassen en de reparatie van kerkelijke gewaden staken zij de handen uit de mouwen. In de loop van de negentiende eeuw namen vrouwen ook de scholing van meisjes op zich.

Twee levensritmen liepen in het leven van de parochiaan steeds naast elkaar. Het vaste levensritme waar iedereen mee te maken had van geboorte tot sterven en het kerkelijk jaar, dat een soort collectief levensritme vormde voor elke parochiaan.

In de negentiende eeuw ontstond er in de parochie een aantal verenigingen ter bevordering van een devoot godsdienstig leven van de parochianen, waarbij mannen en vrouwen zich aansloten om hun geestelijk leven te verdiepen en met elkaar dingen te ondernemen en gezelligheid te delen, zoals de Mariacongregatie, de Vincentiusvereniging, het Jongenspatronaat, de Jongelingencongregatie en

tal van Broederschappen, die op de eerste plaats werden opgericht om tot geloofsverdieping te komen maar ook om onderlinge verbondenheid en kameraadschap te ondervinden. In de parochie was voor deze verenigingen een patronaatsgebouw opgericht, waar de parochianen voor deze bijeenkomsten konden samenkomen.

In 1837 was de Broederschap opgericht 'van diegenen die zich plichtig maken aan godslasteringen en verwensingen en ontuchtige gesprekken tot volharding van de rechtvaardigen'. Tevens vernoemt het Memoriale 'de stichting van de Broederschap van de H. Franciscus Xaverius tot voortplanting van het Geloof, met aflaten', in 1847.

In 1843 vond de oprichting plaats van de Broederschap van het Allerheiligst en Onbevlekt Hart van Maria, die later werd verenigd met de Aartsbroederschap van de Notre Dame de Victoire. Deze Aartsbroederschap had in de Sint-Cathrienkerk een eigen Mariakapel waar het beeld van de Notre Dame de Victoire werd vereerd.

DE VINCENTIUSVERENIGING

In het midden van de negentiende eeuw was 's-Hertogenbosch een stad van ruim 21.000 inwoners. Bijna 50 % van de inwoners bestond uit de sociale onderlaag, de paupers. De sociale bovenlaag bestond uit protestanten, afkomstig uit het rechterlijke, militaire en ambtelijke apparaat, aangevuld met enkele katholieken. Zij woonden in de stad en/of op een buitenhuis in de omgeving. Zij waren lid van de plaatselijke sociëteiten zoals Casino, Amicitia en Zwarte Arend. Deze bovenlaag had alle belang bij handhaving van de status quo.

Onder de Bossche bevolking was een grote groep kooplieden te vinden, sommigen redelijk welgesteld, die niet tot de hoogste groep van de burgerij behoorden. Door hen werd in 1826 sociëteit 'De Unie' opgericht, gevestigd aan het (huidige) Kardinaal van Rossumplein. Hier kwam de klasse van gegoede kooplieden bijeen, samen met het ambtelijk middenkader.

5.11 | Mariakapel met het beeld van Notre Dame de Victoire met een muurschildering van Jan Oosterman. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH, FOTOPERSBUREAU HET ZUIDEN, 1944. NR. 0030812.

Zij waren bereid hun katholiek-zijn zichtbaar te maken, zeker als daarmee ook status verworven kon worden. Bovendien, het lidmaatschap van een charitasvereniging kon aflaten opleveren. Tegen deze achtergrond besloten veertien winkeliers en ambtenaren tot oprichting van een Vincentiusconferentie. Die vond op zeven maart 1847 plaats in een zaaltje van sociëteit De Unie op voorstel van de heer Joannes Roderkerken en dertien andere Bosschenaren.

De vereniging werd opgericht zonder dat de bisschop daarvoor toestemming was gevraagd. De deken van de stad, de heer van Liempt schreef:

'dat de tijd zal moeten leren of het liefdewerk wat zal uithalen en hij betreurt dat de leden wel brave lieden zijn maar tot de minder gegoede stand behoren en dat hij liever gezien had dat meer vermogenden waren toetgetreden. Zij zullen het vertrouwen van de vermogenden moeten vinden, maar zullen bij de armen meer bereiken.'

Op 10 mei verkreeg men goedkeuring van Mgr. Den Dubbelden en op Pinksterzondag 23 mei na een plechtige hoogmis in de kathedraal, werd de Bijzondere Raad van de Bossche Conferentie door de deken geïnstalleerd.

De Conferentie verrichtte haar werkzaamheden in vier parochies van de stad en groeide voorspoedig. Op 21 september had de laatste gezamenlijke Conferentie plaats, waarna er vier Conferenties werden opgericht, ieder verbonden aan een van de vier parochies.

Het belangrijkste werk in de aanvangsfase bestond uit huisbezoek, hét bewijs van naastenliefde. Daarnaast werden andere activiteiten ontplooid die gericht waren op het zielenheil van de paupers, op arbeidzaamheid, ontwikkeling of op vermindering van directe materiële of geestelijke nood. Vincentianen konden zo tot 'zelfheiliging' komen. Hiermee werd bedoeld dat door beoefening van liefdadigheid de eeuwige gelukzaligheid (een goed plaatsje in de hemel) kon worden verdiend.

De Conferentie van de parochie Sint-Cathrien telde 26 leden. Zij kwamen bijeen in de Liefdeschool aan de Postelstraat. Op zondag 14 november werd de Conferentie, nadat goedkeuring uit Parijs was verkregen, officieel door pastoor Corsten geïnstalleerd.

In overeenstemming met het Handboek werd speciale aandacht geschonken aan gezinnen en hun kinderen. Ouders werden gemaand tot een christelijk en deugdzaam leven en daarvoor werden ze materieel ondersteund. Op initiatief van de leden - confrères - startte men in 1847 een klompenmakerij in de Uilenburg en een schoenmakerij waarvan de schoenen voor *f.* 1,30 per paar beschikbaar werden gesteld aan de leden. Voor meisjes startte men een borduurschool waar een billijk loon tegenover stond. Andere confrères ontfermden zich over de kinderen om hen aan te zetten tot eerbiedig gedrag in de kerk. Als

stimulans organiseerde men af ten toe een feestje voor de jeugd. De Conferentie had vanaf het begin het liefdewerk 'Goede Lectuur' (bibliotheek) als activiteit.

Vele weldoeners voorzagen de Conferentie van geld om de initiatieven te financieren. In 1847 bracht een loterij ten bate van de Conferentie *f.* 2559,91 op.

Vanaf 1848 organiseerde de Conferentie jaarlijks het Sint-Nicolaasfeest voor kleine kinderen. In een verslag uit 1899 spreekt men van een feest voor 120 kinderen. Het groeide uit tot het een feest voor alle kinderen van de jongens- en meisjesscholen onder de 10 jaar, waar jaarlijks zo'n 300 kinderen aan deelnamen.

In 1852 kocht de Conferentie een lokaal aan gelegen naast de kerk om als magazijn te dienen.

De liefdewerken werden geconfronteerd met 'arbeidsschuweid' en 'ongeschooldheid'. Een andere vorm van liefdewerk, dat vanaf 1852 tot ver in de twintigste eeuw bleef bestaan, was de 'Spijskokerij'. Deze instelling trachtte te voorzien in goede maaltijdverschaffing voor arme gezinnen.. In 1859 werd een Avondschool gestart voor kinderen van behoeftigen. Het moest wel in de avonduren, omdat veel kinderen overdag werkten. Toen de fraters van Tilburg in 1863 actief werden in het onderwijs van 's-Hertogenbosch, werd de school afgestoten. In 1886 werd dit liefdewerk uitgebreid met de invoering van de schoolvoeding.

Terugkerende zorg gaven de overstromingen, waar de stad onder gebukt ging. In maart 1871 brachten, na een koude winter, de overstromingen veel armoede.

'De steegjes en woningen stonden meestal een el onder water, zodat de bewoners op hun zolders zaten opgesloten'. Op voertuigen gingen verschillende confraters met brood en rijst rond. De bewoners die in nood verkeerden,

versperden hun soms de weg. In samenwerking met de Watersnoodcommissie uit de parochie werden met brood, rijst, 3500 ponden stro 182 hulpbehoevenden geholpen'.

In maart 1876 en 1880 wordt weer melding gemaakt van abnormaal hoge waterstanden. In 1880 werden 450 gezinnen geholpen. De bouw van een stoomgemaal aan de Hekellaan in 1885 maakte een eind aan de wateroverlast in de stad.

Eind negentiende eeuw was de opvatting binnen de Vincentiusvereniging nog steeds, dat "eigenheiliging het doel is, en het voornaamste middel om dat te bereiken het armenbezoek is." Deze benadering sloot aan bij het katholicisme in Nederland rond de eeuwwisseling. Een Vincentiaan was een voorbeeld van een vrome, roomse levensstijl. In 1884 werd een vergaderlokaal in gebruik genomen aan het Kruisbroederstraatje.

5.12 |
Overstroming
Vughtstraat maart
1876. - FOTO: STOLLENWERK
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH NO
0000496.

5.13 | →
Gevelsteen ter herinnering aan de Bossche Processie naar Uden aan de buitenmuur van de kapel van O.L.Vrouw ter Linde in Uden. Ter gelegenheid van het 150 jarig bestaan liet de broederschap dit reliëf in de buitenmuur van de kapel plaatsen. De tekst luidt: 'Gedenkteeken van de broederschap der Bossche Udense processie bij haar 150-jarig bestaan A.D. 1874.' De oorspronkelijke kapel werd in 1903 afgebroken, maar het reliëf kreeg een nieuwe plaats naast de ingang van de neogotische kapel uit 1905.

DE BROEDERSCHAP VAN DE UDENSE PROCESSIE

In 1724 werd in de parochie Sint-Cathrien de Broederschap der Udense Processie opgericht. Uden was sinds de zeventiende eeuw een bedevaartplaats, waar het beeldje van Onze Lieve Vrouw ter Linde werd vereerd. De opkomst van Uden als bedevaartplaats was te danken aan de Kruisheren, die na de inname van de stad 's-Hertogenbosch vanuit het Kruisherenklooster naar Uden waren gevluht.

Uden lag in het land van Ravenstein en was gedurende de Generaliteitsperiode een zelfstandig gebied met hoofdplaatsen Ravenstein en Uden. De kruisheren bouwden er in 1700 een klooster naast de kapel, waar het beeldje van Onze Lieve Vrouw ter Linde werd vereerd. In 1794 vestigde zich het Frans bewind in dit Vrijdom en kwam er een eind aan de bijzondere positie. Er gold vanaf dat moment een processieverbod en daarmee kwam er een eind aan de Udense Processie vanuit 's-Hertogenbosch. Na de aansluiting bij de Nederlandse Staat in 1814 mochten ook de kruisheren geen novicen meer aannemen.

5.14 | →
Udense Processie omstreeks 1925. Voorop gingen de meisjes van het weeshuis aan de Keizerstraat. - FOTO: ARCHIEF PAROCHIE SINT-CATHRIEN.

Pas na 1840 verbeterde de omstandigheden en mochten de kruisheren weer novicen opnemen. De cultus van de verering van Onze Lieve vrouw ter Linde nam een vlucht en vanaf 1851 kwamen parochianen van de Sint-Cathrien, de vroegere kerk van de kruisheren, weer officieel op bedevaart naar Uden dankzij de heroprichting in 1851 van de Broederschap der Udense Processie in de parochie Sint-Cathrien. Jaarlijks trokken bedevaartgangers op 15 augustus, de feestdag van Maria Tenhemelopneming naar Uden. In de hoogtijdagen waren dat er zo'n 600 per jaar. Dit heeft geduurd tot aan de Tweede Wereldoorlog. In de oorlog was er een processiestop en na de oorlog is de bedevaart vanuit de parochie Sint-Cathrien naar Uden niet meer hersteld.

PASTORIE

De pastorie van de parochie H. Catharina was tot 1955 gevestigd aan de Vughterstraat 98 in het pand 't Zwart Beerke. Sinds 1696 stond op het achterterrein van dit pand een bedehuis of schuilkerk die in 1811 is afgebroken. Op 8 Juli 1773 werd dit bedehuis met de daarbij behorende pastorie ten name van de roomse gemeente officieel erkend. Dat geschiedde met een akte, die luidde als volgt:

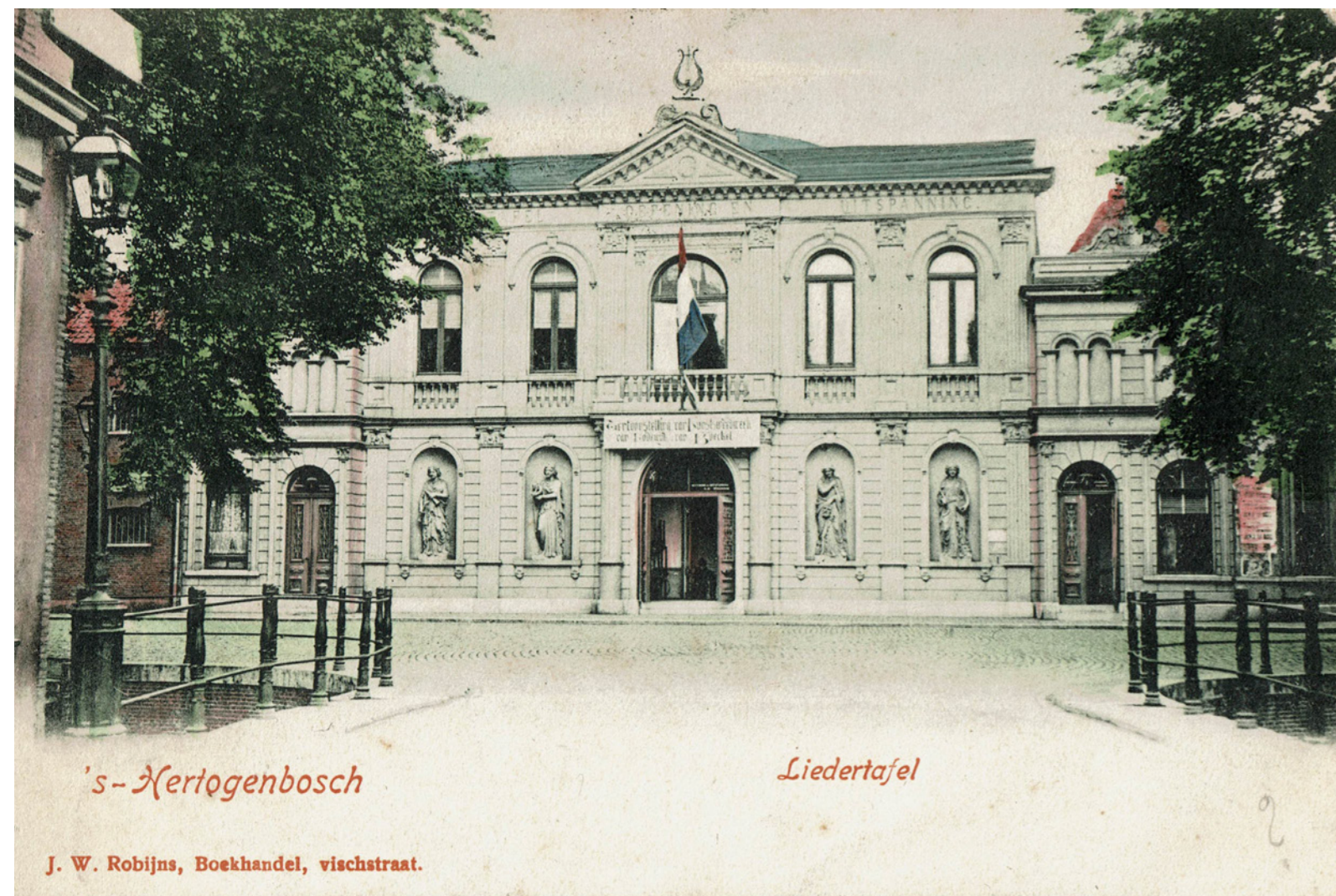
'Johannes Godefridus Heeren, koopman te Den Bosch, als gemachtigde van Pieter van der Lee, wonende te Breda en Godefridus van Geel, koopman, wonende te Rotterdam en vermogens de Resolutie der Staten Generaal van 10 Juni 1773, transporteert de Roomsche Kerkenhuysinge, anders genaamt het tweede kerkenhuys in de Vuchterstraat omtrent de Moolenbrug aldaar, mitsgaders het hofje daarby en aan geleege, ende alnoch de wooninge en erve, door Bartholomeus Smolders, Roomsche Priester en Pastoor, als hy leefde ende tot sijn overlyden toe gebruykt geweest ende eyndelijk seker kleyn huysje, dienende tot den ingang naar bovengenoemde kerkenhuys, respectivelijk strekkende, alles te samen voor van de gemelde Vuchterstraat achterwaarts tot tegens den gemeenen weg of straat, loopende langs de

Kruysbroederskerk, daarop die panden met een poortje uytkomen, - aan de Roomsche gemeente der meergenoemde kerkenhuysinge. Deze kerk wordt door een Priester en een Kappellaan bediend, die in de Vugterstraat eene huizinge hebben, welke in het jaar 1788 geheel is vernieuwd. De pastorie van dit bedehuis, dat eigenlijke 'het Beerken' heet, maakt thans een deel uit van de tegenwoordige pastorie, dat door de aankoop van het daarnaast staande huis de Vergulde Ossenheid aanmerkelijk is vergroot'. (Van Sasse van Ysselt (1910).

Op 1 april 1955 werd de pastorie verkocht aan de fa. Van der Heyden Haarsteeg. De geestelijkheid wordt dan tijdelijk ondergebracht in het huis Vughterstraat 182, van de weduwe H. J. de Leeuw. Voor f. 95,- per maand. De eerste kerkbestuursvergadering op de nieuwe pastorie was op 30 juli 1957.

5.15 |
De voormalige pastorie van de parochie Sint-Cathrien aan de Vughterstraat 98.

5.16 |
Liedertafel 'Oefening en
Uitspanning' uit 1885
aan de Jan Heinsstraat.

- PRENTBRIEFKAART 1900
COLLECTIE TOINE JANSSEN.

HET KOOR

Het ontstaan van kerkkoren droeg in de negentiende eeuw bij tot de emancipatie van katholieken. Het kerkkoor was een aanjager voor muzikale ontwikkeling van talent. Het was gericht op een brede groep parochianen en vooral lieden uit de middenstand voelden zich door het lidmaatschap van een koor aangesproken. Op r.-k. scholen werd er aandacht besteed aan een devotieel liedrepertoire en scholen leverden zo genoeg kandidaten voor het jongenskoor van de parochie. In de vier parochies van de binnenstad kwamen in de eerste helft van de negentiende eeuw nieuwe koren tot stand. Door de aanschaf van aansprekende nieuwe orgels en de benoeming

van bekwame organisten en dirigenten groeide het muzikale klimaat in de stad.

De parochiekoren van de Sint-Jan en de Sint-Cathrien bleken kweekvijvers voor jong zangtalent en vormden de basis van waaruit twee liedertafels voortkwamen. Het koor van de Sint-Cathrien was in 1843 het muzikale leerhuis voor mannenkoor 'Oefening en Uitspanning' en sinds 1913 van de Harmonie Sint-Cathrien.

Bijzonder was de muzikale scholing van koorleden van de Sint-Cathrien, die ook nog lid waren van de Liedertafel Oefening en Uitspanning. Iedere week stonden er vijf repetities op het

programma, drie voor de Liedertafel en twee voor het kerkkoor. De loop van het kerkelijk jaar zorgde voor herhaling van de gezongen muziekstukken, zodat geoefende koorzangers hele stukken uit hun hoofd kenden. Als de gezongen heilige missen goed werden bezocht, was dat zeker een stimulans voor de koorleden.

LIEDERTAFEL

'Op 8 december 1843 kwamen de zangers van het parochiekoor Sint-Cathrien bijeen en gaven uitvoering aan een lang beraamd plan tot oprichting van een zangcollege of Liedertafel. Als zinsspreuk werd gekozen: 'Oefening en Uitspanning'.

Het beroemdste lid van de Liedertafel was ongetwijfeld de zanger Willem Deckers, aan wie nog een straatnaam herinnert in de stad en die in 1893 werd gehuldigd vanwege zijn 50 jarig lidmaatschap.

Bij zijn begrafenis in 1899 liet het gemeentebestuur de lantaarnpalen langs de uitvaartroute met zwarte stof bekleden. Om hem blijvend te gedenken plaatsten bewonderaars op het koor van de Sint-Cathrien een gedenksteen.

In het reglement van Liedertafel Oefening en Uitspanning stond dat alle leden lid moesten zijn van het koor van de Sint-Cathrien. De verbondenheid met 'de Cathrien' werd hiermee reglementair vastgelegd.

In 1885 werd de roem van het koor bekrachtigd door de totstandkoming van een concertzaal in eigen beheer aan de Jan Heinsstraat: Liedertafel 'Oefening en Uitspanning'.

Dirigenten waren Arnold Christiaans, Pieter Jan van Paesschen, Henry Cooijmans en Leon C. Boumans, Frans van der Heijden en Martins Ogier.

Begraven in en om de Sint-Cathrien van 1569-1829

TON RAES

INLEIDING

De kerk van de kruisbroeders werd in 1569 tevens parochiekerk, waardoor er behalve kruisbroeders ook parochianen in en om de kerk konden worden begraven. Na het beleg van 1629 niet meer alleen katholieken, maar ook gereformeerden.

De jongste datum op een grafsteen in de kerk dateert uit 1736. Op het kerkhof werd er tot ongeveer 1826 begraven. In 1794 werd de kerk gevorderd door de Franse bezettingsmacht en werd zij onttrokken aan de gereformeerde eredienst. En hoewel dat uit de doop-, trouw- en begraafboeken niet duidelijk valt op te maken, zijn er vanaf die tijd waarschijnlijk alleen nog maar katholieken begraven en werden de protestanten begraven in en om de Sint-Jan, (tot 1811) en in en om de Sint-Geertruikerk tot 1833.

In het archief van de Sint-Cathrien staan slechts weinig mappen die betrekking hebben op het begraven in de kerk en op het kerkhof in het hier beschreven tijdvak. Naast wat aantekeningen over in 1916 opgegraven grafmonumenten en een lijst met grafzerken uit 1930 gaan de daarin bewaarde documenten voornamelijk over de onenigheid met de parochie van Sint-Jan met betrekking tot de opbrengsten van het kerkhof (1826). En daarnaast over de pogingen om het kerkhof van de Sint-Cathrien toch te kunnen behouden na het besluit van Koning Willem I om de begraafplaatsen binnen de vesting te sluiten. (1829).

Binnen het kader van dit boek over de Sint-Cathrien voert het te ver om heel uitgebreid in te gaan op de gebruiken rond het sterven en begraven. Meer informatie daarover is te vinden bij M. Portegies: *“Dood en begraven in 's-Hertogenbosch, Het Sint-Janskerkhof 1629-1858”*, en Anton Schuttelaars: *“Hier leijt begraven... Begraven, begravenen en grafzerken in de Sint Jan van de Middeleeuwen”*.¹ Daarom gaan we er hier slechts kort op in en vervolgen we met de perikelen rond de overgang van een eigen kerkhof naar een algemene begraafplaats in Orthen.

GEBRUIKEN ROND HET BEGRAVEN

“De dood hoort bij het leven”, zegt men wel, maar dat is geen echt christelijke gedachte. In het christendom wordt de dood gezien als een gevolg van de zonden van de mens. In de eerste hoofdstukken van het boek Genesis in het Oude Testament in de Bijbel staat dat beschreven. Ook in het Nieuwe Testament zijn er veel passages die over de dood gaan; ook daar als gevolg van de zonde. Maar door geloof in Christus wordt de dood daar ook beschreven als een doorgang naar een nieuw leven. Een leven na de dood. Bij het begraven in een christelijke omgeving staat die laatste gedachte centraal en zijn de rituelen rond het sterven van een gelovige juist daarop gericht. De Bijbel zegt immers dat het lichaam wordt gezaaid tot de wederopstanding (1 Korintiërs 15). In de door ons beschreven periode van 1591 tot 1829 was het cremieren van een lichaam nog niet aan de orde.

¹6 Van Oudheusden, (2010).

6.1 | Rouwbussel, 19e eeuw. - COLLECTIE HET NOORDBRABANTS MUSEUM.

Het zal in de jonge parochie van Sint-Cathrien ongetwijfeld gebruikelijk zijn geweest dat een ernstig zieke op zijn of haar sterfbed werd bezocht door een priester die de zieke voorzag van het sacrament voor de stervende. Er werd gebeden, de biecht werd afgenomen en er werd zo nodig nog een testament opgemaakt. Na het overlijden werd de dode, als daarvoor voldoende middelen aanwezig waren in de kerk, of anders vanuit de kerk op het kerkhof begraven.

Op de dag van de begrafenis werd de kist met het lichaam op een baar gezet en bedekt met een baarkleed. Dat was vaak een kleed van het gilde waartoe men behoorde. Met een kruisdrager voorop, begeleid door de parochiegeestelijken, familieleden, vrienden en burens, stemmig gekleed met kaarsen in de hand volgde men de baar die door de gildebroeders of vrienden van de overledene werd gedragen naar de kerk voor de uitvaartmis.

In de rooms-katholieke traditie zijn de rituelen er op gericht om het sterven voor de zieke te vergemakkelijken. De rozenkransgebeden en de uitvaartmis helpen het oordeel en de loutering te verlichten. Tot de reductie in 1629 zal dat geen problemen opgeleverd hebben.

De protestantse traditie kent het vagevuur niet en omdat volgens de leer van Calvijn de mens nooit voor een stervende bij God kan bemiddelen, erkent men ook de mogelijkheid niet om voor de gestorvenen te bidden. Daardoor zijn de rituelen rondom het begraven in de protestantse traditie veel minder uitgebreid en door de voorschriften van de Dordtse Kerkorde van 1619, uiterst sober te noemen; zéker in de tijd die hier wordt beschreven. De gestorvene werd na een korte plechtigheid in het sterfhuis direct naar de begraafplaats gebracht en begraven. De dood is in zijn oorsprong niet mooi en moet daarom, vond men, niet mooi gemaakt worden. Zo werden na 1629 de rooms-katholieke gebruiken rond het begraven door de overheid gezien als onnodige 'lijkversiering' en dus verboden. In de schuilkerk, het bedehuis van de Sint-Cathrien: Achter 't Zwart Beerke², zal er - in het geheim - vaak wel een uitvaartmis zijn gehouden, zonder dat het lichaam daar aanwezig was. In het openbaar waren er toen tot het eind van de achttiende eeuw geen waarneembare verschillen tussen een gereformeerde en rooms-katholieke begrafenis.

In de tijd tussen het overlijden en het begraven, wanneer het lichaam nog boven aarde stond, waren er in beide tradities verschillende gebruiken in zwang die vrijwel geheel op bijgeloof berustten. Het bedekken van de spiegel, het openen en sluiten van de luiken, het overluiden, etc. Oude volksgebruiken die ook tijdens de generaliteitsperiode gewoon bleven bestaan. In een enkel geval kreeg zo'n gebruik een officieel karakter. Zo legde men bij een sterfgeval een 'strootje' (een rouwbussel) voor het huis om aan

²16 Vogel, (2010).

te geven dat er in dat huis iemand gestorven was. Aan de samenstelling van de bundels kon men dan zien of het een oudere of jongere betrof, een man, vrouw of kind. Tijdens de pestepidemie in 1661 werd dat gebruik door de overheid overgenomen en van een keur voorzien om te waarschuwen dat er in het huis een dode opgebaard stond.

Het 'overluiden', ooit bedoeld om de kwade geesten te verdrijven kreeg steeds meer de functie van een aankondiging dat er iemand was overleden. Binnen beide groepen wist men het belang en de status van de overledene op de momenten waar dat wel kon, te benadrukken, door het tijdstip van de uitvaart, de lengte van de rouwstoet, de duur van het klokgelui en de overvloedige begrafenismaaltijd. Toen ook binnen onze vestingstad het gebruik van de lijkkoets in zwang kwam moest de overheid regulerend optreden om het aantal volgwagens binnen de perken te houden.

In veel gevallen overtrad men de gestelde regels, bijvoorbeeld voor het tijdstip van de begrafenis, het versieren en de kleur van het baarkleed en nam men de boete die daarvoor werd opgelegd voor lief. Soms gedwongen door de uitbraak van besmettelijke ziekten zoals de pest, maar ook om excessen tegen te gaan, groeide de controle van het stadsbestuur over de vaak ongeschreven regels rondom de begrafenis. Zo werden in 1615 de regels rond het luiden van de klok schriftelijk vastgelegd. Twee jaar later volgden er geschreven wetgeving op de pest alsmede gedragsregels voor de baardragers. Voor hen nog eens in 1624. Na 1629 volgden er wetgeving en instructies voor het begraven; een instructie voor de lijkbidder; voor de baardragers; de kosten van de graven; het luiden van de klokken en de baarkleden.

Er waren toen drie (rederijders)gilden³ die het dragen van de overledenen voor hun rekening namen: de gilden Sint-Catharina, Sint-Barbara en Sint-Agatha. De schepenen stelden de tarieven van de baardragers vast en zij bepaalden ook hun werkzaamheden. Zij moesten de doodskist met het lijk uit het sterfhuis op de baar leggen en de kist naar de kerk of het kerkhof brengen. In de tijden van de pest golden speciale instructies. Wanneer een dode aan de pest was overleden, kregen de familieleden de taak om de dode tot aan de drempel van de deur van het sterfhuis te brengen, zodat de dragers zo kort mogelijk met het besmette lijk in aanraking zouden komen. Het was de dragers desondanks verboden zich die dag nog onder een groep mensen te begeven.

Tot 1675 kon elke houtbewerker de doodskist maken en ontstond er soms een ongewenste concurrentie. Om dat te reguleren en om het Gereformeerd Weeshuis van inkomsten te voorzien verkreeg die instelling op 16 augustus van dat jaar het alleenrecht op het maken van doodskisten. De kerkmeesters waren verantwoordelijk voor het begraven in en om de kerk, maar de organisatie van de uitvaart was in handen van een lijkbidder die was aangesteld door het stadsbestuur.

Met hem, een soort begrafenisondernemer, maakte je afspraken over de mensen die van het overlijden op de hoogte moesten worden gesteld. Over het tijdstip van de uitvaart, of er een lage of een hoge (schouder) baar gebruikt zou worden, over het aantal baardragers, enzovoort. De kist werd door minimaal vier dragers vervoerd. Alles tegen verschillende tarieven. Gelden waaruit de betrokkenen werden betaald en waarmee de kerk de inkomsten voor het onderhoud van het gebouw en het kerkhof genereerde. Voor de armen was er een speciale regeling getroffen. Als er geen familieleden of burens waren om te helpen zorgde de overheid voor de begrafenis.

³16 Portegies, (1999).

BEGRAVEN IN DE KERK

In de loop der tijd zijn christenen hun doden in kerken gaan begraven. Enerzijds als bescherming tegen grafschennis, maar ook om in de nabijheid van een heilige die men vereerde, of relikwieën daarvan, het einde der tijden af te wachten. Niet alle doden konden in de kerk begraven worden. Zo ontstond het kerkhof rond of bij de kerk.

Parochianen die daarvoor voldoende middelen bezaten, konden ook in de kerk begraven worden. Dat gebeurde vaak met een grafsteen zonder inscriptie. In een obituarium werd dan bijgehouden waar de dode begraven lag zodat men na de gedachtenis de begraafplaats van de overledene kon bezoeken. Een dergelijke dienst wordt een jaargetijde of memorie genoemd. Een jaargetijde werd in de middeleeuwen door de te herdenken persoon zelf tijdens zijn leven gesticht in het testament of anders daarna door de familieleden. Bij de opdracht tot het houden van een gebedsdienst werden alle details van de uitvoering gespecificeerd; bijvoorbeeld aan welk altaar in welke kapel de dienst moest plaatsvinden, wat er aan de priester, de koster en de klokkenluider betaald moest worden, of er eventueel aalmoezen werden uitgedeeld, of er maaltijden moesten worden gegeven en wat dies meer zij. Zo'n jaargetijde werd betaald met een vaak aanzienlijke som geld of de schenking van een of meer goederen. Alle administratieve bepalingen betreffende de jaargetijden werden vastgelegd in dat obituarium.

Na 1629 werden ook gereformeerden in de Sint-Cathrien begraven voor wie het aspect om in de buurt van een heilige begraven te worden niet gold, maar voor wie vooral prestige-overwegingen een rol speelde.

In de Bossche Encyclopedie wordt onder het item: 'Grafzerken, Sint-Cathrien' een lijst gegeven met 149 namen van mensen die in de kerk begraven werden. Die namen komen voor het grootste gedeelte voor op 33 in 2009 met

foto beschreven grafmonumenten en verder op elf beschreven monumenten zonder foto. In tegenstelling tot de 33 monumenten met foto zijn de elf monumenten zonder foto niet meer of niet zichtbaar in de kerk aanwezig, anders zouden ze ongetwijfeld opgemerkt zijn door het speurend oog van de fotocamera's van Schuttelaar en Wetzler. Mogelijk zijn ze in de lijst opgenomen op grond van beschrijvingen in onder andere het tijdschrift: *De Wapenheraut* van 1897 en in de boeken van de historicus Van Sasse van Yssel.

Hij schrijft in 1910 in zijn boek: *'De voorname Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch' Deel 1: "De grafzerken, welke zich voorheen in deze kerk bevonden en thans allen daaruit verdwenen zijn, zijn de volgende..."* en vervolgens geeft hij een gedetailleerde beschrijving van een aantal grafmonumenten. Hij citeert daar uit de toen nog niet gepubliceerde aantekeningen van Mr. J.H. van Heurn uit de tachtiger jaren van de achttiende eeuw. Van de daar beschreven zerken komen er inderdaad een aantal niet meer voor op de huidige lijst in de Bossche Encyclopedie of zijn opgenomen op de lijst van de monumenten zonder foto. Onduidelijk is of hij alleen de door hem beschreven zerken miste of dat hij geen enkele grafsteen in de toenmalige kerk aantrof. Waarom hij in dit verband in een noot verwees naar het boek van Van Heurn: *'Historie der stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch': Deel II, p. 512.* Is ook niet duidelijk. Van Heurn schrijft daar over het voornemen van Raad van Staten uit 1641 om de in de stad aanwezige kloosters te verkopen. De burgerij zou de zerken uit de kerken kunnen halen mits men het eigendom daarvan kon bewijzen. Het klooster van de kruisbroeders werd van dat voornemen toen echter voorlopig uitgezonderd.

Bij opgravingen rond de nieuwbouw van de kerk in 1916 worden een aantal grafmonumenten en brokstukken daarvan, teruggevonden. In het archief van de kerk⁴ vinden we de beschrijving

⁴ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief St. Cathrien, inv. nr. 19.

van vijf monumenten die toen zijn gevonden. De grafzerk van de vader (gestorven in 1573), moeder en halfzus van Leonardus van Veghel; van Jan Jansz. van de Sluys, (gestorven in 1631); van: Peter de Cort, (gestorven in 1622); van Peter Jansz. de Wijer (gestorven in 1624) en van Cornelis Jacobsz. Van Vechel, (gestorven in 1675).

Uit de gevonden archiefstukken valt niet op te maken of deze vijf de enige monumenten waren die werden teruggevonden of dat ook de eerder genoemde andere zerken toen werden gevonden of vanuit de oude kerk werden meegenomen.

In een brief van oud kapelaan J.J.M. Sicking uit 1978⁵ wordt melding gemaakt van grafstenen die aan het eind van de negentiende eeuw in een pad van het voormalige kerkhof aangetroffen werden. Gezien de datering op de grafstenen lijkt het niet waarschijnlijk, maar ook niet ondenkbaar, dat de stenen die nu in de kerk liggen van het kerkhof afkomstig zouden kunnen zijn. We komen daar nog op terug.

Tijdens de bouw van de nieuwe kerk ontstond er discussie over de vraag wat men aan moest met de grafzerken. Het eerste plan was om ze in te metselen in de zijmuren van de kerk, maar die oplossing werd te duur gevonden. Men wilde daarom volstaan met het neerleggen van een paar oude zerken bij de hoofdingang, maar na bemiddeling van de Minister van Binnenlandse zaken en de toenmalige bisschop Van de Ven zijn de aanwezige grafmonumenten toch in de vloer van de kerk terechtgekomen. Het voert te ver om alle beschreven grafmonumenten hier te vermelden. We beperken ons tot een aantal markante monumenten van overledenen waarover ook in het Bosch Protocol nog informatie te vinden was en verwijzen voor de andere zerken naar de eerder genoemde lijst in de Bossche Encyclopedie.

⁵ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief St. Cathrien, inv. nr. 86.

6.2 | *Het monument van Jonker Jan van Gerwen.* - COLLECTIE HET NOORDBRABANTS MUSEUM.

Op de in de Bossche Encyclopedie beschreven grafzerken in de Sint-Cathrien staan vooral jaartallen uit de zeventiende en enkele uit de achttiende eeuw. Een viertal beschrijvingen echter gaan over monumenten die gedateerd worden uit de tijd van voor dat de kerk parochiekerk werd:

1. Het graf van Jonker Jan van Gerwen.

Jonker Jan was gezworen broeder en later proost van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap. Van Heurn heeft dit monument gezien toen het nog niet gebroken was en beschreef het als volgt:

"Op de lijst, die rontsom den steen is, staat het volgende: Hier leit begraven Jonker Jan van Gerwen die sterft int jaer 1504 den 19 october. En juffrou Geertruid sijn huisvrouw sterft int jaer 1526 den 24 September.

In de vier hoeken van de lijst staan de volgende Kwartieren: Gerwen, Heijnden, Roesmont, Vucht"

6.3 |

De Grafsteen van de familie van Leonardus van Veghel. - BRON:

ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH
0045737.

2. Het graf van broeder Simon Hels en van broeder Guilielmus Uzen.

Simon was prior van de kruisbroeders, Guilielmus Uzen procurator.

“Hit jacet sepultus frater Simon Hels prior hujus conventus, obiit 1556 die 22 Martii et frater Gulielmus Uzen Procurator hujus domus obiit...”

3. Het graf van Marten (Mattheus?) Cuijst. Een telg uit een belangrijke Bossche familie.

“Hier leijt begraven Marten Cuijst sterft den 26 januarij 1525 en juffrou Maria sijn huisvrouw sterft 1509 den 10 october.”

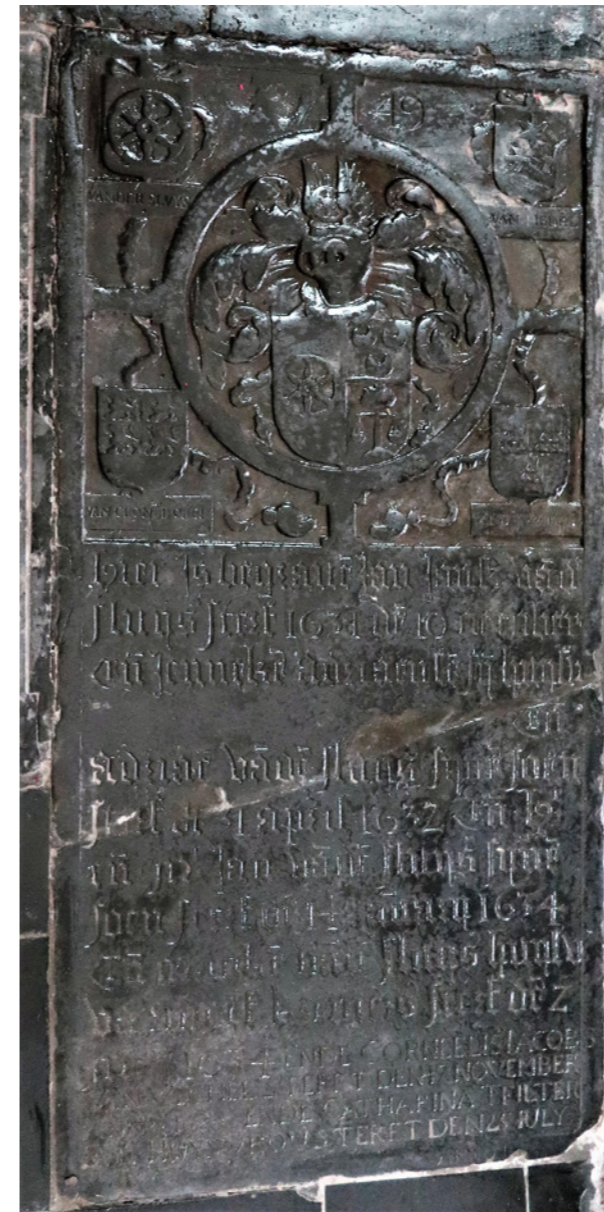
4. Het graf van de vader; moeder en de (half?)zus van Leonardus van Veghel.

Volgens Van Sasse van Ysselst was Leonardus een zoon uit de tweede echt van Goijard Peterszoon van Vechel met Yda (Iken), dochter van Leonard Arndszoon. Hij had een kaarsenmakerij in de Postelstraat.

“HIER LEET BEGVEN GHOERT PEETER
KERSMAKER STERF A° 1555 DE XVI FEBRUARIJ EN
IKEN SIJ HF. STE. A° 1573 D. 6 MERT EN KATELIJN
GOYAERTSZ SIEN DOCHT. DEN 28 OCTOB' 1602.”

Naast de Prior en de Procurator waren de andere Bosschenaren die toen in de kerk begraven werden kennelijk ook belangrijk voor het kruisbroedersklooster, mogelijk door een legaat in hun testament. Uit de jaartallen op de zerken blijkt, dat de kerk door de eeuwen heen als begraafplaats dienst is blijven doen.

Bij het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 zijn de kerk en het klooster ernstig beschadigd. Uit de beschrijving van de beschieting van de kerk, mag blijken dat het dak van de kerk moet zijn ingestort. Volgens de beschreven zerken lijkt het erop, dat er in dat jaar niet in de kerk begraven is. Pas na het herstel van het koor in 1631 werd ook weer in de kerk begraven, getuige de steen ter nagedachtenis aan onder andere Jan Jansse van der Sluijs.

Afbeelding 6.4 |

Van Heurn schrijft over deze rijk versierde grafsteen in de eerder genoemde aantekeningen die onlangs werden gepubliceerd in het boek: ‘Beschrijving der stad 's-Hertogenbosch’:

“Wat verder westwaarts (dan het graf van Jonker Jan van Gerwen, AWR.) is het volgende Graftschrift van het adellijk geslacht van van der Sluijse, boven aan staan de wapenschilden van van der Sluijze en van Cronenburg waar onder staat:

Hier leijt begraven Jan Jansse van der Sluijs sterft 1631 den 10 Octob: En Adriaan van der Sluijs sijn soon sterft den 14 januarij 1624 En Maria van der Sluijs huisvrouw van Adolph Cremers sterft den 2 Maert 1624 En Cornelis Jacobse van Vechel sterft den 17 November 1675 En Catharina Vilters sijn huisvrouw sterft 25 Julij 1683.

Ter zijde van de Wapenschilden staan deeze Kwartieren Van der Sluijs Cronenburg Van Hedel, van de Water”

De beschrijving van Van Heurn komt niet helemaal overeen met wat er werkelijk op de steen geschreven staat:

“HIER IS BEGRAVE JAN JANSZ. VAN DE SLUYS STERF 1631 DE 10 OCTOBER EN JENNEKE ADRIAENSSE SYN HUYSVR. ENDE ADRIAEN VAN DE SLUYS SIJNE SOEN STERF DE 31 APRIL 1632 EN HR. EN MR. JAN VAN DE SLUYS SIJNE SOEN STERF DE 14 JANUARY 1634 EN MAYKEN VAN DE SLUYS HUYSVR. VAN ADOLF KREMERS STERF DE 2 MEY 1634 ENDE CORNELIS JACOBS VAN VECHEL STERFT DEN 17 NOVEMBER ANNO 1675 ENDE CATHARINA TFILTER SIJN HUYSVROU STERFT DEN 25 JULY ANNO 1683.”

Afbeelding 6.5 |

“BEGRAEFFENIS VAN JACOB EVERTS VAN VUCHT STERFT DE 28 APRIL 1659 ENDE ANNEKE JACOBS VAN GEFFEN SYN HUYSVROUWE STERFT DEN 8 JANUARI 1651”

Deze steen lag ter nagedachtenis op het graf van Jacob Everts van Vucht. Hij was bierbrouwer. Zijn brouwerij was gevestigd in het huis ‘De Witte Son’ aan het eind van de huidige Vughterstraat. Het Bosch protocol vermeldt een boedelinventaris, opgemaakt door notaris Henrick van Eyndhoven, in opdracht van Jan van Grinsven, bij de liquidatie van zijn bedrijf in 1661. Jan van Grinsven was familie van Anneke van Geffen, de vrouw van Jacob Everts. Het lijkt er op dat Jacob Everts het wapen van haar familie op hun grafsteen heeft laten zetten.

Afbeelding 6.6 |

De steen van Cornelis Wijnants van Heusden en zijn vrouw Helena van Vucht. Zij worden in het Bosch Protocol genoemd als getuigen bij een doopplechtigheid op 6 januari 1664. Op die dag wordt de tweeling Jacob en Maria van Vucht ten doop gehouden in de Sint-Jacob. Kinderen van de broer van Helena: Antonius Janssen van Vucht en van zijn vrouw Mechtildis Andriessen. Het grafmonument van Cornelis en Helena vermeldt:

“BEGRAEFFENISSE VAN CORNELIS WYNNANTS VAN HEUSDEN STERFT DEN 9 APRIL ANNO 1664 ENDE AELTIEN JANSSEN VAN VUCHT SYN HUYSVROUWE STERFT DEN 8 APIL ANNO 1676 ENDE JAN VAN HEUSDEN HAER LIEDEN SOON STERFT DEN 9 DAGH VAN JULIUS ANNO 168?”

Afbeelding 6.7 |

Op deze grafzerk staat:

“BEGRAEFFENISSE VAN PETER MUTZAERTS GESTORVEN DEN 20 MEERT 1642. ANNA VAN DE WIEL SYNE HUYSVROUWE GESTORVEN DEN 6 NOVEMBER 1630. REQUIESCANT IN PACE. NORBERTUS MUTZAERTS I.U.L. 1662 EN MARIA ANNA MUTZARTS HUYSVR. VAN MR IOHAN SNELLE 1706.”

Deze steen herinnert aan Norbertus Mutsaerts J.U.L. (Juris Utriusque Licenciatus, licentiaat in beide rechten). Hij werd in 1657 broeder van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap. Norbertus studeerde in Leuven vanaf 22 januari 1631 en in 1634 in Orléans waar hij in dat jaar promoveerde tot licentiaat in beide rechten. Door zijn huwelijk met Helena van Someren werd hij Heer van Berkel. Samen met zijn enige dochter, Maria Anna Mutsaerts ligt hij hier begraven in het graf van zijn ouders Pieter Jansz. Mutsaerts en Anna Jansdr. van der Wiel.

Afbeelding 6.8 |

Op deze grafsteen lezen we:

“BEGRAEFFENISSE VAN IOHAN RYNSHAGEN STERFT DEN 21 AVGVSTVS A° 1650 EN MARIA RYNSHAGE SYN HUYSVROUWE”

In het Bosch Protocol wordt hij Johan Coenraets Rijnshagen genoemd. Ook Renshagen komt voor. Verder lezen we over hem niet veel. Wat meer over zijn kinderen en zijn weduwe. Volgens de gegevens in het Bosch Protocol is de zoon van Johan Rijnshagen, Philippus, getrouwd met de dochter van Ds. Cornelis Leemannus⁶, een vooraanstaand predikant te 's-Hertogenbosch. De weduwe van Johan trouwde later met diezelfde Ds. Leemannus. Waarschijnlijk werd ze niet bij haar eerste man, Johan Rijnshagen, begraven en werd de datum van haar overlijden niet vermeld op deze grafsteen.

⁶ Roelvink, (2003). In 1642 werd met krappe meerderheid besloten dat voortaan ook niet katholieken tot de kerngroep van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap konden worden toegelaten. Vanuit reformatische hoek kwam onverwacht nogal wat verzet tegen het feit dat ook protestanten zouden toetreden. De gereformeerde predikant Ds. Cornelis Leemannus ontketende een ware pennestrijd tussen voor en tegenstanders van een Gemengde Broederschap.

Afbeelding 6.9 |

Op deze druk beschreven zerk komt de jongste datum voor: de datum van het overlijden van Willem de Helt. Een latere datum vinden we op de beschreven zerken niet.

Op die steen lezen we:

“BEGRAEFFENISSE MET SIJN KINDEREN VAN WILLEM DIERCKX VAN HERSSEL STERF DE 6 AUGUSTI 1612 EN MECHTEL CHRISTOFFEL SYN HUYSVROU STERF DEN 2 OCTOBER 1615 ENDE HANDERSKEN VAN HERSSEL DE HUYSVROU VAN MEESTER MELSSER STERF DEN 20 JULY 1604 ENDE DIRCKJE VAN HERSSEL STERF DEN 2 NOVEMBER 1615 ENDE HANS VAN HERSSEL STERF DEN 4 DESEMBER 1615 ENDE DE BEGRAEFFENISSE MET SIJN KINDERE VAN HANS DE HELT ALIAS COOLEN STERF DE 8 NOVEMBER 1624 ENDE GEERTRUIT VAN HERSSEL DE HUYSVROU VAN HANS DE HELT ALIAS COOLEN STERF DEN 15 DESEMB. 1676 ENDE SENIUER GULIAM DE HELT ALYAS COLEN STERFT DEN 16 AUGUSTI 1688 EN WILHELMINA VAN ASTEN SYN HUYSVROU STERFT DEN 24 DESEMB. 1670 ENDE HEER GOD. DE HELDT OBIIT 20 MAART 1711 EN HEER WILLEM DE HELT STERFT 18 JUNY 1736.”

Willem de Helt alias Colen is overleden op: 18 juni 1736. Zijn naam komt in het Bosch Protocol regelmatig voor in koop- en verkoopakten van een aantal huizen op verschillende plaatsen in de stad.

Hoewel dat op de beschreven zerken niet is terug te vinden blijkt uit de doop-, trouw- en begraafboeken, dat er nog tot december 1794 in de kerk begraven werd. Vanaf 1750 namen de bezwaren tegen het begraven in de kerk in ons land om verschillende redenen steeds meer toe en in maart 1811 werden de kerken in 's-Hertogenbosch voor het begraven gesloten.

BEGRAVEN OP HET KERKHOF

In 1591 verkregen de kruisbroeders een stuk grond achter de behuizing van de Vughterstraat. In de betreffende koopakte staan nauwkeurig de grenzen omschreven van een terrein dat ongeveer overeenkomt met de plaats waar nu het Kruisbroedershof is gevestigd. Vanaf die tijd is dat terrein als kerkhof voor de parochiekerk dienst gaan doen.

Eeuwenlang was het niet gebruikelijk om op een kerkhof merktekens aan te brengen of grafmonumenten te plaatsen. Een kerkhof was dan ook vaak een leeg terrein dat ook voor andere doeleinden werd gebruikt, zoals het houden van grote vergaderingen. Pas in de zeventiende en achttiende eeuw werd het steeds meer de gewoonte om een houten kruis als merkteken bij het graf te zetten. Maar omdat men in de protestantse tijd tegenstander was van het plaatsen van kruisen, zullen er in die tijd ook op het kerkhof van de Sint-Cathrien waarschijnlijk geen kruisen te zien zijn geweest.

Op het kerkhof van de Sint-Jan was na 1630 tenminste één pad op het kerkhof verhard. Onder dat pad werden doden begraven. Het pad bestond dus voor een deel uit grafzerken die net als in de kerk op gekochte plaatsen lagen. Mogelijk gebeurde dat ook op het kerkhof van de Sint-Cathrien.

In de eerdergenoemde brief van oud kapelaan J.J.M. Sicking was sprake van een pad met grafzerken op het terrein van een bloemisterij die gevestigd was op de plaats van het vroegere kerkhof van de Sint-Cathrien. Er waren dus grafmonumenten op het kerkhof aanwezig. In theorie zou het daarom kunnen dat een aantal van de monumenten die nu in de kerk liggen, afkomstig zijn van het kerkhof. De vroege datering van de meeste monumenten en het feit dat de documenten in het archief van de kerk gerelateerd lijken te kunnen worden aan de vondst van de stenen en de bouw van de nieuwe kerk, maken het waarschijnlijker dat die grafzerken al onder de vloer van de oude kerk aanwezig waren en bij de nieuwbouw in 1916 terug gevonden zijn.

In het begin van de negentiende eeuw verschenen er op de kerkhoven steeds vaker stenen grafmonumenten. Ook op het kerkhof van de Sint-Cathrien. In de volgende paragraaf van dit hoofdstuk lezen we dat Mr. Petrus Simon van Son bijgezet wil worden in het graf van zijn vrouw die in 1823 was overleden.

De hof was omgeven door een muur. In een briefje van 9 februari 1816 stelt aannemer Van Bennekom voor om de ontstane stormschade aan de muur van het kerkhof te repareren door het verstevigen van de steunberen.

Op het kerkhof werd er ruim twee eeuwen lang begraven. Voor de laatste keer waarschijnlijk aan het eind van de twintiger jaren van de negentiende eeuw. Die lange staat van dienst werd gebruikt als argument om het kerkhof voor de Sint-Cathrien te behouden.

OVERGANG NAAR EEN ALGEMENE BEGRAAFPLAATS IN ORTHEN

Begin 1826 hoort Vicaris Van Alphen dat er onenigheid is met de parochie Sint-Jan over de opbrengst van het begraven op het kerkhof van de Sint-Cathrien.⁷ Hij maakt zich daar zorgen over vanwege het feit dat de ruzie voor een wereldlijke rechter gebracht zou kunnen worden en zo schade zou kunnen toebrengen aan de reputatie van ‘De Kerk’ in het algemeen. Hij komt met een voorstel om tot een vergelijk te komen.

Hij stelt dat er aan het recht van de parochie Sint-Cathrien op een eigen kerkhof niet getwijfeld hoeft te worden. Dat echter de Sint-Cathrien, voorheen een kloosterkerk, eigenlijk geen fabrieksgoederen had, behalve de opbrengst uit het begraven. Bij de val van de stad in 1629 werden al de gelden uit kerkelijke inkomsten, ondergebracht in één groot fonds. Die gelden waren volgens Van

6.10 |
De ligging van het kerkhof. - COLLECTIE JOS VAN DER VAART.

⁷16 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief St. Cathrien, inv. nr. 132 – 134.

6.11 | Lijkstoeten van verschillende bevolkingsgroepen in 1776. - BRON:

GEMEENTEARCHIEF ROTTERDAM, ATLAS VAN STOLK.

Alphen voornamelijk afkomstig uit de opbrengsten van de fabrieksgoederen van de Sint-Jan. Tijdens het bewind van koning Lodewijk Napoleon werd, onder andere, de Sint-Cathrien met geld uit dat fonds gerepareerd en opgeknapt. Het geld dat daarvoor gebruikt werd kwam eigenlijk ook de Sint-Jan toe, die geen middelen meer had om in het onderhoud van de kerk te voorzien. Het zou dus beslist wel billijk zijn dat de parochie van Sint-Jan tenminste zou delen in de opbrengsten uit het begraven van personen op het kerkhof van de Sint-Cathrien.

Het voorstel leidde niet direct tot een oplossing en het conflict sudderde voort. Uit latere stukken blijkt echter, dat men toch tot een zeker vergelijk moet zijn gekomen, waarbij de opbrengst uit het begraven op het kerkhof van de Sint-Cathrien over beide parochies verdeeld werd.

Al in de Franse tijd werd besloten dat steden met meer dan duizend inwoners een begraafplaats buiten de stad zouden moeten aanleggen. Voor 's-Hertogenbosch betekende dat: buiten de vestingmuren in een gebied dat onder water gezet zou moeten kunnen worden. Dat was vrijwel onmogelijk en een begraafplaats in een van de omliggende dorpen werd als niet acceptabel van de hand gewezen. Door verschillende kerkbesturen wordt jarenlang met het stadsbestuur gecorrespondeerd zonder hierover tot een oplossing te kunnen komen. In deze discussie had het kerkbestuur van de Sint-Cathrien zich nog niet gemengd.

Om een eind te maken aan de impasse wordt op 26 maart 1829 bij koninklijk besluit vastgesteld dat alle kerkhoven binnen de vesting gesloten moeten worden en dat er buiten de stad een algemene begraafplaats moet worden aangelegd. Dan roeren zich ook de pastoor en het kerkbestuur van de Sint-Cathrien.

In lijvige brieven via het stadsbestuur aan de Provincie (met hulp van gedeputeerde: J.L.A. Luijben!) en rechtsreeks aan het Kabinet van de Koning argumenteert men waarom juist het kerkhof van de Sint-Cathrien behouden zou moeten blijven. De aangedragen argumenten verschillen niet wezenlijk van de door andere kerkbesturen aangevoerde bezwaren:

1. Dat het kerkhof ruim 2 ½ eeuw heeft bestaan.
2. Dat het nog geen drie jaar geleden is vernieuwd, omgeven met muren en een ijzeren hek waarvan de kosten meer dan f. 1200,00 hebben bedragen.
3. Dat het dient ter verfraaiing van de stad.
4. Dat het buiten de bewoonde huizen aan de stadswallen ligt aan een stromende rivier.
5. Dat er geen woningen zijn met een uitgang naar het kerkhof.
6. Dat er nooit ziekten door zijn ontstaan en dat er nooit werd geoordeeld dat het schadelijk voor de gezondheid zou zijn.
7. Dat de kerk niet voldoende inkomsten meer zou hebben om in de kosten van het onderhoud van de kerk te kunnen voorzien.
8. Dat het begraven buiten de stad te ver afgelegen en daarom te kostbaar zou zijn voor de minder draagkrachtigen.

In de brief aan de Koning wordt ook nog als argument naar voren gebracht, dat het kerkhof zo ruim is dat: *“hetzelve meer dan de vereischte uitgestrektheid bevat om in geene vijf jaren op dezelfde plaats te moeten begraven...!”*. verder verzocht men den Koning hen op dezelfde manier te behandelen als de kerkbesturen van de parochie Sint-Jan en de hervormde gemeente. Het gerucht ging namelijk dat die kerkbesturen hun kerkhof zouden mogen behouden.

Met een brief van 9 november 1829 geeft de administrateur voor het Binnenlandsch Bestuur te kennen dat het rekwest is afgewezen. Vicaris Van Alphen voorziet dat nu alle begraafplaatsen binnen de stad zullen verdwijnen en dat alleen het nieuwe kerkhof van de hervormden en het kerkhof van de Sint-Jan, mogelijk voorlopig behouden zouden kunnen blijven.

6.12 | IJzeren toegangspoort naar de begraafplaats.

- BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH NO.

Hij dringt er bij de pastoor van de Sint-Cathrien dan ook sterk op aan om van hun rechten af te zien ten gunste van het behoud van tenminste één kerkhof voor de Rooms en binnen de stad. Hij is van mening dat het kerkhof van de Sint-Jan daartoe het meest geëigend is.

In eerste instantie gaat de pastoor van de Sint-Cathrien daar in mee en schrijft op 10 december 1829 een instemmend briefje aan het stadsbestuur. De heer Van der Meys (Kerkmeester?) ziet daar echter niets in en wijst onder meer op de oude privileges van de Sint-Cathrien, die al in de Spaanse tijd het recht tot begraven zou hebben gekregen. Na een commissievergadering met afgevaardigden van de parochie Sint-Jan en een tweetal wethouders ziet hij de parochie van Sint-Jan bevoorrecht ten koste van: *“het heilig regt van onze kerk”*.

Ondanks de druk van Vicaris Van Alphen en het eerdere briefje van de pastoor, schrijven pastoor en kerkmeesters nog diezelfde maand een lijvige brief aan Burgemeester en Wethouders. In deze brief, waarin ze de bekende argumenten herhalen, vragen ze om gelijke behandeling van het kerkbestuur van de Sint-Cathrien en de kerkbesturen van de andere kerken in 's-Hertogenbosch. En toen werd het stil...

Tot 1843. Uit een brief d.d. 3 februari 1843 van Vicaris Den Dubbelden aan Pastoor Corstens blijkt, dat er op 13 november 1842 werd besloten het kerkhof van de Sint-Cathrien te sluiten. Tot ongenoegen van de kerkmeesters, die echter tijdens een overleg bij Mgr. Wilmer over de gevolgen van dat besluit lijken te hebben gezwegen. Dit om de toegezegde inkomsten bij het begraven van de overledenen uit hun parochie op het kerkhof van de Sint-Jan, niet mis te lopen. In januari 1843 verzocht Mr. Petrus Simon van Son, een zeer vooraanstaand lid van de parochie, om na zijn overlijden bijgezet te worden in het graf van zijn vrouw: Elisabetha Theodora Beckers op het kerkhof van de Sint-Cathrien. Zij overleed op 2 december 1823. Ondanks de sluiting van het kerkhof lijkt er in principe geen bezwaar om aan het verzoek van de Heer van Son te voldoen. Daarbij moest men zich wel houden aan de afspraken ter verdeling van de opbrengst zoals die in 1826 werd overeengekomen.

Door het verzoek van Mr. van Son werd echter de onvrede weer opgerakeld. De vicaris is duidelijk: als de heren kerkmeesters zich niet willen houden aan de besluiten van het van God gegeven Kerkelijk Gezag moeten ze maar opstappen. Aan pastoor Corstens de ondankbare taak om tussen beide standpunten heen te laveren en de lieve vrede te bewaren. Het lijkt gelukt, want de kerkmeesters hielden zich mopperend stil.

Op 20 mei 1858 wordt de Algemene Begraafplaats in Orthen in gebruik genomen. Tot die tijd werden, waarschijnlijk vanaf 1826, ook de overledenen uit de parochie Sint-Cathrien op de begraafplaats van de Sint-Jan begraven.

De bouwgeschiedenis: van kruisbroeders tot Stuyt

7.2 | ↓
Het Kruisbroeders-
klooster op de kaart
van Jacob van Deventer,
circa 1545. - BRON: ERFGOED
'S-HERTOGENBOSCH.

RONALD GLAUDEMANS

INLEIDING

De kerkelijke geschiedenis van de Sint-Catharinakerk, zoals die in dit boek uitvoerig wordt beschreven, is gebaseerd op een rijke keur aan bronnen. Hoe anders is dit als we het hebben over de gebouwen, de kloosterkerk en het klooster. Zeker als het gaat over de bouw van de eerste kloosterkerk en bijbehorende gebouwen komen we er wat betreft betrouwbare geschreven bronnen bijzonder bekaaid van af. Pas in de negentiende en twintigste eeuw beschikken we over schriftelijke gegevens betreffende bouwplannen, verbouwingen en restauraties. Het heeft op meerdere momenten in de geschiedenis van de kerk niets gescheeld, of alles was gesloopt en alle informatie over de laatmiddeleeuwse gebouwen was verloren gegaan. Gelukkig bleef steeds het meest bijzondere deel van het gebouwencomplex overeind (afbeelding 7.1). Het unieke, over de Binnendieze gebouwde koor van de kerk vormt nog steeds een belangrijke bouwhistorische bron, die als basis dient voor de hierna beschreven bouwgeschiedenis. Dankzij het bouwhistorisch onderzoek dat tijdens de laatste restauratie werd uitgevoerd, zijn allerlei bouwkundige details vastgelegd die aanknopingspunten vormen voor dit verhaal. Door deze te koppelen aan de schaarse geschreven bronnen kan de bouwgeschiedenis toch worden gereconstrueerd, waardoor weer nieuw licht wordt geworpen op dit eigenzinnige gebouw.

HET LAATSTE KLOOSTER BINNEN DE MUREN

Tot voor kort werd de bouw van de kloosterkerk zonder veel twijfels geplaatst in 1533 en soms wordt dit jaartal gezien als de start van de bouw, soms als het moment van voltooiing. Deze veelvuldig, steeds opnieuw overgenomen datering is gebaseerd op de vermeldingen in de beschrijving van de stad door mr. Johan van Heurn uit 1793. Over de kruisheren schrijft hij bijvoorbeeld:

“Hunne Kerk aan St Katrijn toegewijd, schijnd in 1533 voltooid te zijn”.¹

7.1 | ←
Willem Koekkoek,
‘Kruiskerk te
’s-Hertogenbosch van
Achteren’, circa 1870.
Vanaf 1830 was het
koor van de Kruiskerk
met de pastorie het
laatste, maar imposante
restant van het
kruisbroedersklooster.

- COLLECTIE RIJKSMUSEUM RP-
T-1966-4-6(V).

¹7 Van Heurn (2022), 260.

7.3 |
Omvang van het
kloosterterrein,
geprojecteerd op de
kadastrale kaart van
1832

1. kerk;
2. pastorie;
3. restant klooster;
4. manege;
5. Kerkstroom;
6. kerkhof;
7. Kruisbroedershekel;
8. brouwerij aan de wal;
9. Vospoort aan de Sint-
Jorisstraat.

Naast de vaststelling dat een dergelijk gebouw niet in één jaar gebouwd is, zijn er meerdere redenen om te twifelen aan de juistheid van dit jaartal. Allereerst is het onwaarschijnlijk dat nadat Karel de Stoute in 1470 toestemming gaf voor de bouw, deze pas ruim zestig jaar later zou zijn begonnen. Uit de schriftelijke bronnen is er geen moment van ingebruikname of een wijdingsdatum bekend, dus dat geeft geen houvast. Bij de beschrijving van de “St. Kathrijnen Kerk”, elders in zijn boek schrijft Van Heurn over het nog bestaande deel van de kerk:

“Op wat tijd dit gedeelte gebouwd zij, heb ik nergens ontdekt. Vast is het dat de kruisbroeders de plaats daar het Klooster staat, in het jaar 1470 kogten, en vervolgens het Klooster timmerden. Op een steen, in een der dommers staat het jaar 1533 en tegen het gewelf des Koors het jaar 1542 geschilderd (-)”.²

²17 Van Heurn (2022), 198.

Deze mededeling is al heel wat genuanceerder dan de eerste, want 1533 wordt hier niet als einddatum gesuggereerd. Helaas is deze mededeling reden voor sommigen om het jaartal 1542 als het moment van voltooiing van de kerk te zien. Het komt eigenlijk nooit voor dat de bouwdatum op een gewelf is vermeld; het zou het werk van de bouwhistoricus ook te gemakkelijk maken. Wat wel eens voorkomt, is dat er een jaartal wordt aangebracht op het moment dat een kerkgewelf wordt beschilderd. Gewelven als die van de Kruiskerk werden beschilderd met bloemranken en religieuze figuren, motieven of symbolen. Van bijvoorbeeld de Sint-Jan weten we dat gewelven soms pas vele jaren na de bouw, tot zestig jaar toe, werden voorzien van zo'n versiering, waarmee ook het jaartal 1542 ineens geen houvast meer biedt voor de datering van de kloosterkerk. Het verhaal wordt nog wankeler als blijkt dat Van Heurn deze jaartallen niet zelf heeft waargenomen, maar ze overneemt van zeventiende-eeuwse kroniekschrijvers. Door het gegeven dat het vermeende jaartal 1533, dat in een van de steunberen van het koor zou moeten zitten, noch bij het bouwhistorisch onderzoek, noch bij de restauratie van 1995-1996 is aangetroffen, moet toch worden geconcludeerd dat dit verhaal geen stabiele basis is voor de datering van de kerk.

Mogelijk kan de typische architectuur van de kerk, met name van het koor, meer zeggen over een datering. De rijke, laatgotische vormgeving met verspringende bakstenen steunberen die zijn versierd met mergelstenen elementen en speklagen, komt immers meer voor in Brabant. Kijkend naar kerktorens als die van Vught, Sint-Michielsgestel, Oirschot, Berghem, Alphen, Oisterwijk en Loon op Zand, maar ook naar kerken in Heusden, Geffen en Sprang-Capelle, kunnen treffende overeenkomsten worden opgemerkt. Een nauwkeurige vergelijking vereist zeker meer studie, maar de conclusie dat de bouw van de Kruiskerk al rond 1485 kan zijn gestart, is wel te trekken. Dit idee wordt bevestigd door de conclusies uit het bouwhistorisch onderzoek

van de kerk, waarover later meer. Een precieze datering zal echter niet mogelijk zijn, tenzij nieuwe schriftelijke bronnen zich aandienen.

HET KLOOSTERTERREIN

Het terrein dat in 1470 werd aangekocht, is driehoekig en wordt oostelijk begrensd door de Binnendiezetak die we nu de Kerkstroom noemen, aan de zuidkant door de stadsmuur

die de Kuipertjeswal volgt en aan de noordkant globaal de begrenzing van het huidige plein voor de kerk (afbeelding 7.3). Aanvankelijk behoorde ook het naar de Sint-Jorisstraat lopende deel van het Kruisbroedersstraatje tot het terrein.³ Dit was vanaf de vijftiende eeuw de hoofdtoegang van het klooster en hier was een overbouwde

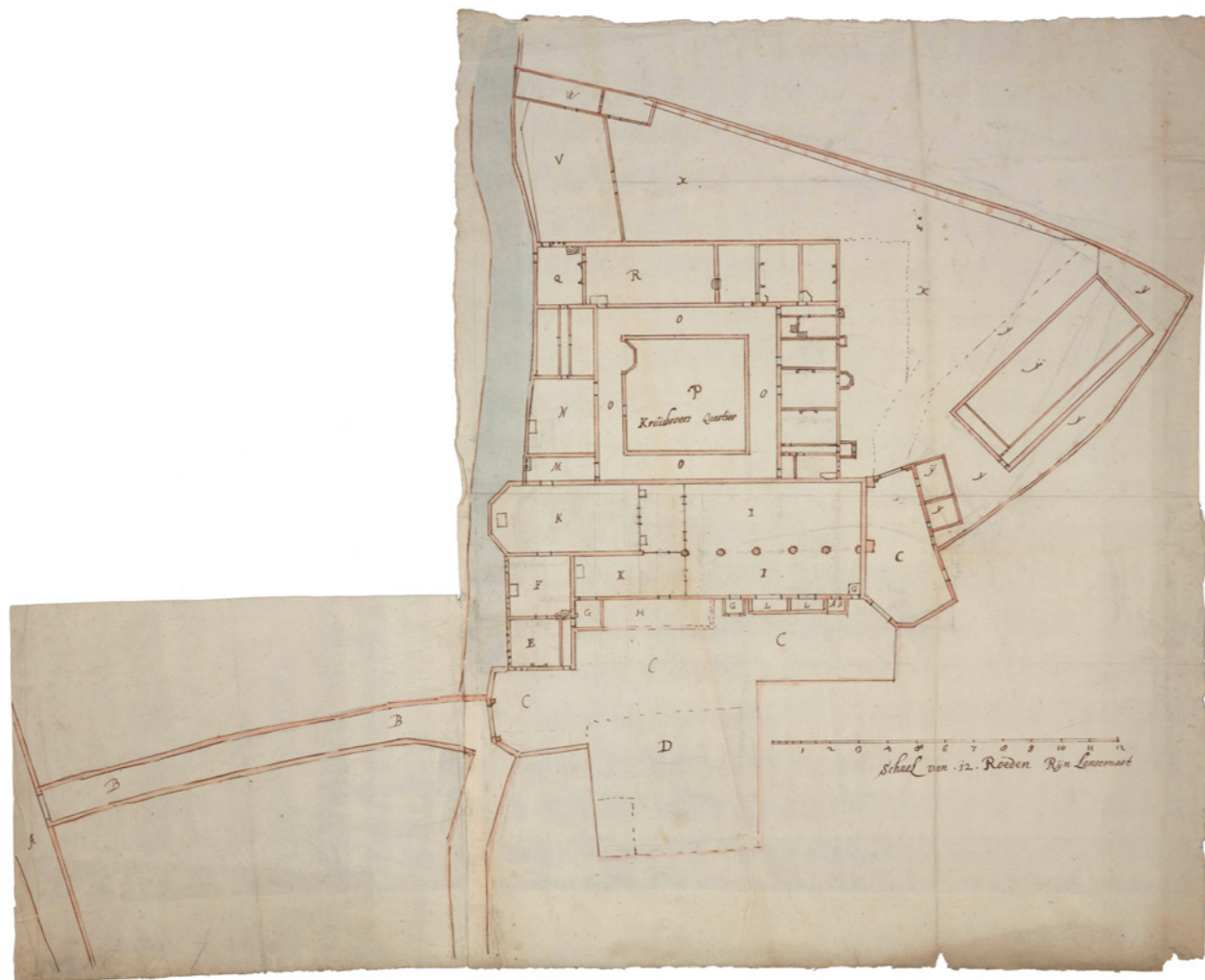
³17 Of het naar de Vugtherstraat lopende deel van het straatje ook bij het klooster hoorde, is niet duidelijk.

7.4 |
Reconstructie van de
kloostergebouwen in de
uiteindelijke omvang,
circa 1620.

7.5 |

Opmetingsplattegrond van het Kruisbroedersklooster met parochiekerk in 1631.

- A. Sint-Jorisstraat
- B. Kruisbroedersstraatje
- C. voorterrein
- D. kerkhof
- E. pastorie
- F. sacristie met altaar
- G. portaal
- I. uitbreiding parochiekerk zeventiende eeuw
- K. hoogkoor, Mariakapel (en Sint-Annenchoor)
- M. sacristie broeders
- N. kapittelzaal met altaar
- O. pandgang
- P. pandhof
- Q. spreekkamer abt
- R. refter
- W. brouwerij
- X. tuinen
- Y. manege (gebouwd in 1629). - BRON: NATIONAAL ARCHIEF DEN HAAG.

poort, de Vospoort genoemd. De poort, die aan het einde van de achttiende eeuw is gesloopt, had een gotische overwelfing waarvan de resten bij de restauratie van het aanliggende hoekhuis zijn teruggevonden. De stenen brug over de Kerkstroom stort in 1595 in en wordt door de stad vervangen door een houten noodbrug.⁴ In 1606 wordt de brug overgedragen aan de stad en wordt het straatje tot en met de brug openbaar. Over de brug, aan de zijde van het klooster, wordt dan een nieuwe kloosterpoort gebouwd. Een tweede poort bij de westgevel van de kerk scheidde het kerkvolk van de broeders. Het kloosterterrein wordt in 1606 aanzienlijk uitgebreid met de aankoop van

bleekveld dat achter het aan de Vughterstraat/hoek Kruisbroedersstraatje gelegen huis 'De Ploeg' was gelegen. Met deze "seer nootelycke vergrootinge van den kerckhoff aldaer tot begraeffnisse der dooden" bereikt het klooster zijn grootste omvang, die het zal houden tot 1629.⁵

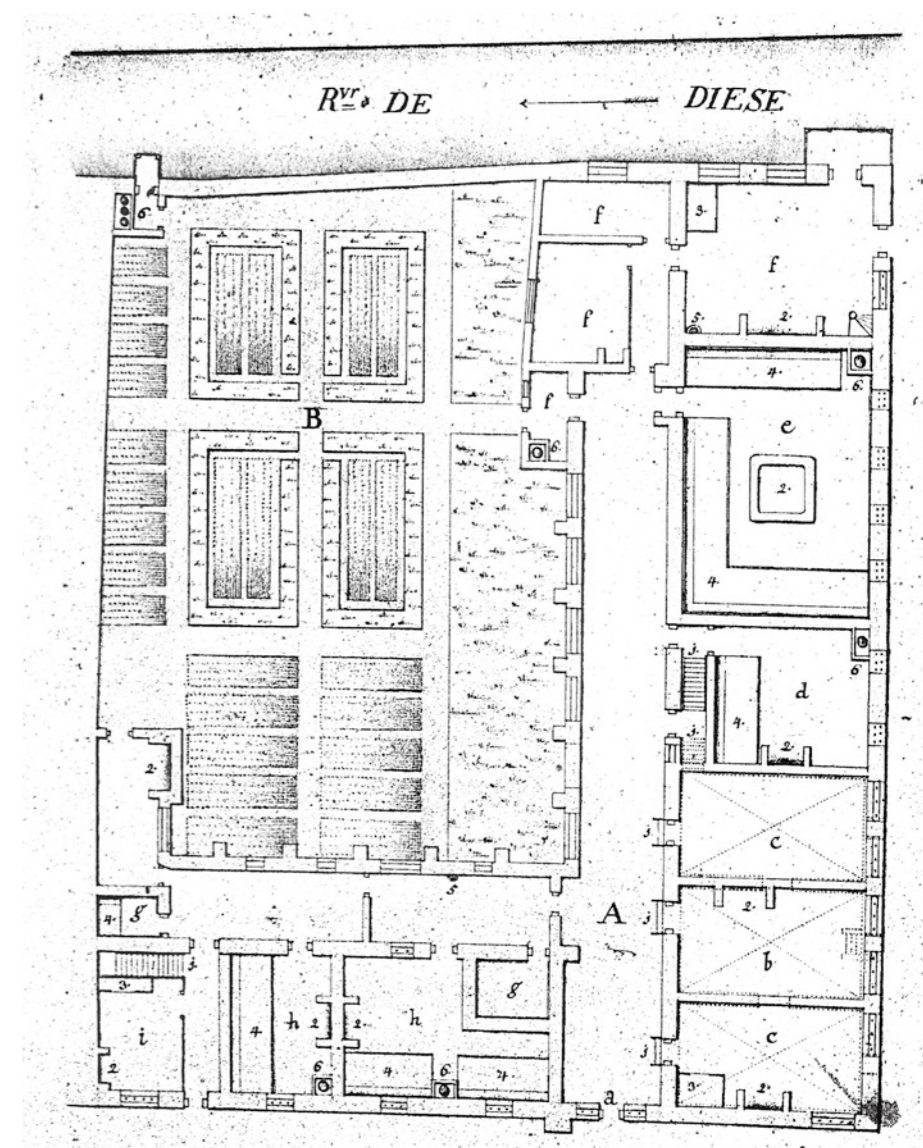
DE KLOOSTERGEBOUWEN

De ruimtelijke indeling van het klooster en de kloosterkerk is vooral bekend door een bewaard gebleven plattegrond uit 1631 die het kloosterterrein weergeeft in de toestand van de inbeslagname in 1629 (afbeelding 7.5). Hoewel de bijbehorende legenda zoek is geraakt, kunnen

417 Van Zuijlen, (1866) deel II, 1105.

de functies van de vertrekken in het later geheel gesloopte klooster toch vrij nauwkeurig worden achterhaald. Dit komt doordat een typische, voorgeschreven indeling werd aangehouden, die we nu heel goed kunnen vergelijken met de plattegronden van de wel behouden kruisherenkloosters van Ter Apel, Sint Agatha en Maastricht. Een tweede plattegrond uit 1749 biedt aanvullende informatie over de indeling van het klooster (afbeelding 7.6).

Tegen het priesterkoor was in de oostelijke kloostervleugel als eerste ruimte de kleine sacristie van de broeders. Deze sacristie, waar zich ook een lavabo bevond tegen de Diezemuur, vormde ook de enige verbinding tussen de kerk en het klooster. Daarnaast bevond zich in een groter vertrek de kapittelzaal, de meest sacrale ruimte in het klooster. Volgens de historische plattegrond stond hier ook een altaar tegen de oostmuur. Naast de kapittelzaal bevond zich traditiegetrouw de bibliotheek van het klooster. Op de plattegrond is er een gang ingetekend die toegang gaf op de laatste ruimte in de oostvleugel, de verwarmde spreekkamer van de abt. In de spreekkamer was een trap naar de slaapverdieping; de abt zal boven de spreekkamer zijn slaapvertrek hebben gehad. Aansluitend op de spreekkamer was er in de zuidelijke vleugel een grote zaal, de refter of ook het 'refterhuys' genoemd. Deze eetzaal had aan de zuidzijde vijf smalle vensters en er was een houten tochtportaal bij de toegang vanuit de kloostergang. Westelijk van de refter zien we drie vertrekken waar de keukens van het klooster waren gevestigd. Deze keukens lagen enkele treden hoger dan de refter, onder de keukens waren drie grote voorraadkelders die met elkaar waren verbonden. Naast de keukens in de westvleugel was het trappenhuis, dat toegang gaf tot het dormitorium, de slaapvertrekken van de broeders die boven de refter en de kapittelzaal waren gelegen. De westvleugel was doorgaans bedoeld voor de lekenbroeders, die hier een eigen bibliotheek, ontvangstkamer en eetzaal hadden. Het is uit de plattegrond niet op te maken welke functie de

getekende vertrekken precies hebben gehad. Wel is aan de westzijde bij het trappenhuis een secreet te zien, een uitgebouwd kapelletje en een gang met een toegangsportaal. Boven de westvleugel was traditioneel het dormitorium van de lekenbroeders gesitueerd.

In het midden van het kloostervierkant, het 'Kruisbroers Quartier', bevond zich de pandhof, het 'pant', met de rondlopende pandgang of kloostergang. Of er op de verdieping ook een rondlopende gang was, zoals in Sint Agatha en Maastricht, is niet bekend. De pandgang op de

7.6 | Plattegrond uit 1749 van het 'Geweldiger', de militaire gevangenis die was gevestigd in de kloostergebouwen van het Kruisbroedersklooster. De oostvleugel langs de Binnendieze (boven) was op dat moment al gesloopt. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH.

517 Van Sasse van Ysselt, (1919) deel I, 344.

7.7 | ↑
Detail van het stadsgezicht van Anthonis van den Wijngaerde (1540-1550), met achter de molenwieken de kerk van de kruisbroeders met een roosvenster in de westgevel en daarvoor de kloostergebouwen.

- BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH.

7.8 | ↗
In 1916 tekende Jan Stuyt de noordgevel van de bestaande kerk, met daarin aangegeven de door hem aangetroffen bouwsporen (in rood). We zien ronde vensters, blindnissen en scheibogen. Het rechter deel van de kerk is in 1916 afgebroken. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH BEWERKT DOOR AUTEUR. ORIGINEEL IN NAI ROTTERDAM, ARCHIEF J. STUYT.

begane grond was overwelfd, zo is te zien aan de getekende steunberen op de plattegrond uit 1749. In de zuidoosthoek van de pandhof was in een driezijdige uitbouw het lavatorium van het klooster. Het was de put met rein water, waar drinkwater werd gehaald, maar waar ook ritueel werd gewassen. Op deze plek is op de tekening van 1749 ook een put met pomp zichtbaar.

Langs de Binnendieze, richting de hekel, was een gebouw waarvan de functie niet bekend is. Mogelijk was dit het aan de zuidkant gelegen 'sieckhuys' dat in 1601 wordt genoemd. Naast de hekel, tegen de wal en grenzend aan de Binnendieze was 'het brouhuys', de brouwerij van het klooster: "de brouwerij van de Cruysbroeders aende walle". Na het beleg van 1629 wordt "de brouwerij vanden conventen vande Cruysbroeders" bestemd en omgebouwd tot een onderkomen voor Staatse troepen.⁶ Op de plattegrond uit 1631 is westelijk van de kerk nog een klein gebouw met onbekende functie zichtbaar, en daarnaast de in 1629 gebouwde manege.

DE KLOOSTERKERK

Het over de Binnendieze gebouwde koor vormt de eerste bouwphase van de kloosterkerk. Het rijk vormgegeven koor is in één keer gebouwd met

⁶ Van Zuijlen, (1866), deel II, 1355.

het relatief sobere bakstenen schip (afbeelding 7.9). De lengte van de oorspronkelijke kerk kan alleen worden beredeneerd, omdat al het oude muurwerk hier is verdwenen bij de bouw van de koepel van Stuyt. Deze liet vóór de sloop in 1914 echter wel een veelzeggende tekening maken van de zichtbare bouwsporen in de noordgevel van de kerk (afbeelding 7.8). Bij het bouwhistorisch onderzoek in 1996 zijn vier ronde vensters van de lichtbeuk aangetroffen. De tekening van Stuyt laat zien dat er in elk geval nog een vijfde venster is geweest. Onder de ronde vensters zijn steeds twee smalle openingen geweest. Het zijn nissen die ook bij andere kerken, zoals de Sint-Jacob zijn aangetroffen. Opmerkelijk is dat op de tekening van Stuyt zichtbaar is dat deze nissen ruim honderd jaar later ook in het verlengde zeventiende-eeuwse schip zijn aangebracht. Dit versterkt het vermoeden dat de nissen als architectuurelement in het interieur zichtbaar moeten zijn geweest. Verder valt uit de bouwsporen in de noordgevel op te maken dat bij de bouw van de kerk al rekening is gehouden met de toekomstige bouw van een zijbeuk en sacristie. Over de gehele lengte is in de muur een arcade van scheibogen opgenomen, die kan worden geopend na de bouw van de zijbeuk. De westelijke scheiboog is opvallend groter en hoger, alsof hier een grotere zijkapel of dwarsschip is gepland. Ook de aansluitende muren van de nog te bouwen

zijbeuk en sacristie waren in het metselwerk voorbereid door middel van zogenaamde 'staande tanden'. Zowel de stadsplattegrond van Jacob van Deventer als het stadsgezicht van Antony van den Wijngaerde, beiden uit het midden van de zestiende eeuw, tonen de kloosterkerk in de nog niet verlengde vorm en is de westgevel zichtbaar. Op de laatst genoemde is in de westgevel duidelijk een roosvenster getekend, iets dat heel goed past bij de architectuur in die tijd (afbeelding 7.7). De altijd zeer nauwgezette Van Deventer tekent op zijn plattegrond een lager bouwdeel in het verlengde van de kerk, een onderdeel van het klooster dat bij de zeventiende-eeuwse verbouwing moet zijn gesloopt (afbeelding 7.2).

De koorsluiting boven de Binnendieze is ongebruikelijk asymmetrisch van opzet, veroorzaakt door de waterstroom die er schuin onder door loopt. Nog merkwaardiger is het dat de koorsluiting vierzijdig is en niet zoals in de gotiek gebruikelijk drie- of vijfzijdig. Het gevolg is dat het aan Catharina en het Heilig Kruis gewijde hoogaltaar in de as van de kerk niet onder een venster staat, maar tegen een steunbeer tussen twee vensters. Deze hoogst ongebruikelijke opstelling is eveneens te wijten aan de asymmetrische ondergrond van het koor. De architectuur van de koorsluiting past keurig bij de rijke Brabantse Baksteengotiek, die aan het einde van de vijftiende eeuw opmars maakte in grote delen van Noord-Brabant, de (Belgische) Kempen en enkele plaatsen in het rivierengebied.⁷ De plaatsing in deze groep en de vaststelling uit het bouwhistorisch onderzoek dat de volgende bouwfasen nog voor 1534 moeten zijn uitgevoerd, maken het aannemelijk dat de bouw van de kerk al vóór 1500, mogelijk al rond 1485 moet zijn gestart.

Over het interieur van de eerste kerk is ook nog wat te melden. Zo zijn bij het bouwhistorisch onderzoek boven het huidige stucgewelf de oude mergelstenen aanzetten van de oorspronkelijke

⁷ Zie ook Strijbos, (1995), 13-34.

overwelfing aangetroffen. Hieruit is op te maken dat er geen standaard kruisgewelven waren aangebracht, maar een rijk netgewelf, vergelijkbaar met het in 1494 gebouwde netgewelf in de Sacramentskapel van de Sint-Jan (afbeelding 7.13).⁸ Een dergelijke, rijke vormgeving past niet alleen goed bij de periode, het sluit ook aan op de rijkdom aan de buitenzijde van het koor. De noordmuur van het schip wordt gekenmerkt door de arcade van scheibogen, waarboven de ronde vensters in de lichtbeuk zijn geplaatst. De zuidmuur is grotendeels blind omdat de kloostergebouwen

7.9 | De eerste kloosterkerk rond 1500 met het over het water gebouwde koor, vóór de uitbreidingen en verlenging. Over de overige kloostergebouwen in deze tijd is niets bekend.

⁸ Zie Glaudemans (2017), 306-337.

7.10 | **Reconstructie van de noordgevel van de kloosterkerk rond 1500. Zichtbaar is de reeks ronde vensters in de lichtbeuk, de blindnissen daaronder en de voorlopig dichtgemetselde scheibogen ter voorbereiding van de bouw van de zijbeuk.**

hier tegen de kerk zijn gebouwd. Ook zijn er geen ronde vensters in de lichtbeuk. Wel is vastgesteld dat er een reeks spitsboogvormige blindnissen is geweest, waarschijnlijk als architectonische tegenhanger van de noordkant. Mogelijk zijn daarboven ronde blindnissen geweest, eveneens gespiegeld aan de overzijde.

In de tweede bouwfase, vermoedelijk begin zestiende eeuw, wordt er tegen de noordzijde van de kerk over de gehele lengte een zijbeuk gebouwd (afbeelding 7.11). Twee traveeën aan de oostzijde worden dan afgescheiden van de rest van de zijbeuk ten behoeve van de sacristie. Deze krijgt in de gevel aan de Binnendieze twee nog steeds zichtbare spitsboogvensters, die ongetwijfeld ook in de noordgevel zijn aangebracht. De twee

scheibogen tussen het koor en de sacristie, al gebouwd in de eerste bouwfase, worden niet geopend zoals gepland. De sacristie krijgt een fraai stergewelf dat nu nog steeds is te bewonderen. Het is het enige gewelf dat alle latere verbouwingen heeft overleefd. Tussen de nieuwe zijbeuk en de kerk worden de scheibogen wel geopend, zodat een arcade met pijlers ontstaat. De zijbeuk, die stenen gewelven krijgt, wordt ingericht als Mariakapel en heeft een altaar dat is gewijd aan Maria en Moeder Anna. Het 'St. Annen choor' dat in 1610 wordt vermeld moet dan ook worden vereenzelvigd met de Mariakapel.⁹

De derde bouwfase behelst een verbouwing van de sacristie waarbij deze een nieuwe kap krijgt, haaks op de kerk. Een van de ronde vensters in het koor moet hiervoor worden dichtgemetseld. Het eikenhout van deze nog bestaande kap is door middel van jaarringonderzoek gedateerd in 1534, dus de verbouwing zal in het daaropvolgende jaar zijn uitgevoerd. Later, in 1619, wordt de pastorie tegen deze sacristie aangebouwd.

KLOOSTERKERK EN PAROCHIEKERK 1569-1629

In 1567 deelt bisschop Sonnius, in reactie op de heftige beeldenstormjaren, de stad op in vier parochies: die van Sint-Jan, Sint-Jacob, Sint-Pieter en Sint-Catharina. De Kruiskerk krijgt daarmee een dubbelbestemming van zowel klooster- als parochiekerk. Deze twee functies moeten binnen het gebouw ook nog eens strikt gescheiden blijven, zoals ook daarvoor al de leken van de broeders werden gescheiden door middel van een doksaal. Het grootste deel van de kerk, het hoogkoor, blijft voorbehouden aan de broeders en er is waarschijnlijk niet heel veel ruimte overgebleven voor de nieuwe parochie en de nieuw aangestelde pastoor. Er moeten dan ook snel uitbreidingsplannen zijn geweest, maar over de jaren aan het einde van de zestiende eeuw zijn we slecht geïnformeerd. In elk geval is er al voor

⁹17 Begraving vermeld in Schutjes, (1610) deel IV, 430.

1596 een kerkfabriek opgericht, de 'Fabryke van St. Catheryne parochiekerkce', die zorg draagt voor de financiering en bouw van de nieuwe kerk.¹⁰ In 1601 is het dan zo ver; de symbolische 'eerste steen' wordt gelegd door Anthony Schetz van Grobbendonck, 'Gouverneur deser Stadt' (afbeelding 7.12). De aanvang van de verbouwing is achteraf bijzonder ongelukkig gekozen, want voor de stad breken roerige tijden aan. In november 1601 verschijnen de legers van Maurits van Oranje voor de stadsmuren en een verbeterde belegering volgt, zonder succes voor de Hollanders. Nauwelijks bekomen van de eerste belegering, volgt een tweede in 1603. Het lukt de Staatse troepen ook deze keer niet om de stad in te nemen, maar de schade aan kerk en kloostergebouwen door de beschietingen is erg groot. Het klooster ligt tenslotte 'eerste rang' aan de stadsmuur en wordt meerdere keren door granaten getroffen. Dat blijkt uit een schaderaming uit 1601 die op het Stadsarchief bewaard is gebleven.¹¹ Daarin is te lezen dat het deel van de kerk dat in gebruik

¹⁰17 Van Sasse van Ysselt, (1910) deel I, 345.

¹¹17 Opgave der schade aan openbare en particuliere gebouwen bij t bombardement int jaer 1601 (Erfgoed 's-Hertogenbosch). De schaderaming van het beleg van 1603 bleef niet bewaard.

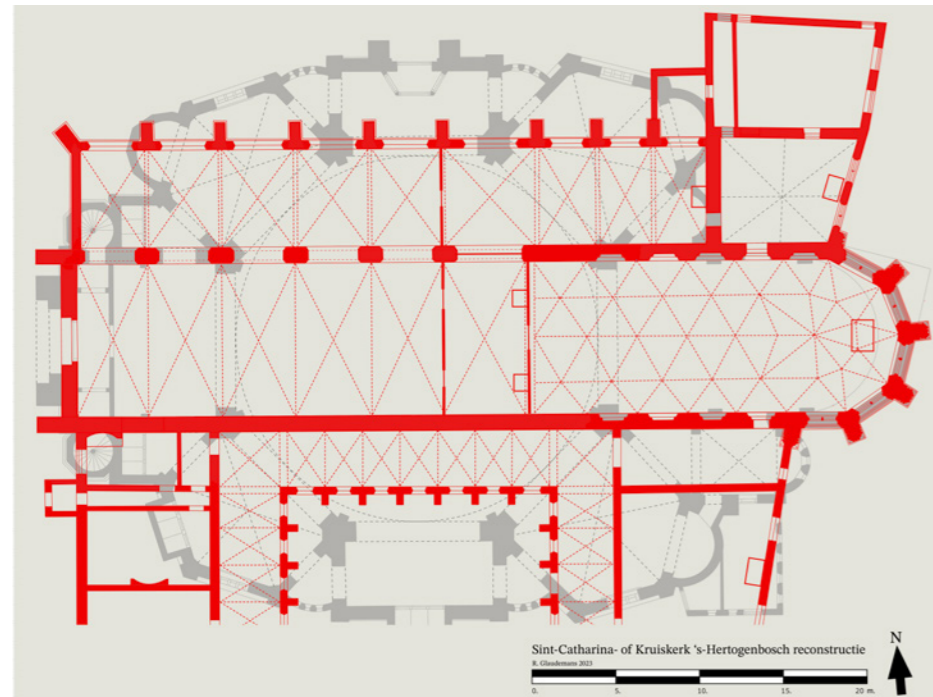

was als parochiekerk is "beschadicht ende vernielt in dack, mueren, glasen, houtwerck etc. met schieten dat de reparatie wel sal costen 200 guldens". De kloostergebouwen hadden vooral aan de zuidkant de volle laag gekregen. De schade voor de broeders wordt op maar liefst 750 guldens geschat en er is vermeld dat de "kerck, hooghchoor der kercken, refterhuis, pant, sieckhuys, brouhuys, dormitor [slaapvertrekken], keucken etc. met veele scheuten" zijn vernield en "datter bitteren schade is geschiet".

De eerste jaren van de zeventiende eeuw zullen niet zijn gebruikt om aan de bedoelde uitbreiding van de kerk te werken. Alle middelen zijn nodig om de schade te herstellen en de gebouwen weer bruikbaar te maken. Aan de 'prior der cruysbroederen' verkoopt de stad nog in 1607 twee

7.11 | ↑ **Reconstructie van de kloosterkerk omstreeks 1520, nadat de sacristie en zijbeuk tegen de noordgevel zijn gebouwd.**

7.12 | ↖ **Eerste steen, gelegd in 1602 door Anthony Schetz van Grobbendonck, "Gouverneur deser stadt".**

7.13 | Reconstructie van de plattegrond van de kerk, sacristie, pastorie en een deel van het kloostervierkant zoals omstreeks 1620 tot stand gekomen. De plattegrond in rood is geprojecteerd op de grijze plattegrond van de huidige kerk.

blokken Zichener steen (mergel), vermoedelijk voor de reparatie van gewelven.¹² De afwikkeling van de schade aan de kerk is dan nog niet rond want op 20 augustus van dat jaar wordt de kerk bezocht door de commissie die in het leven is geroepen voor het herstel van de Sint-Jan en de Kruiskerk “om middelen te vinden ende te raemen om deselve gevuegeluck [in orde] te maecken”.

De 600 guldens die de stad in 1606 schenkt aan “den kerckmeesteren van St. Katharijnen Parochie” voor “haere timmeragie” zijn met zekerheid bestemd voor de vergroting van de kerk.¹³ In 1607, zes jaar na de eerstesteenlegging, is men daadwerkelijk begonnen met de uitbreiding van de kerk, want de stad betaalt dan metselaar Marten Erasmus, “voir syn assistentie gedaen inde fundamenten te leggen aende kercke van Sinte Katelyn”.¹⁴ Aan de kerkmeesters van de parochie, Geraert van Zoemeren en Peter Janssen Mutsart, schenkt de stad in 1607 nog eens het forse bedrag

¹²|7 Van Zuijlen, (1866) deel II, 1168.

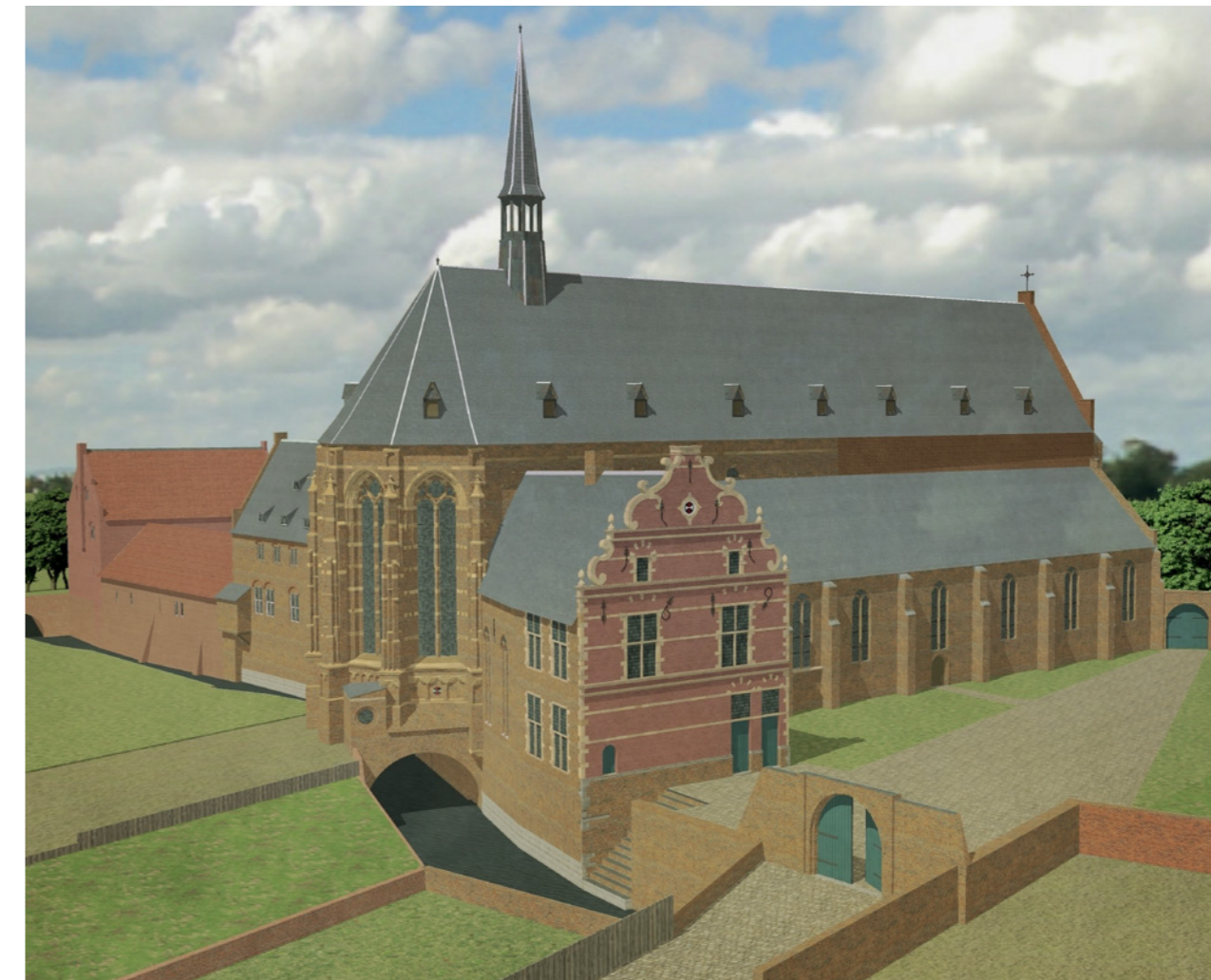
¹³|7 Van Zuijlen, (1866) deel II, 1165.

¹⁴|7 Van Zuijlen, (1866) deel II, 1171.

van 2250 guldens voor de bouw van de kerk, zo blijkt uit de Stadsrekeningen. In 1608 volgt nog een donatie van 25 guldens en 4 stuivers voor “Sinte Katharinen kercke” en later dat jaar, bij een speciale gelegenheid op 19 juni, schenkt men op de bouw bier ter waarde van negen guldens, aan de “Heeren schepenen, den tymmerluyden ende metsers van Sinte Katharinen parochie”.¹⁵ De werkelijke bouwkosten zijn onbekend, want noch de rekeningen van de parochie, noch die van de kruisbroeders zijn bewaard gebleven. Het is opmerkelijk dat de stadsregering in deze periode aanzienlijke bedragen doneert, want juist gedurende het twaalfjarig bestand geeft de stad gigantische sommen geld uit aan de verbetering van de vestingwerken. De reden dat de stad de verbetering van de parochiekerken ook belangrijk achtte, moet worden gezocht in de uitvoering van de zogenaamde ‘Contrareformatie’, waarbij fors werd geïnvesteerd in de oude katholieke instituten om de hervormingsgezinden terug te dringen.

De bouwwerkzaamheden in deze periode bestaan uit het vergroten van de kerk door deze naar het westen te verlengen (afbeeldingen 7.13 en 7.14). Eigenlijk wordt in het nieuw gebouwde deel de bestaande bouwvorm van de kerk gekopieerd, alleen de ronde vensters worden in de verlengde lichtbeuk niet toegepast. De bestaande ronde vensters in het oude deel zijn bij deze bouwcampagne dichtgemetseld. Dat was nodig omdat het dak van de zijbeuk steiler is gemaakt en de vensters dus deels achter het dak verdwijnen. Binnen in de kerk wordt het schip van de zijbeuk gescheiden door een arcade van pijlers. Van de bouw van een symmetrisch gelegen zuidelijke zijbeuk is geen sprake omdat daar de kloostergebouwen eenvoudig in de weg staan. De verlengde noordelijke zijbeuk krijgt stenen gewelven, maar het verlengde schip een houten gewelf in dezelfde vorm als die van het oude koor.

¹⁵|7 Van Zuijlen, (1866) deel II, 1179-1180.

In 1609 schenkt bisschop Masius een gebrandschilderd raam met een zeer controversiële voorstelling. De bisschop zelf is daarop afgebeeld op de oneerbiedige plek tussen Christus en Maria, terwijl hij het bloed drinkt dat uit de zijde van Christus spuit en de melk drinkt die uit de borst van Maria spuit. Een raam met een vergelijkbare voorstelling schonk hij enkele jaren daarvoor ook al aan de vernieuwde parochiekerk van Sint Pieter. Al in het begin van de zeventiende eeuw was er grote commotie over deze ramen in kringen van meer behoudende katholieken.¹⁶

¹⁶|7 Schutjes, (1874) deel IV, 430. Koldewij, (1990), 39 en 276.

7.14 | Reconstructie van de kloosterkerk annex parochiekerk na de verlenging en de bouw van de nieuwe pastorie, omstreeks 1620.

Afzijdig van de werkzaamheden aan de kerk, wordt in 1619 een geheel nieuwe pastorie gebouwd. Deze uitbreiding van het complex krijgt een plek tegen de noordgevel van de oude sacristie, langs de Binnendieze. De voorgevel aan het Kruisbroedersstraatje heeft een opmerkelijk rijk vormgegeven krulgevel van baksteen met mergelstenen sierelementen.¹⁷ De nieuwe pastorie zou nog geen tien jaar in gebruik zijn, want de bezetting van 1629 maakte een voorlopig einde aan zowel het klooster als de parochie.

DE GEBOUWEN IN DE PROTESTANTE PERIODE 1629-1794

Tijdens het beleg worden de beschietingen zo heftig dat de broeders op 12 augustus 1629 besluiten om het klooster te verlaten en zij vluchten naar het minderbroedersklooster. Diezelfde dag treft een door de Staatse troepen afgeschoten bom het koor van de kerk en verwoest niet alleen het gestoelte, ook een achtergebleven broeder komt hier jammerlijk bij om het leven. De schade aan de geconfisqueerde gebouwen door het beleg is enorm. In 1631 begint men met het hoognodige herstel van het koor, maar pas in de periode 1645-1648 worden de definitieve herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van afbraakmateriaal van de in 1642 afgebroken voormalige parochiekerk van Sint-Pieter. In 1650 zijn de werkzaamheden zo ver gevorderd dat de protestanten de kerk in gebruik kunnen nemen.

Al in 1629 wordt aan de westzijde van de kerk op een braakliggend deel van het kloosterterrein een manege ten behoeve van de Staatse troepen gebouwd. In 1788 werd de manege geheel vernieuwd en vergroot herbouwd.¹⁸

In 1682 worden de kloostergebouwen bestemd tot militaire gevangenis, het 'Geweldiger Provoost' genoemd, die tot dat jaar was gevestigd in de reftervleugel van het voormalige minderbroedersklooster. De bouwvallige oostvleugel langs de Binnendieze wordt op zeker moment afgebroken. Dit is ook zichtbaar op de bewaarde plattegrond van de gevangenis uit 1749 (*afbeelding 7.6*). Aan het einde van de achttiende eeuw is het Geweldiger, zoals de gevangenis in de volksmond wordt genoemd, zo vervallen dat is besloten een nieuw militair tuchthuis te bouwen op de Citadel. De kloostergebouwen worden hierna in fasen afgebroken; de laatste resten verdwijnen omstreeks 1840.

De verlengde, voormalige kloosterkerk vertoont in 1758 zo'n ernstige gebreken dat er acuut instortingsgevaar dreigt. De pilaren van de arcade tussen het schip en de zijbeuk zijn danig verzakt en de bouw van extra steunberen tegen de westgevel biedt geen soelaas. Een oplossing wordt gevonden in het gedeeltelijk dicht metselen van de arcade met een zware steunmuur, waardoor het gebouw wordt gestabiliseerd en weer kan worden gebruikt. Nadat in 1789 het Geweldiger al is ontruimd, verlaten in 1794 de protestanten, door de Fransen gedwongen, de kerk. Deze wordt bestemd tot garnizoensbakkerij voor de Franse regimenten en tot paardenstal. Door de slechte, bouwkundige toestand dreigt een roemloos einde voor de Kruiskerk.

REHABILITATIE VAN DE OUDE PAROCHIEKERK

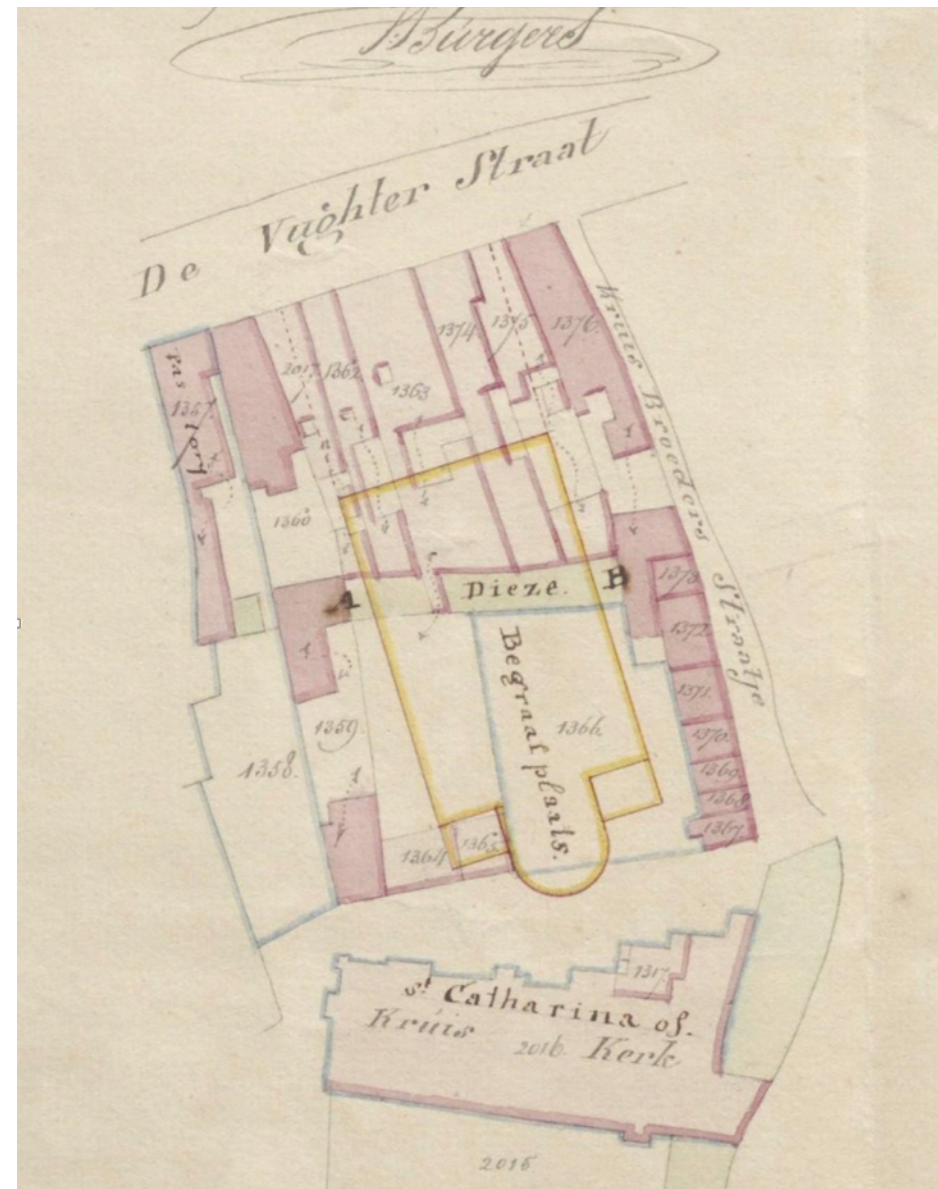
Na 1795 is ten gevolge van de vestiging van de Bataafse Republiek de Hervormde Kerk geen staatsgodsdienst meer en krijgen katholieken gelijke burgerrechten. De staatsregeling van 1798 maakt het mogelijk om de nog bestaande Bossche kerkgebouwen, in verhouding tot het ledenaantal, opnieuw te verdelen over de verschillende kerkgenootschappen. Omdat er dan drie keer zoveel katholieken in de stad wonen dan hervormden, is de uitgangspositie voor het terugwinnen van de Kruiskerk hen gunstig. Bij de hier op volgende onderhandelingen, zetten de Bossche katholieken in op de teruggave van de Sint-Jan, de Geertruikerk en de Kruiskerk om uiteindelijk de oude stadsparochies weer te kunnen herstellen. Na jarenlang getouwtrek worden de Sint-Jan en de niet meer bruikbare Kruiskerk aan de katholieken toegewezen.

De Kruiskerk is dan niet meer in gebruik als kerk, maar ingericht als paardenstal met hooiopslag en er zijn bakovens ingebouwd voor de militaire bakkerij voor de Franse troepen. Na een bezoek aan de stad in 1809 door Lodewijk Napoleon, gelast hij dat het verloederde gebouw weer als katholiek kerkgebouw in gebruik moet worden genomen. De Fransen nemen het direct ter hand; de vloer wordt 70 cm opgehoogd en het ontbrekend deel van de gewelven wordt met een houten stucgewelf aangevuld. Muren worden hersteld en opnieuw gepleisterd, nieuwe ramen worden aangebracht en er worden twee toegangsportalen aan noordzijde gebouwd. Slechts twee jaar daaropvolgend doet de Kruiskerk dienst als de Franse garnizoenskapel. Ook de Franse prefect kerkt dan hier, terwijl de parochianen het nog steeds moeten doen met de oude, versleten schuilkerk.

Het Keizerlijk besluit van 9 januari 1811 bepaalt onder meer dat de Kruiskerk, de protestantse bezwaren ten spijt, definitief ter beschikking komt aan de Bossche katholieken. Bovendien is hierin het gebod opgenomen dat alle schuilkerken in de stad moeten worden afgebroken. De meningen in de stad over deze beslissing zijn zeer verdeeld. Enerzijds zijn de katholieken dankbaar dat de Sint-Jan en de Kruiskerk aan hen zijn toegewezen; dit wordt algemeen als een historische rechtmatigheid gezien. Anderzijds wordt terdege beseft dat zij twee kostbare ruïnes in bezit hebben gekregen. Uiteindelijk betreft de Sint-Catharinaparochie de door de Fransen opgelapte kerk, maar middelen om het gebouw weer helemaal up-to-date te maken ontbreken vooralsnog. De beschikbare gelden worden vooral besteed aan de opgelegde vergoeding voor de bouw van een nieuwe Hervormde kerk en aan het water- en winddicht maken van de ruïneuze Sint-Jan.

¹⁷ De gevel werd bij de restauratie van 1996 in de oude staat hersteld.

¹⁸ Pas in de jaren 1920 wordt de manege afgebroken om plaats te maken voor een nieuwe plein voor de dan vernieuwde kerk.

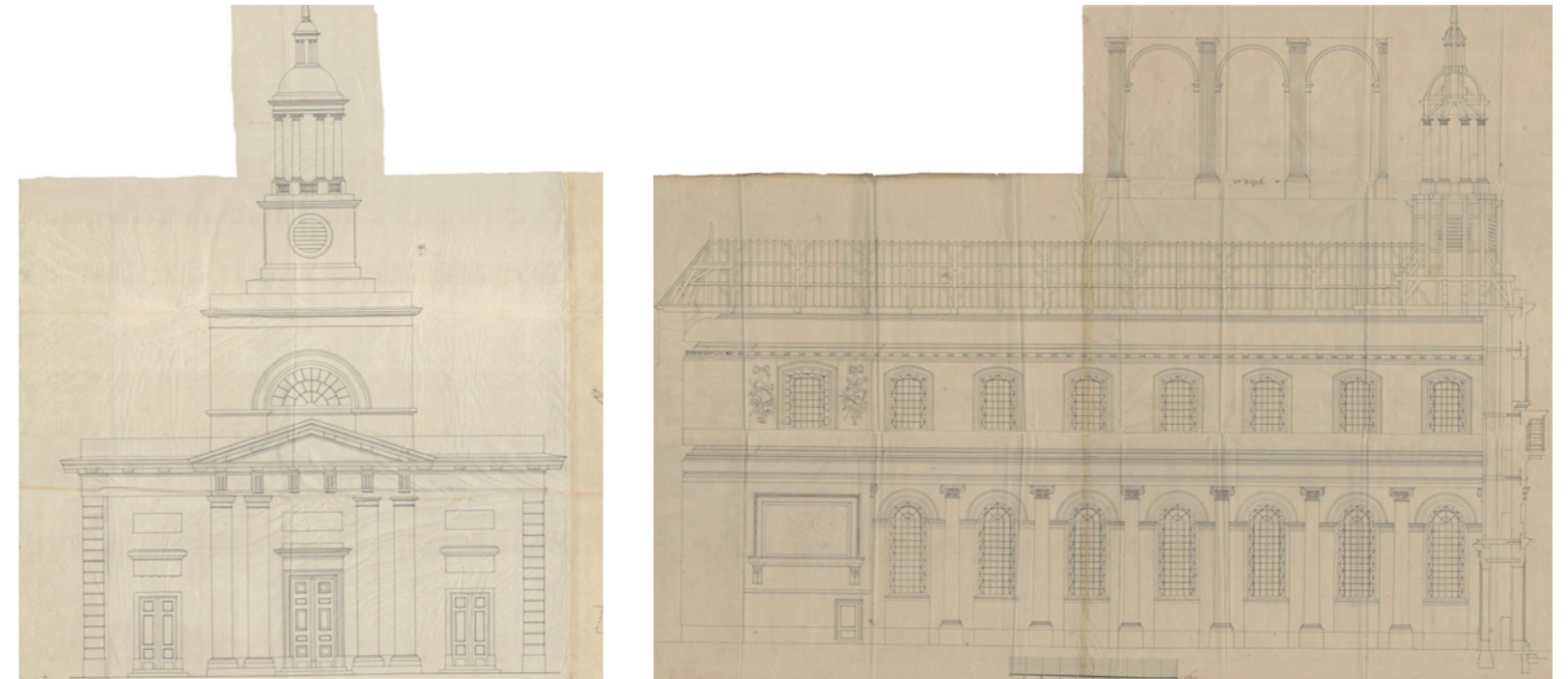
7.15 | Kadastrale aanduiding van de te bouwen nieuwe kerk (geel) ten noorden van de oude kerk in 1838. - BRON: ARCHIEF RIJKSWATERSTAAT, 'ROOMS-KATHOLIEKE EEREDIENST', NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG.

NIET UITGEVOERDE BOUWPLANNEN UIT 1838-1842

Vanaf het begin is de Kruiskerk, niet ruimer dan de oude kloosterkerk, te klein voor de parochie die door het oplevend katholicisme zeer populair blijft. Al snel zijn er dan ook plannen om de kerk uit te breiden of geheel te herbouwen. Een grote inzamelingsactie voor dat doel levert in 1837 een aanzienlijk bedrag, ruim 16.000 guldens op. Kort daarna maakt de Bossche architect J.H. Laffertée een ontwerp voor een geheel nieuwe kerk, naast de oude Kruiskerk.

In de archieven van Rijkswaterstaat bevindt zich een "Schetsteekening van een gedeelte der Stad 's Hertogenbosch, strekkende ter opheldering van het rapport van den 11 April 1840 No.195, relatief het bouwen van eene nieuwe Rooms Katholieke Kerk ter vervanging der oude defecte in de parochie van St Catharina ter Stede voornoemd" (afbeelding 7.15).¹⁹ Op deze kadastrale tekening is zichtbaar dat het plan een nieuwe kerk haaks op de Vughterstraat behelst. De voorgevel en hoofdtoegang zijn geprojecteerd aan een te creëren plein aan die straat, waarvoor zes huizen met achterbebouwing moeten worden gesloopt. De kerk zelf strekt zich uit over de daar lopende tak van de Binnendieze en over het perceel waar ooit het kerkhof van de kruisbroeders was gelegen, met het koor grenzend aan het Kruisbroedershof. Het ontwerp van deze waterstaatskerk is door Laffertée geheel uitgewerkt en plattegrond, gevels, langs- en dwarsdoorsneden zijn in het archief bewaard (afbeelding 7.16). Uit de subsidieaanvraag uit 1838 is op te maken dat de oude Kruiskerk voor sloop zal worden verkocht om gelden te genereren voor de nieuwbouw. Er is ook te lezen dat het misschien wel een te ambitieus plan is en er wordt door de architect direct al een voorschot genomen op een alternatief plan.

¹⁹ Nationaal Archief, Archief 263 correspondentie Rijkswaterstaat, inv. nr. 992, dossiernr. 195.

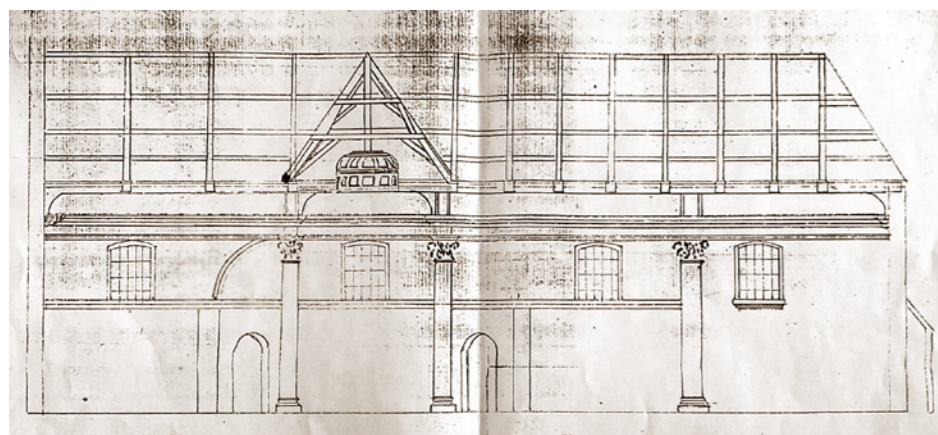

Medio 1840 wordt duidelijk dat het nieuwbouwplan financieel niet haalbaar is, ook omdat er minimaal zes huizen aan de Vughterstraat moeten worden opgekocht. Het alternatief wordt in stelling gebracht en opnieuw klopt men aan bij Rijkswaterstaat. Het plan is nu om de waterstaatskerk van Laffertée niet naast de Kruiskerk te bouwen, maar op de plek van de oude kerk. Om kosten te besparen kan het oude koor, dat nog in goede staat was, blijven staan en wordt de rest geheel afgebroken om plaats te maken voor de nieuwbouw. Het ontwerp voor dit nieuwe gedeelte wordt niet aangepast, maar gewoon verplaatst naar de andere locatie. Ook dit plan blijkt echter te kostbaar en wordt afgewezen door Rijkswaterstaat.

Het kerkbestuur gaat nu te rade bij een andere architect, Joseph de Kroon. Hij krijgt de opdracht om een goedkoper plan te maken en de bestaande Kruiskerk om te bouwen tot een ruimere kerk waarin de groeiende parochie een betere plek kan krijgen. Op 3 augustus 1841 wordt in Den Haag een verbouwingsplan van De Kroon ingediend en mondeling goedgekeurd. De plattegrond en de langsdoorsnede bleven bewaard in het archief van Rijkswaterstaat (afbeelding 7.17).²⁰ Precies twee weken hierna werden de grondwerkzaamheden voortvarend ingezet. Toch was dit plan niet het uiteindelijk uitgevoerde ontwerp van De Kroon. In deze eerste versie was nog geen koepel op het dak ontworpen en bleef de westgevel als topgevel gehandhaafd. Wel heeft dit ontwerp een inpandig koepeltje, dat onder het dak was ontworpen.

7.16 | Ontwerp voor de nieuwe 'waterstaatskerk' ten noorden van de oude kerk in 1838. Langsdoorsnede en voorgevel. - BRON: ARCHIEF RIJKSWATERSTAAT, 'ROOMS-KATHOLIEKE EEREDIENST', NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG.

²⁰ Nationaal Archief, Archief 263 correspondentie Rijkswaterstaat, Rooms-Katholieke Eeredienst, 2.07.01.07, inv. nr. 532, 3 augustus 1841.

7.17 | ↑ ↗
Plattegrond en
langsdoorsnee van
het eerste plan van De
Kroon uit 1841, voor
de verbouwing van de
oude kerk tot kruiskerk
in waterstaatsstijl.
Onder is te zien dat in
dit plan nog geen koepel
is ontworpen. - BRON:

ARCHIEF RIJKSWATERSTAAT,
'ROOMS-KATHOLIEKE
EEREDIENST', NATIONAAL
ARCHIEF, DEN HAAG.

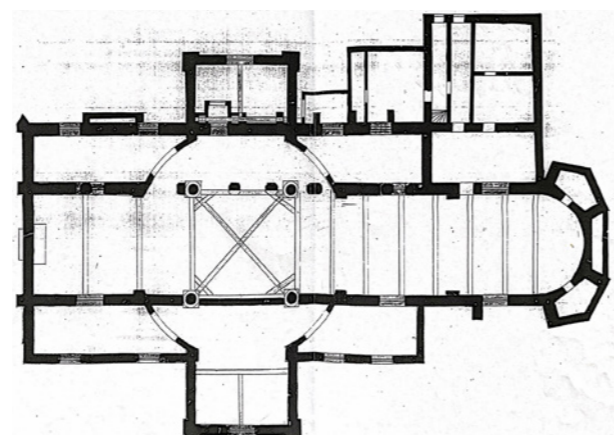
7.18 | →
De Kruiskerk gezien
vanaf de wal, omstreeks
1900. Deze vorm kreeg
de kerk in 1842 en hield
deze tot de gedeeltelijke
sloop in 1915. Het koor
bleef gespaard, maar
de middeleeuwse hoge
kap werd door Stuyt
vervangen door een
veel lagere kap. - BRON:

ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH
0001409.

DE KROON, NABBE, VAN VEGGEL, VAN HEESWIJK EN STUYT

Vanaf 1840 zal gedurende tachtig jaar een hele rij architecten zich bemoeien met verbeter- of nieuwbouwplannen voor de Sint-Cathrien. De eerste is de al genoemde Joseph de Kroon. Naar zijn plannen wordt de oude kerk in de periode 1842-1844 omgebouwd tot een waterstaatskerk. De noordelijke zijbeuk wordt grotendeels afgebroken maar de fundamenten worden opnieuw gebruikt voor een lagere zijbeuk. Ook aan de zuidzijde, waar de kloostergebouwen inmiddels grotendeels zijn afgebroken, wordt symmetrisch een zijbeuk gebouwd en met de bouw van een dwarsschip, een transept, wordt de oude Kruiskerk letterlijk een kruiskerk (afbeelding 7.19).

Om ruimte te winnen wordt centraal een koepel gebouwd die rust op vier enorme zuilen in de hoeken van de kruising. Hierboven op het dak verrijst een klein koepeltje (afbeelding 7.18). In de oksels van de kruising werden in de zijbeuken kleine kapellen gebouwd. De smalle, gotische vensters van de kerk worden dichtgemetseld en er komen grote, brede vensters voor in de plaats. De zeventiende-eeuwse westgevel wordt afgetopt en krijgt een schilddak, de gotische oostpartij blijft ongewijzigd. Doordat er binnen het gotische hoogkoor een gesloten, halfronde koorsluiting met altaar wordt gebouwd, hebben de spitsboogvensters daar geen nut meer en worden ze eveneens dichtgemetseld.

Het interieur van de kerk wordt afgewerkt in een merkwaardige 'neo-stucwerkrenaissance'. In 1844 is de verbouwing tot 'waterstaatskerk' geheel afgerond.²¹ Achteraf is te stellen dat het plan van De Kroon noch constructief, noch architectonisch een hoogstandje is geweest. De zwakke bouwkundige toestand van de Kruiskerk blijft dan ook na de verbouwing van De Kroon zorgen baren. In 1869 waarschuwt stadsarchitect Nabbe voor de slecht geconstrueerde koepel en hij tekent dan enige suggesties voor verbetering. Hierop besluit het kerkbestuur om de Bossche architect Arnoldus van Veggel, die kort daarvoor de nieuwe Sint-Jacob

²¹7 Zie voor de bouw de uitvoerige beschrijving door Toine Janssen, elders in deze uitgave.

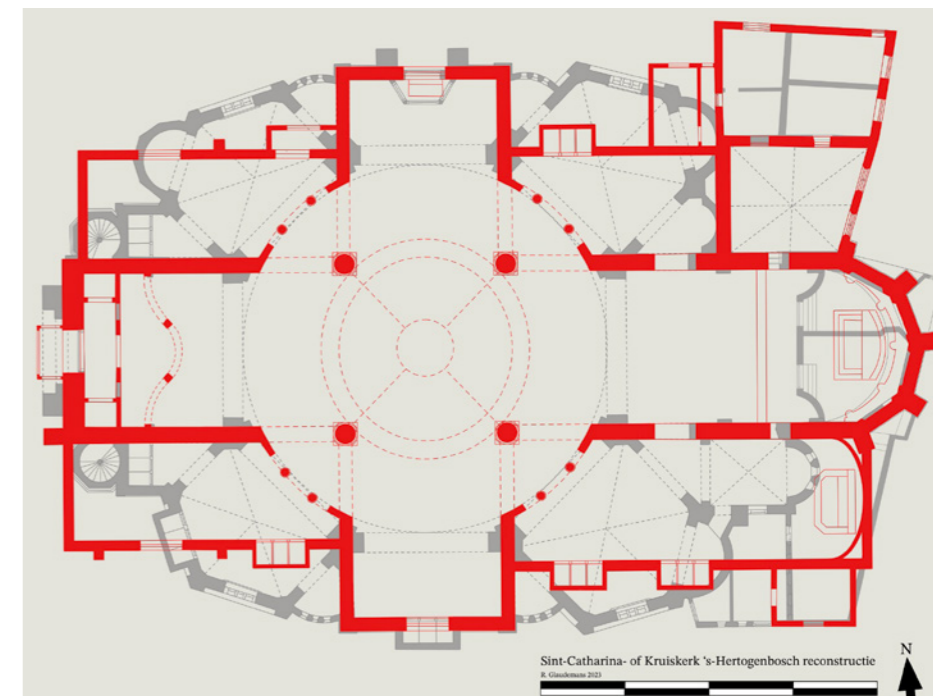

had ontworpen, te vragen voor een verbeterplan dat in 1870 wordt gepresenteerd. Van Veggel wil de pas 25 jaar oude kruiskerk van De Kroon in eclectische stijl 'moderniseren' en voorzien van een enorme koepel die het stadssilhouet voorgoed zal veranderen en serieuze concurrentie met de Sint-Jan zal aangaan. Afgeschrikt door de hoge kosten laat het kerkbestuur dit plan aan zich voorbij gaan.²² De constructieve problemen zijn alsnog aangepakt door de aanbevelingen van architect Nabbe uit te voeren.

Aan het begin van de twintigste eeuw laaien binnen de parochie de gedachten aan een nieuwe kerk weer op en een gulle gift van 10.000 gulden voor de bouw van een nieuw kerkgebouw vormt in 1913 het startpunt van een inzamelingsronde. Pastoor Sweens startte met het verzamelen voor "de restauratie van den oude, of voor den bouw van een nieuwe parochiekerk".²³ Vooraleerst wil hij de restauratie van de bestaande kerk laten

²²7 Zie de beschrijving door Toine Janssen, elders in deze uitgave.

²³7 Memoriale pastoor Sweens, zie ook de bijdrage van Ton Vogel hierover, hoofdstuk 8.

onderzoeken. Hij geeft daartoe opdracht aan de landelijk gerenommeerde restauratiearchitect van de Sint-Jan, Hendrik van Heeswijk. Behalve met de restauratie van de Sint-Jan en de Sint-Anthoniuskapel heeft Van Heeswijk onder andere naam gemaakt met de restauratie van het stadhuis van Middelburg. Zonder veel voorbehoud kondigt pastoor Sweens al in de kranten aan wat er staat te gebeuren. Hij meldt dat de kerk:

"zal worden afgebroken; slechts het hoogkoor met de sacristie zal blijven, terwijl de nieuwe gedeelten in denzelfden laat gotischen stijl zullen worden opgebouwd. De bedoeling van het kerkbestuur is een majestueus gebouw te doen verrijzen, Gode ter eer en de stad tot monumentale verfraaiing strekkend".²⁴

²⁴7 Maasbode, 19 november 1913.

7.19 | ↑
Plattegrond van de
kruiskerk van De Kroon,
na de vergroting van
de Sacramentskapel
in 1869, in rood
geprojecteerd op de
huidige plattegrond
met de kerk van Stuyt in
grijs.

7.20 | ↖
De Kruiskerk na de
verbouwing door De
Kroon, gezien vanaf de
toren van de Sint-Jan
omstreeks 1870. - BRON:
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH
0000040.

7.21 | *Het niet uitgevoerde plan voor de vernieuwbouw in neogotische stijl, met behoud van het oude koor, door Hendrik van Heeswijk, 1913-1914.* - BRON: RCE, AMERSFOORT.

Van Heeswijk tekent voor Sweens twee varianten van een plan om de kerk ingrijpend te herbouwen in neogotische stijl. Alleen het gotische hoogkoor, de sacristie en de pastorie zouden blijven en gerestaureerd worden opgenomen in het nieuwe kerkgebouw.

Plan A toont een ruime driebeukige kerk met een breed dwarsschip, zitplaats biedend aan 1050 parochianen (afbeelding 7.22). Naast het hoogkoor komt een sacramentskapel en aan de westzijde een sierlijke traptoren. Plan B heeft iets kleinere transeptarmen, een toegevoegde devotiekapel aan de westkant en biedt plaats aan 1025 personen (afbeelding 7.23). Van dit plan zijn ook de langs- en dwarsdoorsneden getekend, wat een goed inzicht geeft hoe de kerk er uit zou komen te zien (afbeelding 7.21). Echter beide plannen worden door het kerkbestuur te duur geacht.²⁵ Om de bouwkosten te drukken tekent Van Heeswijk nog een derde variant, plan C waarin veel meer van het oude schip met kap behouden blijft, maar dit mag

²⁵ Zie de bijdrage Ton Vogel, hoofdstuk 8.

niet baten (afbeelding 7.23). De prachtig uitgewerkte plannen van Van Heeswijk zijn, inclusief verschillende varianten, bewaard in het archief van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.²⁶

Ondertussen rijpt een plan om de oude kerk toch te verkopen en een heel nieuwe kerk aan de Vughterstraat te bouwen. Dit idee grijpt terug op een oud plan uit 1838, toen het parochiebestuur ook een nieuwe kerk met voorplein aan de Vughterstraat wilde bouwen. Heel vergelijkbaar is in 1914 het dan net gerealiseerde bouwplan van de architecten Jos Cuypers en Jan Stuyt voor de nieuwe Sint-Jacob, waar voor de nieuwe kerk een aantal huizen aan de Hinthamerstraat moeten worden gesloopt om ruimte te maken voor een nieuw plein.

Het lot van de oude kerk baart ondertussen zorgen, want de kunsthistorische waarde van vooral het hoogkoor en de pastorie wordt hoog

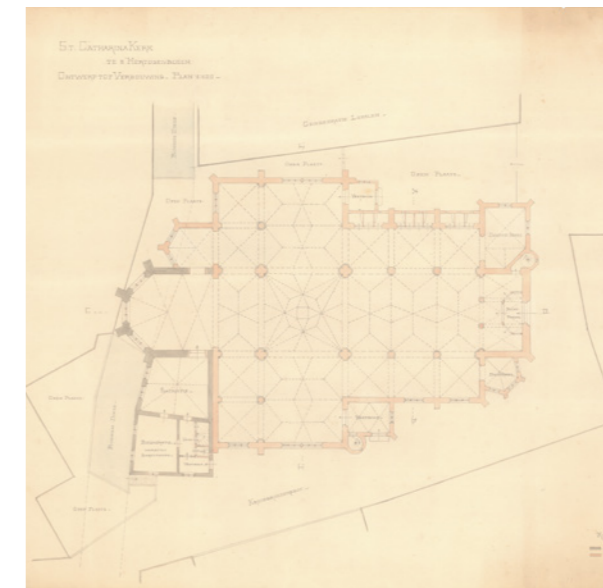
²⁶ Collectie RCE Amersfoort, documentnummers BT-019651, BT-020332, BT-007300.

aangeslagen. Het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen staat niet onwelwillend tot het idee om een restauratie te financieren, mocht er een andere bestemming voor de Kruiskerk worden gevonden. In de kranten wordt gespeculeerd en gediscussieerd over het geopperde plan voor het bestemmen als (Bisschoppelijk) Museum voor Kerkelijke Kunst. Het plan is zonder meer ambitieus en indrukwekkend. Het beoogde museum zal de collectie van het Bisschoppelijk Museum (nu in Museum Krona in Uden), de collectie middeleeuwse bouwfragmenten, afgietsels en modellen van de Sint-Jan (nu in Museum de Bouwloods) en de collectie van het Provinciaal Genootschap (nu in het Noordbrabants Museum) gaan bevatten. Als het Genootschap afhaakt omdat zij de middelen niet heeft, is het echter snel klaar met de plannen. Ook met de aankoop van panden langs de Vughterstraat loopt het spaak, want sommige eigenaren willen eenvoudig niet weg. Het kerkbestuur kiest daarom toch voor vernieuwbouw van de oude kerk en besluit daarvoor Jan Stuyt te benaderen.²⁷ Het betekent uiteindelijk de definitieve redding voor het gotische koor, de sacristie en de pastorie, na eeuwenlange dreiging van sloop.

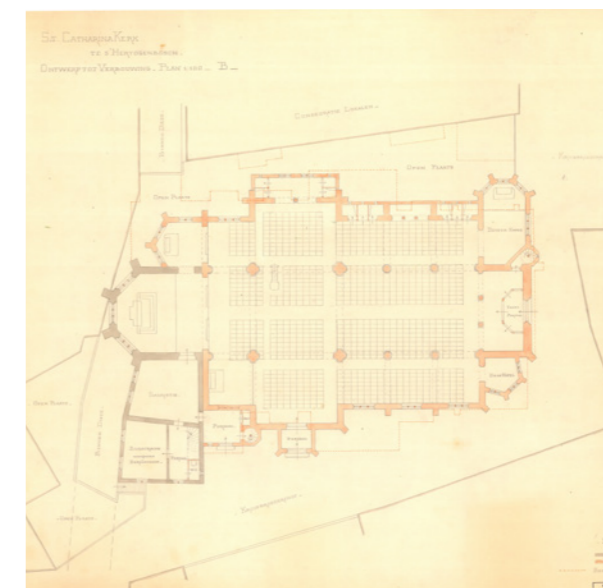
De afbraak van de middeleeuwse kap van het hoogkoor en het goedkoop oplappen van de zeventiende-eeuwse pastorie hebben Stuyt veel kritiek opgeleverd.²⁸ Maar dat staat in het niets tegenover de grote prestatie die de bouw van de huidige kerk mag worden genoemd; een architectonisch kunstwerk dat zijn gelijke niet kent in de Nederlandse architectuurgeschiedenis.

²⁷ Het bouwproces van de huidige kerk en de architect Jan Stuyt worden uitvoerig behandeld in een bijdrage elders in deze uitgave.

²⁸ Coster, (1917), 227-234 en de repliek van Stuyt; Stuyt, (1917), 283-284.

7.22 | *Hendrik van Heeswijk, plan A voor de vernieuwbouw 1913-1914. Het grijze deel wordt niet gesloopt.* - BRON: RCE, AMERSFOORT.

7.23 | *Hendrik van Heeswijk, plan B voor de vernieuwbouw 1913-1914. Niet uitgevoerd.* - BRON: RCE, AMERSFOORT.

De jaren 1913-1921: de bouwheer aan het woord

TON VOGEL

De Z. E. Heer A. Sweens, pastoor van de Kruiskerk van 1910-1921, schreef zijn Memoriale.¹ In dit archiefstuk memoreert de pastoor de belangrijkste gebeurtenissen binnen zijn parochie, met name over de nieuwbouw, maar ook politieke en maatschappelijke omstandigheden komen aan de orde. We laten hem hier aan het woord, omdat de problemen van die tijd en de bouw van de Sint-Cathrien zo helder aan het licht komen. Hier volgt de woordelijke tekst van de bouwheer, pastoor Sweens.

Wetenswaardig is ook wat de betrokken J.J.M. Sicking (hij was kapelaan van 1928 tot 1932) in 1978 schreef over de gang van zaken betreffende de werkzaamheden anno 1916. Zijn brief voegen we toe.

1913

“Van 2 tot 6 Jan. werd er in de kerk een Triduum gehouden voor de leden van het Jongenspatronaat. De predicatiën werden gedaan door den Eerw. Pater Innocentius O. Cap. Het Triduum werd geopend op 2 Jan.’s avonds 7½ u. met Lof en preek. Vrijdags en Zaterdags na de Mis van 6½ u. korte preek; ’s avonds 7½ u. Lof en sermoen. ’s Zondags heeft de Eerw. Pater onder de Hoogmis gepreekt over het nut der Patronaten, ook biecht gehoord. ’s Avonds om 7½ u. sermoen voor de leden van het Groot Patronaat. Op 6 Jan. om 7 uur H. Mis met korte toespraak en Alg. H. Communie. Onder

de H. Mis voerde de zangvereniging van het Jongenspatronaat enige gewijde gezangen uit. Na de H. Mis ontvingen zij een gemeenschappelijk ontbijt in de lokalen van het Meisjespatronaat door de mildheid van den Heer E. de Heusde v.d. Sluijse. ’s Avonds om 6 uur plechtig Lof met preek en opdracht. Ook ik heb een woordje gezegd.

In het jaar 1913 zijn de nieuwe privaten in de pastorie aangebracht. Het werk is verricht volgens bestek van W. v. Aalst, architect, het metselwerk gemaakt door H. v. Doremalen, de closets en waterleiding geplaatst door Govers van Lith. Het werk heeft gekost f. 1590,-

In hetzelfde jaar is de pastorie van buiten geverfd.² Het werk is na inschrijving gegund aan Berendsen voor de som van f. 125,-.

Bij de herstellingen in de kamer van de pastoor is de vloer uitgebroken en vernieuwd; de wandschilderingen van A. v. Straeten zijn weggenomen en door gewoon behangsel vervangen, verkocht voor f. 400,-. Later in het bezit van den Heer Smit van Gelder te Bennebroek. Twee hardstenen vazen staande op de poort van den tuin van Verhoeven verkocht voor f. 225,-.

Een der schilderijen in de kerk voorstellende Maria Magdalena, de voeten van Jezus wassende, geheel op nieuw doek gebracht en gerestaureerd door den heer H. Cordemons de Bruijne te Brussel voor de som van f. 368,62 alles inbegrepen.

¹ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 149: Memoriale 1892-1966.

² De pastorie was in de Vughterstraat nr. 98, de huizen De Ossehuit en 't Zwart Beerke.

8.1 |
Noodkerk Sint-Cathrien
in het jongenspatronaat
in 1916. Het oude
hoofdaltaar is opnieuw
gebruikt. - BRON: PAROCHIE-
ARCHIEF SINT-CATHRIEN, INV.
NR. 100.

Op den 16de Aug. 1913 ontving de Pastoor van Mej. Dorothee van Beugen de som van tienduizend gulden voor het bouwen van een nieuwe kerk. Deze vorstelijke gift werd gegeven uit piëteit voor haar overleden vader Petrus van Beugen, die vóór juist 100 jaar, 16 Aug. 1813 was geboren.

Van 30 Oct. tot 2 Nov. werd er in alle parochiekerken der stad en bij de Eerw. Paters Capucijnen (niet bij de Eerw. Paters Redemptoristen) een Triduum gehouden tot plechtige viering van het Jubilé, door Z. H. Pius X uitgeschreven bij gelegenheid van het 16e eeuwfeest van het Edict van Milaan door Keizer Constantijn. In deze kerk werden de oefeningen gegeven door den Eerw. Paters Josaphat en Marinus, O. Capuc. Op vrijdag 31 Oct. werd gepreikt na de eerste en de laatste Mis, op zaterdag 1 Nov. en zondag 2 nov. onder de drie gestelde H. H. Missen en 's avonds om half acht. Zondag 2 Nov. om half acht 's avonds werd

het Triduum met de Pauselijke zegen gesloten. Maandag 3 Nov. onder de solemne³ H. Mis hield de E. P. Marinus nog een korte predicatie over de gelovige zielen. Biecht werd gehoord door de twee E.E. Paters en door de geestelijken van de parochie. De mensen kwamen goed op, vooral des avonds. De Paters ontvingen als honorarium f. 25,-. De koster voor zijne moeite f 5,-."

1914

"In dit jaar ben ik begonnen gelden in te zamelen voor de restauratie van den oude, of voor den bouw van een nieuwe parochiekerk. Deze collecte is voortgezet door de H. H. Kerkmeesters bij gelegenheid van mijn zilveren Priesterfeest. De namen degenen die bijgedragen hebben, volgen hieronder.⁴ Intussen hadden wij den Heer H. v.

³|8 plechtige

⁴|8 Twee foliovenen met namen en geldbedragen volgen inderdaad; hier weggelaten.

Heeswijk, architect belast met de restauratie der Kathedraal, opgedragen ons een advies uit te brengen, of en in hoever de bestaande kerk kon gerestaureerd worden, daar wij meenden dat dit de voordeligste weg zou zijn. De Heer van Heeswijk leverde ons een dubbel plan van restauratie der bestaande kerk in, volgens welk het priesterkoor en de kosterwoning zou behouden blijven, en de kerk in den stijl van het priesterkoor geheel nieuw zou worden opgetrokken. De kosten van het grootste plan (vijf beuken) werden geraamd op f. 135.000.= ; die van het kleinste plan (drie beuken) op f. 126.000,=. (beide: behalve banken, licht en centrale verwarming). Deze begroting kwam ons te hoog voor.

Intussen werd op initiatief van den Heer D. v. Kolcker, directeur van het Stolk-museum te Haarlem, het idee geopperd de oude kerk te verkopen als Bisschoppelijk museum voor Kerkelijke Kunst, en de parochiekerk in de Vughterstraat te bouwen. Dit plan werd èn in de parochie èn in de dagbladen zeer toegejuicht, doch de vraag, tot nu toe niet opgelost, hoe aan de koopsom te komen?

Op 15 Juni vierde ik door Gods genade mijn zilveren Priesterfeest. Om 9 uur droeg ik aan het rijk versierde altaar een solemnele H. Mis van dankzegging op. Om 12 uur was er receptie in de pastorie, waarvan zeer druk gebruik werd gemaakt en waarbij door Mej. Johanna de Heusde v.d. Sluijse, geb. Vermeulen een som van f. 7000,= te mijner beschikking werd gesteld voor een hoogaltaar in de nieuwe kerk. 's Namiddags om 5 uur Lof. Op dien dag werd ik ook gehuldigd in de parochiale jongens- en meisjesschool. Van de weesmeisjes ontving ik zes superpli's voor de misdienaars; van de zusters van het Weeshuis een witzijden velum voor de lezenaar voor het Epistel- en Evangelieboek.⁵

27 Juli verklaarde Oostenrijk den oorlog aan Servië naar aanleiding van den, met Servië's medeplichtigheid, te Serajevo op 28 Juni gepleegde moord op de Oostenrijkse aartshertog troonopvolger Frans Ferdinand en zijne gemalin Sophie, hertogin van Hohenberg. Hierop volgde zeer spoedig de oorlogsverklaring van Duitsland aan Rusland en Frankrijk en van Engeland en België aan Duitsland.

In ons land werd de mobilisatie van militie en landweer bevolen; en dientengevolge werden in onze stad op 1 Aug. circa 4000 man ingelegerd. Het Jongenspatronaat en de Jongensschool werden door de soldaten ingenomen. In de pastorie werd kolonel de Bock ingekwartierd. Zij vertrokken naar het Zuiden op 12 Aug.

20 Aug. des morgens 1.20 u. sterft Paus Pius X aan een aanval zijner hartkwaal, waarschijnlijk ten gevolge van den uitgebroken Europese oorlog. Op dinsdag 1 Sept. werd in deze kerk ene plechtige uitvaart voor zijne zielenrust gehouden.

Op Maandag 31 Aug. gingen de Kardinalen in het Conclaaf en kozen Donderdag 3 Sept. tot Paus den Kardinaal Giacomo della Chiesa, aartsbisschop v. Bologna die de naam aannam van Benedictus XV.

Op 8 October kwam hier een menigte vluchtelingen uit Antwerpen en omstreken aan, die voor de Duitsers waren gevlucht. Zij werden aan het station gevoerd en in verschillende lokalen ondergebracht; o.a. ook hier in het Jongenspatronaat 2e afd.

Ook vele particulieren namen ter liefde Gods of tegen betaling vluchtelingen op."

⁵|8 Het weeshuis in de Keizerstraat.

1915

"In de vergadering van 1 Sept. besloot het Kerkbestuur in beginsel over te gaan tot de verbouwing der kerk volgens de plannen van den architect Jos Stuyt te Amsterdam.

Van 29 Sept. tot 3 Oct. werd er in de kerk een Triduum gegeven door den Eerw. Pater Hanrath C.Ss.R. Elke avond te half acht preek.

Op 29 Sept. trad de nieuwe koster Frans Schippers in functie. De vorige koster Fr. de Bruijn werd door het Kerkbestuur besteed in het Loyersgasthuis alias De Twaalf Apostelen voor de som van f. 400.⁶ Zijn zuster werd geplaatst in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis in de Hinthamerstraat voor f. 750 waarvan de helft werd gestort door de kerk, de andere helft door G. v. Genabeek.

Op 22 Nov. besloot het Kerkbestuur het werk van den herbouw der kerk ter hand te nemen volgens de plannen van den architect J. Stuyt te Amsterdam. Op 29 Dec. had de aanbesteding plaats; de laagste inschrijver was de Heer A. J. Aengenendt te 's-Hertogenbosch voor de som van f. 88.080; behalve het monierwerk voor het gewelf van de koepel, schip en transept, dat werd aanbesteed aan Stulemeijer te Breda voor f.12.611.⁷

Op 4 Jan. 1916 werd het werk gegund aan voormelde Aengenendt."

1916

"Op 10 Jan. deed de Pastoor een plechtige gezongen Mis aan het Hoogaltaar om de zegen Gods over den bouw af te smeken. Onmiddellijk daarop begon de ontruiming der kerk en de inrichting van de noodkerk in het nieuw gebouw in het Jongenspatronaat 1e afd. door den timmermansbaas H. Hanssen. Zondag 16 Jan. werd voor het eerst dienst gedaan in de noodkerk.

⁶18 Sint Jorisstraat 72.

⁷18 Monierwerk is betoncementbouw, met gevlochten ijzerwerk, genoemd naar de Fransman Monier; hij leefde van 1823-1906.

Over het algemeen waren de mensen weer tevreden.

17 Jan. begon de aannemer Aengenendt met het gedeeltelijk slopen van de kerk.

Het monierwerk (gewelf van koepel, schip en transept in gewapend beton, ook de vloer van den kelder, de beide hoofdportalen en de biechtstoelen) aan de Firma F.J. Stulemeijer en Co. te Breda voor de som van f. 12611. De installatie voor electrisch licht aan de NV. Electrotechnisch Ingenieurs- en Installatiebureau v/h/ B.L. Vogels/Dathain (?) te 's- Gravenhage voor f. 2450.

(Daar de firma Vogels steeds draalde met het tekenen van het contract, later de aannemingsom verhoogde tot f. 3175 heeft het Kerkbestuur de electrische installatie opgedragen aan de Maatschappij Electra te Vlissingen voor de som van f. 2985 hierbij inbegrepen de lampen). Centrale Verwarming met hete luchtverwarming aan Ingenieursbureau Frits Beukers te Schiedam voor f. 2100.

Op 3 Mei had met verlof van Z.D.H. Mgr. W. v.d. Ven⁸ de plechtigheid der eerste steenlegging plaats. Om 10 uur werd door de Pastoor een plechtige H. Mis in de noodkerk opgedragen: dan volgde om 11 uur de plechtigheid, welke werd bijgewoond door de Kerkmeesters, het Dagelijks Bestuur der Stad, de geestelijken, de architect Jan Stuyt, de opzichter Chr. Verhoeff, de aannemer A. J. Aengenendt, en talrijke parochianen en belangstellenden.

De pastoor hield kort tevoren een korte toespraak, daarna werd in de steen een oorkonde verborgen; de kerkelijke plechtigheden hadden plaats volgens het Rituale Romanorum. Na de plechtigheid werden de geestelijke en wereldlijke autoriteiten op de pastorie genodigd, waar de erewijn werd geschonken en toespraken werden gewisseld. Des middags had in de pastorie een intiem diner

⁸18 Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid.

8.2 | De koepel in de steigers in 1916. - BRON: PAROCHIE-ARCHIEF SINT-CATHRIEN, INV. NR. 98.

plaats, waarop waren genodigd de Kerkmeesters, de Architect, de vader van de pastoor, en de Eerw. Heeren L. Simonis, oud kapelaan en F. Dekkers, Rector in de Postelstraat. Het bouwterrein was met groen en vlaggen versierd, en het heerlijkst weer begunstigde de plechtigheid.

Copie van de oorkonde, die in een looden bus gesloten, in den eersten steen is verborgen:

In den Naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes, Amen.

Op heden den feestdag van den Heiligen Paus Alexander den Eersten, van het jaar Onzes Heeren negentienhonderd en zestien, het tweede jaar der regering van Z. H. den Paus Benedictus XV, toen Hare Majesteit Wilhelmina Koningin der Nederlanden was, en Zijne Doorl. Hoogw.

Mgr. W. v.d. Ven den bisschoppelijken zetel van 's-Hertogenbosch bekleedde, terwijl Monseigneur Arnold Frans Diepen coadjutor van het Bisdom was en Jhr. P.J.J.S.M. van der Does de Willebois Burgemeester der stad, is voor deze vernieuwde St. Catharinakerk de eerste steen gelegd door den Zeereerwaarde Heer Pastoor der parochie Alexander Franciscus Maria Sweens, in tegenwoordigheid van de Weleerwaarde Heeren Kapelaans W.J. van Kessel, J.L.J. Tervooren en H.F. Heezemans, het Parochiaal Kerkbestuur Louis van Gulick, Frans van Heeswijk, Eduard de Heusde van der Sluijse, en Frans Rouppe van der Voort, den bouwmeester, aannemer, opzichter en vele belangstellenden ten blijke waarvan deze oorkonde is onderteekend. (volgen de onderteekeningen)."

8.3 | De Sint-Cathrien in 1917.

- BRON: PAROCHIE-ARCHIEF
SINT-CATHRIEN, INV. NR. 99.

8 juni: Bij het afbreken der kerk bleek dat de Westelijke gevel van de kerk met de zich daarbij aansluitende muurvakken ten Noorden en ten Zuiden bouwvallig waren waardoor deze moesten worden neergehaald. Daarenboven moesten op alle punten de funderingen dieper gegraven worden tot den vasten bodem, dus 4.30 – peil. Dit alles met nog enige bijkomende zaken veroorzaakte een vermeerdering van de aannemingsom f. 14.990,88.

In de vergadering van 10 Juli werd besloten het orgel vooraan in de kerk te brengen in den absis van het priesterkoor. Aannemingsom f. 2.330,80. Het beschilderen van den koepel opgedragen aan den schilder Jan Oosterman te Blaricum voor f. 4.000, begonnen 27 Juni 1917, voltooid 10 Oct.

In Sept. werden aanbesteed de banken voor de nieuwe kerk. Het maken, leveren en in de kerk opstellen van 31 eikenhouten banken type A. met vaste zittingen, 15 eikenhouten banken type B. met draaiende zittingen, 4 eikenhouten voorschotten, waarvan 2 met draaiende zittingen, het veranderen van een bank met vaste zitting, en het veranderen

van een bank met draaiende zittingen, de banken met draaiende zittingen en de 4 voorschotten te bekleden met trijfstof volgens aangegeven monster enz. Hierop werd ingeschreven door L. Marijnen Lemmeren:
f. 6.548; A.J. Aengenendt f. 5.574; H. Hansen f. 5.300; W. van Nunen f. 5247,60; M.v. Bokhoven f. 4.475; Gebr. Koenders Enschede f. 4.439; Jac. v. Groenendael Breda f. 4.325. Het werk is aan den laatste gegund."

1917

"1 Maart werd het kruis op de koepel geplaatst.

16 Aug. 8½ uur des morgens stort het gewelf der zijkapel aan de zuidzijde van het priesterkoor in. De gewelfmaker Van Baast uit Vught, die op het gewelf nog enig werk te doen had, waagde zich op het gewelf (dat nog geen 14 dagen oud was), dit bezweek. Van Baast kwam er af met een breuk van zijn linkerarm, drie werklieden die onder in de kapel aan het werk waren, werden licht gekwetst.

Dit jaar zijn hier in navolging van Roermond volksretraites gehouden voor het mindere volk in afzonderlijke lokalen. Van 1 tot 5 Aug. voor de mannen van den Vughterdijk in een lokaal van de sigarenfabriek van den Heer Henri de Leeuw, deelnemers 48. Van 15 tot 19 Aug. voor de vrouwen van dezelfde wijk: deelnemers 68. Van 29 Aug. tot 2 Sept. voor de mannen van den Uilenburg-Molenstraat-Gasthuispoort-Walpoort-Uilenburgstraatje-Berewoutstr.-Achter de Boomgaard: in het Meisjespatronaat: deelnemers 53; voor de vrouwen van 5 tot 9 Sept. deelnemers 92.

Het uurwerk in de kerk is geplaatst door Eijsbouts te Asten van 12 tot 18 Nov. De klok in het torentje boven den koepel draagt het opschrift: Alexius et Petrus Petit me fuderunt anno 1759. Joanni Hendrico van Heurn Anno 1759.

De nieuwe klok is in gebruik genomen op 21 December 1917 te 7 uur 's avonds met een plechtig Lof waarbij Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen en bijna de gehele geestelijkheid der stad tegenwoordig waren. Bij gebreke aan electrisch licht van wege de stad werd de electrische stroom voor het licht geleverd door een gasmotor en dynamo gekocht van de Deuts gasmotorenfabriek te Amsterdam. Het resultaat van de eerste bankenverpachting op 19 Dec. en de stoelenverpachting van 26 Dec. ging alle verwachtingen te boven."

1918

"23 April diende Mgr. A. F. Diepen in deze kerk het Vormsel toe aan 459 kinderen.

Den 13 Mei feestdag van den H. Servatius, werd de nieuwe kerk door Z. D. H. Mgr. Arnold Frans Diepen, titulair Bisschop van Danaba, en Coadjutor van Mgr. v.d. Ven plechtig geconsacreerd. De plechtigheid begon 's morgens om 7½ uur; de consecratie was geëindigd een kwartier vóór elf uur; de daarop volgende Pontificale Mis, eveneens door Mgr. Diepen opgedragen, was geëindigd om 12 uur.

Bij de consecratie assisteerden: Diaken F. Dekkers; subdiaken L. Simonis; caereoniarius N. van Riel, secretaris van den Bisschop; de mitra W. Timmermans; de baculo A. Spolders; ad aquam benedictam A. Smits; crucifer W. Mutsaers, secretaris van den Bisschop; ad reliquias P. Manders en A. Smits; cantores J. Tervooren en H. Heezemans.⁹

⁹8 Respectievelijk: ceremoniemeester; voor de mijter; voor de staf; voor het wijwater; als kruisdrager; voor de relikwieën; als voorzangers.

Bij de Pontificale Mis assisteerden: H. Adelmeijer, plebaan, als presbyter assistent; diaken: pastoor A. Sweens (scriptor hujus), subdiaken L. Poell, pastoor Gemert: eerste ceremoniarius N. v. Riel; 2e caeremoniarius kapelaan P. Manders; de libro A. Spolders; de candela W. Timmermans; de baculo W. Mutsaerts; de mitra L. Simonis; turiferarius J. Sicking ceroferarius W. v. Kessel en J. Tervooren; de gremiali et de ampullis A. Smits.¹⁰

De plechtigheid werd bijgewoond door het Gemeentebestuur: F. van Lanschot burgermeester, A. Jansen wethouder, J. Scheffers wethouder, Th. Pels secretaris. Wethouder F. v. Meerwijk was als kerkmeester tegenwoordig. Om 1 uur was het diner bij den Pastoor (ondanks de ongunstige omstandigheden van den oorlog) waarbij ook den burgermeester tegenwoordig was.

11 Nov. Om 5 uur des morgens is na een oorlog van ruim 4 jaar de wapenstilstand tusschen Duitsland en de geallieerden getekend, welke wapenstilstand om 11 uur intrad. Daags te voren was de Duitse Keizer als vluchteling bij Eijsden over de grens gekomen en op kasteel Amerongen geïnterneerd.

Daar in Duitsland en Oostenrijk de vorsten werden afgezet en de republiek geproclameerd, raakten de sociaal democraten ook hier in gisting. Mr. Troelstra, hun leider, kondigde aan, dat zij voornemens waren overal soldaten- en arbeidersraden in te stellen, de regering af te zetten en de Koningin van den troon te stoten. Er ontstond grote beroering in het land. De ordelievende partijen besloten de revolutie met geweld te keren. Hier werd op 14 Nov. een reuze meeting gehouden in het Concertgebouw waar werd besloten tot oprichting ener gewapende burgerwacht.¹¹ 1100 à 1200 personen lieten zich inschrijven. Omtrent

¹⁰|8 Scriptor hujus = schrijver dezes; de libro = voor het Boek; de candela = voor de blaker; de baculo = voor de staf; de mitra = voor de mijter; turiferarius = wierookdrager; ceroferarius = voor de heilige olie; de gremiali et de ampullis = voor de schootdoek en de ampullen.

¹¹|8 Jan Heinsstraat.

dezelfde tijd heerste hier ook, gelijk in verschillende plaatsen van het land, een besmettelijke ziekte, de Spaanse griep: vooral gevaarlijk wanneer er longontsteking bijkwam.

30 Nov. werd onze stad vereerd met een bezoek van H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder. Om 3 uur défilé van corporaties voor het Stadhuis: 5 uur receptie bij de Ill. L. Vr. Broederschap.”

1919

“Op 28 juni, juist 5 jaar na den te Serajevo gepleegde moord op den Oostenrijkse Aartshertog Ferdinand en zijne gemalin, te 3 uur namiddag werd te Versailles de vrede tusschen Duitsland en de Entente getekend. Hoe lang zal hij duren?”

1920

“17 Oct. werd hier opgericht de vereniging ‘De Jonge Werkman’, bestemd voor de jongens van 14-18 jaar uit de laagste volksklassen, die niet geschikt, want te min, zijn voor het Patronaat. Tevoren waren zij door een Triduum, onder leiding van Pater Emilius O. Cap. voorbereid.

Dit Triduum werd gehouden in de bovenzaal van het Jongenspatronaat Ite afd.: 80 namen er aan deel. 's Morgens te 7 uur H. Mis waaronder de Pater sprak. 's Avonds te 7 uur Lof, waarna preek. Daarna gemoedelijke gesprekken in de benedenzaal. Zaterdag 16 Oct. gingen zij te biechten. Zondag 17 Oct. algemene H. Communie aan het altaar van het H. Hart. Daarna werd in den vergadering van 12 uur de vereniging opgericht: 90 traden toe. Directeur: A. H. Beijer, kapelaan. Zij zijn verdeeld in 4 secties, die beurtelings elke week een bijeenkomst hebben.

Van 23 October tot en met 2 Nov. werd hier de H. Missie gegeven. Tevoren waren in elk huisgezin zeven maal Missiebladen verspreid om de mensen tot bijwoning der Missie voor te bereiden. Er werden 1450 Missiebladen telkens uitgedeeld. De kosten hiervan waren f. 133,50. De Missie werd gepredikt door de eerw. Paters Redemptoristen: van Ogtrop, Croonen, Aug. Rottier en W. Duijnste. Elke avond werden twee avondpreken gehouden, te 6½ en 8½ uur. 's Zondags te 6 en 8 uur. 's Morgens drie onderrichtingen: onder de H. Mis van 6 en 7 uur; na de H. Mis van 9 uur. 's Zondags 24 Oct. te 3 uur conferentie voor de gehuwde mannen; 's Maandags 3 uur idem voor de gehuwde vrouwen; beide goed bezet. Dinsdag 8 uur algemene H. Communie voor de kinderen van de 4 eerste leerjaren. Woensdag 7 uur plechtige Alg. H. Communie voor de kinderen van het 5e en 6e en 7e leerjaar. Donderdagavond preek en ereboete aan het H. Sacrament. 40 kinderen, (20 jongens en 20 meisjes) van de armen en de rijken kwamen in het priesterkoor. Zeer indrukwekkend.

Maandag 1 Nov. 3 uur plechtige kruisplanting. Het kruis werd gedragen door Mr. R. Tilman, Jhr. Mr. Gijsb. de Kuijper, H. de Leeuw, H. Adelmeijer, Joh. Schute, Jos. Meijring, L. Lobach, P. Bolsius. De kerk was stampvol. 1 Nov. 's avonds tweemaal Mariapreek. De feestverlichting was voor het eerst aan; voldeed magnifiek. De collecte bracht op f. 715,78½. Pater de Swart hielp met biecht horen. In deze kerk werden 3204 biechten gehoord; 84 non-paschantes. Bij de Capucijnen 3060 biechten, 60 non-paschantes.¹² Wij deelden ruim 7000 H. Communies uit. De oefeningen werden zeer druk bezocht; vooral des avonds. De mensen waren over de Missie buitengewoon tevreden. De Paters ontvingen voor honorarium f. 100. De koster fooi: f. 15. De pastoors hadden als vergoeding voor het onderhoud der Paters aangevraagd f. 4. per dag en per persoon.”

¹²|8 Ze hadden zich niet aan de kerkelijke paas-voorschriften gehouden.

DE VERNIEUWDE ST. CATHARINA OF KRUISEKERK TE 'S-HERTOGENBOSCH. Van de oude kerk zijn alleen het hooggotische priesterkoor en de beide transepten behouden gebleven. De koepel, in gewapend beton uitgevoerd met 29½ M. in middellijn, de grootste van Nederland. 1875.

1921

“7 Jan. heeft Mgr. Diepen¹³ toegestaan: 1e dat voor de naderhand in te schrijven leden van de ‘Broederschap der gelovige zielen’ slechts één H. Mis worde gelezen; 2e dat voor de gelezen H. Missen, hetzij voor ieder lid na den dood, hetzij voor alle leden te samen, voor zover die op een gesteld uur in de parochiekerk worden gelezen f. 2,50 stipendium worde berekend; 3e dat voor de maandelijke gezongen Mis (of met zang) voor alle overleden leden f. 4. stipendium worde berekend; 4e dat het aan de kerk toekomende deel der gelden bedrage de helft van hetgeen er overschiet na aftrek van de stipendia der gezongen Missen, en der voor een overleden lid gelezen Missen. Het oorspronkelijk stuk ligt in het archief.”

8.4 |

Krantenfoto uit 1925.

- BRON: PAROCHIE-ARCHIEF
SINT-CATHRIEN, INV. NR. 99.

¹³|8 Bisschop van 's-Hertogenbosch van 1919 tot 1943.

Hier eindigt plots het verslag van Pastoor Sweens en nu volgt de reden die vermeld wordt door zijn opvolger, Pastoor A. J. Lange: *“Met ingang van 4 Maart werd Pastoor Sweens overgeplaatst, als President van het Groot-Seminarie te Haaren en werd Pastoor Lange, sinds 1919 pastoor te Bladel, aangesteld als Pastoor van St.-Cathrien te 's Bosch”.*

P.S. : Bouwpastoor A. Sweens van de Sint-Cathrien is een gewelddadige dood gestorven: Op 2 februari 1945, op de feestdag van Maria Lichtmis, ging Mgr. A. Sweens voor in de mis, in de kapel van Huize Mariëngaarde te Tilburg. Om 08.55 uur vernielde een ‘vliegende bom’ van de Duitsers, die nog stand hielden aan de overkant van de Maas, het grootste deel van die kapel en kwamen tweeëntwintig personen om het leven, waaronder de oud-pastoor.

EEN BRIEF VAN OUD-KAPELAAN (1928-1932) J. J. M. SICKING

Op 9 juli 1978 schreef J. J. M. Sicking een brief aan de pastoor van de Sint-Cathrienparochie, Bernard Speekenbrink. Daarin vermeldt hij interessante ervaringen over de tijd dat hij kapelaan was in de parochie. Hij schreef omdat hij contact had gehad met mejuffrouw Marijnen, uit de Vughterstraat. Deze dame dacht dat pastoor Speekenbrink moeite had met het vaststellen van de ouderdom van de kerk. Sickings handschrift is goed te volgen.¹⁴ (Het was pastoor Van Welie die de bouw van een nieuwe kerk aan het voorbereiden was, aangezien de oude kerk veel kostbare reparaties vroeg. Hij meende dat de nieuwe kerk aan de Vughterstraat moest gebouwd worden.)

“Daartoe kocht hij de huizen langs de pastorie stadwaarts. Het was geen slecht idee, want achter deze panden was de Dieze overkluisd en kwam men op het oude kerkhof van de Kruiskerk wat later een bloemisterij was geworden (op een pad waren nog grafstenen benut. Sint-Cathrien had dit kerkhof dat een doorn was in het oog van het Kerkbestuur van de Sint Jan, dat een monopolie wilde hebben. Sint-Cathrien gaf toe omdat Sint Jan eindelijk de parochie-grens die nota bene door de St. Jorisstraat liep, naar de Wolvenhoek wilde verleggen. Dit was de voorwaarde!)

Pastoor Sweens wilde in eerste instantie dit plan overnemen, maar mevr. Verhoeven, de echtgenote van de baas van de bloemisterij kwam bij hem huilen en daar kon de gevoelige Sander Sweens niet tegen. En toen dan ook de aan de kerkmeester Frans van Meerwijk verwante architect Stuit, met het plan kwam om de kerk zó te verbouwen, dat vooreerst het gotische achterstuk bewaard zou blijven, - en dat nog enkele muren zouden kunnen blijven staan en dat de kostbare schilderijen van Verhagen, die volgens het Kerk-Archief indertijd van de Abdij van Averbode waren overgenomen tegen betaling in geld en ... tulpenbollen (!) een goede plaats zouden krijgen. Dit laatste werd slecht verwezenlijkt, want, hingen deze schilderijen in de oude kerk tussen de ramen, zodat ze goed zichtbaar waren, nu kwamen ze onder de ramen te hangen, zodat ze een slechte belichting kregen. Met de muren ging het niet zoals men gehoopt had en niet enkel moest er meer dan verwacht was gesloopt worden, maar ook moest de gehele kerk in verband met wat aan oude muren bleef staan, van buiten bepleisterd worden. En van het gotische stuk is voor de voorbijganger weinig te zien.

Gelukkig hielden de kapelaans van Kessel en Hezenmans de pastoor tegen, toen hij, om de koepelbeschildering en die van het priesterkoor betaald te krijgen, een of meer schilderijen aan Oosterman wilde verpatsen. De kerk bleef met zware schulden achter.”

¹⁴ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien inv. nr. 86, Brieven van J.J.M. Sicking 1978.

Jan Stuyt en de bouw van de Sint-Cathrien

TOINE JANSSEN

INLEIDING

Rond de vorige eeuwwisseling (1900) heerste er een ware bouwkoorts in 's-Hertogenbosch. Parochies en kloosters maakten volop plannen voor nieuwbouw van kerken, kloosters, patronaten, scholen en ziekenhuizen.

In de veertiger jaren van de negentiende eeuw hadden drie parochies in de stad nieuwe waterstaatskerken gebouwd. Na de herwonnen geloofsvrijheid aan het eind van de achttiende eeuw manifesteerden zij zich voor het eerst in het openbaar. Parochies waren minder kapitaalkrchtig en gebonden aan de voorschriften van het ministerie van Waterstaat en dus waren deze kerken doelmatig gebouwd en aan de buitenkant zeer sober. Doordat ze alle drie ingebouwd waren tussen bestaande bebouwing, vielen ze nauwelijks op in het stadsbeeld. Ook op de bouwkundige kwaliteit viel wel wat af te dingen.

Na het vertrek van de Fransen in 1813, werd het Koninkrijk der Nederlanden opgericht, onder leiding van koning Willem I. De achterstelling van de katholieken werd weliswaar niet teruggedraaid, maar het tijdperk van 1813 tot 1848 kenmerkte zich op bestuurlijk gebied door 'restauratie' van de periode van voor de Franse revolutie. De elite, die het tot die tijd voor het zeggen had, probeerde haar macht te herstellen. Het verzet daartegen leidde in enkele landen, waaronder Frankrijk, tot een nieuwe revolutie tegen de gevestigde macht.

In Nederland wist Thorbecke dit te voorkomen door het opstellen van een nieuwe Grondwet in 1848. Hierin werd vastgelegd dat de staatsburgers godsdienstvrijheid kregen. De gelijkberechtiging van de katholieken werd in de wet vastgelegd.

Onder die omstandigheden benoemde Paus Pius IX in 1853 vijf nieuwe bisschoppen in Nederland. Deze organiseerden, samen met de clerus, voortvarend de inrichting van het kerkelijk leven. Mgr. Joannes Zwijsen nam in het Bossche diocees het herstel van het kerkelijk leven krachtig ter hand. Overal in het bisdom werden nieuwe parochies, kloosters, scholen en patronaten opgericht.

KERKENBOUW

De opmerkelijkste kant van het nieuwe elan van de katholieke kerk is de kerkenbouw geweest. Tussen 1850 en 1900 werden er in Nederland zo'n 800 kerken gebouwd. Die enorme bouwactiviteit vond haar weerklank in de neogotiek. Deze stijl deed zich voor als de 'katholieke' stijl bij uitstek. Geen dorp of stad ontkwam aan de bouw van een neogotisch kerkgebouw, klooster, kapel of school, waarmee de herwonnen geloofsvrijheid prominent aan de buitenwacht geëtaleerd werd. Toch ging deze neogotische bouwwoede in de tweede helft van de negentiende eeuw grotendeels aan 's-Hertogenbosch voorbij. Alleen de Sint-Josephkerk uit 1859 van de paters redemptoristen aan de Sint-Josephstraat herinnert ons aan die periode.

9.1 | De Sint-Jacobskerk van de architecten Jan Stuyt en Jos Cuijpers, 1905-1907.

De grote bouwactiviteit van de tweede helft van de negentiende eeuw werd door de kerkelijke overheid geleid. De controle die het Ministerie van Eredienst en het Departement van Waterstaat in de eerste helft van de negentiende eeuw op de kerkbouw had uitgeoefend maakte plaats voor een controle door het bisdom. In 1853 vaardigde Mgr. J. Zwijsen 'het Algemeen Reglement voor Parochiale Kerkbesturen' uit, waardoor deze rechtspersoonlijkheid kregen, maar ook verantwoording verschuldigd waren aan de bisschop. Bij een voorgenomen bouwplan

moest het bestek, de begroting en het bouwplan ter goedkeuring voorgelegd worden aan de bisschop. Die toetste de plannen op hun haalbaarheid.

Mgr. J. Zwijsen was niet geïnteresseerd in kunst en stijlproblemen, maar benadrukte vooral degelijkheid en doelmatigheid van het gebouw. Architecten die uit het bisdom 's-Hertogenbosch afkomstig waren, genoten de voorkeur. De wijze van financiering was het allerbelangrijkste.

Een doelmatig kerkgebouw tegen zo gering mogelijke kosten was het ideaal van bisdom, pastoor en kerkbestuur. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd voor bouwkundigen en opdrachtgevers de neogotiek een vanzelfsprekendheid.

CUYPERS EN ALBERDINGK THIJM

De centrale figuur in de tweede helft van de negentiende eeuw bij deze bouwwerkzaamheden was Pierre J. H. Cuypers (1829 – 1921). Architect Cuypers uit Roermond bond in de jaren vijftig van de negentiende eeuw samen met Joseph Alberdingk Thijm, hoogleraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam in esthetiek en kunstgeschiedenis, de strijd aan met de 'klassiek geschoolde' architecten uit de eerste helft van de negentiende eeuw, die vooral neoclassicistische gebouwen ontwierpen. Cuypers en Thijm vulden elkaar voortreffelijk aan. Thijm bezat de kennis en het inzicht op kunsthistorisch gebied en had buitenlandse relaties. Cuypers had zijn gaven als bouwmeester en zette Thijm aan een studie te maken van de oriëntering van het kerkgebouw. Het ging hem daarbij niet alleen om de Heilige Linie (de oriëntering van een kerkgebouw waarbij het altaar naar het oosten gericht was) maar ook om de iconografische en symbolische samenhang van het kerkgebouw in zijn onderdelen, waarbij architectuur, beschildering en beglazing, sculptuur en meubilair als een geheel werden gezien. Volgens Cuypers was daar maar één meester, de architect zelf, verantwoordelijk voor.

Het gehele programma moest een totaliteit vormen, de symboliek een logisch stelsel, alles geënt op de beste voorbeelden van de middeleeuwen. Daarbij keek men vooral naar de vroege Franse gotiek en de gotiek van het Rijnland. Het was Thijm daarbij niet te doen om een slaafse navolging van de gotiek, maar hij zag deze stijl als een bron van inspiratie voor het ontstaan van nieuwe kerkelijke kunst.

De eerste resultaten van de samenwerking tussen Cuypers en Thijm waren de bouw van de Sint-Lambertuskerk in Veghel (1856 – 1862) en de Sint-Catharinakerk in Eindhoven (1859 – 1867) met haar dubbele torens.

Na een periode van bijna een halve eeuw, waarin de neogotiek in de katholieke bouwkunst de toon had gezet, groeide de kritiek op deze bouwstijl. De eindeloze herhaling van neogotische ontwerpen maakten de gebouwen inwisselbaar en niet meer van elkaar te onderscheiden. Bovendien waren de gebouwen vaak niet geschikt voor deelname van gelovigen aan de eredienst. Het lange smalle schip van de kerk, de zijbeuken waar gelovigen geen zicht hadden op de eucharistieviering, het leverde steeds meer kritiek op. Door in de dienst regelmatig belletjes of de gong te laten klinken, wisten gelovigen dan hoe de dienst vorderde.

Jan Stuyt behoorde tot een groep van jonge architecten die zich verzette tegen de dictatuur van het Bernalphusgilde, dat in het bisdom Utrecht toezicht hield op de kerkenbouw en voorschreef dat iedere nieuwe kerk in de neogotische stijl gebouwd moest worden. Als reactie hierop werd in 1901 in Amsterdam de katholieke kunstkring De Violier opgericht, die pleitte voor vernieuwing van de kerkelijke (bouw)-kunst. Tot de kunstenaars die toetraden tot deze kunstkring behoorde Jan Stuyt, Jos Cuypers, Jan Oosterman en Theo Molkenboer.

9.2 | De Liturgische Beweging, die in dezelfde tijd actief werd, ijverde voor meer betrokkenheid van de gelovigen door kerken te bouwen met een breed middenschip en een ondiep koorgedeelte of centraalbouw toe te passen.

9.2 | De neogotische Sint-Leonarduskerk van architect Julien Dony, 1903-1905. Het gebouw is in 1973 afgebroken.

- FOTO: G. DELAMARRE
KUNSTHISTORISCH INSTITUUT,
RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT.

9.3 |

Het niet uitgevoerde plan voor de vernieuwbouw in neogotische stijl, met behoud van het oude koor, door Hendrik van Heeswijk, 1913-1914. - BRON: RCE, AMERSFOORT).

BOUWKOORTS IN 'S-HERTOGENBOSCH

Terug naar 's-Hertogenbosch. Aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkelden twee parochies serieuze bouwplannen. Voor de nieuwe Sint-Leonardusparochie in de wijk het Zand ontwierp de Bossche architect Julien Dony in 1903, een neogotische kruisbasiliek voorzien van twee hoge weststorens. Het was een traditioneel ontwerp, in lijn met de gebruikelijke neogotische kerkgebouwen uit de negentiende eeuw. In de parochie Sint-Cathrien bouwde architect J. van Groenendael aan de Sint-Janssingel tussen 1897 en 1899 het immense complex van de Mariënburg in neogotische stijl in opdracht van de zusters J.M.J..

Beduidend voortuitstrevender was het ontwerp voor de nieuwe Sint-Jacobskerk aan de Hinthamerstraat. Aanjager van dit initiatief was pastoor C. Prinsen, die persé een kerk wilde, die in geen enkel opzicht op de Sint-Jan zou lijken. De nieuwe kerk zou immers op geringe afstand van de kathedraal gebouwd worden. Nadat onderhandelingen met de Bossche architecten Dony en van Aalst op niets waren uitgelopen, kreeg het Amsterdamse architectenbureau Jos Cuijpers en Jan Stuyt in maart 1905 de opdracht om een nieuwe kerk te ontwerpen. Deze maakten een

plan voor een centraalbouw, gedomineerd door een koepel, op een nagenoeg vierkant grondvlak waarbij de kruisarmen nagenoeg even lang waren, zodat de koepel het centrale middelpunt van de kerkruinte vormde. Vernieuwend was de toepassing van diverse bouwstijlen, byzantijns, romaans, gotisch en renaissancistisch, waarbij de neogotiek werd losgelaten. Tussen 1905 en 1907 werd dit ontwerp gerealiseerd en vanaf de bouw oogste de kerk bewondering vanwege haar vernieuwend concept.

BOUWPLANNEN IN DE PAROCHIE SINT-CATHRIEN

Aangezien er aan de waterstaatskerk veel gerepareerd moest worden, maakte pastoor J. van Welie (1892 tot 1910) plannen voor de bouw van een nieuwe kerk. Hij meende dat deze gebouwd moest worden aan de Vughterstraat. In de negentiende eeuw had architect Laffertée al plannen gemaakt voor een kerk aan de Vughterstraat. Vanwege de hoge kosten was dat plan toen niet door gegaan maar het idee had het kerkbestuur nog steeds niet laten varen.

Daartoe kocht het kerkbestuur huizen aan de Vughterstraat op, gelegen tussen de pastorie en het Kruisbroedersstraatje. Achter deze panden was de Dieze overkluisd en kwam men op het oude kerkhof van de Kruiskerk, dat een bloemisterij was geworden. Op de paden lagen nog grafstenen. De parochie Sint-Cathrien was eigenaar van dit voormalige kerkhof.

Het kerkhof was aan het begin van de negentiende eeuw een doorn in de ogen van het kerkbestuur van de Sint-Jan, die het monopolie van begraafplaats in de stad wilde hebben. De parochie Sint-Cathrien onttrok de begraafplaats uiteindelijk aan zijn bestemming bij de parochiële herindeling in de stad in 1840, waarbij de parochiegrens, die eerst door de Sint-Jorisstraat liep, naar de Wolvenhoek werd verlegd ten koste van het grondgebied van de parochie Sint-Jan.

Pastoor A. Sweens wilde bij zijn aantreden in 1910 in eerste instantie het plan tot verplaatsing van de kerk naar de Vughterstraat overnemen, maar zag daar uiteindelijk vanaf.

De noordwestelijke schipmuur van de Sint-Cathrienkerk vertoonde als gevolg van een slechte fundering steeds grotere scheuren, zodat opnieuw de vraag werd gesteld of een grondiger verbouwing niet de beste oplossing was.

Op 16 augustus 1913 ontving pastoor A. Sweens een gift van 10.000 gulden van mevrouw Dorothé van Beugen voor het bouwen van een nieuwe kerk. Ze schonk het bedrag ter nagedachtenis aan haar overleden vader, Petrus van Beugen. Het bedrag werd een stimulans voor pastoor Sweens om een lang gekoesterde wens om tot nieuwbouw over te gaan, vorm te geven.

Tijdens een vergadering in september 1913 legde de pastoor het kerkbestuur de vraag voor:

'Zullen wij overgaan tot een grondige verbouwing van de Kerk?' Intussen hadden wij de heer H. v. Heeswijk, als architect belast met de restauratie der Sint Janskathedraal, opgedragen ons een advies uit te brengen, òf en in hoeverre de bestaande kerk gerestaureerd kon worden, omdat wij meenden dat dit de voordeligste weg zou zijn. De heer van Heeswijk leverde ons een dubbel plan van restauratie van de bestaande kerk in, waarbij het priesterkoor en de kosterwoning zou behouden blijven, en de kerk in de stijl van het priesterkoor geheel nieuw zou worden opgetrokken. De kosten van het grootste plan (vijf beuken) werden geraamd op f. 135.000.= ; die van het kleinste plan (drie beuken) op f. 126.000.= . (exclusief banken, licht en centrale verwarming). Deze begroting kwam ons te hoog voor'. (Uit het Memoriale van pastoor Sweens.)

Hendrik van Heeswijk ('s-Gravenhage, 25 september 1872 - 's-Gravenhage, 11 december 1945) was architect van de restauratiewerken aan de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch. Hij restaureerde een groot gedeelte van het priesterkoor, de straalkapellen en de sacramentskapel van deze kerk. Daarnaast restaureerde hij door het hele land talloze monumenten.

In het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) zijn (ongesigneerde) schetsen bekend waarbij we kunnen zien, wat Hendrik van Heeswijk aan het kerkbestuur had voorgelegd.

Architect van Heeswijk nam het gotisch koor en de plattegrond van de kerk als uitgangspunt bij zijn ontwerp. Hij ontwierp een neogotische kerk die aansloot bij het gotisch koor. Bij de plattegronden van de kerk zien we dat de architect een voorstel deed om een houten gewelf toe te passen en een ontwerp waarbij hij ingewikkelde stenen kruisribgewelven toepaste.

9.4 |
Ontwerp van de nieuwe
Sint-Cathriekerk
door Jan Stuyt,
prentbriefkaart 1916. -
COLLECTIE TOINE JANSSEN.

Tegen de voorgevel zou een sierlijke traptoren komen en op de nok van het dak een forse dakruiter. De middeleeuwse sacristie en de zeventiende-eeuwse voormalige pastorie zouden blijven bestaan en in de plannen worden opgenomen. In het eerste getekende plan blijft, behalve het priesterkoor ook een groot deel van het schip van de oude kerk gehandhaafd. In alle ontwerpen zouden de dichtgemetselde vensters van het oude koor weer geopend en hersteld worden. Vanwege de hoge kosten van dit plan zag het kerkbestuur er uiteindelijk toch vanaf.

Intussen werd op initiatief van den Heer D. v. Kolcker, directeur van het Stolk-museum te Haarlem, het idee geopperd de oude kerk te verkopen als Bisschoppelijk Museum voor Kerkelijke Kunst en de parochiekerk in de Vughterstraat te bouwen. Dit plan werd èn in de parochie èn in de dagbladen zeer toegejuicht, maar de vraag, hoe men aan de benodigde gelden voor nieuwbouw moest komen, werd daarbij niet opgelost.

'In het jaar 1914 ben ik begonnen gelden in te zamelen voor de restauratie van den oude, of voor den bouw van een nieuwe parochiekerk. Deze collecte is gehouden door de H. H. Kerkmeesters bij gelegenheid van mijn zilveren Priesterfeest. (Pastoor Sweens in het Memoriale)

Op 15 juni 1914 hield pastoor Sweens zijn jubileumreceptie, die hem in financieel opzicht, een grote steun gaf bij de realisatie van zijn plannen. De parochianen hadden bijna 40.000 gulden bij elkaar gebracht.

Op 23 september 1914 nam het parochiebestuur een besluit over de volgende stap. Aan vier architecten, J. van Groenendael, W. van Aalst, J. van Gils en J. Stuyt werd gevraagd om - gratis- een plan voor te leggen voor de nieuwbouw van de kerk.

Op 4 maart 1915 koos het kerkbestuur, op advies van restauratiearchitect Van Heeswijk, voor het plan van architect Stuyt. Hij kreeg de opdracht vanwege zijn ervaring als restauratiearchitect (Stuyt werkte mee aan de restauratie van kasteel de Haar in Haarzuilens) en omdat Stuyt er in zijn ontwerp het beste in was geslaagd om een plan te ontwerpen

'waarin van de bestaande kerk zoveel mogelijk behouden wordt, het uitzicht op het hoofdaltaar en de preekstoel voor de gelovigen optimaal was en waar tevens de beroemde schilderijen geplaatst kunnen worden'.

Hij brak de bestaande kerk als het waren open en ontwierp een grote centrale ruimte met een betonnen schaalkoepel, waar de oude kerk zich- in ondergeschikt belang- naar voegde.

9.5 |
Afbraak van de Sint-
Cathriekerk voorjaar
1916. - BRON: BHIC
'S-HERTOGENBOSCH.

Op 1 september koos het kerkbestuur in beginsel voor de verbouwing van de kerk naar het plan van Jan Stuyt. Op 22 november 1915 besloot het kerkbestuur het werk voor de herbouw van de kerk volgens de plannen van architect J. Stuyt te Amsterdam, ter hand te nemen. Op enkele kleine wijzigingen in het ontwerp na, mocht Stuyt zijn ontwerp uitvoeren.

Op 30 november 1915 werd de aanvraag voor de bouwvergunning gewijzigd en het vernieuwde plan ingediend. Op 29 december vond de aanbesteding plaats. De laagste inschrijver was de Heer A. J. Aangenendt te 's-Hertogenbosch voor de som van f. 88.080. Op 4 januari 1916 werd dit werk hem gegund.

9.6 | Eerstesteenlegging op 3 mei 1916 door pastoor A. Sweens. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH NO 0005899.

Voor de betonnen koepel van de Sint-Cathrienkerk werd de hulp ingeroepen van ir. Jan Wiebenga, die zich toegelegd had op betonwerken. Hij maakte de technische berekeningen voor de ambitieuze koepel.

Op 5 januari 1916 werd de onderhandse overeenkomst gesloten tussen kerkbestuur en de 'Industriële Maatschappij' van F.J. Stulemeijer & Co te Breda. Voor een bedrag van f. 12.611,- werden de benodigde gewapend betonwerken uitgevoerd voor de koepel met een diameter van 22,16 m en vier cirkelvormige tongewelven voor de kruisarmen met een overspanning van 9,20 m.

Voor de installatie van het elektrisch licht werd een overeenkomst gesloten met NV Elektrotechnisch Ingenieurs- en Installatiebedrijf v/h B.L. Vogels Delhain te 's-Gravenhage voor de som van 2450 gulden. De centrale verwarming met heteluchtverwarming werd geïnstalleerd door Ingenieursbureau Frits Beuken uit Schiedam voor het bedrag van 2100 gulden.

Op zondag 16 januari 1916 werd de eerste dienst van de parochie gehouden in de noodkerk. Daags erna begon men met het gedeeltelijk slopen van de kerk.

Op zondag 3 mei 1916 vond de eerstesteenlegging plaats door pastoor A. Sweens in aanwezigheid van tal van hoogwaardigheidsbekleders en parochianen.

De gedeeltelijke afbraak van de kerk ging niet helemaal volgens verwachting. Tijdens de bouw van de kerk bleken in juni 1916 de westelijke gevel met de aansluitende muurvlakken ten noorden en ten zuiden ervan, bouwvallig te zijn en deze werden gesloopt. De fundering moest tot ruim vier meter onder de grond worden uitgegraven om op vaste bodem te geraken. De meerkosten bedroegen f. 14.990,88. De nieuwe kerk moest van buiten bepleisterd worden om het kleurverschil tussen de diverse steensoorten te verbergen.

De nieuwe kerk werd op 21 december 1917 in gebruik genomen met een plechtig Lof waarbij Mgr. A. F. Diepen en bijna de gehele geestelijkheid van de stad aanwezig waren.

Op 13 mei 1918, ruim twee jaar na het begin van de bouw, werd de nieuwe kerk door Mgr. Arnold F. Diepen, op dat moment coadjutor van Mgr. W. v.d. Ven, plechtig geconsacreerd. De plechtigheid begon 's morgens om half acht en duurde tot kwart voor elf. Daarop volgde de pontificale heilige mis, eveneens opgedragen door Mgr. A.F. Diepen.

JAN STUYT

In de tijd dat Jan Stuyt de opdracht kreeg voor de bouw van de Cathrienkerk, was hij geen onbekende in de stad. Tien jaar eerder realiseerde hij samen met architect Jos Cuypers de nieuwe Sint-Jacobskerk en op het moment dat hij de opdracht kreeg om de Sint-Cathrien te ontwerpen, bouwde hij voor drukkerij Teulings, uitgever van onder andere het dagblad Het Huisgezin, aan het Emmaplein 2, een nieuw kantoorpand met een

drukkerij (1914-1916). Stuyt was een man met een breed netwerk in katholieke kringen. Tegelijkertijd legde hij de laatste hand aan de Cenakelkerk in Nijmegen, waarvoor hij eveneens een koepelkerk ontwierp.

Jan Stuyt werd geboren op 21 augustus 1868 in Purmerend. Op 15-jarige leeftijd, in 1883, vertrok hij naar het Amsterdamse bureau van bouwmeester A.C. Bleijs, architect van de Sint-Nicolaaskerk in die stad, die op dat moment op stapel stond. In 1891 werd hij tekenaar op het Amsterdamse bureau van architect Pierre Cuypers, waar zijn zoon Joseph de leiding kreeg vanaf 1893. Jan Stuyt werd al spoedig opzichter bij de bouw van de Sint-Jozefkerk in Enschede van pastoor Alfons Ariëns en voor de restauratie van kasteel de Haar maakte hij tekeningen. Van 1895 tot 1898 was hij opzichter bij de bouw van de nieuwe Sint-Bavo in Haarlem, een schepping van architect Jos Cuypers. Zijn eerste uitgevoerde ontwerp voor een kerk was de Sint-Pancratiuskerk (1899-1900) in Sloten bij Amsterdam.

In 1899 werd hij compagnon van Jos Cuypers. Hun samenwerking duurde tien jaar.

In 1905 maakte hij, samen met kapelaan Arnold Suys en kunstenaar Piet Gerrits een reis naar het Heilige Land, waarbij onderweg Athene, Constantinopel en Caïro werden bezocht.

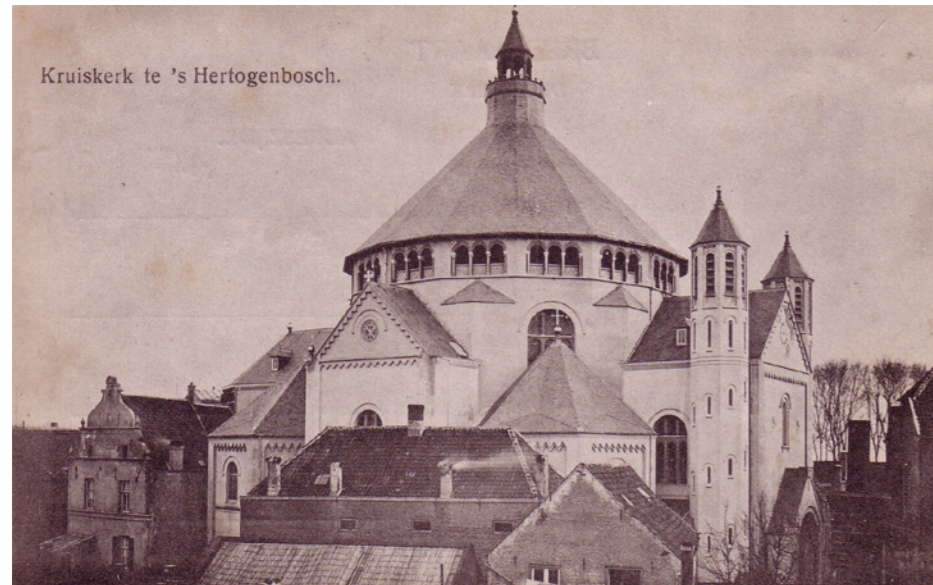
Het bezoek van architect Jan Stuyt aan de Hagia Sofia in Istanbul vormde het hoogtepunt van zijn reis naar het Midden Oosten. Over dit bezoek zei Stuyt: *'wanneer men dât gezien heeft en de christelijke kerk heeft ervaren, dan is men voor heel zijn leven tot de koepelkerk bekeerd'*

Samen werkten ze daarna jarenlang aan de totstandkoming van het devotiepark 'De Heilig Landstichting' met de Cenakelkerk in Nijmegen.

Nadat in 1909 de samenwerking met Jos Cuypers beëindigd werd, bouwde Jan Stuyt nog 56 nieuwe kerken en verbouwde of restaureerde hij er een vijftiental. Kapelaan H. Poels trok Jan Stuyt aan als architect voor de woningbouwvereniging 'Ons Limburg' in Heerlen, waarvoor Jan Stuyt jarenlang ontwerpen maakte. Tot zijn veelzijdig oeuvre burgerlijke bouwwerken behoren ziekenhuizen, raadhuizen, kloosters, villa's scholen en kantoren. Jan Stuyt was zijn hele leven sociaal actief zowel in beroepsverenigingen, kunstenaarskringen als in het katholiek milieu. Hij was een man met een niet aflatende werklust en een immer opgewekt karakter.

9.7 | Sint-Cathrienkerk gezien vanuit het noordoosten, 2019.

Kruiskerk te 's Hertogenbosch.

9.8 | De nieuw gebouwde Sint-Cathrienkerk gezien vanuit het noorden, 1918. Prentbriefkaart uitgeverij. Atelier Schreurs 's-Hertogenbosch. - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

In die tijd was er duidelijk sprake van een rangorde onder de kerkenbouwers. De eersteklas kerkarchitecten waren mensen als Jan Stuyt, Jos Cuijpers, Wolter te Riele en Alexander Kropholler. Zij werkten landelijk, kregen belangrijke kerkelijke opdrachten, waarvan de uitstraling buiten de plaatselijke omgeving doordrong. Tot op zekere hoogte maakten ze deel uit van het nationale architectonisch establishment.

ZIENSWIJZE

Een kerk ontwerpen, is volgens Stuyt, het tot uitdrukking brengen van hogere gedachten. Omdat zo'n religieus bouwwerk niet gebonden is aan eisen van nuttigheid, vormt het een geschikt voorwerp van pure architectuur. Een kerk moet in zijn uiterlijke verschijning een uitdrukking zijn van zijn innerlijke bestemming.

Stuyt gaf aan de kerkenbouw in Nederland een vernieuwingsimpuls. Hij had vast omlijnde ideeën over traditie in combinatie met moderne technieken en dacht actief mee na over de betekenis van de liturgie in de kerk. Stuyt was echter ook een pragmatisch architect, die zich voegde naar de wensen, functionele eisen en financiële mogelijkheden van zijn opdrachtgevers. Na 1916 zien we dat Stuyt vasthield aan deze

uitgangspunten en dat in de jaren twintig en dertig, katholieke architecten als Kropholler, Valk en Granpré Molière zijn rol overnamen als vernieuwers van de traditie in de kerkenbouw.

In 1933, een jaar voor zijn dood, publiceerde Stuyt 'De Bouwkundige Compositie', waarin hij met voorbeelden uit de architectuurgeschiedenis, zijn theorie over de compositie van gebouwen uiteenzette. Stuyt overleed op 11 juli 1934 in zijn woonplaats Den Haag en werd begraven bij de Cenakelkerk van de Heilig Landstichting in Nijmegen.

BEURONER KUNSTSCHULE

Stuyt was al sinds het verschijnen van een boekje van de Benedictijner monnik Desiderius Lenz in 1898 enthousiast over diens theorieën. Lenz streefde naar eenheid in architectuur, toegepaste schilderkunst en beeldhouwkunst.

Stuyt was onder de indruk van 'de school van Beuron', die in zijn kunsttheorie pleitte voor symmetrie, spaarzame dieptewerking, regelmatige veelvlakken en een oriëntatie op de oude Griekse en Egyptische kunst.

In 1902 gaf Stuyt voor de leden van de kunstenaarsvereniging De Violier een lezing over de Beuroner Kunstschule, waarmee hij in Nederland meer bekendheid gaf aan de principes van Lenz. Jan Oosterman verbeeldde hun beider ideeën in de koepelschildering van de Sint-Cathrien met strak belijnde tweedimensionale figuren en emblemen.

In de architectuur van Stuyt zijn deze ideeën herkenbaar in de gemeenschappelijke zorg om het Ware, Schone en het Goede in architectuur en kunst. Zijn affiniteit met de Beuroner Kunstschule toonde Stuyt in de geometrische patronen van zijn ontwerpen, die rust en harmonie uitstralen. Stuyt was echter niet streng genoeg in de leer om zich alleen door de theorieën van Lenz te laten vastleggen.

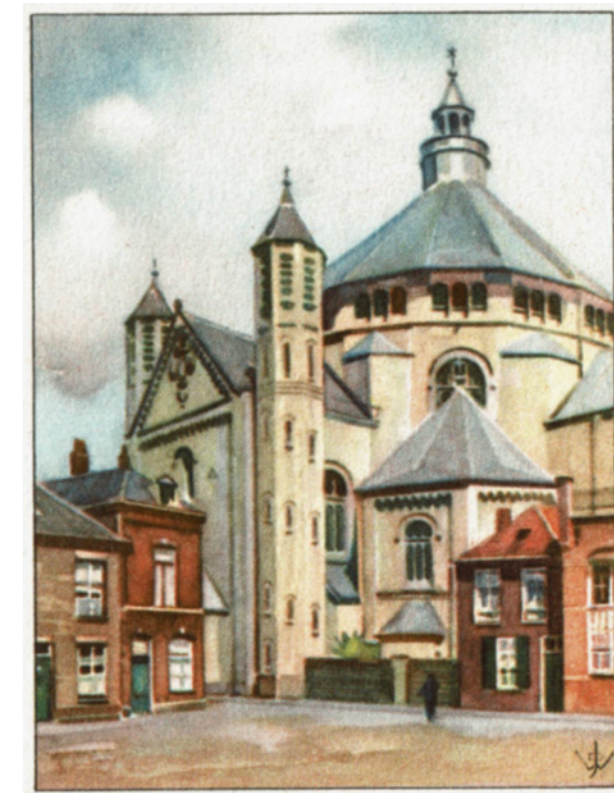
CENTRAALBOUW EN DE INVLOED VAN DE LITURGISCHE BEWEGING

Een belangrijke impuls voor de keuze van een koepelkerk zijn de opvattingen binnen de r.-k. kerk zelf. Vanaf het eind van de negentiende eeuw streefde men naar overzichtelijke, grote ongedeelde ruimten waarin het hoofdaltaar domineert en de eucharistie door alle gelovigen, niet gehinderd door pijlers of zuilen, kon worden gevolgd.

De Liturgische Beweging, die deze visie propageerde, streefde naar een optimale participatie van de gelovigen aan de eredienst, wat leidde tot het ideaal van kerkruimten met een alom zichtbaar altaar. De concentratie op de eucharistie als mysterie en als gemeenschapsviering vroeg ook in architectonische zin om een visie op het altaar als kern van het katholieke kerkgebouw. Het altaar als plaats van de eucharistie en van het tabernakel, waarin het sacrament werd bewaard dat de aanwezigheid van Christus benadrukte. Een van de manieren om hieraan uitdrukking te geven was het christocentrische kerkgebouw. Een centraalbouw maakte het mogelijk om ruimtelijk tegemoet te komen aan deze nieuwe liturgische inzichten.

Om zijn idee van een koepelkerk voor de Sint-Cathrien vorm te geven, ontwierp Stuyt een koepel in de Byzantijnse traditie. De stilistische koepelschildering in de stijl van de Beuroner school onderstreepte dit. Stuyt combineerde zo moderne bouwtechnieken met herkenbare stijlen. Traditie en moderniteit kunnen elkaar hierin juist versterken, is de opvatting van Stuyt.

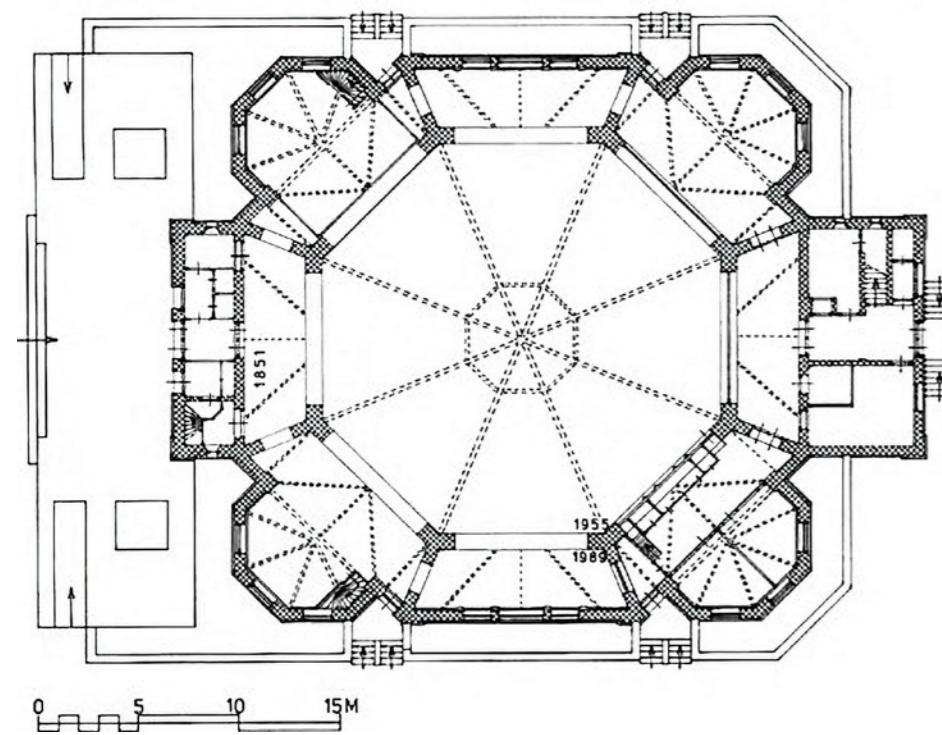
Het is opvallend dat bij elke vernieuwingspoging in de kerkelijke architectuur in de twintigste eeuw, een periode verder in de geschiedenis van het christendom terug gegaan werd voor inspiratie.

De generatie van Stuyt vond voorbeelden in de romaanse en Byzantijnse architectuur. De generatie voor hem deed dat door voorbeelden te zoeken in de gotiek, de generatie na hem vond voorbeelden in de vroeg christelijke bouwkunst.

Waar Cuypers vasthield aan gemetselde koepelgewelven experimenteerde Stuyt met constructiemogelijkheden van gewapend beton, waarmee sneller en goedkoper grote overspanningen konden worden gerealiseerd. In 1913-1915 bouwde Stuyt zijn eerste betonnen koepel met een diameter van 14,50 meter voor de Cenakelkerk van de Heilig Landstichting. Bij het ontwerp voor de koepel van Sint-Cathrienkerk ging Stuyt nog verder en ontwierp hij een betonnen koepel met een diameter van ruim 22 meter, de grootste van het land op dat moment.

9.9 | Sint-Cathrienkerk gezien vanaf het Kruisbroedershof, prentje uitgeverij Bussink. - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

9.10 | ↑
Plattegrond Koepelkerk
Purmerend. - BRON:
RIJKSDIENST VOOR CULTUREEL
ERFGOED.

Toch ging Stuyt bij het ontwerp van de Sint-Cathrien niet alleen uit van de traditie van de Byzantijnse koepelbouw. Stuyt baseerde zich voor het ontwerp van de Sint-Cathrien op de hervormde kerk uit 1853 van architect W.A. Scholten, in zijn geboortestad Purmerend.

Het silhouet van zijn geboorteplaats werd bepaald door de protestantse Grote Kerk of Koepelkerk. Architect Scholten ontwierp een originele achzijdige centraalbouw met dakruiter in de stijl van het eclecticisme, een mengeling

9.11 en 9.12 | →
Medaillons, tegelwerk
aan de Sint-
Cathrienkerk.

van bestaande stijlen. Op vier hoeken plaatste hij diagonaal een vijfzijdige kapel. De zorgvuldige opbouw van hogere en lagere bouwmassa's van die kerk zien we ook terug in het ontwerp voor de Sint-Cathrienkerk, evenals de acht ronde bogen die de centrale ruimte omsluiten. Ook deze kerk is van binnen helemaal gepleisterd.

Stuyt paste in zijn ontwerp voor de Sint-Cathrienkerk herkenbare, traditionele stijlen toe, waardoor de Sint-Cathrienkerk minder streng overkomt dan het voorbeeld in Purmerend. De kerk in Purmerend is sinds 1989 in gebruik bij de katholieke geloofsgemeenschap als de H.H. Nicolaas- en Catharinakerk.

BOUWKUNDIGE BESCHRIJVING: DRIEHOEKEN, RUITEN, BOLLEN EN BOGEN.

De Sint-Cathrienkerk is een koepelkerk, ingepast tussen de kruisarmen van een negentiende eeuwse waterstaatskerk, met behoud van het zestiende eeuwse koor, dat over de Binnendieze is gebouwd.

Hoewel de kerk het gotisch koor heeft behouden, komt deze stijl zowel binnen of buiten niet terug in zijn ontwerp. Zorgvuldig is de opbouw van de massa's van laag naar hoog om de koepel heen geprojecteerd. Door die opbouw steekt de kerk boven de omliggende woonhuizen uit, waarmee ze ook verbonden is door de lagere kapellen en het speels verspringen van de muren van de verschillende onderdelen van

het gebouw. De kerk heeft een centrale ruimte onder de ribloze koepel met diagonaal gerichte zijkapellen, die wel gewelven hebben met ribben en een betonnen koepelgewelf, waarboven een zestienkantig tentdak is geplaatst, uitlopend in een opengewerkte lantaarn. Onder de dakrand van de koepel bevinden zich aan elk van de zestien zijden drie in rode steen gemetselde bogen, die gedragen worden door vier zuiltjes waartussen een ingebouwde balustrade zichtbaar is. De vele rondbogen in het ontwerp geven de kerk een romaans karakter.

Boven de zestien zuilgangen aan de buitenzijde onder de koepel bevinden zich de voor Stuyt kenmerkende friezen van zwart wit geblokte tegels. De toren van de koepel en de vier zijkapellen worden met een tentdak afgesloten, ieder met een gouden bol en een kruis daarboven. Een sierend element en wellicht een toespeling op de naam Stuyt. Bij vier zijden van de vier lagere hoekkapellen lijken de daken naar binnen gevouwen te zijn, wat met een Duitse bouwterm wordt aangeduid als een 'Faltdach'.

De koepel wordt ondersteund door acht draagmuren, die van binnen door bogen met elkaar verbonden zijn. De bogen van de kruisarmen zijn hoger geplaatst dan de vier bogen van de vijfhoekige zijkapellen. Van onderaf is te zien hoe de achtkantige onderbouw overgaat in een zestienkantige bovenbouw met zestien halfronde bogen, waarop de ronde koepel is geplaatst.

Drie van de vier kruisarmen worden recht afgesloten met een driehoekig timpaan. Boven de lager gelegen bogen aan de binnenzijde van de koepel zijn boogramen geplaatst. Alle ramen van het gebouw zijn identiek van vorm: eenvoudige rondbogramen met rood gemetselde traceringen. De kerk heeft geen figuratieve glas-in-loodramen. Mogelijk zijn de ooit aanwezige glas-in-loodramen na de oorlog vernield en/of verwijderd. Aan beide zijden van de voorgevel staat een achtkantige toren met bovenin galmgaten voor de luidklokken en

afgesloten met een tentdak waarop een gouden bol met kruis. De voorgevel wordt bekroond door het rood-witte kruis van de kruisbroeders. Dit teken komen we in een ruitvorm ook tegen op de voorgevel aan weerszijden van het beeld van de H. Catharina. Het voorportaal en het identieke portaal aan de noordzijde worden afgesloten door een boog en een ondiep zadeldak. Medaillons van keramiek met afbeeldingen verwijzen naar het martelaarschap van de H. Catharina en de paradijsboom met slang.

9.13 en 9.14 |
H.H. Nicolaas- en
Catharinakerk
Purmerend. - BRON: ANTON
VAN DAAL, RELIWIKI.

9.15 | →
Sint-Cathrien voor de restauratie, met een okergele kleur. Bij de rechterkapel is te zien dat de dakdelen naar binnen gevouwen lijken.
Foto 1974.

9.16 | →→
Sint-Cathrien na de restauratie van 1996, met een licht beige kleur.
Foto 2011.

Versiering aan de gevels brengt Stuyt aan met geometrische patronen. Zo zien we een zaagvormige tanding in het fries van de drie gevels en langs de randen van de vier lager gelegen kapellen. Kenmerkend voor Stuyt is ook het ontbreken van steunberen. Eenvoud is zijn uitgangspunt, hoewel de kerk van buiten sierlijker en meer traditionele bouwstijlen in zich draagt, dan de strenge soberheid die de stoere Sint-Jacobskerk kenmerkt. De hele kerk, behalve het koorgedeelte en het fundament tot 70 cm boven het straatniveau, is gepleisterd in een licht beige kleur. Wim van Hooff, expert op het gebied van kleurgebruik, adviseerde in 1995 voor het buitenwerk een grijs tint met de kleur van warm zand. Van Hooff adviseerde in 1972 al over de toegepaste grijs tinten van het interieur. Ook elders werd Van Hooff ingeschakeld om kleuradviezen te geven en werden bont geschilderde neogotische interieurs overgeschilderd met een grijze beschildering, volgens de wens tot versoering van kerkinterieurs in die jaren.

SYMBOLIEK

Korte tijd nadat de kerk in 1918 gereed was gekomen, gaf Stuyt, samen met pastoor Sweens, een boekje uit over de 'Geschiedenis en de iconografie van de Catharinakerk'. Stuyt nam het hoofdstuk over de symboliek voor zijn rekening. Hij hechtte aan bestaande, maar ook aan originele en verantwoordelijke toepassing van symboliek in zijn ontwerpen. Een kerk moest niet alleen indruk maken door mooie vormen en goede verhoudingen, het diende ook drager te zijn van symbolen.

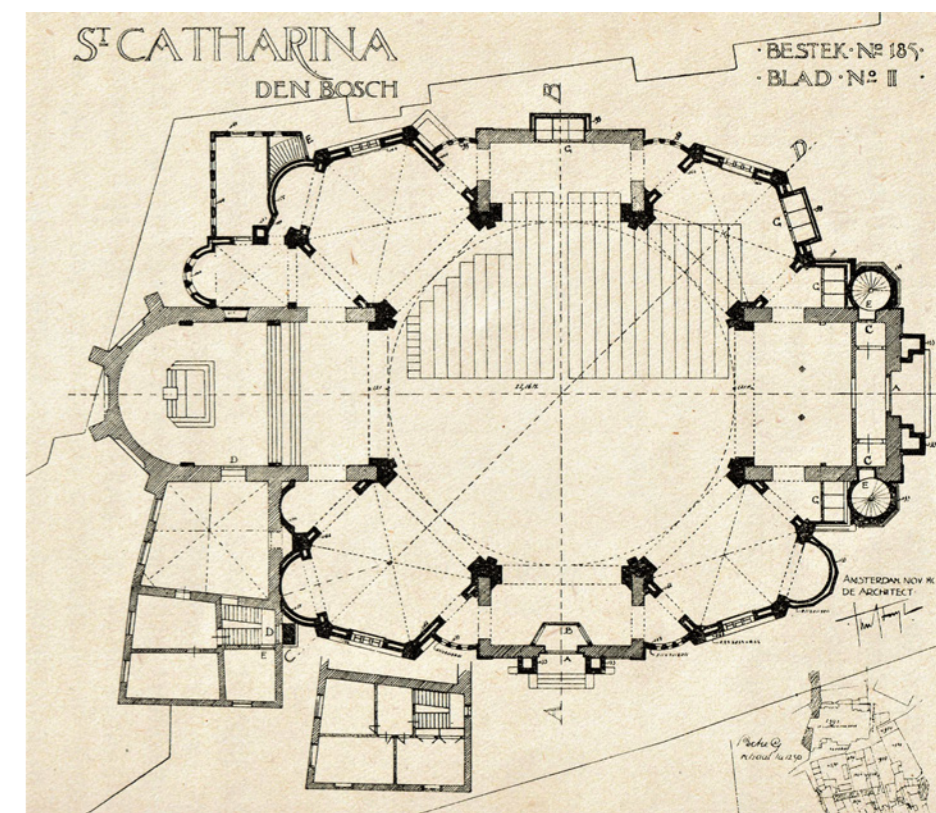
De architect streefde naar samenhang in stijl en inrichting. Daardoor wordt de kerk een *Gesamtkunstwerk* met een samenhangende symbolische inrichting. Die moeten een aansporing zijn voor de gelovigen tot een godsdienstig en kerkelijk leven. De inrichting van de kerk moet in harmonie zijn met de bouwstijl.

Symboliek heeft tot taak de beschouwer tot diepere gedachten of gevoelens op te wekken. Het nodigt de kunstenaar uit om voor een idee een passende vorm -symbool- te ontwerpen. Meerdere malen gaf Stuyt bij de bouw van zijn kerken een boekje uit waarin de toegepaste symboliek werd toegelicht aan de gelovigen. Bij neogotische kerken, die in de negentiende eeuw werden gebouwd volgden de architecten grotendeels de door Alberdingk Thijm beschreven symboliek in zijn publicatie 'de Heilige Linie'. Dat leverde voorspelbare en veelvuldige herhalingen op van de toegepaste symboliek in neogotische kerken.

Stuyt ontwierp voor elke kerk een nieuw iconografisch plan, waarbij hij kunstenaars bij het kerkbestuur aanbeval, die zijn ideeën konden verwezenlijken. Bij de Sint-Cathrienkerk waren dit Jan Oosterman en Antoon Molkenboer. Stuyt wilde zo zijn kerken tot 'Gesamtkunst' verheffen waarbij de aangebrachte kunstwerken een ideaal samenspel vormden met de ideeën van de architect.

Daarin is Stuyt bij de totstandkoming van de Sint-Cathrien maar ten dele in geslaagd. Hij moest rekening houden met veel voorwaarden die het kerkbestuur hem oplegde bij het ontwerp en de inrichting van de kerk. Kerkbestuur en parochianen van de Sint-Cathrien, maar ook van andere parochies wilden, om het ideaal van Stuyt te verwezenlijken, zo maar geen afstand doen van de inventaris van de oude kerk, vaak verkregen uit schenkingen. Ook de financiële draagkracht van de parochie om de plannen van Stuyt uit te voeren, speelde daarbij een rol.

In de beschrijving van de iconografie geeft Stuyt aan, dat de kruisvorm van de Sint-Cathrienkerk verwijst naar de gekruisigde Christus en de oriëntering van het altaar in het oosten, naar het opkomende Licht, waarmee Christus bedoeld wordt, die bij de Opstanding in het oosten zal verschijnen.

In het koorgewelf boven het altaar heeft Stuyt een voorstelling in gedachte van het Lam Gods dat omringd zal worden door de 24 ouderlingen die hun kronen heffen om het Lam Gods te huldigen, zoals beschreven in het Boek der Openbaring.

In de vensters van het priesterkoor zullen de drie Goddelijke deugden Geloof, Hoop en Liefde een plaats krijgen. De vloer van het priesterkoor zal herinneren aan het aardse, door de plaatsing van de vier elementen water, lucht vuur en aarde.

De kapel aan de noordzijde zal worden toegewijd aan Maria. In het gewelf een schildering van de verheerlijking van Maria. In de vensters afbeeldingen van Maria Boodschap, de Geboorte, het Huisgezin in Nazareth en Maria onder het Kruis. Op de vloer de lelie onder de doornen en de eenhoorn.

De zijkapel aan de zuidzijde zal, in de beschrijving van Stuyt, worden toegewijd aan het

9.17 |
Plattegrond van de Sint-Cathrienkerk. 'Een goed geproportioneerde plan ligt aan de basis van het ontwerp. De hoogte-verhoudingen zullen zich dan regelen naar de oppervlakte', was de opvatting van Stuyt. - BRON: 'GESCHIEDENIS EN ICONOGRAFIE VAN DE SINT-CATHARINAKERK'.

9.18 |
 Interieur van de Sint-Cathrienkerk gezien naar het zuidoosten.

H. Hart. In de vensters afbeeldingen van Maria Margaretha en de toewijding van de wereld aan het H. Hart met een versiering van symbolen van de brandende liefde. In het gewelf, het H. Hart op een troon, omgeven door engelen.

De tussenkapel aan de zuidzijde wordt toegewijd aan de H. Leonardus. Het retabel van dit altaar beeldt zijn martelaarschap uit, terwijl de glazen koepel verwijst naar zijn verheerlijking in de hemel. In de vloer worden een slang, een hond, een vlieg en een blind dier afgebeeld die de zintuigen voorstellen.

In de vensters van het noordertransept een afbeelding van de Griekse kerkleraren, in het gewelf een afbeelding van het actieve leven. Bij de ingang een afbeelding van de paradijsboom met slang, die door Maria werd overwonnen.

In het zuidertransept een afbeelding van de Latijnse kerkleraren en in het gewelf het contemplatieve leven. In het westelijk deel, bij de hoofdingang een afbeelding van het Laatste Oordeel. In de vensters afbeeldingen van Sint Christoffel en van Sint Jan de stadspatroon. In de voorgevel een beeld van St. Catharina, de patrones van de kerk met in het timpaan boven de voordeur de symbolen van haar martelaarschap. Aan de westzijde een monumentale wijzerplaat met de symbolen van morgen, middag, avond en nacht.

Voor de koepel stelt Stuyt een schildering voor van de verheerlijking van Christus gezeten op een troon en omgeven door het Hemels Jerusalem. Het idee om daar de acht Zaligheden uit de Bergrede een plaats in te geven, is van Jan Oosterman, die dit werk uitvoerde.

9.19 |
 Zijkapel, met boven een fries met zaagtanden, daaronder ramen met gemetselde traceringen en tekstbanden van keramische tegels.

In drie cirkels onder het koepelgewelf schildert Oosterman de drie Goddelijke deugden Geloof, Hoop en Liefde. Tenslotte stelt Stuyt voor om in vloer, gewelf en vensters van de westelijke kapellen, de herinnering te bewaren aan de geschiedenis van de Kruiskerk. In de doopkapel een afbeelding van de doop van Christus in de Jordaan en op de vloer een afbeelding van de vier paradijsrivieren.

Van de plannen van Stuyt met de iconografische voorstellingen in de kerk is uiteindelijk weinig terecht gekomen. De combinatie van deze ideeën met de aanwezigheid van vele barokke schilderijen in de kerk zou het interieur veel te onrustig hebben gemaakt. Wellicht heeft dit besef verhinderd dat deze plannen werden uitgevoerd.

Buiten langs de muren is de volgende tekst in het Latijn te zien, aangebracht in groen geglaazuurde tegels met een rood opschrift:

'DOMUS MEA, DOMUS ORATIONIS, VOCABITUR' (MATTHEUS 21, 3A) IN EA OMNIS QUI PETIT ACCIPIT, ET QUI QUAERIT INVENIT, ET PULSANTI APERIETUR'.

'Mijn huis zal een huis van gebed genoemd worden', 'al wie daar vraagt verkrijgt, wie zoekt vindt, en voor wie klopt, wordt open gedaan'. (Mattheus 7, 8).

Deze teksten werden vroeger in het Latijns missaal gebruikt voor de mis van het kerkwijdingsfeest.

9.20 |
 Sint-Cathrienkerk bij
 avond. Foto 2005.

De woorden 'dicit Dominus', 'zegt de Heer', zijn in de tekstbanden niet meegenomen. Dat spreekt vanzelf, zal pastoor Sweens gedacht hebben. Opmerkelijk is dat Stuyt bij de Sint-Cathrien alle teksten aan en in de kerk in het Latijn weergeeft. Tien jaar eerder, bij de bouw van de Sint-Jacob, waren de teksten buiten en in de kerk opgesteld in het Nederlands.

Overigens werden niet alle ideeën van Stuyt voor de glas-in-loodramen en de beschildering van de Sint-Cathrienkerk verwezenlijkt. Dat kan met de beschikbare gelden voor aankleding van het gebouw te maken hebben gehad. Jan Oosterman, de schilder die de kerk van binnen decoreerde tussen 1918 en 1928 liet zich wel inspireren door de ideeën van Stuyt, maar volgde uiteindelijk met instemming van het kerkbestuur zijn eigen weg. In het medaillon boven het koor onder de koepel werd een afbeelding van de Caritas, een van de drie Christelijke deugden, geschilderd en in het priesterkoor werden aan beide zijden Nederlandse heiligen afgebeeld, die onlangs weer tevoorschijn zijn gekomen. De muurschilderingen van Jan Oosterman zijn uiteindelijk na de oorlog weer overgeschilderd, mogelijk vanwege geleden oorlogsschade. Alleen zijn koepelbeschildering is bewaard gebleven.

Het bijzonder onderwijs in de parochie Sint-Cathrien

TON VOGEL EN TOINE JANSSEN

LIEFDESCHOOL, ARMENSCHOOL VOOR MEISJES IN DE POSTELSTRAAT.

In het jaar 1842 richtte Pastoor J. H. Corstens van de Sint-Cathrienparochie een armenschool voor meisjes op. De pastoor wilde dat jonge meisjes zich konden ontwikkelen. In de 'Apostelstraat', zoals de Postelstraat in die tijd heette, werden de schoolkinderen ondergebracht in een lokaal dat voor rekening van de pastoor was gehuurd. Enige juffrouwen gaven daar les tegen een vaste vergoeding of pro deo. De directrice was juffrouw Antonetta Mulders. Van de ouders werd geen bijdrage gevraagd.

In 1852 werd de herberg 'Rust-Wat', ook 'Burgerhout' geheten, aangekocht door het parochiebestuur voor de som van f. 7081,07. Deze herberg lag bij de parochiekerk van Sint-Cathrien en werd ingericht als school. De 'Liefdeschool' verhuisde in 1853 naar deze voormalige herberg. De school stond nog altijd onder leiding van Antonetta Mulders, die ook betaald werd door het parochiebestuur.

Op 26 mei 1857 kwamen de 'Nonnen van Engelen' in beeld. De voorzitter van het kerkbestuur, pastoor Corstens, verzocht de zusters zich met de *Armenschool* te willen belasten. Deze zusters van J.M.J. (Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef) hadden zich dat jaar vanuit Engelen in de Apostelstraat gevestigd. De congregatie van zusters van J.M.J. kocht het gebouw 'Het Keizershof' aan de Postelstraat en ze richtten het pand in als zusterhuis en lagere school. De

juffrouwen kregen eervol ontslag, maar hun salaris werd doorbetaald tot eind 1857. Het onderwijs werd toevertrouwd aan drie zusters tegen een jaarsalaris van f. 300. In 1865 werd het salaris verhoogd tot f. 450. Dit gebeurde na een verzoek van het J.M.J.-Bestuur en na bemiddeling van de bisschop.

Rond 1870 werden ten westen van de Binnendieze de terreinen van het voormalige kapucijnenklooster toegevoegd en daarop verrees het nieuwe moederhuis. Het 'Oud-Keizershof' dat aan de oostkant van het water lag, werd gesloopt en

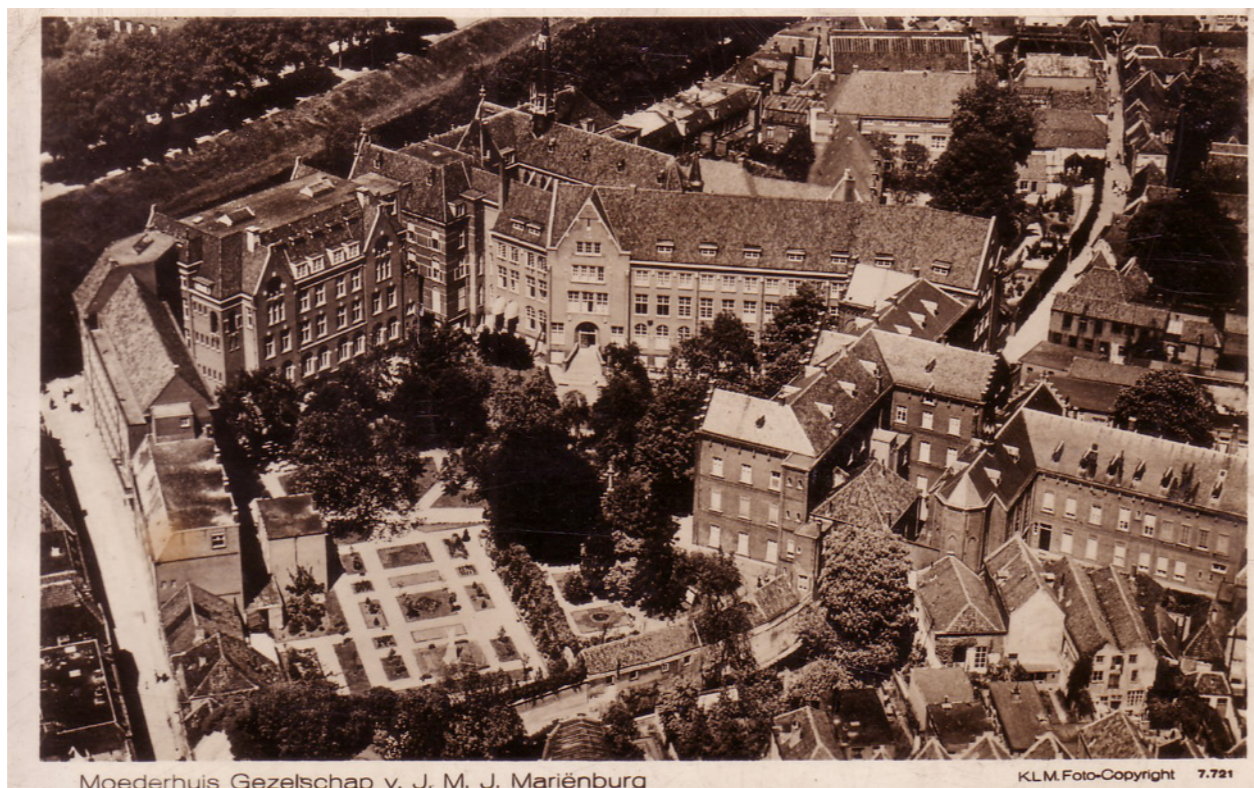
10.1 |
Ignatiuschool van
de zusters J.M.J. aan
de Postelstraat in

1965. - BRON: ERFGOED
'S-HERTOGENBOSCH NR. 0040773.

10.2 |

Het complex van de zusters J.M.J. omstreeks 1930. Rechts bevindt zich het Ignatiusklooster en de scholen uit 1871 aan de Postelstraat. Links de nieuwbouw van de Mariënborg aan de Sint Janssingel uit 1899. Prentbriefkaart.

- COLLECTIE TOINE JANSSEN.

Moederhuis Gezelschap v. J. M. J. Mariënborg

K.L.M. Foto-Copyright 7.721

er werden nieuwe scholen gebouwd. In de zomer van 1871 verhuisden de zusters en hun novicen vanuit Engelen naar de Postelstraat. Ook de meisjes verhuisden in dat jaar naar de nieuwbouw van de zusters in de Postelstraat. De meisjes gingen in de Postelstraat naar school en de jongens kwamen in de voormalige herberg 'Rust-Wat'. De zusters hoefden nu niet meer vier keer per dag over straat, hetgeen men minder passend vond. Ze zouden op de meisjesschool en de bewaarschool tijdelijk het onderwijs verzorgen in geschikte lokalen met aangepaste schoolbehoeften. Het kerkbestuur betaalde de schoolbanken en een vergoeding van f. 950 per jaar.

Het nieuwe moederhuis werd later Sint-Ignatiusgesticht genoemd. De 'Geestelijke Oefeningen', door Ignatius van Loyola geschreven, bepaalden het leven van de nonnen. De kapel werd genoemd naar hun voorbeeld, de Heilige Ignatius. Tot 1899 bleef het Ignatiusgesticht het moederhuis

van de congregatie, daarna verhuisde het naar het nieuwe hoofdgebouw van het klooster Mariënborg aan de Sint Janssingel.

In 1910 kochten de zusters het ernaast gelegen huis 'De Kroon', zodat de scholen konden uitbreiden. De meisjesschool voor lager onderwijs had zeven klassen en de MULO negen klassen. In 1936 hadden de zusters in de Postelstraat een RK bewaarschool, RK Handelsschool voor meisjes, een RK Lagere school, RK Montessorischool, RK Uloschool en een RK Vakschool. In 1971 woonden er nog 87 religieuzen. In 1976 werden het klooster Sint-Ignatius en de schoolgebouwen aan de Postelstraat gesloopt om plaats te maken voor appartementen. De jongensschool van Sint-Cathrien aan het Kruisbroedershof werd nu een gemengde school. Het huidige appartementencomplex gelegen tussen het Lamstraatje en de Capucijnenpoort in de Postelstraat, dat op de plek kwam van de school- en kloostergebouwen kreeg de naam 'Keizershof'.

PAROCHIESCHOLEN VOOR MEISJES IN DE BEREWOUTSTRAAT

Op dringend verzoek van pastoor Kuppen bouwden de zusters J.M.J. in 1871 voor eigen rekening de meisjesschool Sint-Catharina aan de Berewoutstraat. Het kasboek van het kerkbestuur laat een betaling in het jaar 1873 voor het onderwijs van twee keer f. 475 zien. Deze armenschool telde na twee jaar al 362 leerlingen.

Daar begonnen de nonnen met lager onderwijs aan behoeftige meisjes, van boven de zeven jaar en met een bewaarschool voor jongens en meisjes van onder de zeven jaar. Het kerkbestuur betaalde een tegemoetkoming van f. 950 per jaar voor de lokalen, leerkrachten, schoolbehoeften enzovoort. De schoolbanken voor de armenschool zouden door het kerkbestuur geleverd worden. In 1895 is de vergoeding verhoogd.

Vanaf 1909 startte ook een patronaat aan deze armenschool, waar de zusters gedurende de avonduren aan de schoolvrije jeugd les gaven in naaien, knippen, strijken en koken. De school voor meisjes uit arme gezinnen heeft tot 1923 bestaan.

De zusters beschouwden het ook als hun taak de toekomst van zwakzinnige meisjes te verbeteren. In september 1923 startte de b.l.o.-school Sint-Anna aan de Berewoutstraat met 32 leerlingen, verdeeld over twee klassen. In 1929 moest dit schooltje verhuizen, vanwege de sloop van het gebouw in de Berewoutstraat. De leerlingen vonden in 1930 tijdelijk onderdak in de voormalige ambachtsschool in de Keizerstraat. Later verhuisden ze naar het Julianaplein.

De R.K. huishoud- en industrieschool van J.M.J. kwam in een nieuw gebouw in 1931 op de hoek van Berewoutstraat en de Sint-Janssingel. Deze huishoud- en industrieschool is in 2002 gesloopt en heeft plaats gemaakt voor wooneenheden.

DE ARMENSCHOOL VOOR JONGENS AAN DE KUIPERTJESWAL / KRUISBROEDERSHOF

Pastoor A.W.D. Kuppen, die in 1869 benoemd was aan de parochie Sint-Cathrien, richtte een bewaarschool op voor arme kinderen, voor zowel jongens als meisjes. Er kwam ook een lagere school voor arme jongens. Voor de bouw van die school was veel geld nodig om met name de arme kinderen een christelijke opvoeding te kunnen geven. Daarvoor moest een beroep gedaan worden op de liefdadigheid van de parochianen. Op 11 september 1869 werd besloten tot dat doel een brief op te stellen, waarin de parochianen doordrongen moesten worden van de noodzaak tot oprichting van een nieuwe jongensschool. Hieruit twee citaten:

“De openbare scholen met hun godsdienstloos onderwijs, dat kan niet volgens paus Pius IX en de bisschoppen. Maar als er geen andere mogelijkheid is, dan kunnen katholieken hun toevlucht nemen tot openbare scholen, altoos op de voorwaarde dat in die school niets onderwezen werd in strijd met de Godsdienst en de Zedeleer.”

“Door die geldelijke opofferingen zullen wij de Armen, niet in staat zich zelve te redden, in de gelegenheid stellen hun kinderen een volledig Christelijke opvoeding te bezorgen en zeer zeker voor ons de ruimste hemelse zegeningen verwerven.”

Op 24 juli 1871 besliste het kerkbestuur:

“Op voorstel van de Eerwaarde Heer de voorzitter wordt besloten op de begroting voor 1872 te brengen als buitengewone uitgaven f. 14.000 voor het bouwen van een jongensschool en f. 1000 voor meubilair van die school en onder de gewone uitgaven f. 1000 voor het onderwijs der jongens en wijders wordt bepaald dat bij de aanbesteding der school zal bedongen worden dat de aannemer verplicht is het aanwezige hout, ijzer en staande bomen over te nemen tegen een te bepalen prijs welke van de aannemingsprijs zal worden ingehouden.”

10.3 |
Onderwijzend
personeel van de Sint-
Cathrienschool Ghijzen,
Van Loon, Fr. Rodulphus,
A.W. van der Bilt, Fr.
Hungerus en Fr. Enginus.
ca 1931. - BRON: ERFGOED
'S-HERTOGENBOSCH NR. 0002847.

Architect Arnoldus van Veggel ontwierp de nieuwe school met een woning voor het hoofd, voor zowel arme- als burgerkinderen. Voor f. 14.767 zou aannemer Th. H. Dirks de school bouwen. De schoolbanken werden gemaakt voor f. 702,50 en geleverd voor nog eens f. 105. (Pas in 1920 hoefden deze eerste banken vervangen te worden, ze waren soliede, zowel van maaxsel als van verf, hoewel de kleur in 1920 niet meer te raden was).

Een tegenslag tijdens de bouw was de kademuur van de Dieze, die begon te verzakken, zodat een nieuwe muur onder de vloer van de school op enkele plaatsen verankerd moest worden. De school stond op de plaats van de tegenwoordige pastorie, Kruisbroedershof 10, destijds was dat Kuipertjeswal 18. Daarna begon de zoektocht van het kerkbestuur naar geschikte onderwijzers.

FRATERS VAN TILBURG

De Fraters van Tilburg en de Broeders van Maastricht waren niet in staat om leerkrachten te leveren en dus werden er lekenonderwijzers aangenomen. In 1872 konden de lessen aanvangen, met heer Dieben als hoofd der school, gesteund door drie hulponderwijzers. Dieben werkte er tot 1877. Daarna werden alsnog de Fraters van Tilburg ingeschakeld. De fraters hadden bedongen dat

“De pastoor de burgerschool zou laten varen om slechts de armenschool te behouden, indien men hem fraters bezorgde”, staat in de notulen van het kerkbestuur. “Die eis werd ingewilligd door de frater superior van de ‘Congregatie van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid’ en de bisschop van ‘s-Hertogenbosch.”

De Fraters van Tilburg hadden zich in 1862 in de stad gevestigd in een pand aan de Torenstraat en verzorgden sinds die tijd lager onderwijs aan jongens van de parochies Sint-Jan en Sint-Jacob. De fraters stemden er in toe om het onderwijs aan de arme jongens in de parochie Sint-Cathrien over te nemen. De burgerkinderen konden overgaan naar de reeds bestaande burgerschool van de parochie Sint-Jan. Op 10 september 1877 werd de school geopend met 86 leerlingen onder leiding van frater Josephus Paulusse met twee medefraters, Richardus en Paschalis, om het onderwijs als liefdewerk te beginnen. Het aantal kinderen nam dagelijks toe, zeker toen de kinderen van de parochie Sint-Pieter werden toegelaten. Op 1 november waren er al 160. In 1893 wordt een officiële overeenkomst gesloten tussen de Fraters van Tilburg en de pastoors van de vier parochies in de stad, met betrekking tot de Armenscholen.

In 1889 openen de fraters alsnog een eigen school in de parochie Sint-Pieter. Veel leerlingen stappen dan over. In 1897 moet een groot deel van de school worden afgebroken uit vrees voor instorting en begint een grote verbouwing, die uiteindelijk een betrekkelijk nieuw gebouw opleverde.

In 1902 wordt het 25-jarig bestaan van de fraterschool herdacht. Met een heilige mis, Latijnse gezangen van het kinderkoor en traktaties op school, voor 270 leerlingen. In 1906 sloten de Fraters van Tilburg en het kerkbestuur een nieuw contract vanwege de verhoogde rijkssubsidie. De fraters stelden hoge eisen en daar kon het kerkbestuur zich alleen maar bij neerleggen. In 1906 werd de fraterschool verbouwd, nieuwe doelmatige aanpassingen waren nodig. Met de gemeente werd een grondruil aangegaan, zodat een nieuwe gang aan de school kon worden verwezenlijkt. De kosten beliepen circa f. 5300. Het privaat van de weduwe De Bie vlak voor de ingang der school werd verplaatst. De kosten van deze aanpassingen moesten door het kerkbestuur worden betaald.

DE SINT-JANSSTICHTING

In het jaar 1911 werd besloten alle R.K. jongensscholen in de stad te verenigen binnen één organisatie. Daartoe werd de St. Jansstichting opgericht. Het kerkbestuur stemde toe.

In de vergadering van het kerkbestuur op 24 december 1920 werd daarom besloten een volmacht af te geven aan de St. Jansstichting om namens het kerkbestuur alles te doen wat nodig is voor de exploitatie van de R.K. Jongensschool aan de Kuipertjeswal 18. Het aanstellen van onderwijzers, het aanvragen van vergoedingen en bijdragen van het Rijk en de Gemeente, het aankopen van schoolmeubelen, het vaststellen van schoolgelden enzovoort. Op 10 september 1927 vierde de ‘Fraterschool van Sint-Cathrien’ het gouden jubileum. Hoewel de school strikt genomen niet meer bestuurd wordt door het kerkbestuur, zijn er veel contacten en komen de leerlingen door de week en bij alle kerkelijke feesten naar de parochiekerk.

10.4 |
Jongensschool van de
parochie Sint-Cathrien
aan de Kuipertjeswal,
1937. - BRON: ERFGOED
'S-HERTOGENBOSCH NR. 0035014.

10.5 |
 Sint-Cathrienkerk
 met rechts het
 patronaatsgebouw.
 Prentbriefkaart ca 1930.
 - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

In 1941 laat pastoor A. J. Lange in de kerkbestuursvergadering weten dat de oude school, aan de Kuipertjeswal 18 wegens bouwvalligheid al lange tijd geleden was afgekeurd. Een nieuwe school zou op aanvraag van de St. Jansstichting worden gebouwd. De plannen moesten vanwege de oorlog worden uitgesteld. Het duurde nog twaalf jaar alvorens de nieuwe jongensschool in 1953 aan het Kruisbroedershof gereed zou zijn. De fraters van Tilburg zijn op de Sint-Cathrienschool werkzaam geweest tot september 1958. Dan wordt het onderwijs in zijn geheel overgenomen door lekenonderwijzers.

HET PATRONAAT VOOR JONGENS

In 1882 was het patronaat voor jongens gevestigd in een zaal boven de jongensschool. In dat jaar ziet het bestuur graag dat er een nieuwe zaal komt. In 1910 bouwt de parochie na een gift van f. 5000 van een parochiaan een nieuw patronaat voor f. 5056. De afmetingen zijn 38 x 9.80 meter en de hoogte is 5.50 meter. Pastoor Sweens is heel blij met het nieuwe gebouw, vlak naast de kerk. De architect is W. van Aalst en de aannemer A. Sanders.

Op 10 oktober 1910 kan pastoor Sweens het patronaatsgebouw inzegenen. Het wordt tijdens de nieuwbouw van de kerk in 1916 een geschikte ruimte om een noodkerk in te richten.

Het patronaat heeft een eigen bestuur, gelieerd aan het kerkbestuur en de doeleinden van de congregatie en het onderhoud van gebouwen vragen veel energie van de bestuursleden. In 1922 doneert het kerkbestuur f. 500 aan het patronaat voor verfwerk en het aanleggen van elektriciteit.

In 1934 vraagt kapelaan Beijer om een klein deel van het patronaatsgebouw af te scheiden, zodat hij er een kantoortje kan inrichten. Hij heeft een dagtaak aan de organisatie van het jeugdwerk. De patronaatskapel krijgt in 1945 nieuwe banken. Bij de bevrijding loopt het patronaat schade op. Het Ministerie van Financiën betaalt in 1951 nog een resterend deel van f. 2500 aan oorlogsschadevergoeding, een herstelbetaling. Eind 1949 werd al een deel van de herstelbetaling van het Rijk, dat door het kerkbestuur werd ontvangen, meteen aan het patronaatsbestuur overgemaakt.

Ondertussen is het patronaatsgebouw Ite afdeling, in 1949 verkocht aan de gemeente voor f. 5000 maar het blijft gewoon in gebruik. In september van dat jaar is de f. 5000 van de gemeente nog niet ontvangen. De gemeente eist huurpenningen vanaf 1 juli 1949 voor het bovendeel van patronaat, Ite afdeling, van f. 480 per jaar. Dan vraagt het bestuur van het Parochieel Maatschappelijk Centrum, dat die ruimte gebruikt subsidie aan.

De parochie Sint-Cathrien tussen 1900 en 1970

TOINE JANSSEN

ZELFBEWUSTWORDING VAN DE KATHOLIEKE ZUIL TUSSEN 1900 -1945

In 1916 vond er in de stad 's-Hertogenbosch voor het eerst een Plechtige Omgang plaats ter ere van de Zoete Lieve Vrouw. De in 1866 opgerichte 'Vereniging Mannenomgang' liet op zondag 9 juli 1916, ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan, een lang gekoesterde wens in vervulling gaan: voor het eerst sinds de middeleeuwen weer een openbare Plechtige Omgang. Het werd een processie waarin de straten van de stad zich vulden met een eindeloze stroom van honderden deelnemers, waarbij priesters, kloosterlingen, talrijke koren, misdienaars, katholieke verenigingen en congregaties, afkomstig uit alle parochies van de stad, zich manifesteerden. Een deel van de route voerde door de parochie Sint-Cathrien, (Weversplaats, Oude Hulst, Sint-Jorisstraat, Vugtherstraat, Postelstraat, Kruisstraat en Korenbrugstraat) en deze manifestatie waarin katholieken openlijk naar buiten traden, herhaalde zich sindsdien ieder jaar.

Op 4 maart 1921 werd Arnoldus Josephus Lange (geboren 8 april 1876 te Groot Linden) benoemd tot de nieuwe pastoor van de Sint-Cathrien, als opvolger van pastoor Alexander Sweens, die president werd van het Grootseminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch in Haaren. Pastoor Sweens liet een nieuwe kerk na, die niet alleen fraai geworden was, maar ook een teken was van het zelfbewustzijn, waarin de katholieke overtuiging gestalte had gekregen.

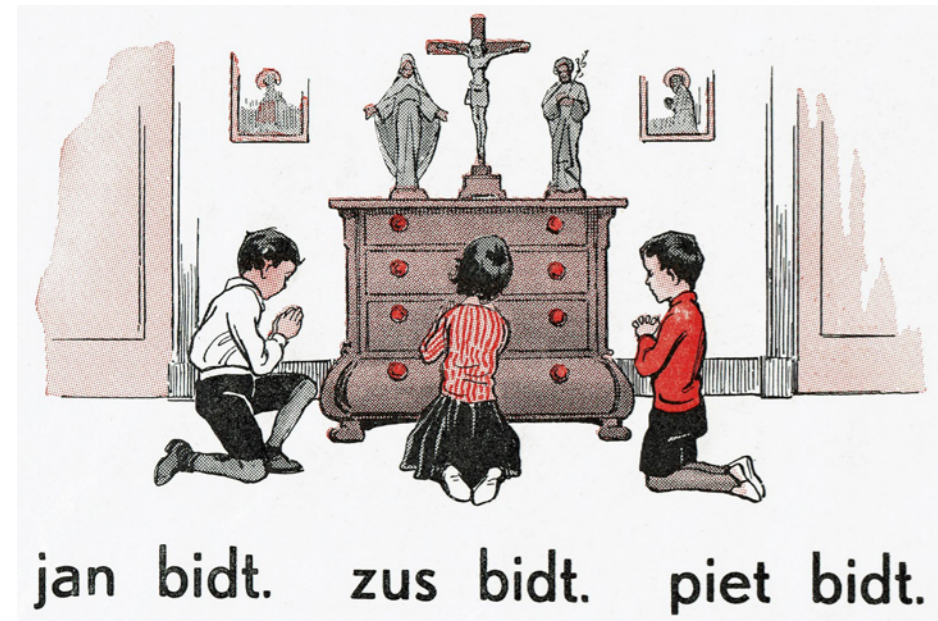
Pastoor de Lange was geen onbekende in de stad, want van 1902 tot 1919 was hij al kapelaan van de parochie Sint-Jan. Na een kort pastoraat in Bladel werd hij benoemd in de parochie Sint-Cathrien. Deze benoeming hield tevens in dat hij aalmoezenier werd in het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis, die beiden gelegen zijn binnen de grenzen van de parochie Sint-Cathrien.

In de jaren 20 van de vorige eeuw zijn de katholieken in een fase terecht gekomen, die wordt gekenmerkt door een sterk zelfbewustzijn van de eigen identiteit. Katholieken raakten zich bewust van het besef dat zij een bijdrage konden leveren aan de verbetering van de wereld, waarbij zij zich manifesteerden in kerk en maatschappij. Zij schudden de schroom van kwetsbaarheid en beslotenheid van zich af en wilden aan de wereld tonen, dat zij 'rooms in alles' wilden zijn.

Een hoogtepunt in die jaren waren de Nederlandse Katholiekekendagen, die om de drie jaar werden gehouden. Op 24 juni 1934 kwamen 30.000 katholieken naar 's-Hertogenbosch om daar de Zesde Katholiekekendag te vieren. Hoogtepunt was de onthulling van het beeld van kardinaal van Rossum.

Als we het kerkelijk leven van de katholieken in de eerste helft van de twintigste eeuw bekijken, dan zien we een bezielde, maar ook overgeorganiseerde geloofsgemeenschap. Er was op godsdienstig gebied veel te zien en te beleven. Dat begon al in de thuissituatie. Het gezin vormde de basis van het geloofsleven, waar zich een belangrijk deel van het godsdienstig leven zich afspeelde.

11.1 | Leesboekje uit de serie 'Echt Lezen' bestemd voor de leerlingen van de eerste klas van de r.-k. lagere school uitgeverij r.-k. Jongensweeshuis Tilburg, 1953. Op school werd de ideale situatie van een katholiek gezin aan de leerlingen voorgespiegeld met vrome kinderen die steeds het goede voorbeeld gaven. - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

Dat begon met het bidden bij het aan tafel gaan. Je leerde als kind rekening te houden met de kerkelijke voorschriften omtrent voedsel, zoals het nuchter zijn alvorens je naar de kerk ging of de dagen waarop je als katholiek geacht werd te vasten en geen vlees te eten. In het interieur van een katholiek gezin kreeg het kruisbeeld, het Mariabeeld of het H. Hartbeeld een prominente plek. Dat werd later nog eens bevestigd op school, waar onder leiding van fraters of zusters veel gebeden en christelijke liederen gezongen werden en waar de leerlingen naar elke kerkelijk feest van het jaar toe leefden. Doop, Communie, Vormsel, Plechtige Communie, waren gebeurtenissen waar je als individu sterk het gevoel kreeg deel te zijn van een vertrouwde maar ook mysterieuze wereld waarin je deelachtig werd in de katholieke gemeenschap. De parochie bood voldoende gelegenheid tot participatie, binnen de kaders die daarvoor golden. Het godsdienstig leven was zo gezien, het resultaat van interactie tussen gezin, school en de parochie. De middelen waarvan de kerk zich bediende waren divers.

Zo werd het lidmaatschap gestimuleerd van verschillende kerkelijke ledenverenigingen, zoals de Aartsbroederschap van de H. Familie. Deze richtte zich vooral op de eenvoudige katholieken en had tot doel om de godsdienstzin en zedelijkheid te verhogen. Om de gelovigen tot actieve deelname te activeren, werden er wekelijkse bijeenkomsten georganiseerd en organiseerde men evenementen zoals processies, deelname aan de Plechtige Omgang in de stad en jaarlijkse bedevaarten naar Uden, Kevelaer en Den Brielle. Dankzij de inspanningen van de Liturgische Beweging lag de nadruk bij de eucharistievieringen niet meer uitsluitend op het herdenken van de overledenen en het bidden voor hun zielenheil, maar kwam er ruimte voor andere misvieringen waarbij gelovigen zich actief betrokken voelden.

De bron van deze vitaliteit lag op de eerste plaats in de parochies van waaruit men vele initiatieven nam op gebied van missie en bekering en een uitgebreid netwerk van maatschappelijke organisaties werd opgericht of uitgebouwd.

Het aloude liefdewerk ging in deze periode hand in hand met de professionalisering van de zorg en het onderwijs. Roeping en beroep vulden elkaar hierbij aan in een ideaal van solidariteit.

In 1917 werd de schoolstrijd met succes gewonnen bij de herziening van de grondwet, waarbij het bijzonder rooms-katholiek en protestant-christelijk onderwijs gelijkgesteld werd met het openbaar onderwijs, ook in financieel opzicht. Dit leidde tot een verdere uitbouw van het bijzonder onderwijs door de oprichting van ulo's, lycea en uiteindelijk in 1923 de oprichting van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Op het terrein van jeugdorganisaties en de daarmee samenhangende terreinen van sport en vrije tijd kende het katholiek leven in die jaren een explosie van initiatieven.

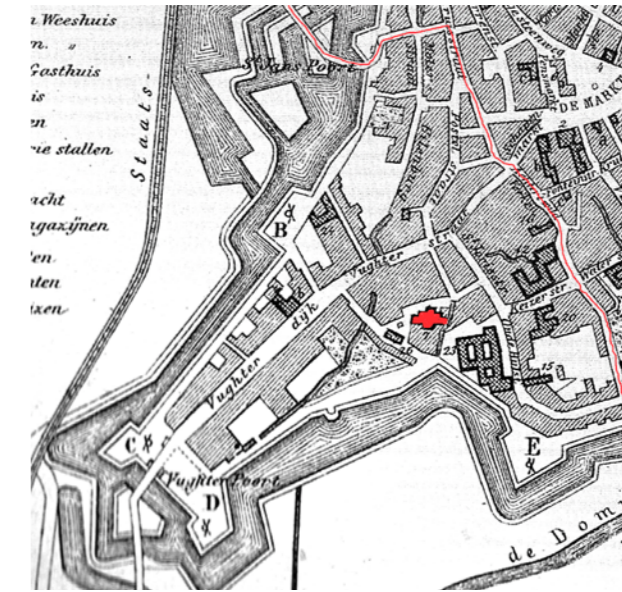
PROFIEL VAN DE PAROCHIE SINT-CATHRIEN

De parochie Sint-Cathrien lag in het zuidwestelijk deel van de oude binnenstad en werd behalve door de stadswallen aan de west- en zuidzijde begrensd door de Sint-Jansstraat, Korenbrugstraat, Kruisstraat, Snellestraat, Achter het Verguld Harnas, de Wolvenhoek en de Mortel.

Binnen de parochiegrenzen woonden in 1900 zo'n 6000 parochianen en in 1917, toen de nieuwe kerk werd opgeleverd, zo'n 6450 parochianen. Dat aantal daalde tot 5140 parochianen in 1930. In latere jaren nam het gestaag af tot ongeveer 4350 in 1940 en 4150 parochianen in 1951. In 1964 waren daar nog een kleine 3000 van over. Deze krimp had te maken met de sanering van krotten aan de steegjes van de Vughterstraat, in de Uilenburg en de Weversplaats en omgeving. Veel bewoners van deze steegjes verhuisden in de twintiger en dertiger jaren naar de Vogelwijk en in latere jaren naar de ruimer opgezette nieuwbouwwijken de Muntel, de Vliert en de Graafse Wijk.

Door haar ligging, als een open schaar ingeklemd tussen de stadswallen, was er maar weinig industrie en handel in de wijk. Het zwaartepunt lag vooral aan de noordoostelijke zijde van de stad, langs de Dieze, de haven en de Zuid-Willemsvaart. Er waren in de parochie vooral kleinschalige bedrijven, ambachtsslieden en pakhuizen gevestigd. Winkels en cafés lagen langs de hoofdstraten zoals de Vughterstraat, Kruisstraat, Postelstraat en Sint Jorisstraat.

In de parochie stond als sinds het begin van de negentiende eeuw het gevangeniscomplex. Vanaf de jaren twintig vestigde zich ook het Paleis van Justitie in de wijk. Het aaneengesloten complex van het Paleis van Justitie en de gevangenis, dat tegen de kerk aangelegd was, zorgde ervoor dat het oostelijk deel van de parochie Weversplaats, Zuidwal en de Mortel een eigen buurtje vormde, binnen de parochie.

Binnen de parochiegrenzen was de maatschappelijke positie van de parochianen uiteenlopend. Aan de hoofdstraten - Vughterstraat, Kruisstraat, Postelstraat en Sint Jorisstraat - woonden enkele invloedrijke en 'vermogende' families, naast middenstanders en ambachtsslieden.

Door deze vermogende families werden in de negentiende en eerste helft twintigste eeuw met regelmaat nieuwe kunstwerken geschonken aan hun parochiekerk, vaak ter gelegenheid van een familiejubileum, een doop, een trouwerij, bij een Eerste Communie of ter gelegenheid van een priesterwijding.

Uit deze groep vooraanstaande katholieke burgers van de stad werden ook de kerkmeesters benoemd. De kerk was eigendom van de parochie, die werd bestuurd door de kerkmeesters met de pastoor als voorzitter. De lokale katholieke elite nam het voortouw bij de katholieke emancipatie. Gebruikmakend van de mogelijkheid tot maatschappelijke emancipatie die geboden werd op gebied van onderwijs, pers en verenigingsleven bouwden zij een eigen, maar gesloten katholiek bouwwerk op.

11.2 | Het grondgebied van de parochie Sint-Cathrien, aan twee zijden ingeklemd door de stadswallen. De rode lijn geeft de parochiegrens aan met de parochies van Sint-Pieter en Sint-Jan. De Sint-Cathrienkerk is in rood aangegeven. Uitgave: Hugo Suringer Leeuwarden 1866.

11.3 |
Huisbezoek van
de kapelaan in een
van de steegjes in
de parochie Sint-
Cathrien. Nederlands
Fotopersbureau. - BRON:
PAROCHIEARCHIEF SINT-
CATHRIEN.

Een mengeling van middenstand en geschoolde ambachtslui woonde nabij het Havenkwartier; Korenbrugstraat, Snellestraat, Achter het Verguld Harnas, Wolvenhoek, Parklaan, Westwal en Keizerstraat. Weinig of niet geschoolde werklieden woonden in de Uilenburg, de Weversplaats, de Zuidwal, de Mortel en het Sonneveld. De armste parochianen woonden in de krotten, die te vinden waren in de sloppen en steegjes rond de Vughterstaat, Weversplaats, Uilenburg en Westwal.

De mensen daar stonden vaak wantrouwend tegenover het gezag van de overheid en van de Kerk. Pastoor en kapelaans waagden zich dan ook vaak niet in die steegjes om huisbezoek af te leggen of om de mensen daar over te halen hun kerkelijke plichten te vervullen.

Kapelaan Jacques Sicking (1894-1984), was in zijn jeugd opgegroeid in de parochie Sint-Cathrien en keerde er in 1928 als kapelaan terug. Vervolgens, werd hij vier jaar later, in 1932, rector van de kweekschool van de Zusters Mariënborg, binnen de parochie Sint-Cathrien gelegen.

Hij vertelde over zijn parochie:

“In de armoedige volksbuurten, de zijsteegjes aan de Vughterdijk en de Uilenburg, leerde ik de Bossche volksaard en enkele Bossche typen kennen. Nauw contact had Sicking met Jan Stap Netjes, die in een van de kleine steegjes van de Vughterstraat woonde. Jan was een oud koloniaal, die meermalen was onderscheiden. Hij moest aanvankelijk niets van de kapelaan weten. Totdat hij ziek werd en tegen de kachel gevallen was. Hij liet de kapelaan toe in zijn huisje en vertelde hem over zijn avonturen in de Oost en over de ziektes die hij daar had opgelopen. Vanaf dat moment mocht Sicking iedere maand komen met Ons Heer, totdat deze hem op een dag dood in bed vond.”

Sicking vertelde:

“dat de meeste mensen in die steegjes geen werk hadden en bij pastoor Sweens om geld bedelden. Sweens had een zwak voor de hulpbehoevenden en ging nogal eens door de knieën voor zijn klagende parochianen. In die buurt stond ‘t Gommertje bekend, een manneke, een ‘klopper’ werd die genoemd, die al vroeg in de morgen, met zijn soepjas aan, de bewoners wakker klopte. Sicking kende nog het liedje ‘Daar komt het ‘t Gommertje aan. Je ziet het aan zijn sjokken..’. Voor Lange Daan, een orgeldraaiër die in de buurt van de Vughterdijk woonde, liep de straat uit. Muzikanten, orgeldraaiërs en harmonieën zorgden voor vertier voor de bewoners van de Vughterdijk, op momenten waarvoor zij het werk even in de steek lieten en hun armoede even vergaten”.

Door de begrenzing van de wijk aan de stadswal was er ook nauwelijks grootschalige nieuwbouw mogelijk. Hier en daar kwamen er wel kleinere nieuwbouwprojecten tot stand maar die omvatten nooit meer dan zo'n 10 woningen. Sinds 1909 werd er wel gebouwd aan de Vughterweg, buiten de stadswallen, aan de vroegere Vughteruitgang. Aanvankelijk alleen aan de oostkant van de weg. Daar werden tussen 1909 en 1925 zo'n 50 woningen gebouwd. Na de sloop van de gasfabriek aan de westkant van de weg in 1925, werden aan de Vughterweg en de Willem van Oranjelaan nog zo'n 90 villa's gebouwd voor welgestelde Bosschenaren. In totaal zo'n 140 woningen voor circa 400 inwoners. Opvallend is dat het kerkbestuur begin jaren vijftig vrijwel uitsluitend bestond uit inwoners uit deze nieuwe wijk, die nu Vughterpoort genoemd wordt.

Van liefdadigheid tot sociale bewustwording

VOLKSHUISVESTING

De huisvesting van de arbeidende klasse en de armlastigen in de negentiende en begin twintigste eeuw was erbarmelijk. Doordat er in de vestingstad 's-Hertogenbosch weinig uitbreidingsmogelijkheden waren, kwam de bevolkingsgroei (in de negentiende eeuw groeide het aantal inwoners van circa 13.000 tot 30.000) voor een groot deel terecht in de stegen en sloppen, waar de huurprijzen voor woningen harder stegen dan het inkomen. Voor gezonde voeding, kleding en hygiëne hield een arbeidersgezin weinig geld over. In 1900 bestond 22 procent van de woningvoorraad uit eenkamerwoningen en 35 procent uit tweekamerwoningen. Eenkamerwoningen boden niet zelden huisvesting aan zes tot twaalf personen uit een gezin. Dat betekende dat de meerderheid van de bevolking slecht gehuisvest was. Het gemeentebestuur

11.4 |
Kapelaan Beyer van de
parochie Sint-Cathrien
op huisbezoek bij de
familie Krapels in een
van de steegjes aan
de Keizerstraat. Van
links naar rechts Lien
Krapels, A. Nabbe,
kapelaan Beyer, A.J.A.
Krapels en Harry Nabbe,
Fotobureau Zuid-
Nederland 1933. - BRON:
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH,
ARCHIEF FAM. SPEEKENBRINK,
INV. NR. 0987.

11.5 |

Kapelaan op bezoek in
de Poort van Verdonkca 1920. - BRON: PAROCHIE-
ARCHIEF SINT-CATHRIEN.

stelde zich, net als de landelijke overheid, passief op en nam zelf geen initiatief om de situatie te verbeteren. Veel mensen leefden van de bedeling en ook de kerken deden aan armenzorg, maar structureel veranderde er weinig. Op zeer bescheiden schaal lieten de besturen van de parochie Sint-Pieter en de Diaconie van de Hervormde kerk arbeiderswoningen bouwen op eigen grond.

Door de opheffing van de vestingstatus in 1874 kwamen de voormalige militaire gronden aan de stadswallen in de verkoop. In 1879 werd de Bossche Bouwmaatschappij opgericht, een initiatief van de vermogende katholieke families Van Lanschot, Van Meeuwen en Tilman, die gronden kocht voor de bouw van 143 arbeiderswoningen, waarvan 34 aan de Zuidwal. Deze moderne arbeiderswoningen waren van een goede kwaliteit, zeker in vergelijking met de huisvesting elders in de stad. Het waren grote woningen die bestonden uit een voorkamer, achterkamer, keuken, washok, een flinke kelder en een zolder. Sommige bezaten een

tuintje. Alle huizen beschikten over een privaat en waren aangesloten op het waterleidingennet. De huurprijs (tussen de f. 1,60 en f. 2,40 per week) was echter nog te hoog voor het gemiddelde arbeidersbudget.

Het karakteristieke Tilmanshofje lag wat verscholen aan de Parklaan, onder de nummers 14 tot en met 21. Het Tilmanshofje bestond uit acht woningen in twee blokken van twee en vier vrijstaande huizen. De woningen zijn in 1896 gebouwd. De panden hebben kenmerkende, opengewerkte kappen met een oversteek in de chaletstijl. Het complex is waarschijnlijk door architect Julien Dony ontworpen. In 1907 kwamen de huizen in bezit van de bankier C. Tilman ten behoeve van 'minder bedeelde katholieke gezinnen'. Hij woonde zelf met zijn gezin in een stadsvilla aan de Vugtherstraat, pal achter de Tilmanshof. Tot op de dag van vandaag bestaat de Stichting Tilmanshof, een charitatieve instelling voor milieu, cultuur, recreatie en religie.

In 1901 werd de Woningwet aangenomen waardoor de stedelijke overheid een actieve rol kreeg toebedeeld in de volkshuisvesting. Het gemeentebestuur moest voortaan een bouw- en woonverordening maken en maatregelen treffen voor verbetering van bestaande woningen en initiatieven stimuleren voor de bouw van nieuwe woningen.

Hierop nam in 1903 de Coöperatieve Bouwvereniging 'Eigen Bezit', die opgericht was door de redemptorist pater W. de Groot, het initiatief om grond te kopen aan de Mayweg, om zo mensen met een laag inkomen aan een betaalbaar huis te helpen. Pater de Groot stelde 'dat een goede woning bijdraagt aan een zedelijk en godsdienstig leven'. De woningen waren in eerste instantie bedoeld voor de leden van de Broederschap van de H. Familie. Pastoor C. Prinsen van de Sint-Jacobsparochie nam in 1904 zitting in het Woningsecretariaat, een instelling die tot doel had om de volkshuisvesting te verbeteren en daar actief aan bij te dragen.

Toen in 1920 de bouw van de nieuwe wijk de Muntel van start ging, kochten de katholieke bouwverenigingen 'Mgr. Prinsen', 'Eigen Bezit' en 'St. Joseph' grond om woningen te kunnen bouwen voor de katholieke arbeiders. Het opruimen van krotwoningen in de oude binnenstad hield in deze jaren gelijke tred met het aantal gereed gekomen woningen in de nieuwbouwwijken.

Toen de overheid wettelijk gedwongen werd om de erbarmelijke woonomstandigheden van grote groepen inwoners aan te pakken, met name in de oude vestingsteden, verzetten ook de kerken de bakens. Van armenzorg vanuit de kerken, waarbij mensen ondersteuning kregen, maar waarbij aan de woonomstandigheden zelf weinig gedaan werd, richtten in de twintigste eeuw sociaal bewogen priesters woningbouwverenigingen op, om de bevolking niet alleen geestelijke steun te verlenen, maar om hen uitzicht te geven op een gezond en menswaardig bestaan.

OPRICHTING VAN HET RK WERKLIEDENBOND

De katholieke reactie op de industriële revolutie bestond lange tijd alleen uit liefdadigheid. Christenen hoorden de armen te dienen, want door de armen dienstbaar te zijn, dienden zij Christus. Wat bijvoorbeeld congregaties op gebied van liefdadigheid – gezondheidszorg, weeshuizen, thuiszorg en onderwijs- presteerden was indrukwekkend. Neem daarnaast de zorg die de Vincentiusvereniging verleende aan hulpbehoevenden, dan kon je zeggen dat de kerk liefdadigheid hoog in het vaandel droeg. Maar hoe belangeloos en goed bedoeld, de hulp bood geen oplossing voor de noden van de minst bedeelden.

De katholieke kerk zocht in de negentiende eeuw naar wegen om structureel iets te doen aan het lot van de arbeiders. Daarin werd de kerk ook uitgedaagd door het opkomend socialisme, dat wel radicaal de kant van de arbeiders koos. Baanbrekend op dit terrein was de encycliek Rerum Novarum van paus Leo XIII uit 1891. Daarin werd gesteld dat de werkgevers hun personeel niet mochten uitbuiten en hun een rechtvaardig loon

11.6 |

Vaandel van het RK
Werkliedenbond
'Parochiale afdeling Sint
Catharina'.

11.7 |

Harmonie Sint-Cathrien

ca 1935. - BRON: ERFGOED

'S-HERTOGENBOSCH NO 0016457.

moesten betalen. Om dit doel te bereiken hadden de arbeiders het recht om zich in vakbonden te verenigen.

In 's-Hertogenbosch was het pastoor C. Prinsen van de Sint-Jacobsparochie, die de ideeën van de encycliek vorm wist te geven. Ondanks tegenwerking van de conservatieve clerus, maar met goedkeuring van de Bossche bisschop Mgr. W. van de Ven, richtte hij in 1892 de R.K. Werkliedenbond op, die overigens aanvankelijk sterk leunde op het gezag van pastoor Prinsen. De Commissie van Toezicht op de nieuwe bond staat onder zijn leiding en tot lid benoemt Prinsen drie kapelaans van de andere Bossche parochies, waaronder kapelaan Der Kinderen van de parochie Sint-Cathrien tot secretaris.

Toen Prinsen in 1917 het voorzitterschap van de R.K. Werkliedenbond overdroeg aan pastoor Mutsaers van de Sint-Pietersparochie veranderde de bond ingrijpend. Vanuit zijn handelen en denken was pastoor Mutsaers meer bedacht op de nieuwe situatie die was ontstaan binnen de Katholieke Arbeidersbeweging. De katholieke vakbonden kregen te maken met een nationale organisatievorm waarin niet de clerus maar de werklieden zelf, als bestuurders het voortouw namen. Pastoor Mutsaers drong er sterk op aan dat werklieden zelf het initiatief in handen moesten nemen om hun doelen te bereiken. Ook in de parochie Sint-Cathrien werd een afdeling van het RK Werkliedenbond opgericht.

WERK VAN DE VINCENTIUSVERENIGING IN DE TWINTIGSTE EEUW

Vanuit een veranderende visie op armoede en armenzorg aan het begin van de twintigste eeuw kreeg de overheid meer aandacht voor de arbeids- en leefomstandigheden van de mensen uit de sociale onderklasse. In de katholieke caritas begon de invloed van de pauselijke encycliek *Rerum Novarum* merkbaar te worden. Deze encycliek van paus Leo XIII hield zich bezig met de situatie van de arbeidersklasse en formuleerde de sociale leer van de katholieke kerk. In 1902 startte het 'Secretariaat van de Armen' en 'Franciscus Regis'. Deze liefdewerken beschikten niet over geld, zij gaven advies en bemiddelden. Franciscus Regis was gericht op bestrijding van ongehuwd samenwonen en het echten van kinderen. Het Secretariaat der Armen was echt een activiteit van 'de nieuwe geest'. Het hielp bij het schrijven van brieven, rekwesten en belastingzaken. Tijdens de Eerste Wereldoorlog hielp het met het indienen van verzoeken voor kostwinnersgeld in geval van mobilisatie of oproep voor militaire dienst. Het was ook niet alleen voor de bedeeden, ook arbeiders en kleine winkeliers wisten de weg te vinden naar het wekelijkse spreekuur.

Een uit de nieuwe geest voortkomend initiatief was de in 1918 opgerichte 'Stichting Gezinswoning'. Doel was woningen te bouwen met goedkoop overheidsgeld. De keuze viel op een plek aan de Citadellaan in het nieuwe uitbreidingsplan van de Muntel. Daar werden negentien huizen gebouwd, ontworpen door architect H. Valk. Nieuw was ook het 'Liefdewerk voor de Stille Armen' (1925).

In de oorlog wist de Vincentiusvereniging van de parochie Sint-Cathrien de moed er in te houden. Voor de kinderen bleef men het Sint-Nicolaasfeest organiseren. Kleding en speelgoed, dat over was gebleven uit de vooroorlogse periode kwam nu goed van pas. Om de kindermis te promoten werd een jeugdactie op touw gezet waarbij 120 kinderen op 16 augustus 1943 getrakteerd werden op een boottocht naar Heusden. Een jaar, later organiseerde men deze boottocht nogmaals. Op

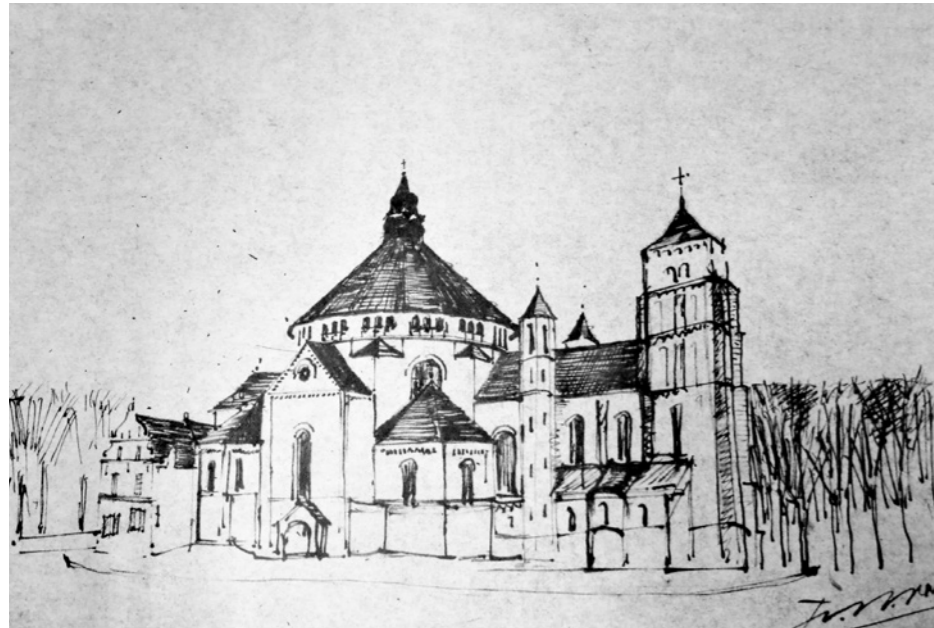
zondag 14 december 1943 werd voor 87 gezinnen met in totaal 300 personen een kerstmaaltijd georganiseerd.

Na de oorlog werd een 'SOS Hulpdienst en Telefoondienst' (1967) opgericht. Ook de daklozenopvang was een initiatief van de Vincentiusvereniging.

DE PATRONAATSHARMONIE SINT-CATHRIEN

De patronaatsharmonie Sint-Cathrien werd in 1913 opgericht door kapelaan Van Kessel. Deze was een liefhebber van harmonie- en fanfaremuziek. Hij ondernam actie om geld in te zamelen bij vermogende parochianen voor de aankoop van muziekinstrumenten. Vicevoorzitter werd M. van Soestbergen, die later wethouder werd in de stad, een man die afkomstig was uit de katholieke vakbond. Zijn betrokkenheid bij de harmonie liet de nauwe relatie zien tussen de katholieke sociale beweging en andere aspecten van het leven in de parochies. In 1955 werd de patronaatsharmonie overgenomen door de Katholieke Arbeiders Beweging (afgekort K.A.B.), zoals de Rooms Katholieke Werkliedenbond sinds 1945 heette. De reden voor overname was dat de parochie de financiële lasten niet meer kon dragen en er in de parochie onvoldoende wervingsmogelijkheid was voor nieuwe leden. Vanaf 10 maart 1956 heette het muziekgezelschap K.A.B.-harmonie Sint-Cathrien.

Aanvankelijk werden de muzikanten gerekruteerd uit de kring van de patronaatsjongens, die hiervoor een muzikale opleiding kregen. Door het geven van zomeravondconcerten in het Prins Hendrikpark verwierf het muziekkorps onder leiding van dirigent J. Ebeling een grote populariteit in de stad. Daarna was de heer C. Coppens bijna veertig jaar lang, van 1930 tot 1969, dirigent van het muziekkorps. In fraaie kostuums gestoken, die ondanks de crisisjaren in 1933 waren aangeschaft, bracht de harmonie in 1938 een aubade aan koningin Wilhelmina op de Dam.

11.8 | Schets mogelijke uitbreiding Sint-Cathrienkerk door architect H. Valk. - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

In 1939 werd de Rooms-Katholieke Bond van Muziekgezelschappen opgericht als tegenhanger van de protestantse, de socialistische en de neutrale bonden voor muziekgezelschappen. In deze tijd vierden de zuilen immers hoogtij. Het was dan ook een logische stap dat de patronaatsharmonie Sint-Cathrien lid werd van deze bond. Naast deze harmonie waren ook Harmonie Glorieux en de Orthense Harmonie lid van deze katholieke bond.

In 2016 zijn de harmonie Glorieux en harmonie Sint-Cathrien samen gegaan met één repertoire en één dirigent wat in 2018 heeft geleid tot een fusie van de twee verenigingen onder de naam harmonie Cathrieux.

UITBREIDING KERKGEBOUW ?

De parochie Sint-Jacob had voor de ouderen van de parochie begin dertiger jaren het Sint-Jacobshofje achter de kerk laten bouwen. Het complex omvatte 44 hofjeswoningen rondom een pleintje met plantsoen. Dit idee stond pastoor Lange wel aan. Het sterk verwaarloosde pleintje voor de kerk kon wel een opknopbeurt gebruiken. De pastoor zocht halverwege de jaren dertig contact met parochiaan en architect Hendrik

Valk, die een schets maakte van het pleintje, dat omgeven zou worden door kleine woninkjes en een kapel. Ook maakte hij een tekening waarin hij een uitbreiding van de kerk voorzag. Het schip werd met enkele traveeën verlengd en afgesloten worden door een toren. Behalve deze beide schetsen is er verder niets over terug te vinden in het parochiearchief.

HET GEVANGENISCOMPLEX

In 1921 werd pastoor A. Lange tot pastoor van de parochie Sint-Cathrien benoemd en tevens tot aalmoezenier in het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis, die beiden gelegen waren binnen de grenzen van de parochie Sint-Cathrien.

Door de beschietingen bij het beleg van de stad in 1794 door de Fransen werd een aantal woningen aan de Sint-Jorisstraat verwoest. Op de plek van de vernielde huizen bouwde men tussen 1804 en 1806 een gevangenis. De gevangenen sliepen aanvankelijk in hangmatten in grote zalen, eenzame opsluiting in een cel gebeurde pas na 1855. De gevangenis fungeerde later als tuchthuis, 'Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering en Bewaring' en vanaf 1884 werd het gebouw ook bestemd voor de opsluiting van veroordeelde jongens. Vrouwen werden sinds het eind van de negentiende eeuw in de gevangenis gedetineerd.

In 1912 werd een nieuw gevangeniscomplex ontworpen door de architect W.C. Metzelaar. Daarbij hield men ook rekening met de bouw van een kerkzaal. De achterzijde van dit complex grensde aan de Kerkstroom, waar ook de Sint-Cathrienkerk overheen gebouwd is. Het Huis van Bewaring was bestemd voor maximaal 220 gedetineerden, die hier hun veroordeling afwachtten.

Sinds de bouw van de gevangenis waren er een protestantse geestelijke, een katholieke geestelijke en een Israëlitisch leraar aan verbonden. Iedere gedetineerde moest bij binnenkomst aangeven welk geloof hij of zij beleed en vanaf die tijd was de gevangene verplicht om 's zondags een kerkdienst bij te wonen en catechisatie te volgen. Wisseling van die keuze werd niet toegestaan. Om contacten tussen de gedetineerden onderling te vermijden, moesten zij de kerkdiensten volgen in van elkaar afgescheiden hokjes.

Het was gebruikelijk om voor katholieke gedetineerden een keer per jaar retraitsdagen te houden, die geleid werd door de paters redemptoristen of de paters capucijnen.

Naast het opdragen van de heilige mis op zondag voor de katholieke gedetineerden, onderhield de aalmoezenier ook persoonlijk contact met de gedetineerden, door regelmatig met hen in gesprek te gaan.

Pas in de zestiger jaren van de twintigste eeuw kreeg het Humanistisch Verbond, als niet religieus genootschap, de mogelijkheid om contact te onderhouden met gedetineerden, die daar prijs op stelden.

DE OORLOGSJAREN

In 1939 werd de dreiging dat Nederland meegesleurd zou kunnen worden in een oorlog steeds reëler. Pastoor A. Lange schreef er in augustus 1939 over in het Memoriale:

“De grote oorlog dreigt en komt in dit noodlottige jaar. Op voorschrift van het Nederlands Episcopaat vond er een Aanbidding van het Allerheiligste plaats in de kerk tot afweer van het dreigend oorlogsgevaar, terwijl er met regelmaat H.H. Missen voor de vrede werden opgedragen. Ten bate van het Nederlands Katholieke Vluchtelingencomité werden er extra collectes gehouden.

Van 4 tot 6 februari 1940 werd er in de kerk een veertiguren gebed gehouden voor de vrede. Uit het gehele land werd een boetetocht gehouden naar de Z.L.V. van Den Bosch, waarvoor in alle parochiekerken van de stad HH Missen werden opgedragen”.

11.9 | ↑ Kapel van het gevangeniscomplex. Fotokaart ca 1960. - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

11.10 | ← Het gevangeniscomplex wordt door de Kerkstroom gescheiden van het grondgebied van de kerk.

11.11 |
Koor van de Sint-Cathrienkerk met het hoogaltaar tijdens het Veertigurengebed 1925.

- BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

Veertigurengebed

Deze devotie om gedurende veertig uren de geconsacreerde hostie in een monstrans ter aanbidding uit te stellen begon op de avond van carnavalszondag en duurde tot en met de dinsdagavond (vastenavond) daarop, dag en nacht. De veertig uren waren een verwijzing naar het aantal uren tussen de kruisdood van Jezus op Goede vrijdag en zijn verrijzenis op paasmorgen. Het Heilig Sacrament werd geplaatst in de expositietroon boven het tabernakel in een gouden of zilveren monstrans. Parochianen, zowel scholieren als volwassenen, werden aangespoord om in de kerk aanwezig te zijn om er enkele uren te bidden. De opzet van het veertigurengebed was, dat het Heilig Sacrament voortdurend aanbeden werd en moet gezien worden als een reactie op de losbandigheid tijdens de carnavalsdagen. Katholieken moesten in die dagen weggehouden worden uit de kroeg en van de viering van carnaval, zo meende de geestelijkheid. Op de foto is de beschildering van Jan Oosterman van het priesterkoor goed zichtbaar. Opmerkelijk is ook de lichtversiering rond het ciborium.

“Op 10 mei 1940 vond de noodlottige inval door Duitsland in Nederland plaats. Op de vroege vrijdagmorgen was het geronk van honderden vliegtuigen te horen. Iedereen raakte in beroering en verwarring. Op zondag 12 mei Pinksterfeest zijn in onze parochie alle diensten gewoon doorgegaan. Er werden die maand H.H. Missen

gecelebreerd voor de gesneuvelde Bosschenaren uit de parochie Sint-Cathrien: Jan van der Linden, Jo van de Broek en Jacobus Oomis.

In de oorlogstijd was verduistering voorgeschreven en mochten mensen 's nachts niet de straat op. In november werd de kerk behoorlijk afgeschermd, zodat alle diensten weer gewoon konden plaatsvinden. Alleen vanwege de duisternis buiten hebben we Lof en Kruisweg tijdelijk vervroegd of verlaat. Verder vonden alle diensten gewoon doorgang”.

“Wegens gebrek aan kolen, werd de verwarming in de kerk na Kerstmis 1941 stopgezet, de scholen sloten hun deuren, en het catechismus onderwijs werd gehouden in de patronaatskapel, waar gasverwarming was.

Op 30 december 1942 zijn de drie luidklokken in beslag genomen. Het consecratieklokje in het priesterkoor is gebleven. De klokken zijn vervolgens op 23 januari 1943, onder protest, weggehaald”.

De Tweede Wereldoorlog zorgde voor een historische doorbraak van het katholieke volksdeel. Katholieken bewezen in de jaren van de bezetting trouwe vaderlanders te zijn. Zij hadden daarmee het vooroordeel, dat vooral bij het protestantse deel van de natie bestond over hun onbetrouwbaarheid aan de staat en het koningshuis, voorgoed doorbroken. Aangemoedigd door het voorbeeld dat Mgr. De Jong, bisschop van Utrecht, gaf in zijn houding tegenover de bezetter, hebben vele priesters zich van hun goede kant laten zien als leiders van het katholieke volksdeel. Velen hebben dat met de dood moeten bekopen. Toen in 1941 katholieke verenigingen en instellingen ‘gleichgeschaltet’ dreigden te worden door de bezetter, gaven de bisschoppen opdracht aan de gelovigen om hun lidmaatschap te beëindigen. Hieraan werd massaal gevolg gegeven, zodat deze organisaties in feite ophielden te bestaan.

Een van de gevolgen van de oorlog was de doorbraakgedachte. Talrijke leden van de politieke en culturele voorhoede in Nederland werden als gijzelaar gevangen gehouden in de seminaries in Haaren en Sint-Michiëlsgestel. Dat leidde tot gesprekken tussen mensen die anders elkaar niet zo snel zouden opzoeken. Het leidde tot broedplaatsen van vernieuwingsidealen die het doorbreken van het isolement hebben bespoedigd.

Op 1 april 1943 is in de parochie Sint-Cathrien officieel ‘de Katholieke Actie’ opgericht. Op initiatief van aartsbisschop de Jong van Utrecht, werd in 1936 in Nederland, in navolging van het buitenland, de Katholieke Actie (K.A.) ingevoerd. De organisatie kreeg een diocesane en parochiële opzet. De K.A. streefde naar instandhouding, uitbreiding en verdieping van het Rijk van Christus, maar probeerde tijdens de bezetting mensen te behoeden voor de gevaren van het nationaal socialisme en de eigen opgeheven katholieke organisaties onder de dekmantel van de K.A. te laten voortbestaan.

Vooraf degenen die in Duitsland moesten werken, werden kwetsbaar beschouwd. Werkwilligen dienden te worden overgehaald hun werk daar op te geven. Dwangarbeiders moesten tijdens verlofdagen aangespoord worden om niet meer terug te keren. Het werk voor de K.A. bracht menig propagandist op het pad van de illegaliteit.

Pastoor Lange in het Memoriale over het werk van de K.A.:

“Door de toewijding van onze leden zijn er verschillende acties gehouden zoals vredesoefeningen en aanbiddingen. Ook werden met de feestdagen pakjes verzonden voor onze afwezige broeders in het buitenland, die daar gedwongen worden te werken”.

In januari 1944 schreef pastoor Lange in het Memoriale:

“De Duitse bezetting drukt steeds zwaarder op de bevolking. Allerlei harde voorschriften en dwangmaatregelen volgen elkander op en beknotten alle vrijheid. Radio's worden gevorderd, fietsen in beslag genomen, alle Hollandse munten, alle koper moet worden ingeleverd. Voorraden worden rücksichtslos in beslag genomen en gestolen. Allerwege groeit verzet en verzet en sabotage. Alles wordt verborgen of ingegraven, zodoende is ook hier alles gered.

Op 21 maart kwam 's nachts om drie uur de Sicherheitspolizei onze pastorie en tuin doorzoeken naar een geheime drukkerij, die in de kelder verborgen zou zijn en dezelfde nacht zochten zij nog naar verborgen wapens. De vier Duitse politiemannen vertrokken om zeven uur 's ochtends zonder succes”.

11.12 |
Op deze foto zien we hoe de mannen van de 53e Welsh division behoedzaam voorwaarts trekken langs de Oude Hulst in de richting van de Sint-Jorisstraat. -

BRON: IMPERIAL WAR ARCHIVES, KOPIE COLLECTIE TOINE JANSSEN.

11.13 |
 Bevrijdingsfeesten,
 mei 1945. Op de
 Weversplaats trekt het
 draaiorgel van 'Lange
 Daan' Heesbeen door
 de straat wat op veel
 belangstelling van
 de omwonenden kan
 rekenen. - BRON: ERFGOED

'S-HERTOGENBOSCH NO 0030282.

“De gewone diensten en het Lof werden in 1944 steeds slecht bezocht”, klaagde de pastoor in het Memoriale. “Alles lag stil: congregaties, patronaten, congregaties, ook al door gebrek aan lokalen”.

De executie op klaarlichte dag van kapelaan Koopmans van de parochie H. Antonius van Padua op de Muntel door de Duitsers op 9 augustus 1944 op het Duhamelplein, maakte veel indruk op de Bosschenaren en de geestelijkheid van de stad. Niemand was nog veilig voor het brute geweld van de bezetter. Mensen keken met verlangen uit naar het einde van de oorlog.

“Op zondag 17 september en maandag 18 september vliegen massa's landingsvliegtuigen en zweefvliegtuigen over onze stad om een corridor van Eindhoven via Veghel, Grave, Nijmegen naar Arnhem te bewerkstelligen. Iedereen staat te kijken vanaf de Parklaan', hoewel het er niet erg veilig is vanwege afweergeschut en jagers in de lucht. Omdat de bevrijders verwacht worden, worden door de Duitsers allerlei tegenmaatregelen

genomen. Op 27 september zijn de spoorbrug bij Lombok en de andere bruggen in stad opgeblazen. Er is veel schade gemeld aan de huizen en daken aan de Vughterdijk, Sonneveld, Vughterweg en Willem van Oranjelaan.

Op 28 september vallen veel granaten op de stad. We gaan slapen in de grote kelder.

Op 2 oktober werd de koepel van onze kerk getroffen door een granaat. Enige granaatsplinters drongen door de betonnen koepel heen. De Kuipertjeswal en de Westwal zijn erg beschadigd door granaten.

Zondag 22 oktober viel een vliegtuig met bommen op de Graafseweg en maandag 23 oktober en dinsdag 24 oktober werd door de Engelsen een zwaar artilleriebombardement gericht op het noordoostelijk deel van onze stad. De Engelsen dringen op in dit gedeelte en bezetten op 24 oktober de Diezebrug bij de Sint Leonarduskerk. Helaas werd de brug door de Duitsers opgeblazen. Het noordelijk deel van de stad boven het kanaal is nu

bevrijd. Er verschijnen Duitse tanks in de straten. Alle kanaalbruggen en de brug naar de Pettelaar zijn opgeblazen. Woensdag 25 oktober is door de Engelsen een brug geslagen over het kanaal bij sluis 0 en wordt de binnenstad tot aan de Dommel bevrijd. In de namiddag om 17.00 uur verschijnen Engelse tanks bij de jongensschool en de kerk aan de Parklaan. Alle bruggen over de Dommel zijn opgeblazen. Het Paleis van Justitie staat in brand.

Er is ook brand gemeld in de Visstraat en bij Lohengrin op de Markt. Het regent overal granaten.

Op 26 oktober is onze kerk vol vluchtelingen uit de stad, die de ruïnes van hun huizen moesten ontvluchten. Op deze donderdag werd door de Engelsen een brug over de Dommel geslagen bij het Willemsplein. En zo ging de volgende dag de strijd verder op Lombok en verderop richting de Sint Leonardus.

Op vrijdag 27 oktober werd er veel stukgeschoten en braken er veel branden uit in de stad.

Op zaterdag 28 oktober werd er nog hevig gevochten bij de Meelfabriek. Op die dag werd onze pastorie heerlijk gehavend door een zware granaat die het linker dak totaal wegsloeg. De gehele linker bovenverdieping was voor lange tijd onbruikbaar, het plafond was stuk en alles aan regen onderhevig en geen materiaal in de stad om iets te herstellen. De inslag verraste ons 's middags aan tafel terwijl verschillende vluchtelingen reeds bij ons in de kelder zaten.

Op zondag 29 oktober werd onze kerk tot tweemaal toe door zware granaten getroffen. De ene Duitse granaat sloeg het dak en het gewelf van de zijkapel achter rechts naast de torens totaal weg. De andere granaat vernielde de verwarmingsschoorsteen totaal tot onder aan toe en het neerstortende puin viel door de St. Leonarduskerk, de kaarsenmakerij en de aangrenzende berglokaal. Heel de kerk lag vol puin en glas, kapotte stoelen

en banken. De ravage is daarna geruimd door onze gevangenisemannen.

Op 31 oktober werd nog de kosterwoning getroffen aan de bovenhoek en het dak. Verder kregen we nog een gat in de hals van de koepel en werd nog een afdak weggeslagen dat tegen de koepel aankwam. Alles te samen kreeg de kerk acht voltreffers van granaten zodat aanmerkelijke schade is aangericht. Moeilijk te herstellen door gebrek aan materiaal. Maar gelukkig we zijn bevrijd”.

DE NASLEEP VAN DE OORLOG

Pastoor A. Lange in het Memoriale over het verdere verloop.

“Op 4 februari 1945 werd oud-pastoor A. Sweens gedood door een V1, die terecht kwam op de kapel van pension Mariengarde in Tilburg, waar hij na zijn pensionering verbleef.

Op 17 december 1945 is een van onze drie klokken teruggekeerd uit Roermond en opgehaald door medewerkers van het kruideniersbedrijf 'de Gruyter'.”

“De naoorlogse tijd”, schreef hij in 1948 “bracht veel onkosten mee voor onze kerk, het gebouw had veel oorlogsschade geleden. Maar na de oorlog was bouw materiaal verschrikkelijk duur geworden.

Voor allerlei restauraties die noodzakelijk waren, werd maar betrekkelijk weinig oorlogsschade uitbetaald. De schoonmaak van de kerk alleen al kostte enorm veel en alles had zoveel geleden door granaten en door regen en vocht. Maar langzamerhand komen we toch uit de moeilijkheden.

De algemene verflauwing en verslapping der gelovigen herstelt zich weer langzaam dankzij de Liturgische Beweging en de blaadjes huis aan huis verspreid bij gelegenheid van bijzondere plechtigheden in de kerk”.

11.14 |

Opvoering van 'Bosch Marieke' in het Casino,

1947. - BRON: ERFGOED

'S-HERTOGENBOSCH.

BOSCH MARIEKE

Naar een idee van een kapelaan van de Sint-Cathrikerkerk en mede georganiseerd door de Vincentiusvereniging van de parochie werd er in 1947 voor het eerst een volksstuk opgevoerd door de bewoners van de Oude Hulst, Weversplaats, Mortel, Bandsche Poort en Berenbijt. Doel was de band te versterken tussen de bevolking en de parochie Sint-Cathrien. Thom Brouns schreef het volksspel en Kees Spierings voerde de regie.

Kort na de oorlog in een Bossche volkswijk, pakten de mensen het leven weer op. De een vroom en devoot, de ander met snode plannen om snel rijk te worden. Het verhaal speelde zich af in de buurt van de Beurdeestraat en ging over een jongen die Willem heette en verliefd werd op Marieke. Zij kwam net uit de gevangenis en streek neer in de Beurdeestraat in de kroeg van haar tante Nel. De vrienden Willem en Toon dweepten om haar aandacht. Maar dan wordt Willem in de val

gelokt. De liefde voor Marieke stuurde hem op het dievenpad. Willem gaat de bak in en denkt dat zijn vrome moederke en de kapelaan hem hebben verraden.

Als de buurt zich opmaakt voor de Stille Omgang sterft de moeder van Willem. Hij had haar verboden een beeld van Maria voor het raam te zetten. Toon was met Marieke en de buit gevluht naar Antwerpen. Na twee jaar kreeg hij wroeging en biechtte aan Willem op dan zij hem verraden hebben. Willem huilde om zijn moeder en vroeg de Zoete Moeder tijdens de Omgang om vergeving.

Voor de Bosschenaren was het een herkenbaar stuk mede door het optreden van figuren uit de volksbuurten, die bovendien in het Bosch dialect spraken. Jaarlijkse Bossche feesten zoals Driekoningen, Carnaval en de Plechtige Omgang werden erin verwerkt en meer dan honderd personen namen er aan deel.

In 1947, 1948, 1949 werd het meer dan twintig uitgevoerd in een uitverkocht Casino. In het kader van de Bevrijdingsfeesten in 1955 werd het nogmaals op het toneel gebracht zodat de teller uiteindelijk op vijftwintig voorstellingen uitkwam. In 1956 was dat voor het laatst. Door sanering van de buurt verspreiden de inwoners zich over de stad en viel de toneelgroep uiteen.

In 1947 werd er door Frans Evers een beeldje gemaakt van Bosch Marieke dat een plaats kreeg op de hoek de Bandsche Poort-Weversplaats. De deelnemers aan het spel hadden het geld hiervoor bijeengebracht. Toen de panden rond 1970 jaren werden afgebroken, verdween het beeldje uit het straatbeeld. In 1985 werd het herplaatst tegen de gevel van het Refugiehuis aan de Sint-Jorisstraat.

In januari 2011 onderging 'Bosch Marieke' met twaalf volgeboekte voorstellingen in de Koningszaal van Koning Willem I college een reprise. Een volkscafé, ruzie makende Bosschenaren en het beeld van de Zoete Moeder stonden weer prominent op het toneel. Producent Henk Langenhuijsen en de regisseurs Natasja d'Armagnac en Nikki Geelen hadden er samen met docent Nederlands Frank Finkers alles aan gedaan een Bossche volksbuurt door sfeer, dialect en mimiek weer te doen herleven.

GOUDEN PRIESTERFEEST

Op 9 juni 1950 werd het gouden priesterfeest van pastoor A. Lange gevierd in de parochie. De pastoor maakte daarbij een rijtoer door de parochie vergezeld door een rijtuig met de kerkmeesters, de harmonie Sint-Cathrien, de verkenners en een groep bruidjes. Het feestprogramma werd op 14 juni afsloten met een huldiging in het Patronaat door alle verenigingen uit de parochie.

Met ingang van 5 december 1953 werd pastoor Lange, die inmiddels 77 jaar was, eervol ontslag verleend als pastoor van de parochie van Sint-Cathrien, waar hij 33 jaar werkzaam was geweest. Na zijn emeritaat vestigde hij zich in het klooster van de Mariënburg aan de Sint-Jansingel, waar hij op 26 december 1957 overleed.

HERSTEL EN VERNIEUWING

De eerste jaren na de bevrijding werden enerzijds gekenmerkt door de behoefte aan herstel en anderzijds de behoefte aan vernieuwing van de kerk en de samenleving. In 1948 werd de Willibrordvereniging opgericht, die het contact tussen christelijke Kerken moest bevorderen, hoewel een toetreding van de r.-k. kerk tot de Raad van Kerken nog een brug te ver was.

Daarnaast werd het denken in standen in de parochies aangepakt. De zogeheten bankenpacht, die sinds mensenheugenis de sociale afspiegeling van de parochie in de banken zichtbaar had geregeld, werd afgeschaft en vervangen door het plaatsengeld. Het groot aantal klassen bij een uitvaart of huwelijk werd geleidelijk gereduceerd om uiteindelijk te verdwijnen.

De ingrijpende financiële gevolgen van deze ingreep werden opgevangen door de uitbreiding van overheidssubsidies voor charitatieve en sociale activiteiten, die voor de oorlog nog door de kerk werden gefinancierd. Ook het jeugdwerk werd grondig gereorganiseerd, waarbij er één Katholieke Jeugdbeweging voor heel Nederland kwam.

Tot opvolger van pastoor A. Lange werd benoemd Jacobus van Loon. Sinds 1940 was J. van Loon pastoor van Beek-Ubbergen. Daarvoor was hij onder andere sinds 1928 tot 1943 secretaris van Mgr. Diepen geweest. Op 11 december 1953 werd hij door Mgr. W. Mutsaerts geïnstalleerd als pastoor van de Sint-Cathrieparochie en deken van het dekenaat van 's-Hertogenbosch.

Uiterlijk bereikte de katholieke zuil in de jaren vijftig haar hoogtepunt, maar onderhuids groeide spanningen tussen geslotenheid van de katholieke zuil en de behoefte aan openheid. Er bloeide een jeugdcultuur op, die los van kerk en instituties een eigen (muziek-)cultuur ontwikkelde en die liet zien dat er een andere samenleving in wording was. Nederlandse katholieken ontworstelden zich geleidelijk van de dwingende moraal van de kerk op het gebied van huwelijk en seksualiteit, die leidde tot eigen verantwoordelijkheid en geweten bij de gelovige en hun partner. Daarnaast leidde de bevolkingsgroei en het aantal nieuwbouwwijken rond steden en dorpen in de jaren vijftig en zestig tot een explosieve groei van het aantal nieuwe parochies en kerken.

Zo werden er in 's-Hertogenbosch in de jaren vijftig en zestig zeven nieuwe parochies gesticht (waaronder de parochies van de HH Harten, de Sint Lucas en de H. Geest) en kregen anderen een nieuwe grotere kerk (San Salvator Orthen en H. Anna, Deuteren) om zo de groei van het aantal katholieke inwoners op te vangen. Daar tegenover trok de bevolking weg uit de benarde binnenstad en werden hele buurten, waaronder de Beurdestraat, de Uilenburg en de Weversplaats en omgeving gesaneerd. Het aantal inwoners in de binnenstad en dus ook in de parochie Sint-Cathrien daalde daardoor aanzienlijk.

In 1953 werd de nieuwe jongensschool gebouwd op Kruisbroedershof door architect Evers. De oude school en een deel van het oude patronaatsgebouw aan de Spinhuiswal werden in 1956 gesloopt. Op de vrij gekomen grond werd een nieuwe pastorie gebouwd door architect van Halteren.

Om de financiële toestand van de parochie te verbeteren, werd een Parochiefonds opgericht die de nodige herstelwerkzaamheden aan de kerk en verbeteringen in het interieur tot stand moet brengen.

De parochie verwachtte een hogere opbrengst door de afschaffing van de bankenpacht waarvoor in de plaats plaatsengeld werd geïnd. Daarnaast verwachtte het kerkbestuur een hogere opbrengst van de schaalcollecte en de opbrengst van het parochiefonds uit vrijwillige giften, waarvan het kerkbestuur hoopte dat het 6000 gulden per jaar zou opleveren.

Het herstel van de kerk hield in dat verschillende dakkapellen, de toren op de koepel en het grootste deel van de leien op het dak vernieuwd moesten worden. De ramen kregen nieuwe spijlen en loodvoorzieningen Twee rijen nieuwe banken werden naast de banken van de middengang geplaatst en de hoofdingang van de kerk werd verbeterd. De kosten van reparatie en aanpassing werden geschat op 100.000 gulden.

JEUGDWERK

Het huis Vughtestraat 100 wordt op 16 maart 1966 verkocht. Kapper Hessels vertrekt. Dan kan een achteruitgang worden gerealiseerd, maar dan moet de zg. 'schuilkerk' die in gebruik is bij de verkenneren, worden afgebroken. De benaming 'schuilkerk' is dus nog lang blijven bestaan. Het kan slechts een aanduiding zijn van een locatie, waar in 1811 het grootste deel van de schuilkerk werd afgebroken. Dat gebeurt inderdaad enkele jaren later. In 1962 wordt in de kerkbestuursvergadering nog gesproken over de sloop van het vervallen Jeugdhuis op de Bleek, in 1966 over een blokhut en het P.J.C.-gebouw.

We begrijpen hoe complex de verhoudingen liggen, kerkbestuur, gemeente, St. Jansstichting, bestuur van het Patronaat, brandverzekering Donatus, harmonie, Parochieel Jeugdcentrum, Never Despair, de tafeltennisvereniging, de KAB, ze maken allemaal gebruik van het parochiehuis. In 1965 werd het PMC, het Parochieel Missie Centrum opgericht, met een eigen bestuur en leden, allemaal vrijwilligers.

De jeugdvereniging ontvangt vanaf 1969 geen subsidie meer van de gemeente en het kerkbestuur kan de f. 4000,- niet opbrengen, zo blijkt uit overleg, waarbij ook de hopmannen van de verkennerij worden betrokken. Alle gebruikers van het parochiehuis, d.i. het jeugdhuis worden benaderd. In dat jaar gaat de voorzitter van de Jeugdcentrale, kapelaan Jeurgens zich alsnog met het parochiehuis bezig houden, hij heeft ook contacten met de verkennerij, de badmintonclub, de muziekbond, de toneelvereniging enz. Echter... hij wordt het jaar daarna secretaris van het bisdom van 's-Hertogenbosch. Het jeugdwerk onder begeleiding van de geestelijkheid loopt op zijn laatste benen.

In 1954 werd in de parochie Sint-Cathrien de Parochieel Jeugd-Centrale 'P.J.C.' opgericht, die zich in haar werk richtte op de jeugd in de parochie van 8 tot 24 jaar en die het jeugd- en jongerenwerk in de parochie gecoördineerde. Tegelijk met de bouw van de nieuwe pastorie in 1956 verdween het front van het 'patronaat'- en in plaats van de oude ingang kwam er een eenvoudige met aan de pastorie aansluitende ingang voor het parochiehuis. Alle activiteiten voor de jeugd die vanuit de parochie werden georganiseerd, werden in het perspectief van het parochieleven geplaatst en kerkelijke activiteiten, zoals gezamenlijke misvieringen, namen een belangrijke plaats in het leven van een lid van de Jeugdcentrale.

Op 13 maart 1960 is een nieuw jeugdhuis door pastoor J. van Loon ingezegend, bestemd voor de verkennerstroep Petrus en Paulus, bestaande uit welpen, verkenneren, gidsen en kabouters en die al bestond vanaf 1934, voor de handenarbeid club en de kindertoneelclub. Tot op de dag van vandaag heeft de verkennergroep Petrus en Paulus daar zijn onderkomen. Het jeugdhuis is gebouwd door de Gemeentelijke Werkverschaffingsdienst en is eigendom van de parochie.

HEILIGE MISSEN IN DE SINT-CATHRIENKERK

Volgens opgave uit de Parochiegids van 1964 werden er op zondag in de Sint-Cathrienkerk vijf heilige missen gelezen: om half acht, negen uur, kwart over tien (hoogmis), half twaalf en een avondmis om zes uur. Door de week om half acht, acht uur en kwart voor negen. Op dinsdag, woensdag en vrijdag was er een avondmis om kwart over zes. Op zondagavond was er lof om zeven uur en zaterdagavond om half acht. Gelegenheid tot biechten: zaterdagavond van zes tot half negen; dagelijks tijdens de heilige missen; daags voor de eerste vrijdag van de maand van zeven uur tot half negen.

Gods Volk onderweg

DE PLAATS VAN DE CHRISTEN IN DE MODERNE SAMENLEVING

De Liturgische Beweging kreeg in de jaren zestig nieuwe impulsen. Gelovigen werden gestimuleerd tot actieve deelname aan de eucharistievieringen. Een nieuw fenomeen was de avondmis, waardoor werkenden toch in staat gesteld werden om door de week vaker de mis bij te wonen. Deze nieuwigheid noopte ook tot aanpassing van de nuchterheidsvoorschriften.

De aankondiging van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) leidde in Nederland tot hoge verwachtingen. Kardinaal Alfrink en de Bossche bisschop W. Bekkers waren in die tijd de aansprekende gezichten bij het verlangen van priesters en gelovigen de kerk bij de tijd te brengen. Zo kwam er een nieuwe catechismus voor volwassenen en werden talrijke instituties van de kerk, zoals de priesteropleiding, op de schop genomen. Het gonsde in de Nederlandse kerkprovincie in die tijd van nieuwe initiatieven en er werd volop gediscussieerd over de toekomst van de Kerk.

11.15 | Tegeltableau met Christusmonogram in de top de van Sint-Cathrien.

Begin jaren zestig belegde Mgr. M. Bekkers, een aantal gesprekken met gelovigen en priesters waarbij hij zich de vraag stelde wat de rol van de parochie in de toekomst inhield.

“De parochie is, zo stelde de bisschop, de vanzelfsprekende plaats waar het directe contact van Christus met de gelovigen in de tekenen van sacrament en verkondiging plaatsvindt. De parochie biedt begeleiding naar het ideaal, waar het eigenlijk om gaat: christen zijn te midden van de huidige wereld. Echter, belangrijke facetten van het leven, opleiding, arbeid en contact met medemensen en moderne communicatiemiddelen staan volkomen buiten de parochie. Wat hebben die ontwikkelingen voor effect op ons leven?” vroeg Mgr. Bekkers zich af. “De parochiegemeenschap is er juist om de mensen te leren christen te zijn. Om bereid te zijn om tegenover elkaar in liefde te helpen samen christen te zijn”.

In november 1964, op de eerste zondag van de advent, werd de vernieuwde liturgie in de Sint-Cathrien geïntroduceerd. Dat hield in dat de liturgische gebeden voortaan in het Nederlands in plaats van het Latijn uitgesproken werden en dat de priester voortaan de mis las met zijn gezicht naar de gelovigen gekeerd. Ook de samenzang met alle gelovigen beurtelings met het koor met Nederlandse gezangen was een vernieuwing om te komen tot zingend geloven. Dat wilde niet zeggen dat het Latijn werd afgeschaft. Door het concilie werd het gebruik van de eigen taal mogelijk gemaakt. Tevens werd aan de parochianen kenbaar gemaakt dat de nuchterheidsvoorschriften in verband met het communiceren veranderd waren. Voortaan gold de regel dat men slechts een uur voor het ter communie gaan nuchter moest zijn. Twee jaar later werd de mogelijkheid geopend om de zondagsviering al op zaterdagavond te houden. De privé biecht kwam op de helling en werd deels vervangen door gezamenlijke boetevieringen in de parochiekerk.

Op zondag 5 december 1965 kondigde pastoor J. van Loon zijn vertrek aan als pastoor van de parochie Sint-Cathrien en deken van het dekenaat 's-Hertogenbosch. Hij had bij de bisschop per 1 januari 1966 zijn ontslag ingediend vanwege het bereiken van de leeftijd van 70 jaar. Op Tweede kerstdag 1965 nam de parochie afscheid van hem en kreeg hij uit handen van burgemeester Lambooy de zilveren stadspenning als blijk van waardering voor zijn verdiensten op pastoraal en maatschappelijk terrein. Met ingang van die datum werd hij benoemd tot rector van het bejaardencentrum 'RK Gasthuis' te Oisterwijk. Tot zijn opvolger werd per 1 januari 1966 benoemd Johannes Brouwers, die sinds 1957 secretaris was van Mgr. Bekkers.

De parochie Sint-Cathrien in de jaren 1970-2023

TOINE JANSSEN

CONSOLIDATIE EN AANPASSING

In 1968 werd Bernardus Speekenbrink benoemd aan de parochie Sint-Cathrien. Hij volgde pastoor J. Brouwers op, die benoemd was aan de parochie Sint-Antonius van Padua in Best. Een jaar later, in 1969, herdachten de vier Bossche binnenstadsparochies hun 400 jarig bestaan, maar donkere wolken pakten zich samen. Medio mei 1970 verscheen een lijvig rapport, toegelicht door deken Brouwers, met als titel: 'Kerkopbouw Binnenstad 's-Hertogenbosch'.

Het Brabants Dagblad publiceerde hierover op 25 mei 1970. Het rapport bevatte een aantal aanbevelingen, die diep ingrepen in de bestaande en vertrouwde situatie.

In dat rapport stond dat het aantal inwoners van de binnenstad in de afgelopen 25 jaar de helft kleiner was geworden. Er waren in totaal nog 9000 parochianen geregistreerd in de vijf bestaande parochies en de verwachting was, dat dit aantal de komende jaren nog verder zou dalen.

Ook het kerkbezoek was de laatste jaren flink teruggelopen. 'De parochiegedachte is flink uitgehold en gaat gepaard met een geringere parochiële binding'. Ook het aantal beschikbare priesters zal in de toekomst eerder af- dan toenemen, was de verwachting. Voorts werd voorgesteld de kerken van Sint-Pieter en Sint-Leonardus met onmiddellijke ingang te sluiten. Ook de Sint-Josephkerk aan de Sint Josephstraat van de paters Redemptoristen, zou gesloten moeten worden.

Het rapport stelde daarnaast, dat aan de te sluiten kerkgebouwen op korte termijn kostbare onderhoudswerkzaamheden moesten worden uitgevoerd.

Op 19 december 1971 werd in alle binnenstadsparochies een bisschoppelijk schrijven voorgelezen, waarin werd medegedeeld dat de Sint-Leonarduskerk en de Sint-Pieterskerk met ingang van zondag 2 januari 1972 gesloten zouden worden.

12.1 | De noordgevel met de zeventiende eeuwse voormalige pastorie van de Sint-Cathrikerk, december 2014.

De Sint-Josephkerk van de paters redemptoristen was deze beide parochiekerken daarin al voor gegaan. Op zondag 22 augustus 1971 was deze kerk gesloten en het klooster opgeheven.

Als resultaat van het rapport Kerkopbouw Binnenstad 's-Hertogenbosch zou de binnenstad en de wijk het Zand vanaf 1 januari 1972 opgaan in één parochie, met één priesterteam en één centraal kerkbestuur. Voorlopig zouden nog vier kerkgebouwen in gebruik blijven, te weten de Sint-Cathrien, de Sint-Jacob, de Sint-Jan en de Kerk van de paters kapucijnen. Dat waren dan geen parochiekerken meer, maar wijkkerken van de parochie Binnenstad. Voor de betreffende pastoors, waaronder B. Speekenbrink van de parochie Sint-Cathrien, had de oprichting tot gevolg dat zij van pastoor van een parochie nu wijkpastor werden. In 1972 vertrok de laatste kapelaan, Pieter Jeurgens, uit de parochie Sint-Cathrien en stonden de pastores van de binnenstadskerken er voortaan alleen voor.

KERK IN EEN VERANDERENDE TIJD

Aan het eind van de vijftiger jaren vertoonde de verzuiling haar eerste barsten. Onderhuids was het gevoel gegroeid dat men wilde loskomen uit de periode van verzuiling. Het emancipatieproces van de katholieken was voltooid. Van een collectief gedragen geloof, waarbij vertrouwen was in het gezag van kerkelijke voorgangers - pastoor, bisschop en paus - ontwikkelde de kerk zich tot een instituut, waar een beroep gedaan werd op de individuele overtuiging van mensen, gebaseerd op eigen inzicht. Er vond een verschuiving plaats van een collectief beleefd geloof naar een meer individueel beleefd geloof, dat ook consequenties had voor de inhoud. Kennis van het geloof werd vervangen door kennis van de wetenschap. Bisschop W. Bekkers van 's-Hertogenbosch probeerde de kudde bij elkaar te houden onder de formule 'Gods Volk onderweg'.

Hij zag de Kerk als 'het volk dat de opgave heeft, om de wereld leefbaar te maken voor iedereen', om zo Gods Heilsplan, de verwerkelijking van de verlossing van Christus, te realiseren'. De bisschop probeerde de oude verticale kerkvisie van 'openbaring' van Gods visie met de mens te verzoenen met een nieuwe kerkvisie die uitgaat van 'ervaring' van mensen.

Men kan de ontwikkelingen van de katholieke kerk in de jaren zestig duiden door te wijzen op de grote massa van katholieken, die de kerk als trouw kerkganger de rug toe keerde, maar er was ook een grote groep gelovigen, die binnen de kerk actief bleef. Idealisme leidde tot betrokkenheid met de vredesbeweging of het vrijwilligerswerk voor dak- en thuislozen. De publieke rol van de kerk nam in die jaren sterk toe, waardoor ook de waardering voor de kerk in het maatschappelijk proces toenam. Het mysterie en de devotie verdwenen geruisloos terwijl het appèl van het evangelie om je als gelovige daadwerkelijk voor de wereld in te zetten, toenam. Allerlei kerkelijke gebruiken werden in snel tempo afgeschaft, waardoor het leek of er niemand meer was, die er zich druk over maakte. Diegenen die dat wel deden, keerden de kerk uit frustratie de rug toe of waren opgelucht, dat men van de dwang van de kerkelijke regels verlost was.

De besluiten van het Tweede Vaticaans Concilie in 1965 zette de kerk op zijn kop. Genuanceerd geformuleerde voorstellen omtrent de viering van de eucharistie, waarbij het mogelijk werd de priester met zijn gezicht naar het kerkvolk de heilige mis te laten op dragen in de landstaal, ontketende een niet bedoelde kettingreactie in de Nederlandse kerkprovincie.

De katholieke leek veranderde in korte tijd van een volgzaam en gezagsgetrouwe gelovige in een kritische, betrokken gelovige die wilde meepraten en meebeslissen in zijn parochie, diocees of bij de Nederlandse kerkprovincie. Geen onderwerp ging men uit de weg. Gelovigen hadden hun mening over het celibaat, de betrokkenheid van de vrouw

in de kerk, de actieve deelname van de gelovige bij de eucharistie, vredesvraagstukken en bij onderwerpen op maatschappelijk terrein.

Voor de geestelijkheid van de kerk, die altijd op een voetstuk had gestaan, werd kritisch bevraagd. Daarbij kwam dat het aantal uittredingen uit het priesterambt of uit kloosters schrikbarende vormen aannam. Kritische katholieken zagen de kerk als een actieve sociaal betrokken beweging, die de zich in moest zetten voor een rechtvaardige samenleving. De mogelijkheid werd geboden voor leken om voor te gaan bij woord- en gebedsdiensten.

Die veranderingen zorgden ervoor dat kerkgebouwen werden aangepast aan nieuwe verwachtingen. Vooral in de Nederlandse binnensteden werd menig neogotisch kerkgebouw gesloopt en de kerken die open bleven, ondergingen vaak een ware beeldenstorm om de kerk bij de tijd te brengen. Soberheid en aanpassing aan de nieuwe opvattingen omtrent de inrichting van kerken en de liturgie, bepaalden de veranderingen in het kerkinterieur. Verschillende kerkbesturen gingen rigoureus te werk, anderen lieten het bij enkele noodzakelijke aanpassingen van hun kerkgebouw.

De kapel van het klooster van de zusters J.M.J. van de Mariënborg was een voorbeeld van een zeer rigoureuze aanpak van versobering en vernieuwing begin jaren zestig. De complete inventaris van de kapel, inclusief de glas-inloodramen, werd vervangen, om zo een sobere en mediatieve sfeer te creëren. Er moet bij gezegd worden, dat de congregatie daarvoor op dat moment de financiële mogelijkheden hadden.

VERANDERINGEN IN DE SINT-CATHRIENKERK

Het kerkinterieur van de Sint-Cathrienkerk onderging minimale veranderingen. Op de onderste treden van het priesterkoor verdween de communiebank en daarvoor in de plaats werd een eenvoudig houten altaartafel geplaatst,

12.2 | Interieur Sint-Cathrien in 1977, voor de verbouwing. - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

waar men voortaan de eucharistie vierde. Pas halverwege de tachtiger jaren werd er een podium voor het priesterkoor onder de koepel geplaatst en plaatste men de banken er in een carré omheen. Enkele beelden verdwenen uit de kerk en tegen de achterwand van het ciborium, werd een eenvoudig houten kruis opgehangen tegen een egale achtergrond. Plannen om het gehele ciborium af te breken zijn gelukkig niet door gegaan. Wel kwam daar in 1988 een nieuw altaarkruis naar ontwerp van Hendrik de Laat jr.

Pastor B. Speekenbrink stelde zich maatschappelijk actief betrokken op, vanuit het evangelisch standpunt dat de Kerk het moest opnemen voor de zwakkeren in de samenleving. Dit gebeurde in samenwerking met maatschappelijke organisaties en het Beraad van Kerken, waarin diverse christelijke kerken in vertegenwoordigd waren.

12.3 | ↑
Het interieur van de Sint-Cathrien na de verbouwing van 1990.

Pastor B. Speekenbrink bleef 36 jaar, van 1968 tot 2004, actief betrokken aan de Sint-Cathrienkerk en van 1985 tot 2004 aan de parochie van de H. Geest. Dat heeft er voor gezorgd, dat de Sint-Cathrien al die tijd als kerk in gebruik is gebleven. Het wegvallen van een pastoor, om diverse redenen, zorgde er vaak voor dat kerken gesloten werden, bij gebrek aan leiding en opvolging.

Hierbij moet ook de naam van architect en historicus Jos van der Vaart (1919 – 2000) genoemd worden, die zich met hart en ziel heeft ingezet voor zijn 'Sinte Cathrien', het archief van de kerk heeft uitgeplozen en verschillende publicaties over de kerk op zijn naam heeft staan.

Op 25 april 1973 kopte het Brabants Dagblad:

“dat de Bossche binnenstadkerken een complex probleem vormen. Het ligt in de lijn der verwachting dat de Sint Jan in de toekomst als binnenstadkerk zal gaan fungeren”, werd er dan al geconcludeerd. Over de Sint-Cathrienkerk werd opgemerkt, ‘dat de limiet voor kerksluiting die het bisdom hanteert al is overschreden.

De kerk heeft 800 plaatsen terwijl het aantal bezoekers in het weekend 600 bedraagt. B en W vragen de bisschop om de functie van de Sint-Cathrien nog eens nader te onderzoeken”.

In januari 1990 komt de zorgelijke situatie van kerkelijke monumenten in de stad nogmaals onder de aandacht. Het kerkbestuur van de parochie Binnenstad wil nog steeds de kerkelijke functie van zowel de Sint-Jan, de Sint-Jacob, de kapucijnenkerk en de Sint-Cathrienkerk behouden. Maar de financiële lasten zijn zorgelijk.

De Rijksdienst voor Monumentenzorg steekt dat jaar 1,3 miljoen gulden in de restauratie van de Sint-Jacob. Bij een rapport uit 1984 van het kerkbestuur bleek de restauratie van de Sint-Jacob nog urgenter was dan die van de Sint-Cathrien. ‘Als de restauratie van de Sint-Jacob is afgerond zal de Sint-Cathrien worden aangepakt’, zo verklaarde het kerkbestuur. Op grond van een onderhoudsregeling kreeg het kerkbestuur voor zowel de Sint-Jacob als de Sint-Cathrien een bijdrage uit de subsidiepot. De overige kosten

12.4 | →
De restauratie van het koepeltorentje is weer een stap dichterbij gekomen met de plaatsing van de klokkenstoel, april 1996.
- BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

werden betaald door het kerkbestuur, dat hiervoor de opbrengsten van de verkoop van de grond waarop Sint-Leonarduskerk en de Sint-Pieterskerk stonden, ten gelde maakte.

In 1994 werd gestart met de restauratie van de Sint-Cathrienkerk. Het bouwteam werd geleid door architectenbureau Wiegerinck en bouwbedrijf Van den Bouwhuijsen. De restauratie nam ongeveer een jaar in beslag en de kosten waren geraamd op 2,8 miljoen gulden. Onder andere pakte men het lekkende dak aan, en werd de kerk voorzien van nieuw stucwerk aan de buitenzijde. De oude pastorie aan het Kruisbroedershof is geheel gerestaureerd en ontdaan van een ontsierende pleisterlaag. Vanaf december 1994 vernieuwde men het leidendak, de raamkozijnen en de glas-inloodramen. Daarna kwamen de sacristie en het priesterkoor aan de beurt.

De restauratie van de buitenzijde werd in april 1996 bekroond met de plaatsing van een nieuw koepeltorentje bovenop de kerk. In november van dat jaar was de restauratie aan de buitenzijde voltooid. Voor een reconstructie van de voorgevel van de oude pastorie had de gemeente drie ton extra uitgetrokken. Deze restauratie vond plaats in 1997. In december van dat jaar was de restauratie van dit pand voltooid. Het kerkbestuur had daaraan 700.000 gulden bijgedragen. In april 1997 werd de kerk weer in gebruik genomen. ‘We moeten ook kijken hoe de kerk ook in pastorale zin weer levensvatbaar zal zijn’. Het kerkbestuur dacht hierbij aan een veelzijdiger gebruik van de kerk.

Bouwhistorici Harrie Boekwijt en Ronald Gludemans, die nauw bij de restauratie betrokken waren, hadden ter gelegenheid van het gereedkomen van de restauratie een boek over de Sint-Cathrien geschreven.

12.5 |
Iconostase met bovenschildering van Christus Pantocrator.

Na het gereedkomen van de buitenrestauratie pakte men het interieur van de kerk in september 1998 aan. De restauratie van de binnenzijde was begroot op 1 miljoen gulden.

De diensten vonden op zaterdag en zondag doorgang in de sacristie van de kerk, waar plaats was voor 60 gelovigen. De koepelschildering werd het eerst aangepakt. Twee restaurateurs werkten maandenlang op grote hoogte om de Beuroner ('art deco') schildering van de koepel te herstellen. De ijzeren wapening was op een groot aantal plaatsen door het beton heen geroest, waarbij vocht zorgde voor verdere roestafzetting op de schildering, waardoor de schildering van de koepel was aangetast. Na het gereedkomen van de restauratie van de koepel in januari 1999 duurde het nog tot Pasen, 4 april 1999, voordat het gehele interieur weer opgeknapt was. Na vier jaar restaureren en vier en een half miljoen gulden aan restauratiekosten verder, was de kerk weer klaar voor de toekomst. Niet alleen de parochiegemeenschap maakte een nieuwe start in de gerestaureerde kerk. Ook voor de Johannes van Damascusgemeenschap betekende dit vanaf 9 mei 1999 een nieuwe start in de Sint-Cathrien, waar zij van nu af aan een eigen gebedsruimte kregen.

12.6 |
Beschildering
achterwand iconostase.

De Johannes van Damascus Gemeenschap

Deze Gemeenschap is een groep christenen, die de liturgie vieren volgens de Byzantijnse ritus. Om de twee weken komen zij op zondagmorgen bijeen om te bidden en te zingen, samen te luisteren naar het Woord van God en de maaltijd van de Heer te houden volgens de Goddelijke Liturgie.

In 1977 werd de gemeenschap opgericht in de Theresiakerk in Tilburg. Doel was om te zien of de rijkdom van de oosterse traditie, de Nederlandse Kerk zou kunnen inspireren en verrijken. In 1997 werd de Theresiakerk aan de eredienst onttrokken en trok de Gemeenschap voorlopig naar de kapel van Actie en Ontmoeting Oosterse Kerken in Tilburg. In 1999 kreeg de gemeenschap in de Sint-Cathrien de gelegenheid een eigen Byzantijnse kapel in te richten, zoals een Byzantijnse Kerk moet zijn. Voorin een altaaruimte met een altaartafel. Ervoor staat een iconenwand met drie ingangen. De middelste ingang worden ook wel 'de koninklijke deuren' genoemd. In de kapel bevinden zich standaard met iconen en bijpassende olielampjes.

Op de iconostase staat Christus centraal afgebeeld, daarnaast de Moeder Gods Maria, Johannes van Damascus, Theresia van Lisieux, Sint-Nicolaas en Catharina van Alexandrië. Centraal tegen de achterwand van de apsis staat een afbeelding van Christus Pantokrator met een doorsnee van 2,40 meter. Daaronder een voorstelling van Christus, die de gaven van brood en wijn uitdeelt aan zijn leerlingen. Aan weerszijden zijn afbeeldingen geschilderd van Franciscus van Assisi, Theresia van Siena, Moeder Teresa, Lidwina van Schiedam, Maria Magdalena en Franciscus Xaverius.

De Johannes van Damascusgemeenschap verhuisde na de sluiting van de Sint-Cathrienerk op 1 juli 2015 naar de Lambertuskerk in Rosmalen. Maar na de heropening van de Sint-Cathrienerk keerden zij in de zomer van 2019 hier weer terug.

De Johannes van Damascus Gemeenschap is vanaf 8 mei 2022 een Oekraïens Grieks Katholieke kerk. Twee keer per maand houden zij Nederlandse vieringen in de Sint-Catharinakerk.

Op 10 oktober 2000 werd bekend gemaakt dat de Sint-Jacobskerk aan de kerkelijke eredienst onttrokken zou worden. Directe aanleiding was het vertrek van pastor C. van Vught uit deze parochie. Het kerkbestuur had overwogen in plaats van de Sint-Jacob, de Sint-Cathrien te sluiten. Daar kwamen op dat moment nog minder mensen naar de kerk dan naar de Sint-Jacob (gemiddeld ongeveer 150 parochianen per week). Doorslaggevend was, dat deze kerk in de persoon van B. Speekenbrink nog een eigen pastor had. Op 27 januari 2002 vond de laatste dienst plaats in de Sint Jacobskerk.

Vanaf 1 juli 2002, was ook de kapucijnenkerk aan de Van der Does de Willeboissingel, geen parochiekerk meer. De paters kapucijnen waren niet meer in staat de dienstverlening, die een parochiekerk met zich mee brengt, vol te houden. Dit hield ook verband met het vertrek van pater Barnabas van den Brule, die jarenlang de parochietaken op zich had genomen. De kerk bleef overigens open voor eucharistievieringen en biechtmogelijkheden.

Op 1 december 2004 ging pastor Spekenbrink op 81 jarige leeftijd, officieel met emeritaat. De diensten op zaterdagavond bleef hij verzorgen en pas op 17 juni 2007 werd er officieel afscheid van hem genomen. Vanaf 1 december 2004 nam het pastorale team van de Parochie Binnenstad onder leiding van plebaan Geertjan van Rossem zijn taken over. Op 8 januari 2010 overleed pastor Speekenbrink en op 14 januari vond zijn uitvaart plaats vanuit de Sint-Cathrienerk.

Er werd in de eerste jaren van de 21e eeuw nagedacht over de toekomst van de vele kerken die nog in gebruik waren in het dekenaat 's-Hertogenbosch. Onherroepelijk zouden er een aantal van hen moeten sluiten om financiële redenen, maar ook omdat het aantal gelovigen, die wekelijks de eucharistievieringen bijwoonden, nog steeds daalde. In 2007 ging de parochie Binnenstad op in de Pastorale Eenheid H. Maria.

Na het plotselinge overlijden van pastoor Uijtevaal, ging ook de parochie Moeder Teresa, in 2011 op in de Pastorale Eenheid H. Maria. In deze pastorale eenheid zijn de Binnenstadparochie, de Parochie Moeder Teresa (Hintham - Oost), de Parochie H. Birgitta (Rosmalen) en de Parochie H. Landelinus (Empel) opgegaan. Dit plan kwam overeen met het voornemen van het bisdom uit 2008 om het aantal parochies terug te brengen van 220 naar 57 in 2020.

Het steeds wisselend aantal voorgangers in de Sint-Cathrien na 2006, maakten de diensten onpersoonlijker en mede daardoor en door de toenemende vergrijzing, daalde het aantal kerkgangers dat op de zaterdagmiddag de heilige mis bijwoonde in de Sint-Cathrien, tot vijftien à twintig per keer.

Het kerkbestuur zocht naar andere oplossingen voor het kostbare gebouw. In oktober 2014 kwam het bericht naar buiten dat de Sint-Cathrienerk in beeld was voor de tijdelijke huisvesting van het Theater aan de Parade, dat zou worden gesloopt. Het kerkbestuur stond welwillend tegenover de plannen en wilde samen met het Theater kijken naar de kosten en het behoud van de kerkelijke

12.7 |
Pastor B. Speekenbrink,
27 oktober 2006.

12.8 | ↑
Sluitingsdienst in de Sint-Cathrikerk voorgegaan door plebaan G. van Rossem en de kapelaans P. Kuis en R. van Aken, 27 juni 2015.

12.9 | →
Plan verbouwing tot tijdelijk theater. - BRON: BRABANTS DAGBLAD/BEELD THEATER AAN DE PARADE.

waardigheid en het monumentale karakter. Het Theater zag in het kerkgebouw mogelijkheden voor tijdelijke huisvesting van de grote zaal met een capaciteit van 600 stoelen. De foyer was gedacht in het voormalige patronaatsgebouw.

Hierop vooruitlopend nam het kerkbestuur de beslissing om weer drie kerken - de San Salvator in Orthen, de HH Harten aan de Graafseweg en de Sint-Cathrikerk - te sluiten. Op zaterdagavond 27 juni 2015 vond in de Sint-Cathrikerk, in aanwezigheid van een vijftigtal gelovigen de laatste dienst plaats, die werd voorgegaan door plebaan G. van Rossem, alvorens de kerk op 1 juli 2015 officieel gesloten werd. De vieringen van de liturgie volgens de Tridentijnse ritus, die eens per maand in de kerk plaats vonden, werden elders ondergebracht.

Dan wordt het enkele jaren stil rond de Sint-Cathrikerk. Tegelijkertijd wordt er in de stad een discussie gevoerd of het nieuwe theater wel aan de Parade gebouwd moet worden en of de kosten voor nieuwbouw nog wel beheersbaar zijn. In oktober 2016 maakte het Theater aan de Parade bekend, dat de Sint-Cathrikerk verbouwd zou gaan worden tot tijdelijk theater. Door architectenbureau Groenland en Mauve werd een ontwerptekening gemaakt van de mogelijkheden.

Intussen meldde zich ook een andere gegadigde voor de kerk. De Renschdael Groep kocht in 2015 het voormalige Paleis van Justitie en het Huis van Bewaring, die beide grenzen aan het grondgebied van de Sint-Cathrikerk. De projectontwikkelaar wilde het hele gebied, inclusief de kerk ontwikkelen. 'De kerk is daarbij van toegevoegde waarde', betoogde de woordvoerder van het bedrijf.

'Is de Sint-Cathrikerk eigenlijk nog in beeld als tijdelijke theaterzaal?', vroeg raadslid Paul van der Krabben zich in februari 2019 af in een debat met de wethouder van cultuur. De kerk was steeds in beeld als tijdelijk theater, om de periode tussen sloop en nieuwbouw van het theater aan de Parade te overbruggen. Het gebouw zou eigenlijk tussen het najaar van 2017 en het voorjaar van 2020 de functie krijgen van theaterzaal. Maar alles liep anders. Inmiddels lag er ook een ander plan klaar. In de Brabanthallen werd een grote entertainmenthal 'Mainstage' gebouwd voor 600 tot maximaal 1150 theaterstoelen. De kerk stond nog altijd leeg. Veel duidelijkheid of het plan nog bestaat om daar een tijdelijk theater te

vestigen, kon wethouder Mike van der Geld (D'66) niet geven. 'We zijn in gesprek met alle partijen, ook over de financiële afwikkeling van alle plannen. Het huidige budget is daarbij leidend', aldus de wethouder.

Enkele weken later liet de gemeente weten, in zee te gaan met het project 'Mainstage' bij de Brabanthallen en gingen de plannen voor de Sint-Cathrikerk definitief niet door.

Op 12 april 2019 verraste het kerkbestuur iedereen met de mededeling dat de Sint-Cathrikerk weer open zou gaan en gebruikt zou gaan worden door de Armeens Apostolische Kerk. Tevens keerde de Johannes van Damascusgroep er weer terug en was het kerkbestuur van plan om er ook weer eucharistievieringen te houden. 'De leegstand doet afbreuk aan de kwaliteit van het gebouw, het was niet langer verantwoord om de kerk leeg te laten staan', reageerde Jan Jansen, lid van het kerkbestuur. Men hoopte dat de Sint-Cathrikerk het centrum zal worden voor orthodoxe geloofsgemeenschappen en de Poolse en Russische Kerk. 'De bisschop heeft ons vijf jaar de tijd gegeven om te bewijzen dat het kerkelijk leven hier weer kan worden opgebouwd. Daarnaast moet het ook financieel haalbaar worden. Patronaatsgebouw en pastorie moeten daarvoor nieuwe functies krijgen'.

Interculturele kerken zijn geloofsgemeenschappen van christenen, die vanuit een andere cultuur naar Nederland zijn gekomen. In deze kerken komen christenen met diverse etnische achtergronden bij elkaar. Ze zijn verschillend in geloofsuitingen en spiritualiteit. Naar schatting zijn er meer dan 800.000 christenen uit niet-Europese landen in Nederland en 500.000 uit Europese landen. Samen dus 1,2 miljoen. Voor christenen die een verwantschap hebben met de katholieke kerk, gestoeld op het fundament van Jezus Christus, het Evangelie en de christelijke spiritualiteit, wil de Sint-Cathrikerk een onderdak bieden.

Naast de Johannes van Damascusgemeenschap vonden ook de Servisch Orthodoxe en Armeense Apostolische gemeenschap een thuis in de Sint-Cathrikerk om hier hun oosterse liturgie te vieren. Het gebruik van het kerkgebouw door verschillende gemeenschappen vraagt wel wat organisatie. Zo vieren de Johannes van Damascusgemeenschap en de Armeens Apostolische gemeenschap, die beide gebruik maken van de iconenkapel van de kerk met de iconostase, om en om op zondagmorgen de eucharistie. De Poolse gemeenschap, die het middenschip en priesterkoor met hoogaltaar gebruikt, viert op zondagavond en de Servisch Orthodoxe gemeenschap viert op de eerste zaterdag van de maand.

In samenwerking met de Protestantse Gemeente vinden er over en weer Taizé vieringen plaats in de Grote Kerk en de Sint-Cathrikerk. De vieringen zijn een oecumenisch initiatief, waarbij inspirerende momenten van ontmoeting met de ander beleefd worden. Kenmerkend voor Taizé vieringen zijn het zingen van meditatieve liederen, afgewisseld met gebed en stiltemomenten. De liederen worden in verschillende talen gezongen en muzikaal begeleid door onder andere piano, viool en fluit.

12.10 |
Op Palmzondag 14 april 2019 vond er weer een kerkelijke dienst plaats van de Armeens Apostolische Kerk in de Sint-Cathrikerk.

12.11 | De Johannes van Damascus Gemeenschap is vanaf 8 mei 2022 een Oekraïens Grieks Katholieke kerk. Dit werd op die datum bij het afscheid van pastor Johan Meijer bevestigd door de aanwezigheid van een bisschop Hlib Lonchyna uit Parijs van de Oekraïens katholieke kerk.

Op 21 maart 2022 maakte het bestuur van de parochie H. Maria bekend, dat er zes kerken in 's-Hertogenbosch, Rosmalen en Empel gesloten zullen worden en dat alleen de Lambertuskerk in Rosmalen en de Sint-Cathrienkerk open zullen blijven. Teruglopend kerkbezoek, de vergrijzing en de hoge onderhoudskosten hebben hierbij de doorslag gegeven. Het accent moet in de toekomst komen te liggen bij de caritas en de diaconie, de tastbare hulp aan de medemens. Het geloof uitdragen en verdiepen is een andere pijler die het kerkbestuur voor ogen heeft.

Paul Janssen is per 1 januari 2022 benoemd tot pastoor van de parochie H. Maria en hij is daarmee de kartrekker geworden, die de plannen moet gaan verwezenlijken. In die plannen krijgt de Sint-Cathrien-kerk een nieuwe functie. Onderzocht moet worden hoe de ruimte die daar nog is voor nieuwe initiatieven, ingevuld gaat worden. Op zondag 18 september 2022 is de nieuwe pastoor officieel geïnstalleerd in de Sint-Cathrienkerk.

Pastoor Janssen moet de kartrekker worden van het beleidsplan dat het parochiebestuur in maart en april 2022 presenteerde. Dit beleidsplan heeft vijf speerpunten: 'Maria bidt met ons' (een goed verzorgde liturgie), 'Maria gaat naar school' (vorming van vrijwilligers en verdieping van geloof), 'Maria gaat naar buiten' (aandacht en tastbare hulp voor de medemens), 'Maria doet haar huishouden' (de dagelijkse gang van zaken) en 'Maria gaat kleiner wonen'. Vooral dat laatste deed stof opwaaien. Op den duur zouden twee kerken open blijven: één aan de Rosmalense kant: de Lambertuskerk, één aan de Bossche kant: de Sint-Cathrien. De andere zes zouden op kortere of langere termijn sluiten. Teruglopend kerkbezoek, de vergrijzing, de hoge onderhoudskosten en steeds minder beschikbare pastores hebben hierbij de doorslag gegeven.

12.12 | Installatie van pastoor Paul Janssen en presentatie van pastoraal werker Johanneke Bosman in de Sint-Cathrien, 18 september 2022.

De Sint-Cathrien met de patronaatszaal en de pastorie leken volop ruimte te bieden aan het parochielevens. Maar de bemerkingen en bezwaren van parochianen op het beleidsplan vanuit de verschillende kanten van de parochie waren zo groot, dat het parochiebestuur even pas op de plaats maakte. In een tweede informatieronde in september 2022 werd duidelijk dat de plannen wat aangepast moeten worden. Voor de Bossche kant van de parochie betekent dit dat de komende tijd nadere onderzocht wordt of de Lucaskerk al dan niet met gedeeld gebruik open kan blijven. Voor de Sint-Cathrien betekent dit dat het geen hoofdkerk van de parochie wordt. Toch wil het bestuur de kerk niet zomaar opgeven. De Sint-Cathrien heeft een bijzondere uitstraling en veel mogelijkheden, ondanks de beperktheden die er ook zijn, zoals het parkeerprobleem. De komende tijd worden de mogelijkheden onderzocht voor diaconaal gebruik, catechetische momenten en vieringen buiten de zondagse eucharistievieringen. Hierbij wordt gekeken hoe de activiteiten van Sint-

Jan, Stadsklooster San Damiano, de Grote Kerk (protestantse kerk aan de Kerkstraat) en Sint-Cathrien elkaar kunnen aanvullen; en ook hoe meerdere geloofsgemeenschappen uit de Oosterse en Westerse traditie onder één dak, of beter gezegd één koepel elkaar beter kunnen leren en elkaar kunnen verrijken.

De pastorie werd in de eerste helft van 2023 gerenoveerd ten behoeve van de huisvesting van Pastoor Janssen. Daarnaast komen er in de pastorie ruimten die door de parochie en ook door anderen, zoals buurtwerk Bij Katrien, gebruikt kunnen worden. De contacten met buurt, scouting en school worden aangehaald. De renovatie van de patronaatszaal wordt voorlopig uitgesteld.

12.13 | →
8 april 2023.
Voor de Poolse
geloofsgemeenschap
is de zegening van
de paasmandjes op
Paaszaterdag een
belangrijke traditie.

12.14 | ↓
Vesperviering als
afsluiting van de
Catharinadag, 27
november 2022 in de
Sint-Cathrien. V.l.n.r.:
pastoraal werker
Johanneke Bosman,
pastoor Paul Janssen,
pater Jan Stuyt sj
(kleinzoon van de
architect van de kerk) en
vader Armen Melkonian
(Armeens Apostolische
Kerk).

Meerdere geloofsgemeenschappen onder één dak, of beter gezegd één koepel brengen met het doel om te leren van elkaar en elkaar verrijken. Wat al deze gemeenschappen gezamenlijk hebben,

is de patrones, de H. Catharina. Zij is afkomstig uit het orthodoxe Alexandrië in Egypte. Onder de koepel komen de diverse identiteiten van de geloofsgemeenschappen samen. Daarom wordt hier gezamenlijk het feest van de H. Catharina van Alexandrië, dat op 25 november valt, gevierd. Rond dit feest komen alle gemeenschappen samen om te vieren en te bidden en om elkaars identiteit te leren kennen. Zo wordt geprobeerd de 'eenheid van christenen in verscheidenheid' gestalte te geven.

Deel IIA

Interieur - Eredienst

Het ciborium en het hoofdaltaar

TOINE JANSSEN

Architect Jan Stuyt ontwierp dit ciborium – een altaaroverkapping – in 1917. Het heeft de vorm van een tongewelf met cassettes, dat gedragen wordt door twee vrijstaande zuilen en twee pilasters tegen de gesloten achterwand. De zuilen en pilasters zijn voorzien van Korinthische kapiteeltjes. Aan de voorzijde lezen we op de fries:

ECCE TABERNACULUM DEI CUM HOMINIBUS.

‘Zie het heiligdom van God bij de mensen’.

Het tongewelf wordt bekroond door een bol met een stralenkruis. Aan het architraaf hangen aan weerszijden drie kronen, in visigotische stijl.

HET ALTAAR

Het altaar staat op een verhoging van drie treden. Hierdoor was de priester voor iedere gelovige goed zichtbaar. De drie treden symboliseren zowel de opgang naar de berg Golgotha als de Goddelijke Drie-eenheid. Volgens de richtlijnen van het concilie van Trente moesten op de stenen offertafel een tabernakel en aan weerszijden drie kaarsen staan. Op de koperen tabernakeldeur staan twee engelen afgebeeld die het Allerheiligste bewaken. Zij staan voor de engelen, die op de Ark van Verbond geplaatst waren. Het altaarkruis was geplaatst in een expositietroon boven het tabernakel. Daarboven hing een metalen kroon.

Op de achterwand van het ciborium zijn aan weerszijden van de expositietroon engelen in aanbidding geschilderd, waarschijnlijk door Jan Oosterman, in de stijl van de Beuroner Kunstschule. Boven de troon zijn in een halfronde cirkel engelen geschilderd die het lichaam van de heilige Catharina naar de berg Sinaï overbrengen.

De tombe van het altaar is gemaakt van rood-wit geaderd marmer (Rojo Coralito) met op de hoeken groen marmeren (Verde Indio) pilasters die bekroond worden door goudkleurige kapiteeltjes. De tombe verwijst naar de graven van de martelaren.

13.1 |
Het ciborium in 1966.
De oorspronkelijke
beschildering van
de achterzijde door
Jan Oosterman en de
expositietroon zijn dan
aanwezig. - COLLECTIE TON
VOGEL.

13.2 | →

Het ciborium na 1985. De achterzijde is egaal blank gemaakt. Boven het tabernakel is een kroon geplaatst met daarboven een kruisbeeld. - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

13.3 | →→

De deuren van het tabernakel van het hoofdaltaar.

Op het front staan twee oudtestamentische afbeeldingen van de Ark van het Verbond (Exodus 25:10-22) en de tafel met de Toonbroden. (2 Kronieken 7:48) De toonbroden werden vroeger in de Joodse tempel geplaatst als offer aan God. In het midden staat een afbeelding uit het evangelie van Marcus over de wonderbare broodvermenigvuldiging: een mand met broden met daaronder een vis.

13.4 | 13.5 | 13.6 | →
Reliefs op de tombe van het hoofdaltaar.

In de zestiger jaren van de 20-ste eeuw is de afbeelding van de engelen op de achterwand van het ciborium met verf overgeschilderd en werd een eenvoudig kruis opgehangen tegen de achterwand. De kroon belandde op het tabernakel. Omdat de priester na het Tweede Vaticaans concilie de mis opdroeg met het gezicht naar de gelovigen in de kerk, werd er onder de koepel een verhoging gebouwd met daarop een nieuw altaar. Het hoofdaltaar had nu alleen nog betekenis als verblijfplaats van het Allerheiligste in het tabernakel.

HET CIBORIUM

Het hoogaltaar is een ciborium-altaar, dat wil zeggen een altaar met overhuiving. Dit altaartype is in de vroege middeleeuwen tot ontwikkeling gekomen in Italië. In de Romeinse basilieken uit de vijfde en zesde eeuw kwamen ze veelvuldig voor.

In de twintigste eeuw werd het ciborium-altaar weer populair. Jan Stuyt ontwierp voor zijn kerken meermaals een ciborium. Hij paste het ciborium eerder toe in de Obrechtkerk (Kerk van Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans, 1908-1911) en later in de Sint-Agneskerk (1919-1932) beide in Amsterdam. Voor de bedevaartkerk van de Martelaren van Gorcum in Brielle ontwierp hij in 1921 een ciborium in de openlucht op het binnenterrein van het complex.

Bij het ontwerp van het ciborium van de Sint-Cathrien heeft Stuyt het bestaande ciborium van de San Miniato in Florence (Italië) als voorbeeld genomen. De kerk van San Miniato is een van de mooiste Romaanse kerken in Italië en werd in 1015 gebouwd op het graf van de heilige Minias, een christelijke martelaar. Dit ciborium voor de San Miniato werd in opdracht van Piero de Medici en

naar het ontwerp van Michelozzo di Bartolomeo gebouwd. Het werd voltooid in 1448 en had als doel om het wonderbaarlijke kruisbeeld van Sint-Jan Gualbert te huisvesten. Het ciborium is ontworpen in de stijl van de renaissance.

13.7 | ↑
Detail van het originele altaarkruis, een ontwerp van Jan Stuyt.

13.8 | ←
Ciborium in de San Miniato in Florence. Prentbriefkaart. - COLLECTIE TOINE JANSSEN.

13.9 |
Damianokruis.

Hier zien we een voorbeeld van Stuyt als een eclectisch architect. Door de toepassing van verschillende bouwstijlen uit het verleden, construeert hij een vernieuwend concept. Het ciborium zorgt in de Sint-Cathrien ruimtelijk voor een duidelijke afsluiting van het liturgisch centrum waarachter de dominante orgelkas oprijst, die geheel de apsis vult.

PLANNEN VOOR AFBRAAK VAN HET CIBORIUM

In vergaderingen van het kerkbestuur in 1970 is enkele keren gesproken over de afbraak van het ciborium. Op 28 mei van dat jaar wordt gezegd:

“Mede gezien het feit dat het ciborium het contact tussen orgel en gelovigen hindert, is de pastoor sterke voorstander van afbraak. Gezien de kosten (ca. f.2500) wordt de beslissing aangehouden. Er zullen eerlang kerkschatten moeten worden verkocht, want de financiële toestand van de parochie is zorgelijk.” Op 7 september van dat jaar werd opnieuw over afbraak uitvoerig gediscussieerd. *“De parochieraad is er vóór en de afbraak is uit pastorale overwegingen zeer wenselijk. Er is echter helaas geen geld voor beschikbaar en het resultaat van een speciale financiële actie voor dit doel wordt twijfelachtig geacht. Voorlopig moet om financiële redenen van afbraak worden afgezien. Alleen overtollige voorwerpen (kostbaarheden) mogen verkocht worden.”*

Zeventien jaar later plaatste men het nieuwe altaarkruis van Hendrik de Laat tegen de achterwand van het ciborium.

Het altaarkruis

TON VOGEL

In 1988 werd dit kruis aangeboden aan pastoor Bernard Speekenbrink, zaliger gedachtenis, bij gelegenheid van zijn 40-jarig priesterjubiläum. Verschillende parochianen namen daartoe het initiatief en ontwierpen, construeerden en schilderden zelf het kruisbeeld. De heer H. de Laat heeft het ontworpen en geschilderd (niet de bekende kunstenaar die leefde van 1900-1980, maar zijn oudste zoon Hendrik (1932-1995)). Er staat aan de voet van het beeld: H. de Laat invenit et pinxit.

Verschillende parochianen hebben aan de totstandkoming van dit kruis meegewerkt. Th. Gieles als fotograaf, G. Fennis zorgde voor het timmerwerk aan het kruishout en E. Smulders deed het schaafwerk. Arnoud Lelijveld van het schildersbedrijf uit de Kruisstraat 10, stelde zijn atelier ter beschikking en diens vrouw Lelijveld-Antonisse bracht het bladgoud aan. De tekst werd opgesteld door Mr. P.F.Ch. Smit.

Het afgebeelde altaarkruis is een zogenaamd Damianokruis. Hendrik de Laat jr. liet zich bij zijn ontwerp inspireren door het kruis in het kappelletje van San Damiano, dat de heilige Franciscus zeer dierbaar was. De tekst die op de blauwe bies werd aangebracht, luidt:

‘REV(ERENDO) D(OMINO) B(ERNARDO) W(ILHELMO) M(ARIA) SPEEKENBRINK ECCL(ESIAE) S(ANCTAE) CATH(ARINAE) B(USCODUCIS) PAROCHO SACERDOTII QUADR(AGESIMO) ANNO EXPL(ETO) HANC S(ANCTAE) CRUCIS IMAG(INEM) D(ONO) DEDER(UNT) GRATI PAROCHIANI A(NNO)D(OMINI) MCMLXXXVIII’

Dus: ‘Aan de Eerwaarde heer Bernardus Wilhelmus Maria Speekenbrink pastoor van de kerk van Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch, toen het veertigste jaar van zijn priesterschap voltooid was, gaven de dankbare parochianen deze afbeelding van het heilig kruis in het jaar van de Heer 1988 cadeau’.

KORTE BESCHRIJVING VAN HET KRUIS:¹

Christus is met een doornenkroon afgebeeld en met een gouden kruisnimbus om het hoofd. Uit de nagelwonden stroomt bloed. Het bloed van Christus geldt als het koninklijk purper van de overwinning op de dood. Het bloed en het water die uit de rechterzijde van het dode lichaam vloeien zijn een metafoor van de twee

13.10 |
Het huidige ciborium met altaarkruis.

sacramenten, Eucharistie en Doopsel. Boven in het kruis is als het ware de scheppende hand van God de Vader geschilderd. Hij beloofde Zijn Zoon als verlosser van de erfzonde te zenden. Hieronder is de Heilige Geest afgebeeld als een duif. Tezamen vormen deze elementen de gebruikelijke voorstelling van de Drie-eenheid.

Aan de voet van het kruis is de aarde weergegeven met gras, stenen en een schedel. De schedel herinnert aan de legende die vertelt dat het kruishout werd opgericht op de plek waar Adam is begraven.

¹13 Ton Vogel, *Bossche Kringen*, januari 2018, p. 64.

Aan het einde van de rechter kruisarm (de linkerarm van Jezus) is het attribuut van de patrones van de kerk van de H. Catharina van Alexandrië afgebeeld, het gebroken en met haken bezette rad. Van haar wordt overgeleverd dat zij door keizer Maxentius veroordeeld werd tot de marteldood door dit folterwerktuig, maar een engel vernielde dit instrument en daarna werd ze onthoofd.

Aan de andere zijde zien we het regelboek en de staf van abt Bernardus van Clairvaux, de patroon van de pastoor. Op het boek prijkt het wapentje van de cisterciënserorde, waarvan Bernardus lid was. Hij stichtte het klooster in Clairvaux. De krul van de staf is naar de binnenzijde gekeerd, om de beperkte rechtsmacht van een abt te benadrukken. Een abt heeft alleen maar zeggingsmacht binnen zijn abdij. Een bisschop heeft zeggingsmacht buiten zijn bisschopsstad in het hele bisdom en in de kerkelijke kunst (en ook - zelfs in onze tijd - in de realiteit van de kerk) moet de krul van zijn staf naar buiten gekeerd zijn.

Kerkelijk zilver¹

GEERT DONKERS

EDELSMEEDKUNST

De stad 's-Hertogenbosch was sinds de late middeleeuwen een centrum van edelsmeedkunst. In 1503 verenigden de smeden zich in een gilde met een eigen stadskeur (de 'Boschboom'), een jaarletter en een meesterteken van de meesters.

De stijl van de edelsmeden ontwikkelde zich parallel aan de ontwikkelingen in andere kunstvormen: van gotiek en renaissance via de barok en Lodewijkstijlen naar de periode van de neostijlen. Met name zilver uit vroege perioden is schaars, omdat het materiaal gemakkelijk om te smelten was voor andere doeleinden. Kerkelijk zilver behandelde men echter vaak wel met respect.

Ook in andere plaatsen, Grave en Boxmeer en in West-Brabant waren edelsmeden actief. Telgen uit families van edelsmeden leerden het vak bij bekende collega's. Zo was er in de achttiende eeuw in 's-Hertogenbosch een grote verwevenheid tussen de families Van Berckel, Van Beugen en Van Gemert.

In de periode na de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 werden de opdrachten voor de edelsmeden vanuit katholieke hoek weliswaar minder, maar stopten niet. Opdrachten kwamen nu ook vanuit de protestantse

gemeenschap. Voor hun diensten werden liturgische voorwerpen besteld. Het wel en wee van de smeden in deze tijden hing nauw samen met de politieke en economische situatie.

Na 1795 vond er, zeker in katholieke kring, een heropleving in de kunsten plaats: kerken werden teruggegeven, hersteld of nieuw gebouwd. De parochies hadden weer behoefte aan kerkelijk zilverwerk om hun diensten luister bij te zetten.

In het begin van de negentiende eeuw, tot ongeveer 1825, waren de zilveren objecten strak van vorm met eenvoudige versieringen. In deze neoclassicistische periode beperkte men zich in de lokale ateliers nog tot kleine voorwerpen. De grote stukken kwamen vaak uit ateliers in de Zuidelijke Nederlanden. In 's-Hertogenbosch waren Bernardus Rijke en Christiaan van Gemert vooraanstaande edelsmeden.

Het zwaartepunt van de neobarok lag rond 1840. De voorwerpen werden groter en de versieringen rijker en feestelijker: engelenkopjes, wingerdbladen, druiventrossen en festoenen. In deze periode maakten edelsmeden vaak gebruik van kant en klare in serie gefabriceerde elementen of van eigen mallen die meermaals gebruikt konden worden. Uit Antwerpse ateliers, zoals dat van J.P.A. Verschuylen (1801-1865) werd kerkelijk zilver geïmporteerd.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw zagen de katholieken de middeleeuwse gotiek als dé katholieke kunst bij uitstek. In hun emancipatieproces eigenden zij zich de neogotiek toe.

¹₁₄ De gegevens en de beschrijvingen van de voorwerpen uit het kerkelijk kunstbezit van de Sint-Cathrienparochie zijn gebaseerd op de laatste inventarisatie van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN) (Nu in beheer bij het Museum Catharijneconvent te Utrecht) uit 1978 en de inventarisatie van pater Gerlach O.F.M.Cap. uit 1964. (Parochiearchief Sint-Cathrien inventaris nr. 81).

14.1 | →

Sint-Cathrien, expositie van het kunstbezit.

- BRON: ERFGOED

'S-HERTOGENBOSCH, NR. 0019142.

14.2 | 14.3 | 14.4 | ↓

Kelken vervaardigd door: M. van Heeck, J.P.A. Verschuylen, C. van Gemert. - BRON:

MUSEUM CATHARIJNECONVENT.

Naast 's-Hertogenbosch kwam Eindhoven als centrum van industrialisatie op. De Gebroeders Hermans waren hier van belang. Zelfs tot in de jaren '40 van de twintigste eeuw bleven neogotische vormen, met enige stijlveranderingen,

populair. In de collectie kerkelijk zilverwerk van de parochie Sint-Cathrien zijn veel elementen uit de geschiedenis van de edelsmeedkunst terug te vinden.

SINT-CATHRIEN

Eind 1954 werd in het patronaat van de Sint-Cathrien een tentoonstelling gehouden met kunstschaten uit het bezit van de parochie. In het midden van de ruimte stond op een sokkel de fraaie Staakmadonna getooid met zilveren attributen en geflankeerd door twee hoge zilveren kandelaars. Aan de achterwand hing het schilderij 'Het mystieke huwelijk van St. Catharina' en een van de kazuifels. Op de tafels rondom stonden naast enkele kleine beelden verschillende kandelaars en een deel van het liturgisch vaatwerk: een kelk, een ciborie, monstransen, een reliekhouder, een wierookvat, een wijwateremmer en ampullen. De parochie van Sint-Cathrien bezat een rijk en gevarieerd kerkelijk kunstbezit. Op de expositie was slechts een deel ervan te zien.

Opmerking: de Sint-Cathrien is enige jaren aan de eredienst onttrokken geweest. Het plan was de ruimte te gebruiken als theater. In die periode werd het vaatwerk naar elders gebracht. Nadat de kerk weer voor religieuze doeleinden in dienst werd genomen, is het zilverwerk (nog) niet teruggekeerd.

Vasa Sacra**KELKEN**

De kelk is in de liturgie hét voorwerp dat bij het allerheiligste van de eucharistie betrokken is. Een rijke versiering ligt daarom voor de hand. Een kelk bestaat, meestal, uit een cuppa, een stam met een nodus en een voet. Het materiaal van de kelk is zilver en de cuppa is tot Vaticanum II verplicht verguld. De parochie bezit een serie kelken uit verschillende perioden:

De vrij eenvoudige kelk van edelsmid Mathias van Heeck (MH) (afbeelding 14.2) uit 1782 heeft een onversierde voet, stam en nodus. Alleen de zogenaamde tegencuppa is versierd met ajourwerk en een bladmotief. Van Heeck (werkzaam 1779-1793) is een Bossche edelsmid.

Het echtpaar Henricus A. Bijvoet en Aldegonda Heeren laat deze kelk maken bij gelegenheid van hun huwelijk op 5 juni 1816. Het atelier van J.P.A. Verschuylen uit Antwerpen vervaardigt de kelk. (afbeelding 14.3) Op de voet zijn 3 scènes in reliëf verbeeld: de Calvarie, de Emmausgangers en het Offer van Isaak. Op de tegencuppa worden de H. Henricus met globe, de H. Aldegondis abdis, en de H. Catharina met palmtak en rad weergegeven. Tevens ajourwerk met aren en druiven, symbolen van de Eucharistie. Het geheel is uitgevoerd in zilver met een vergulde cuppa.

De neogotische kelk uit 1885 van verguld zilver is van de Bossche edelsmid Christiaan N.J. van Gemert (1854-1897) (afbeelding 14.4). Onder de voet staat de naam 'Gebr. Van Gemert, fecit, 's Bosch'.

Op de gelobde voet staan de reliëfs van de H. Jozef, Johannes de Doper, het H. Hart dat verschijnt aan Maria Margaretha Alacoque, H. Helena en het Kruis en O.L. Vrouw van Lourdes. De stam, nodus en tegencuppa hebben een ajourwerk met een versiering van wingerd.

CIBORIES

De ciborie is een grote kelk waarin de geconsacreerde hosties bewaard worden. De ciborie heeft een deksel meestal bekroond door een kruisje. De binnenkant van de ciborie is doorgaans verguld.

14.5 | 14.6 | 14.7 |
Cibories vervaardigd
door: W. Rentrop,
J. Jonkergouw,
J. Hamers. - BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

Op de zes-lobbige voet van deze ciborie zijn zes medaillons aangebracht: het Lam op het verzegelde boek, de Pelikaan met jongen en de symbolen van de vier evangelisten (afbeelding 14.5). Ook de cuppa is zeszijdig; op de hoeken zijn pilasters die steunen op draken. Het torendeksel heeft twee etages, bekroond door San Salvator. Deze ciborie van 67 cm hoog is gesmeed in het atelier van de fa. W. (Wilhelm) Rentrop tussen 1880 en 1890. Het materiaal is zilver.

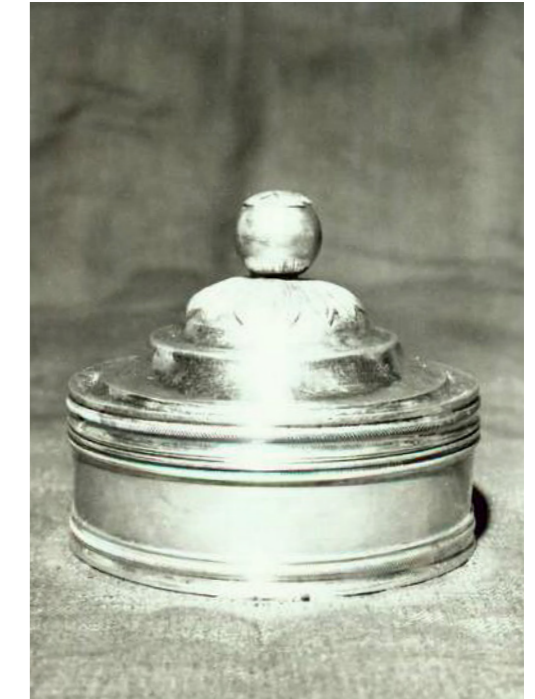
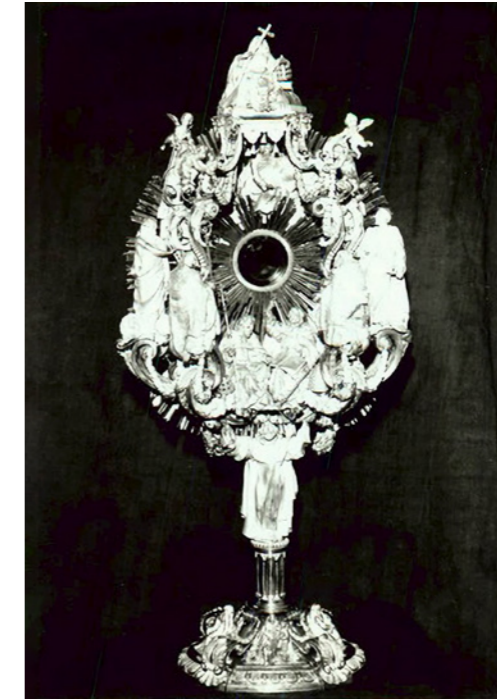
Een ciborie van de Bossche edelsmid Jos Jonkergouw (1858-1922) (afbeelding 14.6) is in 1904 gesmeed van zilver en verguld. In de voetrand staat de inscriptie: 'Aangeboden ter gelegenheid van mijn 80e Geboortedag 1824-1904 's Bosch 24 mei F. van den Akker.' De voet is voorts versierd met een parelrand en op de welving zijn vier ovale medaillons aangebracht: H. Hart, H. Johannes de Doper, H. Franciscus van Assisi en Maria; daartussen bloemen en vruchten. De tegencuppa heeft vier engelenkopjes in reliëf en vier festoenen van aren en druiven. Op het deksel staan vier engelenkopjes en acanthusbladeren. Het geheel wordt bekroond met een rijksappel en een kruisje.

Een van de grote begunstigsters in de Sint-Cathrienparochie is Mej. Dorothea van Beugen. Zij schenkt deze ciborie in 1918 uit het atelier van J. (Johannes) Hamers (1865-1941) uit Tilburg (afbeelding 14.7). De ciborie kost f. 4650,-. Zij stelt als voorwaarde dat de ciborie nooit verkocht mag worden.

De ronde voet heeft een opstaande rand met langgerekte laurierbladeren die overgaan in de stam. De nodus heeft een floraal motief. Op de tegencuppa staat een letterfries met de tekst: 'Rex regnum et dominus dominantium.' (dit is: 'Koning der Koningen en Heer der Heren'.) Het deksel heeft een kroon en daarbovenop is een kruisje geplaatst met een rijksappel. De gehele ciborie is bezet met edelstenen.

MONSTRANSEN

Een monstrans of ostensorium is een versierd vaatwerk van edelmetaal waarin een geconsacreerde hostie ter verering wordt getoond of in een processie wordt rondgedragen.

De barokke zonne- of stralenmonstrans lijkt op een stralende zon op een voet. In het midden bevinden zich twee ronde glazen plaatjes en daartussen de hostie in de lunula. De gotische monstrans heeft vaak drie torentjes. In de middelste toren is een glazen cilinder voor de hostie. De uitstelling van een monstrans vindt plaats in het lof of tijdens een processie.

Deze 92 cm hoge zonnemonstrans is in 1718 vervaardigd door de Bossche edelsmid Jacobus Smits (JS, werkzaam 1710-1731/1732) (afbeelding 14.8). Het materiaal is zilver. Op de voorzijde van de voet staat het Lam met de tekst: 'Hoc est corpus meum', geflankeerd door de adelaar en de mens (symbolen van Johannes en Mattheus). Aan de achterzijde een geopend boek met de tekst: 'Hic est enim calix sanguinis mei' vastgehouden door het rund en de leeuw symbolen van Lucas en Marcus.

Op de stam staan de allegorische figuren van Geloof, Hoop en Liefde. Daarbovenop het nest van de pelikaan met jongen en rond de lunula: diamanten, een broche een rand van granaatstenen en aan weerszijden aren, druiven en een

wierokende engel. Boven de lunula is God de Vader en de Geestesduif, geflankeerd door twee engelen die een beugelkroon dragen bezet met juwelen. Op de kroon is een wereldbol met stralen en een crucifix.

Op de voetrand van deze monstrans staat de inscriptie: 'Josephus de Wijs et Petronella Loutermans 40 Annis Conjugus Deo Gratias 31 Maii 1848' (afbeelding 14.9). Ook de naam van de edelsmid is daar te vinden: 'J.P.A. Verschuylen fecit Antwerpiae 1849.' Deze forse stralenmonstrans is van zilver en 96 cm hoog. De ovale voet is verdeeld in vier opstaande voluten met laurierfestoenen en een bladmotief. Daartussen staan beeldjes van Sint-Jozef met Kind, H. Catharina zittend op het rad, H. Petronella op een bezem, vier Evangelistensymbolen en de banderol met signatuur. De stam is zuilvormig met een afbeelding van de H. Thomas van Aquino. De stralenlunula is omgeven door vier voluten die het baldakijn dragen verbonden door bloemen. Onder de lunula zitten de H. Paus Gregorius de Grote met pausstaf en de H. Ambrosius met bijenkorf.

14.8 | 14.9 | 14.10 |
Monstransen
vervaardigd
door: J. Smits,
J.P.A. Verschuylen,
en een pyxis door
W.F. Hermans. - BRON:
MUSEUM CATHARIJNECONVENT.

14.11 | ↑

F. Herle, reliekhouder.- BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

14.12 | ↗

N. Visser, ampullen.- BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

Links van de lunula bevinden zich de H. Hieronymus met leeuw en kardinaalshoed, de H. Augustinus met hart en de H. Bonaventura met boek en hoed. Op voluten in het midden zijn twee engeltjes. Onder het baldakijn is God de Vader geplaatst en er boven een beeld van de Kerk met tiara en kruis.

PYXIS

De pyxis is een rond doosje met een of meer geconsacreerde hostie(s); vaak gebruikt voor de ziekenzalving. De custodiale is voor een grote hostie. De voorwerpen zijn van zilver en aan de binnenzijde verguld.

Pyxis (afbeelding 14.10) uit het atelier van W.F. Hermans, werkzaam in Eindhoven van 1835 tot 1867. De pyxis is van zilver en vervaardigd in 1852. Het doosje is versierd met een koordrandje. Op het deksel bevindt zich een gestileerd bladmotief en daarop een platliggend kruisje op een bol.

Vasa non sacra

In deze categorie vallen de andere voorwerpen die in de liturgie gebruikt worden zoals de reliekhouder, het vat met H. Oliën, het wierookvat met scheepje, het wijwatervat, de lavabokom of-schaal, de ampul, het ablutievat en de hostiedoos. Ook de kandelaars en de canonborden zou men hier toe kunnen rekenen. Volgens de richtlijnen worden de objecten uitgevoerd in nobel, sterk materiaal en niet breekbaar. Uit het rijke bezit van de parochie Sint-Cathrien worden enkele voorwerpen beschreven.

In 1654 schenkt Paus Innocentius X een relikwie van het H. Kruis aan de parochie. In 1787/1788 maakt de edelsmid Franciscus Herle, werkzaam vanaf 1744, deze reliekhouder (afbeelding 14.11). De voet is geprofileerd rond. Daarop staat de geselkolom met een ovale theca. De relik van de geselkolom van Christus bevindt zich daarin geflankeerd door twee basementen met een ovale reliekopening. Daarop staan drie gestapelde voluten met een kroon.

Op de kolom staat een kruis met een reliekhouder van het kruis. Aan de achterzijde staat de tekst: 'Pars crucis Christi data ab Innoc. P.X. Ao 1654.' Voor de Sint-Cathrien- of Kruiskerk is dit een belangrijk object.

TWEE AMPULLEN (EN BLAD)

De ampullen en het blad komen uit de werkplaats van de fa. N.S. Visser & Co in 1869 (afbeelding 14.12). De voet van de ampullen is rond geprofileerd en het lichaam is bolvormig. Op het deksel staan de letters V en A (Vinum/wijn en Agua/water). Het blad is ovaal. Aan de onderzijde staat de inscriptie: 'Aan de zeereerwaardigen Herder J.H. Corsten. De dankbare parochianen van de H. Catharina 's-Hertogenbosch 1869.' De firma Visser is hier werkzaam tussen 1868 en 1888.

WIEROOKVAT

Het deksel van dit zilveren wierookvat (afbeelding 14.13) is ingesnoerd geprofileerd. Het is versierd met een geperforeerde bladrand, omlijst met een knorrenpatroon en een knop bovenop. Het lichaam van het vat is vaasvormig met gestileerde bladeren. Aan de bovenzijde zijn drie engelenkopjes waar de kettingen aan vast zitten. De voet is rond geprofileerd met een parelrand en bladmotief. De edelsmid van dit wierookvat is A.H. Derkinderen (DK) die tussen 1845 en 1868 in 's-Hertogenbosch werkzaam is.

WIJWATEREMMER (MET KWAST)

Dit zilveren vat is tussen 1871 en 1874 gesmeed en is 29 cm hoog (afbeelding 14.14). Het lichaam is vaasvormig met een rand van knorren; de voet heeft dezelfde decoratie. Aan de onderkant staat de inscriptie: 'Vereerd door Joannes Theodorus Luyckx t.g.v. zijn 50 jarig jubelfeest als kerkmeester van de parochiekerk van St. Catharina 's-Hertogenbosch 1824-1874.'

14.13 | ↖

Wierookvat, A.H.- BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

14.14 | ↑

Wijwatervat, Anoniem.- BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

14.15 | ↑

Canonbord,

J. Jonkergouw. - BRON:

MUSEUM CATHARIJNECONVENT.

14.16 | ↗

*Interieur Sint-Cathrien
met godslamp.*

CANONBORD (STEL VAN 3)

Het middenbord (57x70cm) heeft een zilveren lijst op pootjes met bladmotieven (afbeelding 14.15). Daarop staan balusterzuiltjes die beeldjes dragen van Sint-Catharina, Johannes de Doper en Henricus. Op het bord van de evangeliezijde staan Maria, Jacobus, Franciscus Xaverius en twee evangelistensymbolen. Sint-Joseph, H. Franciscus van Sales, H. Lodewijk en twee evangelistensymbolen zijn te zien op het bord van de epistelzijde. De figuren zijn geëtst en gedreven. Een opmerkelijk detail is dat de patroonheilige van de pastoor op het middenbord staat; de patronen van de kerkmeesters zijn op de zijborden afgebeeld. In 1896 smeedde Jos Jonkergouw (werkzaam tussen 1894 en 1922) deze borden.

Kandelaars

Een deel van de collectie van Sint-Cathrien bestaat uit kandelaars. Kandelaars worden in de kerk gebruikt als altaarversiering bij de heilige mis, bij uitvaarten naast de kist en bij hoogtijdagen. Het Licht heeft tijdens diensten een extra symbolische betekenis. Tijdens elke heilige mis brandt de Paaskaars, meestal in een mooie kandelaar. De kandelaars zijn vervaardigd van verschillende materialen: zilver, verzilverd koper, koper, tin en zink. De afmetingen zijn divers van 27 cm tot 130 cm en allerlei maten ertussen.

Godslamp (afbeelding 14.16), afkomstig uit Altena (D), in 1872 gemaakt van zilver. De godslamp heeft een zeszijdig trompetvormig lichaam. Rond het breedste deel is een bloemenkrans met op drie hoeken draken waaraan de kettingen bevestigd zijn. Verder versierd met parel- en bladranden en festoenen. De lamp is 75 cm hoog

Paramenten

GEERT DONKERS

In de tijd dat in het kerkelijk leven nog processies werden gehouden, was het gebruikelijk dat de verschillende broederschappen vaandels met zich meedroegen. De vaandeldrager droeg het vaandel en werd geassisteerd door de kwastendragers. De opstelling was traditioneel maar ook functioneel: bij flinke wind wisten de kwastendragers het vaandel stabiel te houden.

In 1724 werd in 's-Hertogenbosch de 'Broederschap van O. L. Vrouw onder de Linde te Uden' ofwel de 'Bossche Processie naar Uden' opgericht door, volgens een prentje, Paus Innocentius XIII "en door Paus Pius IX den 8 October vernieuwd en gevestigd in de Parochiale kerk van St. Catharina te 's Bosch".¹

Deze band had een historische context. Na de inname van de stad door Frederik Hendrik in 1629 vertrokken de kruisheren via een omweg naar Uden in het vrije land van Ravenstein. In 1674 werd aan de kruisheren de bediening van de Mariakapel toevertrouwd. Zij herstelden de devotie voor O.L. Vrouw ter Linde en plaatsten het Wonderkruis, dat zij in 1629 hadden meegenomen uit hun klooster in 's-Hertogenbosch, in de kapel naast het klooster. Bij het 150-jarig bestaan van de Broederschap werd in de muur van de kapel een gedenksteen aangebracht met de tekst: 'Gedenkteeke van de Broederschap der Bossche Udensche processie bij haar 150-jarig bestaan a.d. 1874.'

Ongeveer in dezelfde tijd, ca 1875, werd een vaandel gekocht: witte zijde met een afbeelding van Maria Immaculata (naar de Spaanse schilder Murillo) en aan de achterzijde O. L. Vrouw ter Linde: een vaandel van de Broederschap. Het atelier van Stoltzenberg maakte vaandels met schilderijen in het medaillon.

Op 15 augustus 1924 werd onder pastoor Lange het 200-jarig bestaan van de Broederschap gevierd. Twee volle trams met pelgrims, de bisschop Mgr. A. Diepen per auto en veel plaatselijke geestelijken waren in Uden aanwezig. Na het feestelijke

15.1 | Voorzijde van het vaandel van O.L. Vrouw ter Linde (ca 1875). Waarschijnlijk uit het atelier Stoltzenberg.

¹15 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr.32.

15.2 | →
Vaandel van de
Broederschap O.L.
Vrouw ter Linde (1924).

15.3 | →→
Sacramentsvaandel
(1885).

diner in het klooster was er een pontificaal Lof met een Sacramentsprocessie door Uden, een vaandelwijding en een toespraak door de bisschop.

VAANDEL VAN DE BROEDERSCHAP O.L. VROUW TER LINDE

Het vaandel van rood fluweel met bloemenpatroon heeft in het midden een medaillon: een lindeboom met een afbeelding van Maria en Kind. Onze Lieve Vrouw staat in een wijde mantel in een lindeboom. Het medaillon is omringd door bloemen.

De oorsprong van de Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars gaat terug tot in de middeleeuwen. Tot 1629 was haar zetel in de Sint-Jan; daarna verhuisde de broederschap enkele malen in de stad. Het doel van de broederschap was het bevorderen van de verering van het H. Sacrament.

In 1886 werd in de Sint-Cathrien bij het feest van Maria Lichtmis (2 februari) een nieuw vaandel in gebruik genomen. Het was geschonken door mevrouw de weduwe C. van Rijckevorsel-De Wijs. Het vaandel werd gemaakt in het atelier van M. Kluijtmans alhier voor f. 2700,00.

In het middendeel van het vaandel staat een monstrans met het Allerheiligste die wordt omringd door stralen. Aan weerszijden knielen vier engelen met wierookvaten en twee engelen die de monstrans ondersteunen. Het geheel is gekaderd in een gotische driepas. Zowel links als rechts bevindt zich een strook met wijndranken en druiven. Onderaan staat de tekst: 'Ecce panis Angelorum' (Zie het brood van de engelen). Helemaal onderaan is een beeltenis van St. Catharina met het rad aangebracht.

SACRAMENTSVAANDEL

Aan de bovenzijde is de tekst 'Anno 1885 O salutaris hostia' (O heilzaam offer) te lezen. Het vaandel is bevestigd aan een koperen stang met druivenranken.

Het atelier van kerkornamenten van Mattheus Kluijtmans werd in 1865 opgericht in 's-Hertogenbosch. Hij was 'fabrikant en goudsborduurder' en was, mogelijk, een voormalig medewerker van F. Stoltzenbergs paramentenatelier in Roermond. Na het overlijden van Kluijtmans werd het bedrijf voortgezet door zijn weduwe en na haar overlijden door zoon Johannes. Na 1914 is er niets meer bekend over het atelier. Het atelier was aanvankelijk gevestigd in de Korte Putstraat A228 en had na diverse verhuizingen als laatste adres Koninginnenlaan 7.

Zoals de meeste parochies had de Sint-Cathrien ook een Genootschap van de H. Kindsheid. Het vaandel heeft een zwarte ondergrond met bloemen: lelies en rozen. In het lichte medaillon staat het Christuskind, dat met de vinger van de rechterhand omhoog wijst en met de linkerhand naar zijn hart. De tekst in de cirkel luidt: 'Laat de kinderen tot mij komen'.

15.4 |
Genootschap van de H.
Kindsheid.

Het Genootschap van de H. Kindsheid werd in 1843 in Frankrijk opgericht door de bisschop van Nancy Mgr. Forbin-Janson. De eerste superior van de Fraters van Tilburg introduceerde de H. Kindsheid in Nederland en Mgr. Joannes Zwijssen richtte daarop de eerste afdeling in Tilburg op. Het doel van het Genootschap was het redden van kinderen die te vondeling werden gelegd in China en 'andere heidensche landen'. Zij moesten gedoopt worden en daarna opgenomen in weeshuizen.

GENOOTSCHAP VAN DE H. KINDSHEID

De leden van de H. Kindsheid baden dagelijks een gebedje, gaven regelmatig een bijdrage en spaarden zilverpapier. Men hoopte zo dat kinderen al op jonge leeftijd interesse in de missie zouden krijgen. Het jaarlijks hoogtepunt van het genootschap was de Kindheidsprocessie.

15.5 | 15.6 | 15.7 |
Vaandels St. Caecilia,
St. Catharina en R.K.
Jongenscongregatie.

In de sacristie van Sint-Cathrien werden nog enkele vaandels aangetroffen: één in rode stof met een medaillon van Sint-Catharina. Een vaandel met Sint-Catharina aan de voorzijde en Johannes aan de achterzijde en één van de patroon van het koor en de musici, Sint-Caecilia. De Piusbond had ook een afdeling in de parochie en zijn eigen vaandel. De patronen van de schoenmakers en leerlooiers waren Crispinus en Crispinianus (1898) met vaandel. De R.K. Jongenscongregatie en de Werkliedenbond hadden ook een vaandel. Deze verscheidenheid aan vaandels liet zien dat de parochie Sint-Cathrien een rijk parochieleven had. Hoewel deze vaandels in het archief² genoemd werden, is er over de herkomst, de vervaardigers of schenkers niets bekend geworden.

²15 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 156.

PARAMENTEN³

Behalve vaandels kent de katholieke kerk een grote variatie aan kerkelijk textiel. In de eredienst spelen paramenten namelijk een belangrijke rol. Aan het gewaad van de voorganger en van eventuele medecelebranten is de functie in de liturgie af te lezen. De gewaden staan bovendien in dienst van de schoonheid van het ritueel.

Afhankelijk van de tijd in het kerkelijk jaar of de viering van een speciale dag varieert de kleur van het kazuifel. In de loop der tijden zijn de decoraties op de gewaden ofwel figuratief of meer abstract en geometrisch. Ook in de vorm zijn er tendensen: van stijve en smalle gewaden, bekend als het zogenaamde vioolkistje, naar wijde, soepel vallende kazuifels.

Een bijzondere gebeurtenis in de parochie wordt vaak gevierd met de aanschaf van een kazuifel, dalmatiek, tuniek, koorkap en/of schoudervelum, versierd met gouddraad en borduurwerk. De geschiedenis van een parochie is zo als het ware terug te 'lezen' in de aangeschafte

³15 Van Roon, pag. 287 tot 302.

of geschonken paramenten. Het materiaal van historische gewaden is echter fragile en daarom is veel kerkelijk textiel door nalatigheid verloren gegaan.

In het begin van de negentiende eeuw kende men in Nederland geen paramentnijverheid: het goudborduurwerk werd betrokken uit Vlaanderen en Frankrijk. In 1838 vestigde François Stoltzenberg een paramentenatelier in Roermond. Zijn eerste goudborduurders kwamen uit België. De vormgeving was aanvankelijk neobarok, een stijl die bij katholieken in de smaak viel: zware ranken, bloemen en vruchten in reliëf en veel gouden en zilveren details.

In het laatste kwart van de eeuw omarmde het katholieke bevolkingsdeel de neogotiek: eerst in de architectuur, de textiele kunst volgde. Het leverde gedetailleerd zijdeborduursel op, dat ontleend was aan middeleeuws werk. In de ateliers was sprake van arbeidsdeling, een fabricageproces waardoor betaalbare producten gemaakt konden worden. Ook in het Nederlandse klooster van de Zusters van het Arme Kind Jezus in Simpelveld werden fraaie paramenten gemaakt.

Vanaf 1900 tot ongeveer 1930 vonden er vernieuwingen plaats met name onder invloed van de Beuronse School. Kenmerkend was de strenge geometrie en vlakheid. Deze paramenten werden vooral in Duitse abdijen vervaardigd. Vernieuwend werk in Nederland kwam uit het St. Bernulphushuis, gesticht door Jan en Eloy Brom; een filiaal van hun Utrechtse atelier.

15.8 |
Sint-Cathrien,
pontificale heilige mis.
Pastoor Sweens gaat
voor, ong. 1920. - BRON:
PAROCHIEARCHIEF SINT-
CATHRIEN.

15.9 | →
Vansina-Van Goubergen,
kazuifel. - BRON: MUSEUM
CATHARIJNECONVENT.

In het instituut voor Kerkelijke Kunst St. Bonifacius van Clemens Meuleman, ook in Amsterdam, werden kunstenaars betrokken die nieuwe ideeën uitvoerden. In de invloedrijke ateliers van Stadelmaier en Sträter was er vanaf de jaren '30 een streven naar versobering en geometrie. De ontwerpen uit deze ateliers waren ook vaak afkomstig van kunstenaars.

In de kloosterateliers van de benediktijnen in Egmond en Oosterhout, waar zowel een vrouwen- als mannenklooster was, werden sobere, nauwelijks gedecoreerde gewaden met een sierlijke plooiwal gemaakt. Dom Hans van der Laan was een van de ontwerpers. De grote veranderingen in de kerk en de maatschappij vanaf de jaren '60 hadden ook gevolg voor de ateliers van paramenten: de meeste ateliers hadden daarna geen bestaansrecht meer.

15.10 | 15.11 | →
Kazuifel met
graflegging, Museum
Catharijneconvent/
Koorkap met Verrijzenis.

Aan de hand van een aantal paramenten in de Sint-Cathrien worden de ontwikkelingen in deze kunstvorm geschetst.⁴

Een van de oudere paramenten uit de geschiedenis van de Sint-Cathrien is het vierstel met schoudervelum uit het begin van de negentiende eeuw (afbeelding 15.9). Het ensemble is afkomstig uit het atelier Vansinsa-van Goubergen te Antwerpen. De basisstof is goudbrokaat met applicaties van goud-, zilver- en zijde draad. Op de gewaden zijn allegorische afbeeldingen verwerkt: op de koorkap de pelikaan met jongen, op het kazuifel het IHS, en het Lam op het verzegeld boek op het schoudervelum. De aurifriezen (rijk versierde randen) tonen gekleurde bloemen en vruchten en goud- en zilverdraad. Het zijn waarschijnlijk imitaties uit de tijd van Rubens. Het atelier Vansina- van Goubergen was gedurende een lange tijd belangrijk in Vlaanderen.

Een gerenommeerde 'fabriek voor goudborduurwerk, van kerkstoffen en ornamenten' werd opgericht in 1838 in Roermond door François Stoltzenberg. Hij begon met een borduuratelier met twaalf mannen en een atelier waar stoffen, zijde uit Lyon, verwerkt werden met zeven vrouwen.

In 1852 ging Stoltzenberg een coschap aan met architect Pierre Cuypers: Werkplaatsen Cuypers & Stoltzenberg. (tot 1892, Stoltzenberg vertrok toen naar New York.) Het atelier vervaardigde kerkelijk textiel in alle prijsklassen en uitvoeringen. Vooral in de tijd van de neogotiek kende het atelier een bloeiperiode.

Uit het atelier van Stoltzenberg (1891) komt het vierstel in zwart fluweel met zilveren applicatie (afbeelding 15.10/15.11). Op het kazuifel is de Graflegging van Christus afgebeeld, op de koorkap de Verrijzenis van Christus. Op de aurifriezen: zilver en wingerd.

15.12 | 15.13 | 15.14 |
Fa. Sträter, Koorkap en
dalmatiek van vierstel.

⁴15 Archief SKKN, St. Catharinaparochie.

15.15 |
Antependium Geloof,
Hoop en Liefde (1902).

In 1933 stichtte Joseph Sträter een paramentenatelier. Hij had enkele kunstenaars in dienst die de ontwerpen voor de paramenten maakten: Wim Nijs en Jacques de Wit. Nijs gebruikte vaak het gaffelkruis op kazuifels en weinig decoratie. De ontwerpen van De Wit waren expressief en vrij. In de jaren vijftig werden geometrische vormen gebruikt. In de zestiger jaren kwamen er minder opdrachten en moesten filialen sluiten. In 1980 sloot Sträter zijn atelier.

In de collectie van Sint-Cathrien was de firma Sträter vertegenwoordigd. Uit 1944 stamt een vierstel van witte zijde met applicaties (afbeelding 15.12/15.13/15.14). Het kazuifel is gedecoreerd met de Genadestoel. De H. Jacobus, Johannes, Marcus en Mattheus zijn afgebeeld op de dalmatiek en op de tuniek Lucas, Johannes, Petrus en Paulus. Op de koorkap zetelt Christus op zijn troon. Het ontwerp was van Jacques de Wit.

Een wit kazuifel met Maria en Kind en symbolen uit de Lauretaanse Litanie, gemaakt in 1946, was ook uit dit atelier afkomstig.

15.16 |
Fa. Sträter, antependium
Het Lam Gods.

Uit het archief van Sint-Cathrien⁵ komt een pagina met een reeks van twaalf kazuifels met bijbehorende stola's in alle liturgische kleuren. Helaas zonder verdere gegevens.

Daarnaast berichtte Pastoor Corstens (1829-1869): "Van den Eerw. Heer Pastoor van der Meulen kreeg onze kerk een rijk geborduurd antiek ornament voor drie Heeren met antependium item een zilveren kelk. Alles is afkomstig uit zijne Kerk genaamd de Kerk van O.L. Vrouw van de 7 Weeën".⁶ Het antependium werd verwerkt tot een koorkap onder pastoor Corsten. De leeftijd van de gewaden was moeilijk te bepalen. De kapel van O.L. Vrouw van de 7 Weeën was in 1811 al opgeheven, pastoor van der Meulen overleed in 1832.

In de collectie van Sint-Cathrien zijn ook enkele andere antependia bekend:

Een neogotisch antependium is uit 1902, goudkleurig met ingeweven ranken. In de drie met blad omgeven clipei (schilden) bevinden zich het kruis (geloof), Christus als H. Hart (liefde) en het anker(hoop). De afmeting is 170 bij 220 cm.

Uit het atelier van de fa. Sträter komt een antependium met zijde borduursel. De afbeelding is van het Apocalyptisch Lam tussen zes engelen. Het doek is vervaardigd in 1946.

⁵15 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 123.

⁶15 Ibidem, inv. nr. 149.

De preekstoel

TON VOGEL

De eikenhouten preekstoel, beeldhouwd in het eerste kwart van de zeventiende eeuw, is rijk voorzien van ornamenten. De zes panelen rond de kuip van fijnzinnig houtsnijwerk zien we op de foto's.

Pastoor Corstens (1829-1869) schrijft in een terugblik over het jaar 1811 over de preekstoel het volgende: "De preekstoel die men uit de kerk genomen en geborgen had in het jaar 1794, werd geplaatst. Hij werd van een spreekbord en trap voorzien die in de Franse omwenteling waren zoekgeraakt."¹ Hieruit blijkt dat de preekstoel in de Sint-Cathrienkerk is gebruikt door de gereformeerden van 1650 tot 1794. In de Franse tijd is hij in veiligheid gebracht en daarna, in 1811, weer in de kerk geplaatst. In het jaar 1811 wordt aangetekend dat er betaald is: "Aan het H. Geest beeld aan de predikstoel f. 6.10.0."² De trap die naar de kuip leidt dateert van 1846. "Aan Van der Heijden beeldhouwer voor een nieuwe trap en reparatie aan de preekstoel f. 425." "Voor het afbijten van de preekstoel" bracht hij f. 16,14 in rekening.³

In de schuilkerk Achter het Zwart Beerken (op het achtererf van Vughterstraat 98) was ook een preekstoel aanwezig, uiteraard een veel eenvoudiger exemplaar. Die is in 1818 van de hand gedaan, "Voor den verkogte oude Predikstoel f. 35."⁴

¹16 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915, Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 143, p. 5.

²16 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915, Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 138, rekening over 1811 (Het gaat over zes gulden, tien stuivers en nul penningen).

³16 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915, Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 152, rekening over 1846.

⁴16 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915, Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 138, rekening over 1818.

16.1 |
Overzichtsfoto van de
preekstoel.

16.2 | →
 Paneel met de evangelist
 Marcus met de
 gevleugelde leeuw.

16.3 | →→
 Paneel met de evangelist
 Lucas met het
 gevleugeld rund.

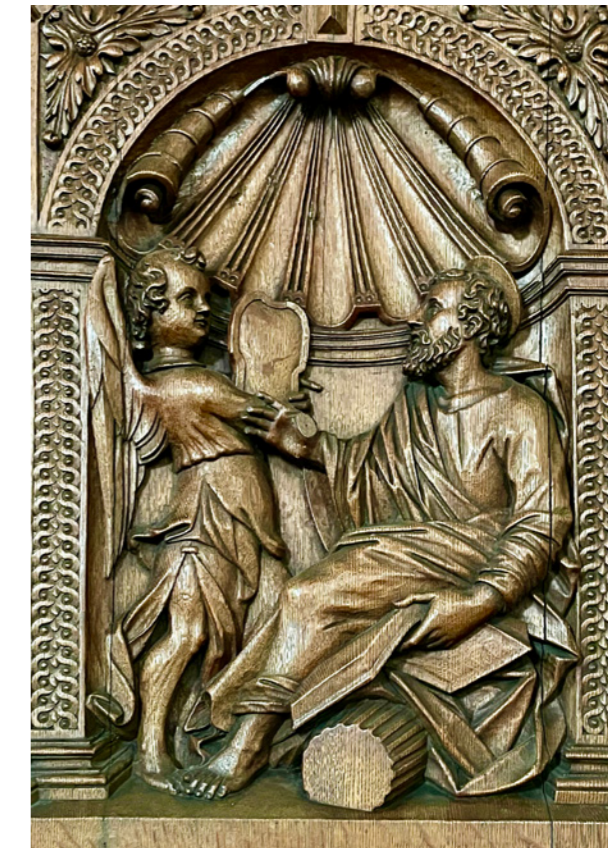
Op de overzichtsfoto zien we het zeshoekig basement, het is ongeveer 30 cm. hoog. Daarbovenop staat een voetstuk met op de hoeken Toscaanse zuiltjes met cannelures, halfronde groeven, die de rankheid accentueren. Tussen de zuiltjes: halfronde lege nissen en onder deze nissen bevinden zich panelen met reliëfs: de leeuwenkopjes. De kroonlijst, met groeven en acanthusblad, vertoont op de hoeken engelenhoofden. Op dit voetstuk rust de zeszijdige kuip. Met op de hoeken, boven de engelenhoofden, mooi gedraaide vrijstaande zuiltjes.

Onder panelen met figuratief houtsnijwerk zijn weer kleine leeuwenkopjes te midden van festoenen en bladmotieven te onderscheiden. Het klankbord hangt vrij, heeft een geprofileerde kroonlijst en aan de onderzijde is de geestesduif in een stralenkrans aangebracht. De Geest, *spiritus* in het Latijn, wordt weergegeven als een duif en *inspireert* de predikant.

Aan de voorzijde van de trap van 1846 zien we twee ronde zuilen met vazen aan de bovenzijde. De kolommen zijn voorzien van getorste zuiltjes die om hun as draaien. De zijkanten van de trap hebben rondboogopeningen tussen ionische gecanneleerde pilasters.

16.4 | ←←
 Paneel met de evangelist
 Johannes met de
 gevleugelde adelaar.

16.5 | ←
 Paneel met de evangelist
 Mattheus met de
 gevleugelde mens of
 engel.

Rondom de kuip bevinden zich, zoals gezegd, zes panelen. Op vier panelen zijn de evangelisten herkenbaar aan de toegevoegde symbolen. Marcus met de gevleugelde leeuw, Lucas met het gevleugeld rund, Johannes met de gevleugelde adelaar en Mattheus met de gevleugelde mens of engel. Alle vier evangelisten hebben een boek en schrijfmateriaal in de hand.

16.6 | →
 Paneel met de
 gedaanteverandering
 van Jezus.

16.7 | →→
 Paneel met de ten-
 hemel-opneming van
 Maria.

Het vijfde paneel toont ons de gedaanteverandering van Jezus, ook wel transfiguratie genoemd. In Mattheus 17, 1-9 is te lezen hoe Jezus van gedaante veranderde op een berg (men veronderstelt dat het hier om de berg Tabor gaat). *“Zijn gezicht straalde als de zon en zijn kleren werden wit als licht.”* Drie apostelen, Petrus en de beide broers Johannes en Jacobus, waren er getuigen van dat Mozes en Elia met Jezus in gesprek gingen.

Het zesde paneel is door de houtsnijder in het deurtje aan de bovenzijde van de trap gesneden en daarom moeilijk zichtbaar. Daar zien we de ten-hemel-opneming van Maria afgebeeld. Maria wordt door de wolken deels aan het oog onttrokken. Ze verlaat het geopende graf. Drie engelen begeleiden haar. Zes ooggetuigen staren haar na. Vijf van hen zijn bebaarde mannen, de oudere vrienden van Jezus. De zesde is een jongeman, dat zou Johannes kunnen zijn. Het is een preekstoel die de moeite waard is om te bekijken en te gebruiken.

Orgels

HAN KEUR

HET ORGEL IN DE KERK

In vroeger tijden waren er geen orgels in de kerk. De zang in de kerk werd verzorgd door de geestelijken en/of een koor. In de middeleeuwen hadden de orgels deels een liturgische, deels een profane functie. Kleine orgels werden gebruikt in de 'alternatim-praktijk', die hierin bestond, dat door het koor gezongen en op het orgel gespeelde verzen elkaar afwisselden.¹ Het waren orgels waarvan de omvang die van één klavier niet te boven ging. Grote orgels hadden een profane functie en werden alleen bij bijzondere gelegenheden in de liturgie gebruikt. Uit de studie van dr. M. Vente in 'Die Brabanter Orgel', in 1963 gepubliceerd te Amsterdam, is te lezen: "dat al in de zestiende eeuw Den Bosch zeker een twaalfstal orgels bezit". Aan het eind van de achttiende eeuw was ongeveer de helft van alle schuilkerken in Staats-Brabant wel een orgel rijk.

In de eerste helft van de zeventiende eeuw kreeg het orgel een functie bij het begeleiden van de gemeentezang, in het bijzonder in de protestantse kerken, als gevolg van de Reformatie. Dit werd kerkelijk gebruik in Groningen (1628), in Franeker (1630), in Arnhem (1632) en in de Grote kerk, Sint-Jan, in 's-Hertogenbosch (1644) toen de r.-k. organist François. C. Stroombergen er in opdracht van het stadsbestuur het psalmgezag begeleidde. Later volgde dit gebruik in veel meer steden in ons land.

Door dat kerkelijk gebruik kwam de orgelbouw in Nederland tot ontwikkeling en verschenen er in steeds meer kerken orgels, die veelal niet op hun taak berekend waren. Een geweldig werkterrein voor de orgelmakers. Er verschenen in alle zeven provinciën nieuwe orgels.

In 's-Hertogenbosch klonk er voor het eerst orgelspel in de Sint-Janskerk in 1348; daarvan zegt Alph.G. J. Mosmans dat de oudste titularis Arnoldus Meelman is, die in 1350 'ludens in organis' genoemd wordt.² Dat orgelspel klonk toen in de Broederschapskapel. Daar was een orgel van bescheiden afmeting; een klein verplaatsbaar orgelpositief, in 1405 gevolgd door een orgel van Jan van Lynenbloemin. Nadien volgden er in de Sint-Jan meer nieuwe orgels voor koor, of werden de al bestaande orgels verder uitgebouwd. Het eerste grote orgel in de Sint-Jan uit 1533 was van Hendrik Niehoff. Dit orgel, evenals het orgel dat op het oksaal stond, werd bij de torenbrand van 1584 volledig verwoest. Het huidige orgel werd in 1622 voltooid. In de jaren daarna volgden aanpassingen en restauraties o.a. in 1787 en, de laatste in 1984.

In de kerk van Sint-Cathrien staat heden een orgel van allure, met een front dat zich bij binnenkomst van de kerk direct vertoont. Maar dat is niet altijd zo geweest.

¹17 Sanderman, (1995), p.55.

²17 Mosmans, (1921),p.2,3.

SCHUILKERKENPERIODE

Na het beleg en de inname van de stad in 1629 door Frederik Hendrik werden de rooms-katholieke erediensten verboden. Het kerkelijk leven ging verder in verschillende 'schuilkerken' in de stad. Wat betreft de parochie van de Sint-Cathrienkerk tot 1693 in de kapel van het vrouwenklooster Mariënborg, gelegen aan de Walpoort in de Uilenburg, vervolgens tot 1745 op een verdieping van een huis aan de Kruisstraat, genaamd De Nobel, en later in de Vughterstraat. Na 1672 konden pas definitieve schuilkerken worden ingericht, die uiterst sober waren. Meestal waren die kerkjes klein en vochtig en vaak waren er geen orgels aanwezig. Daarvan is pas sprake na 1683. Overigens waren dat kleine orgelpositieven. In 1731 waren er tien gedulde schuilkerken in de stad. In 1731 volgt onverwacht een repressieve resolutie van de Staten-Generaal, waardoor het aantal schuilkerken moest worden teruggebracht tot vijf. Op dat besluit kwam men terug in 1747 toen er zeven werden toegestaan. De parochie van Sint-Cathrien maakte gebruik van twee schuilkerkjes in de Vughterstraat; daarover het volgende.³

De eerste schuilkerk was op het achtererf van het huis 'De Swarte Bock', Vughterstraat 54. De kapel was ook toegankelijk via de Sint Jorisstraat 14, huis 'Den Roeland' en droeg de naam 'De Zeven Weeën'. Deze schuilkerk was in gebruik van vóór 1629 tot 1811 toen hij op bevel van Keizer Napoleon van 9 november 1811, werd opgeheven. De inventaris bevatte toen onder andere: "10 beelden, een altaar, kandelaars, paramenten, heilige vaten, orgel en preekstoel, banken en stoelen, 11 schilderijen en koperen luchters".

De tweede schuilkerk was het bedehuis achter 't Zwart Beerken', Vughterstraat 98. De beide op het perceel staande huizen 'De Ossenheit' en 't Zwart Beerken' vormden één geheel. Op dit perceel was, in of achter het huis, een schuilkerkje ingericht, waarschijnlijk in 1652.

³17 Vogel, (2010), p.52,67.

Nadat de ergste vervolgingen voorbij gegaan waren, werd er, veel later, een gebouwtje in de tuin van 'Het Beerken' getimmerd als bedehuis. Volgens Van Heurn was dat in 1696. Weer later, in 1785, werd er in deze schuilkerk een orgel op het oksaal geplaatst. Er wordt vermeld dat Nicolaas van Hirtum het orgel in deze kapel stemde in 1786 en dat hij dat aan het eind van dat jaar nog uitbreidde! Bij keizerlijk besluit van 9 november 1811 werd de schuilkerk gesloten.

De katholieken konden weer in de Sint-Cathrien terecht. Nadat de oude schuurkerk in 1811 voor een deel was gesloopt, bleef een ander deel, het oorspronkelijke achterhuis, lange tijd in gebruik o.m. als wasserij en woonhuis, tot dit in 1964 werd gesloopt (J.A.M. Roelands). De orgels uit de schuilkerken hebben mogelijk een andere, niet bekende, bestemming gekregen. Eén en ander wordt uitvoerig beschreven in het hoofdstuk 2 "De Sint-Catharinaparochie in de schuilkerken tijd 1629-1811".

HET ORGEL IN DE SINT-CATHRIENKERK

In de Sint-Cathrienkerk stond er begin zeventiende eeuw zeker een orgel in de kerk, maar dat orgel is tijdens de belegering van de stad in 1629 verwoest. In de jaren 1648-1650 volgde herbouw van de kerk. De kerk werd in 1650 bestemd voor de protestantse eredienst, die er tot 1794 plaatsvond.

Toen de Sint-Cathrien op 8 december 1810 werd teruggegeven aan de rooms-katholieken, werd er in 1811 een oxaal gebouwd voor orgel en choristen. Daarover wordt in het Registrum Decanale 1852-1872 het volgende opgenomen:⁴

⁴17 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1436-1999, inv. nr.145.

"Door bemiddeling van den Heer Verbeek (Paulus Verbeke organist van de St. Jan) werd er aangekocht een oud orgel
voor de somma van f. 1425,00

Positief bijgemaakt, geplaatst,
gerepareerd door Delhaye f. 1351,50

Aan Bekkers voor orgelkast f. 212,95
f. 2989,45

Opbrengst van de oude schuurkerk van
St.- Cathrien waarmee gedeeltelijk
het orgel is betaald f. 1034,50
Uit het fabriek der kerk is
het orgel betaald f. 1954,95

N.B. Uit de kerkrekening van 1811-1812 schijnt het dat het gehele orgel door de kerk is betaald want in 1811 is aan hen die er mee belast waren gegeven in tweemaal f. 2000,- te weten eens f. 500,- en een f. 1500,- tot betaling van het orgel uit den afbraak der oude schuilkerk".

Het orgel was dus een tweedehands orgel, waarschijnlijk uit (Belgisch) Brabant, uit ca.1780, dat door bemiddeling van Paulus Verbeke was aangekocht, en waarmee een bedrag van f. 2.989,45 was gemoeid. In het boek Orgelbeschrijvingen van G.H. Broekhuizen sr. uit 1850-1882, waarin een verzameling van orgeldisposities is opgenomen, wordt over dit orgel geschreven:

"Het orgel aldaar is gemaakt door L.C. Hey (Delhaye) orgelmaker te Antwerpen. Hetzelve is in 1812 gerepareerd, doch is niet verbeterd. Had 21 stemmen en twee handclavieren, aangehangen pedaal en drie blaasbalgen. De dispositie ervan bestond uit 14 registers op het manuaal, 7 op het rugpositief"⁵

⁵17 Broekhuizen, (1986), p. 377-379.

Dat orgel werd geplaatst op het zangkoor (oxaal) aan de westzijde van de kerk (boven de ingang).

De orgelbouwer De la Haye⁶

De familie De la Haye is afkomstig uit Henegouwen (B) en bestond uit vijf generaties van orgelbouwers. Zij behoren met de Van Peteghems tot de beroemdste Vlaamse orgelmakers. Louis de la Haye was een orgelmaker afkomstig uit Noord-Frankrijk of Henegouwen. Hij verhuisde naar Gent, waar zijn eerste activiteiten gesignaleerd zijn in 1698. Hij overleed vermoedelijk rond 1725. In 1725 vestigde zijn zoon Louis (Louis II ca. 1700-1781) zich in Antwerpen waar hij een eigen atelier startte. Van hem is bekend dat hij tot op hoge leeftijd in het bedrijf heeft gewerkt. Het orgel in de Sint-Cathrien zal gezien de leeftijd ervan (uit of voor 1780) gemaakt kunnen zijn door Louis II de la Haye, dus de tweede generatie De la Haye (de werkljsten van gebouwde orgels beginnen ca 1800). Naar het einde van de 18e eeuw werd de naam De la Haye geleidelijk omgevormd tot Delhaye.

Het onderhoud aan dit orgel van De la Haye werd door de organist Arnold Christiaans verzorgd tot 1849. Het orgel deed dienst tot 1851, toen het nieuwe orgel van Vollebregt gereed kwam. De aanleiding tot de aanschaf van een nieuw orgel lezen we in het Registrum Decanale in 1850:

"Het orgel dat in 1811 geplaatst was, was door het vergroten van de kerk te gering geworden zoo wel in het uitwendig formaat als in de geluiden, en daar niemand zich opdeed ook na advertenties in den courant te hebben laten plaatsen, om hetzelve aan te koopen, is het aan de gemeente Mortel ten geschenke gegeven alwaar het met grootte onkosten der kerk vernieuwd en geplaatst is geworden".

⁶17 www.wikipedia.org/wiki/Delhaye.

Bedoeld is hier de parochiekerk van de H. Antonius Abt in De Mortel (nu gemeente Gemert-Bakel). In 1874 werd het daar door Van Eijsdonck gestemd. Het is mogelijk afgebroken toen daar de oude kerk in de jaren 1902-1904 werd vervangen.

EEN NIEUW EN GROTER ORGEL⁷

Totdat de kerk in 1842 werd vergroot, was men dus tevreden met het orgel van De la Haye. Maar men constateerde ook dat dit orgel, na de vergroting van de kerk in 1842, te klein in omvang en sterkte zou zijn. In het Registrum Decanale lezen we hierover:

“In het jaar 1850 kwam de Heer van Son op de gedachte dat het oude orgel moest vervangen worden. Hij sprak hierover den Heer J. de Wijs aan om dit gezamenlijk daar te stellen en later sprak hij met den Heer de Wijs andermaal over het orgel in tegenwoordigheid van den Pastoor, aan wien het werd overgelaten hen te besliden wat ieder zou contrubueren. De dag van 25 Jan. 1850 zal nog lang in het geheugen blijven der Christen met allen en elk bijzonder der gemeentenaren van St. Cathrien waarop onverwacht en in een ogenblik het maken van een nieuw orgel gedeceeteerd wordt en de nodige penningen te weten 11000 waren bijeengebracht, en waarin de heer G. van Son 5000 -- de Heer de Wijs 4000 -- en de Pastoor der gemeente 2000 -- contrubueerden waarbij tot hetzelfde doel later door den Heer Rouppe van der Voort nog 300 -- zijn toegevoegd geworden”

De organist Arnoldus Christiaans had een belangrijk aandeel in de opzet van het orgel in de Sint-Cathrien. Christiaans was één van de weinige beroepsmuzikanten in de stad en hij had intensief contact met de orgelbouwer Vollebregt. Hij keurde bijvoorbeeld verschillende, door Vollebregt gebouwde, orgels. Vollebregt was intussen een

⁷¹⁷ In dit hoofdstuk wordt op diverse plaatsen geciteerd uit de studie van Frans Jespers & Ad van Sleuwen “Tot roem van zijn makers, een studie over J.J. Vollebregt en Zoon Meester orgelmakers te 's-Hertogenbosch, ('s-Hertogenbosch,1978).

bekende orgelbouwer geworden; hij had in Noord-Brabant inmiddels al acht nieuwe orgels gebouwd, en er drie gerepareerd of uitgebreid! Zijn werkplaats stond in de Keizerstraat dus niet ver van de Sint-Cathrien af. Ook waren ze parochianen van deze kerk. Christiaans kende dus de werkwijze van Vollebregt en de kwaliteit van zijn orgels.

Nu waren er meer orgelbouwers in Brabant, want doordat er in Nederland en Brabant in steeds meer kerken een orgel werd geplaatst, kwam ook de orgelbouw tot ontwikkeling. Er verschenen nieuwe orgelbouwers in Nederland en ook Noord-Brabant kende befaamde orgelbouwers. We noemen hier de fam. Niehoff uit 's-Hertogenbosch, de fam. Smits uit Reek, Nic. van Hirtum uit Hilvarenbeek en C. van Oeckelen uit Breda als de bekendste bouwers. Eén van hen was Johannes J. Vollebregt, de bouwer van het huidige orgel.

De orgelbouwer J.J. Vollebregt, 1793-1872

Johannes Josephus Vollebregt, geboren te Maassluis op 21 mei 1793, vestigde zich rond 1845 als orgelmaker te 's-Hertogenbosch. Johannes J. Vollebregt leerde het orgelmaken bij zijn vader Jacobus, die werkte in Rotterdam. Zijn vader overleed op 30 augustus 1813, waarna Johannes Josephus kostwinner werd. Hij trouwde op 3 april 1818 te Schiedam met Anna Maria Tempelman (overleden 18 april 1841), en vertrok ca. 1820 naar Rotterdam. Gregoir vermeldt over zijn leertijd: Pour se perfectionner dans son art, il alla travailler chez M. M. Lohman, Bätz, Naber et Copenie, puis en Allemagne et en Angleterre (208). Vollebregt was dus een breed ontwikkeld orgelmaker. Met zijn zoon Jacobus Johannes, geboren te Rotterdam op 19 oktober 1825, bouwde hij een groot aantal orgels in Midden-Brabant, en verrichte hij veel onderhoudswerk. Vanaf najaar 1847 woonden ze in de Keizerstraat, waar ze ook een werkplaats hadden. In november 1861 verhuisde de familie Vollebregt tot september 1866 naar de Taalstraat te Vught, waar Gregoir ze ook vernoemt.

Uit het huwelijk van Jacobus Vollebregt (in 1847 met Helena Barends uit Rotterdam) werden in 1848 en 1849 twee dochters geboren. In 1866 vertrok de familie weer naar 's-Hertogenbosch. Johannes Josephus Vollebregt stierf aldaar op 17 mei 1872. Zijn zoon Jacobus overleed op 2 september 1888 eveneens in 's-Hertogenbosch, tweeënzestig jaar oud.

De orgelmakers Vollebregt werkten meestal onder de naam 'J.J. Vollebregt & Zn.', een enkele maal – zoals in de hervormde kerk in Dongen – onder de naam 'J. Vollebregt Jzn.'. De in Gregoir opgesomde werkljst van Vollebregt beloopt een dertigtal nieuwe orgels, gebouwd tussen 1846 en 1864, dus deze orgelmakers zijn zeer actief geweest.”⁸

Na zijn eerste opleiding als orgelmaker door zijn vader Jacobus Vollebregt, volgde Johannes een verdere opleiding in het orgelbedrijf van de firma Bätz te Utrecht. In de tijd tussen 1839 en 1845 maakte hij ook reizen naar Duitsland en Engeland. In 1847 vestigde hij zich in 's-Hertogenbosch. Hij had hij zich inmiddels een eigen stijl van orgelbouw eigen gemaakt. Het uitgangspunt voor

⁸¹⁷ Jespers, (1975), p.14.

de orgelbouw van vader en zoon Vollebregt was de klassieke Hollandse orgelbouw van de 18e eeuw, aangevuld met enige romantische en zuidelijke elementen in de disposities. De orgelkasten zijn nagenoeg ook allemaal volgens één systeem gebouwd, hoewel Vollebregt niet alle kassen zelf maakte. Gaandeweg ontwikkelde Vollebregt een zeker eigen frontontwerp dat hij zelf ruim tien keer toepaste. Door de orgels die hij bouwde werd zijn stijl van orgelbouw verweven met de meer Brabantse stijl van orgelbouw. Zo was het front van het Königorgel in de 'oude' Sint-Jan de Doperkerk te Waalwijk (1829 - gesloopt 1923) uitgangspunt voor het orgelfront voor de Sint-Cathrien. Dat orgel was in 1846 gerenoveerd door de Vollebregten, toen zij daar een half jaar woonden. Het front in de Sint-Cathrien werd ontworpen door de tekenaar A.P. van Lieshout uit Waalwijk. De frontindeling kwam overeen met dat van het Königorgel; hij hoefde er eigenlijk alleen pedaaltorens toe te voegen. De nog goed bewaarde orgels van Vollebregt worden gekenmerkt door mooie fluitstemmen en een doorzichtig prestantenkoor.

17.1 | Voormalig orgelbalkon westzijde.

HET NIEUWE VOLLEBREGT ORGEL - 1851

Voor dat er een nieuw orgel kon worden geplaatst diende het oxaal daartoe te worden aangepast. In het Registrum Decanale (p.64) lezen we hieromtrent

“Daar het oud oxaal voor zulk zwaar werk onbestand was, is het afgebroken en tot stevigheid van het nieuwe oxaal is een muur van 1½ steen en waarvan de fundamenten diep in de grond 6 stenen breed zijn, opgemetseld waarop de gansche last draagt.

Het is op te merken dat geheel het orgel met appendenten en dependenten door gemeentenaren van St. Cathrien is daargesteld geworden: de tekening was gemaakt door van Lieshout en kosten 30 – de orgelkast en front van het oxaal door gebr. Hoenselaars 1125 – snijwerk aan de orgelkast en het oxaal door de beeldhouwer Donkers 1690 – het orgel was door de Heren Volbregt en Zoon orgelmakers aangenomen en gemaakt voor 7900 –. Hoe spoedig geheel het werk afgemaakt is zal blijken als men bemerkt dat het orgel aanbesteed is op den 16 april 1850 en dat het op den 14 maart 1851 ter gelegenheid van het Jaargetij van den heer Jos de Wijs voor de eerste maal bespeeld is”.

In het Registrum Decanale⁹ lezen we:

“Nog denzelfden avond van 25 Jan. werden de Heren Luijck kerkmeester, en Christiaans, organist der kerk belast om voor een dispositie van een 16 voets orgel te zorgen, en door bemiddeling en raadgeving bijzonder van den Heer Christiaans is de bestaande dispositie van het orgel tot stand gekomen”.

De opdrachtverlening en de dispositie van het nieuwe orgel kwam tot stand door de bijdrage van A. Christiaans. Het kerkbestuur besteedde op 16 april 1850 een nieuw orgel aan bij Vollebregt. Er was kennelijk geen openbare aanbesteding, zoals dat tegenwoordig het gebruik is, maar er werd volstaan met een bestek en prijsopgave. Zoals gezegd was Christiaans bekend met de orgels die Vollebregt gebouwd heeft en ook met diverse andere orgels waarvan hij de inspelings verzorgde. Wat de prijs van het orgel betreft is het informatief wat Frans Jespers schrijft over gebouwde orgels van hetzelfde formaat als in de Sint-Cathrien:

“Jonathan Bätz vroeg voor het orgel in de Nieuwe kerk te Delft in 1837 reeds f. 28.500,- incl. kast en onderbouw. Het even grote orgel van de Sint-Cathrien kostte voor het instrument alleen f. 7.900,- en met kas en oxaal f. 15.000,-. de prijs van het enkele jaren tevoren door Frans Smits opgeleverde orgel van Sint-Pieter in Den Bosch (ook 3 manualen met 45 stemmen) bedroeg f. 22.000,- en met zijn rijke kas ongeveer f. 29.000,-”

Het orgel in de Sint-Cathrien was dus heel redelijk in prijs. Als vergelijk noemen we ook het orgel in de Nederlandse Hervormde kerk aan het Kerkplein. Dit orgel uit 1831 heeft 25 stemmen, verdeeld over 2 manualen en pedaal, en werd door de Gebr. Bätz te Utrecht geleverd en geplaatst voor een bedrag van f.14.000,-

BESTEK EN VOORWAARDEN

De dispositie vormde de basis voor het bestek en voorwaarden. Het is bijzonder dat het huidige orgel, na diverse ingrepen, nog steeds deze dispositie bezit. Hieronder geven wij de dispositie weer, zoals die in het contract van 16 april 1850 met J. Vollebregt en Zoon zijn opgenomen.

Het Rugwerk dat op het oude orgel aanwezig was, kwam niet terug. Vanwege nieuwe ontwikkelingen in de orgelbouw werd door Vollebregt in plaats daarvan gekozen voor een Echo Borstwerk.

Groot Manuaal	Boven Manuaal	Echo borstwerk (rugwerk)	Pedaal
Prestant disc. 16 v	Salicional 8 v	Prestant 4 v	Principal 16 v
Prestant bas 16 v	Prestant 4 v	Gedekt 8 v	Subbas open 16 v
Prestant 8 v	Viola de gamba 8 v	Gemshoorn 4 v	Octaaf 8 v
Bourdon 16 v	Roerfluit 8 v	Nachthoorn 2 v	Wijd gedekt 8 v
Holpijp 8 v	Fluit travers disc. 8v	Flageolet 1 v	Quint 6 v
Octaaf 4 v	Open fluit 4 v	Vox Angelica 8 v	Octaaf 4 v
Gedekte fluit 4 v	Gemshoorn 2 v		Octaaf 2 v
Quint 3 v	Cornet 4 st. uit 4 v		Bazuin 16 v
Octaaf 2 v	Carillon disc. 3 st.		Trompet 8 v
Cornet 5 st. uit 8 v	Hobo disc. 8 v		Clairon 4 v
Mixtuur 3/4 6 st. uit 2'	Basson Holz 8 v		Cinq 2 v
Fagot 16 v	Dulciaan 8 v		
Trompet 8 v			

De dispositie is het geheel van registers dat een orgel bevat en wordt aangegeven in voetmaten (dus v, vt of '). Het geeft een verscheidenheid aan klankkleuren in diverse voethoogten. De basis van het orgel is het 8 voets register. Dit geeft aan een rij pijpen waarvan de grootste pijp acht voet, dus ca. 8x30= 240 cm lang is en waarvan a'= 440 tr/sec. bedraagt. De 8' voet is het 'basisgeluid'. De 4' klinkt een keer zo hoog en een 16' een keer zo laag als een 8'. En, simpel gezegd: kleine pijpjes geven hoge tonen, voor een lage toon is een lange pijp nodig. De naam van een register staat op een plaatje op of bij de registerknop aangegeven, zoals op de foto van het linkerbord van het Vollebregt orgel te zien is.

17.2 | Registerbord links.

17.3 | Detail registerknop met naamplaat.

⁹17 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1463 – 1999, inv. nr. 145, p. 63.

De bestekken van het orgel, de orgelkas en het snijwerk, en ook het keuringsrapport, zijn bewaard gebleven. Aanhef van het contract met J. Vollebregt en zoon:

17.4 |

Bijlage 5A. - BRON: 'TOT

ROEM VAN ZIJN MAKERS', FRANS

JESPERS.

's-Hertogenbosch, St. Cathrien, kontrakt
Kerkarchief St. Cathrien, pastorie, 's-Hertogenbosch

CONTRACT, wegens het bouwen van een nieuw Orgel in de R.C. Parochiale kerk van St. Catharina te s' Bosch tusschen de WelEerwaarden Heer J.H. Corstens Pastoor en Heeren kerkmeesters ter eenre, en de Heeren J. Volbregt en Zoon Mr. Orgelmakers te s Bosch ter andere zijde.

Na alle bepalingen, vervat in 14 artikelen, volgt de ondertekening van het contract op 6 april 1850 zoals onderstaande kopie uit het genoemd boek van F. Jespers laat zien.

17.5 |

Ondertekening. - BRON:

'TOT ROEM VAN ZIJN MAKERS',

FRANS JESPERS.

worden boven het plafond; het maken der zoldering voor dezelve, item de afsluiting of afplanking van dezelve, blijft voor rekening der kerk.

Het groot manuaal, indien de orgelkas zal afgewerkt zijn, zal nog geplaatst worden in den loop van het jaar 1850, zoodat het nog dit jaar, hetzij met 25 November of 25 December kan bespeeld worden.

Indien onverhoopt de kas niet genoegzaam te dien tijde zal afgewerkt zijn, zal het groot manuaal geplaatst worden, zoodra de kas zal gereed zijn, welke met goedvinding van den ondergeteekenden orgelmaker bepaald is.

Het verdere werk zal successievelijk worden aan gebracht, zoodat uiterlijk in het jaar 1851 geheel het orgel zal kunnen afgeleverd worden.

S Bosch den 16 April 1850
H Corstens Pastoor
Joh Theod Luyckx
G Mennen
B van der Meulen
H van der Aa
J H de Leeuw
J Vollebregt & Zoon

Indien onverhoopt de kas niet genoegzaam te dien tijde zal afgewerkt zijn, zal het groot manuaal geplaatst worden, zoodra de kas zal gereed zijn, welke met goedvinding van den ondergeteekenden orgelmaker bepaald is.

Het verdere werk zal successievelijk worden aan gebracht, zoodat uiterlijk in het jaar 1851 geheel het orgel zal kunnen afgeleverd worden.

Hand den 16 April 1850

Monstus Smet
Joh Theod Luyckx
G Mennen
B van der Meulen
H van der Aa
J H de Leeuw
J Vollebregt & Zoon

In die veertien artikelen van het contract staat omschreven de vereiste wijze van vervaardigen en de materiaalkwaliteit. Om een indruk te krijgen over welke specifieke zaken dat gaat, zijn de bepalingen door z mij (HK) per nummer cursief en in essentie kort samengevat:

1. *Dispositie: op het Groot manuaal 12 stemmen, op het Boven Manuaal 12 stemmen, een Echo Borstwerk met 6 stemmen en een vrij Pedaal met 11 stemmen. Totaal dus 41 stemmen!*
2. *De blaasbalgen: het maken van 4 nieuwe blaasbalgen ter grootte van de 2 bestaande, van grenenhout met eiken klampen inclusief het maken van de balgstoelen met trekkers en balancen die licht bedienbaar moeten zijn.*
3. *De windkanalen: de windkanalen, te maken van wagenschot, dienen zo ruim gemaakt te worden dat er nimmer windgebrek kan zijn; inwendig moeten de kanalen met menie bestreken worden. Het voorgeschreven eikenhout was wagenschot. Deze benaming heeft alleen betrekking op eikenhout; niet op ander hout. De stam van de eik wordt in vier delen (kwarten) gezaagd ('kwartiers' gezaagd); vervolgens worden er planken van gezaagd zodanig dat de zaagsnede loodrecht op de jaarringen komt te staan. Hierdoor ontstaat een fijne kwaliteit hout, dat weinig zal 'werken'. Omdat er niet veel planken uit één stam gezaagd kunnen worden is wagenschot(hout) een kostbaar kwaliteitsproduct.*
4. *De windladen: deze vervaardigen van fijn wagenschot, en zo ruim maken dat alle pijpen een goede uitspraak hebben; de dammen, de slepen, de pijpenstokken van grootmanuaal, bovenmanuaal, borstwerk en pedaal maken van wagenschot van diverse dikten*
5. *Welramen: deze vervaardigen van wagenschot, die voor het pedaal van grenenhout; de abstracten van grenenhout met koperen bevestigingsmiddelen.*
6. *Klaviatuur: de drie handklavieren zullen zijn van Groot C tot drie gestreept ingesloten, die van het pedaal van Groot C tot ééngestreept fingesloten, zodanig dat alle applicatuur op hetzelfde gemakkelijk bespeeld kunnen worden. De klaviatuur dient met een net bewerkt deksel afgesloten te worden.*
7. *Koppelingen: er zullen drie koppelingen moeten zijn: één trekkoppeling voor het bovenmanuaal, één drukkoppeling voor het borstwerk en één pedalkoppeling, en zó ingericht dat alles gekoppeld echter niet te zwaar te bespelen zal zijn.*
8. *Registratuur: zo eenvoudig mogelijk te maken; knoppen van de registers van ebbenhout met ivoren knopjes maken.*
9. *Houten pijpen: alle houten pijpen (met uitzondering van de open Subbas die van grenen hout zal zijn) moeten van wagenschot en van binnen gemenied zijn en zodanig met koperen schroeven zijn voorzien dat de voorstellen gemakkelijk afneembaar zijn.*

Naast de houten pijpen, heeft het orgel ook metalen pijpen gemaakt van een voorgeschreven tin/lood mengsel, zie bij 15. Zowel de houten pijpen als de metalen pijpen verschillen per register van vorm en afmeting, waardoor de verschillende 'klankkleuren' ontstaan.

10. *Intonatie: de intonatie van alle registers moet zodanig zijn dat ieder register zijn eigenaardig karakter en toon laat horen.*
11. *Garantie bepaling: mocht er vergeten zijn iets te beschrijven dan tot het eigenlijke orgelwerk behoort, dan zal hij dit voor zijn rekening moeten leveren. Het kerkbestuur zal tijdens de plaatsing in de kerk een orgeltrapper beschikbaar stellen*
12. *Kwaliteitsgarantie: de garantietermijn is tien jaar; het onderhoud gedurende de eerste twee jaar is op kosten van de bouwer.*
13. *De stemming: de toon van het orgel moet in koortoon en gelijkzwevende temperatuur gestemd worden.*
14. *De aanneemsom: de aanneemsom voor het leveren en plaatsen bedraagt f. 7.900,- in Ned. Court; te voldoen in drie termijnen.*
15. *Additioneel Artikel: het tin der pijpen zal slechts 1/10 lood bevatten; voor de tongwerken is dat 1/3 tin en 2/3 lood, voor de overige orgelpijpen is dat 1/4 tin en 3/4 lood.*

Het bestek van het orgel in de Sint-Cathrien is uniek in zijn uitgebreidheid en gedetailleerdheid, waarbij Christiaans bij het opstellen ervan een belangrijke stem heeft gehad. Uit dit bestek blijkt de zorgvuldige werkwijze van Vollebregt. Bijvoorbeeld uit de beschreven kwaliteit van de gebruikte materialen. Bijzonder is het gebruik van Rijnlandse maten (1 voet = 31,4 cm = 12 duim; 1 duim = 2,6 cm) in plaats van de gebruikelijke Hollandse voetmaten.

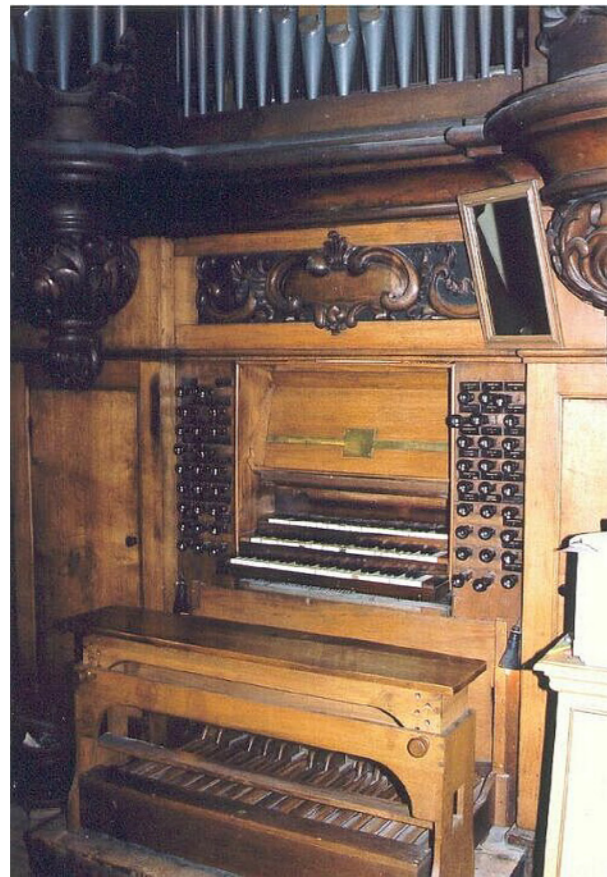
Vollebregt wijkt nergens af van zijn normale werkwijze, zoals we die ook bij zijn andere orgels zien. Hij wilde hier een orgel bouwen dat qua dispositie kon concurreren met de orgels in de Sint-Jan en de Sint-Pieterskerk (ter vergelijking: Sint-Jan heeft 48 stemmen, de Sint-Pieter 45 stemmen en de Sint-Cathrien 41 stemmen). Met drie manualen is het ook het grootste orgel dat hij heeft gebouwd.

17.6 | ←←
Pijpvormen van het
Hoofdwerk.

17.7 | ←
Pijpvormen van het
onderpositief.

17.8 |
Speeltafel met
registeropstelling. - BRON:
ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH
NR. 0026279.

Opmerkelijk is de levertijd: in het contract van 16 april 1850 is opgenomen dat eind 1850 het groot manueel bespeelbaar moet zijn en ruim een jaar na de ondertekening van het contract moet heel het orgel gereed zijn!

DE KOSTEN VAN HET ORGEL

Volgens het Registrum Decanale zijn de uitgaven voor het orgel de volgende: Aan Vollebregt voor het maken van het orgel f. 7900,-. De orgelkas is aanbesteed 6 mei 1850 bij de timmerman P.W. Hoenselaars uit de Kruisstraat; de kas moet klaar zijn en op het oxaal geplaatst worden op 15 oktober 1850. De kosten hiervan bedragen f. 825,-. Hoenselaars kreeg ook de opdracht voor het maken van 'het front van het oxaal' met vier pilasters voor een bedrag van f. 300,-. Dit werk moet 1 november 1850 opgeleverd worden. Het snijwerk aan oxaal en orgelkast, in 'eigenaardige stijl in baroque', wordt gemaakt door Frans J.R. Donkers, beeldhouwer

te 's-Hertogenbosch; hij ontving daarvoor totaal f. 1.690,-. Daarbij waren de zes beelden niet inbegrepen; deze zullen volgens een ander contract gemaakt zijn. Voor het maken van de tekeningen ontving Van Lieshout f. 30,-. De totale kosten van het orgel bedroegen derhalve f. 10.745,-

Graag geven we aandacht aan het mooie houtsnijwerk, gemaakt door Frans Donkers. Dit is vanuit de kerk moeilijk in detail waar te nemen. Ook al omdat het donker van kleur is en ver achter het ciborium staat.

Bij binnenkomst van de kerk wordt de aandacht van de bezoeker getrokken door het orgelfront. Hier is dat wat verscholen achter de halfronde absis (het ciborium).¹⁰ Het orgelfront met de metalen pijpen is meestal ook een aanduiding over de grootte van het orgel. Uit de opbouw van het front zijn de 'werken' te herkennen waaruit het orgel bestaat (hier ziet men in het front het Hoofdwerk, het Bovenwerk, en het Pedaal). De grootte van een orgel is ook te herkennen aan het aantal manualen (rijen toetsen). Hier zijn er drie rijen- manueelwerken- die boven elkaar geplaatst zijn: in de onderkas een Onderpositief, niet in het front aangegeven, in het midden het Hoofdwerk, geflankeerd door de c- en cis-laden van het Pedaal, en bovenin het Bovenwerk. De pijpen van het Pedaal staan in de zijtorens en de aangrenzende velden opgesteld. Het orgel in de Sint-Cathrien heeft geen Rugwerk, maar in plaats daarvan een Borstwerk (hier als Onderpositief).

Dit orgel heeft dus een Hoofdwerk, een Borstwerk een Bovenwerk en een Pedaal. Het Pedaal heeft twaalf 'stemmen'. In de kas, achter het orgelfront, staan de pijpen van de 'werken', 41 verschillende registers, opgesteld.

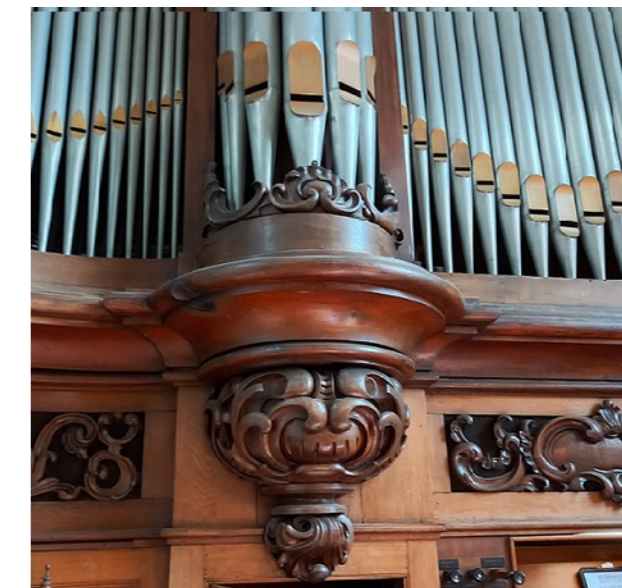
¹⁰ Een ciborium is een door zuilen gedragen overkapping van een altaar, ook altaar baldakijn genoemd.

17.9 | ←
Snijwerk bekroning.

17.10 | ←←
Console links.

17.11 | ←
Middenconsole links.

Wat is nu kenmerkend voor de door Vollebregt gebouwde orgels? Dat zijn de verschillende elementen waaruit een orgel is samengesteld. Omdat Vollebregt zijn leertijd bij verschillende Nederlandse orgelbouwers (MM Lohman, Bätz en Naber) heeft doorgebracht nam hij van deze drie

orgelbouwers verschillende belangrijke elementen over. Hij wist deze samen te voegen tot een zekere eigen bouwstijl. Ook heeft hij nog gewerkt in Engeland en Duitsland, en maakte hij kennis met de daar heersende stijlen van orgelbouw.

17.12 |
Orgel aan de westzijde.
Volgens de tekst van
Frans Jaspers bij deze
foto ziet u "de imposante
orgelkas en het oxaal,
beide met snijwerk
van Donkers, vormen
een tegenbeweging
ten opzichte van
elkaar en harmoniëren
precies in de oude
waterstaatskerk". - FOTO:

JOS DE KROON 1910, COLLECTIE
TOINE JANSSEN.

Nu is een groot orgel een kunstwerk op zichzelf! Wat bijvoorbeeld kenmerkend is, is dat Vollebregt zélf de dispositie van een nieuw orgel samenstelde, dus welke registers er gebruikt zouden worden. Dat is belangrijk want dat geeft het orgel zijn karakter; de registers hebben namelijk elk hun specifieke klankkleur. Zij zijn de 'sound' van het orgel, en daaraan is (vaak) te herkennen wie de bouwer ervan is. Bij dit orgel zijn de 41 registers van het Hoofdwerk, Borstwerk, Bovenwerk en Pedaal, met elk hun eigen geluid, verdeeld over de drie klavieren.

KEURING VAN HET ORGEL

Op 3 juni 1851 vond de keuring van het orgel plaats. In het Registrum Decanale is er het volgende over geschreven: "Wanneer het orgel en allen deelen afgewerkt was zijn door het kerkbestuur uitgenodigd geworden de Heren Kluijtmans professor, de Heer van Paesschen organist van St. Jan, de Heer Marijnen organist van de St. Pieter en de Heer Christiaans organist van de St. Cathrien teneinde het orgel in alle opzichten te examineren en dat de afbetaling gebeurde, opdat het kerkbestuur zich zouden kunnen verantwoorden; en na dat hetzelfde getrouw in allen onderdelen zowel als in het geheel geëxamineerd was is hetzelfde goedgekeurd geworden op den 3 juni 1851 hunnen goedkeuring als volgt:

"op heden den 3 Junij 1851 ten verzoeke van het kerkbestuur der Parochie van St. Catharina te s-Hertogenbosch, geëxamineerd het nieuwe orgel in de kerk van St. Catharina te s-Hertogenbosch hebben wij ondergetekenden A. H. Kluijtmans leraar en organist aan het Seminarie te s M gestel, P. J. van Paesschen organist van St. Jan, W. B. Marijnen organist van St. Pieter en A. Christiaans organist van St. Cathrien, de 3 laatsten te s-Hertogenbosch, geeëxamineerd het nieuwe orgel in de kerk van St. Catharina te s-Hertogenbosch bestaande uit 3 manualen en vrij pedaal, vervaardigd en aldaar geplaatst door de heer J. J. Vollebregt en Zoon Mr Orgelmakers te s-Hertogenbosch, verklaren: Dat genoemd orgel in alle deelen aan het gemaakte content beantwoordt en hetzelfde in kracht van grondgeluiden in Het Hoofdwerk en het Pedaal zijn 16-voets werken, het Bovenwerk en het Borstwerk zijn intonatie en eigenaardigheid der afzonderlijke stemmen niets te wenschen overlaat. Dat zij derhalve voornoemde H.H. Orgelmakers den welverdienden lof volgaarne toekennen en derzelve werk een ieder aanbevelen.

Waarvan wij dit proces verbaal in duplo hebben opgemaakt en genoemd kerkbestuur en H. H. Orgelmakers overhandigt om te dienen waar zulks nodig is.

Aldus gedaan te s-Hertogenbosch op dagtekening als in hoofd dezès gemeld
A.H. Kluijtmans
P. J. van Paesschen

Was getekend
W. B. Marijnen
A. Christiaans

En deze goedkeuring is van des te meer waarde daar men het noch met het orgel van St. Pieter noch met het orgel van St. Jan ondernomen heeft dergelijke goedkeuring uit te lokken".

In het Kasboek (1842-1851) en het Memoriale van de parochie lezen we dat in 1898 het orgel werd gerestaureerd door den Heer Maarschalkerweert te Utrecht voor f. 3000,-.¹¹

OVERPLAATSING VAN HET ORGEL IN 1917

Toen de kerk in 1916-1918 onder architect Jan Stuyt werd herbouwd in neo-byzantijnse stijl achtte men het wenselijk om het orgel, naast bouwkundige ook om liturgische redenen, te verplaatsen naar de oostzijde van de kerk. In de notulen van de bestuursvergadering van 10 juli 1916 (waarbij J. Stuyt aanwezig was) tekent pastoor Sweens (voorzitter) op dat bij stemming over de verplaatsing op 7 juli er drie leden vóór stemden en één tegen, en dat één lid met kennisgeving afwezig was.¹² In het Memoriale van de pastoor lezen we daarover dat in de vergadering van 10 juli 1916 werd besloten om het orgel in de nieuwe kerk voor in de kerk (naar de oostzijde) te brengen in de apsis van het priesterkoor en dat voor een bedrag van f. 2.330,80.

¹¹|¹⁷ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1436-1999, inv. nr. 147.

¹²|¹⁷ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1436-1999, inv. nr. 150.

17.13 |
Plaatsing orgel aan de
oostzijde.

Archiefonderzoek geeft de verdere gang van zaken bij de overplaatsing weer. De bouwvergunning voor het nieuwe orgelbalkon werd op 7 augustus 1916 door de gemeente 's-Hertogenbosch verleend. De bouw van het orgelbalkon werd aan de fa. Aangenendt opgedragen voor f. 2.330,80 en was in april 1917 gereed (in het Kasboek 1872-1881 staat als uitgave f. 2.380,- genoteerd).¹³ De verplaatsing van het orgel werd daarna uitgevoerd door de Utrechtse orgelbouwer fa. M. Maarschalkerweerd (die het orgel in onderhoud had). Deze verplaatsing kon dus gebeuren vanaf april 1917, voor een bedrag van f. 2.380,- dat op 6 mei 1918 aan Maarschalkerweerd werd betaald.

¹³|¹⁷ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1436-1999, inv. nr. 147.

Tijdens de sloop van de oude kerk waarmee men op 7 januari 1916 begon, bleef een gedeelte van de westgevel staan; deze werd tot de gootrand gesloopt en van een tijdelijk 'dak' voorzien. Het westelijk orgelbalkon werd niet verwijderd! Het orgel op het westelijk balkon werd 'ingepakt' zodat het werd beschermd tegen invloeden van buitenaf en bleef daar zo staan tot de verplaatsing door Maarschalkerweerd een aanvang nam. De tekst van het gehele archiefonderzoek over de verplaatsing van het orgel is opgenomen in de Bijlage 'Verplaatsing van het orgel in 1917 en herbouw Sint-Cathrikerk'. Voor de gedachte dat het orgel na demontage, tijdelijk elders zou zijn opgeslagen is bij het nader onderzoek geen bewijs gevonden.

Het orgel staat nu, enigszins verscholen, achter het ciborium. Bij deze verplaatsing werd het Rugwerk vervangen door een Borstwerk. Om het passend te maken in de boogvorm van het gewelf, moesten de zijtoeren met de 16-voets prestant van het Pedaal, behoorlijk worden ingekort waardoor de eenheid met de balustrade is verdwenen.

Tegelijkertijd heeft (in 1916) de dispositie een flinke wijziging ondergaan, naar de toen geldende opvattingen. In onderstaande tabel zijn deze wijzigingen opgenomen.

Dispositie 1851	Dispositie 1916
Hoofdwerk	
Prestant 16'	Prestant a fis 1 16'
Bourdon 16'	Bourdon 16'
Prestant 8'	Prestant 8'
Holpijp 8'	Holpijp 8'
Octaaf 4'	Octaaf 4'
Ged. Fluit 4	Fluit 4'
Kwint 2 2/3'	Kwint 2 2/3'
Octaaf 2'	Octaaf 2'
Cornet 5 st. D	Cornet 5 st.
Mixtuur 3-6 st.	Mixtuur 3-5 st.
Fagot 16'	Violon 8'
Trompet 8'	Trompet 8'

Borstwerk	
Prestant 4'	Fluit Harm. 8'
Gedekt 8'	Gedekt 8'
Gemshoorn 4'	Aeoline 8' afc.
Nachthoorn 2'	Vox Coel. 8' aff
Flageolet 1'	Gemshoorn 4'
Vox Angelica 8'	Fluit 4'
	Flageolet disk. 1'
Bovenwerk	
Salicionaal 8'	Salicionaal 8'
Viola di Gamba 8'	Viola 8'
Flute Traverse 8'	Flute Traverse 8'
Roerfluit 8'	Roerfluit 8'
Prestant 4'	Prestant 4'
Openfluit 4'	Fluit 4' disc
Gemshoorn 2'	Gemshoorn 2'
Cornet 4 st. disk.	Leeg
Carillon disk. 3 st.	Carillon disk. 3 st.
Dulciaan 8'	Kwintadeen 8'
Basson Hobo 8'	Basson Hobo 8'
Pedaal	
Prestant 16'	Prestant 16'
Open Subbas 16'	Open Subbas 16'
Octaaf 8'	Octaaf 8'
Wijd Gedekt 8'	Wijd Gedekt 8'
Kwint 5 1/3'	Kwint 5 1/3'
Octaaf 4'	Óctaaf 4'
Octaaf 2'	Octaaf 2'
Bazuin 16'	Bazuin 16'
Trompet 8'	Trompet 8'
Clairon 4'	Clairon 4'
Cinq 2'	Leeg

(Gegevens van Fa. L. Verschuieren C.V. uit folder 1956.)

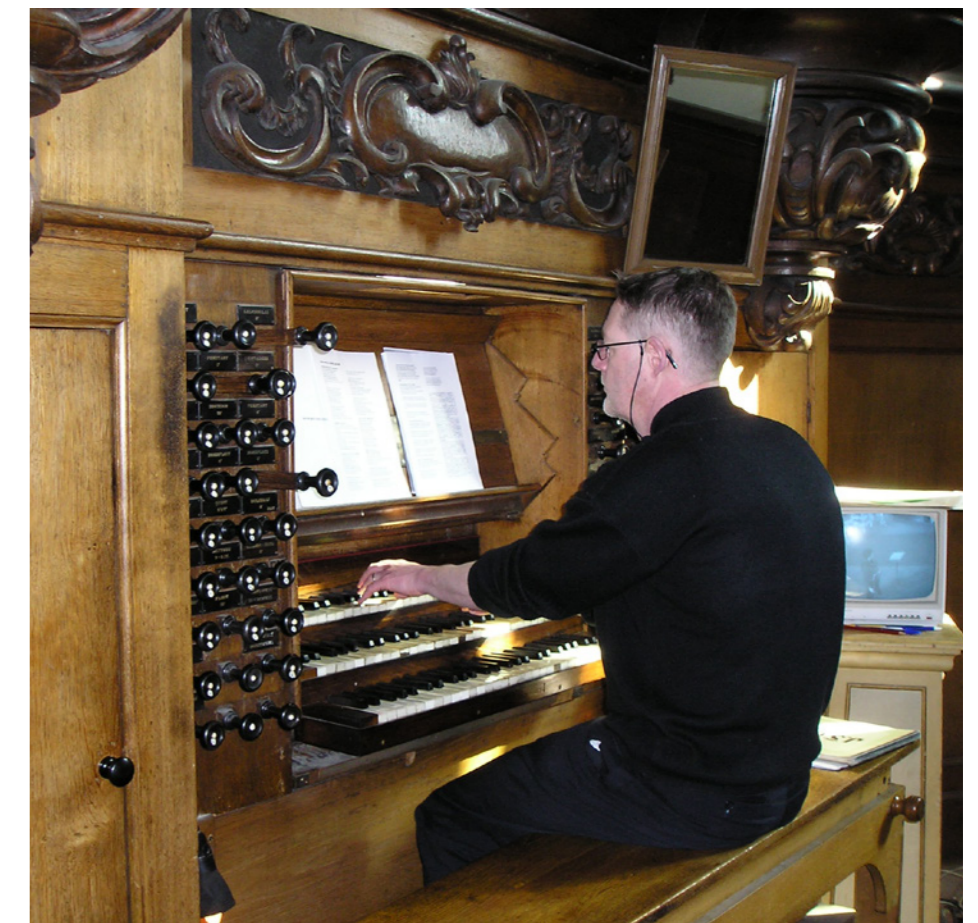
Lange jaren wordt het orgel zonder problemen bespeeld, maar in 1939 lezen we dat de reparatie van het orgel uitgesteld gaat worden. Daarnaast werd er in 1942 aan gedacht om het orgel weer (terug) te plaatsen naar het westbalkon. Een commissie werd ingesteld en dr. M. A. Vente (organoloog te Utrecht) werd als adviseur benoemd. Op 10 januari 1942 brengt de commissie verslag uit over de voorgenomen verplaatsing waarbij, onderbouwd met tekeningen, diverse plannen worden voorgelegd. De zaak wordt aangehouden.

RESTAURATIE 1956

Op 15 mei 1951 dient fa. L. Verschuieren c.v. het restauratieplan voor het orgel in. Er worden twee opties aangeboden n.l. A: "een restauratieplan" en B¹⁴: "een restauratieplan met tevens een verplaatsing van het orgel naar achteren". De kosten van die orgelverplaatsing zouden f. 4.580,- bedragen, exclusief de kosten van het vergroten van het bestaande koor en het optrekken van een muur achter het altaar ad f. 10.000,-. In het restauratieplan staat te lezen "dat de dispositiewijziging uit 1914 niet ten goede kwam aan de klank van het orgel. Ook verkeerden de windladen en de tractuur in een slechte staat. De klavieren waren uitgesleten en het beenbeleg was veelal weg of uitgesleten. De tractuur was gammel en maakte teveel lawaai. De windladen vertoonden doorspraak. Deze moesten grondig worden gerestaureerd. De ligging van pedaal- en manuaalklavieren dienden in overeenstemming te worden gebracht met de behoefte van het moderne orgelspel". De kosten van deze restauratie bedragen f. 24.815,- exclusief de kosten van een nieuwe kas voor het Rugwerk.

Uiteindelijk besluit men in 1953 dat in geval van reparatie, het orgel gerestaureerd zal worden zonder verplaatsing in verband met de hogere bijkomende kosten. Ook door prof. Smijers (de adviseur bij de komende restauratie) wordt geadviseerd nu alleen te restaureren en een verplaatsing uit te stellen tot later, dit vanwege de hoge kosten. De restauratie volgt in 1956 door de firma L. Verschuieren c.v. te Heijthuisen onder advies van dr. W. Kerssemakers (pr) namens de Katholieke Klokken en Orgel Raad en door prof. A. Smijers. De opzet is een herstel van de originele dispositie. Op zaterdag 7 juli 1956 wordt het orgel weer in gebruik genomen met een bespeling door Piet Hörmann (organist van de Sint Jan) met werken van Sweelinck, Clerambault, Strategier, Kodaly. Op de plechtige hoogmis zondag 8 juli bespeelt de organist van de kerk, Harrie de Bekker, het orgel met werken van Sweelinck, Obrecht en Bach.

¹⁴|¹⁷ Verschuieren, (1951).

REVISIE 2007

Een volgende grondige revisie van het orgel vond plaats vanaf Pasen tot de Kerst in 2007 door de firma Verschuieren. Vooraf was besloten tot een consoliderend herstel van het orgel. Het pijpwerk werd uitgenomen en schoongemaakt en waar nodig hersteld, en alle mechanieken afgeregeld. Ook het pedaal werd gereviseerd en de 'zwarte toetsen' ingekort; voor de organist in ergonomisch opzicht een grote verbetering. Nadat het orgel in de Kerstnachtmis 2007 voor het eerst werd bespeeld, volgde op 17 januari 2008 een openbare bespeling door de organist van de kerk, Willem Hörmann. De huidige dispositie (in 2022) is die van 1956.

17.14 | Speeltafel; aan het orgel de huidige organist: Willem Hörmann.

Dispositie 2022			
Hoofdwerk Man.II C-f3	Borstwerk Man.I C-f3	Bovenwerk Man.III C-f3	Pedaal C-f1
Prestant 16'	Gedekt 8'	Roerfluit 8'	Prestant 16'
Bourdon 16'	Prestant 4'	Quintadeen 8'	Open subbas 16'
Prestant 8'	Gemshoorn 4'	Salicionaal 8'	Octaaf 8'
Holpijp 8'	Nachthoorn 2'	Prestant 4'	Wijd gedekt 8'
Octaaf 4'	Flageolet 1'	Openfluit 4'	Quint 5 1/3'
Roerfluit 4'	Tertsmixtuur 3-4 st.	Gemshoorn 2'	Ruispijp 4'
Quint 2 2/3'	Kromhoorn 8'	Scherp 3-4 st.	Bazuin 16'
Octaaf 2'		Carillon 3 st. D	Trompet 8'
Mixtuur 3-6 st.		Cornet 4 st. D	Clairon 4'
Cornet 5 st. D		Dulciaan 8' B/D	Cinq 2'
Fagot 16'		Basson-Hobo 8'	
Trompet 8'			
Koppels: HW-BW, HW-BW, Koppeltrede Ped.-HW			
Winddruk 78 mm WK Toonhoogte a'= 440 Hz			
Toets- en registertractuur: mechanisch			

(overgenomen uit De Orgelvriend oktober 2010, pag.16).

DE ORGANISTEN

Vanaf het ontstaan van de parochie zijn er verschillende organisten aan de kerk verbonden geweest. Dat waren in het begin geen vakorganisten maar amateurs, liefhebbers genoemd. Dat is wel begrijpelijk, want in de schuilkerkenperiode waren er geen of slechts kleine orgels beschikbaar. Daardoor werd de muzikale ontwikkeling van de organisten zeker geremd. Het had ook als gevolg dat er een grote diversiteit in de kennis en vaardigheid van de organisten bestond. De eisen waren ook niet hoog; men begeleidde de vaste gezangen. Toen er grotere orgels in de kerk kwamen, werden de eisen aan de organist ook zwaarder. Wat de organisten van Sint-Cathrien betreft lezen we hierover in de notulen als volgt:

“In vroeger dagen werd het orgel gratis bedient door liefhebbers der Toonkunst: als weldoener der kerk kunnen hier genoemd worden: Peter Rooijers, Janssen en Dominicus van der Linden: uit hoofde van behoeftige omstandigheden is aan den laatste in het jaar 1827 eene belooning toegekend van 52 gld. s'jaars: welke belooning in het jaar 1831 gebragt is op 100 gld. s'jaars.

Wanneer door het aanleren van minder en zwaarder Muziek de organist van der Linden niet bij magte was om alle muziek dat voorgelegd werd op het eerste gezicht te spelen heeft men moeten besluiten enen meer kundigen organist aan te schaffen en in het jaar 1834 wordt als organist op een jaarlijks tractement van 300 gld. aangesteld de Heer A. Christiaans”.

In 1843 was het loon van de organist al gestegen naar f. 300,- per jaar. In 1960 was dat al verhoogd tot f. 1000,- per jaar. De orgeltrapper werd in 1843 f. 5,- per kwartaal toegekend; in 1851 was dat opgelopen tot f. 6,25 per kwartaal. Deze functie verviel in 1851 bij de komst van het nieuwe orgel.

Van de organisten die de kerk hebben gediend, is het volgende overzicht samengesteld. Het is opgemaakt aan de hand van gegevens uit de geraadpleegde bronnen, informatie uit het oud-archief van de Sint-Cathrien over de jaren 1436-1999, zoals notulen van de kerkbestuursvergaderingen, de kasboeken, het Registrum Memoriale, en uit gegevens verstrekt door Arthur Gielis en Bert Tax en Willem Hörmann.

Uit het bovenstaande citaat (*cursief*) blijkt dat in 1827 **Dominicus van der Linden** als eerste (enigszins) betaalde organist het orgel in de Sint-Cathrien bespeelde. Ook in rekeningen van 1833 wordt Van der Linden vermeld als organist. Zijn salaris voor een kwartaal bedroeg dan f. 25,-. Kennelijk niet (meer) tot genoegen van de kerkbestuurders; hij bleef tot 1834 toen een “kundigen organist” werd benoemd.

Arnoldus Christiaans

Organist van 1834 tot 15 april 1889.

Hij was een 'kundigen' organist met een lange staat van dienst. Het was een musicus met groot gezag tot in de verre omgeving. In zijn periode kwam het nieuwe orgel van J. Vollebregt, waarbij hij een belangrijke stem had. Ook was hij een van de organisten die bij oplevering het nieuwe orgel hebben geëxamineerd. Over hem lezen we in het kerkarchief:

“Hij ontving voor deze functie een bedrag van f. 300,- per jaar. Naast organist was Christiaans de gedreven initiator van de Liedertafel en inspirator van het Bossche muziekleven. Hij was ook muziekonderwijzer en verhuurde piano's. In 1843 kreeg hij van Piet-Jan van Paeschen alle hulp bij de oprichting van de 'liedertafel'. Het feit dat Christiaans zolang organist was, gaf het kerkbestuur aanleiding om aan de Bisschop Mgr. A. Godschalk te verzoeken goed te keuren dat aan den Heer Christiaans een jaarlijkse gratificatie van f. 150,- toe te kennen. De motivering van het Kerkbestuur was de getrouwe plichtsvervulling gedurende 54 jaren en zijn onvoldoende middelen van bestaan...!”. Deze brief is aanwezig in het kerkarchief.

Frans Bouman

Organist van 1889 tot 1896.

Op 15 april 1889 werd Christiaans opgevolgd door Frans Bouman. Aanvankelijk kreeg Frans een tijdelijke benoeming voor een traktement van f. 400,- per jaar. Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat hij geen specifieke organisten-opleiding had genoten. Hij studeerde aan de Stedelijke Muziekschool in 's-Hertogenbosch en aan de Toonkunstopleiding in Utrecht. Hij schreef twee composities voor de kerk: Requiem, vijfstemmig uit 1886 en 'O Salutaris Hostia', beide uitgegeven door uitgeverij G. Faes, te Antwerpen. Daarnaast nog verschillende composities voor diverse instrumenten.

Op zijn aanvraag om een verhoging van zijn traktement in 1894, wordt schriftelijk geantwoord: “dat wanneer de toelage van den organist Christiaans ophoudt, het kerkbestuur een aanvraag om verhoging in gunstige overweging zal nemen”. Frans Bouman overleed 10 december 1896 in de leeftijd van 30 jaar!

Nico van der Geest

Organist van 1897 tot 1944.

Begin 1897 werd Frans Bouman opgevolgd door Nico van der Geest. Zijn jaarsalaris bedroeg f. 400,- in augustus 1901 verhoogd tot f. 500,- 's jaars alles inbegrepen. Hij werd in 1916 betrokken bij de verplaatsing van het orgel naar de oostkant van de kerk. Hij bleef waarschijnlijk tot 1944 in functie, want in dat jaar blijkt er een vacature te zijn ontstaan. Nico van der Geest was ook bekend als componist. Werk van hem is opgenomen in het Nederlands Orgelalbum 1e Band (Nº 37 Postludium) en 2e band (Nº 40 Postludium) uitgegeven bij Henri Mosmans te 's-Hertogenbosch in 1902 resp.1905.

Wim Suijskens

Organist van 1944 tot 1951.

Volgens de notulen van het kerkbestuur d.d. 21-06-1944 wordt de vacature voor een organist besproken. Daarvoor zijn enkele brieven ingekomen van sollicitanten. Door de pastoor wordt advies gevraagd aan pater Huijgens, directeur van de RK Kerkmuziekschool te Utrecht. Deze antwoordt (Notulen 9 augustus 1944)

“dat een alleszins bekwaam afgestudeerde slechts een benoeming van organist-directeur zou kunnen aanvaarden; terwijl er voor direct geen beschikbaar was”. De Heer Suijskens zou bij een eventuele aanstelling als organist worden verplicht, tot het volgen van een 3 jaarlijkse cursus aan de Leergangen”.

17.15 |
Interieur met orgel aan
de oostzijde.

Kennelijk is de heer Suijskens aangesteld. Hij was parochiaan en woonde in de Sint Jorisstraat, waar zijn vader een bakkerij had. Wim Suijskens was in het dagelijks leven onderwijzer, wat hem beperkte in de mogelijkheid om doordeweeks op afroep als organist beschikbaar te zijn. Daarnaast gaf hij ook pianolessen en was dirigent van het Bosch Gemengd koor. Hij overleed in 1990 op de leeftijd van 70 jaar.

Harrie de Bekker

Organist van ca 1951 tot 1963.

In de Notulen van 30 december 1954 lezen we: *“de organist de Becker verdient f. 800,- /jaar vermeerderd met ongeveer f. 30,- / maand extra”*. Op 13 juli 1955 wordt gemeld dat de organist na het behalen van zijn diploma aan het conservatorium te Utrecht (Hoofdvak Schoolmuziek, bijvak piano) het salaris van f. 1300,- zal gaan verdienen. In het Memoriale wordt in 1963 vermeld dat *“de organist van onze kerk, Harrie de Bekker, per 1 januari van dit jaar (1963) was aangesteld als organist van de H. Hartenkerk en directeur van de muziekschool te Vught”*.

Bert Tax

Waarnemend organist van 1955 tot 1966.

In bovengenoemde notulen staat *“De functie van organist voor onze kerk wordt tijdelijk waargenomen door Bert Tax, parochiaan van de St- Cathrien”*. Bert Tax, (toen leerling van Maurice Pirenne) was vanaf 1955 hulporganist van Harrie de Bekker. Hij was betrokken bij de (gedeeltelijke) restauratie van het Verschueren orgel in 1956. Bert Tax was onbezoldigd, (maar ontving als organist van het Huis van Bewaring f. 7,50 per dienst). Hij was in 1966 medeoprichter van de Orgelkring Hendrik Niehoff (die een interkerkelijke samenstelling had). Deze kring organiseerde vanaf die tijd orgelconcerten in de Sint-Cathrien; daar speelden bekende solisten als Huub Houët, Maurice Pirenne en Guy Bovet.

Op 13 januari 1966 lezen we dat er twee sollicitanten zijn voor de functie van organist waaronder J. Verhoeven. De waarneming van Bert Tax loopt tot september 1966, want volgens een mededeling In het Brabants Dagblad van 3 augustus 1966:

“zal Drs. L.J.W.M. Tax wegens drukke werkzaamheden zijn functie van organist van de Kruiskerk met haar Vollebregtorgel met ingang van 1 september neerleggen. Tot zijn opvolger is benoemd de heer Jan Verhoeven te Oss, voormalig organist van de kerk op de Muntel”.

Tijdens de periode dat Bert Tax waarnemend organist was zijn er twee bekende musici geweest die, als invaller, soms het orgelspel tijdens de vieringen verzorgden. Volgens mededeling van Arthur Gieles waren dat Huub ten Hacken, vnl. na 1964, en soms Jan van Vlijmen. Uit mededeling van Bert Tax blijkt dat er in die tijd (1964-1967) een ‘logboek’ op het orgel aanwezig was waarin de dienstdoende organist, zijn naam, datum en de muzikale gegevens van de dienst noteerde. Daaruit blijkt dat als inval-organisten ook het orgel hebben gespeeld: Louis Arons (organist van de St.-Pieter die in die periode buiten bedrijf werd gesteld), Peter

van Marissing, Frans ter Beek en J. Steenbrink. Ook vermeldt het logboek opmerkingen (en tekeningen) van bezoekende organisten, (bijv. Huub Houët, Sander van Marion, Jan Verhoeven), studenten, en mededelingen voor en van de orgelbouwer.

In die periode kon voor de diensten van een organist en zangers een beroep worden gedaan op het Buro voor Kerkzangers. Via hen werden organist en zangers voor de ‘rouw- en trouw’ diensten beschikbaar gesteld. Die ontvingen daarvoor een bepaalde vergoeding.; Het Buro voor Kerkzangers werd geleid door de heren Jan Wetzter en Willem Delmee, beiden zangers. Het voorzag in een grote behoefte; want het salaris van de gemiddelde katholieke kerkorganist gaf weinig ruimte om de agenda vrij te houden voor moeilijk te plannen diensten gedurende de week.

Jan Verhoeven

Organist van 1966 tot 1979.

Jan Verhoeven, musicus te Oss, werd bij besluit van het kerkbestuur van de parochie van de Sint-Cathrien d.d. augustus 1966, als organist benoemd. Dit tegen een netto salaris van f. 2.000,- De brief van deze aanstelling is in het archief van de kerk aanwezig. Hij begon zijn werk op 1 september 1966 (zie de Mededeling bij Bert Tax).

Tijdens zijn studie aan de Koninklijke Academie in 's-Hertogenbosch nam Jan Verhoeven orgellessen bij Piet Hörmann, organist van de Sint-Jan. Later volgden conservatoriumopleidingen te Utrecht en Tilburg (orgel, piano en clavecimbel). Hij rondde zijn studies af bij Marie-Claire Alain, Anton Heiller en Gerd Zacher. In zijn Bossche studietijd kreeg hij zijn eerste organistenbaan, in de Bartjeskerk, gevolgd door benoemingen in de Muntelkerk en daarna de Sint-Cathrien. Hij heeft in de deze kerk veel en mooie muziek laten horen met name het Franse orgelrepertoire. In 1979 werd hij benoemd als organist van de Sint-Petruskerk in Boxtel. Elk jaar maakte hij een buitenlandse tournee en concerteerde op orgels in Frankrijk, Duitsland, Italië en Zwitserland. Om zich geheel

aan zijn concertpraktijk te kunnen wijden gaf hij zijn functie aan de Osse Muziekschool, waaraan hij 30 jaar verbonden was, ook als directeur, op. Hij overleed te Oss in 2012, oud 76 jaar.

Arthur Gielis

Organist van 1979 tot 1996.

Arthur Gielis werd in 1958 in 's-Hertogenbosch geboren. Hij studeerde aan het conservatorium te Utrecht orgel (als hoofdvak) en piano (als bijvak). Hij trad al op 13-jarige leeftijd op als organist in de inmiddels afgebroken Sint-Pieterskerk. Op 16-jarige leeftijd won hij bij het 100-jarige bestaan van de Bossche muziekschool, een eerste prijs in een compositie wedstrijd. Het schrijven van muziek was een van de onderdelen van zijn studie aan het conservatorium en iets wat hem goed lag. Hij was bijvoorbeeld ook winnaar van een compositie wedstrijd voor het ‘Feestlied800’, een nieuw feestlied voor Den Bosch 800. Naast zijn functie als organist in de Sint-Cathrien gaf hij orgelles op de muziekschool in Zaltbommel. In 2004 zegde Arthur, vanwege een andere werkkring, zijn contract met het kerkbestuur op.

Willem Hörmann

Organist van 1997 tot heden (2022).

Na Arthur Gieles werd Willem Hörmann (1953) in 1997 de organist van het Vollebregt orgel. In de eerste periode alleen voor de zaterdagvieringen en na het vertrek van Arthur Gieles ook voor de overige vieringen. Tevens is hij organist in de Abdi van Berne in Heeswijk, de H.Hartkerk te Vught en de SOW-kerk te Berlicum.

Hij studeerde af in vijf richtingen waaronder kerkorgel en piano en is een veelgevraagd concertorganist. Hij concerteerde op meer dan 100 orgels in binnen- en buitenland waaronder België, Frankrijk, Luxemburg, Duitsland, Polen, Israël, Canada en de VS, en bezit een uitgebreid repertoire van de meeste grote werken. Regelmatig voert hij ook werken uit van Brabantse componisten uit de 20e eeuw. Daarnaast was hij bestuurlijk actief in diverse stichtingen en orgelkringen. Hij richtte de

Orgelkring Sint-Cathrien op die elk jaar een serie orgelconcerten organiseert in de Sint-Cathrikerk in 's-Hertogenbosch.

OVERZICHT VAN DE ORGANISTEN:

• <i>Dominicus van der Linden</i>	1827 - 1834
• <i>Arnold Christiaans</i>	1834 - 1889
• <i>Frans Bouman</i>	1889 - 1896
• <i>Nico van der Geest</i>	1897 - 1944
• <i>Wim Suyskens</i>	1944 - 1951
• <i>Harrie de Bekker</i>	1951 - 1963
• <i>Bert Tax (waarnemer)</i>	1955 - 1966
• <i>Jan Verhoeven</i>	1966 - 1979
• <i>Arthur Gielis</i>	1979 - 2004
• <i>Willem Hörmann</i>	1997 - heden

PLANNEN TOT SLUITING VAN DE KERK¹⁵

In 2015 paktten zich donkere wolken samen boven de Sint-Cathrien. Wat was het geval: de gemeente 's-Hertogenbosch besloot na jaren van plannen maken, over te gaan tot de bouw van een nieuw theater. Daarmee werd een jarenlange discussie over verbouwen of nieuwbouw afgesloten. Opdracht werd verstrekt tot het uitwerken van schetsontwerpen door geselecteerde architectenbureaus.

Omdat men de al ingeplande activiteiten van het theater wilde laten doorgaan, moest men op zoek naar een andere tijdelijke locatie. Deze moest aan allerlei eisen voldoen wat betreft bereikbaarheid, ligging en capaciteit. Diverse locaties werden onderzocht en afgewezen. Het oog viel toen op de Sint-Cathrikerk. De gemeente gaf opdracht om een plan voor hergebruik van de kerk (als een tijdelijk theater) uit te werken. De gedachte ging uit naar een theaterzaal met een capaciteit van 600 plaatsen, die in het voorjaar van 2020 voor gebruik gereed moest zijn. Het bleek dat men van plan was er een tribune in te plaatsen en de voorzieningen voor het publiek uit te breiden.

Het kerkbestuur nam vervolgens het besluit om de kerk per 1 juli 2015 voor de kerkelijke erediensten te sluiten, in afwachting van de plannen. De laatste eucharistieviering was op zaterdag 27 juni 2015. Ook het orgel zou daarmee komen te 'zwijgen'. Er was onzekerheid over wat er met het orgel ging gebeuren. Op 30 mei 2015 speelde de organist Willem Hörmann er zijn laatste concert, wat hij afsloot met het werk *Apparition de l'église éternelle* van Olivier Messiaen.

Gelukkig kwamen er nadien andere opties als tijdelijke vervanging van het theater in beeld. Daardoor is een interne verbouwing van de kerk voorkomen. Inmiddels wordt de kerk weer voor erediensten gebruikt door verschillende religieuze gemeenschappen. Op 14 april 2019 was er de eerste feestelijke viering van de Armeens Apostolische gemeenschap. Ook het orgel kwam weer beschikbaar. Na enkele reparaties o.a. aan een blaasbalg, werd het orgel gestemd en kon een eerste orgelconcert plaatsvinden. Dat was op 4 mei 2019, na vier jaar 'orgelstilte'. Ook toen voerde Willem Hörmann het bovengenoemde werk van O. Messiaen uit.

¹⁵17 *Het Brabants Dagblad*, van 8 mei 2015, (*Toekomst van orgel Sint-Cathrien ongewis*), 12 februari 2019 (*Citymarketing: Impressie van theater in de kerk*), 24 mei 2019 (*Eindelijk kan de organist weer spelen*).

De doopvont

TON VOGEL

In de huidige doopkapel staat een heel bijzondere doopvont met een geschiedenis. Die staat aldus opgetekend:¹

“In het laatst van het jaar 1870 ontving de kerk een ander ornament, namelijk een witte marmeren doopvont. Deze doopvont had in hetzelfde jaar de eerste prijs verworven op de Tentoonstelling te Londen en als zodanig in de dagbladen vermeld, had zij de aandacht gewekt van de executeur van de Heer Hermans, die in overleg met de Pastoor, besloot dezelve van de maker de Heer D. Weegwijs te Amsterdam aan te kopen voor de som van f. 225,- en betaalde uit de gelden welke de Heer Hermans voor hem disponibel gesteld had om in overleg met de pastoor in de kerk van St.Catharien te besteden.”

Deze witmarmeren doopvont staat op een vierkant basement, met daarop een achthoekige vaasvormige stam. Vanuit de vaas rijst een zuil op, waaromheen zich een slang met een appel slingert. (Zo worden we herinnerd aan de erfzonde). De vont is achzijdig, evenals de koperen deksel, waarop een kruis staat.

De totale hoogte is circa 150 cm., inclusief het kruis, de vont reikt tot 110 cm. De deksel is 40 cm. hoog en heeft een diameter van 51 cm.

18.1 |
De doopvont met detail.

¹18 Erfgoed 's-Hertogenbosch 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 143.

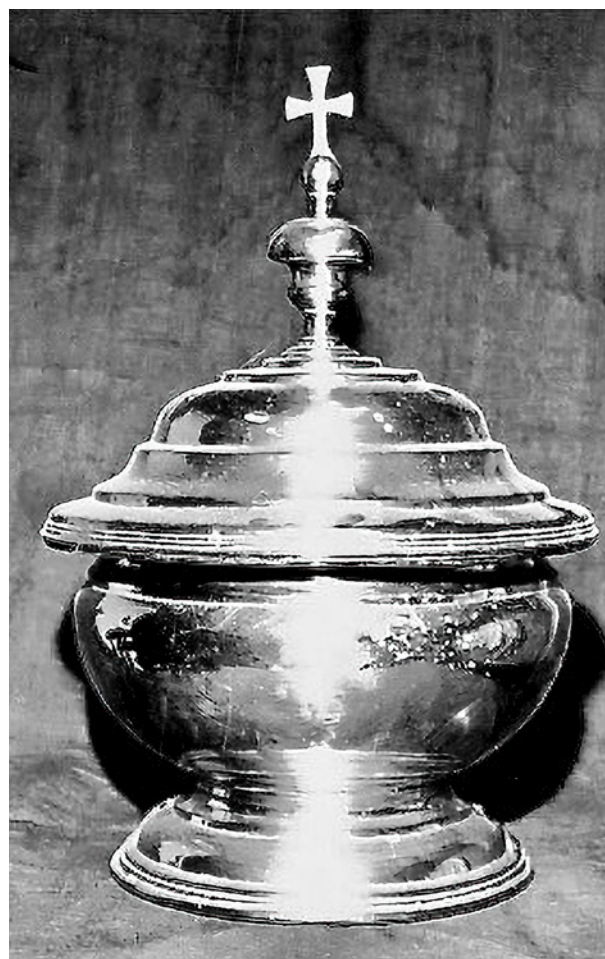

18.2 | ↑
*De doopkapel met
 lezenaar.*

18.3 | ↗
Het oude doopvontje.

- BRON: MUSEUM
 CATHARIJNECONVENT.

In de doopkapel staat ook een lezenaar. De doopkapel wordt symbolisch begrensd door een hekwerk. Dit hek is in 1926 door oud-pastoor A. Sweens geschonken. Het is afkomstig van de bibliotheek van het vroegere Groot-Seminarie in Haaren, waar Sweens president was.²

Een zeer oud doopvontje, uit de zeventiende of achttiende eeuw, is nog door pastoor Speekenbrink gebruikt. Het is nu onvindbaar.

Op een geprofileerde voet rust een rond bekken met een geprofileerde deksel, met een diameter van 28,5 cm. Daarboven zien we de bekroning, bestaande uit een bol en een kruisje. Het vontje is 42 cm. hoog en de middellijn van het kuipje is 27 cm.

²18 Erfgoed 's-Hertogenbosch 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 149.

Kruiswegstaties en Calvarieberggroep

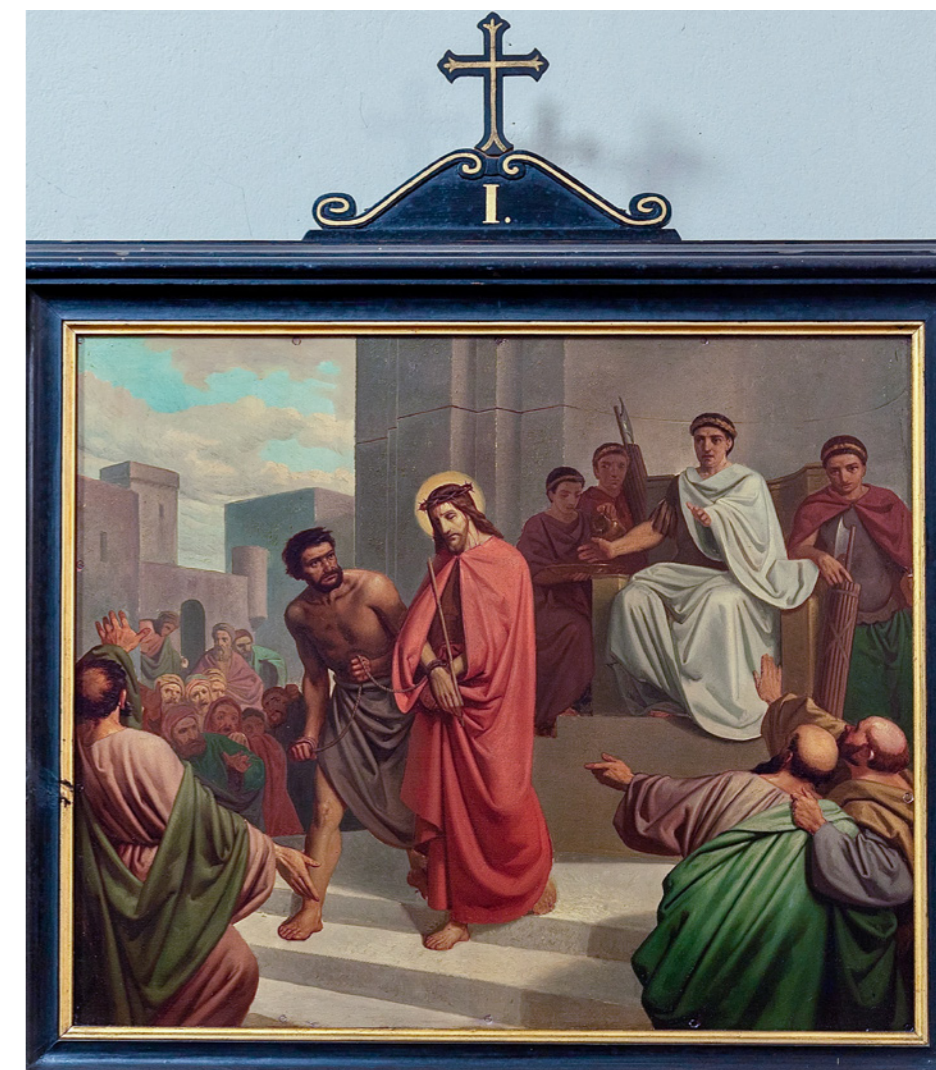
TON VOGEL

DE KRUISWEGSTATIES

In elke kerk hangt een zogenoemde kruisweg. Dat is een serie van veertien afbeeldingen – geschilderd, beeldhouwd of als fresco in de natte kalk – die scènes uit de lijdensweg en het stervensproces van Jezus verbeelden. De veertien staties (Latijn voor halteplaatsen) tonen de gang van Jezus vanaf zijn veroordeling door de Romeinse landvoogd Pontius Pilatus tot aan zijn dood op de berg Golgota (Hebreeuws voor schedelplaats) bij Jeruzalem. De gebeurtenissen vonden plaats rond het jaar drieëndertig.

In de vroegste Christelijke tijd volgden pelgrims dezelfde route, de zogenoemde Via Crucis, of Via Dolorosa in Jeruzalem, om het lijden en sterven van Jezus Christus intens mee te beleven. Deze pelgrimage was niet voor iedereen mogelijk. Daarom werden afbeeldingen van de kruisweg aan de zijwanden van kerken en kapellen vervaardigd, zodat gelovigen mediterend konden stilstaan bij Jezus' lijden. Dit gebeurt meestal in de vastentijd, als voorbereiding op het Paasfeest.

In de loop der eeuwen is het aantal staties nogal gaan verschillen in de vele kerken. Daarom bepaalde paus Clemens XII (pauze van 1730 tot 1740) het aantal op veertien en werd de aanwezigheid van een kruisweg in alle rooms-katholieke kerken door paus Benedictus XIV in 1741 verplicht. De verbeeldingen op de staties zijn eensdeels gebaseerd op de lijdensverhalen uit de evangeliën en legenden, anderdeels als uitdrukking van christelijke vroomheid.

19.1 |
De eerste kruiswegstatie.

19.2 |
Statie II en III.19.3 |
Statie IV en V.

We zien tegen de pijlers in de Sint-Cathrien dan ook veertien schilderijen met dit thema. In het archief vinden we de volgende vermelding over de schenking van deze staties.

“In het jaar 1877, op 10 juli kwam de kerk in het bezit van een nieuwe Kruisweg, een geschenk van de heer Petrus van der Meulen, ter gelegenheid van het 25-jarig priesterschap van pastoor A. W. D. Kuppen; geschilderd door A. Brouwer te Hilversum op koperen platen voor f. 3000 met inbegrip van lijsten. Op 10 juli opgehangen, op de dag dat de Pastoor vóór 25 jaren in de parochie was aangekomen.”¹

¹19 Erfgoed 's-Hertogenbosch, toegang 0915, Parochie Sint-Cathrien inv. nr. 143 p. 69 en p. 123.

A.W.D. Kuppen was kapelaan in de parochie van 1852 tot 1869. In dat laatste jaar volgde zijn benoeming tot pastoor.

Antonius Brouwer (1827-1908) schilderde de staties. Hij werd geboren in Nijkerk en woonde het grootste deel van zijn leven in Hilversum. Daar schilderde hij de kruiswegstaties in de nieuwe Sint-Vituskerk (1891-1892) en in kerken in Bussum, Naarden, Eemnes en Baarn. Hij vervaardigde ook staties in Haarlem, Amsterdam, 's-Gravenhage, Tilburg, Boskoop, Breda, Helmond en voor de Sint-Cathrienkerk in 's-Hertogenbosch.

19.4 |
Statie VI en VII.19.5 |
Statie VIII en IX.

Brouwer schilderde veel altaarstukken en portretten. Hij reisde onder meer naar Palestina en Duitsland. Hij was een groot bewonderaar van de H. Vincentius à Paulo en leefde ook naar diens ideeën, hij trok zich het lot aan van jeugdige armen.² De afmetingen van alle veertien staties in de Sint-Cathrienkerk zijn identiek, 72 cm. hoog en 87 cm. breed.

Het kerkbestuur besloot in 1912 om “de Kruisweg te laten schoonmaken en ophalen door den Heer Hermsen voor ± f. 60.”³ Th. A. B. Hermsen, kunstschilder, woonde van 1908 tot circa 1920 in de Sint-Cathrienparochie, in de Vughterstraat 100.

²19 Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek.

³19 Erfgoed 's-Hertogenbosch, toegang 0915, Parochie Sint-Cathrien inv. nr. 148.

19.6 |
Statie X en XI.

De kruisweg van Antonius Brouwer kwam in de plaats van een andere, die vijfendertig jaar eerder was opgehangen. "In het jaar 1842 schonk de heer Dirk Abraham Antonie de Rooij, boek en couranten drukker te dezer stede de 14 schilderijen of staties van de Kruisweg met het bijbehorende kruis."⁴ Deze kruisweg heeft nog in de noodkerk van 1916 in het patronaatsgebouw gehangen.

DE TRADITIONELE VASTE INDELING VAN DE KRUISWEG⁵

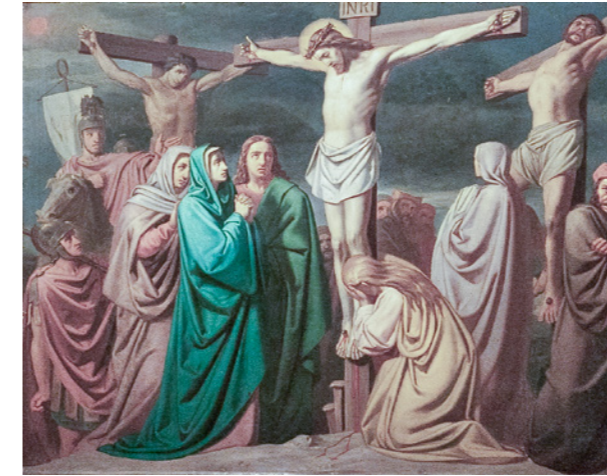
- I Jezus wordt ter dood veroordeeld. (Mattheus 27:1, Marcus 15:15, Lucas 23:25, Johannes 19:16)
- II Jezus neemt het kruis op zijn schouders. (Johannes 19:17)
- III Jezus valt voor de eerste keer onder het kruis. (Dit wordt niet in de evangeliën vermeld)
- IV Jezus ontmoet zijn moeder Maria. (Maria was aanwezig, zo staat slechts in het evangelie)
- V Simon van Cyrene helpt het kruis te dragen. (Mattheus 27:32, Marcus 15:21, Lucas 23:26)

⁴19 Erfgoed 's-Hertogenbosch, toegang 0915, Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 143, p. 119.

⁵19 <https://www.kruiswegstaties.nl/nl/kruisweg/>.

- VI Veronica droogt het gezicht van Jezus af. (Dit wordt niet in de evangeliën vermeld)
- VII Jezus valt voor de tweede keer. (Dit wordt niet vermeld in de evangeliën)
- VIII Jezus troost de wenende vrouwen. (Lucas 23:28-31)
- IX Jezus valt voor de derde keer. (Dit wordt niet vermeld in de evangeliën)
- X Jezus wordt van zijn kleren beroofd. (Johannes 19:23-24)
- XI Jezus wordt aan het kruis genageld. (Marcus 15:24, Lucas 23:33, Johannes 19:18)
- XII Jezus sterft aan het kruis. (Mattheus 27:50, Marcus 15:27, Lucas 23:46, Johannes 19:30)
- XIII Jezus wordt van het kruis afgenomen. (Lucas 23:53, Johannes 19:38)
- XIV Jezus wordt in het graf gelegd. (Mattheus 27:59-60, Marcus 15:46, Lucas 23:53, Johannes 19:42)

CALVARIEBERGGROEP

Dit beeldhouwwerk van eikenhout meet 2.35 m. in de hoogte en 2.33 m. in de breedte. In 1909 werd het in de kerk geplaatst, dat was in de kerk van Jos de Kroon uit 1842. Het staat nu op een zijaltaar in de zuidoostelijke zijkapel in de kerk van Jan Stuyt, bij het Dobbe-monument. Het is vervaardigd door de Vlaming Aloïs de Beule (Zelee 1861-Gent 1935) en kostte 2500 francs. Het werd geschonken door onbekend gebleven parochianen. Het voetstuk is van de Bossche timmerman H. Hanssen.

In 1920 heeft W. van Nunen uit 's-Hertogenbosch de achttien kostbare beelden en de achtergrond met het perspectief van Jeruzalem en de donkere lucht opnieuw beschilderd. In 1962/'63 werd het gerestaureerd door de firma H. Jonkers, Zuid-Willemsvaart 193 uit 's-Hertogenbosch voor f. 137,10.⁶

Dr. X. Smits schreef een recensie in 'De Noordbrabanter', Noordbrabantsch Dagblad, van zondag/maandag 21/22 februari 1909. Hij is onder de indruk van dit kunstwerk en schrijft:

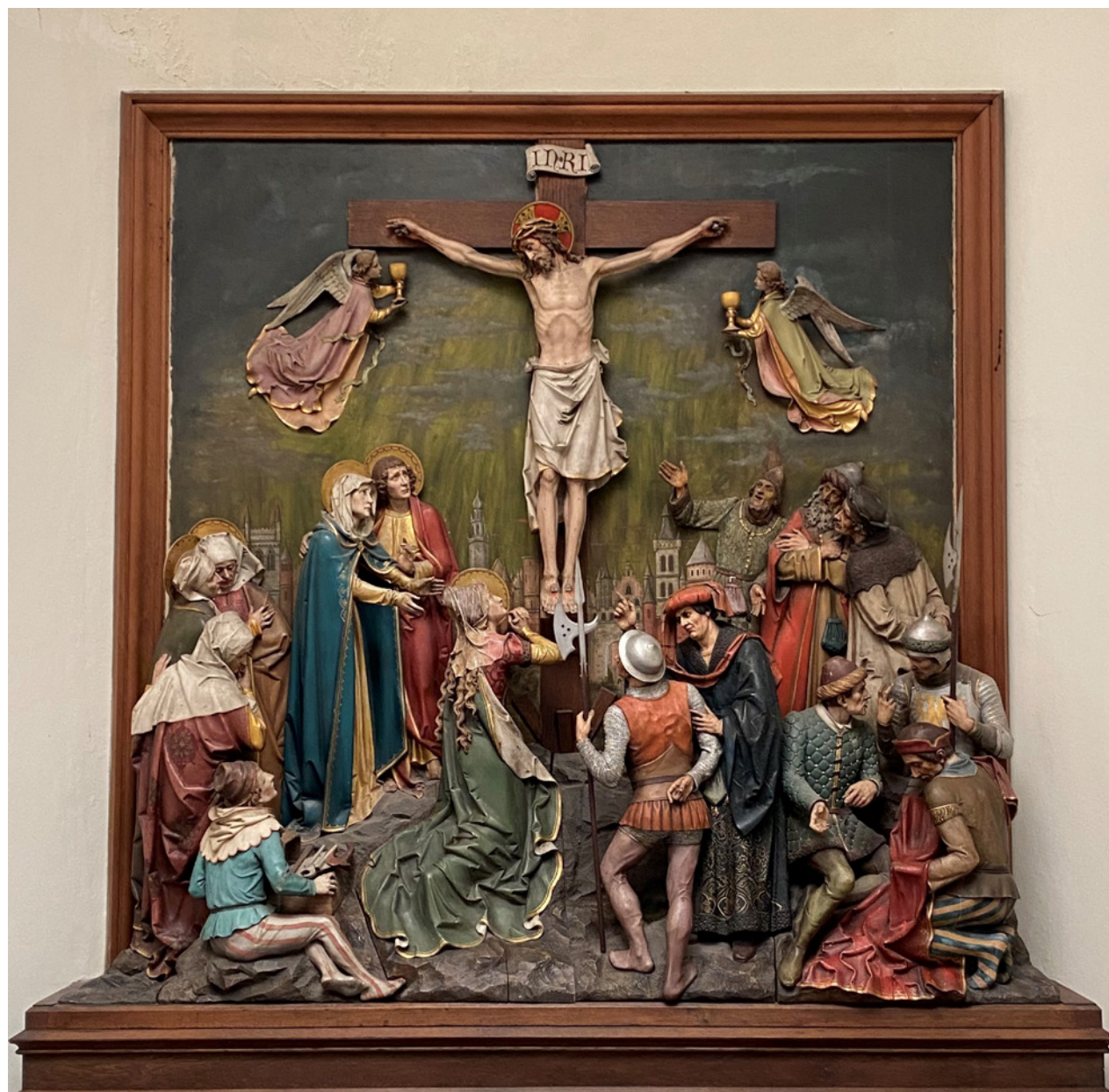
⁶19 Erfgoed 's-Hertogenbosch 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 81.

19.7 |
Statie XII en XIII.19.8 |
Statie XIV.

"Christus aan het kruishout op de Calvarieberg staat centraal. De achtergrond is een verbeelding van Jeruzalem. Twee engelen, elk met een kelk, vangen het H. Bloed op. Veel personen in de entourage zijn herkenbaar. De lijdende Maria die door Johannes ondersteund wordt. Maria Magdalena en enkele rouwende en weeklagende vrouwen, in slepende gewaden. En grimmige Joodse toeschouwers, een farizeeër, een hoofdman en om het kled dobbelende soldaten. Het is een waar meesterstuk, met de sprekende gelaatsuitdrukkingen en gebaren. De polychromie is zeer geslaagd."⁷

⁷19 Erfgoed 's-Hertogenbosch 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 78.

19.9 |
De Calvarieberggroep.

In 1907 schonk het kerkbestuurslid J. Pernot al een piëta, van dezelfde kunstenaar. Op de wereldtentoonstelling in Luik (1905) werd het vereerd met de hoogste onderscheiding, in goud.

In 1908 werd een beeldengroep van het heilig huisgezin van Nazareth geschonken, als pendant van de piëta, eveneens van de beeldhouwer Aloïs De Beule. Het was een cadeau van 1100 francs van mevrouw Van Gulick-Luijckx.⁸ Op oude foto's van circa 1910 zijn de beeldgroepen te zien. Ze zijn niet meer aanwezig.

⁸19 Erfgoed 's-Hertogenbosch 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 122.

Deel II B

Interieur - Schilderijen en beelden

Acht historische schilderstukken

TON VOGEL

Schilderstuk op paneel:
Aanbidding der Wijzen

Het werk meet 186 bij 152 cm. Het is gesigneerd, want onderaan in het midden vinden we het monogram H•V•O. HVO is misschien te identificeren als Hans (Jan) van Oirt, ook wel bekend als Hans van Noort. Met de namen Van Oirt en Van Noort werden vaak vergissingen begaan. De schilder was een tijdgenoot van de jonge Peter Paul Rubens (1577-1640) en moet diens werk en dat van andere Antwerpse tijdgenoten hebben gekend. Van Oirt was werkzaam in 's-Hertogenbosch tussen 1602/'03 en 1613/'14.¹

We weten niets over de herkomst van dit kunstwerk, dat geschilderd is met olieverf op enkele samengevoegde panelen. In de kerkarchieven van na 1810 zijn er geen meldingen over een eventuele koop of schenking. Dat zou betekenen dat dit schilderstuk aanwezig was in de Sint-Cathrienkerk die tussen 1601 en 1609 aanzienlijk werd uitgebreid en verfraaid. Dan zou het later in de schuilkerk van Huis van Boxtel en daarna in de schuilkerk in de Vughterstraat bij de Molenbrug hebben gehangen. Geen enkele bron kan dit echter bevestigen.

Er zijn op deze 'aanbidding der wijzen' veel personen in uitbundige kledij te zien. De oudste koning zit geknield voor Maria met het Christuskind. Hij biedt een bokaal aan en houdt de deksel samen met het kind in de hand. De twee andere koningen staan daar schuin achter. Ze hebben ook geschenken in de hand. Een opvallend

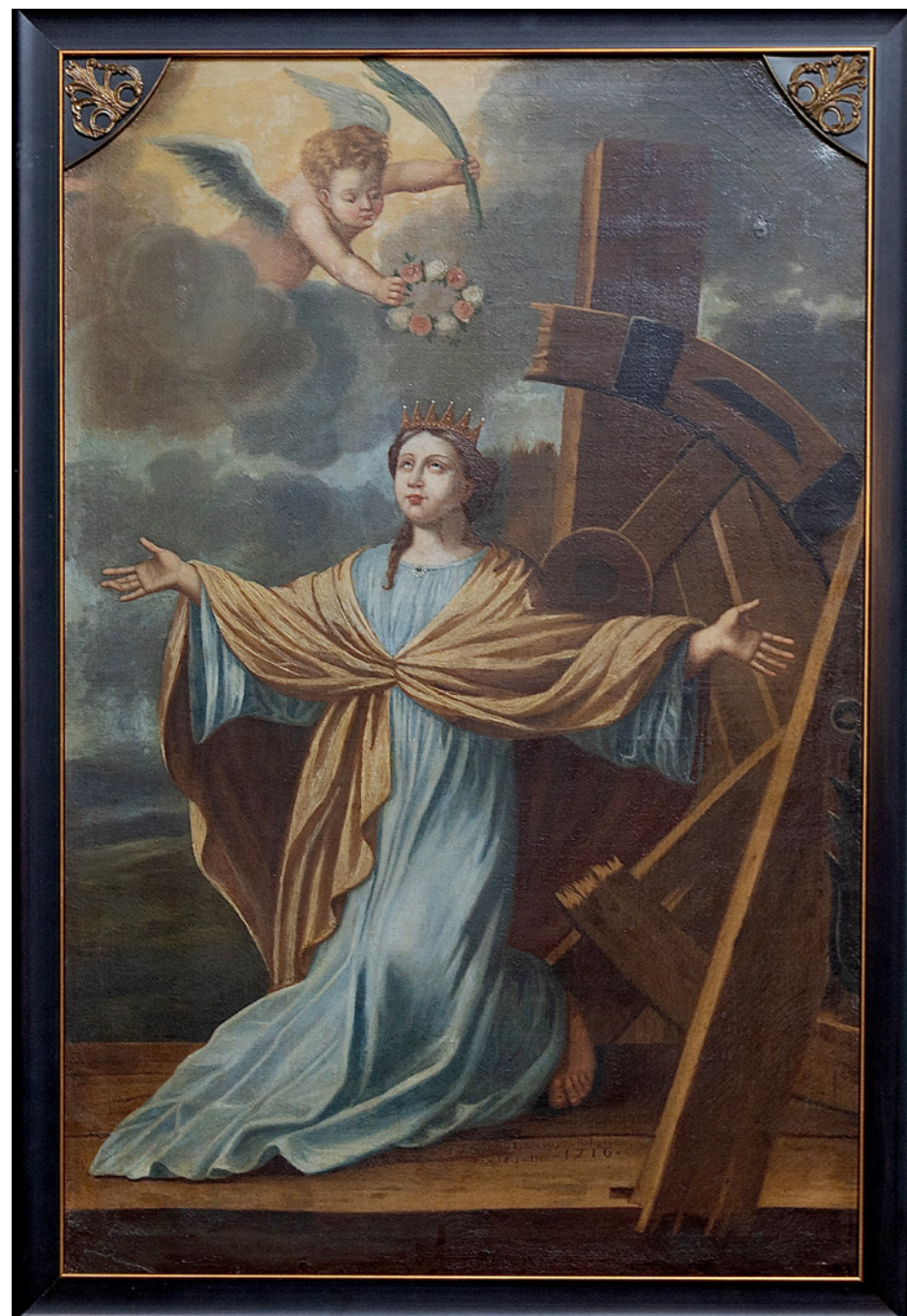
¹20 Vernet (1990), p. 302.

detail is de kleur van het linkerbeen van de koning rechts onder. En wat is het gezicht van Maria gaaf weergegeven! Het gevolg van de koningen, met de dieren, staan verder naar achteren. De stal van Bethlehem wordt weergegeven als een ruïne van een Romeins gebouw. Op de achtergrond komt

20.1 |
Aanbidding der Wijzen.
- BRON: CATALOGUS 'IN
BUSCODUCIS 1450-1629', 1990
P. 303. HNM.

20.2 |
De H. Catharina in
extase.

vanuit een spelonk het gevolg van de koningen, met een olifant en kameel voorop. Daarachter volgt een hele menigte. Achter Maria leunt Jozef op zijn staf en zien we enkele herders. De herder met het korte haar, boven Maria, verradt Venetiaanse invloeden. Men zou er een zelfportret van de schilder in kunnen zien.

In het Nieuwe Testament komt het bezoek van de ‘magiërs uit het Oosten’ alleen voor in het evangelie van Mattheus (2; 1-12). Daar wordt ook gesproken over de geschenken van goud en wierook en mirre. De namen van deze magiërs dateren evenwel uit de middeleeuwen. In legenden worden ze Melchior, Caspar en Balthasar genoemd. De ‘magiërs uit het Oosten’ komen volgens die bronnen uit drie verschillende werelddelen en vertegenwoordigen ook de drie leeftijdsfasen van de mens. De legenden en apocriefe bronnen verschaffen ons meer ideeën. Ze schenken goud, wierook en mirre: bij goud kan gedacht worden aan het koningschap van Jezus, bij wierook aan zijn priesterschap en bij mirre aan zijn sterfelijkheid, omdat het lichaam wordt gebalsemd met deze kostbare zalf.

Uit het archief blijkt dat restaurateur Ernest Grips in 1927 wel de opdracht kreeg om het schilderstuk te restaureren, maar dat die niet is uitgevoerd.² Een rekening van 16 december 1961 van de restaurateur Arnold van der Laar vermeldt: “schilderij, paneel aanbidding der 3 wijzen uit het Oosten geretoucheerd en gevernist f.150.”

Schilderstuk op doek:
De H. Catharina in extase

Dit doek meet 120 bij 80 cm. De signatuur en datering aan de onderzijde zijn duidelijk: F.(ecit) François Hallebaye, religieux Le 18. juillet 1716.

Op het schilderij zien we dat Catharina de martelaarspalm en een lauwerkrans met rozen van een engeltje ontvangt. De martelares is gekroond als een prinses. Ze heeft de blik naar boven gericht. Het martelwerktuig, het rad, is gebroken.

²|²⁰ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien inv. nr. 149.

We vroegen ons af hoe dit driehonderd jaar oude - uit Frankrijk afkomstige - schilderstuk in de Sint-Cathrikerkerk terecht is gekomen. In het archief vonden we het volgende briefje:³

“De Heilige Catharina, gesigneerd, gedateerd, afkomstig uit de kerk van Gomcourt, bij Vernom, ± 70 km. ten westen van Parijs aan de Seine. Ongeveer 30 jaar geleden naar Den Bosch gekomen. De pastoor in Gomcourt woonde in het naast gelegen dorp Limetz en heette August Smits (geboren in Best). Zijn zuster en zwager, de heer en mevrouw Damerou brachten het mee naar de Bethaniestraat. Heer Damerou was directeur van het provinciaal museum. Na het overlijden van het echtpaar Damerou is het schilderij in een bejaardenoord in Boxtel blijven staan. Mevrouw van Diest-Damerou (Ruys de Perezlaan te Aerdenhout), dochter van het echtpaar Damerou vond het goed, dat ondergetekende het schilderij behield.

Drie redenen om het schilderij af te staan:

1. De begeleiding die Pastor Speekenbrink gewijd heeft aan mijn moeder.
2. Het schilderij is te groot voor een normaal huis.
3. Een Cathrien in de Cathrien waar geen Cathrien was. (“meende de schenker abusievelijk”, tekende de pastoor hier aan).

Mevrouw van Diest-Damerou is op de hoogte van het wegschenken van het schilderij.

w.g. H.F. van Lamoen”⁴

³|²⁰ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 149 los velletje papier.

⁴|²⁰ Aanvulling: Ingenieur Heinrich Wilhelm Emile (Henk) Damerou, *circa 1898 - †Boxtel 8-2-1964 was vanaf 1926 directeur van de K.T.A. later M.T.S geheten. Hij woonde in 1943 in de Bethaniestraat 53 in 's-Hertogenbosch. [www. Bossche-encyclopedie.nl](http://www.Bossche-encyclopedie.nl) 'Damerou'.

Schilderstuk op doek:
Isaäk zegent Jacob

20.3 |
Isaäk zegent Jacob.

Het sfeervolle tafereel is in de zeventiende eeuw op linnen geschilderd. Het is 200 cm. breed en 150 cm. hoog. Het is waarschijnlijk uit een schuilkerk, die van O.L. Vrouw der Zeven Weeën of die van het Huis van Boxtel, afkomstig.

Veel hoofdstukken uit het eerste deel van de Bijbel, het boek Genesis, gaan over de wederwaardigheden van de aartsvaders Abraham, Izaäk en Jacob. Genesis 27;1-46 vertelt het verhaal over de zegening door vader Izaäk van zoon Jacob. En hoe hierbij Izaäk bedrogen wordt. Want de oudste zoon, Ezau, heeft recht op die zegening. Maar Jacob is de lievelingszoon van Rebekka en ze smeedt een complot. Rebekka, de vrouw van Izaäk, stuurt haar jongste zoon Jacob naar zijn blinde vader Izaäk, die in een hemelbed ligt, voor de vaderlijke zegening van de eerstgeborene.

Rebekka zit links op een stoel. Rechts staat een gedekte tafel met gebrad, met daarachter een dienstmeisje. Twee honden en een poes hebben

20.4 |
Opdracht van Jezus in de tempel.

hun eigen bezigheden. Geheel rechts zien we in een doorkijkje door een open deur in de verte Ezau, de eerstgeborene, terugkomen van de jacht. Jacob ontvangt van zijn vader de zegen. Daar heeft hij geen recht op, maar Rebekka heeft het bedrog zo bekookstofd. Hoe loopt dit af? Het verhaal spreekt zo tot de verbeelding, is universeel en literair van hoog gehalte, dat u er zelf van zou moeten genieten. Het doek is door Arnold van de Laar gerestaureerd.

**Schilderstuk op doek:
Opdracht van Jezus in de tempel**

Het doek is 145 cm hoog en 102 cm breed en moet geschilderd zijn tussen 1675 en 1725. Het is vermoedelijk uit een schuilkerk afkomstig. Op dit schilderij staat de priester en tempeldienaar Simeon die vóór zijn dood de pas geboren heiland mag zien. Het verhaal is te lezen in het evangelie van Lucas 2; 25-36.

Simeon, staande op de trappen draagt het kind Jezus en richt zijn blik naar de Heer. Rechts knielen Jozef en Maria. Jozef is herkenbaar aan de twee duiven, het offer dat de wet van de Heer voorschrijft bij de opdracht van een pasgeborene in de tempel. Links staat een vrouw met een kind. Links van Jozef staat de profetes Hanna. Het zou ook Anna, de moeder van Maria kunnen zijn. In dat geval bevindt de profetes Hanna zich links achter op het tafereel.

Toen Maria en Jozef hun kind Jezus de tempel binnenbrachten overeenkomstig de gewoonte der wet, nam de stokoude Simeon het in zijn armen en bad: "Nu laat u, Heer, uw dienaar in vrede heengaan, zoals u hebt beloofd, want met eigen ogen heb ik de redding gezien die u bewerkt hebt ten overstaan van alle volkeren, een licht dat geopenbaard wordt aan de heidenen en dat tot eer strekt van Israël, uw volk." Het gebed - vaak op muziek gezet - is bekend als het 'Nunc dimittis' (laat me nu maar sterven). De Kerk viert het feest op 2 februari, met Maria Lichtmis.

Arnold van der Laar heeft het in 1961 verdoekt en gerestaureerd voor f. 350. En de lijst in orde gemaakt voor f. 20. Ernest Grips restaureerde het al in 1927 voor f. 40.

20.5 |
Presentatie van Maria in de tempel.

**Schilderstuk op doek:
Presentatie van Maria in de tempel**

Het doek is 150 cm. hoog en 200 cm. breed en is geschilderd tussen 1650 en 1700. Het is misschien uit de schuilkerk van O.L. Vrouw der 7 Weeën afkomstig.

De voorstelling is gebaseerd op een tekst uit het proto-evangelie van Jakobus. Daarin wordt verhaald dat Joachim en Anna hun dochter Maria naar de tempel vergezellen, zodat ze bij de diensten kan assisteren. De ouders toonden op deze manier hun dankbaarheid voor de miraculeuze geboorte van hun dochter Maria, nu Anna al zo oud is. Maria verbleef hierna in de tempel tot aan haar puberteit.

Op het schilderij zien we behalve Maria en haar ouders de hogepriester en twee acolieten met brandende kaarsen. In de Kerk wordt het feest van Maria's opdracht in de tempel gevierd op 21 november.

In 1961 diende Arnold van de Laar een factuur in, hij heeft het doek gerestaureerd voor f. 600,- en de lijst in orde gemaakt met goud, enzovoorts voor f. 60,-

20.6 |
Christus en de
cijnspenning.

**Schilderstuk op paneel:
Christus en de cijnspenning**

Het doek is 72 cm. hoog en 105 cm. breed en is geschilderd tussen 1800 en 1825.

De voorstelling is gebaseerd op een verhaal in de evangelies van Marcus (12; 13-17) en Lukas (20; 20-26). Jezus heeft een munt in de rechterhand, die Hij toont aan de Schriftgeleerden en apostelen. De Farizeeën hadden Jezus uitgedaagd om Hem te kunnen betrappen op onwettige uitspraken. Het verhaal is in prachtig en beknopt proza gegoten. Ze vroegen Jezus of het is toegestaan om belasting te betalen volgens de wet van God? Jezus doorzag hun sluwe opzet en antwoordde: "Laat me eens een denarie zien. Van wie zijn de afbeelding en het opschrift op deze munt?" "Van de keizer", antwoordden ze. En Jezus riposteert: "Geef wat van de keizer is aan de keizer en aan God wat God toebehoort." De Farizeeën slaagden niet in hun boze opzet en deden er het zwijgen toe.

**Schilderstuk op doek:
De heilige Dominicus die de rozenkrans uit
handen van Maria ontvangt**

De Bossche kunstenaar Theodoor van Thulden liet veel werk na. Dit schilderstuk hangt in de Sint-Cathrien. Het is met olieverf op doek geschilderd, meet 244 bij 170 cm. en is gesigneerd en gedateerd "Th. v. Thulden fecit. A°1654" (de twee laatste cijfers zijn onzeker).

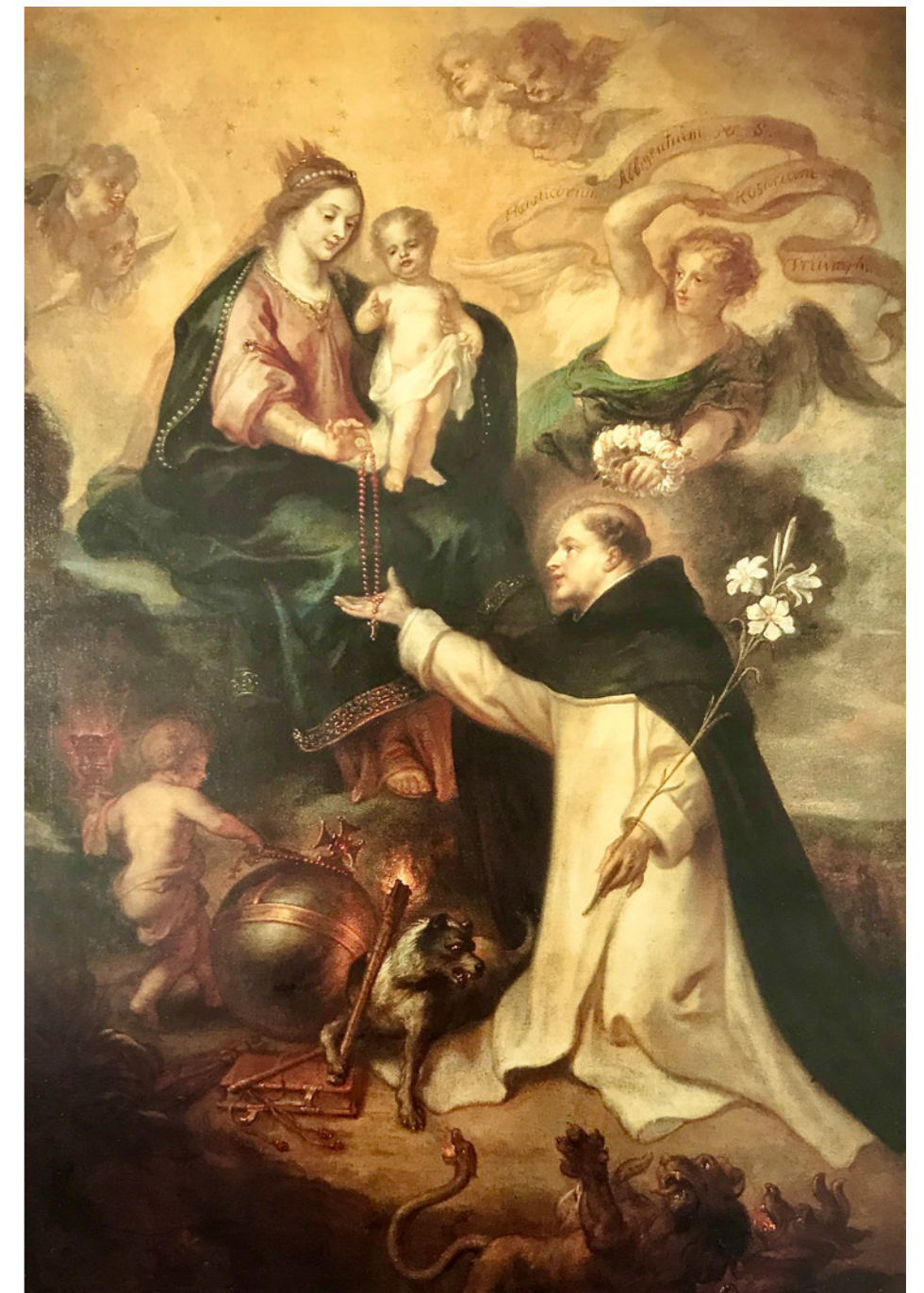
Van Thulden werd op 9 augustus 1606 in de Sint-Jan gedoopt. Op 15-jarige leeftijd vertrok hij naar Antwerpen en werd leerling van de kunstschilder Abraham Blyenberch. Hij kwam ook onder invloed van Peter Paul Rubens, verwierf de meestertitel en verbleef een paar jaar in Parijs, waar hij grote opdrachten kreeg. Teruggekeerd in Antwerpen huwt hij een petekind van Rubens. Hij ontwikkelt zijn eigen schilderijstijl, ingetogener dan die van Rubens. Vanaf 1652 woont hij weer in zijn geboortestad. Die is sinds 1629 in handen van de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden. Toch krijgt de vrome katholiek Van Thulden vererende opdrachten. Zelfs vanuit 's-Gravenhage. Hij draagt er bij aan de verluchting van de Oranjezaal van paleis Huis ten Bosch. In zijn geboorteplaats geeft het stadsbestuur hem de opdracht voor drie allegorische schilderstukken. In de oude raadzaal prijkt *De Eenheid en Gerechtigheid*. De beeldtaal van Van Thulden is ook te bewonderen in Het Noordbrabants Museum, met werken als *Allegorie op de Deugd*, *De terugkeer van de Vrede*, enzovoort. Familieportretten, Bijbelse taferelen, graveerwerk: het oeuvre van Van Thulden is veelomvattend en rijk aan symbolen. Een maand voor zijn 63e verjaardag overlijdt de illustere Bosschenaar in zijn geboortestad. Op 12 juli 1669 is de uitvaartdienst in de Sint-Jan. Daar wordt hij ook begraven.

Hoe kwam dit meesterwerk van Van Thulden in de schuilkerk van de dominicanen? In de schuilkerkentijd waren paters dominicanen van 1629 tot 1767 werkzaam in particuliere woningen en in de huiskerk/schuilkerk van de dominicanen bij de Molenbrug in de Vughterstraat. Het ligt voor de hand dat zij de opdracht hebben gegeven voor dit grote schilderstuk, waarop de stichter van de dominicaner orde zo prominent is afgebeeld. De heilige Dominicus leefde van ± 1170 tot 1221. Hij stichtte de orde in 1215. Zijn geestelijken, de dominicanen of predikheren, beschouwen zich als waakhonden van de kerk tegen ketterijen. (Domini Canes, waakhonden van de Heer). De predikheren moesten goed opgeleid zijn en net als de katharen, de 'kettters', doen aan versterving, boete en gebed.

Mr. J.H. van Heurn (1716-1793) schreef in zijn *Beschrijving der Stad 's Hertogenbosch* op het eind van zijn leven het volgende:

*"De Kerstpelkerk (lees: parochiekerk) van St. Kathrijn in de Vugterstraat staat bij de Molenbrug. Zij is in of omtrent het jaar 1696 getimmerd. Het gebouw, dat tamelijk groot en lugtig is, heeft twee ingangen, de eene in de Vuchterstraat neven het huis des Priesters, en de andere tegen over de kruisbroeders Kerk. In deeze Kerk is maar een Autaar, waar in een Schilderij staat, die (zo het mij voorkomt) door den beroemden Theodorus van Thulden geschilderd is. Daarin wordt de Moeder Maagd verbeeld, met het kind op haar arm, die den roosenkrans aan St Dyominicus overgeeft. Over het Autaar is een Oxaal, waarop een Orgel staat."*⁵

Na teruggave van de Sint-Cathrienkerk aan de katholieken in 1811 kreeg het schilderij opnieuw een opvallende plaats als altaarstuk. Pas nadat in 1843 het Moeder Godsbeeld in het altaar werd geplaatst verhuisde het schilderstuk

naar de kapel van Onze Lieve Vrouw en werd daar 'als een sieraad opgehangen.'⁶ In de kerk van Jan Stuyt is deze Van Thulden moeilijker te vinden.

20.7 |
De heilige Dominicus
die de rozenkrans uit
handen van Maria
ontvangt. - BRON:

CATALOGUS THEODOOR VAN
THULDEN, 1992, HNM.

⁶20 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief parochie Sint-Cathrien inv. nr. 143.

⁵20 Van Heurn, (2022), p. 235.

Op het schilderij merken we interessante verwijzingen op. De kunstenaar kende blijkbaar de legende die vertelt dat Dominicus' moeder tijdens de zwangerschap droomde dat zij een hond ter wereld bracht met een brandende fakkel in de bek. Van Thulden schilderde hier een gevlekte hond met een brandende fakkel, niet in de bek, maar vastgeklemd met een poot. De hond loert op het veelkoppig monster, symbool voor de ketterij. Dominicus is gekleed in het habijt van zijn orde, een wit gewaad en een zwart scapulier, een schouderkleed. De kledingstukken zijn symbolen van reinheid en soberheid. Dominicus heeft ook een lelie in de hand. Op de voorgrond ligt een boek, ook een van zijn bekende attributen. Maria heeft een aureool, bestaande uit sterren, en draagt het Christuskind op de arm. Ze verschijnt aan Dominicus en overhandigt hem de rozenkrans om hem aan te moedigen in de strijd tegen de Albigenzische ketterij, hier voorgesteld als het veelkoppig monster, rechts onder. Achter Dominicus verschijnt een engel die een lauwerkrans van rozen boven het hoofd van de heilige houdt. In de andere hand houdt de engel een banderol met een tekst die eer bewijst aan Dominicus: *“Haereticorum Albigensium per S.Rosarium Triumph(ator)”* (Overwinnaar van de Albigenzische ketterijen dankzij de H. Rozenkrans). Deze tekst roept in herinnering dat Maria in Albi (Fr.) aan Dominicus verschenen is en hem door de rozenkrans te overhandigen zou hebben toegestaan de ketterse albigenzen weer op het rechte pad te doen terugkeren. Dominicus zal met de devotie van de rozenkrans een nieuw vuur op de wereld komen brengen. We zien dan ook de 'rijksappel' waarop het licht van de fakkel zeer mooi weerkaatst. Een jongetje (Dominicus) met een toorts, trekt met de rozenkrans de 'aardbol' naar zich toe.

Het schilderij is in de twintigste eeuw zeker twee keer gerestaureerd. In juli 1961 stuurde Arnold van de Laar, kunstschilder en restaurateur uit de St. Jorisstraat 22 in 's-Hertogenbosch, een rekening aan het kerkbestuur: "... gerestaureerd,

verdoekt en geretoucheerd, gevernist enz. enz. f. 600.” Het aannemingsbedrijf F.G.C. van Hout uit Vugtherstraat 170 rekende voor het afhalen van het schilderij in de kerk en het weer ophangen: 10 uur arbeid à f. 4,25 is f. 42,50. De onkosten werden deels gesubsidieerd door 's Rijks Monumentenzorg, provincie en gemeente.⁷ De parochianen zorgden voor de rest. In 1927 knapte restaurateur Ernest Grips dit schilderij ook al op, toen voor f.100.⁸

Het schilderij werd in 1970 uitgeleend aan het Noordbrabants Museum. Voor de duur van de tentoonstelling werd het verzekerd voor f. 25.000. Risico's van verlies of schade veroorzaakt door *“moth, vermin, wear and tear, deterioration etc.”* (mot, ongedierte, slijtage en vermindering van kwaliteit) werden daarmee afgedekt, *“from house to house, from nail tot nail.”*⁹ In 1991-1992 werd het werk opnieuw uitgeleend aan het Noordbrabants Museum.

Al eerder kwam het doek naar de Sint-Petruskerk te Vught. Het kerkbestuur van de Sint-Cathrien besloot in april 1885 dat het schilderij mocht worden uitgeleend aan bouwpastoor J. Lips van de Sint-Petruskerk. (Deze kerk kwam in een korte, maar heftige bouwperiode van 1881/1884 tot stand). Lips gaf kunstschilder Charles Grips opdracht om het schilderij van Van Thulden na te schilderen. Het resultaat is nog steeds te zien in *De Petrus*. Deze kopie kent enkele toevoegingen. Linksonder is een medaillon met het portret van J. Lips te zien, met op de achtergrond de Sint-Petruskerk. Verder naar rechts staat de kerk van Hank. Daar was J. Lips in 1863 door bisschop J. Zwijsen tot pastoor benoemd en bouwde hij de eerste kerk van de parochie Mariapolder, toegewijd aan O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen.

⁷20 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief parochie Sint-Cathrien inv.nr. 83.

⁸20 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief parochie Sint-Cathrien inv. nr. 149.

⁹20 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief parochie Sint-Cathrien inv.nr. 83.

Schilderstuk op doek: Mystiek huwelijk van de H. Catharina, maagd en martelares

Het doek meet 1.25 m. bij 1.00 m. Het is vervaardigd in de zestiende of zeventiende eeuw en vermoedelijk afkomstig uit een schuilkerk in de stad. Omdat het doek zo oud is, en soms aan Van Thulden werd toegeschreven is het in de vorige eeuw, na subsidieaanvragen, twee keer gerestaureerd. In 1930 heeft Ernest Grips het voor f. 60,- gerestaureerd en dertig jaar later heeft Arnold van de Laar het verdoekt en gerestaureerd, nu voor f. 250.¹⁰

De voorstelling, gebaseerd op legenden, is bijzonder en vraagt enige verheldering. Maria houdt haar zoon op schoot. De heilige Catharina ontvangt de zegelring van het kind Jezus, als onderpand van haar mystiek huwelijk met Christus. Catharina houdt het martelwerktuig - een gebroken rad - vast.

Er bestaan twee legenden over de H. Catharina van Alexandrië, wier feest wij in het westen vieren op 25 november en in de oosterse kerk op 24 november. In het oosten stamt Catharina's verering al uit de vierde of vijfde eeuw. Ze wordt daar ook wel Ekatarina genoemd. Het Catharinaklooster op de berg Sinai in de Egyptische woestijn is aan haar toegewijd. In het jaar 310 werd ze daar begraven. In het westen werden de verhalen over haar bekend vanaf de tijd van de kruistochten. Kruisvaarders brachten de verhalen over naar het westen.

Eén legende vertelt over een kluizenaar uit de omgeving van Alexandrië. Hij moet in opdracht van de maagd Maria naar Catharina, de dochter van de koning, reizen. De kluizenaar zal bij haar getuigen over zijn geloof in Christus. Catharina wordt enthousiast, veracht daarna de wereld en alle decorum die bij haar koninklijke waardigheid hoort en samen met haar moeder, koningin Sabellina, wordt ze gedoopt. Toen ze

¹⁰20 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 149.

sliep, verschenen haar Maria en haar zoon Jezus. Jezus stak een ring aan Catharina's vinger. Bij het ontwaken herinnerde ze zich de droom en zie, ze droeg de ring aan haar vinger.

De tweede legende gaat over de buitengewone begaafdheden en lichamelijke schoonheid van deze koningsdochter. De Romeinse keizer Maxentius (circa 305-311) eiste van alle inwoners om - onder bedreiging met de dood - offers aan de goden te brengen. De Christenen durfden zich niet te verzetten. Dit ziende vanuit haar paleis begaf de achttienjarige, verontwaardigde Catharina zich naar de keizer. De keizer was met stomheid geslagen om haar overredingskracht, wijsheid

20.8 |
Mystiek huwelijk van de
H. Catharina, maagd en
martelares.

en schoonheid. Ze kon hem overtuigen van haar geloof in Christus. Maxentius durfde de Romeinse goden echter niet af te zweren en bedacht een plan. Hij zag af van het gewone machtsmiddel, de pijniging, maar gaf opdracht om de geleerdste mannen naar Alexandrië te laten komen om met Catharina te discussiëren. Haar overredingskracht bleek zo groot dat de mannen overtuigd werden van de waarheid van de leer van Christus. Ze bekeerden zich tot het Christendom.

De keizer trachtte Catharina met vleierende woorden voor zich te winnen, maar Catharina bleef trouw aan Christus aan wie zij haar maagdelijkheid had beloofd. Daarop liet de keizer haar met roeden geselen en elf dagen lang opsluiten in een kerker. In die tijd kwam de gemalin van de keizer, met haar minnaar, een legeroverste, Catharina bezoeken. Beiden werden door Catharina bekeerd en stierven als martelaren. De keizer probeerde daarna Catharina opnieuw te vermurwen om met hem te trouwen. Ze bleef evenwel trouw aan Christus, en zou gemarteld worden op raderen met scherpe messen. Maar door een wonder, hemelse invloeden, werd dit martelwerktuig verwoest. Nu gelastte de keizer, nadat ze weer geweigerd had 'de eerste' te worden in zijn paleis, om haar te onthoofden. Het martelaarschap van Catharina viel ongeveer in het jaar 310. Het stoffelijk overschot werd naar de berg Sinaï gebracht en daar begraven. Sinds de middeleeuwen is de H. Catharina van Alexandrië de patroon van het naar haar genoemde klooster uit de late zesde eeuw.

Over de maker van dit schilderij in de Cathrien is veel gecorrespondeerd. Pastoor A. J. Lange schrijft een ongedateerde notitie, op een los velletje papier het volgende:¹¹

“Deze schilderij is volgens de restaurateur Grips uit Vught bepaald geschilderd door Van Tulden (sic), de Bosschenaar die woonde in onze parochie,

een leerling van Rubens. Op dit schilderstuk treffen we hetzelfde kindje als bij Rubens en voor de H. Catharina heeft bepaald geposeerd de tweede vrouw van Rubens.”

L. v.d. Vaart schrijft op 27 augustus 1930 aan pastoor A.J. Lange:

“De schilderij uit uwe kerk, het mystieke huwelijk van St. Catharien, onlangs door den heer Grips hersteld, waarop nog enige restanten van een signatuur zichtbaar zijn, zal naar ik veronderstel toegeschreven kunnen worden aan Juriaan Ovens geboren 1623 in Töningen in Holstein en overleden 7 december 1678 te Friedrichstadt. Hij kwam 19 jaar oud te Amsterdam en was omstreeks 1642 leerling van Rembrandt. Een familieschilderij in het Rijksmuseum te Amsterdam van dezen schilder heeft mij deze meening bijgebracht. Mogelijk kan het voor een verder onderzoek van dienst zijn. Intusschen met vriendschappelijke groeten. Hoogachtend. L. v.d. Vaart.”¹²

In de catalogus uit 1992 van de tentoonstelling van de werken van Theodoor van Thulden in het Noordbrabants Museum wordt gesproken over “een gravure van J. Neeffs circa 1640, van 14,2 x 8,7 cm. gemaakt naar een Van Thulden.”, getiteld: “Het mystiek huwelijk van de Heilige Catharina.” We zien een prent afgedrukt van Jac. (Jacobus) Neeffs (1610-1660) van 32,5 x 22,5 cm. in Antwerpen gemaakt, “naar een verloren gegane tekening van Van Thulden.”¹³ De prent laat een zelfde afbeelding zien. Maria, met het kind Jezus op schoot die Catharina de ring aan de vinger schuift.

Onder op de lijst van het schilderij in de Sint-Cathrien bevindt zich een toelichting: 'Theodor van Thulden 1606-1676'. Het jaar van overlijden was echter 1669. Het blijft een knap schilderstuk, vooraansnog van een onbekende kunstenaar!

¹¹|²⁰ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 91.

¹²|²⁰ Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 91.

¹³|²⁰ Het Noordbrabants Museum, (1992), p. 163 en 259.

Leonardus van Veghel en de Sint-Cathrien

TOINE JANSSEN

1572 was een gedenkwaardig jaar. Het was het vierde jaar waarin de opstandige gewesten in de Lage Landen zich keerden tegen het gezag van de koning van Spanje en het vormde een keerpunt in de opstand. Het jaar stond in het teken van de vrijheidsstrijd en heroïek, maar was ook uitzonderlijk bloederig en gewelddadig. Politiek en godsdienst raakten stevig met elkaar vervlochten, hetgeen de tegenstellingen alleen maar vergrootten. Een van de dieptepunten vormde de gewelddadige dood van negentien katholieke geestelijken in Brielle op 9 juli 1572, onder wie de Bosschenaar Leonard Vechel ofwel Leonardus van Veghel.

Leonardus werd in 1527 geboren te 's-Hertogenbosch, mogelijk in de Postelstraat op nummer 13, waar zijn vader Goyaert Peterszoon kaarsenmaker was. Zijn moeder was IJke, Leonards dochter. Van Sasse van Ysselst schrijft in 1910 over dit pand:

“Hoewel dit huis nooit heeft uitgemunt door omvang of door bouwstijl, zoo wordt het hier toch door mij beschreven, omdat het naar mijne overtuiging het ouderlijk huis is geweest van den Bosschen heilige, den H. Leonardus van Vechel, een der martelaren van Gorcum. Een overtuiging, die hierop is gevestigd, dat dit huis het enige huis was, dat zijn vader bezat en het geheel onwaarschijnlijk is, dat deze, die in Den Bosch het eenvoudig beroep van kaarsenmaker uitoefende, daar een ander huis bewoond zou hebben.”

21.1 |
Het pand Postelstraat
13, wellicht het ouderlijk
huis van Leonardus van
Veghel.

Die vader, wiens voornaam Goyard luidde en wiens vader Peter Peterszn van Vechel was, kocht volgens een akte van 8 Maart 1546 (Reg. n° 172 f. 149 vso) de helft in dit huis”.

In de Sint-Cathrienkerk bevindt zich nog de grafsteen van zijn beide ouders en zijn zus Catharina. Deze steen is bij de bouw van de kerk in 1916-1917 terug gevonden en ingemetseld in de muur van de kapel die gewijd is aan de H. Leonardus.

21.2 |
 Portret van Leonardus van Veghel, 17e eeuw.
 - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

In 1527, het jaar waarin Leonardus geboren werd, behoorde iedere ingezetene van de stad nog tot de parochie Sint-Jan. Het is heel aannemelijk dat Leonard ten doop gehouden is, boven de geelkoperen doopvont, die zich nu nog in de Sint-Jan bevindt.

In 1569 werd de stad door bisschop Sonnius opgedeeld in vier parochies. Het woonhuis van de ouders van Leonardus van Veghel aan de Postelstraat bevond zich vanaf die tijd in de parochie Sint-Cathrien.

Zijn opleiding volgde de jonge Lennart bij de Broeders van het Gemene Leven in zijn geboortestad. In 1543 ging hij filosofie en letteren studeren aan de universiteit van Leuven. In 1547 begon hij een studie godgeleerdheid aan het College Paus Adriaan VI aan deze universiteit en volgde hij nog negen jaar studie theologie in de lijn van de vernieuwingen van het concilie van Trente. Toen in 1556 de pastoor van Gorinchem wegens ketterijen was afgezet en het kapittel van Gorinchem een nieuwe pastoor nodig had, verzocht de parochie Gorinchem aan de universiteit om iemand voor te dragen, die tegen de ketterijen opgewassen was. Men beval vervolgens Leonardus aan, die na enige aarzeling toestemde. In zijn nieuwe parochie probeerde hij het zedelijk peil en de geloofskennis, volgens de nieuwe inzichten van het Concilie van Trente, te bevorderen.

Men kreeg respect voor Leonardus vanwege zijn redenaarstalent, zijn theologische kennis, zijn oog voor de noden van zijn parochianen en zijn onbesproken gedrag.

KATHOLIEKE GEESTELIJKEN GEVANGEN GEZET EN OPGEHANGEN.

De pastoor van de Sint-Maartenskerk, Leonardus van Veghel, zijn onderpastoor Nicolaas Poppel en de kloosterlingen van het franciscanenklooster onder leiding van Nicolaas Pieck werden na een kort beleg van de stad eind juni 1572 door de geuzen gevangen genomen. De geestelijken werden gemarteld om hen zo over te halen katholieke geloofspunten, zoals de aanwezigheid van Christus in brood en wijn tijdens de eucharistie, af te zweren. Na enige dagen werd pastoor Leonardus van Veghel vrijgelaten, onder voorwaarde dat hij geen missen zou opdragen en zuiver en oprecht zou preken. Op 2 juli preekte hij in zijn eigen Sint-Maartenskerk in Gorcum en riep de aanwezigen op om trouw te blijven aan het katholieke geloof. Leonardus kreeg op 2 juli een vrijeleide naar 's-Hertogenbosch om zijn moeder, die stervend was, te bezoeken.

Onderweg aangekomen in Woudrichem werd hij door verontwaardigde burgers opgepakt en teruggevoerd naar Gorinchem. Hij wees het verzoek af om losgeld voor hem te betalen.

Op 7 juli werden de gevangen geestelijken per schip via Dordrecht overgebracht naar Brielle. De graaf van Lumey ontving ze daar liet hen door de stad trekken op weg naar de galg. Ondertussen hanteerden zijn handlangers en hijzelf de stok om de halfnaakte gevangenen af te ranselen. Om aan deze marteling en vernedering te ontsnappen, lieten de geuzen slechts één weg open: de geestelijken moesten het katholieke geloof afzweren.

Nadat de gevangenen in de kerker van de stad de nacht hadden doorgebracht werden ze de volgende dag door twee predikanten ondervraagd. Omdat zij geen duimbreed toegaven eindigde de dag weer in de kerker. De volgende dag daagde pastoor Leonard van Veghel zijn tegenstanders uit tot een godsdienstgesprek op basis van argumenten. Dat gesprek vond plaats op het Brielse stadhuis, de dag voorafgaand aan de executie. Als de predikanten aangeven dat alleen argumenten uit de Bijbel gelden, daagt Leonardus hen uit om te bewijzen dat de Bijbel inderdaad het Woord van God is. *“De Bijbel bewijst uit zichzelf niet dat ze het Woord van God is. De gelovigen nemen dit aan omdat dit vanaf het begin is geleerd en overgeleverd. Daarom kunnen Bijbel en kerk niet zonder elkaar worden gezien”*, beargumenteerde Leonardus.

In de nacht van 10 op 11 juli 1572 werden de gevangenen vanuit de stadsgevangenis in Brielle overgebracht naar een turfschuur net buiten de stad. Bij hen werden nog twee norbertijnen gevoegd. In die schuur werden zij die nacht opgehangen, elkaar steunend in het gebed. Nadat hun lijken waren verminkt, werden zij op dezelfde plaats begraven.

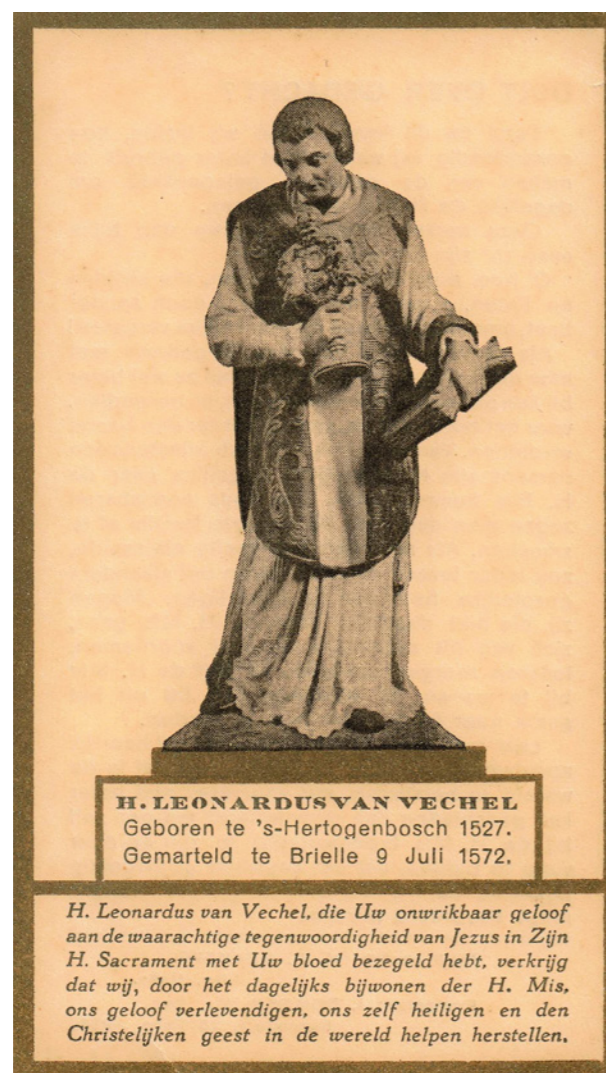
PUBLICATIES, DE ZALIG- EN HEILIGVERKLARING

Nog in hetzelfde jaar 1572, verscheen een verslag van de gebeurtenissen in Den Briel. Het ging om een brief die Willem van Est, een neef van Nicolaas Pieck, de gardiaan van het Franciscaner klooster in Gorcum, in het Latijn schreef aan een vriend in Keulen. Het is de eerste schriftelijke getuigenis over de wijze waarop de martelaren van Gorcum om het leven zijn gekomen. Het verslag was te danken aan een broer van Willem, Rutger van Est.

21.3 |
 Inrichting van de Sint Leonarduskapel in de Sint-Cathrienkerk omstreeks 1925. - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

21.4 |
Devotieprentje met een afbeelding van het beeld van de H. Leonardus uit de Sint-Cathrienkerk. -

COLLECTIE TOINE JANSSEN.

Zo verscheen er in 1603 een uitgebreid geschiedwerk over de Martelaren van Gorcum onder de titel 'Waerachtige historie over de Martelaers van Gorcum'. Hij heeft hierbij getracht om een zo compleet mogelijk beeld te geven van hun martelaarschap. Hij besteedde daarbij de grootste zorg aan de historische betrouwbaarheid van zijn informatie. Het boek speelde een grote rol in het kerkelijk onderzoek in de aanloop naar de zaligverklaring van de martelaren in 1675.

In de eerste jaren na zijn dood werden er voor Leonardus misintenties voor hem gelezen in Sint-Cathrien. Na enkele jaren stopte men hiermee, toen duidelijk werd dat Leonardus door zijn marteldood tot de zaligen van de kerk behoorde. Bijna driehonderd jaar na hun terechtstelling werden de negentien martelaren van Gorcum op 29 juni 1867 door paus Pius IX heilig verklaard.

Leonardus werd in katholieke kringen gezien als leidsman van de martelaren door zijn welsprekendheid, volharding en toewijding aan het geloof. Hij wordt in de iconografie voorgesteld als prediker met twee opgestoken vingers en priester in toog, superplie en stola. Om zijn hals heeft hij een strop. Hij draagt vaak de martelaarspalm en als verdediger van de eucharistie een kelk of monstrans.

DE LEONARDUSKAPEL IN DE SINT-CATHRIEN

Al bij de bouw van de kerk in 1916 werd de inrichting van een kapel voorzien ter ere van Leonardus, die volgens de overlevering, geboren was binnen het grondgebied van de parochie. De inrichting van de kapel werd gefinancierd door de familie Gast. De familie bewoonde vroeger een pand in de parochie, en meende familie te zijn van Leonardus van Veghel. Zij bezitten een authentieke brief van Leonardus. Tevens waren zij in het bezit van een oude kelk, die aan Leonardus zou hebben toebehoord. Destijds waren beide stukken tentoongesteld in het Bisschoppelijk Museum. Na de opheffing van dit museum zijn kelk en brief aan de familie Gast terug gegeven.

De oudste herinnering aan Leonardus in de kerk is een gepolychromeerd houten beeld van Leonardus, dat tegen een pijler van de koepel geplaatst is uit 1846. Het is wellicht het eerste beeld van Leonardus dat gemaakt is door de beeldhouwer Geerts (1807-1855) uit Leuven. Leonardus is in barokke stijl afgebeeld met albe, kazuifel en een strop om de nek. In zijn linkerhand een open boek, in zijn rechterhand een monstrans. Van het beeld zijn ook gedachtenisprentjes gemaakt.

In de kapel aan de zuidoostkant (direct naast het priesterkoor) van de Sint-Cathrienkerk bevindt zich rechts onder in de muur een grafsteen, die wordt toegeschreven aan de ouders en zus van Leonardus van Veghel: *Ghoert Peter Keersmaker* en *Iken* zijn vrouw. Zijn zus is *Katelijn Goyaertsz*.

De steen is bij de verbouwing van de kerk in 1916-1917 onder de vloer van het gebouw tevoorschijn gekomen en ingemetseld in de muur van de kerk. In het midden van de grafsteen staat een medaillon waarin een afbeelding van een weegschaal met twee schalen staat met daartussen een aambeeld. De tekst op de grafsteen luidt:

HIER LEET BEGVEN GHOERT PEETER KERSMAKER
STERF A° 1555 DE XVI FEBRUARIJ EN IKEN SIJ HF.
STE. A° 1573 D. 6 MERT EN KATELIJN GOYAERTSZ
SIEN DOCHT. DEN 28 OCTOB' 1602.

21.5 | ←←
Beeld van de H. Leonardus in de Sint-Cathrienkerk.

21.6 | ←
Grafsteen van de ouders en zus van Leonardus van Veghel die zich bevindt in de Leonarduskapel van de Sint-Cathrienkerk.

21.7 | Schilderij van Leonardus van Veghel. Afmetingen 70 bij 88 cm. Geschilderd door Matthijs Naiveu (Leiden 1647- Amsterdam 1726) Ca 1675- 1685, uit de tijd van de zaligverklaring van de martelaren.

- BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

In de kapel bevindt zich ook een schilderij van Leonardus van Veghel, omgeven door twee engelen, die een portret van Leonardus, voorzien van de krans der zaligen ophouden. De rechter engel steunt op een evangelieboek en houdt een strop in de handen. In het bovenste gedeelte van het schilderij wordt Leonardus door engelen ten hemel gedragen, waar hij door Christus wordt ontvangen. In 1920 is het olieverfschilderij door pastoor Gast uit Middelbeers, namens zijn familie, geschonken aan de Sint-Cathrienkerk. Bij gelegenheid van de schenking maakte A. van Bokhoven een kopie van het origineel ten behoeve van de schenkers. De nazaten hebben het nog in hun bezit.

DRIELUIK MET DE H. LEONARDUS VAN VEGHEL, GESCHILDERD DOOR ANTON MOLKENBOER

In 1920, drie jaar na de inwijding van de nieuwe kerk, schonk "iemand die onbekend wenste te blijven", schreef pastoor Sweens in het Memoriale, een altaar-retabel. Het werd een triptiek ter ere van de H. Leonardus van Veghel. Het werd vervaardigd door W. van Nunen uit 's-Hertogenbosch en geschilderd door Antoon Molkenboer uit 's-Gravenhage voor f. 1500,-. De afmetingen zijn 247 bij 168 cm. De zijluiken zijn ieder 50 cm breed.

De schilder schreef de volgende toelichting bij dit schilderij:

"Het middenstuk stelt de marteldood van de H. Leonardus voor. De beulsknecht op de ladder die hem de strop voorhoudt, typeert het geweld; de rechter figuur die het touw optrekt figuur verbeeldt de spot, het sarcasme.

De twee knielende Engelenfiguren bieden hem de martelaarskroon aan, links het geloof, rechts de liefde. De martelaarskroon, gevlochten uit rode rozen staan symbool voor de vurige gloed.

De bloemen worden omgeven door blauwgroene golven, die het onderste gedeelte van de schildering omvatten. Zij staan symbool voor stromen van genade en herinneren aan Christus' lijden.

Op de zijvleugels vindt men de symbolen van de twee belangrijkste geloofspunten, waarvoor de H. Leonardus is gestorven: de tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament en het primaatschap van de Paus van Rome.

Op de linkerzijvleugel zien we een gesluierde figuur die zich buigt over het H. Sacrament. Boven de motieven: duif (vrede) en druiven (wijn), onder het wierookvat (goddelijkheid).

Op de rechterzijvleugel zien we een sterk figuur (strijder) die het kruis geplaatst heeft op de rots (Petrus) die de storm trotseert. Een onweerswolk en bliksem dreigen tevergeefs. De sleutel die toegang tot de hemel geeft, is te zien in de gordel en aan de voet ligt de tiara, symbool van het Pauschap".

"De figuren zijn geschilderd naar levend model: De H. Leonardus: de heer F. Grégoire te 's-Gravenhage die in het St. Franciscus gebarenspel de H. Franciscusrol speelde.

De twee beulen: twee leden van de R.K. Werkliedenbond te 's-Gravenhage; een metselaar en een steenhouwer. De twee geknielde engelenfiguren: links van de toeschouwer mevrouw Molkenboer, echtgenote van de schilder; rechts mej. Hermeling te 's-Gravenhage.

De figuur van het Primaatschap der Paus: mej. Elisabeth Osterkamp, lerares aan het R.K. Lyceum voor meisjes te 's-Gravenhage, de figuur van het H. Sacrament mej. van Zeegers te 's-Gravenhage".

21.8 | Drieluik met de H. Leonardus van Veghel.

Anton Molkenboer (Leeuwarden 1872-Haarlem 1960) volgde zijn opleiding in Amsterdam en Parijs en verbleef enkele jaren in de Verenigde Staten. Hij ontwierp programmaboekjes en affiches voor Beethoven- en Mahlerconcerten, maar ook postzegels. In de twintiger jaren richtte hij zijn aandacht op monumentale kunst (muurschilderingen, glas-in-loodramen en mozaïekwerk voor kerken en openbare gebouwen. Hij maakte diverse pastoorsportretten. Volgens zijn opvatting moest religieuze kunst duidelijk zijn en eenvoudig te begrijpen.

De afbeelding van Leonardus wijkt hier af van de gebruikelijke iconografische voorstelling. Het triptiek werd aanvankelijk geplaatst in de gedachteniskapel van Leonardus maar verhuisde enkele jaren later naar de kapel aan de noordzijde van de kerk. In de zestiger jaren is het uit de kerk verwijderd en opgeslagen in een opslagruimte achter de kerk. Het raakte daar beschadigd. Sinds 2020 is het weer terug in de kerk in de kapel die gewijd is aan de H. Leonardus. Het geheel wacht op restauratie en op samenvoeging van de drie van elkaar los geraakte doeken.

22

Vlaanderen in de Sint-Cathrien

GEERT DONKERS

De Sint-Cathrien- of Kruiskerk bezit een kunstschat van negen schilderijen van de Vlaams-Brabantse schilder J.P. Verhaghen. De werken zijn afkomstig uit de Abdij van Averbode. In de Sint-Cathrien staan ook een aantal heiligenbeelden, die vervaardigd zijn in Vlaamse ateliers. De geschiedenis van deze schilderijen en beelden wordt hier uiteengezet.

BELGICUM AUSTRIACUM

In 1713 klonk in Londen het Utrecht Te Deum en Jubilate van de componist Georg Friedrich Händel. Deze muziek was speciaal gecomponeerd ter gelegenheid van de Vrede van Utrecht. Bij de Vrede van Utrecht (1713) kwam een eind aan anderhalve eeuw onrust in Europa en werd het machtsevenwicht hersteld. De Spaanse Successieoorlog, Queen Anne's War en de vele godsdiensttwisten werden bij deze vrede beëindigd. Voor de Republiek was er weinig reden voor vreugde: de macht van het land werd zeer beperkt.

De Zuidelijke Nederlanden kwamen onder het gezag van de Oostenrijkse Habsburgers. Karel VI van Oostenrijk was de eerste keizer. In Brussel zetelde een landvoogd, die dit gebied, *Belgicum Austriacum*, namens de keizer bestuurde. Na de dood van Karel VI volgde Maria Theresia (1741-1780) haar vader op als keizerin van Oostenrijk.

Tijdens haar bewind was Karel van Lorreinen landvoogd in de Zuidelijke Nederlanden. Hij benoemde de schilder Pieter Jozef Verhaghen tot 'peintre ordinaire'.

22.1 |
Borstbeeld van P.J.
Verhaghen (terracotta),
Museum M Leuven. -

FOTO: KATHIA GLABEKE.

PIETER JOZEF VERHAGHEN

Pieter Jozef Verhaghen werd in 1728 geboren in Aarschot in een chirurgijnsgezin. Hij ging in de leer bij Balthasar Beschey (1734-1776) en aan de Antwerpse Academie. Hier bekwaamde hij zich in het maken van pastiches en kopieën naar werken van Rubens en De Crayer.

Na zijn leertijd vestigde hij zich, na een korte periode in Aarschot, in 1749 in Leuven. Hier kreeg hij al snel opdrachten voor de Sint-Pieter aldaar en voor het College van Bergen: elf schilderijen voor de kapel. In Leuven trouwde hij en stichtte met zijn vrouw Jeanne Nensmans een gezin met zeven kinderen.

22.2 |
Abdy van Averbode. -
FOTO: ABDIJ VAN AVERBODE.

*“In Leuven bestond geen concurrentie. De stad was een eiland voor de kunst. Verhaghen had snel door dat hij zich op het juiste ogenblik had gemeld. Van die opportuniteit heeft hij handig gebruik gemaakt. Hij wist dat hij geen goeie portretschilder was en daarom ging hij zich toeleggen op grote historische ensembles”.*¹

Als inspiratiebron dienden de meesters uit zijn leertijd. In de jaren '60 stroomden de opdrachten binnen van overheden, kerken en abdijen. In deze periode schilderde hij meer dan 50 werken. De norbertijnen van Heverlee en Averbode bestelden in die periode zestien schilderijen. De president van het Hollands College in Leuven, Bosschenaar Laurentius- Josephus Lelivelt (1749-1765) gaf Verhaghen opdracht voor vijf doeken ter versiering van de kapel. Het was een dotatie van de studenten van het College.

Landvoogd Karel van Lorreinen had grote bewondering voor het werk *'De kroning van St. Stefanus'*. Hij stuurde dit doek naar keizerin Maria Theresia in Wenen. De keizerin was zeer onder de indruk en beloofde de schilder met vijf gouden gedenkpenningen met haar beeltenis.

In 1771 stuurde Verhaghen het schilderij *'De onthoofding van Scipio'* rechtstreeks naar de galerij van de keizerin. Keizerin Maria Theresia, vol bewondering, gaf de schilder de kans een reis, een Grande Tour, naar Italië te maken. Hij kreeg een toelage van 1400 Brabantse guldens per jaar. Ook zijn gezin bleef niet onbemiddeld achter: 1000 gulden per jaar en vrijstelling van gemeentebelastingen. In mei 1771 vertrok Verhaghen met zijn oudste zoon naar Italië. In de twee jaar dat hij daar rondtrok, bezocht hij veel kerken en musea. In Rome schilderde hij een doek voor paus Clemens XIV, een werk voor het Norbertijnencollege en een voor de kerk van de minderbroeders. De paus ontving hem in audiëntie en schonk hem twee gouden medailles.

Daarna reisde hij naar Wenen waar hij door keizerin Maria Theresia tot hofschilder werd benoemd. De snuifdoos die de keizerin hem schonk, kwam op een aantal schilderijen als accessoire terug. In 1773 keerde Pieter Jozef Verhaghen via Dresden, Leipzig en Düsseldorf terug in Leuven. Het effect van deze Grand Tour op zijn werk was echter gering.

“De fysionomie van zijn personages blijft stereotiep en steriel.(..) Wat wel evolueert is het coloriet dat lichter en speelser wordt, de schaduwpartijen die minder zwaar worden, de drapering van de kledingstukken en accessoires die lossier worden.”

¹22 Carpreau, in: Het sterfproces van de laatbarok.

Na zijn terugkeer kreeg hij nog veel opdrachten. Zijn oeuvre omvatte uiteindelijk zo'n 300 schilderijen en vele tekeningen. Het kerkelijk element in zijn werk was overheersend: ongeveer 95%. Daarvan was een derde deel voor de norbertijnen bestemd. Tot omstreeks 1790 verdiende hij veel geld. Daarna bleek de tijd van grote historiestukken voorbij: de laatbarok was uitgebloeid en de bestellingen bleven uit. Pieter Jozef Verhaghen stierf in 1811 vrijwel vergeten. Pas in 1876 werd een eenvoudig monument op zijn graf geplaatst.

KEIZER JOSEPH II

Inmiddels was Maria Theresia na haar dood in 1780 opgevolgd door haar zoon Keizer Joseph II. Hij was een verlicht vorst, vooral bekend om zijn centralistische en paternalistische hervormingspolitiek. Hij ontwikkelde met name een enorme regeldrift ten aanzien van kerkelijke zaken. Frederik II van Pruisen gaf hem daarom de bijnaam *'mon frère le sacristaine'* (de koster). In 1783 reorganiseerde Joseph de parochie-indeling. De seminaries werden gesloten en vervangen door twee staatsscholen. Hij hief alle 'onnutte' contemplatieve kloosters op, waaronder de Abdy van Averbode, en bepaalde zelfs hoeveel brandende kaarsen er op het altaar mochten staan. Voor kunstenaars, die voor een groot deel afhankelijk waren van de kloosters, daalden de opdrachten tot een minimum.

De antireligieuze en antiklerikale maatregelen bleven van kracht toen de Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden in 1794 innamen. Op 1 september 1796 werd de officiële opheffing van de Abdy van Averbode afgekondigd en een jaar later werd de abdy ontruimd.

DE ABDIJ VAN AVERBODE

De abdy werd gesticht in 1134 door Arnold II, graaf van Loon. Het was een abdy van premonstratenzers of norbertijnen. Oorspronkelijk was het een dubbelklooster, een deel voor vrouwen en een deel voor mannen. De norbertinessen stichtten eind 13e eeuw hun eigen klooster in Keizerbos. Vanaf het begin van hun ontstaan hielden de norbertijnen van Averbode zich bezig met pastoraal werk. In sommige dorpen in de omgeving van de abdy, zoals in Messelbroek en Testelt, was de pastoor van oudsher een norbertijn.

Tussen 1664 en 1672 werd de abdijkerk in barokstijl gebouwd door architect Jan II van Eynde. In de 18e eeuw, tussen 1712 en 1751, werd het klooster in gedeelten herbouwd. Met de kloosterkerk vormde het totaal een fraai architectonisch complex.

22.3 |
Abdy van Averbode,
schilderij van K. van der
Eijden (1815). - COLLECTIE
ABDIJ VAN AVERBODE.

Na de periode van het Oostenrijkse bewind onder keizer Joseph II, waar al maatregelen tegen de abdij van kracht waren, werd de inlijving door Frankrijk op 1 oktober 1795 desastreus voor de kloosters en abdijen. In 1796 werd de sluiting van alle kloosters en abdijen bevolen. Op 14 juli 1797 volgde de daadwerkelijke verdrijving van de paters van Averbode, zogezegd omdat zij de pensioenregeling van de overheid weigerden. De abt vluchtte over de Rijn naar Duitsland; de bibliotheek, het archief en de huisraad werden in veiligheid gebracht.

Drie religieuzen verbleven nog één jaar in het provisorienhuis. Omdat zij weigerden de eed op de Republiek af te leggen, moesten zij ook de abdij verlaten. Op het moment van de verdrijving waren er 88 geproteste monniken religieuzen: 31 woonden in de abdij, 53 van hen waren pastoor of onderpastoor en vier paters waren werkzaam in het klooster van de zusters. De vier novicen werden naar huis gestuurd.

Al voor de opheffing van het klooster waren er goederen verkocht om aan de door de Fransen opgelegde lasten te kunnen voldoen. De abdijgebouwen werden in vier kavels verkocht aan vier burgers. Zij sloopten delen van de abdij en brachten de bouwmaterialen in de handel om de aankoopsom van de abdij te bekostigen.

Een van de paters van de abdij was pastoor in het nabijgelegen Testelt: broeder Ignatius Carleer (1765-1845). In 1802 kreeg hij de gelegenheid het abdijcomplex terug te kopen; de eigenaren hadden namelijk financiële problemen. Enkele kloosterlingen keerden daarop terug en gingen wonen in het huis van de kamerling (de huidige abtswoning). Het voortbestaan van de kloosterkerk was verzekerd, omdat het de parochiekerk van de parochie Averbode werd. Ignatius Carleer beheerde de abdijgebouwen vanuit zijn eigen parochie in Testelt.

NA 1815

Na de nederlaag van Napoleon in 1815 werd op het Congres van Wenen bepaald dat de voormalige Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden één staat zouden vormen: het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Het Congres gaf in ieder geval geen gehoor aan het smeekschrift van meer dan tien abdijen om te worden heropgericht en om herstel van de oude toestand van de kloosters. Ook de nieuwe vorst Koning Willem I zette het oude beleid ten aanzien van de kloosters voort.

Voor de paters van de abdij van Averbode waren het zware tijden. De paters woonden verspreid buiten de abdij en waren inmiddels op leeftijd. Na de dood van de abt in 1822 werden er drie regenten aangesteld als beheerders. De sluiting van de abdij bleef een dreigende mogelijkheid.

Na de Belgische Opstand in 1830 keerde het tij voor de abdij: geleidelijk aan steeg het aantal religieuzen en ging de abdij van Averbode een bloeiperiode tegemoet.

DE SCHILDERIJEN UIT AVERBODE

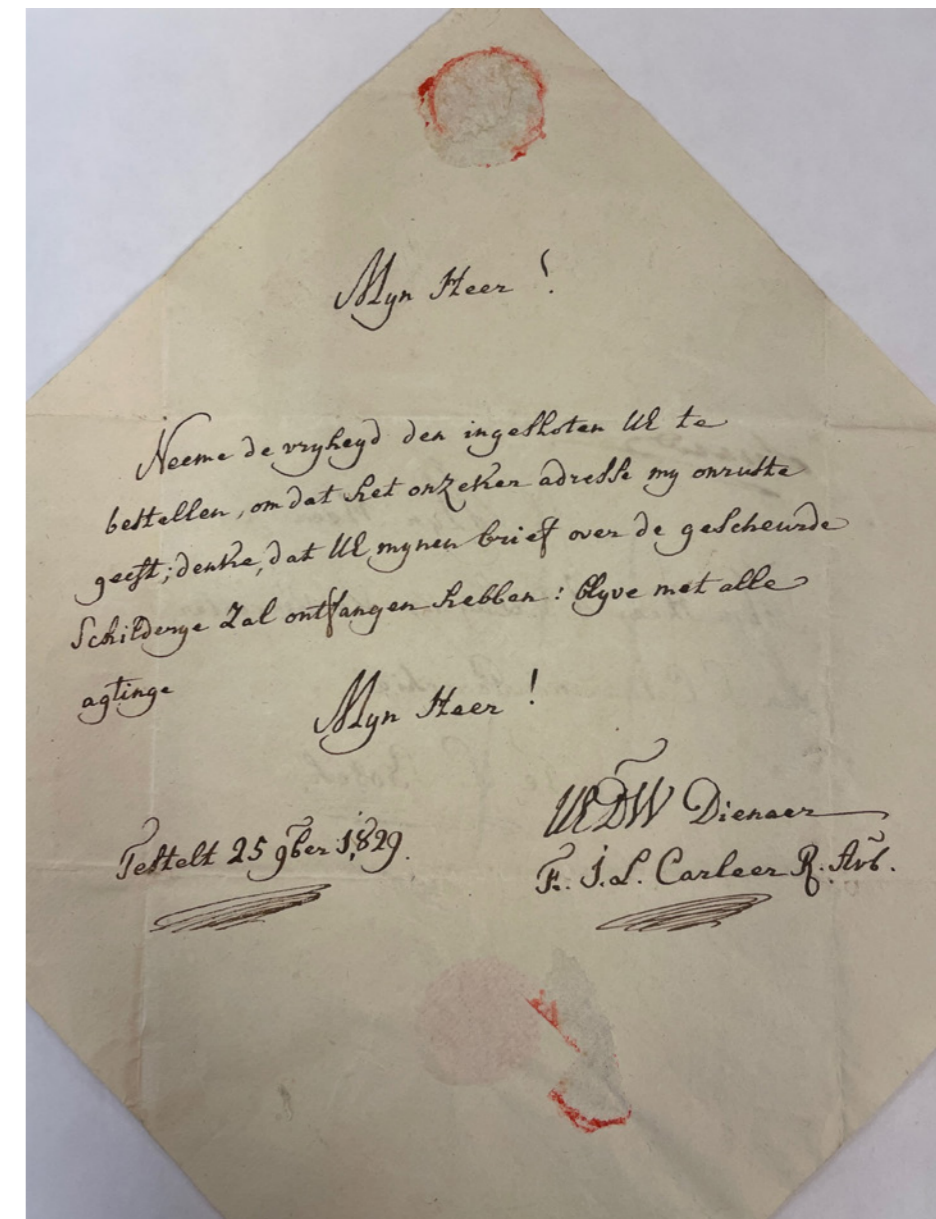
De norbertijn Ignatius Carleer ging na 1826 meer materialen en kunstvoorwerpen uit de abdij verkopen. Hij deed dit ter ondersteuning van zijn medebroeders en voor de zusters norbertinessen in Keizerbos. Daarnaast werd geld besteed aan kleine reparaties aan de abdij.

In 1829 werden negen schilderijen uit de abdij verkocht aan de parochie van Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch. De schilder P.J. Verhaghen schilderde voor de abdij verschillende werken. In de kloosterkerk maakte hij voor het hoofdaltaar 'Het offer van Melchisedek' en 'Het Laatste Avondmaal'. Het thema van deze werken sloot aan bij de eucharistie. Deze werken bleven in de kerk hangen.

Voor het klooster had Verhaghen een aantal doeken geleverd tussen 1768 en 1780. Deze werken, taferelen uit het leven van Jezus, hingen in de eetzaal van de paters. Ook voor de woning van de prelaat maakte hij enkele werken. Abt Gregorius Thiels gaf de schilder in 1792/1793 namelijk de opdracht een kerstcyclus te schilderen, die vier taferelen moest bevatten: 'De aanbidding van de Wijzen', 'De aanbidding van de Herders', 'De Kindermoord te Bethlehem' en 'De vlucht naar Egypte'. 'De vlucht naar Egypte' werd niet geschilderd, zodat van deze cyclus drie werken geleverd werden. Voor de zes kleinste doeken uit de refter was de prijs 100 dukaten per stuk, voor de drie grootsten was 100 Louis d' Or per doek betaald aan Verhaghen. De doeken waren al jaren tevoren in veiligheid gebracht en werden nu voor de verkoop aangeboden. Of zoals in het Registrum memoriale van de Sint-Cathrien werd opgetekend:

"Om den inval der Fransche legers in Brabant zyn dezelve niet geheel afgewerkt en om de voorafgaande onlusten zyn de afgeschilderde nooit op een raam gespannen of opgehangen geweest. () De 4e, die om de onlusten in het penseel gebleven is, moest verbeelden de vlucht naar Egypte".

Tussen Ignatius Carleer en een kerkmeester van de Sint-Cathrien, de heer J. Luyckx, bestond een briefwisseling over de gang van zaken rond de koop en verkoop van de doeken. De pastoor van de Sint-Cathrien zelf was niet direct betrokken. In de brieven van Carleer werd de pastoor namelijk via de kerkmeester steeds hartelijk gegroet of met een 'ons respect aan de heer Pastoor' bedacht. Joannes Theodorus Luyckx was gedurende 50 jaar (1824-1874) kerkmeester: een man van belang. Bij zijn jubileum schonk hij een zilveren wijwateremmer met kwast aan zijn parochiekerk.

Het bleef gissen naar de wijze waarop het contact tussen Averbode en 's-Hertogenbosch tot stand kwam. De abdij van Averbode kende parochies tot in Hooge Mierde, Venlo en Blerick en er waren contacten met de pachter van het abtj domein in Sterksel. Ook op andere plaatsen waren norbertijnen actief. Via zo'n netwerk was wellicht de Sint-Cathrien in beeld gekomen.

22.4 | **Brief uit de briefwisseling tussen het kerkbestuur en de abdij 1829.** - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

22.5 | ↑
P.J. Verhaghen,
De Wijzen uit het oosten.

22.6 | ↗
P.J. Verhaghen,
De herders en de engelen.

22.7 | ↗↗
P.J. Verhaghen,
De Kindermoord van
Bethlehem.

Uit een van de brieven bleek dat een van de negen schilderijen, 'De bruiloft van Kana' door de Norbertijnen werd geschonken:

"Hebbe vandaag de tulpen en dertig goude Willemen/300 Ned. Gls/in voldoeninge wel ontfangen, en de bruiloft van Cana is aan d heer Pastoor voor Zijne Kerk tot cadeau zeer gaarne geschonken".²

In de boekhouding van de Cathrikerk werd de koop bevestigd onder de posten: twee schilderijen, een maal f. 300,- en een maal f. 1002,- voor zes schilderijen. De doeken werden opgerold en beschermd door papier vervoerd door een voerman. Hij nam, althans op een van de terugreizen, het geld en de tulpenbollen mee naar Testelt.

DE NEGEN SCHILDERIJEN VAN PIETER JOZEF VERHAGHEN

Pieter Jozef Verhaghen ontplooidde zijn talent als colorist vooral in de onderwerpen uit het leven van Christus. In zijn vindingrijke composities schilderde hij levendige taferelen. Hij maakte zich in zijn tijd geliefd door zijn volkse figuren, die een zekere gemoedelijkheid uitstraalden.

Van de doeken in de Sint-Cathrien was de Aanbidding van de Wijzen een dankbaar thema. Hij toonde hierin een rijk kleurenpalet en schitterend geschilderde stoffen. In zijn loopbaan schilderde hij dit thema minstens negen keer. In de dramatiek van de Kindermoord van Bethlehem en de vaart waarin het tafereel is geschilderd herkende men zijn grote voorbeeld Peter Paul Rubens.

Deze doeken waren afkomstig uit de abtswoning: de Kerstcyclus.

De Wijzen uit het oosten, 1794,
489 x 339 cm., tekst Mattheus 2: 10-12³

"toen ze de ster zagen, werden ze vervuld van diepe vreugde. Ze gingen het huis binnen en vonden het kind met Maria, zijn moeder. Ze wierpen zich in aanbidding voor het kind neer. Daarna openden ze hun kistjes met kostbaarheden en boden het geschenken aan: goud en wierook en mirre."

² Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 82.

³ De bijbelteksten zijn ontleend aan NBV21.

De herders en de engelen, 1793,
489 x 341 cm., tekst Lucas 2: 10-12

"De engel zei tegen hen: 'Wees niet bang, want ik kom jullie goed nieuws brengen dat grote vreugde betekent voor heel het volk: vandaag is in de stad van David jullie Redder geboren. Hij is de Messias, de Heer. Dit zal voor jullie het teken zijn: jullie zullen een pasgeboren kind vinden dat in doeken gewikkeld in een voederbak ligt.'"

De Kindermoord van Bethlehem, ca.1775,
484 x 340 cm., tekst Mattheus 2: 16-18

"toen Herodes begreep dat hij door de magiërs misleid was, werd hij verschrikkelijk kwaad, en afgaande op het tijdstip dat hij van de magiërs had gehoord, gaf hij opdracht om in Bethlehem en wijde omgeving alle jongetjes van twee jaar en jonger om te brengen. Zo ging in vervulling wat gezegd is door de profeet Jeremia: 'Er klinkt een stem in Rama, geweest en luid geklaag. Rachel beweent haar kinderen en wil niet worden getroost, want ze zijn er niet meer.'"

De volgende werken vormden een deel van de cyclus: Het leven van Jezus.

De overspelige Vrouw, 1780,
337 x 284 cm., tekst Johannes 8: 4-5

"Zeiden tegen Jezus: 'Meester, deze vrouw is op heterdaad betrapt, toen ze overspel pleegde. Toen ze bleven aandringen, richtte Hij zich op en zei: 'Wie van jullie zonder zonden is, laat die als eerste een steen naar haar werpen.'"

De wonderbaarlijke genezing der zieken, 1768,
337 x 287 cm., tekst Lucas 4: 40

"toen de zon was ondergegaan brachten de mensen al hun zieken naar Hem toe, aan welke kwaal ze ook leden. Hij legde hen een voor een de hand op en genas hen."

De Bruiloft te Kana, 1768,
296 x 285 cm., tekst Johannes 2: 2-6

"Op de derde dag was er bruiloft in Kana, in Gallilea. De moeder van Jezus was er, en ook Jezus en zijn leerlingen waren op de bruiloft uitgenodigd. Toen de wijn bijna op was, zei de moeder van Jezus tegen hem: 'Ze hebben geen wijn meer'. 'Vrouw wat wilt u van Me?', zei Jezus. 'Mijn tijd is nog niet gekomen'. Daarop sprak zijn moeder de bedienden aan. 'Doe maar wat Hij jullie zegt, wat het ook is.'"

22.8 | ↖↖
P.J. Verhaghen,
De overspelige vrouw

22.9 | ↖
P.J. Verhaghen,
De wonderbaarlijke
genezing der zieken.

22.10 | ↑
P.J. Verhaghen,
De Bruiloft te Kana.

22.11 | ↑
P.J. Verhaghen, Jezus gezalfd door een zondares.

22.12 | ↗
P.J. Verhaghen, Roeping van de eerste apostelen.

22.13 | ↗↗
P.J. Verhaghen, Verheerlijking op de berg Thabor.

Jezus gezalfd door een zondares, 1788, 296x284 cm., tekst Lucas 7: 37-39

“Een vrouw die in de stad bekend stond als zondares had gehoord dat Hij bij de farizeër thuis zou eten, en ze ging naar het huis met een albasten flesje met geurige olie. Ze ging achter Jezus staan, aan zijn voeteneinde; ze huilde en zijn voeten werden nat door haar tranen. Ze droogde ze met haar haar, kuste ze en zalfde ze met olie.”

Roeping van de eerste discipelen, 1772, 298x293 cm., tekst Marcus 1: 15-18

“toen Jezus langs het Meer van Galilea liep, zag Hij Simon en Andreas, de broer van Simon, die hun netten uitwierpen in het meer; het waren vissers. Jezus zei tegen hen: ‘Kom, volg mij! Ik zal van jullie vissers van mensen maken.’”

Verheerlijking op de berg Thabor, 1775, 296x285 cm., tekst Matteus 17: 1-5

“Zes dagen later nam Jezus Petrus, Jacobus en diens broer Johannes met zich mee een hoge berg op, waar ze alleen waren. Voor hun ogen veranderde Hij van gedaante, zijn gezicht straalde als de zon en zijn kleren werden wit als licht. Plotseling verschenen aan hen Mozes en Elia, die met Jezus in gesprek waren.”

Nadat de opgerolde doeken in 's-Hertogenbosch waren gearriveerd, werden ze op ramen gespannen en in lijsten gezet, voor een deel verdoekt en allemaal geretoucheerd en gevernist. “De onkosten om dezelve op ramen en in lysten te brengen, om sommige geheel te verdoeken, alles te retoucheren en te vernissen zyn bykans zoo groot als de kapitale koopsom.” In 1887 schreef de Belgische kunstkenner en kunstschilder J. Portaels een brief aan de heer Rousseau, Inspecteur Generaal der Schone Kunsten in België:

“Ik ben dezer dagen in Den Bosch geweest; en tot mijne groote verwondering heb ik daar in ééne der kerken zes schilderijen gevonden van Verhaghen, den laatsten der Vlaamsche schilders. Deze schilderijen zijn afkomstig van de abdij van Tongerlo*. Twee daarvan zijn buitengewoon merkwaardig; zij hebben een onderwerp: De aanbidding der Drie Koningen, en de aanbidding der herders. Indien deze schilderijen, eens te koop zouden komen, moet men ze niet uit het oog verliezen; zij zouden uitmuntend te pas komen in een van onze musea”. (met daarbij de opmerking van de pastoor dat “Tongerlo*”, Averbode moet zijn!)

De schilderijen uit Averbode werden in de Cathrien dat wil zeggen in de ‘oude’ kerk gehangen tussen de ramen, zodat ze goed zichtbaar waren.

Toen de kerk onder Jan Stuyt herbouwd was, kwamen de werken onder de ramen te hangen. De belichting was hier slechter. Kapelaan Sicking berichtte hierover. Hij wist tevens te melden dat de pastoor één of meer schilderijen aan de schilder van de koepel en het priesterkoor, Jan Oosterman, had willen ‘verpatsen’ om de kosten van de koepelbeschildering te drukken. De kapelaans Van Kessel en Hezenmans hadden hem daar, gelukkig, van weerhouden.⁴

RESTAURATIEGESCHIEDENIS

De negen schilderijen van P.J. Verhaghen zijn na hun komst in de Sint-Cathrien verschillende keren gerestaureerd. De eerste restauratie vond plaats meteen na aankomst: de doeken werden ingelijst, sommige verdoekt en allemaal gevernist.

Op 17 september 1878 schreef ene Jansen uit Rossum een offerte voor de restauratie van de schilderijen. Het verdoeken van de grote schilderijen werd begroot op f. 15,- per vierkante meter, inbegrepen restauratie en transport heen en weer. De restauratie zou f. 180,- per stuk gaan kosten. ‘De bruiloft van Cana’ was volgens de restaurateur zo sterk beschadigd dat de kosten niet op te geven waren.

Een schoonmaakbeurt, het retoucheren en vernissen van de schilderijen werd door het bisdom in juni 1887 goedgekeurd. De gelden moesten wel in de gewone middelen gevonden worden en behoorlijk verantwoord worden. De kosten bedroegen uiteindelijk f. 500,-.

In 1889 vroeg pastoor Kuppen bij de bisschop toestemming om ‘de schilderijen in onze kerk, die door kenners nogal hoog gewaardeerd worden, te laten restaureren’. In Antwerpen had men een geschikte restaurateur gevonden, Jos Delahaije, die ook al een prijsopgave had gedaan. Voor f. 950,- kon hij acht schilderijen onder handen nemen. Het bleek echter dat hij maar beperkte tijd had.

Daarom stelde men voor slechts drie doeken, uit de linkerarm, voor f. 375,- te laten herstellen. De gelden zouden gevonden worden binnen de gewone inkomsten.⁵

“In het jaar 1913 is één der schilderijen in de kerk, voorstellende Maria Magdalena de voeten van Jezus waschende, op nieuw doek gebracht en gerestaureerd door den heer H. Cordemons de Bruijne te Brussel voor de som van f. 368,62, alles inbegrepen”.

Tussen 1927 en 1930 restaureerde de Vughtse schilder Ernest Grips de schilderijen van Verhaghen voor f. 1250,-. Bij ‘De bruiloft van Cana’ merkte hij op: ‘vrouwen waren er niet uit te krijgen’. Voor het ophangen en zo meer werd f. 162,44 in rekening gebracht. Zoals vaker waren er goedgeefse parochianen die samen f. 700,- schonken voor de restauratie. Ernest Grips boog zich in 1945 nogmaals over de schilderijen van Verhaghen. Zijn prijsopgave voor de restauratie bedroeg toen f. 500,-.

Een zeer uitgebreide restauratie vond plaats eind jaren '50 begin jaren '60. Aanvankelijk was een benedictijn van de Abdij van Oosterhout in beeld: fr. Jean Marie. Hij had als restaurateur goede referenties. Het probleem was echter dat zijn atelier beperkte ruimte had: de schilderijen uit de Sint-Cathrien waren te groot. Volgens de tussenpersoon moest men uitzien naar een andere restaurateur: “de artistieke waarde van de schilderstukken vraagt om iemand die dit met veel liefde en grote toewijding zal doen”.

De restaurateur werd dichtbij gevonden: Arnold van de Laar (1886-1974). Hij had zijn atelier in de St. Jorisstraat 22. Tussen 1959 en 1962 restaureerde hij de werken van Verhaghen en hij diende zijn rekeningen in. Van de Laar werkte samen met aannemer Van Hout uit de Vughtsterstraat, die het houtwerk en het afhalen en

⁴|22 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 86, brief van 9-11-1978.

⁵|22 Archief Sint-Cathrien, inv. nr. 82.

het ophangen van de doeken voor zijn rekening nam. Het totale bedrag voor deze grondige restauratie bedroeg f. 11.475,-. Het was vooral aan de steun van de hoofdinspecteur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te danken dat dit schilderijenbezit gerestaureerd kon worden. Zowel 's Rijks Monumentenzorg, met een bedrag van f. 5737,-, als de provincie, de gemeente 's-Hertogenbosch en de spontane financiële bijdragen van parochianen maakten de restauratie mogelijk. Zij stelden de heer Van de Laar in staat *“met zijn vakbekwaamheid en kunstzinnig talent een zo rijk en monumentaal bezit voor onze parochiekerk voor vele jaren te doen behouden blijven”*.

Het bisdom gaf toestemming voor de hele transactie op voorwaarde dat de schilderijen niet verkocht zouden worden.

De vele restauraties waren op zijn minst opmerkelijk te noemen. Een bevestiging werd gegeven bij de expositie van het werk van Verhaghen in 2011 in Leuven. Restaurateur David Lainez verzuchtte toen, dat Verhaghen gierig was, de goedkoopste doeken kocht en de verf schaars aanbracht. *“Bij het herdoeken hebben we vele blazen en scheuren gevonden. Het canvas was van de slechtste soort die toen verkrijgbaar was, de draden waren ruw”*. Volgens hem werkte Pieter Jozef Verhaghen niet voor de eeuwigheid.⁶

VLAAMSE BEELDEN

Bij het herstel van de vrijheid van godsdienst in 1795 werd de katholieke kerk gelijkgesteld aan elke andere kerk. De nationale vergadering stelde vast dat er geen heersende of bevoorrechte kerk meer mocht zijn. Voor de katholieken kwam langzamerhand een proces van emancipatie op gang: sinds 1629 hadden zij een grote achterstand. Geleidelijk werden na 1795 kerkgebouwen gerestitueerd, in enkele gevallen nieuwe kerken gebouwd en vaak oude kerken opgeknapt. Dit was een proces van decennia.

⁶J22 Jansen, *Het sterfproces van de laatbarok*.

De kerken moesten ook opnieuw ingericht worden; de katholieke eredienst vereiste nu eenmaal ander kerkmeubilair. In de loop der jaren was de sculpturale traditie in deze omgeving verloren gegaan. Ook de instituten waar makers van beelden en kerkmeubilair werden opgeleid, bestonden niet meer.

In de Zuidelijke Nederlanden was wel een levendige traditie van ateliers voor kerkelijke kunst en bloeiden de opleidingen aan de academies in Antwerpen, Brussel, Leuven en Luik. In de negentiende eeuw werd werk gemaakt in barokke sfeer, verwant aan werk uit de contrareformatie. Deze neobarok was op effect berekend: vaak onnatuurlijke, overdadige, zware plooiwal. Maar technisch was het werk prima in orde. Daarnaast kwamen uit Belgische kloosters beelden en ander meubilair naar kerken in Noord Brabant.

Pas toen in de tweede helft van de negentiende eeuw de kerkbouw in een stroomversnelling kwam, was er ruimte voor ateliers van kerkelijke kunst in de eigen regio.

BEELDEN IN DE SINT-CATHRIEN

Tussen 1840 en 1850 werden in 's-Hertogenbosch zo'n 38 beelden geleverd in de Sint-Cathrien, de Sint-Pieter en de Sint-Jan. Zij waren afkomstig uit de Vlaamse ateliers van De Cuijper, Peeters, Geefs en Geerts. Zeker acht beelden kregen een plaats in de Sint-Cathrien.

Al deze beelden hadden een hoogte van 180 centimeter en werden rond 1845/1846 vervaardigd. Op twee momenten werden de beelden in de Sint-Cathrien geschilderd: in 1847 door Verdonk en in 1924 door Lelieveld.

ATELIER DE CUIJPER

Uit het atelier van de Gebroeders De Cuijper in Antwerpen kwamen drie beelden: Antonius van Padua, Alphonsus van Liguori en Anna met Maria.

Het atelier werd geleid door Jan Baptist (1807-1852) en Pieter Jan (1808-1883) De Cuijper. Zij leidden dit atelier voor kerkelijke beeldhouwkunst met ongeveer 30 werknemers. Zij leverden kerkelijk meubilair, zowel voor het ex- als voor het interieur van kerken. Hun werk is te vinden in België en Zuid- en Noord Nederland. Hun jongere broer Leonard, leerling van zijn oudere broer, was vooral actief met profaan beeldhouwwerk.

Anna met Maria:

Anna staat achter Maria die een boek draagt. Anna is de moeder van Maria. Zij is patrones van zwangere vrouwen, van vrouwen die moeilijk zwanger raken en van een goed huwelijk. Het beeld kostte f. 150,- en werd geschonken door Mevrouw Van Rijkevorsel- de Wijs.

Antonius van Padua:

Antonius is afgebeeld in franciscaner dracht met het Jezuskind in de armen. Antonius was een rondtrekkend prediker. Hij is vanouds hulp bij verloren zaken. Kerkmeester J. van Ooijen schonk het beeld ter waarde van f. 150,-.

Alphonsus de Liguori:

staande in de linkerhand een kruis. Hij was kerkleraar, volksprediker en stichter van de redemptoristen. Patroon van de biechtvaders. Het beeld werd geschonken door de Mejuffrouwen Stapels, prijs f. 150,-.

Over het beeld 'Onze Lieve Vrouw der Zeven Weeën' dat ook bij De Cuijper besteld en betaald werd, is verder niet bekend geworden waar het geplaatst is en wanneer het uit de kerk is verdwenen. Wel is vermeld dat het een geschenk was van Antonia van Roosmalen.

22.14 | ↖
Atelier De Cuijper, Anna met Maria.

22.15 | ↖
Atelier De Cuijper, Antonius van Padua.

22.16 | ↑
Atelier De Cuijper, Alphonsus de Liguori.

22.17 | ↑
Atelier Peeters, Paus
Cornelius.

22.18 | ↗
Atelier Geerts,
Franciscus Xaverius.

22.19 | ↗↗
Atelier Geerts,
Leonardus van Veghel.

ATELIER PEETERS

Het beeld van paus Cornelius kwam uit het atelier van Jan Baptist (of Jan Jozef) Peeters (1804-1855). Hij was beeldsnijder en altairbouwer. Gedurende enige tijd was hij deken van de Antwerpse beeldhouwers. Hij was ook werkzaam in Antwerpen.

Paus Cornelius:

Cornelius is staande afgebeeld met tiara, in de rechterhand een hoorn, links een metropolitaan staf. Hij kwam uit een oud adellijk Romeins geslacht en was beschermer tegen ziekten van hoornvee en epilepsie. De prijs van het beeld was f. 150,-; het werd geschonken door de heren T. Mennen en J. Dekkers.

ATELIER GEERTS

Charles (Karel) Geerts (1807-1855) was leerling van de Antwerpse Academie. Tot 1835 werkte hij in Antwerpen en stichtte daarna een atelier in Leuven. In een voormalig college startte hij een

opleiding met ongeveer 60 leerlingen. "Hij bracht hier de houtsnijkunst weder tot leven".

De beelden van Leonardus van Veghel en Franciscus Xaverius kwamen uit Leuven.

Franciscus Xaverius:

Franciscus staat, gekleed in superplie en stola. Rechts draagt hij een kruis. Hij was jezuïet en missionaris in India en Japan. Hij was patroon van de missie en van zeevaarders. Het beeld kwam voor rekening van de kerk, de prijs was f. 275,-.

Leonardus van Veghel:

Leonardus werd staande afgebeeld, gekleed in albe en kazuifel, rechts draagt hij een monstrans, in de linkerhand een open boek en om zijn nek een strop. Leonardus was een van de Martelaren van Gorcum. Hij was Bosschenaar; zijn ouders werden in de Sint-Cathrien begraven. De kosten van f. 275,- nam het kerkbestuur voor haar rekening.

VERDWENEN EN NIEUWE BEELDEN

Oorspronkelijk waren er acht beelden gekocht in Vlaanderen. In de loop der jaren zijn de beelden van Barbara en Jozef verdwenen. Het Barbarabeeld was geschonken door G. van Son, ter herinnering aan zijn overleden vrouw. Het beeld van Jozef was een geschenk van J. de Wijs. De beelden kostten bij aankoop f. 250,- per stuk. Beide beelden kwamen uit het Antwerpse atelier van Jozef Geefs. Hij was beeldhouwer, docent en later directeur van de Antwerpse Academie.

Het beeld van Jozef werd op een zeker moment verwijderd, omdat het zicht op het altaar belemmerd werd. Het beeld stond tegen de rechterpilaar naast het altaar. In 1963 kocht het kerkbestuur uit giften van parochianen "een vroeg 17e eeuws St. Jozefbeeld van Spaanse herkomst bij de firma Peters te Tilburg ad f. 1400,- en plaatste dit beeld in een nis achter in de kerk, waar eerst een

22.20 | ←←
Sint-Jozef.

22.21 | ←
H. Theresia.

biechtstoel in stond." Pastoor Van Loon schreef over het beeld dat het "ter vervanging van het nietswaardige beeld dat in de nis stond naast het Maria altaar" gekocht werd.

Het beeld van de Heilige Theresia met voetstuk werd in 1928 geschonken door het echtpaar Louis Marijnen- Lemmens bij gelegenheid van hun 25-jarig huwelijk. Het beeld was gemaakt door de fa. Kuipers uit Venlo.

De objecten die in de loop der jaren aan het bezit van de Kruiskerk werden toegevoegd, worden door de parochie gekoesterd. Dit was onder meer mogelijk door de vele ruime giften van de parochianen. Een groot geluk daarbij was dat een deel van de parochianen welgesteld was.

⁷¹²² Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Archief Sint-Cathrien inv. nr. 81.

22.22 |
Staakmadonna Sint-
Cathrien.

Een apart beeld in de Sint-Cathrien is de zogenaamde Staakmadonna, gemaakt tussen 1825 en 1850. Het beeld stelt de gekroonde Madonna met scepter voor met het gekroonde Christuskind met rijksappel op de linkerarm. Het beeld van Maria als staakmadonna is van oorsprong Spaans en via Spanje naar Vlaanderen gekomen. Deze Madonna is licht van gewicht, omdat het beeld inwendig bestaat uit een aantal latten. Het is daarom uitermate geschikt om in processies mee te dragen.

Het zichtbare deel van het beeld, hoofden en handen, is gepolychromeerd. Als aankleding voor de Madonna zijn verschillende gewaden en een groot aantal juwelen beschikbaar. Bij de eerste presentatie droeg de Madonna een wit zijden tuniek en een rood fluwelen mantel. De mantel was geborduurd met een gouden mand en twee hoornen met vruchten en bloemen. De kleding van Maria en Kind werd regelmatig vervangen. Zo bezat de kerk een mantel van goud moiré (zijde) met zilver geborduurd, een blauw zijden kleed met dito mantel en een ensemble met een rood fluwelen mantel.

Maria en haar Kind hadden de beschikking over een flinke juwelenkist met voornamelijk zilveren en gouden sieraden. Een kleine greep uit de collectie geeft het volgende beeld: een zilveren scepter, zilver vergulde kronen, een zilveren rozenkrans, gouden kettingen, gouden schildjes, een paar diamanten oorhangers en een ring met juweel.

Tegelijk met de aankoop van deze Staakmadonna werd een tweede beeld van Maria en Kind aangeschaft. Dit 'aangeklede Lieve Vrouwe beeld' kreeg een plaatsje in de kapel van de Eerwaarde zusters van de Choorstraat in het R.K. Weeshuis in de Keizerstraat. Deze Madonna kreeg twee kleden en mantels met zilver vergulde kronen, dito rozenkrans, scepter en wereldbol. Dit beeld is kennelijk in de loop der jaren verloren gegaan.

De koepelbeschildering en de engelenbeelden

GEERT DONKERS

In 1916/1917 werd in 's-Hertogenbosch de Sint-Cathrien gebouwd. Meteen daarna begon de kunstenaar Jan Oosterman met het beschilderen van de koepel.

De twintigste eeuwse kunstkriticus Albert Plasschaert zag bij het zien van de koepelbeschildering van de Sint-Cathrien volop symbolische inhoud, terwijl met ritme, kleur en lijn recht werd gedaan aan de architectuur van Jan Stuyt. Jan Oosterman heeft volgens hem een geslaagd monumentaal decoratief werk neergezet in de visie van de Beuronse School. Hij zag in het thema van de Acht Zaligheden in de koepel, gelet op inhoud en kwaliteit, een programma dat iconografisch in Nederland zonder weerga is.

Om de koepelbeschildering in een juist perspectief te plaatsen volgt vooraf een inleiding waarin diverse aspecten het object belichten.

DE SCHOOL VAN BEURON

De School van Beuron dankt zijn naam aan het plaatsje Beuron in Zuid Duitsland. Hier staat de benedictijner Erzabtei Sankt Martin. De kunstenaar Peter Lenz (1832-1928) vestigde hier na zijn intrede in dit klooster in 1872 een kunstschool. Hij nam de kloosternaam Dom Desiderius aan. Hij was toen 40 jaar. In de jaren tussen 1872 en 1892 ontwikkelde hij zijn kunsttheorie.

Tegelijk met hem woonden er enkele artistiek begaafde monniken in de abdij, onder meer zijn Zwitserse vriend Jacob Wüger. Later zou ook een Nederlandse kunstenaar intreden: Jan Verkade, Dom Willibrord. Hij speelde een rol in de contacten met Nederlandse kunstenaars.

23.1 |
Beuron, Mauruskapelle.

- FOTO: HANS RIJKERS.

23.2 Tekening van Dom Desiderius Lenz. - BRON: WIKIPEDIA.

In de omgeving van het klooster realiseerde Peter Lenz twee jaar vóór zijn intrede de Sankt Mauruskapel. Het gebouwtje leek eerder op een tempel met Egyptisch-aandoende beschildering dan op een katholieke kapel. In ieder geval zijn de neogotiek of andere verwijzingen naar de middeleeuwen totaal afwezig. Enkele van zijn latere ideeën zijn hier al zichtbaar. In de maatvoering en verhoudingen in de kunst van de Egyptenaren dacht hij de kunst te hebben gevonden die een goddelijke harmonie weergaf. Hij had deze kunst bestudeerd uit het werk van de egyptoloog Karl Lepsius: vijf delen tekst en twaalf delen met honderden tekeningen. In Berlijn zette hij zijn studie voort en zag in de musea ook Griekse kunstobjecten, zoals Griekse vazen.

Lenz kwam tot het inzicht dat realisme en naturalisme alleen de uiterlijke verschijning van de natuur belichtten. Hij zocht naar het geometrisch principe waarmee God de wereld had geschapen. Dit principe noemde hij de canon, de richtlijn voor de kunstenaar. Behalve in de Egyptische en Griekse

kunst vond hij ook inspiratie bij Byzantijnse, vroegchristelijke en vroeg romaanse creaties. De kunst die Lenz voorstond was hiëratisch, streng gestileerd, symmetrisch en geordend naar maat, getal en gewicht. Architectuur en decoratieve kunsten vormden in zijn theorie een eenheid. De grondbeginselen van zijn theorie beschreef hij in 1898 in het boekje 'Zur Aesthetik der Beuroner Schule'.

Na het overlijden van abt Maurus Wolter, die sceptisch stond tegenover Lenz' visie, kreeg Dom Desiderius de kans om met zijn ideeën naar buiten te komen. De kunsttheorie waaierde uit over Europa o.a. naar Nederland en naar Wenen in Oostenrijk. In Wenen werd regelmatig geëxposeerd door de 'Vereinigung Bildender Künstler Österreichs Secession'. De 'Secession' in 1905 was gewijd aan religieuze kunst. De Nederlander Dom Willibrord Verkade uit Beuron had een aandeel in de decoratie van de ruimte waar de Beuroner monniken exposeerden. Daar was ook een andere Nederlandse kunstenaar aanwezig nl. Jan Toorop. Hij was 'Korrespondierend Mitglied' van de Secession en als pas bekeerd katholiek zeer geïnteresseerd in de Beuroner kunst. Het werk van de Beuroners werd daar zeer gewaardeerd en de expositie was een succes.

DE VIOLIER

De kunst van Beuron werd niet alleen door de invloedrijke Jan Toorop in Nederland onder de aandacht gebracht. De R.K. Kunstenaarsvereniging De Violier werd een groot promotor van deze kunst. De Violier was in 1901 opgericht door een groep jonge kunstenaars, die verandering voorstonden in het religieuze kunstklimaat. Zij wilden bovendien een ontmoetingspunt zijn voor alle katholieke kunstenaars van welke discipline dan ook.

In de praktijk werd de dienst in de kerkelijke kunst uitgemaakt door het St. Bernulphusgilde, opgericht in 1869 door de priester G. van Heukelom. De ideeën van het gilde waren afkomstig uit de neogotiek en werden als het Ware en het Schone aangenomen door de leden. Dit waren aanvankelijk alleen geestelijken; later waren ook leken welkom als lid. De beginselen van de middeleeuwse gotiek waren leidend in de kerkelijke kunst.

Eind negentiende eeuw begon het bolwerk van de neogotiek scheuren te vertonen en gingen men twijfelen aan de dogma's van de heersende kunstrichting. De kunstenaars van de Violier namen in deze verandering, voorzichtig en omzichtig, het voortouw.

Een van de oprichters van de Violier was de jonge architect Jan Stuyt (1868-1934). Hij hield op 14 april 1902 in het Muntgebouw in Amsterdam een lezing over de School van Beuron en het boek van Dom Desiderius Lenz. Stuyt sprak vol vuur over de voortreffelijkheid van Lenz' werk en de daarin ontwikkelde beginselen. Hij vertoonde bij zijn verhaal reproducties en lichtbeelden van werken uit Beuron. De lezing werd druk bezocht o.a. door R.N. Roland Holst, Antoon Derkinderen en Alphons Diepenbrock.

Op 16 mei 1902 kreeg de lezing een vervolg in een debat tussen kunstenaars over de positieve en nadelige kanten van de Beuroner kunst. Onder de deelnemers bevonden zich de schilder Jan Dunselman en architect Jos Cuypers. Jan Stuyt schreef later de brochure 'De School van Beuron' (Amsterdam 1904) waarin hij nogmaals een warm pleidooi voor deze kunst hield. Hij beijverde zich tevens voor een vertaling van Lenz' boekje. In Violiergelederen zouden drie vertalingen het licht zien; Jan Stuyt was de stimulator.

De monnik Willibrord Verkade was zo aardig om Stuyt bij een bezoek aan Duitsland voor te stellen aan Dom Desiderius Lenz. De schilder Jan Verkade trad, na een periode als lid van de Nabis in Frankrijk, in bij de monniken van Beuron. Hier werkte hij volgens de beginselen van de Beuroner School.

23.3 | Jan Toorop, Kruiswegstatie, R.K. kerk, Oosterhout. - FOTO: CATHY OTTEN.

De Violier, de naam is een referentie aan Alberdingk Thijms 'Vioolstruik', was een multifunctionele katholieke kunstkring. Het doel van de kring was 'te werken tot verheffing der kunst en kennis van haar wezen in Nederland te verbreiden.' Van belang was de positie van de kunstenaar en de verhouding tussen de verschillende beoefenaars. De kring kende een bestuur van eigen leden. Naast werkende leden waren er ere- en belangstellende leden. Veel bijeenkomsten vonden plaats in de stad van stichting: Amsterdam. Men organiseerde lezingen, uitvoeringen, tentoonstellingen, bezocht musea en ondernam excursies. Met het literaire tijdschrift Van Onzen Tijd bestond een innige samenwerking. Het archief van de Violier berust bij het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen.

JAN STUYT EN JAN OOSTERMAN: DE SINT-CATHRIEN IN 'S-HERTOGENBOSCH

Jan Stuyt gaf, voor zover hij daar zeggenschap in had, kansen om in door hem ontworpen kerken schilderijen aan te brengen. In de O.L. Vrouw van de Allerheiligste Rozenkranskerk, ook wel de Obrecht genoemd, in Amsterdam maakte Kees Dunselman muurschilderingen. Piet Gerrits beschilderde de Cenakelkerk bij de Heilige Landstichting in Nijmegen en de schilder Jan Oosterman schilderde de koepel van de Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch. Deze schilders waren korte of langere tijd Violierlid: men kende elkaar en men had kennis genomen van de ideeën van Beuron. Jan Oosterman was na 1906 enkele jaren Violierlid en kende Jan Stuyt vanuit de vereniging. Deze kennismaking werd verdiept bij de bouw van de kathedraal van St. Bavo in Haarlem. Als beginnend architect was Stuyt daar medewerker van architect Jos Cuypers. Jan Oosterman kreeg van hem de opdracht de toegang tot een van de straalkapellen te schilderen. Het thema was 'De verering van de H. Drie-eenheid door engelen en heiligen'. In 1908 voltooide hij de opdracht. Volgens eigen zeggen had Oosterman veel te danken aan Stuyt.

JAN OOSTERMAN

In 's-Hertogenbosch ontwierp Jan Stuyt tussen 1905 en 1907 samen met Jos Cuypers de kerk van Sint-Jacobus de Meerdere. Een opmerkelijk en veelgeprezen bouwwerk. Het was waarschijnlijk een van de redenen, dat hij gevraagd werd een ontwerp te maken voor de herbouw van de Sint-Cathrien in de stad. Jan Stuyt overleed in 1934 in Den Haag.

Jan – Jan Henricus Antonij Joseph- Oosterman (1876-1963) werd geboren in Amsterdam. Zijn vader was fabrikant en een verdienstelijk amateurschilder. Jan Oosterman werd opgeleid aan de Haarlemse Kunstnijverheidsschool, was studiegenoot van Huib Luns aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijs in Amsterdam en studeerde aan de Academie in Den Haag. Hij was verder in de leer bij Jan Dunselman en Antoon Derkinderen. Jan Stuyt spoorde hem aan om kerkschilder te worden.

Hoewel opgeleid in academische stijl, ontwikkelde Jan Oosterman een meer monumentale en lineaire stijl. Deze sloot aan bij de kunst van Beuron. In meer dan twintig kerken maakte hij muurschilderingen. In Oud-Gastel en Uden decoreerde hij o.a. de kerken. In een aantal kerken ontwierp hij tegeltafels en ramen, zoals in de Sint-Vituskerk in zijn woonplaats Blaricum. De ramen werden uitgevoerd op de ateliers van Ed. Löhner en Cornelius van Straaten.

In de Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch beschilderde hij de koepel en delen van de kerk. In *Het Gildeboek* (uitgave van het Bernulphusgilde) werd de beschildering lyrisch, gaaf, rustig en vooral monumentaal genoemd. Ook in deze kringen was de Beuroner kunst intussen geaccepteerd.

DE KOEPEL

Jan Stuyt ontwierp de Sint-Cathrien in gedeeltelijke centraal-bouw. Het oorspronkelijke priesterkoor bleef namelijk behouden. Boven de centraal bouw kwam een koepel met een diameter van ruim 22 meter. Daarmee kwam hij tegemoet aan de eisen van de liturgische beweging om alle gelovigen zoveel mogelijk een onbelemmerd zicht op het altaar te geven.

Stuyt plaatste de koepel op een achthoekige grondslag. Het was een van de eerste grote gewapend betonconstructies in het land. (De koepel van de Cenakelkerk in de Heilige Landstichting was hiervoor gerealiseerd.)

De Bossche aannemer A.J. Aangenendt voerde weliswaar het project uit, maar voor het specialistisch werk van de koepel werd de Industriële Maatschappij van F.J. Stulemeijer & Co uit Breda ingeschakeld.

Het bedrijf schreef in voor het 'monierwerk' (gewapend beton) van het gewelf van de koepel, de overwelling van het schip en de dwarsbeuken, de beide hoofdportalen, de biechtstoelen en het beton voor de vloeren van de kelder. Het werk werd gegund voor f. 12.611. Na 70 dagen zouden de werken schoon uit de kist opgeleverd worden en kon de beschildering van de koepel beginnen.

DE KOEPELBESCHILDERING

Jan Stuyt heeft in zijn architectuur in de koepel de ruimte geschapen van het Koninkrijk Gods. De koepel werd op tweemaal acht bogen, met tweemaal acht serafijnen in de zwikken geplaatst. (Serafijnen zijn engelen van de hoogste categorie.) De bogen werden om en om geaccentueerd door een zuil, elk bekroond door een engel.

De koepel werd beschilderd door Jan Oosterman. Hij verbeeldde in de koepel de 'Acht Zaligsprekingen' uit de Bergrede (Mattheus 5: 1-12). In een doorlopende tekstband schilderde hij aan de onderzijde hoe de 'rechtvaardigen' gekenschetst en begroet worden met het woord 'Zalig'.

Zoals in het visioen van het Hemels Jeruzalem van Johannes de Evangelist geeft Oosterman de hemel weer als een stad met gekanteelde muren en poorten. Echter geen twaalf poorten maar zeven. Op de plaats van de achtste poort zetelt Christus zelf op de troon van God. Hij zetelt in het oosten, boven het altaar, de armen wijd gespreid. Om Christus heen zijn de 'zuiveren van harte', want ze zullen God zien. Ze kijken op naar Christus. De 'barmhartigen' worden door engelen uitgenodigd de hemelpoort binnen te treden. Naast de 'zuiveren van harte' staan aan de zuidkant de 'vreedzamen'. Zij naderen in processie de tronende Christus. Hiernaast vertonen zich 'zij die vervolging lijden'. Hun attributen, kroon en palmtak, worden door engelen aangereikt. Ook de 'armen van geest' worden door engelen begeleid. Aan de noordzijde van de koepel worden zij die 'honger en dorsten' verzorgd. 'Zij die wenen' worden getroost en gewezen op Christus. De 'zachtmoedigen' tenslotte zijn de overwinnaars die de aarde zullen bezitten.

23.4 | ↖
Sint-Cathrien, koepel in aanbouw. - BRON: PAROCHIEARCHIEF SINT-CATHRIEN.

23.5 | ↑
Ontwerptekening koepel, Jan Oosterman (voor 1917). - COLLECTIE MUSEUM KRONA UDEN.

23.6 | Schildering in de koepel De Achtzaligsprekingen, Jan Oosterman. Op de zuilen: Engelenbeelden.

In haar boek *'De Genade van de steiger'* roemt Bernadette van Hellenberg Hubar de koepelbeschildering in de Sint-Cathrien met de woorden: 'Dit werk is Beuron pur sang'. Jan Oosterman heeft het idioom van de Beuroner School op de voet gevolgd. Hij heeft zijn figuren tekenachtig neergezet; de contouren zijn strak en de plooiën schematisch. De gezichten zijn geïdealiseerd. Zijn palet is sterk gereduceerd: de hoofdtonen zijn blauw, goud, grijs en enkele accenten. Emoties in het werk worden wel gesuggereerd, maar zijn nauwelijks zichtbaar. De opstelling van de figuren is niet strikt hiëratisch: er is namelijk beweging te zien. Het uitwaaiëren van de engelenvleugels versterkt het effect van

beweging. Ook de trompetten en de palmtakken dragen hieraan bij. Ook de typische palmbomen zijn geschilderd in de stijl van Beuron. Een ander Beuron-detail is de Christus met de gespreide armen. Oosterman heeft zich hier laten inspireren door de Christusfiguur, die Jan Toorop op Beuroner-wijze ontwierp voor zijn Apostelraam in de Jozefkerk in Nijmegen.

Jan Oosterman beschilderde de koepel in een periode van vier maanden. Hij kreeg in januari 1917 een voorschot van f. 1000 en eenzelfde bedrag nog eens in juli. In augustus en oktober ontving hij f. 2000 en voor 'bijwerk' f. 250,-. In de begroting was een bedrag van f. 4250,- opgenomen.

23.7 | Uitstalling ter gelegenheid van het Veertigengebed tijdens carnaval. Zichtbaar is de beschildering van het koor. - BRON: BISDOMARCHIEF.

OVERIGE SCHILDERINGEN

In 1919 ontving pastoor Sweens een legaat van de heer Johannes Kleijntjes van f.4000,-. Jan Oosterman maakte een schildering voorstellend het Lam Gods met een tekst uit het boek der Openbaringen.

Ter gelegenheid van het zilveren priesterfeest van pastoor A.J. Lange in 1925 brachten de parochianen f. 600,- bijeen 'om de beschildering van de kerk voort te zetten, de rest van de koepelruimte tot onder toe, sierlijk door denzelfden schilder'. De Mariakapel kon geschilderd worden, omdat bij het feest van pastoor Lange nog een gift van f. 1000,- werd gedoneerd. De Verheerlijking van Maria was het thema. In de Doopkapel werd de Doop van Christus op het gewelf verbeeld, terwijl op de westwand van de kerk ruimte was voor het Laatste Oordeel. Deze schilderingen zijn echter op een gegeven moment achter een kalklaag verdwenen.

In de loop der jaren heeft de beschildering in de koepel geleden door het vocht. Oosterman had in 1936 contact met de pastoor om de mankementen te herstellen. Het is er niet van gekomen. Bij de grote restauratie tussen 1 oktober 1998 en 24 januari 1999 is de koepel, waar stukjes beton met verf los hadden gelaten, weer in oude glorie hersteld. De schildering werd geconserveerd door J.G. Post, schilderijen-restaurateur uit Breda.

Bij de allerlaatste restauratie is een aantal schilderingen in de kerk achter het 'witsel' tevoorschijn gekomen. O.a. op de zijwand van het priesterkoor. Het vermoeden bestaat dat aan de ene kant een aantal mannelijke heiligen zijn afgebeeld en aan de andere zijde een aantal vrouwelijke. Een recente vondst van enkele oude foto's bevestigt dit vermoeden: zowel de zijmuren als het gewelf van het priesterkoor tonen voorstellingen met figuren.

23.8 |
Aan de onderrand van
de koepelbeschildering:
de serafijnen.

ENGELN

In de koepelbeschildering zijn aan de onderzijde van de koepel serafijnen geschilderd: zestien in getal ten halve lijve, met gespreide vleugels en een vurige tong boven het hoofd. De andere 'engelenkoren' werden verbeeld in grote houten beelden tegen de acht dragende pijlers onder de koepel.

De engelen, aartsengelen, vorstendommen, machten, krachten, heerschappijen, tronen en cherubijnen werden elk met hun specifieke attributen staande op een wereldbol uitgebeeld.

- De engelen dragen een staf in de ene hand en een schijf met Christusmonogram in de andere. De engelen zijn gekleed in een dalmatiek en hebben twee vleugels.
- De aartsengelen zijn de gezanten van God en dragen een mantel.
- De vorstendommen hebben in de rechterhand een speer, in de linker een lelie en op het hoofd een kroon. Zij hebben vier vleugels.
- De machten bestrijden de duivel, dragen een weegschaal en hebben een kroon op het hoofd.
- De krachten dragen in de ene hand een bijl, in de andere een schijf met Christusmonogram en op het hoofd een helm.
- De heerschappijen dragen een scepter en een zwaard en hebben vier vleugels. Zij beheersen de andere engelen.
- De tronen houden met beide handen een rad met drie vleugels vast.
- De cherubijnen houden met beide handen een rol met zeven sloten vast, op hun voorhoofd flonkert een ster.

Deze beelden werden door de Bossche beeldhouwer J.A. (Jos) Kuijpers (1862-1947) vervaardigd. In 1929/1930 werden de beelden geplaatst. In de 'notamina pro historia' van het kerkbestuur uit 1929/1930 staat te lezen: (..)

“een overeenkomst gesloten met den beeldhouwer Jos Kuijpers voor het maken van de nog zes Engelenbeelden in de rondte van de koepel van de St. Catharinakerk. Hij zal ze, gepolychromeerd door den heer Lelieveld, leveren voor f 3000,- De heer Jos de Leeuw geeft één Engel cadeau aan de kerk. De congregatie VVK (Vereniging voor kerkversiering) zal de gelden dubbeltjesgewijze bijeenbrengen. We hebben in vaste termijnen betaald. De reusachtige beelden hadden in de werkplaats veel bekijks.

De heer Hochstenbach zal de beelden optakelen en plaatsen. Voor besteigering en werkloon, inbegrepen ijzerwerk en vervoer, berekent hij f 60,00 per beeld, te samen f 360,00. Dan waren nog te maken voetstukken boven op de kolommen. Deze zullen door de beeldhouwer Kuijpers worden geleverd voor f 25,00 per stuk, inbegrepen schilderwerk en ijzerwerk. Einde 1930 zijn deze beelden geplaatst.”

Uit dit relaas mag afgeleid worden dat hiervoor al twee beelden geleverd waren.

De beelden zijn duidelijk met een andere stijlopvatting gemaakt als de schildering erboven. In iconografische zin vormen ze echter wel een aanvulling op de 'hemelse' sferen van de schildering.

23.9 |
De engelenbeelden in de
koepel.

23.10 |
De acht engelenbeelden.

TOT SLOT

De patroonheilige van de kerk is de H. Catharina van Alexandrië. Haar vaste symbool is het wiel of het wagenrad, het object waarop ze gemarteld werd. De koepel met de zestien bogen kan licht in verband worden gebracht met haar symbool. Vanuit een positie beneden uit de kerk lijkt de onderzijde van de koepel een rad.

De consequente en minimalistische manier van schilderen verleent Jan Oosterman een bijzondere positie binnen de monumentale kerkelijke schilderkunst in het interbellum. Zeker in combinatie met de creatie van Jan Stuyt geeft het geheel een goed beeld van de kunstopvatting uit die periode.

Deel III

Bijzonderheden en exterieur

Het Dobbe-monument

TON VOGEL

JOSEPH DOBBE

Cornelis Maria Josephus Alphonsus Dobbe (roepnaam Joseph) werd in 's-Hertogenbosch geboren, op 19 mei 1864. De ouders, H.C. Dobbe en M.E.L.I. van Pelt, hadden een natuursteenhandel en leverden vooral marmeren winkelpuien en schoorsteenmantels. Ze woonden op het Ortheineind, wijk B, nummer 79. Dat zou nu Orthenstraat nummer 14 zijn, maar het huis is al lang geleden gesloopt. Het perceel had een achteruitgang aan de Smalle Haven. Het bedrijf, Dobbe/Van Pelt, werd vanuit de haven bevoorraad. Het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch bezit de huwelijksakte van Josephs ouders.

“Op 11 september 1862 huwde Hugo Cornelis Dobbe, bouwmeester, jonge man dertig jaar oud, geboren te Sassenheim in Zuid-Holland op 26 januari 1832 en tot voor kort wonende in Veghel, maar nu alhier woonachtig, zoon van Cornelis Dobbe, meester timmerman en van Anna Cunera van der Velden, zonder beroep, beiden wonende in Sassenheim, en de andere zijde: Maria Emma Lisa Ida van Pelt, zonder beroep, jonge dochter, oud vier en twintig jaren, wonende en geboren alhier, geboren op 11 juli 1838, dochter van Thomas Wilhelmus van Pelt, alhier overleden op 19 juni 1861 en van Maria Theresia Verbeke zonder beroep alhier.”

OPLEIDING EN UITZENDING

Joseph Dobbe, zoon uit dit huwelijk, groeide op in 's-Hertogenbosch, studeerde in Sittard en later op het seminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel. Hij trad in bij de Congregatie van het Onbevleed Hart van Maria (CICM). Deze congregatie was in

1862 gesticht door de Vlaamse priester Theophile Verbist (1823-1868) in Scheut/Scheutveld, een wijk in Anderlecht in het gewest Brussel. De paters van deze congregatie worden dan ook kortweg scheutisten of missionarissen van Scheut genoemd. Ze wilden missioneren in andere werelddelen. Vanaf 1865 was China het eerste zendingsgebied. De stichter Verbist was in dat jaar al met enkele andere missionarissen naar Binnen-Mongolië vertrokken. Ze reisden via het nieuwe Suezkanaal en Hongkong naar Shanghai en vandaar naar een klein dorpje in Binnen-Mongolië, een Chinese provincie, honderden kilometers ten noord-noord-westen van Peking. Het was een hoog gelegen, zeer onherbergzaam gebied met verspreid liggende versterkte dorpjes, waar ze het werk van Franse lazaristen overnamen. Niet alleen bleek de taal moeilijk, maar ook het barre klimaat, het voedsel, de nodige kleding, kortom de hele cultuur vergde veel van hun aanpassingsvermogen. Verbist stierf in 1868 aan vlektyfus.

In deze missiecongregatie werd Joseph Dobbe op 29 juni 1889 tot priester gewijd en na enkele maanden vertrok hij al naar het Mongoolse missiegebied. Vanuit Brussel, op 22 september, eerst per trein naar Marseille, samen met elf collega's. Met als enige bagage een regenscherm, reisdeken en brevier. Op 30 september gingen ze aan boord van het Franse stoomschip 'Océanien' voor een reis van 39 dagen via het Suezkanaal en de Indische Oceaan naar Shanghai. Daar stapten zij over op een kustvaarder en voeren naar de Golf van Bohai. In een havenstad werd de trein naar Peking genomen en van daaruit volgde een lange reis te paard, via Si-Wan-Tze (Chong-li) naar de eindbestemming T'ie-Ko-Tan-Neou.

toon hoofdzakelijk wijdden aan de bekering van Mongolië tot het Chinees keizerrijk in Azië behoorende. Indat Mevrouwe zijn theologische studien volbracht hebbind word hij te Luven in België den 29^{en} Juni 1859 tot priester gewijd. Zijn eerste plechtige Mis droeg hij op in de meergenoemde Kerk van St. Petrus banden. Den 13^{en} September 1859 verrok hij naar het verre Mongolië, bloeden vrienden en vrienden verlatend om deze noot weer te zien. Zijn werking in Mongolië was vruchtbaar in der beoeking van die woeste streken ten zegen en ten heil. Zijn ijver was groot, zijne offering onbegrensd. In zijne eerste standplaats, Siang-hoa-ti, was hij eenige jaren werkzaam, waarna hij verplaatst werd naar T'ie-ko-tan-keo in het district Hoer-pa, behoorende tot het Vicariaat van Binnen-Mongolië onder het bisschoppelijk bestuur van den Apostolischen Vicarius Monseigneur van Antheleard. Reeds vele jaren terug waren in Mongolië en China een groot aantal Secten en binden ontstonden, die met den algemeenen naam van Boozers worden aangeduiden zeer vijandig gezind waren aen de Europese beschaving, maar meer nog aen den Christelijken Godsdiens. Meestal worden zij vogelkundig gekend en een dikwijls daadwerkelijk gekropen door de Chinese en Mongoolische Overheden. Daardoor gekend hadden zij in den zomer van 1900 zeer vijandig op, vooral de Christengemeynten te nuur en te zwaard verwoestende. De paters P. Abbeles geboren te Aische in België den 29^{en} Juli 1871 en Andreas Kijlmans, geboren te Waalwijk bij 's Hertogenbosch den 27^{en} December 1873, waren verplicht geworden te vluchten en hadden de wijk genomen naar T'ie-ko-tan-keo, waar pater Dobbe pastoor was en welke plaats eenige zins beten kon verdedigd worden. Den 22^{en} Augustus 1900 rukten 1500 gewapende Boozers tegen deze plaats op. Pastoor Dobbe had met zijne gezellen nog kunnen vluchten. Doch wetende, dat voor zijne Christenen, als zij volhardden in het ware geloof, het laatste uur gelagen was, wilde hij hen niet verlaten. Hij bleef op zijn post om hen in die bangen oogenblikken bij te staan. De tegenstand was hopeloos. Een groot getal Christenen met Pastoor Dobbe en de beide genoemde paters vluchtten in de kerk. De Boozers omsingelden dat gebouw en staken het in brand, waardoor allen in den rook en de vlammen omkwamen. Toen stierf pater Dobbe door zijn gewezenen vuurdood de gebruikte afleggend, dat Jesus Christus, Wiens heer hij aan de Ongehoovigen verkondigde, is de Weg, de Waarheid en het Leven! -

Het Kerkbestuur van de Parochiekerk van St. Petrus banden.

E. Lambaert
Pastoor
J. B. Olschans
Moutkerk
St. Petruskerk
verantwoord.

De Commissie voor het Dobbe-monument

Av. Sassenheim
L. vander Steen
voorzitter
Th. van Grinsberg, penningmeester
M. C. O. v. v. v.
G. H. C. de Krijf
W. T. J. J. J.
W. T. J. J. J.

24.1 | Portret van Joseph Dobbe in de Sint-Cathrien.

BOKSEROPSTAND

Al na tien jaren begon de opstand van de zogenaamde 'Boksers'. De westerse benaming 'Boksers' komt voort uit het parool van deze opstandelingen: 'Vuisten verenigd voor de gerechtigheid'. Zij vochten ook op traditionele manier met stokken en lange messen. De Bokseropstand werd aangewakkerd door een vreselijke hongersnood. De nationalistische opstandelingen streefden naar de verdrijving van de kolonialisten met hun stoomboten, telegraafpalen, spoorwegen en kerken. Zij keerden zich fel tegen de westerse invloeden van de christelijke religieuzen. Door de lazaristen en scheutisten was namelijk de

landbouwontwikkeling ter hand genomen met behulp van irrigatietechnieken. Het onderwijs werd bevorderd, medische klinieken gebouwd, epidemieën bestreden en wetenschappelijk onderzoek naar taal en cultuur kwam van de grond. Zelfs kleine christelijke gemeenschappen werden gevormd. Dit alles paste echter niet in het wereldbeeld van de Boksers. De christenen moesten het hierbij vooral ontgelden en die hadden al felle tegenstand van moslims in Mongolië.

MOORDPARTIJEN

Tijdens de opstand van 1899-1900, kwam een geallieerd expeditieleger van 50.000 soldaten wel Pekings diplomatenwijk beschermen, maar op het uitgestrekte platteland kwamen duizenden Chinese christenen om. Ook westerse missionarissen, waaronder de Nijmeegse bisschop Ferdinand Hamer (1840-1900), en andere scheutisten lieten het leven. Op 22 augustus 1900 vond pater Dobbe de dood toen zijn kerk in brand werd gestoken, waarheen hij met 300 parochianen en zendelingen met hun gezinnen was gevlucht. Pas in november van dat jaar werd zijn dood in 's-Hertogenbosch bekend. De dood van de scheutisten in het verre China schokte de katholieke Nederlandse bevolking en was de aanleiding tot het oprichten van gedenktekens.

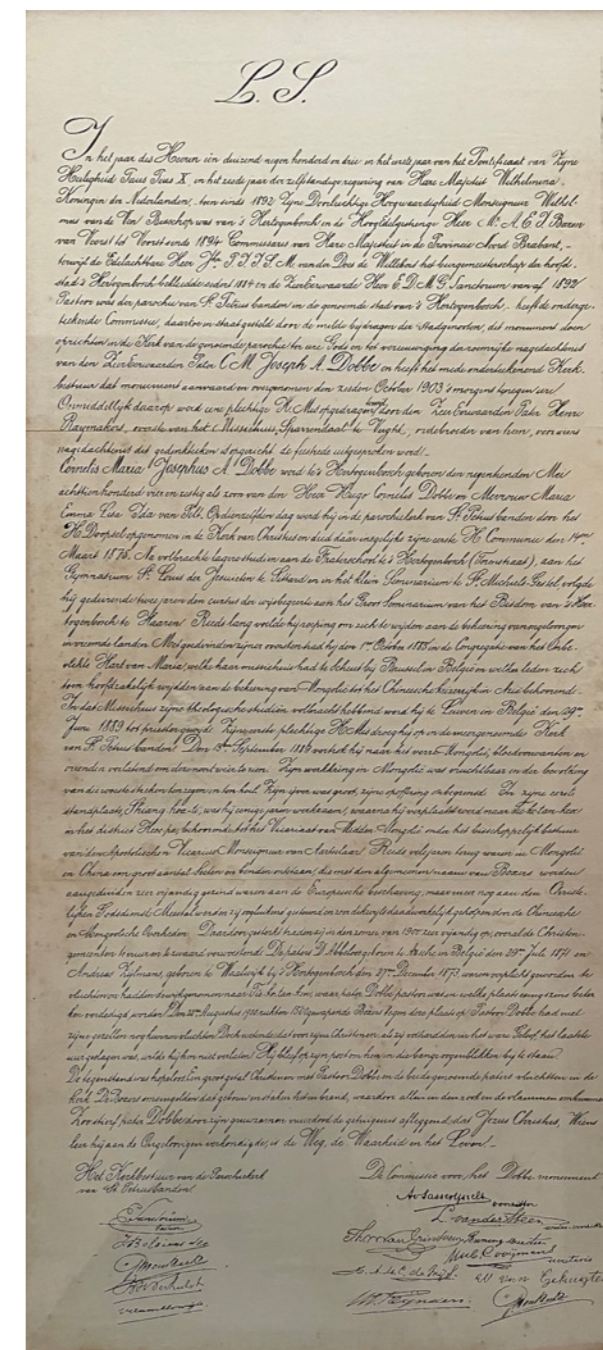
Ter nagedachtenis aan bisschop Hamer werd in 1903 een standbeeld opgericht in Nijmegen en op de sokkel daarvan zijn de bronzen portretten van de scheutisten Joseph Dobbe uit 's-Hertogenbosch, Gijsbertus Jaspers uit Geldrop en Andreas Zijlmans uit Waalwijk aangebracht. In de parochiekerk van Joseph Dobbe, de Sint-Pieter in 's-Hertogenbosch, werd in 1903 het zogenoemde Dobbe-monument tegen de wand geplaatst. Daarnaast hing de volgende oorkonde¹.

¹|24 Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915, St. Cathrienarchief, inv. nr. 88.

L.S.

In het jaar des Heeren één duizend negenhonderd en drie en het eerste jaar van het Pontificaat van Zijne Heiligheid Paus Pius X en het zesde jaar der zelfstandige regeering van Hare Majesteit Wilhelmina Koningin der Nederlanden toen sinds 1892 Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid monseigneur Wilhelmus van de Ven Bisschop was van 's-Hertogenbosch en de HoogEdelgestreng Heer Mr. A.E.J. Baron van Voorst tot Voorst sinds 1894 Commissaris van Hare Majesteit in de Provincie Noord Brabant, terwijl de Edelachtbare Heer Jhr. P.J.J.S.M. van der Does de Willebois het burgemeesterschap der hoofdstad 's-Hertogenbosch bekleedde sedert 1884 en de ZeerEerwaarde Heer E.D.M.G. Sanctorum vanaf 1892 Pastoor was der parochie van St. Petrus banden in de genoemde stad van 's-Hertogenbosch heeft de ondergeteekende Commissie, daartoe in staat gesteld door de milde bijdragen der stadgenooten dit monument doen oprichten in de Kerk van de genoemde parochie ter eere Gods en tot vereeuwiging der roemrijke nagedachtenis van de ZeerEerwaarden Pater C.M. Joseph A. Dobbe en heeft het mede onderteekende Kerkbestuur dat monument aanvaard en overgenomen den zesden October 1903, 's morgens te negen ure. Onmiddellijk daarop werd eene plechtige H. Mis opgedragen terwijl door den ZeerEerwaarden Pater Henri Raymakers, overste van het Missiehuis Sparrendaal te Vught, ordebroeder van hem, voor wiens nagedachtenis dit gedenkteken is opgericht de feestrede uitgesproken werd. Cornelis Maria Josephus A. Dobbe werd te 's-Hertogenbosch geboren den negentienden Mei 1864 als zoon van den Heer Hugo Cornelis Dobbe en Mevrouw Maria Emma Lisa Ida van Pelt. Op denzelfden dag werd hij in de parochiekerk van St. Petrus banden door het H. Doopsel opgenomen in de Kerk van Christus en deed dáár insgelijks zijn eerste H. Communie den 14den Maart 1875. Na volbrachte lagere studiën aan de Fraterschool te 's-Hertogenbosch (Torenstraat), aan het Gymnasium St. Louis der Jesuïeten te Sittard en in het Klein Seminarie te

24.2 | De oorkonde.

St. Michiels-Gestel, volgde hij gedurende twee jaren den cursus der wijsbegeerte aan het Groot Seminarie van het Bisdom van 's-Hertogenbosch te Haaren. Reeds lang voelde hij roeping om zich te wijden aan de bekeering van ongelovigen in vreemde landen. Met goedvinden zijner oversten had hij den eersten October 1885 in de Congregatie van het Onbevleete Hart van Maria, welke haar

missiehuis had te Scheut bij Brussel in België en welker leden zich toen hoofdzakelijk wijdden aan de bekeering van Mongolië, tot het Chineesche keizerrijk behorend. In het missiehuis zijne theologische studiën volbracht hebbend, werd hij te Leuven in België den 29en Juni 1889 tot priester gewijd. Zijn eerste plechtige H. Mis droeg hij op in de meergenoemde Kerk van St. Petrus banden. Den 13en September 1889 vertrok hij naar het verre Mongolië, bloedverwanten en vrienden verlatend om deze nooit weer te zien. Zijn werkring Mongolië was vruchtbaar en der bevolking van die woeste streken ten zegen en ten heil. Zijn ijver was groot, zijne opoffering onbegrensd. In zijne eerste standplaats, Shiang-hoa-te, was hij eenige jaren werkzaam, waarna hij verplaatst werd naar T'ie ko tan keou in het district Heoe-pa, behorende tot het Vicariaat van Midden Mongolië onder het bisschoppelijk bestuur van den Apostolischen Vicarius van Aertselaer. Reeds vele jaren terug waren in Mongolië en China een groot aantal secten en benden ontstaan die met den algemeenen naam van Boxers werden aangeduid en zeer vijandig gezind waren aan de Europeesche beschaving, maar nog meer aan den Christelijken Godsdienst. Meestal werden zij oogluikend gesteund en zeer dikwijls daadwerkelijk geholpen door de Chineesche en Mongoolsche Overheden. Daardoor gesterkt traden zij in den zomer van 1900 zeer vijandig op, overal de Christengemeenten te vuur en te zwaard verwoestend. De paters D. Abbeloos, geboren te Opwijk in België den 20en juli 1871 en Andreas Zijlmans, geboren te Waalwijk bij 's-Hertogenbosch den 27sten December 1873 waren verplicht geworden te vluchten en hadden de wijk genomen naar T'ie-ko-tan-Keou waar pater Dobbe pastoor was en welke plaats eenigszins beter kon verdedigd worden. Den 22en Augustus 1900 rukten 1500 gewapende Boxers tegen den plaats op. Pater Dobbe had met zijne gezellen nog kunnen vluchten. Doch wetende dat voor zijne Christenen, als zij volhardden in het ware Geloof, het laatste uur geslagen was, wilde hij hen niet verlaten. Hij bleef op zijn post om hen in die

bange ogenblikken bij te staan. De tegenstand was hopeloos. Een groot getal Christenen met Pastoor Dobbe en beide genoemde paters vluchtten in de kerk. De boxers omsingelden dat gebouw en staken het in brand, waardoor allen in den rook en de vlammen omkwamen. Zoo stierf pater Dobbe, door zijn gruwzamen vuurdood de getuigenis afleggend dat Jezus Christus, Wiens leer hij aan ongeloofigen verkondigde, is de Weg, de Waarheid en het Leven.

Het Kerkbestuur van de Parochiekerk van St. Petrus' banden: E. Sanctorum, pastoor H. Bolsius secr., G. Mouscard,[?] B.W. Verhulst, V. van Meerwijk

De Commissie voor het Dobbe monument: A. van Sasse v Ysselst voorzitter, L. vander Steen, Hub. Cooymans, H.A.M.C. de Wijs, Reijnders, W. van G [?], Th. van Grinsven penningmeester

Het Dobbe-monument werd ontworpen door Lambert C. Hezenmans, die vanaf 1863 restauratie-architect was van de Sint-Janskerk in de stad. Het monument dat in 1903 geplaatst werd in de Sint-Pieterskerk in de binnenstad, waar Joseph Dobbe eens parochiaan was, moest in 1972 worden opgeslagen toen de Sint-Pieter werd gesloten. Pas na de sloop van de kerk in 1982 werd het gedenkteken overgebracht naar de Sint-Cathrien. Op zaterdag 21 augustus 1982 is in deze kerk dit historisch monument onthuld. Toen werd de hierbij volgende oorkonde opgesteld:

L.S.

In het jaar Onzes Heren negentienhonderd twee en tachtig, van het Pontificaat van Zijne Heiligheid Paus Johannes Paulus II het vierde, toen Zijne Hoogwaardige Excellentie Monseigneur drs. Johannes Bluyssen bisschop was van 's-Hertogenbosch, de Zeereerwaarde Zeergeleerde Heer dr. Bernard Speekenbrink pastoor was van de Parochie van Sint Catharina – vanaf 1968 – en pastor van de Parochie Binnenstad 's-Hertogenbosch – vanaf 1 januari

1972 – belast met de zielzorg binnen het territoir van de parochies van Sint Catharina en van Sint Petrus Banden, in hetzelfde jaar, waarin de Dienaar Gods de Weleerwaarde Pater Petrus Donders geboortig van Tilburg gelegen binnen het Bisdom 's-Hertogenbosch, missionaris onder de melaatsen van Suriname, tot de zaligen werd gerekend, in dat jaar hebben ondergetekenden ten einde de herinnering levendig te houden aan hun stadgenoot de Weleerwaarde Pater Cornelis Maria Josephus A. Dobbe en om in hem te eren het werk van de vele mannen en vrouwen uit onze stad, die zich voor missie en zending hebben ingezet, zich beijverd, om het monument dat op de zesde oktober 1903 werd overgedragen aan het Kerkbestuur van de kerk van Sint Petrus Banden ter vereeuwiging zijner roemrijke nagedachtenis, uit de op de eerste januari 1972 gesloten en op dit ogenblik in sloop zijnde kerk te verwijderen en op te doen stellen in de kerk van Sint Catharina. In opdracht van het Kerkbestuur van de Parochie Binnenstad 's-Hertogenbosch en hiertoe in staat gesteld door de Vereniging 'De Voormalige Katholieke Spaarbank' heeft het aannemersbedrijf J. van Rosmalen & zoon dit monument overgebracht en opnieuw opgesteld; de loden koker met oorkonde opgemaakt bij gelegenheid van de overdracht en in 1903 aangebracht achter het monument is heden ingemetseld achter een gedenksteentje dat de blijde herinnering levendig houdt aan het zilveren priesterfeest in 1930 van de Zeereerwaarde Heer Joseph de Kroon, de door zijn parochianen zo gewaardeerde pastoor van de Parochie van Sint Petrus Banden.

B. Speekenbrink, pastoor; prof. Mr. J.P.A. Coopmans, voorzitter kerkbestuur; mevr. J. Bom-Gall, kerkbestuur; pater Willems cism, provinciaal; P.F.Ch. Smits, Vereniging Katholieke Spaarbank; J.G. Lelyveld, voormalig koster; H. Ubink, voormalig koster; drs. N.K. van den Akker, em. predikant; H.J. van Rosmalen, aannemer; Jos A.J. van der Vaart, inv.²

2|24 Boschboombladeren 28, dec. 1982 p.46-48.

24.3 | Het Dobbemonument in de Sint-Cathrien.

De tekst op het monument luidt:

TER EERE GODS EN TER ROEMRIJKER GEDACHTENIS
VAN DEN Z.E.W. PATER C.M.JOS.A. DOBBE GEB. TE
S-HERTOGENBOSCH DEN 19. MEI 1864 EN TE TÍE-
KO-TAN-KEOU IN MONGOLIË DOOR DE HEIDENSCH
BOXERS IN ZIJNE KERK MET EEN GROOT AANTAL
ZIJNER CHRISTENEN DEN 22. AUG 1900 VERBRAND.
HEBBEN ZIJNE STADGENOOTEN DIT GEDENKTEEKEN
OPGERICHT.

AD IGNEM APPLICATUS TE CHRISTUM CONFESSUS SUM.
"Toen ik aan het vuur werd overgeleverd heb ik
beleden dat u de Christus bent." (Deze ontboezeming
is opgenomen in het getijdengebed - van 10 augustus
- van de H. Laurentius die de marteldood stierf op een
rooster boven het vuur).

Onder het Dobbemonument is een
gedenksteentje ingemetseld dat uit de gesloopte
Sint-Pieterskerk afkomstig is. Er wordt
gememoreerd dat de geliefde pastoor De Kroon
van de Sint-Pieterskerk in het Tolbrugkwartier zijn
25-jarig priesterjubileum vierde. Hij werd in 1905
gewijd en in 1930 vierde de parochie zijn jubileum.
De tekst luidt als volgt:

IN LAETAM MEMORIAM XXV ANNIVERS.
PRESBYTERA. ÛS PAROCHI XV KAL. JULLII
MCMXXX

De stal van Bethlehem

TON VOGEL

Sinds 1898 staat er elk jaar in de decembermaand een bijzondere kerststal in de kerk. In het archief vinden we over deze beeldengroep de volgende notitie¹:

“Met kerstmis 1898 ontving de kerk van de weduwe Mevr. van den Bogaert-van der Meulen een prachtige stal van Bethlehem met toebehoren. Hij is afkomstig van het atelier van de heer F. Stoltzenberg te Roermond en kost f. 500,-.”

We zien in de kribbe het kind Jezus met uitgestrekte armen, Maria en Jozef, schapen in allerlei houdingen en drie herders. De os en de ezel zijn zeker niet uit dit atelier gekomen, ze zijn relatief zeer klein en waarschijnlijk afkomstig van een andere kerstgroep.

Een zeer groot uitgevoerde engel houdt een banderol in de handen. Iets verder verwijderd buigen de drie oosters geklede wijzen hun hoofd, knielend, met hun giften en houdt een kameel hooghartig het tafereel in het oog. Prachtige beelden!

25.1 |
De kerststal.

¹25 Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nr. 149.

25.2 |
*De drie wijzen uit het
oosten met kameel.*

De schenkster kende blijkbaar het atelier Cuypers-Stoltzenberg. Dit bestond van 1852 tot 1947. Frans Stoltzenberg (1805-1875) was de oprichter, de beeldhouwer Ed. Fr. Georges (1817-1895) had de leiding over de werkplaats. In 1852 voegde de beroemde architect Pierre Cuypers zich bij deze maatschap. F. Stoltzenberg junior (1838-1909) volgde zijn vader op. Hij vertrok in 1893 naar de Verenigde Staten en verkocht zijn aandeel aan Pierre Cuypers die samen met zijn zoon Joseph met ingang van 7 januari 1893 de zaak voortzette onder de naam Cuypers & Co. Later veranderde de naam in N.V. Kunstwerkplaatsen Cuypers & Co. In 1947 werd het bedrijf opgeheven.

De Cathrien bezit waarlijk een bijzondere kerstgroep met een unieke geschiedenis!

De voorgevel van de kerk

26.1 |
Beeld van de Heilige
Catharina aan de
westgevel uit 1932.

GEERT DONKERS EN TON VOGEL

In de voorgevel van de St.-Cathrien- of Kruiskerk in 's-Hertogenbosch bevindt zich een beeld van de patroonheilige van deze kerk: de H. Catharina van Alexandrië.

Volgens legenden was Catharina († 307) een geleerde en wijze keizersdochter uit Alexandrië. Zij bekeerde zich tot het christendom en beloofde trouw aan Christus. De heidense keizer Maxentius begeerde haar evenwel en trachtte haar geloof te ondermijnen. Op zijn verzoek ging zij in debat met 50 heidense filosofen. Deze wijsgeren lieten zich echter overtuigen door Catharina en kwamen als christen uit dit debat. Ze werden door de keizer vanwege deze wanprestatie meteen omgebracht. Ook Catharina werd ter dood veroordeeld. Zij werd vastgebonden op een martelwerktuig dat bestond uit een rad bezet met spijkers. Een blikseminslag verwoestte het apparaat echter. Daarna werd zij onthoofd. Engelen brachten haar lichaam naar een klooster op de berg Sinäi.

Catharina was in de middeleeuwen een van de meest populaire heiligen, vanwege haar rotsvaste vertrouwen in Christus. Ze werd aangeroepen in allerlei noodsituaties. We zien vaak afbeeldingen van haar op schilderstukken terwijl zij een verlovingsring krijgt van het Christuskind. Dit is het zogenaamde 'mystieke huwelijk van St. Catharina', een metafoor voor haar geestelijke verbintenis met God. (Officieel werd Catharina in 1969 van de heiligenkalender afgevoerd, omdat haar levensverhaal niet op historische gronden berustte.)

Ook in de Sint-Cathrikerk hangt een schilderstuk geheten: 'Het Mystiek Huwelijk van de heilige Catharina'. Het wordt, waarschijnlijk ten onrechte, toegeschreven aan Theodoor van Thulden (1609-1669). Het was al aanwezig in de voormalige schuilkerk (van 1651 tot 1811) die stond achter Vughterstraat 98.

Het statige beeld van de H. Catharina op de voorgevel van de kerk draagt een kroon: zij was een keizersdochter. De rechterhand rust op een rad waarmee zij gemarteld werd. In de andere hand houdt zij een zwaard vast, het moordwapen. Het zijn de twee traditionele attributen, waaraan men in de iconografie Catharina van Alexandrië herkent. Zo werd ze al in de middeleeuwen uitgebeeld. Er bestaan ook beelden, waarbij Catharina het gekroonde hoofd van keizer Maxentius aan haar voeten heeft.

De nis aan de voorgevel van de kerk van Jan Stuyt is lange tijd leeg gebleven na oplevering van de bouw. Pas in 1932 kwam de opdracht voor het vervaardigen van dit beeld, en wel van bouwpastoor A. Sweens.

In het Memoriaal schrijft oud-pastoor A.J. Lange eind 1932 het volgende¹:

"In den loop van 1932 schenkt President Sweens, oud-pastoor van de St. Cathrienparochie het beeld van de H. Catharina, Patrones der kerk en der Parochie, dat vervaardigd zal worden door den beeldhouwer A. van Bokhoven en geplaatst zal worden in de nis van het front onzer kerk. Een prachtig steenen beeld, hoog 2.50 M., voetstuk 0.20 M. Prijs f.580,- Plaatsingskosten geraamd op ± f. 40,- Deze geschiedde door den Heer Hochstenbach. Vóór den feestdag van den H. Catharina moest het geplaatst zijn. Dit is gebeurd 23 Oct."

Op 23 oktober 1932 is het beeld in de nis geplaatst. (Op foto's uit de tijd tussen 1918 en 1932 is duidelijk te zien dat de nis leeg was.) De feestdag van St. Catharina is 25 november, vóór die datum moest het beeld geplaatst worden.

Pastoor Sweens, de bouwpastoor van de Kruiskerk, was van 1910 tot 1921 pastoor van de parochie en werd in 1921 benoemd tot president van het Grootseminarie te Haaren. De schenking van het beeld toont dat hij nog zeer betrokken was bij zijn vroegere parochiekerk.

¹|26 Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nr. 149.

Klokken, uurwerk en wijzerplaat

HARRY KELDER

De Sint-Cathrien, haar klokken en uurwerken

1917

Na de oplevering in 1917 hingen in de Sint-Cathrien tot aan de Tweede Wereldoorlog vier klokken, te weten:

1. De Mariaklok, gieter Joannes Moor- gegoten in 1562 (diameter 55 cm. met een gewicht van 114 kg), met het opschrift:

MARIA VOCOR MARTHE SOROR ET LASARI
REFUSA SUB P. NICOLAO WISHE ANO DNI
XVCLXII IOANNES MOOR ME FECIT

2. Gieter onbekend - gegoten in 1759 (diameter 66 cm, gewicht 225 kg), met het opschrift:

ALEXIUS EN PETRUS PETIT ME FECERUNT 1759

3. Gieter Hendricus Petit - gegoten in 1791 (diameter 70 cm met een gewicht van 225 kg) met het opschrift:

HENDRICUS PETIT ME FECIT ANNO 1791

4. Gieter Melchior de Haze - vermoedelijk gegoten omstreeks 1680 (diameter 35 cm.), met het opschrift:

MELCHIOR DE HAZE ME FECIT ANTVERPIAE

27.1 |
Kruisbroedersstraatje.
- BRON: PARTICULIER BEZIT.
MET DE TEKENSTIFT GEBOREN
HENDRIK DE LAAT. HET
BOSSCHE PRENTENKABINET.

27.2 |
Klok 1562.

Op 30 december 1942 nam de Duitse bezetter de eerste drie klokken in beslag en werden naar beneden getakeld en vervolgens op 23 januari 1943 onder het protest van pastoor A.J. Lange weggehaald. Twee van deze klokken keerden nooit meer terug naar 's-Hertogenbosch. Een groot deel van de in de Tweede Wereldoorlog gevorderde klokken werd omgesmolten tot munitie en geschut.¹ De door Joannes Moor gegoten klok had echter een speciale status en werd aangemerkt als monument. Deze klok keerde op 17 december 1945 terug in de Sint-Cathrienkerk. De foto toont heel vaag op de Mariaklok het cijfer 6 dat er voor zorgde dat deze klok niet in de smeltkroes van de bezetter terecht kwam.

Op de klok staat de volgende tekst:

MARIA VOCOR MARTHE SOROR ET LASARI.
REFUSA SUB P NICOLAO WISHE ANNO DOMINI
XVCLXII JOANNES MOOR ME FECIT.

¹27 Erfgoed 's-Hertogenbosch, toegang 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 149.

Vertaald: Ik word Maria genoemd, de zuster van Martha en Lazarus. Hergoten onder pastoor Nicolaus Wishe. In het jaar des Heren 1562 heeft Joannes Moor mij gemaakt.

2023

De huidige Sint-Cathrien bezit drie luidklokken en twee uurwerken.

1. In het torentje op de koepel hangt een klok gegoten door Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel in het jaar 1949, met de volgende tekst:

SA CATHARINA ANNO DNI 1949 VICE FUNGOR
DUARUM CAMPANARUM ABDUCTARUM
REMPORE BELLI 1940-1945 PAR. A.J. LANGE

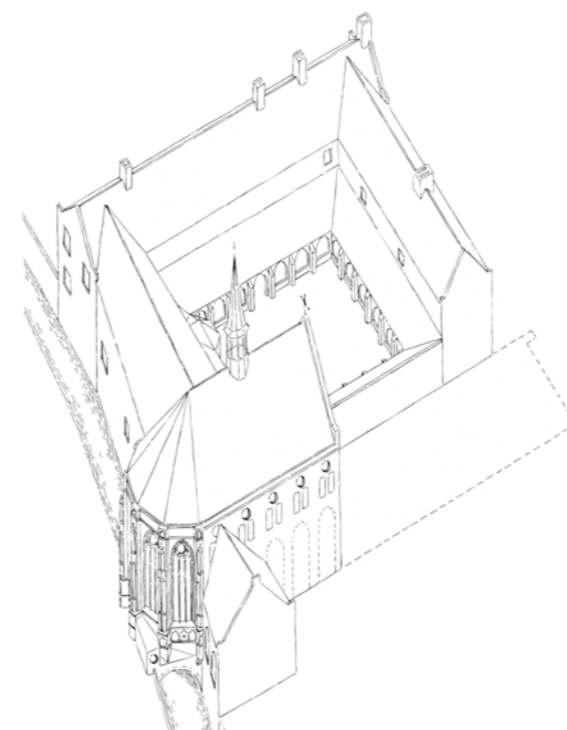
Vertaald: Als de heilige Catharina vervul ik in het jaar des Heren 1949 de rol van de twee klokken die weggehaald zijn in oorlogstijd 1940-1945 pastoor A.J. Lange.

Deze klok wordt met de hand geluid vanuit de centrale kerkruijnte.

2. In het torentje rechts naast de hoofdingang van de kerk hangt de Moerklok uit 1562.

Zoals hiervoor al is vermeld, heeft deze klok een bijzondere status omdat die is gegoten door Joannes Moor. Jan Jasperszoon Moor (Moer) was de kleinzoon van Gobelinus Moor (Moer). Gobelinus vestigde zich omstreeks 1450 vanuit Keulen in 's-Hertogenbosch. Hij ging daar wonen in het pand Sint. Jorisstraat 11 en vestigde zich als zelfstandig klokkengieter in de Berewoutstraat tegen de stadsmuur aan, ook de Clockgieterspoort genaamd.²

²27 Van Loon-van de Moosdijk, (2004), p. 176-191.

Waar nu de Sint-Cathrien staat, stond eerder het klooster van de kruisheren. Het klooster had een kapel, gebouwd tussen de jaren 1533 en 1542. De buitenmuren van deze kapel zijn terug te vinden in de bouw van de huidige Sint-Cathrien. Boven op het dak van de kapel was een hoge ruiter (torentje) geplaatst. In de ruiter hing de voorganger van de hiervoor beschreven Mariaklok die door een twaalfstal kruisbroeders werd gebruikt om de tijden van het getijdengebed aan te geven. Op de Mariaklok staat dat deze in 1562 hergoten is, vermoedelijk met het materiaal (spijs) van de oude klok.³

In deze tekening is de latere uitbreiding van de kapel met stippellijnen aangegeven. Wanneer de sacristie werd gebouwd, is tot op heden onbekend.

³27 Paquay, (2015), p. 39-42.

27.3 | ←←
Klooster kruisheren.
Isometrische reconstructie van het kruisbroederklooster en de kapel vanuit het noordoosten, situatie in 1544. Tegen de noordzijde van het koor de sacristie.

27.4 | ←
Klok M. de Haze.

3. De derde klok van de Sint-Cathrien is het altaarklokje (signaalbel) dat werd gegoten door Melchior de Haze, geboren in Antwerpen in 1632. Hij leefde tot 1697 en begon pas rond zijn tweeënveertigste jaar met het gieten van klokken. Hij had het vak geleerd van François Hemony.

Op het klokje staat de volgende tekst:

MELCHIOR DE HAZE ME FECIT ANTVERPIAE

Vertaald: Melchior De Haze heeft mij gemaakt te Antwerpen

Het klokje zal in ieder geval ergens tussen 1674 en 1697 zijn gegoten.⁴ Waarschijnlijk komt de signaalklok uit een van de schuilkerken. De klok wordt handmatig bediend voor en na de eredienst.

⁴27 https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Melchior_de_Haze.

27.5 | ↑
Kerk Sint-Cathrien.

27.6 | ↗
Kruiskerk. Op de isometrische reconstructie van het klooster, de kerk en pastorie, gezien vanuit het noordoosten, zien we de situatie na 1619, het jaartal op de pastorie.

UURWERKEN

In de rechter toren aan de westzijde van de kerk staat een oud uurwerk, terwijl boven in die toren ter hoogte van de galmgaten plaats is voor twee klokken. Er hangt nu slechts één klok en dat is de hiervoor vermelde, door Joannes Moor gegoten klok.⁵ In de linker toren hangen geen klokken.

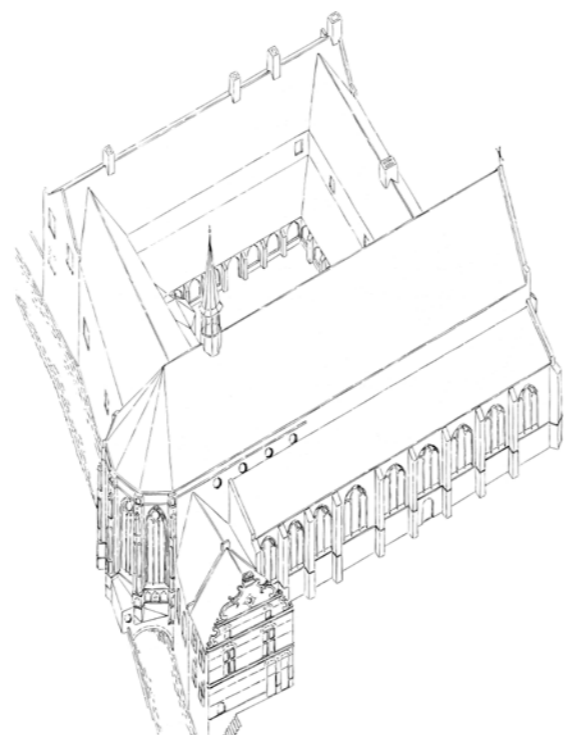
Hoe komt Sint-Cathrien aan een uurwerk van voor 1657? Dit uurwerk stond in de Vughterbinnenpoort met hierbij een slagklok en twee wijzerplaten met ieder één wijzer.⁶ Deze poort werd op last van de stadsregering in het jaar 1799 afgebroken. Het uurwerk en de bijbehorende slagklok werden elders opgeslagen. Volgens J.A. Coppens is de kerk van Sint-Cathrien in 1803 in bezit gekomen van zowel het uurwerk als de klok.⁷

Tijdens de periode 1803 tot 1809 werd de kerk nog steeds gebruikt door het Franse leger als

⁵127 Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, (2002).

⁶127 Erfgoed 's-Hertogenbosch, Rekening van St. Remeys. (1645-1646 p. 1439) en (1652-1653 p. 1459 en 1460).

⁷127 Coppens, (1841), blz. 194-195 blz. 230-231 blz. 252.

paardenstal en er waren ook bakovens in geplaatst. In 1809 gaf koning Lodewijk Napoleon de opdracht om de Sint-Cathrien in te richten voor religieuze diensten voor het Franse garnizoen. Op 8 december 1810 geeft keizer Napoleon, tijdens een bezoek aan de stad 's-Hertogenbosch, per decreet de kerk aan de parochie terug. In 1811 keren de parochianen naar de oude Sint-Cathrien terug. Het uurwerk en de klok blijven opgeslagen tot 1820.

In de dakruiter (het torentje) hingen twee klokken. De klok uit 1562, gebruikt door de kruisheren, en een andere, dat was de luidklok van de Sint-Cathrienkerk. De Sint-Cathrien had beslist geen uurwerk, want het latere uurwerk stond toen nog in de Kruispoort.⁸ (dat is de Vughterbinnenpoort).

In 1629 werd 's-Hertogenbosch door het Staatse leger veroverd. De kruisheren verlieten hun klooster en de Sint-Cathrienkerk werd na 1651 gebruikt voor de gereformeerde eredienst. Na 1794

⁸127 Van Sasse van Ysselt, (1914).

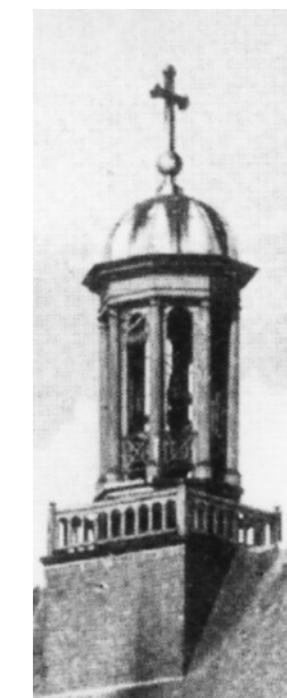
kwam in deze situatie verandering met de inval van de Fransen. Het Franse garnizoen gebruikte het kerkgebouw tot 1811.

In het jaar 1820 werd het opgeslagen uurwerk in de Sint-Cathrien geplaatst, hoogstwaarschijnlijk recht onder de ruiter en op de gewelven van de oude kapel. Het uurwerk zou verbonden zijn geweest met een slagklok, maar het is niet bekend of er een wijzerplaat was bevestigd aan de buitenzijde van de ruiter.

De Sint-Cathrienkerk was halverwege de negentiende eeuw zeer bouwvallig geworden. Het klooster, dat gediend had als gevangenis, was al gesloopt. Architect Jos de Kroon bouwt van 1842 tot 1844 een bijna nieuwe Kruiskerk met behoud van de oude kapel van de kruisheren. Op het dak

27.7 | ←
Kruiskerk 1844-1916. - BRON: ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH.

Uitvergroting van de dakruiter. ↓

van de oude kapel stond de verlaagde spits uit 1703, maar hij ontwierp een nieuwe ruiter met bijpassend koepeltje.⁹ De positie van de nieuwe ruiter is de zelfde gebleven. In deze ruiter hangen hoogstwaarschijnlijk twee klokken: een luidklok en een slagklok ten behoeve van het uurwerk.

Boven in de dakruiter is op de foto duidelijk een wijzerplaat te zien. Een wijzerplaat met één wijzer was toen heel gebruikelijk.

De Kruiskerk had drie klokken: de klok uit 1562, een onbekende klok en de klok van Melchior de Haze.

⁹127 Erfgoed 's-Hertogenbosch, toegang 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 152 (1844 het stellen van het uurwerk).

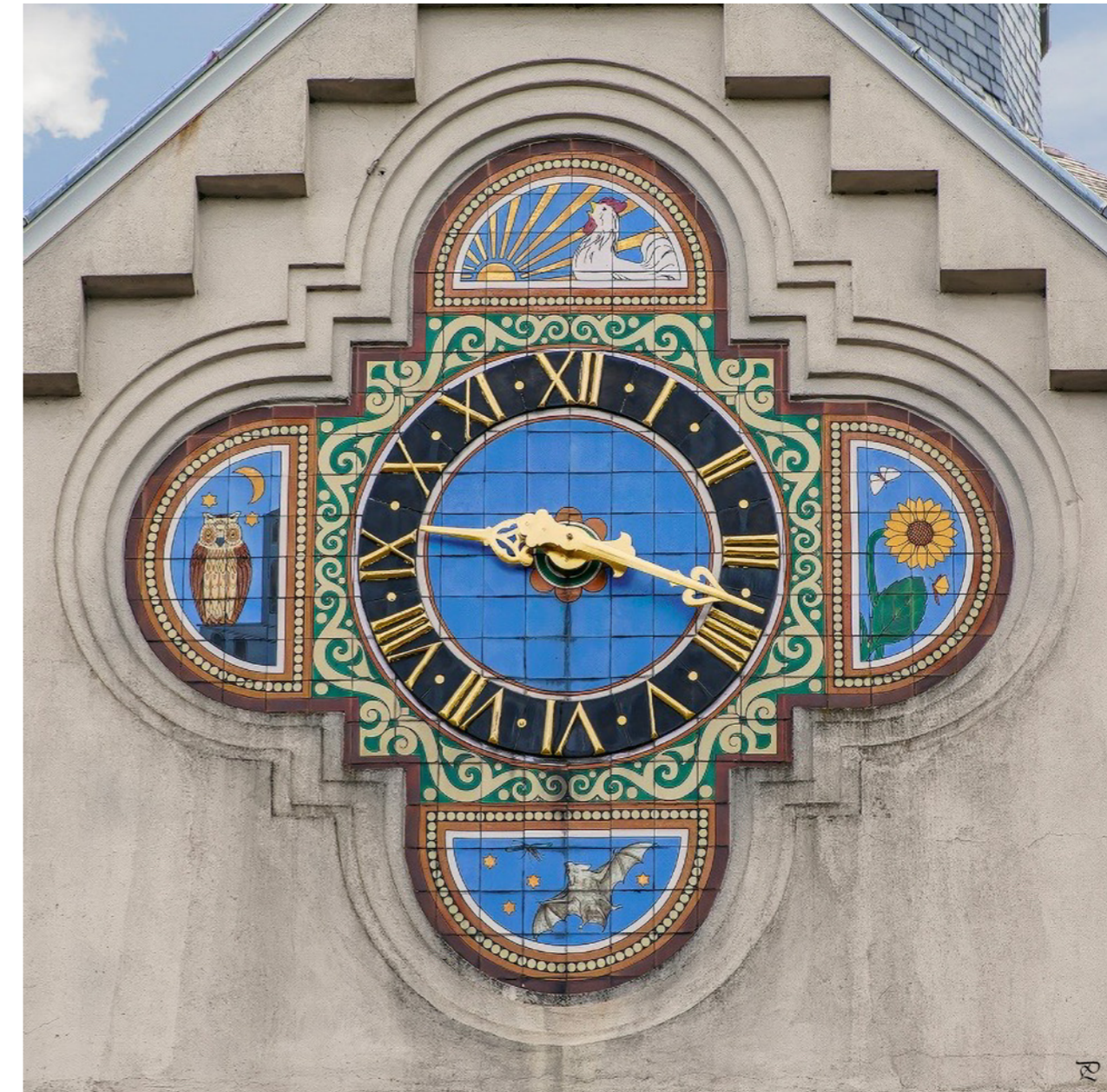
27.9 | 27.10 | 27.11 |
Het buiten gebruik
gestelde uurwerk van de
Sint-Cathrien.

De Kruiskerk uit 1844 had een aantal bouwgebreken en tevens was het zicht op het altaar en de preekstoel onvoldoende. De architect Jan Stuyt kreeg de opdracht een nieuw ontwerp te maken met behoud van de oude kapel van de kruisheren. In 1916 begon men met de bouw van de huidige Sint-Cathrien en in 1917 kon de bouw worden opgeleverd.¹⁰

In de rechter toren stond het mechanische uurwerk op een houten bok en boven in de toren hingen twee klokken; één ervan was de klok uit 1562. Het uurwerk is na 1657 omgebouwd van een uurwerk met een foliot (een tuimelaar of waag) tot een uurwerk met een slinger. Een goed lopende klok met een slinger is ontwikkeld door Christiaan Huygens rond 1657. Het uurwerk is dus ouder dan 1657. Het uurwerk is voor de tweede keer aangepast rond 1900.

Omstreeks 1954 werd het uurwerk losgekoppeld van de uurwijzers. De oude verbindingstangen tussen het uurwerk en de wijzers zijn nog steeds aanwezig. De tijd wordt nu aangegeven met behulp van een elektrisch uurwerk.

¹⁰|27 Vogel, (2008).

27.12 |
De wijzerplaat op de
voorgevel.

HET BUITEN GEBRUIK GESTELDE UURWERK.

Geconcludeerd kan worden dat de Sint-Cathrien in het bezit is van een historisch uurwerk van rond 1630 en van een luidklok uit 1562. Rond die tijd kwam er een einde aan de periode waarin de stad als klokkengieterscentrum bekendheid had. Na die periode werden weer gieters van elders aangetrokken, zoals Jacob Noteman uit Leeuwarden en Adriaen Steylaert uit Mechelen.

WIJZERPLAAT AAN DE VOORGEVEL

Boven de hoofdingang van de kerk staat het beeld van de heilige Catharina van Alexandrië. Daarboven zien we de wijzerplaat van het uurwerk, ontworpen door Jan Stuyt, met vier halfronde tegeltableaus die de wijzerplaat omranden.

De overheersende belangrijkste kleur is blauw, zowel van de wijzerplaat als van de decoraties eromheen. De halfronde tegeltableaus zijn ook uitgevoerd in een typische vormgeving voor die tijd, iets van Art Deco. Kijk eens naar de golflijn rondom de wijzerplaat. Het blauw contrasteert mooi met het beige van de voorgevel. Met de tegeltableaus wil Stuyt ons bewust maken van de volheid van de dag.

*Als we nog slapen, kraait de haan reeds de
dageraad tegemoet: hij ziet de rijzende en
stralende zon.*

*Tegen de middag staat de zon op zijn hoogst en de
zonnebloem vangt zijn stralen op en draait met
hem mee, om er zo lang mogelijk van te profiteren.
Net zoals de twee vlinders.*

*In de schemering komt de vleermuis tevoorschijn;
hij fladdert in haakse bewegingen om een mug
te verschalken. Vier sterren verschijnen aan het
hemelgewelf.*

*De dag is nog niet voorbij: de uil in prachtige
klederdracht, zittend op een stadswoning, kijkt zijn
ogen uit! De maansikkel en enkele sterren maken
dit tafereel compleet. Ze sluiten de dag af.¹¹*

¹¹|²⁷ Vogel, (2018), p. 54.

Deel IV

Bijlagen

Biografieën van acht pastoors

TON VOGEL

PASTOOR JOHANNES HENRICUS CORSTENS
1829-1869

* 29 november 1796 Gemert.

† 13 oktober 1871 Sint Oedenrode

In 1820 werd hij te Mechelen tot priester gewijd. Hij was kapelaan van de Sint-Cathrien van 1821 tot 1829. In dit laatste jaar ging zijn benoeming in tot pastoor van de parochie.

Op 4 april 1829 werd hij "net als zijn voorzaat pastoor Wilh. Staessens door de minister van Binnenlandse Zaken benoemd tot R.C. geestelijke voor het Huis van reclusie en tuchtiging op een tractement van f. 400. Om reden dat ten gevolge van de Belgische opstand de criminele gevangenen meer naar het binnenland zijn getransporteerd geworden en dus de werkzaamheden zijn verminderd wordt het tractement vanaf 1 januari 1831 slechts met 2/3 uitbetaald en voldaan."¹ In 1858 werd Corstens kanunnik van het kathedraal kapittel en in 1862 aan dat kapittel tot proost benoemd. In 1869 deed hij afstand van zijn pastoraat. Hij overleed te Sint Oedenrode op 13 oktober 1871. Hij is op 17 oktober 1871 begraven in Gemert.

Het portret is gesigneerd en gedateerd: 'J. van Dijck fecit 1862'. De pastoor is gekleed als kanunnik, zittend in een met rode trijp beklede armstoel. In zijn linkerhand houdt hij een brevier. Links van hem bevinden zich een boekenkast en een tafel met bonnet en boeken.

A.1 |
Pastoor Johannes
Henricus Corstens.

Kunstschilder Jac. van Dijck, geboren te Waalwijk op 10 september 1817 en overleden te Oisterwijk op 25 april 1896, was van 1834-1839 leerling van de Koninklijke school te 's-Hertogenbosch. Van 1847 tot 1853 was hij leerling van de Academie te Amsterdam. In 1869 werd hij tekenleraar aan de H.B.S. te Helmond en directeur van de Stads-tekenschool aldaar. In 1884 vestigde hij zich te Oisterwijk.

Jacobus van Dijck signeerde en dateerde (J. van Dijck fecit 1861) eveneens een groot schilderstuk, olieverf op doek, getiteld 'Graflegging van Christus'. Het hangt in de Sint-Jan boven de Sint-Jozefkapel in de zuiderzijbeuk. Het meet circa 275 bij 201 cm. Christus wordt door twee mannen, Nicodemus en Joseph van Arimathea in het graf

¹A Erfgoed 's-Hertogenbosch, Sint-Cathrienarchief inv. nr. 143, p. 168.

A.2 |
Pastoor Alardus
Wilhelmus Dominicus
Kuppen.

gelegd. Daarachter staan Maria en Johannes. Op de achtergrond is de Calvarieberg met kruisen te zien. Het schilderij was een ontwerp voor een kruiswegstatie, maar werd door het kerkbestuur van de Sint-Jan niet geschikt geacht. Voor veertien van zulke grote schilderstukken was geen ruimte.

PASTOOR ALARDUS WILHELMUS DOMINICUS KUPPEN 1869-1892

* 31 juli 1826 Leeuwen
† 19 juli 1892 's-Hertogenbosch

Alard Kuppen werd tot priester gewijd op 14 juni 1851. Hij was ruim een jaar lang kapelaan te Wijchen en vanaf 1 juli 1852 kapelaan in de Sint-Cathrienparochie in 's-Hertogenbosch. Op 30 juli 1869 werd hij hier tot pastoor benoemd. In 1878 kreeg hij de functie van provisor van beide seminaries. In 1879 volgde een benoeming tot kanunnik van het kathedraal kapittel.

In het dagblad De Noord Brabanter van 23 juli 1892 werd verslag gedaan van de uitvaartdienst van de pastoor. Hieruit bleek hoe hij zijn taak opvatte en met hoeveel instellingen hij contacten

onderhield. De kerk was verlicht met waskaarsen en gasvlammen. Bisschop W. van der Ven leidde de uitvaartdienst en nadien vertrok een lange stoet van 26 rijtuigen door de stad naar de begraafplaats in Orthen².

“De stoet was samengesteld als volgt: 1 Banier van de fraterschool, afdeling van de parochiale school, jongens. Afdeling van de parochiale school, meisjes. Weesmeisjes, weesjongens. De beide Jongens-Congregatiën der parochie. 2 Geestelijken in rijtuigen, voorop de reguliere, daarna de seculiere geestelijkheid. 3 Deputaties uit beide seminaries. 4 Het Hoogwaardig Kapittel uit de Kathedrale Kerk. 5 Diaken en Subdiaken der Pontificale Mis. 6 Z.D.H. Mgr. W. v.d. Ven., Bisschop van 's Bosch. 7 Lijkwagen, geëscorteerd door de leden der Congregatie van de H.H. Harten. 8 De familie; kerkbestuur der parochie; de leden van het parochiaal koor van St. Catharina; het Bestuur der Vereniging van den H. Vincentius à Paulo; Regenten van het R.C. Weeshuis; Jhr. Jos. de la Court, president van de Godshuizen; het Bestuur van de Udensche processie; Het Bestuur der Vereniging onder bescherming der H.H. Harten; Enige vrienden; Buren”.

Langs de straten stond een talrijke menigte. In Orthen wachtte een Commissie van het toezicht op de gevangenis, met haar president Jhr. Mr. Serraris en secretaris Jhr. M. Verheijen. De commissie toonde de overledene, als aalmoezenier van de gevangenen, een laatste blijk van hoogachting. Na de gebeden en toespraken in de kapel werd het lichaam bijgezet in de grafkelder.

Het portret van pastoor Kuppen werd gesignd en is gedateerd: 'H. Bogaerts 1891'. Het doek meet 113 bij 94 cm. De pastoor is gekleed als kanunnik, zit aan een tafel met de rechterhand op het brevier. Op de tafel liggen een boek en een bonnet en achter de tafel staat een

²A Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nr. 116.

boekenkast. De kunstenaar, Henricus Adrianus Bogaerts zag het levenslicht op 18 november 1841 in 's-Hertogenbosch en overleed te Boxtel op 22 december 1902. Aanvankelijk was hij uitgever en boekhandelaar, maar hij tekende en graveerde ook. Hij heeft veel graveurs opgeleid, onder meer J.B. Bolle, Th. H. Kerstel, G.B.M. Sühnl en A.C. Verhees. Henri Bogaerts behoort tot Nederlands grote negentiende-eeuwse pioniers op het gebied van uitgeven en drukken.

In 1880 stichtte hij in Boxtel een atelier, met het doel om goede kopieën te vervaardigen, de 'Peinture H. Bogaerts'. Het portret van pastoor Kuppen is een voorbeeld van dit procedé. Het is na de dood van de pastoor naar een fotografisch portret tot stand gekomen.

Henricus Aloysius Wilhelmus Maria Bogaerts (1877-1933) was zijn zoon, een kunstschilder en kopiist. Hij was zijn compagnon in Boxtel, samen met zijn broer, Aloysius A.H.M. Bogaerts.

PASTOOR JOANNES HENRICUS VAN WELIE (1892-1910)

* 10 oktober 1845 Dreumel
† 16 juni 1910 's-Hertogenbosch

De priesterwijding van Joannes van Welie vond plaats in 's-Hertogenbosch op 3 juni 1871, door Mgr. Zwijsen. Hij was korte tijd kapelaan in Tilburg, in de Dionysiusparochie op 't Heike, bij pastoor J. van der Lee, met als opdracht het catechetisch onderwijs te verzorgen aan de jeugd. Dat deed hij achttien jaar. Op 6 januari 1890 volgde zijn benoeming tot pastoor in Vierlingsbeek. Na een uitdrukkelijk verzoek van de bisschop kwam hij op 12 augustus 1892 naar 's-Hertogenbosch, om het pastoraat van de St-Cathrienparochie op zich te nemen. In 1895 werd hij geïnstalleerd tot kanunnik van het kathedraal kapittel en even later benoemd tot provisor van het seminarie. Hij overleed te 's-Hertogenbosch op 16 juni 1910 en op 20 juni volgde zijn begrafenis in Orthen.

A.3 |
Pastoor Joannes
Henricus van Welie.

In De Noord Brabanter, het Noordbrabantsch Dagblad van 17 juni 1910 schreef Dr. Xav. Smits een In Memoriam³. Op de dag van zijn plotseling overlijden bezocht de pastoor nog in de middag de in aanbouw zijnde patronaatslokalen naast zijn kerk! Zijn motto was: 'Hillarem datorem diligit Deus!' (2 Kor. 9,7: 'God houdt van een blijmoedige gever'). Zijn predicaties vanaf de kansel tijdens de H. Eucharistie wekten enthousiasme. Ze waren steeds geestig, opgewekt en oorspronkelijk en daarom zo geliefd. Vanuit de hele stad kwamen gelovigen op zondagmorgen om 08.00 uur naar de kerk. Dagelijks ging hij naar de gevangenis voor troostrijk werk, ondanks zijn hartkwaal.

Het hierbij afgedrukte portret kwam kort na 1900 tot stand. Het meet 115 bij 94 cm. Pastoor van Welie is gekleed als kanunnik en zijn ene hand rust op een tafeltje, waarop een brevier en bonnet liggen.

³A Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nr. 116.

A.4 |
Pastoor Alexander
Franciscus Maria
Sweens.

**PASTOOR ALEXANDER FRANCISCUS MARIA
SWEENS 1910-1921**

* 25-04-1864 Boxmeer
† 02-02-1945 Tilburg

Alexander Sweens werd op 15 juni 1889 in 's-Hertogenbosch priester gewijd. Hij was korte tijd assistent in Dussen en vanaf 20 juni 1890 kapelaan in Veghel. Op 27 november 1894 volgde zijn benoeming tot professor aan het klein-seminarie te Sint-Michiëlgestel. En op 30 maart 1899 tot professor in de moraaltheologie aan het groot-seminarie in Haaren (N.B.).

In 1910, op 27 juni, benoemde de bisschop Sweens tot pastoor van de parochie van Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch. Hij woonde met drie kapelaans in de pastorie in de Vughterstraat 98. Het pastoraal werk in de parochie, evenals het bestuurlijk werk, lagen hem goed. Hij werd gekenmerkt door oprechte vroomheid en grote eenvoud. Het was een erudiet geleerde, maar tevens milddadig voor de armen, had een grote verering voor Franciscus en bevorderde de Franciscaanse Derde Orde.

Als bouwpastoor gaf hij in 1916 architect Jan Stuyt opdracht tot een gedeeltelijke afbraak en restauratie van de parochiekerk. Sweens legde op 3 mei 1916 de eerst steen en op 13 mei 1918 werd de nieuwe kerk ingewijd door bisschop A.F. Diepen: de kroon op het werk van het kerkbestuur in een sociaal en economisch heel moeilijke tijd. Nog geen drie jaar na de inwijding van de kerk, op 4 maart 1921, benoemde de bisschop pastoor Sweens tot president van het groot-seminarie in Haaren. Verschillende bestuursfuncties en onderscheidingen vielen hem ten deel: op 12 juli 1922 werd hij kanunnik van het kathedraal kapittel van de Sint Janskathedraal, op 19 augustus 1928 Officier in de Orde van Oranje Nassau, op 2 mei 1929 geheim kamerheer van de paus.

Hij vergat zijn oude parochie in 's-Hertogenbosch niet: in de loop van 1932 schonk hij een geldbedrag om een beeld van de H. Catharina in de nis boven de hoofdingang van de kerk te kunnen laten plaatsen. Beeldhouwer A. van Bokhoven bracht voor dit beeld f. 580 in rekening. Nog datzelfde jaar, enkele dagen vóór de feestdag van de heilige Catharina (25 november) stond het beeld aan de voorgevel. Veertien jaar was de nis leeg gebleven. In 1926 schonk hij een ijzeren hek aan de kerk, ter afsluiting van de doopkapel. Het was afkomstig van de vroegere bibliotheek van het groot-seminarie.

Onderscheidingen volgden: in 1939 tot huisprelaat van de paus, in datzelfde jaar tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Op 14 augustus 1940 werd hij eervol ontslagen als president van het seminarie, op 76-jarige leeftijd. Mgr. Alexander Sweens werd op 21 april 1941 proost van het kathedraal kapittel.

Zijn overlijden kwam heel onverwacht. Op 2 februari 1945, om 08.55 uur, tijdens de heilige mis die hij opdroeg in 'Huize Mariëngaarde' in de parochie van de H. Margarita Maria aan de Bredascheweg te Tilburg, viel er een V2 op het koor van de kapel. Mèt 21 andere gelovigen vond hij de dood.

In 1921 schonk mej. Dorothé van Beugen het door Herman Moerkerk geschilderd portret van pastoor Sweens. Het doek meet 117 bij 97 cm. De pastoor-deken is gekleed als kanunnik, zittend in een armstoel. Zijn linkerhand houdt een dichtgevouwen brevier vast. Rechtsboven is de St.-Catharinakerk geschilderd, daaronder een tafeltje met een kruisbeeld.

In 1932 schilderde Antoon van Welie een ander portret. Sweens was toen president van het groot-seminarie in Haaren. Ook hier is Sweens gekleed als kanunnik, zittend in een leunstoel. Hij houdt een bonnet in de rechterhand. De wijsvinger van de linkerhand heeft hij in een dichtgeklapt brevier. Het portret meet 110 bij 75 cm. en is gesigneerd en gedateerd: 'Antoon van Welie fc.1932' (dit schilderstuk is hier niet afgebeeld).

**PASTOOR ARNOLDUS JOSEPHUS LANGE 1921-
1953**

* 8 april 1876 Groot Linden
† 26 dec.1957 's-Hertogenbosch

Na een studie aan de Latijnse school in Gemert zat Arnoldus Lange op het klein- en groot-Seminarie van het bisdom van 's-Hertogenbosch. Zijn priesterwijding in 's-Hertogenbosch volgde op 9 juni 1900. Korte tijd assisteerde hij achtereenvolgens in Acht, in Heikant Tilburg, in Ommel en Esch. Daarna was hij kapelaan in Someren, vervolgens kapelaan - vanaf 29 oktober 1902 - aan de Sint-Jansparochie in 's-Hertogenbosch. Tijdens de eerste wereldoorlog diende hij als majoor-aalmoezenier te velde en hij bleef in militaire dienst tot zijn groot verlof in 1931. Vanaf 19 december 1919 was A.J. Lange pastoor in Bladel en in 1921 volgde zijn benoeming tot pastoor van de Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch. Zijn pastoraat van de Sint-Cathrinaparochie in 's-Hertogenbosch duurde van 4 maart 1921 tot zijn emeritaat op 5 december 1953. Jarenlang was pastoor Lange - vanaf 1921 - eveneens de dienstdoende priester in de gevangenis, om de hoek. Op 30 juni 1921 werd hij benoemd tot kanunnik van het kapittel van de Sint-Jan.

A.5 |
Pastoor Arnoldus
Josephus Lange.

In 1925 vierde hij zijn zilveren priesterfeest. Van zijn parochianen ontving hij als cadeau f. 6000,- zodat de koepelbeschildering van Jan Oosterman voltooid kon worden. Vanwege zijn verdiensten werd de pastoor-deken onderscheiden tot Officier in de Orde van Oranje Nassau op 8 juni 1950. Dat was het jaar dat hij zijn gouden priesterfeest vierde. In dat jaar schreef G. Meijers, die in 1942 tot kapelaan benoemd werd om samen te werken met pastoor Lange in een feestbundel: "Ge krijgt in ieder geval een goede pastoor...ge krijgt de beste pastoor van heel het bisdom". Dit vernam hij van andere pastoors en kapelaans uit zijn omgeving.

Met ingang van 5 december 1953 heeft pastoor Lange op de meest eervolle wijze, op eigen verzoek, ontslag gekregen als pastoor der parochie van St.-Cathrien, die hij 33 jaar had gediend. Hierna vestigde hij zich in het nabij gelegen Mariëburgklooster van de zusters van J.M.J. Hij ging nu, op zijn 77ste, met emeritaat.

A.6 |

Pastoor Jacobus Petrus Josephus van Loon.

Monseigneur A.J. Lange overleed op 26-12-1957 en zijn lichaam werd bijgezet in de crypte van de kapel op de begraafplaats Orthen, op 30 december. Hij stond bekend als een eenvoudig, hartelijk en toegewijd priester en door zijn mildheid nam hij iedereen in zijn parochie voor zich in.

Bij gelegenheid van zijn benoeming tot kanunnik van het kathedraal kapittel van St.-Jan, op 30 juni 1941, schonken enige notabelen uit de parochie (in het memoriale worden hun namen vermeld) hem een geschilderd portret, met een brede gebeeldhouwde lijst. De kunstschilder was Harry Koolen. (Meerssen 1904 - Heerlen 1984). In de oorlogsjaren verbleef Harry Koolen ondergedoken bij zijn broer, een bakker, in de Vugtherstraat 116. Koolen schilderde het portret van de pastoor die gekleed is in de officiële kledij als kanunnik, gezeten in een armstoel. De brede lijst is van de Utrechtse beeldhouwer Jo Uiterwaal (1897-1972). Aan de bovenzijde zijn twee ganzen en twee ganzenmelkers (een spotnaam voor

de inwoners van Linden) afgebeeld. En op de verticale lijsten zijn de tekens van de dierenriem te onderscheiden. Het schilderstuk meet 109 bij 79 cm. Koolens schildersezel stond in de sacristie van de kerk. De koster en misdienaars waren vaak getuige van het arbeidsproces.⁴

PASTOOR JACOBUS PETRUS JOSEPHUS VAN LOON
1953-1965

* 14-10-1896 Waalwijk
† 26-03-1986 Oisterwijk

Na zijn priesterwijding op 10 juni 1922 in 's-Hertogenbosch kreeg Jac. van Loon een maand later, op 10 juli, zijn benoeming tot kapelaan in de Sint-Petrusparochie in Vught. Vanaf 1924 was hij verbonden aan het bisdom van 's-Hertogenbosch, als secretaris van bisschop Mgr. A.F. Diepen. Juist voor de oorlog uitbrak, op 12 april 1940, volgde zijn benoeming tot pastoor en deken te Beek-Ubbergen.

Op 11 december 1953 kwam Van Loon weer naar 's-Hertogenbosch. Hij volgde pastoor A.J. Lange van de Sint-Cathrienparochie op. Mgr. W. Mutsaerts installeerde hem tegelijkertijd als deken van het dekenaat van 's-Hertogenbosch. Al spoedig, in 1954, volgde een benoeming tot erkanunnik en op 3 januari 1958 tot kanunnik van het kathedraal kapittel van de Sint-Jan in de stad.

Van Loon had oog voor het rijke culturele erfgoed van zijn kerk en deed er alles aan om dat te behouden. Gedurende twaalf jaar correspondeerde hij daarover met tal van overheidsinstellingen, bedrijven, kunstkeners en kunstenaars. Op 10 juni 1962 vierde monseigneur Van Loon zijn 40-jarig priesterfeest. Toen bracht de bisschop, monseigneur W. Bekkers, hem de benoeming tot huisprelaat van de paus. Bij die gelegenheid werd ook de actie 'Sier uw Godshuis' gestart. Er werd f. 7000 ingezameld door het feestcomité.

⁴A Erfgoed 's-Hertogenbosch, Sint-Cathrienarchie, inv. nrs. 143 en 150.

Dit bedrag kreeg in overleg met de jubilaris verschillende bestemmingen. Het priesterkoor moest volgens advies van de heer Van Hoof uit Vught opnieuw geverfd worden, alsook de doopkapel en de zijkapellen. Een wandtapijt, in gobelintechiek geproduceerd, van Christus' verrijzenis, werd gekocht in 1963. De oude zijaltaren werden vervangen door stenen offertafels met een marmeren blad. Acht nieuwe lichtpunten werden aangebracht, ter verbetering van de lichtopbrengst van de centrale plafondlamp. De adviseurs waren architect J. van Halteren en diens schoonzoon Ir. van Roggen, beiden wonende in de parochie. De firma Van Oorschot uit Postelstraat 4 verzorgde het verfwerk.

In 1963 kon bij de antiekzaak Peters uit Tilburg een zestiende eeuws Sint-Jozefbeeld gekocht worden, zo schrijft de pastoor, dankzij gulle parochianen, ter vervanging van 'het nietswaardige beeld dat in de nis stond naast het Maria-altaar'. Door de biechtstoel uit te breken kon achter in de kerk een kapel vrij komen, die als Sint-Jozefkapel fungeerde.

Op zondag 5 december 1965 kondigde Van Loon aan in de heilige missen dat hij per 1 januari 1966 aan de bisschop ontslag had gevraagd als pastoor der parochie van Sint-Cathrien en als deken van het dekenaat 's-Hertogenbosch.

Op tweede kerstdag 1965 hield hij een afscheidsreceptie in het parochiehuis voor parochianen, de geestelijkheid van de stad, katholieke organisaties in de stad, het gemeentebestuur en particulieren die van hem afscheid wilden nemen. Toen ontving hij de 'stadspenning in zilver' van de stad 's-Hertogenbosch.

In 1958 was monseigneur J. van Loon al koninklijk onderscheiden. Hij werd Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Met ingang van 1 januari 1966 benoemde de bisschop hem tot rector van het bejaardenhuis 'R.K. Gasthuis' te Oisterwijk.

A.7 |

Pastoor Johannes Antonius Brouwers..

- FOTO: KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, ARCHIEFNR. 1040.

Op 1 januari 1970 volgde zijn ontslag als lid van het kathedraal kapittel en op 1 november 1981 zijn ontslag als rector van het bejaardencentrum Ten Bijgaerde. Hij overleed in Oisterwijk in 1986 op 89-jarige leeftijd.

PASTOOR JOHANNES ANTONIUS BROUWERS
1966-1968

* 29 december 1918 Heesbeen
† 20 augustus 2004 Rosmalen

Op 12-jarige leeftijd ging hij naar het kleinseminarie in Sint-Michielsgestel en daarna naar Haaren voor de studie aan het grootseminarie. Daarna volgde op 25 juli 1945 zijn priesterwijding in de Sint-Jan. Als kapelaan werkte hij eerst vier jaar lang in Schijndel, in de Onze-Lieve-Vrouwe van den heilige Rozenkrans-parochie. Daarna volgde in 1949 een benoeming aan de Sint-Petrusparochie in Vught, vervolgens was hij kapelaan van de Sint-Antonius van Padua-parochie aan het Kapelaan Koopmansplein in 's-Hertogenbosch.

A.8 |

Pastoor Bernardus
Wilhelmus Maria
Speekenbrink.

De overplaatsing naar Boxtel kwam in 1954; hij werd rector van het klooster van de zusters ursulinen, tot 1957. In deze tijd sloot hij vriendschap met de latere bisschop W. Bekkers.

Tegelijkertijd gaf hij godsdienstles aan de plaatselijke M.M.S. (Middelbare Meisjesschool) en was geestelijk adviseur van de diocesane middenstandsbond, de onderwijzersbond en het diocesaan vrouwengilde. Hij maakte tijd vrij voor de studie van politieke en sociale wetenschappen, maar kon deze studie niet afmaken. Met het doctoraal in zicht werd hij door bisschop W. Bekkers in 1957 naar 's-Hertogenbosch geroepen: hij werd diens rechterhand als secretaris.⁵

Als secretaris van het bisdom was hij betrokken bij de voorbereiding van het Tweede Vaticaans concilie door de Nederlandse bisschoppen. Tijdens de zittingen in Rome was hij voor hen de contactpersoon en 'spin in het web'.

5|A ArchiefKDC te Nijmegen.

Na het concilie was hij teleurgesteld in de stroperige voortgang van de vernieuwing in de parochies. Hij vond dat de nieuwe ideeën niet goed werden uitgelegd aan de gewone parochianen.

Op 8 december 1965 hoorde hij in Rome van zijn benoeming tot pastoor van de Sint-Cathrien. Hij werd tevens rector van het verpleeghuis 'Huize Sint Leonardus', de afdeling die tussen 1958 en 1970 in de Hinthamerstraat gevestigd was, op de plaats van de tegenwoordige bibliotheek.⁶

Vanaf 1 januari 1966 functioneerde hij als pastoor van de Sint-Cathrien en later als deken in 's-Hertogenbosch. Hij was een pleitbezorger van democratische verhoudingen met alle geledingen in de parochie. Na twee jaar kreeg hij andere functies. Zo was hij van 1971 tot 1985 pastor-teamleider van de parochie Sint Antonius van Padua en de Avondmaalsparochie in Best.

Van 1981 tot 1985 was hij tevens deken van het dekenaat Best. Na zijn ontslag in 1985 werd hij rector van de 'Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus' in het Bernadetteklooster te Maliskamp. (meestal 'Zusters van Moerdijk' genoemd).⁷ Daar overleed hij op 20 augustus 2004.

**PASTOOR BERNARDUS WILHELMUS MARIA
SPEEKENBRINK 1968-2004**

* 08-04-1923 Waalwijk

† 08-01-2010 Heeswijk-Dinther

Bernard Speekenbrinks priesterwijding vond plaats op 22 mei 1948. Hij was achtereenvolgens kapelaan te Druten (parochie HH. Ewalden) van 1948-1950 en student theologie (dogmatiek) aan het Angelicum te Rome. Hij promoveerde in Rome in 1953 tot doctor in de theologie op het proefschrift 'De heilsbetekenis van Christus' *Verrijzenis, formulering en betekenis van een verrijzenis-adagium vanaf St. Augustinus tot*

6|A Brabants Dagblad d.d. 10 december 1965.

7|A Donkers e.a., (2020).

St. Thomas'. In datzelfde jaar volgde een benoeming tot kapelaan aan de parochie van de H. Antonius van Padua in Nijmegen. Hij was aan die parochie verbonden van 1953 tot 1956. Vervolgens was hij professor aan het groot-seminarie te Haaren tot 1962.

In 1962 werd hij rector van het St. Jozefziekenhuis te Veghel. Gedurende zes jaar voelde hij zich zeer betrokken bij de zieken aldaar. Daarover zei deze zielzorger, in 1999 terugkijkend op die periode: "Gezondheid is geen verdienste, maar die krijg je of niet".

In 1968 kwam hij als pastoor naar de Sint-Cathrienparochie. Hij volgde daar pastoor J.A. Brouwers op. Vanaf 1972 werd hij pastor van de Parochie Binnenstad aan dezelfde parochie. Op 1 december 2004 ging hij officieel met emeritaat en volgde plebaan G. van Rossem hem op. Van 1985-2004 was hij tevens pastoor van de parochie H. Geest te 's-Hertogenbosch-Oost, echter deze combinatie van taken kostte hem veel energie. In zijn tijd als parochiepriester van de Sint-Cathrien is hij ruim 25 jaar aalmoezenier geweest van de scoutinggroep Petrus en Paulus.

Op 29 april 1999 kwam de burgemeester van de stad, A. Rombouts, pastor Speekenbrink een koninklijke onderscheiding opspelden. Hij werd Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Om gezondheidsredenen legde pastor Speekenbrink zijn pastorale taken neer op 4 december 2004. De parochie Binnenstad verleende hem in 2006 de parochiepenning vanwege zijn bijna 60-jarig pastoraal werk. De afscheidsdienst in de Sint-Cathrienkerk vond plaats op zaterdag 16 juni 2007. Pastor Jos Verbraeken sprak in deze dienst over 'De Goede Herder' die persoonlijk contact zocht met de medemensen en mildheid uitdroeg, in het bijzonder in de richting van hen die het moeilijk hadden. Of het nu ging over hun homoseksualiteit, condoomgebruik, of over priesters die vanwege

het celibaat hun functie neerlegden. Op 17 juni 2007 nam hij afscheid van de opgeheven parochie van de H. Geest aan het Rivierenplein in de Wederkomstkerk in de Rijnstraat.

Pastoor Speekenbrink was een zeer sociaal bewogen priester. Hij was de zieken en gezonden nabij en bemoedigde hen. De regels van het geloof interpreteerde hij ruimhartig in zijn preken en persoonlijke contacten. Regelmatig verschenen ingezonden brieven in de Bossche krant over minder sociale omstandigheden en onrechtvaardige zaken die speelden in de stad. Kort na zijn komst in 's-Hertogenbosch liep hij voorop bij een demonstratie tegen de zogeheten 'dikke deur' in het nieuwe provinciehuis, door velen gezien als het summum van spilzucht.⁸ Je kon hem dagelijks zien fietsen, onderweg naar parochianen van alle rangen en standen. De oecumene stond bij hem hoog in het vaandel, zijn vriendschap met dominee Nico van den Akker en diens vrouw was alom bekend.

Na zijn emeritaat woonde Bernard Speekenbrink een tijd in Vught, Park Eikenheuvel, waar hij zijn zieke priesterbroer Harrie bijstond. Om gezondheidsredenen moest hij de laatste fase van zijn leven worden opgenomen in Huize Cunera in Heeswijk-Dinther, waar hij op 86-jarige leeftijd overleed. Op 14 januari 2010 volgde de uitvaartdienst in de Sint-Cathrienkerk. Op de begraafplaats naast de H. Hartkerk aan het Loeffplein in Vught werd hij ter aarde besteld.

8|A Luyckx, (2002), p. 118-120.

Overzicht van alle Pastoors 1570-2023

TON VOGEL

PASTOORS VAN DE PAROCHIE SINT-CATHRIEN

In 1569 werd de kapel van de Kruisbroeders, toegewijd aan de H. Catharina, tevens parochiekerk. De parochie kreeg het jaar daarna een eigen pastoor.

In de Schuilkerkentijd waren, van 1685 tot 1763, de plebanen van de Sint-Jan tevens pastoor van de Sint-Cathrien. De parochiezetel verhuisde meermalen, van een schuilplaats in een woning naar de schuilkerk in de Walpoort, daarna naar de schuilkerk in de Kruisstraat en in 1745 naar de schuilplaats bij de Molenbrug. In 1811 werd de Sint-Cathrien opnieuw parochiekerk.

• <i>Adrianus Back</i>	1570-1574	• <i>Kapelaan Antonius v.d. Blommen als deservitor</i>	1759-1763
• <i>Conradus Ottonis</i>	1574-1575	• <i>Bartholomeus Joannes Smulders</i>	1763-1773
• <i>Gerardus Brueckelaar</i>	1575-1602	• <i>Joannes Bosmans</i>	1773-1798
• <i>Joannes Boyen</i>	1604-1609	• <i>Wilhelmus Staessens</i>	1798-1829
• <i>Henricus Vos</i>	1609-1623	• <i>Joannes Henricus Corstens</i>	1829-1869
• <i>Leonardus van Schijndel (Schindelius)</i>	1623-1635	• <i>Alardus Wilhelmus Dominicus Kuppen</i>	1869-1892
• <i>Henricus Vos</i>	1635-1657	• <i>Joannes Henricus van Welie</i>	1892-1910
• <i>Ludovicus van der Putten</i>	1657-1684	• <i>Alexander Franciscus Maria Sweens</i>	1910-1921
• <i>Joannes van Kessel</i>	1685-1730	• <i>Arnoldus Josephus Lange</i>	1921-1953
• <i>Simon van Wijdeven (Van Wynderen)</i>	1732-1743	• <i>Jacobus Petrus Josephus van Loon</i>	1953-1966
• <i>Lambertus Hoex</i>	1745-1759	• <i>Joannes Antonius Brouwers</i>	1966-1968
		• <i>Bernardus Wilhelmus Maria Speekenbrink</i>	1968-1971
		• <i>Bern. W. M. Speekenbrink (Pastor parochie Binnenstad)</i>	1971-2004
		• <i>Geertjan van Rossem (Pastor parochie Binnenstad)</i>	2004-2011
		• <i>Geertjan van Rossem (Pastorale Eenheid H. Maria en H. Johannes).</i>	2011-2015
		• <i>Sluiting (verhuurd aan Theater aan de Parade)</i>	01-07-2015
		• <i>Armeense Apostolische Gemeenschap, Johannes van Damascus Gemeenschap, Servisch orthodoxe Gemeenschap, Poolse r.-k. parochie</i>	14-04-2019
		• <i>Paul Janssen (parochie H. Maria) waarnemend. pastoor</i>	01-01-2022
		• <i>Paul Janssen, pastoor parochie H. Maria</i>	01-07-2022

Overzicht van andere bedienaren 1629-1972

TON VOGEL

Behalve de - doorgaans seculiere - pastoors bleven na 1629 verschillende reguliere priesters actief in de parochie tot circa 1750. Het waren predikheren (o.p.)¹ en franciscanen. (o.f.m.)² Deze reguliere priesters bedienden kerkhuizen of deden dienst als rectoren in kapellen, zoals die van Mariënborg in de Walpoort, Huis van Boxtel in de Postelstraat, twee schuilkerken in de Vughtstraat (Achter het Beerken en Onze Lieve Vrouw van Zeven Weeën) en het bedehuis in de Kruisstraat. (Zie hoofdstuk 2).

Vanaf omstreeks 1750 werden de seculiere priesters 'kapelaan' genoemd en assisteerden ze de pastoor. In de achttiende eeuw vroegen ze steeds admittie (toestemming om te mogen functioneren als geestelijke) aan bij de rijksoverheid, ook als ze van schuilkerk wisselden. Bijna steeds werd hierin toegestemd, voor een bepaalde of onbepaalde tijd.

• <i>Dominicus Strick o.p.</i>	1629-1677	• <i>Gerardus Syben o.p.</i>	1677-1687
• <i>Joannes van Hoorenbeeck o.p.</i>	1629-1663	• <i>Rector Martinus van IJzendijke o.f.m.</i>	1680-1708
• <i>Joannes Potter o.f.m.</i>	1629- ?	• <i>Rector Dominicus Smits o.f.m.</i>	1684-1713
• <i>Hermanus Liessens o.f.m.</i>	1633- ?	• <i>Petrus van Kerckhoven o.p.</i>	1687-1705
• <i>Joannes de Bruyn o.f.m.</i>	1637- ?	• <i>Josephus de Neve o.p.</i>	1706-1745
• <i>Jacobus de Pottere o.f.m.</i>	1637- ?	• <i>Rector Engelbert van Ravesteijn o.f.m.</i>	1708-1734
• <i>Joannes van Gestel o.f.m.</i>	1653-1669	• <i>Rector Van Ingen o.f.m.</i>	1713-1719
• <i>Carolus Rillart o.f.m.</i>	1643- ?	• <i>Rector Petrus Eelkens o.f.m.</i>	1719-1727
• <i>Petrus Cuylen o.f.m.</i>	1658- ?	• <i>Rector Gisbertus van Doren o.f.m.</i>	1727-1736
• <i>Gerardus Syben o.p.</i>	1663-1687	• <i>Assistent en Rector Henricus Vermeeren o.f.m.</i>	1720-1744
• <i>Abraham Dubbelbier/Dobbelaer o.f.m.</i>	1664-1679	• <i>Rector Leopold Bern. van Dalen o.f.m.</i>	1731-1746
• <i>Rector Joannes de Bolster o.f.m.</i>	1671-1676	• <i>Guilielmus Petrus Vervorst sec.</i>	1741-1745
		• <i>Rector Jacobus Willems sec.</i>	1739-1774
		• <i>Petrus Jos. van der Vliert o.p.</i>	1745-1767
		• <i>Kapelaan Barth. Joan. Smulders sec.</i>	1745-1763
		• <i>Hij werd tot pastoor benoemd in</i>	1763
		• <i>Rector Van Gastel o.f.m.</i>	1746-1747
		• <i>Kapelaan F. Piggen</i>	1747- ?
		• <i>Rector Johan Coolen sec.</i>	1745-1750
		• <i>Rector A. Nicols</i>	1750-1750
		• <i>Rector Martinus van Hassel(t)</i>	1747-1753
		• <i>Rector Antonius van der Blommen (Bloemen)</i>	1753-1790
		• <i>Kapelaan Joannes Bosmans</i>	1767-1773
		• <i>Hij werd tot pastoor benoemd in</i>	1773
		• <i>Kapelaan Adrianus Wellens</i>	1773-1790
		• <i>Rector Joannes Spierings</i>	1774-1800
		• <i>Rector Anthonius van Gils</i>	1786-1790
		• <i>Rector Gerardus van der Heijden</i>	1794-1826
		• <i>Kapelaan Joan. Henr. van der Borgt</i>	1789-1796
		• <i>Rector Joh. Dominicus van der Meulen</i>	1790-1832
		• <i>Kapelaan Joannes Vissers</i>	1796-1803
		• <i>Kapelaan Mart. Norb. van Hooff</i>	1803-1810
		• <i>Kapelaan Arnoldus Swaans</i>	1810-1814

¹C Ordo Praedicatorum, O.P.

²C Ordo Fratrum Minorum, O.F.M.

- Kapelaan Antonius Rovers 1814-1821
- Kapelaan Joan. Henr. Corstens 1821-1829
Hij werd tot pastoor benoemd in 1829
- Kapelaan Henr. Josephus Minoretti 1824-1825
- Assistent Bern. Joan. van Miert 1825-1827
- Kapelaan Bern. Joan. van Miert 1827-1836
- Kapelaan Antonius van den Bogaert 1827-1832
- Kapelaan Joan. Corn. Croonenborgh 1832-1845
- Kapelaan Joan. van de Ven 1836-1851
- Assistent Albertus Wilh. Bots 1840-1840
- Assistent Gerardus Rutten 1845-1845
- Kapelaan Gerardus Rutten 1845-1865
- Assistent Alex. Joan. Henr. van Heck 1845-1852
- Kapelaan Godefridus Ant. Aarts 1851-1862
- Kapelaan Alard. Wilh. Dom. Kuppen 1852-1869
Hij werd tot pastoor benoemd in 1869
- Kapelaan Joannes Jacobus Versterren 1862-1876
- Assistent Wilh. Casp. Aloijs Bijnen 1864-1864
- Kapelaan Joannes Baptista Bots 1865-1882
- Kapelaan Joannes Cornelius Bijnen 1869-1888
- Kapelaan Joannes Sprangers 1876-1895
- Kapelaan Godefridus Alb. Arn. Bots 1882-1899
- Kapelaan Johannes der Kinderen 1888-1902
- Kapelaan Silvester Joannes Alph. Janssen 1895-1907
- Kapelaan Eduardus Josephus M. Janssens de Horion 1899-1912
- Kapelaan Lamb. Joannes Ant. Nic. Simonis 1902-1915
- Kapelaan Carolus Josephus Cornelis van Oerle 1907-1915
- Kapelaan Wilh. Josephus van Kessel 1912-1917
- Kapelaan Hubertus Franc. Heezemans 1915-1920
- Kapelaan Joh. Lamb. Jac. Jos. Tervooren 1916-1928
- Kapelaan Petrus Joh. Corn. Manders 1917-1924
- Kapelaan Arnoldus Henr. Beijer 1920-1936
- Kapelaan Franc. Henr. Alph. Maria Mommers 1924-1939
- Kapelaan Jac. Jos. Maria Sicking 1928-1932
- Kapelaan Bern. Aloys. Maria Rijken 1932-1944
- Kapelaan Henr. Gijsb. Wilh. Laur. van de Boogaard 1936-1947
- Kapelaan Ant. Ger. Henr. Laureyssen 1939-1942
- Kapelaan Gijsb. Joh. Nic. Meijers 1942-1953
- Kapelaan Egb. Joh. Schraven 1944-1950
- Kapelaan Odulphus A. M. A. W. Schellekens 1947-1955
- Kapelaan Godefridus W. J. Roothans 1953-1958
- Kapelaan Arthur J. C. Pollen 1955-1961
- Kapelaan Theodorus J. M. Pirenne 1958-1968
- Kapelaan Pieter J. van Heeswijk 1961-1963
- Kapelaan Alph. H. J. Kraanen 1963-1965
- Assistent Carolus M. E. de Vries 1965-1967
- Kapelaan Pieter F. M. Jeurgens 1967-1970
- Assistent Pieter F. M. Jeurgens 1970-1972

Eerste stenen of vermeldingen

TON VOGEL

EERSTE STEEN 1601

ALS MEN SCHREEF 1601 LEIDE DE HEER VĀ
GROBBEDONCK RIDDER AEN DESE PILER DEN
IRSTEN STEEN ... GUVENEUR DESER STADT

In 1601 legde de gouverneur van de stad, Heer van Grobbendonck de eerste steen aan deze pijler.

Toelichting:

- De parochiekerk van Sint-Cathrien was te klein en moest worden uitgebreid. Er werd daarom een zijbeuk aan de noordzijde toegevoegd¹.

D.1 |
Eerste steen 1601.

¹[31] Zie hoofdstuk 7 van Ronald Glaudemans.

D.2 |
Herdenkingssteen
(1842).

HERDENKINGSSTEEN (1842)

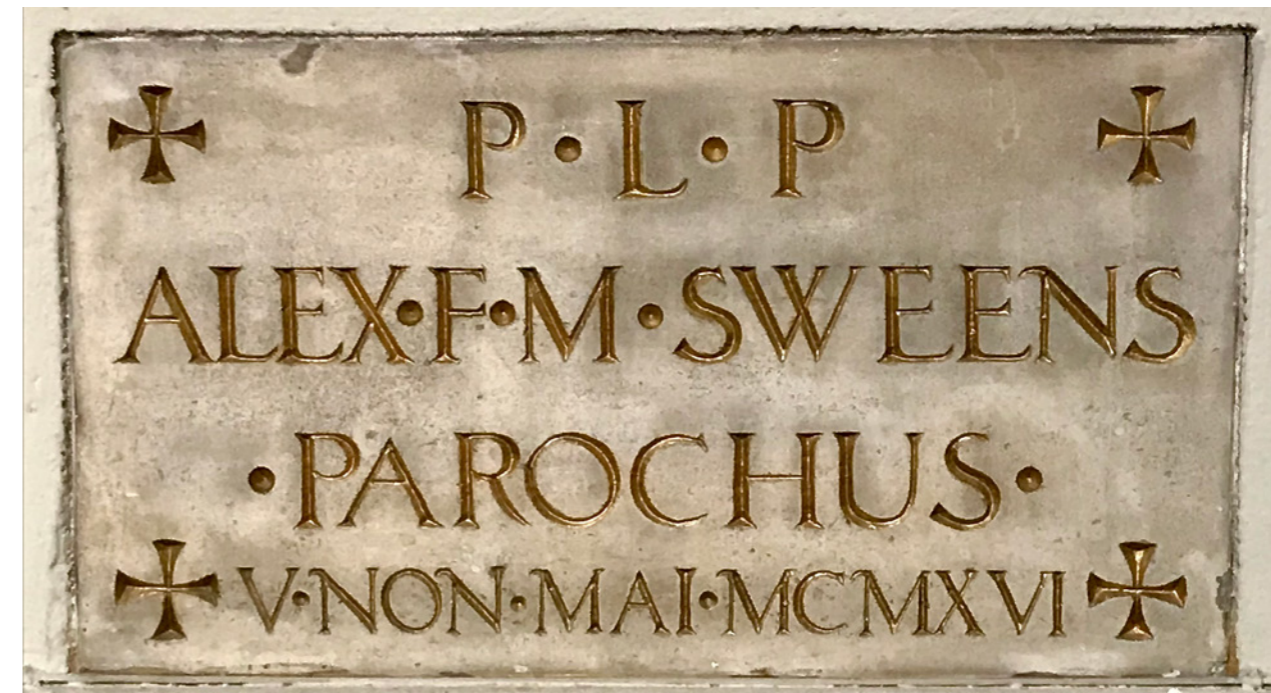
DEO OPTIMO MAXIMO
VAN DE TEMPEL DIE UITGEBREID EN VENIEUWD IS
HEBBEN DE EERSTE STEEN GELEGD
JOHANNES HENRICUS CORSTENS PASTOOR
JOSEPHUS DE WIJS
GERARDUS VAN SON
HENRICUS ANTONIUS BIJVOET
VRIJGEVIGE BURGERS
AP 6 DAGEN VOOR DE IDUS
VAN MAART IN HET JAAR 1842

Toelichting:

- Deo Optimo Maximo: Aan God, de beste en hoogste gewijd.
- J. H. Corstens was pastoor van 1829-1869.
- De 'Idus' of 'Iden' is de Romeinse term voor de 13e of 15e dag van een maand. Voor maart is het de 15e dag.
- VJ = VI=6.
- Id = Idus of Iden.
- De Idus is op de Romeinse kalender een belangrijke dag in het oude Rome en was bekend als de dag dat de schulden vereffend werden.
- In 44 v. Christus werd de dag tevens berucht, vanwege de aanslag op Julius Caesar.
- Zes dagen vóór de 15e maart is de 10e maart. Volgens de Romeinse kalender moet je de 15e meetellen. Op 10 maart 1842 werd deze steen geplaatst.
- M D CCC XXXX II = 1842.
In het Memoriale schrijft de pastoor²:

²[31] Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nr. 143.

D.3 |
Eerste steen mei 1916.

"Op den tiende maart was er een plechtige mis, zondags tevoren aangekondigd, om de zegen des hemels over de werkzaamheden aan de nieuwe kerk af te smeken. De pastoor hield bij deze gelegenheid een predicatie en ten 12 uren werd met veel /burgerlijke/ plegtigheid de eerste steen gelegd door de Pastoor der gemeente J H Corstens, hierin geadsisteerd door den weledelen Heren Jos: de Wijs, Ger. Van Son en Hen: Ant: Bijvoet welke ider tot het opbouwen der kerk de somme van 1000.- gecontribueerd hebben".

De hoofdingenieur van de waterstraat met twee heren Ingenieurs waren 's middags op het diner ook aanwezig.

EERSTE STEEN MEI 1916

Toelichting:

- P•L•P: primum lapidem posuit (de eerste steen is gelegd).
- ALEX•F•M•SWEENS.
- PAROCHUS: pastoor.
- De onderste regel is een manier om de datum aan te geven volgens de nogal ingewikkelde Romeinse kalender.
- V•NON•MAI•MCMXVI.
- 5 dagen vóór de nonen mei 1916.

Met de 'nonen' (nonae) worden de negende dagen voor de Iden bedoeld. Voor mei wordt dat de zevende dag. Er staat dan dat de eerste steen gelegd is op de vijfde dag vóór de zevende mei. Deze steen werd echter gelegd op 3 mei 1916.

D.4 |
Herdenkingssteen
(1999).

HERDENKINGSSTEEN (1999)

Deze steen ligt in de hal van de kerk en is door de pastoor en leden van het kerkbestuur onthuld in 1999, na een lange periode van restauratie van de Sint-Cathrien.

Oktober 1944, dagboek van pastoor A.J. Lange

TON VOGEL

Pastoor A. J. Lange schrijft in zijn Memoriaal over het oorlogsjaar 1944¹

“Steeds woedt de oorlog voort. En de Deutsche bezetting drukt steeds zwaarder op de bevolking. Allerlei harde voorschriften en dwangmaatregelen volgen elkander op en beknotten alle vrijheid. Radio's worden gevorderd, fietsen in beslag genomen, alle Hollandsche munten, alle koper moet ingeleverd, allerlei voorraden worden gerequireerd en gestolen. Allerwege groeit daartegen verzet en ontduiking en sabotage. Alles wordt verborgen of ingegraven. Zodoende ook hier alles gered.

21 Maart komt 's nachts om 3 uur de Sicherheitspolizei onze pastorie en tuin doorzoeken naar een geheime drukkerij, die in de kelder verborgen zou zijn en dezelfde nacht nogmaals naar verborgen wapenen. De 4 politie-mannen trokken om 7 uur af, zonder succes.

24 Maart werd kapelaan Rijken overgeplaatst naar Nijmegen, als rector van het Canisiusziekenhuis.

15-18 juni boete-triduüm in onze parochie, uitgeschreven door het Nederlandsch Episcopaat. De uitgeschreven triduüms en andere bijzondere oefeningen slaagden steeds goed. Maar de gewone diensten, H. Mis en Lof, bleven steeds maar slecht bezocht. 't Kwam stellig ook door de aangebrachte

verduisteringsmaatregelen, alsmede door gebrek aan licht en verwarming in de kerk. Alles even duister, ook buiten en veel slecht weer. In de huishoudens was het steeds kort dag en daarom had het verzetten der uren voor deze diensten niet veel succes. Alles lag stil, congregaties, patronaten, catechismus, ook al door gebrek aan lokalen. De St. Jansklokken² verschijnen niet van 10 sept.-24 nov.

Op zondag 17 sept. en maandag 18 sept. vliegen massa's landingsvliegtuigen en zweefvliegtuigen over onze stad ter bezetting van Grave-Nijmegen-Arnhem. 'n Prachtgezicht, alles staat te kijken in de Parklaan, hoewel het er niet veilig is, want veel afweergeschut en jagers in de lucht. Omdat de bevrijders verwacht worden, worden door de Duitschers allerlei tegenmaatregelen genomen. Op 27 sept. worden de spoorbrug bij Lombok en veel andere bruggen in de stad opgeblazen. Veel schade aan huizen, ruiten en daken stuk, bv. Vughterdijk, Zonneveld, Vughterweg, Willem van Oranjelaan.

28 Sept. vallen vele granaten op de stad. We gaan slapen in de grote kelder.

2 Oct. werd de grote koepel onzer kerk door een granaat getroffen. Enige granaatsplinters drongen door de betonnen binnenkoepel heen, doch niet zo erg. Kuipertjeswal en Westwal erg beschadigd door de granaten. Zondag 22 oct. viel een vliegtuig met bommen op de Graafschen Weg en maandag en dinsdag 23 en 24 oct. werd door de Engelschen een zwaar artillerie bombardement gericht op het

¹E Erfgoed 's-Hertogenbosch, 0915 Parochie Sint-Cathrien, inv. nr. 149.

²E Godsdienstig weekblad voor het bisdom van 's-Hertogenbosch.

noordoostelijke deel onzer stad. De Engelschen dringen op dit gedeelte en bezetten 24 oct. de grote Diezebrug bij St. Leonardus, maar deze gaat weer verloren en deze wordt opgeblazen. Noordelijk deel der stad bevrijd. Duitse tanks in de straten. Alle kanaalbruggen en brug naar Pettelaar opgeblazen. Woensdag 25 oct. wordt door de Engelschen een brug geslagen, over het kanaal bij Sluis O en wordt de binnenstad tot aan de Dommel bevrijd.

's Namiddags verschijnen de Engelschen en vele tanks bij de school en de kerk in de Parklaan. Alle bruggen over de Dommel zijn opgeblazen. 't Paleis van Justitie staat in brand. Brand in de Vischstraat. Lohengrin op de Markt was al afgebrand. 't Regent overal granaten.

26 oct. is onze kerk vol vluchtelingen uit de stad, die de ruïnes hunner huizen moesten ontvluchten. Op deze donderdag werd door de Engelschen weer een brug over de Dommel, de Willemsbrug, geslagen en begon de strijd verder op Lombok en verderop in St. Leonardus, vooral ook 's anderendaags 27 oct., toen alles werd stukgeschoten en veel branden veroorzaakt werden. Paniekstemming, terwijl nog op zaterdag 28 oct. hevig gevochten werd bij 't Meelfabriek. Op 27 oct. werd onze pastorie³ heerlijk gehavend door een zware granaat, die het linkerdak totaal wegsloeg. De gehele bovenverdieping werd voor lange tijd onbruikbaar, plafonds stuk en alles aan regen onderhevig, en geen materiaal in de stad om iets te herstellen. De inslag verraste ons 's middags aan tafel, terwijl verschillende vluchtelingen reeds bij ons in de kelder zaten. Allen bleven ongedeerd.

's Anderendaags vertrekt Kap. Meyers met een groep vluchtelingen voor Nistelrode, zelf naar Oss waar hij een tijdlang veiliger was, want dat was reeds eerder vrij. Op zondag 29 oct. werd onze kerk tot tweemaal toe door zware granaten getroffen. De ene Duitse granaat sloeg het dak en het gewelf van de zijkapel achter rechts naast

de torens totaal weg; de andere granaat vernielde de verwarmingsschoorsteen totaal tot onder toe en het neerstortend puin viel door de St. Leonarduskapel, de kaarsenmakerij en het aangrenzend berglokaal. Heel de kerk lag vol puin en glas, kapotte stoelen en banken. Daarna geruimd door onze gevangenisemannen.

31 Oct. werd nog de kosterij getroffen aan de bovenhoek en dak. Verder kregen we nog een gat in de hals van de koepel, werd nog een afdak weggeslagen tegen de koepel aan. Alles samen kregen we op de kerk acht voltreffers van granaten, zodat er aanmerkelijke schade is aangericht. Moeilijk te herstellen door gebrek aan materiaal. Maar gelukkig zijn we bevrijd. De H.H. Diensten konden gelukkig, aangepast aan de omstandigheden, doorgaan. Zelfs op Allerheiligen en Allerzielen gingen de Missen door. 't Lof werd vervroegd en later door de week nagelaten om het weinige bezoek. De vluchtelingen die in de kerk dag en nacht vertoefden, daar aten en sliepen, waren gelukkig juist naar elders vertrokken, toen onze kerk zo erg gehavend werd, zodat we hier tenminste geen slachtoffers te betreuren hadden; elders in de stad vielen uit onze parochie een achttal slachtoffers aan de dood ten prooi door granaatvuur in deze oorlogsdagen. Betrekkelijk weinig.

Een goedgeslaagde Noveen voor Kerstmis, gepropageerd door de K.A. ('Katholieke Actie') besluit dit treurig oorlogsjaar. De Nachtmis op Kerstmis moest verlaat worden tot kwart over zeven, omdat in die tijd de spertijd gold van 's avonds acht tot 's morgens 7 uur. De kerk was redelijk verlicht, terwijl we anders dikwijls geen licht hadden bij onze Kerkdiensten. De andere Missen begonnen om 8 en 10 uur. Lof om 4 uur. Nog vermelden we dat op 9 aug. Kap. Koopmans van de Muntel bij achtervolging door de Duitschers is doodgeschoten, alsook dat hier een geestelijke Bedevaart naar O.L. Vrouw te Uden werd gehouden op 15 aug. met plechtig Lof om 4 ½ uur."

³E Vughtstraat 98.

Schenkingen 1871-1963

TON VOGEL

De parochianen van Sint-Cathrien droegen hun pastoors, kapelaans en kerkgebouw een warm hart toe. Dat blijkt wel uit de hoeveelheid schenkingen. (In het archief werden die giften genoteerd).¹ Alles ter bevordering van nieuwbouw, verfraaiing van het kerkgebouw en behoud van cultureel erfgoed. Het gaat over donaties in geld, waardepapieren en onroerend goed, zoals woningen of bouwland.

Hierna ziet u een opsomming van de schenkingen, vanaf 1871 tot 1963. Het is slechts een selectie. We hebben afgezien van giften van paramenten (kazuifels, koorkappen, dalmatieken en humeralen), van het onroerend goed, van effecten, legaten, van heilige vaten en contant geld. Het contante geld was vaak bedoeld ter instandhouding van de armenscholen van de parochie.

1871: zilveren wijwateremmer met kwast.

1872: kandelaars, zilveren godslamp in Altena (Duitsland) gekocht, nalatenschap Mejuffrouw Johanna Maria Visser, geschenk voor pastoor Corstens.

1875: twee beelden van de H.H. Harten van Jezus en Maria, voor de Sacramentskapel.

1878: Nieuw altaar met het beeld van O.L. Vrouw, gemaakt door beeldhouwer Goossens, naar het beeld in de Basilique Notre Dame de Victoire te Parijs. Dank zij veel schenkingen kwamen er een verguld kruisbeeld in het tabernakel, koperen lichtdragers en een gouden aureool. Op 17 november 1878 werd de altaarsteen gewijd.

1881: Het altaar van het H. Hart van Jezus komt gereed: koperen lichtdragers, tabernakel met een kruisbeeld, vervaardigd door de beeldhouwer De Rooij.

1884: Een missaal met paars fluwelen band, zwaar zilverbeslag, met de beeltenissen van Franciscus en de H. Maagd Maria, de patroonheiligen van de schenkers, het zilveren echtpaar Van Gogh-van Dortmund.

1891: Mejuffrouw Maria Leonarda Gast geeft aan de kerk een prachtig zwart stel voor drie Heeren met bijbehorende koorkap ter waarde van f. 992,50 vervaardigd door den Heer Stoltzenberg te Roermond.

1892: Van een onbekende ontvangen: een prachtige collectie kunstbloemen voor het hoogaltaar.

1892: Van Mejuffrouw Cornelia Heeren: twee bewerkte voetstukken met lichtdragende engelen voor bij het altaar van het Allerheiligst Hart. En van haar een missaal voor dagelijks gebruik.

1892: Van Mevrouw L. van Gulick drie schone dekkleden voor de altaren en een mand met kunstbloemen.

¹|F Erfgoed 's-Hertogenbosch, archief St.-Cathrien, 0915, inv. nrs. 143 en 149.

1892: Behalve de fundatie, groot ongeveer *f.* 2500, schonk de Hoogerwaarde Heer A.W.D. Kuppen onder meer aan andere instellingen alhier *f.* 1000, aan de parochiale school *f.* 1000 aan de tijdelijke pastoor om de renten daarvan te gebruiken voor de armen, voornamelijk voor de arme kinderen op de parochiale school (prijzen, spijzen, klederen enz.).

1893: Een schone Japanse gong, van het koperen paar Louis van Gulick-Gilissen.

1894: Van N.N. een groep, voorstellende de H. Familie, (Jezus, Maria en Joseph), met bijbehorende piëdestal.

1894: Van de Weledele Gestrenge Heer Victor Tilman en zijn echtgenote, bij gelegenheid van hun zilveren bruiloft een prachtig tapijt voor het hoogaltaar en het priesterkoor ter waarde van circa *f.* 500.

1896: N.N. een vaandel van de H. Kindsheid.

1897: Een sarcofaag ter bewaring van het Allerheiligst Sacrament op Witte Donderdag. Dit stuk is getekend door Heer Hezenmans en vervaardigd door Heer Hendrik van der Geld. Kost *f.* 450, van Mejuffrouw D. van Beugen.

1895: Een zilveren gedreven missaal-lessenaar en een stel zilveren gedreven canonborden, vervaardigd door de Heer Jozef Jonkergouw uit deze parochie. Op de middelste tabel vindt men de patroonheiligen van de pastoor en op de zijtabellen de patronen van de fungerende heren kerkmeesters. Hierbij was nog gevoegd een wit zijden antependium, in het medaillon de goede herder. De heren koristen vereerden het Maria-altaar met een prachtig tapijt.

1898: Twee nieuwe bidstoelen, van Jhr. Mijnheer Bernard de Roy van Zuydewijn.

1898: Van de heer Dr. Sicking en Martin Adelmeyer een vaandel voor de heren koristen in de processie *f.* 150, vervaardigd door Jansen en Cie. te Tilburg.

1898: Mevr. de Weduwe Van den Bogaert-Van der Meulen schonk een prachtige kerststal van Bethlehem met toebehoren afkomstig uit het atelier van F. Stoltzenberg te Roermond, kostte *f.* 500.

1898: De dames Teresia, Berta en Elisabeth Pompe verzorgden de restauratie van het oude beste driestel (kazuifel, dalmatiek en tuniek) en van de daarbij behorende koorkap. Het borduursel werd zorgvuldig gerestaureerd en op goud laken gebracht door de heer van Lina van Goubergen te Antwerpen. De kosten: *f.* 1050.

1898: Pastoor Corstens noteert over misgewaden: van de heer pastoor van der Meulen (Overleden in 1832, pastoor van de vroegere schuilkerk van O.L. Vrouw van de 7 Weeën) kreeg onze kerk een rijk geborduurd antiek ornament voor drie Heren, met antependium, item een zilveren kelk. Het antependium is onder pastoor Corstens verwerkt tot koorkap.

1899: Ontvangen van Mevrouw van Cooth ter versiering van de monstrans een diamanten broche, ter waarde van *f.* 700.

1902: De dames Pompe schonken de kerk een nieuw antependium met medaillon van het H. Hart van Jezus en de emblemata van geloof, hoop en liefde. Ook lieten zij het antependium met zilveren kelk als medaillon vernieuwen, de kosten waren *f.* 500. Vervaardigd door de firma Jansen et Cie. te Tilburg.

1904: Franciscus van den Akker schenkt een zilveren vergulde ciborie ter gelegenheid van zijn 80e verjaardag.

1906: Van de Weledelgestrenge Heer Victor Tilman *f.* 1000 voor de decoratie van het hoogaltaar en der zijaltaren. Het werk werd uitgevoerd door de heer Th. Hermsen. Allen waren tevreden over de uitvoering.

1907: De Heer Pernot, kerkmeester geeft een piëta, met voetstuk, vervaardigd door Al. de Beule te Gent.

1908: Mevrouw Van Gulick-Luykx schenkt een beeldengroep, voorstellende het heilig huisgezin van Nazareth, in eikenhout en gepolychromeerd, door Al. de Beule te Gent.

1910: Pastoor Van Welie liet zijn kelk na aan de kerk, verguld zilver met diamanten bezet, alsook een kleine ciborie, een platte ziekenpyxis, een albe en kazuifel.

1911: Van Mejuffrouw Van Beugen: een rosé kazuifel, twee zilveren gedreven drie-armige kandelabers uit het atelier van W. van Hooft in de Ridderstraat alhier, waarde *f.* 425.

1911: Van Mevrouw M. Thirion, geboren Dommer v. Paldersvelt, een fraai communiekleed, eigenhandig geborduurd.

1912: Van Mejuffrouw Maria van Gulick een prachtig gehaakte albe.

1912: Van de Heer en Mevrouw Constant Tilman-Roupe van der Voort ter gelegenheid hunner zilveren bruiloft de som van *f.* 100 waarvoor aangekocht een looper in het priesterkoor.

1914: Mejuffrouw Dorothée van Beugen schonk een paars fluwelen kussen, prachtig met goud bestikt en een wit zijden kleed met paars bestikt om te dienen voor de kruisverering op Goede Vrijdag.

1914: Mejuffrouw D. van Beugen schenkt *f.* 1000 voor het onderhoud van de Godslamp.

1917: Mejuffrouw Lina van Geene, dienstbode van Mejuffrouw D. van Beugen, heeft beloofd het beeld van O. L. Vrouw in de kerk op haar kosten te laten schilderen. Dat is geschied.

1918: Mejuffrouw Dorothé van Beugen schenkt een gouden ciborie, met een deksel in de vorm van een kroon. De waarde wordt geschat op *f.* 4650, de juwelen niet meegerekend. Ze heeft bepaald dat die ciborie nooit verkocht mag worden.

1919: Jos Schutte-Dirdens schenkt *f.* 2000 ter versiering van de H. Antonius van Padua en *f.* 1300 ter ere van de H. Jozef.

1919: De heer Johannes Wilh. Klijntjes schenkt bij testament *f.* 4000 voor de versiering en meubilering der nieuwe kerk.

1919: De 23e juli ontving de kerk van de Zeer Eerwaarde Heer L. Gast, pastoor van Oostelbeers een geschilderd portret van de H. Leonardus van Vechel voorstellende een portret van de H. Leonardus, waarboven twee engelenfiguren een lauwerkrans houden. Bovenaan ziet men de heilige door de engelen ten hemel voeren. De schilderij draagt het jaartal 1635 en de naamtekening van de schilder F. Nepveu.

1920: Door iemand die onbekend wenste te blijven, is aan de kerk geschonken een altaar met geschilderde triptiek ter ere van de H. Leonardus van Vechel. Het altaar is vervaardigd door W. van Nunen te 's Bosch voor de som van *f.* 1630. De triptiek is geschilderd door Antoon Molkenboer te 's Gravenhage voor de som van *f.* 1500. (met een verklaring).

1920: In mei schonk Jhr. Mr. Th. Schade van Westrum aan de kerk een baldakijn voor processies met het H. Sacrament. Dit is geleverd door Wehmeijer, afkomstig van een Duitse firma en heeft gekost 350 gulden.

1921: Acht koperen kandelaars, die inmiddels aan de acht hoofdpijlers zijn geplaatst, geschonken door president A. Sweens, oud-pastoor.

1921: 20.000 gulden in effecten, geschonken door Mejuffrouw Dorothé van Beugen. Alsmede het geschilderd portret van oud-pastoor Sweens.

1921: Een mooi passiekruis, geschonken door de fam. Ari in de Sint Jorisstraat 32, vervaardigd door Jan Ari.

1921: Een prachtig bewerkte altaar-rand, van Mej. Mies Ummels, Peperstraat.

1923: Acht lusters voor de elektrische verlichting aan de acht hoofdpijlers. Kevelaers smeedwerk volgens ontwerp van M. van Bokhoven. Voor f. 692 gekocht.

1924: De beelden uit de oude kerk zijn, na beschilderd te zijn door Lelijveld weer geplaatst. De polychromie van een beeld werd bekostigd door Mej. Jacoba Derks, klooster Sint Jorisstraat.

1925: Een nieuwe communiebank uit witte natuursteen en marmer, volgens ontwerp van Antoon van Bokhoven, de koperen deuren zijn gemaakt door de Tilburgse firma Hamers. Geschonken door Mej. D. van Beugen. Steenwerk f. 3000; koperen deuren f. 2000. Ter gelegenheid van het zilveren priesterfeest van pastoor A. J. Lange en het 70-jarig herdenken van haar eerste H. Communie.

1925: De plinten tussen de hardstenen treden van het priesterkoor f. 263.

1925: Beschildering van de Mariakapel f. 1000 geschonken door Mevrouw de weduwe H. Adelmeyer-Dieden uit Vught, tot voor kort een trouwe parochiaan van hier.

1925: Drie prachtige kussens om op de trappen van het altaar te plaatsen op aanbiddingsdagen, van Mej. Ummels.

1925: Een standaard met afschrift en de toezegging van de bloemversiering daarin op aanbiddingsdagen, van de Erewacht.

1925: Twee marmeren vazen met bloemen voor op het altaar, van de dames Pistor.

1925: Van Mejuffrouw Verhagen: een nieuw communiekleed.

1926: Afsluithek van de doopkapel. Geschonken door oud-pastoor Sweens.

1927: Naar aanleiding van zijn zilveren feest als kerkmeester schonk de Heer Eduard de Heusden van der Sluijse een prachtig wit driestel.

1927: De grote Engelenbeelden op de pilaren rond de koepel, vervaardigd door beeldhouwer Kuijpers en geplaatst door Peter Hochstenbach en beschilderd door Lelijveld. De voetstukken zijn gemaakt door Vugts. Een dezer reuzebeelden werd geschonken door de Heer Jos. de Leeuw.

1927: Mejuffrouw Lina van Geene, dienstbode van Mejuffrouw Dorothé van Beugen geeft aan de kerk f. 500 om met de rente daarvan te bekostigen de verlichting van het altaar en het beeld van O.L. Vrouw.

1927: Kluisdeur in de sacristie, geschonken en geplaatst op kosten van het echtpaar P. van Hoeckel-Bielars.

1927: De kapel van het H. Hart opnieuw beschilderd door Jan Oosterman, met behoud van de vroegere beschildering der verschillende personen als vereerders op de muur.

1927: Beeld van Theresia van Lisieux, met voetstuk, gemaakt door fa. Kuipers uit Venlo. Cadeau van het echtpaar Louis Marijnen-Lemmens, bij gelegenheid van hun zilveren bruiloft.

1928: Communiekleed O Sacrum Convivium, van Mejuffrouw Groen.

1929: De schilderij van de H. Judas Thaddeus geschilderd door Arnold van der Laar werd geschonken door Mw. Tilman-Roupe van der Voort, die later ook de kandelaars deed aanbrengen.

1932: Beeld van de H. Catharina in de nis aan de voorgevel, geschonken door oud-pastoor Sweens.

1943: Bij gelegenheid van mijn benoeming tot kanunnik van het kathedraal kapittel werd aan de pastorie te mijner gedachtenis een prachtig portret met lijst aangeboden en geschonken door enige notabelen der parochie (Pastoor A.J. Lange).

1954: Een mozaïek van O.L. Vrouw van Altijdurende Bijstand, van Mevrouw M. van Gorp-van Vlokhoven, Sonneveld 7. De kerk heeft de last op zich genomen om gedurende 10 jaren jaarlijks rond 27 juni een gelezen heilige mis op te dragen voor de zielenrust van de heer André van Gorp. (met machtiging van de bisschop).

1962: Pastoor van Loon ontving een cadeau van f. 6000 en gebruikte dit om twee altaren te laten maken. Een Maria-altaar, links voor in de zijkapel, en een H. Hart-altaar rechts voor. Daar kwam het gobelin van de verrijzende Christus, dat het 'waardeloze' H. Hartbeeld vervangt.

1963: Dank zij giften van parochianen kon een 16e-eeuws St. Jozefbeeld gekocht worden: f. 1400. Achter in de kerk werd een biechtstoel uitgebroken en dit beeld geplaatst in de nieuwe kapel die nu als Jozefkapel fungeert. Het 'nietswaardige beeld' van Jozef dat in een nis stond naast het Maria-altaar, werd verwijderd.

Verplaatsing van het orgel in 1917

HAN KEUR

In de geraadpleegde bronnen is niet in bijzonderheden terug te vinden hoe en wanneer precies de overplaatsing van het orgel van de westzijde naar de oostzijde van de kerk is verlopen. Meestal wordt als datum van de verplaatsing het jaar 1916 genoemd, maar verdere beschrijving ontbreekt. Nader onderzoek in het Stadsarchief leverde de gegevens die op de volgende pagina's van deze bijlage staan vermeld.

Cruciaal in dat nader onderzoek bleek de vraag: werd de gehele westelijke muur (waar het orgel achter stond) in 1916 gesloopt, en is het orgel dan tijdelijk opgeslagen geweest?

Deze vraag kwam voort uit de aantekening in het dagboek Memoriale van pastoor Sweens op 8 juni 1916: *“Bij het afbreken der kerk bleek dat de Westelijke muur van de kerk met de zich daarbij aansluitende muurvlakken ten Noorden en te Zuiden bouwvallig waren waardoor deze moesten worden neergehaald. Daarenboven moesten op alle punten de funderingen dieper gegraven worden tot den vasten bodem dus 4.30 – peil. Dit alles met nog enige bijkomende zaken veroorzaakt eene vermeerdering van de aannemingsom f. 14.990,88”.*

In de notulen van het kerkbestuur van 8 juni 1916 lezen we ook dat *“de totale kosten van graven en bouwen voor de nieuwe kerk bedragen f. 14.990,88”.*

Uit het archiefonderzoek blijkt dat pastoor Sweens daarmee het volgende heeft bedoeld:

1. Wat van de westelijke muur moest worden neergehaald betreft het gedeelte van de westgevel ten noorden van het ingangsportaal (dus links van de ingang), en het gedeelte ten zuiden van het ingangsportaal (dus rechts van de ingang). De sloop van de beide aansluitende muurvlakken waren al in het bestek van J. Stuyt opgenomen. Dat stemt overeen met de bouwtekening bij het bestek, zie Afbeelding G.3 en G.4.

2. Het maken van de fundering tot de vaste bodem, betreft de gehele fundering van de nieuwe kerk, vandaar het hoge bedrag van f. 14.990,88.

G.1 | Zicht op het lege oostkoorgedeelte (men kijkt hier richting het oude koor). De sloopwerken aan de kerk zijn waarschijnlijk uitgevoerd vóór eind 1916. - BRON: BRABANT COLLECTIE UVT.

G.2 | Zicht op zangkoor westzijde, uit het Kasboek lezen we dat de eerste sloopwerkzaamheden zijn begonnen op 17 januari 1916. - BRON: BRABANT COLLECTIE UVT.

Daarnaast is wat 'neergehaald' is ook aangegeven op de bestektekening blad 1. Daarop is duidelijk van de westgevel met kruisarcering aangegeven "best. bouw wordt gebruikt tot onderkant goot" en dat is het ingangsportaal waartegen het orgel stond. Wel werd het zadeldak (punddak) verwijderd en bleef een gedeelte van het gewelf dienen als tijdelijk 'kap', zoals op afbeelding G.2 is te zien. Daarop is ook te zien dat het orgel is 'ingepakt'; het lijkt dus niet gedemonteerd en elders opgeslagen geweest tijdens de sloopwerkzaamheden. Duidelijkheid over het overig sloopwerk geven ook de overige afbeeldingen bij deze bijlage.

Uit het archiefonderzoek is een tijdslijn van de gebeurtenissen opgesteld.

1. De aanvang van de sloopwerken van de kerk begint op 17 januari 1916. Deze zullen grotendeels gereed zijn gekomen vóór eind april 1916. De eerste steen wordt n.l. op 3 mei 1916 gelegd. Wat er gesloopt diende te worden is aangegeven op tekening blad no.1 van Bestek no. 185, waarvoor de gemeente 's-Hertogenbosch op 23 maart 1916 nr. 867, vergunning heeft verleend.

2. De vergunning voor de bouw van een nieuw (oost) zangkoor in de absis werd door de gemeente 's-Hertogenbosch verleend op 7 augustus 1916.

3. Het nieuwe zangkoor kwam gereed vóór 6 april 1917 dat is n.l. de datum waarop de betaling van het nieuwe zangkoor aan Aangenendt plaats vindt.

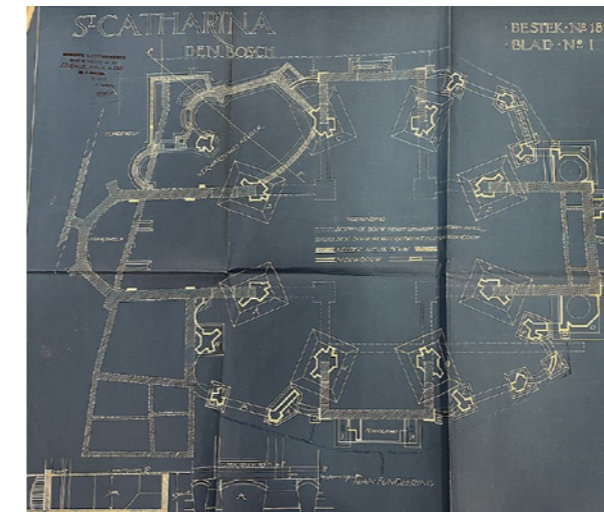
4. Het is dus aannemelijk dat in de periode tussen ca. mei 1917 en eind april 1918 het orgel van de westzijde naar de oostzijde is overgeplaatst. De betaling aan M. Maarschalkerweerd staat vermeld op 06 mei 1918; dan zal dus de overplaatsing gereed zijn.

De door mij gebruikte datum van 1916 (Verschueren Orgelbouw vermeldt de datum van 1914 op de folder bij de ingebruikname van het orgel na de restauratie in 1956) lijkt dus niet correct te zijn. Ook wordt in sommige andere publicaties wel 1914 genoemd. Maar 1914 zou gewoon niet kunnen want a) er is dan nog niets gesloopt, en b) er was nog geen nieuw zangkoor waarop het orgel geplaatst kon worden.

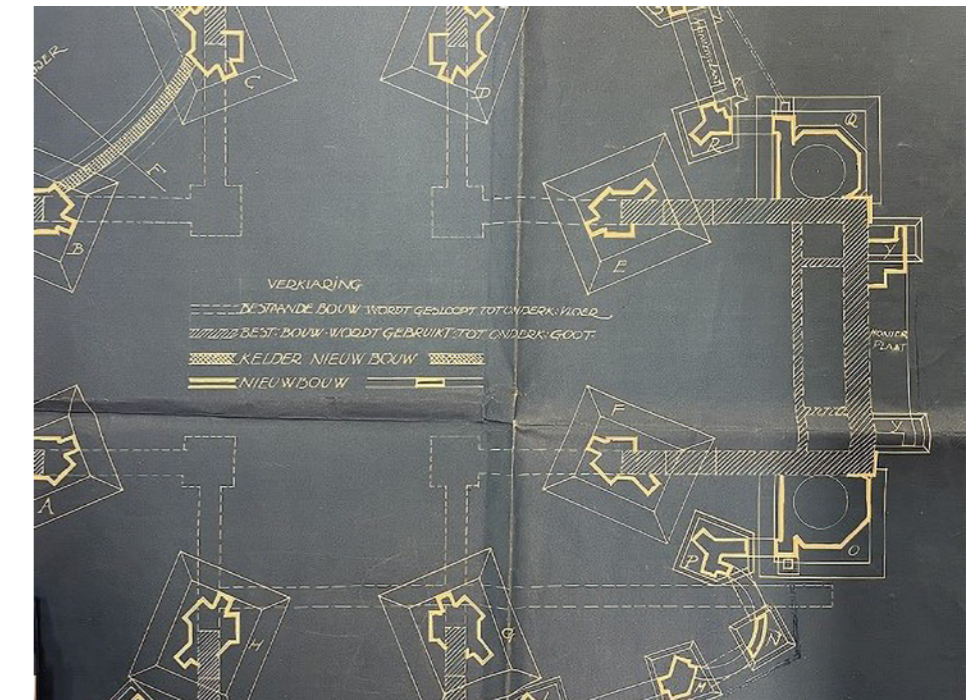
Alles overziende kan de conclusie niet anders zijn dan dat het orgel op het westelijk zangkoor heeft gestaan tot begin 1917. Het was afgedekt en beschermd tegen invloeden van buitenaf tot het begin van de overplaatsing in voorjaar 1917. Voor mijn bijdrage kies ik als datum van overplaatsing het jaar 1917

TIJDLIJN VAN HET NIEUWE ZANGKOOR OOSTZIJDE

Chronologische volgorde van de feiten bij de herbouw van de kerk en het nieuwe zangkoor aan de oostzijde (in het oude koor). Wij ontleen deze gegevens aan archivalia uit het Stadsarchief te weten, het dagboek van Pastoor Sweens en aan de correspondentie van het kerkbestuur van de parochie Sint-Cathrien met de gemeente 's-Hertogenbosch.

- 01 september 1915: Het kerkbestuur kiest in beginsel voor verbouwing van de kerk naar het plan van Jan Stuyt.
- 22 november 1915: Het kerkbestuur besluit het werk tot herbouw van de kerk ter hand te nemen; de kosten werden begroot op ca. f. 100.000,-.
- 29 december 1915: De verbouwing wordt aanbesteed. Laagste inschrijver is A.J. Aangenendt voor f. 88.080,-. Het werk wordt op 4 januari 1916 aan Aangenendt gegund.
- 30 november 1915: Aanvraag bouwvergunning wijzigen en vernieuwen kerkgebouw ingediend.
- 16 januari 1916: Eerste dienst van de parochie in de noodkerk (in het Jongenspatronaat).
- 17 januari 1916: Aangenendt begint met het gedeeltelijk slopen van de kerk. Het monierwerk (de koepel) wordt opgedragen aan de firma F.J. Stulemeijer te Breda voor f. 12.611,-.
- 23 maart 1916: Bouwvergunning wijzigen en vernieuwen kerkgebouw verleend.
- 03 mei 1916: De eerste steenlegging door Pastoor Sweens.
- 08 juni 1916: Bij de sloop bleken de westelijke gevel met de aansluitende muurvlakken ten noorden en zuiden ervan bouwvallig en werden neergehaald. Tevens meerkosten voor verdiepen fundering. Totaal f. 14.990,88 aan meerkosten.
- 07 juli 1916: Schilderwerk aan de koepel opgedragen aan J. Oosterman voor f. 4.000,-. Het werd uitgevoerd tussen 27 juni en 10 oktober 1916.

- 10 juli 1916: Er werd besloten tot overplaatsing van het orgel naar de oostzijde. Kosten f. 2.330,80.
- 29 juli 1916: Aanvraag bouwvergunning zangkoor ingediend.
- 07 augustus 1916: Bouwvergunning voor het maken van het zangkoor verleend.
- 01 maart 1917: Het kruis werd op de koepel geplaatst.
- 21 december 1917: De nieuwe klok uit 1759 wordt in gebruik genomen in de herbouwde kerk.
- 01 mei 1918: Oplevering van de herbouwde kerk.
- 23 april 1918: Mgr. Diepen diende het Vormsel toe aan 459 kinderen in de nieuwe kerk.
- 13 mei 1918: De nieuwe kerk werd geconsacreerd.

LIJST VAN BETALINGEN HERBOUW VAN DE KERK C.A.

Kasboek 1901-1921 inv. nr. 205 Archiefnr. 0915 Parochie Sint-Cathrien. Aan de hand van dit Kasboek geven wij de volgende betalingen over het tijdvak 1915-1919 weer:

G.3 | Bestektekening No 1 bij Bestek No. 815 - 1915.

G.4 | Detail bestektekening, de werkzaamheden zijn middels arceringen aangegeven.

Datum uitgave	A. Aangenendt, aannemer	J. Stuyt, architect	J. Oosterman, schilder	Maarschalker- weerd, orgelbouwer	F. Stulemeijer, monierwerk
Jan. 1914-Jan. '15				36,00	
Jan. 1915-Nov. '15	3.716,00			9,25	
31 Jan. 1917				185,00	
27 Jan. 1916		2.290,72			
07 April 1916	8.808,00 + 56,50				
05 Mei 1916	8.808,00 2e term.				
02 Juni 1916	8.808,00 3e term.				
12 Juli 1916	8.808,00 + 2.990,88				
25 Aug.1916	8.808,00 5e term.				
05 Okt. 1916	8.808,00 6e term.				
13 Okt. 1916	3.000,00 bijwerk				
15 Dec. 1916	8.808,00 7e term.				
04 Nov. 1916					6.305,50 1e term.
24 jan. 1917			1.000,00		
23 Mrt. 1917					6.305,50 2e term.
23 Mrt. 1917					33,60 bijwerk
06 Apr. 1917	8.808,00 8e term.				
06 Apr. 1917	2.330,80 zangkoor oost				
06 Apr. 1917	3.000,00 bijwerk				
06 Apr. 1917	10.000,00 toesla				
22 Jul. 1917			1.000,00		
30 Aug. 1917			800,00		
16 Okt. 1917			1.200,00		
10 Nov. 1917	7.820,80 bijwerk				
18 Dec. 1917	8.808,00 9e term				
18 Dec. 1917	3.500,00 toeslag				
18 Dec. 1917	13.212,00 ½x 10e term. + zangkoor				
03 Jan. 1918		2.862,14			
06 Mei 1918				2.380,00	
03 Aug. 1918	4.404,00 ½ x laatste termijn				
08 Okt. 1918		572,54			
28 Jan. 1919				60,10	
Totaal	133.302,98	5.725,40	4.000,00	2.670,35	12.644,60

Op 15 januari 1918 wordt betaald aan Eijsbouts
f. 555,- voor een klok.

De kerkbanken werden geleverd door Jacq. van
Groenendael te Breda voor f. 3.726,25 + f. 940,80.
De offerte was f. 4.325,- (17-09-1916).

Lijst van predikanten van de Nederlands Hervormde gemeente van 's-Hertogenbosch 1626-1835

SAMENGESTELD DOOR J. WISSE IN 1957 (SCRIBA)

Lijst van predikanten die sedert 19 september 1629 diensten hebben bewezen aan voornoemde Hervormde Gemeente, zijnde de navolgende Hoogerwaard en Eerwaard Heren.

1626-19 september 1629 Ds. Conradus Markinius, predikant in het leger van Prins Frederik Hendrik, voorheen predikant te Emmerich; wijdt de Sint-Janskerk in.

1629-1631 Ds. Bernardus Busschhof, predikant te Utrecht. Ds. Joachimus Spiljardus, predikant te Gorichem. Ds. Gisbertus Voetius, predikant te Heusden, later professor te Utrecht, vertrokken 22 augustus 1630. Ds. Gijsbertus Moringus, predikant te Zaltbommel. Ds. Godefridus Udemans, predikant te Zierikzee. Ds. Samuel Everwijn, predikant te Dordrecht, vertrokken 17 augustus 1630. Ds. Henricus Swalmius, predikant te Haarlemijnde, allen geleende predikanten (predikanten bij leeninghe).

1630-1651 Ds. Everhardus Schuilus, beroepen predikant van Schiedam, bevestigd 4 augustus 1630, emeritus in 1651.

1630-1670 Ds. Franciscus Nicolai de Waal, beroepen predikant van Almkerk, bevestigd 4 augustus, emeritus 1670.

1630-1630 Ds. Antonie van der Dielen, beroepen predikant van Nieuwerkerk, bevestigd 18 augustus 1630, overleden 25 december 1630.

1631-1635 Ds. Johannes Petri Junius, beroepen predikant van Assendelft, overleden 1635.

1632-1671 Ds. Cornelis Lemannus, beroepen predikant van Broek in Waterland, bevestigd 23 mei, overleden in 1671.

1637-1650 Ds. Henricus Conradi, beroepen predikant van Purmerend, bevestigd 30 maart, overleden in 1650.

1637-1653 Ds. Isaäk Valkenaris, beroepen predikant van Nieuwveen, overleden in 1653.

1651-1696 Ds. Jacobus Kuchlinus, beroepen van Oss, ging heen in 1671.

1663-1672 Ds. Costerius, beroepen predikant van Kampen, ging heen in 1672.

1654-1671 Ds. Reinier Vogelzang, beroepen predikant van Goes, ging heen in 1671 naar Deventer.

1670-1684 Ds. Johan Groen, beroepen predikant van Zwolle, bevestigd 11 mei, overleden in 1684.

1671-1683 Ds. P. Hamerstede, beroepen predikant van Maastricht, overleden juni 1683.

1674-1676 Ds. Daniel de Lobel, beroepen predikant van Heusden, ging in 1676 naar 's-Gravenhage.

1675-1684 Ds. Paulus Colonius, beroepen predikant van Deventer, overleden 12 mei 1684.

1676-1679 Ds. Petrus Thielenius, beroepen predikant van Maastricht,, ging heen in 1679 naar Rotterdam.

1679-1680 Ds. A. Molerus, beroepen predikant van Batenburg, overleden 6 september 1680.

1681-1693 Ds. Bartholdus van Ek, beroepen predikant van Tiel, overleden 1693.

1683-1725 Dr. Antoni Martini, professor aan de Illustre School, beroepen predikant van Sassenheim, emeritaat1725.

1684-1686 Ds. Willem Eversdijk, beroepen predikant van Oostzaan, ging in 1686 naar Rotterdam.

1685-1720 Ds. Bernard Massing, beroepen predikant van Tiel, bevestigd 19 november, overleden 1720.

1687-1693 Ds. Johan Pieck, beroepen predikant van Rhenen, overleden 1693.

1693-1695 Ds. Nicolaas Schuringa, beroepen predikant van Harlingen, ging in 1695 naar Leeuwarden.

1695-1725 Ds. Lucas Eibergen, prof., beroepen predikant van Brummen, bevestigd 11 oktober, overleden 1738.

1698-1700 Ds. Diderik Steenwinkel, prof., beroepen predikant van Wijk bij Duurstede, ging in 1700 naar Amsterdam.

1696-1706 Ds. Abraham de Chanfleuri, prof., beroepen predikant van Oudenbosch, ging in 1706 naar Amsterdam.

1700-1723 Ds. Johannes Leijendekker, prof., beroepen predikant van Stokholm, overleden 1723.

1714-1741 Ds. George Ulrich Roemer, prof., beroepen predikant van Wezel, bevestigd 6 januari, overleden in 1741.

1706-1709 Ds. Nicolaas Wittens, beroepen predikant van Uitgeest, bevestigd 19 december ging in 1709 naar Amsterdam.

1709-1741 Ds. Gerard van Hel, beroepen predikant van Velsen, bevestigd 27 oktober, ging in 1714 naar Delft.

1720-1747 Ds. Gerardus Haverkamp, prof., beroepen van Oud-Beijerland, bevestigd 1 september. Ging in 1747 met emeritaat.

1723-1733 Ds. Didericus Steenwinkel, beroepen predikant van Nieuw-Loosdrecht, ging in 1733 met emeritaat, overleden in 1734.

1725-1742 Ds. Gerard van Midlum, prof., beroepen predikant van 's-Graveland, bevestigd 21 oktober, overleden. in 1742.

1733-1749 Ds. Cornelius de Witt, beroepen predikant van de fortten Isabella en Antonis ('s-Hertogenbosch), prof., ging in 1749 met emiritaat, overleden 27 maart 1771.

1734-1736 Ds. Johannes van Wijngaarden, beroepen predikant van Gorinchem, vertrok in 1736 naar Middelburg.

1737-1772 Ds. Herman Gideon Clemens, prof., beroepen predikant van Tholen, overleden in 1772.

1738-1774 Ds. Daniël Noordberg, prof., beroepen predikant van Drunen, ging in 1774 met emeritaat.

1741-1777 Ds. Joachimus Mobachius, beroepen predkant van Nijkerk, ging in 1777 met emeritaat, overleden in 1795.

1747-1750 Ds. Abdias Velingius, prof., beroepen predikant van Benthuizen, ging in 1750 naar Kleef.

1749-1760 Ds. Johannes van Alphen, prof., beroepen predikant van Zuidland, overleden in 1762.

1751-1787 Ds. Johannes Bruijning, broepn predikant van Noordahuizen, ging in 1787 met emeritaat, overleden in 1796.

1762-1769 Ds. Wilhelmus Mobachius Quad, beroepen predikant van Waverveen, ging in 1769 naar Haarlem.

1769-1780 Ds. Jan Carel Palier, prof., beroepen predikant van Well en Ammerzoden, overleden 20 februari 1780.

1772-1804 Ds. Johannes Jacobus van Drunen, prof., beroepen predikant van Goes, overleden in 1804.

1774-1809 Ds. Petrus Isacius de Fremery, prof., beroepen predikant van Goes, overleden in 1809

1777-1784 Ds. Johannes Frantzen, prof., beroepen predikant van Zaltbommel, ging in 1784 naar Groningen.

1780-1815 Ds. Pieter Haack Thorsborgh, prof., beroepen predikant van Veere, ging in 1815 met emeritaat.

1784-1795 Ds. Petrus Albertoma Chevallier, beroepen predikant van Naarden, ging op 1795 naar Dordrecht

1787-1816 Ds. Hendrik van den Oever, beroepen predikant van Woerden, ging in 1816 met emeritaat.

1803-1808 Ds. Willem Christiaan van Manen, beroepen predikant van Zaltbommel, ging op 18 oktober 1808 naar Dordrecht.

1805-1835 Ds. Zeger de Jong, professor, beroepen predikant van Almkerk, ging met emeritaat in 1835.

1815-1818 Ds. Matthijs Kaakebeen, beroepen predikant van Zeist, ging in 1818 naar Middelburg.

1816-1843 Ds. Abraham Luberti Augustini, beroepen predikant van 'tWaal en Hondswijk, ging in 1843 met emeritaat.

1818-1835 . Theodorus Sanders, beroepen predikant van Bergambacht, ging in 1835 naar Woerden.

Verklarende woordenlijst

Aartsbroederschap

is een broederschap die volgens het canoniek recht bijzonder begunstigd is. Alleen de paus kan deze eretitel verlenen aan een bestaande broederschap.

Ablutievat

vat met water om de vingertoppen te reinigen.

Ajour

het openwerken van (delen van) zilveren voorwerpen door zagen en boren.

Albe

is het witte onderkleed dat een priester of diaken draagt onder zijn andere gewaden.

Antependium

de bekleding aan de voorzijde van het altaar in de vorm van stof, hout of edelmetaal

Apostolisch vicaris

in de katholieke kerk een bisschop die in naam van de paus een apostolisch vicariaat bestuurt, dat is een gebied dat (nog) geen bisdom (meer) is.

Ark van het Verbond

is een heilige kist die een vaste plaats heeft in de tabernakel en de tempel in Jeruzalem. Bovenop staan twee engelen.

Armeens Apostolische Kerk

is een zelfstandige kerk, gesticht in Armenië. Ze behoort sinds het Concilie van Chalcedon (451) tot de oosters orthodoxe kerken.

Apsis

is een halfronde of veelhoekige, nisachtige ruimte aan een basilica, kerk of tempel, waar zich het altaar bevindt.

Architraaf

is de voornaamste dragende balk in het hoofdstel.

Basicale opbouw

kerk met een middenbeuk die hoger is dan de zijbeuken, zodat er een lichtbeuk of venstergang ontstaat, zoals bij de Sint-Jan.

Bisschoppelijk mandement

is een officieel herderlijk schrijven van een of meer katholieke bisschoppen aan de gelovigen.

Bijzonder onderwijs

bijzondere scholen geven les vanuit een godsdienstige overtuiging of een levensvisie op het onderwijs.

Broederschap

kerkelijk goedgekeurde vereniging van leken met een godvruchtig doel, zoals het beoefenen van bijzondere werken van vroomheid of naastenliefde.

Byzantijnse architectuur

omvat de architectuur van het Byzantijnse Rijk. Het is een voortzetting van laat-Romeinse christelijke architectuur maar onderscheidt zich van westerse stromingen door een rijk gebruik van koepels en toepassing van boogconstructies.

Cartouche

een ornamentele omlijsting van een schildvorm.

Cassetteplafond

Een cassette is een verdiept rechthoekig, vierkant of trapeziumvormig vlak. Het wordt toegepast in koepelgewelven en andere gewelven, die dan cassetteplafond genoemd worden.

Celibaat

is de term voor de ongehuwde staat, met name van rooms-katholieke geestelijken.

Centraalbouw

de inrichting van een gebouw is sterk op het midden gericht, in de plattegrond is dat duidelijk waarneembaar. Rond het centrale punt, vaak bekroond door een koepelgewelf, kan het gebouw in een cirkel, een veelhoek of in de vorm van een Grieks kruis gebouwd zijn.

Ciborium

een vrijstaande overkapping van een altaar gedragen door zuilen.

Christocentrisch

het altaar moet het middelpunt zijn van de liturgie waar gelovigen betrokken bij zijn doordat zij zicht hebben op wat er zich daar afspeelt.

Christus pantokrator (Grieks = alheerser)

voorstelling van Christus in de Byzantijnse kunst met in de linkerhand het evangelieboek en de rechterhand het spreekgebaar.

Coadjutor

is binnen de r.-k. kerk een hulpbisschop die bij zijn benoeming het recht van opvolging krijgt.

Concordaat

is de algemene benaming voor een overeenkomst die gesloten wordt tussen de paus en de curie enerzijds en een bepaalde staat anderzijds waardoor voor beide partijen belangrijke zaken geregeld worden.

Congregatie

is een instituut van gewijd leven binnen de r.-k. kerk. Deze vereniging van mannelijke of vrouwelijke geestelijken zijn verbonden door religieuze gelofte.

Cuppa/tegencuppa

de cuppa is de kom van een kelk of ciborie. De tegencuppa is de decoratieve versiering aan de buitenzijde van de cuppa.

Deservitor

geestelijke die aan het hoofd staat van een hulpkerk; waarnemend pastoor.

Devotie

de verering van een specifieke heilige.

Drie- of vierstel

bij elkaar horende set liturgische gewaden, vervaardigd uit dezelfde basisstof: kazuifel, dalmatiek, tuniek, bij een vierstel aangevuld met een koorkap.

Embleem

beeldmerk, herkenningsteken, zinnebeeld.

Emeritaat

is het pensioen van een hoogleraar, magistraat of geestelijke.

Festoen of guirlande

een versiering met fruit, bladeren en/of bloemen in de vorm van een slinger, soms gegraveerd, vaak opgelegd.

Fries

in de klassieke bouworden was het fries een onderdeel van het hoofdstel dat zich bevond zich tussen de architraaf en de kroonlijst. Soms voorzien van een doorlopend beeldhouwwerk.

Gelobd

ondiep ingesneden, bijvoorbeeld de voet van een kelk of ciborie.

Generaliteitslanden

gebieden die tussen 1648 en 1795, in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden onder het gezag van de Staten-Generaal vielen, zoals Staats-Brabant. Deze gebieden maakten geen onderdeel uit van de Unie van Utrecht en werden gedurende de Tachtigjarige Oorlog veroverd op de Spanjaarden.

Gesamtkunst

een gesamtkunstwerk is een ideaal samenspel van alle kunsten, waarbij de architect van zijn creatie één geheel wil maken.

Geometrische patronen

zijn alle vormen die je met een passer en liniaal kunt maken, dus een driehoek, een vierkant, een rechthoek of een cirkel.

Georiënteerd > oriëntatie

Een katholieke kerk is in de regel zo gebouwd dat de lengteas naar het oosten gericht is, waar de zon (Christus) opgaat. Hier is ook de plaats van het hoogaltaar.

Gepolychromeerd > polychromeren

een beeld met kleuren beschilderen.

Heiligverklaring

is in de katholieke kerk een kerkrechtelijk proces met als mogelijke uitkomst, dat de paus na grondig onderzoek een gestorven persoon heilig verklaart. Dit proces volgt op de zaligverklaring.

Iconografie

houdt het bestuderen en beschrijven in van onderwerpen uit de beeldende kunst. Iconografie gaat in op de diepere en verborgen betekenis van het onderwerp en de details van een kunstwerk.

Iconostase

is een wand samengesteld uit iconen in de orthodoxe kerken. De altaarruimte wordt door deze iconostase afgeschermd voor de blikken van de gewone gelovigen. De altaarruimte, het allerheiligste, mag alleen door de priester, diaken en altaardienaar worden betreden.

Katholieke Actie

was een door paus Pius XI geïnitieerde lekenbeweging die de secularisering van de samenleving moest tegengaan. Concreet betekende dit vooral een intensivering van het georganiseerde geloofsleven en een centralisatie van katholieke sociale organisaties.

Korintische orde

is de jongste van de drie bouworden van de oud-Griekse architectuur. Het acanthus-bladmotief is kenmerkend voor de Korinthische orde.

Liefdewerk

is een term die in de 19e en 20e eeuw vooral in katholieke kringen in Nederland werd gebezigd om een 'daad van naastenliefde of een 'vorm van liefdadigheid aan te duiden. Het werk dat kerken en sommige kloosterorden verrichtten ten bate van armen en hulpbehoevenden werd destijds vaak met 'liefdewerk' aangeduid.

Liturgie

is het geheel van voorgeschreven gebeden, ceremoniën en handelingen die een eredienst uitmaken.

Liturgische Beweging

initiatieven die genomen werden vanaf halverwege de 19e eeuw, maar op grote schaal vanaf het begin van de twintigste eeuw, tot aan het Tweede Vaticaans Concilie gericht op de actieve deelname van gelovigen aan de liturgie. De liturgievernieuwing van het concilie berust vooral op het werk van de Liturgische Beweging.

Memoriale

officieel het *Registrum Memorialis Parochiae* genoemd, is een geschrift waarin memorabele zaken en belangrijke cijfers betreffende een parochie bondig dan wel uitvoerig door de parochiegeestelijken werden opgetekend. Een belangrijk onderdeel van een dergelijk boek of register is het kroniekachtige hoofdstuk waarin de 'wederwaardigheden' van de parochie werden beschreven.

Monstrans

is een onderdeel van het liturgische vaatwerk in de r.-k. kerk. Een monstrans is een houder, gewoonlijk van goud, waarin de geconsacreerde hostie wordt getoond.

Neobarok

Historiserende architectuur (ca 1860-1914) die verwijst naar de barok (17e tot 18e eeuw) en die naar haar vormtaal teruggrijpt door middel van het gebruik van voluut- en klokgevels, kolossale pilasters en zware decoratie zoals omlijstingen.

Neoclassicisme

was aan het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw een stroming in de kunst, waarin opnieuw de vermeende puurheid van de klassieken werd nagestreefd. Men richtte zich daarbij met name op de (bouw)kunst van de oude Grieken en Romeinen.

Neogotiek

een 19e eeuwse stroming in de bouwkunst die zich geheel heeft laten inspireren door de middeleeuwse gotiek. Het is een reactie op de strakke vormen van het classicisme.

Oosters-orthodoxe kerk

is een stroming binnen het christendom die zichzelf beschouwt als directe voortzetting van de 'ene, heilige, katholieke en apostolische' kerk. De Griekse naam 'orthodox' betekent letterlijk 'rechtgelovig', 'het ware geloof behoudend.

Patronaat

Het patronaat was een instituut voor vorming en scholing van de r.-k. jeugd in de 19e en 20e eeuw. Tal van parochieverenigingen vonden daar onderdak.

Patriotten

waren burgers in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die aan het einde van de 18e eeuw democratiering wilden en aan het falend stadhouderschap een halt wilden toeroepen. Zij eisten hervormingen in het bestuur.

Pilaster

is een rechthoekige muurverzwaring die minder dan zijn breedte voor de gevel uitsteekt. Een pilaster heeft geen dragende functie en is dus decoratief.

Plechtige Communie

is de Hernieuwing van de Doopbeloften, vroeger als een afzonderlijk feest gevierd. Men noemde dat toen de Plechtige Communie, welke meestal plaatsvond in het laatste jaar van de basisschool. Sinds 1965 wordt het Sacrament van het Vormsel gevierd samen met de Hernieuwing der Doopbeloften.

Pontificale H. Mis

is een plechtige eucharistieviering waarin een bisschop of abt, mijter en staf dragend, voorgaat.

Prefect

door de centrale Franse regering benoemde provinciale gouverneurs, in 1800 ingevoerd door Napoleon. Deze plaatste aan het hoofd van elk departement een prefect. De functie diende als voorbeeld voor wat later de commissaris van de Koning zou worden.

Retorsieplakkaten (1636)

deze verboden alle geestelijken en kloosterlingen om zich in de Meierij van 's-Hertogenbosch te bevinden. Derhalve waren ook alle godsdienstoefeningen verboden.

Ritus

is het geheel van wijzen waarop de eucharistie en de andere sacramenten alsmede het getijdengebed worden gevierd.

Schaalkoepel

door de toepassing van gewapend of voorgespannen beton, is de koepelconstructie zo sterk dat niet alleen heel grote ruimten overspannen kunnen worden met een dun gewelf.

Refugiehuis

was voor de bewoners van abdijen en kloosters een toevluchtshuis waar ze terecht konden in perioden waarin zij zich, door oorlog of andere onrust, niet veilig voelden in hun dikwijls afgelegen hoofdverblijf. Het was vaak een versterkt stenen huis binnen de stadsmuur.

Tabernakel

in de katholieke kerk een, meestal rijk versierde, brandwerende kluis op het hoogaltaar waarin het Heilig Sacrament bewaard wordt in een ciborie.

Theca

een klein metalen doosje met een glaasje aan de voorzijde. In het doosje worden kleine relieken bewaard.

Toonbroden

waren in het jodendom platte broden of koeken die altijd op een speciale tafel in de tabernakel en later de Joodse tempel lagen als een offer voor God.

Tracering

Onderverdeling van een raam of muur door stijlen. De onderverdeling is meestal een in baksteen, natuursteen of hout uitgevoerde vulling van vensters.

Travee

is een deel van een gebouw, dat wordt bepaald door twee opvolgende steunpunten in de lengterichting van het gebouw.

Tridentijnse ritus

is de vorm van de katholieke eredienst die vóór de hervormingen in de jaren 60, volgend op besluiten van het Tweede Vaticaans Concilie, algemeen werd gebruikt

Ultramontaans

letterlijk: over de bergen, is een leer binnen het katholicisme die de autoriteit van de paus in zaken van geloof en discipline benadrukt.

Vicaris

Lat. *vicarius* = plaatsvervanger, is in het rooms-katholieke kerkrecht de plaatsvervanger van een geestelijk ambtsdrager. Het rechtsgebied van de vicaris noemt men het vicariaat.

Visigotisch

verwijst naar de kunst die zich ontwikkelde in de 5e eeuw tot het begin van de 8e eeuw tijdens het leven van het Visigotische koninkrijk voornamelijk in Spanje.

Voluut

een krulvormige versiering van een rand of bij zuilvormige kandelaars.

Waterstaatskerk

is de benaming voor Nederlandse kerkgebouwen die tussen 1820 en 1860 onder toezicht (en soms ook naar ontwerp) van ingenieurs van Rijkswaterstaat werden gebouwd, veelal met financiële steun van de landelijke overheid.

Westers Schisma

is de periode van 1378 tot 1417 waarin pausen en tegenpausen elkaar tegenwerkten.

Zadeldak

is een zeer gangbaar type dak, dat bestaat uit twee tegen elkaar geplaatste hellende dakschilden die elkaar in de nok snijden.

Zaligverklaring

is een gebruik binnen de katholieke kerk waarbij de paus, na een grondig onderzoek, formeel verklaart dat iemand die verering toekomt, omdat hij de hemelse glorie deelachtig is geworden.

Bronnenoverzicht

BRONNEN, VERWIJZINGEN EN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

VAN BAVEL E.A. 2001: H. van Bavel o. praem, dr. A.C.M. Kappelhof, G.M. van der Velden o. praem en drs. G. Verbeek, *De z.g. Kroniek van het St. Geertruiklooster te 's-Hertogenbosch (van 1140-1699). Een tekstuitgave ('s-Hertogenbosch/Heeswijk, 2001).*

BERTRAND 1923: M.L. Bertrand, *De H. Leonardus van Veghel, martelaar ('s-Hertogenbosch 1923).*

VAN BIJSTERVELDT & VAN VROONHOVEN 2000: Jan van Bijsterveldt en Laurens van Vroonhoven, *Een tijdsbeeld uit Brabant: 1960-2000 (2000).*

DE BLAAUW 2011: Sible de Blaauw: “Kerkbouwer als professie”; “De wereld van architect Stuyt”, in: *Desipientia 18 (Nijmegen 2011) 8-16.*

BLOEMHOF 1970: F. Bloemhof, *Eenvoudig leerboek der kerkgeschiedenis (Nijkerk 1970).*

BLOKHUIS E.A. 1988: M. Blokhuis e.a., “De Violier en de Beuroner Kunstschool”, in: *Vroomheid op de Oudezijds (Amsterdam 1988).*

BOEKWIJT 1996: H.W. Boekwijt, “De voormalige pastorie van Sint-Cathrien”, in: *Tijdschrift 's-Hertogenbosch 3 ('s-Hertogenbosch 1996) 101-102.*

BOEKWIJT & GLAUDEMANS 1997 A: Harrie Boekwijt en Ronald Glaudemans, “De Sint-Cathrien te 's-Hertogenbosch. Bouwhistorisch onderzoek naar de overblijfselen van de Kruisbroederskapel en de pastorie”, in: *Brabants Heem 3 (1997) 91-101.*

BOEKWIJT & GLAUDEMANS 1997 B: H.W. Boekwijt en R. Glaudemans, *De Sint-Cathrien. Een binnenstadskerk in 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 1997).*

BOUMAN 1978: R.C.G. Bouman, “Bossche kerkmusici en de betekenis van hun muziekwerken”, in: *Boschboom Bladeren 22 (1978) 30-37.*

BOUMAN & HOOGBERGEN 2002: R. Bouman en T. Hoogbergen, *Thema vol variaties, zeven eeuwen muziekleven in 's-Hertogenbosch (Zwolle 2002).*

BOSSCHE KLOKKENGROEP 2016 A: Bossche Klokkengroep, “Het Cathrienklokje”, in: *Bossche Kringen 1 (2016) 47.*

BOSSCHE KLOKKENGROEP 2016 B: Bossche Klokkengroep, *Het is al Klok wat de Klok slaat ('s-Hertogenbosch 2016).*

BRINK 2015: Marc Brink, “Met pijn naar Sint-Cathrien”, in: *Brabants Dagblad (29 juni 2015).*

BROEKHUYZEN 1986: George Hendricus Broekhuizen, *Orgelbeschrijvingen verzorgd door Arend Jan Gierveld (Amsterdam 1986).*

BROUNS 1915: P.N. Brouns, “De Kruiskerk te 's-Hertogenbosch”, in: *Buiten 21 (1915) 248-249.*

BROUWER 1908: P. J. Brouwer, “Chronicon Conventus Buscoducensis”, *Uitgave Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (Zwolle 1908) bewerkt door G.A. Meijer.*

DE CONINCK & DIRKSE 1996: Pieter de Coninck en Paul Dirkse, *Roomsch in alles* (Zwolle 1996).

COPPENS 1843: J.A. Coppens, *Nieuwe beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1843).

CORNELISSEN E.A. 2012: Willeke Cornelissen e.a., *Voorbeeldig hergebruik. Van Sint-Jacobskerk tot Jheronimus Bosch Art Center* ('s-Hertogenbosch 2012).

COSTER 1917: H.P. Coster, "De St. Catharina- of Kruiskerk te 's-Hertogenbosch", in: *Bulletin van den Nederlandsche Oudheidkundigen Bond* 6 (1917) 227-229.

COSTER 1918: H.P. Coster, "Nog eens: de St. Catharina of Kruiskerk te 's-Hertogenbosch", in: *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* 1 (1918), 41-45.

CUPERINUS 1846: A. Cuperinus, "Chronieke van der stad van Tsertogenbosch", in: *Verzameling van Kronyken betreffende de stad en meyerij van 's-Hertogenbosch s.n.* ('s-Hertogenbosch 1846-1848) deel I.

J.D. 1961: J. D., "Vragen rond een wonderkruis", in: *Kruistriomf* (1961) 77.

DONKERS 2000: G. Donkers, R.K. *Kunstenaarsvereniging De Violier, niet-gepubliceerde doctoraalscriptie* (St. Michielsgestel 2000).

DONKERS 2001: G. Donkers, "De Katholieke Kunstkring De Violier, 1901-1920", in: *Trajecta*, 2, jrg. 10 (2001) 112-135.

DONKERS E.A. 2020: G. Donkers e.a., *Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig* ('s-Hertogenbosch 2020).

VAN DRUNEN E.A. 1991: AH. van Drunen, E. Jas en J.A. van Oudheusden, *Kloosters, Kronieken en Koormuziek* ('s-Hertogenbosch 1991).

EBELING 1928: H. Ebeling, "Bossche Kerkinventarissen 1811", in: *Bossche Bijdragen IX* (1928/1929) 302-307.

VAN EPEN 1897: D.G. van Epen, *Sinte Carharina Kerk, Begraeffenisse*, in: *De Wapenheraut* p. 43 en 44, 1897.

FRANCINO 1948: J. Francino, *Geschiedenis van de Orde der kruisherer* (Utrecht/Brussel 1948).

FRANCINO 1977: J. Francino, "Het klooster van de kruisbroeders in Den Bosch", in: *Boschboom Bladeren* 21 (1977) 28-35.

FRANSEN 1976: J.J.M. Franssen: *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Tilburg 1976).

VAN GAAL 2006: Frans van Gaal, *De mensch is tot werken geschapen* (Alphen aan de Maas 2006).

VAN GAAL 2012: Frans van Gaal, *Voorbeeldig hergebruik* ('s-Hertogenbosch 2012).

VAN GAAL E.A. 2017: Frans van Gaal e.a., *Jan Stuyt Architect en netwerker tijdens het rijke roomse leven* ('s-Hertogenbosch 2017).

DE GAST & WERTHER 2008: C. De Gast en Hans Werther, *Op kerkenpad in het Land van Heusden en Altena* (Raamsdonkveer 2008).

GERRITS 1978: J. Gerrits, "Kunstschilder Pieter-Jozef Verhaghen en zijn betrekking met de abdij van Averbode", in: *Tentoonstellingscatalogus* (Aarschot 1978).

GIERVELD 1979: A.J. Gierveld, *Inleiding tot de orgelbouw* (Zaandam 1979).

VAN GILS 1819: A. van Gils, *Katholyk Meyerysch Memorieboek* ('s-Hertogenbosch 1819) 205.

GLAUDEMANS 2017: R. Glaudemans, *De Sint-Jan te 's-Hertogenbosch. Bouwgeschiedenis en bouwsculptuur 1250-1550* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2017).

GLAUDEMANS 2017: R. Glaudemans "Nooit gebouwd in 's-Hertogenbosch: Een neogotische Sint-Cathrien", in: *Bossche Kringen* 3 (2017) 18-20.

GOUDEMA E.A. 2011: Jeroen Goudema e.a., *Jan Stuyt, een begenadigd architect* (Nijmegen 2011).

DE GRAAFF 2007: Klaas de Graaff, *De polsslag van het kwaad* (Den Dungen 2007).

VAN GURP 2013: G. van Gulp, *Reformatie in Brabant* (Hilversum 2013).

TER HAAR 2014: Wouter ter Haar, "Theater wellicht in Sint-Cathrien", in: *Brabants Dagblad* (11 oktober 2014).

HAGEMANS 1997 A: Wim Hagemans, "De Sint-Cathrien is weer een plaatje", in: *Brabants Dagblad* (april 1997).

HAGEMANS 1997 B: Wim Hagemans, "Pastorie geeft geheimen prijs", in: *Brabants Dagblad* (december 1997).

HAGEMANS 1997 C: Wim Hagemans, "Cathrien is weer een plaatje", in: *Brabants Dagblad* (december 1997).

HAGEMANS 1999 A: Wim Hagemans, "Restauratie schilderijen in koepelgewelf Cathrien bijna klaar. De Acht Zaligheden weer zichtbaar", in: *Brabants Dagblad* (16 januari 1999).

HAGEMANS 1999 B: Wim Hagemans, "Sint-Cathrien na grote restauratie weer in gebruik. 'Kerk meer dan dak boven je hoofd'.", in: *Brabants Dagblad* (21 april 1999).

HAGEMANS 1999 C: Wim Hagemans, "Kerk meer dan dak boven je hoofd", in: *Brabants Dagblad* (april 1999).

HARTMAN 2009: B. Hartman, *De Martelaren van Gorcum* (Oegstgeest 2009).

VAN HASSELT 1999: Kees J.G. van Hasselt, "Een kerk vol steigers en stof", in: *Bisdomblad* (januari 1999).

HEERE 1961 A: L. Heere, *Kruiskerk en Kruisbroedersklooster te 's-Hertogenbosch* (niet uitgegeven typoscript 1961).

HEERE 1961 B: L. Heere, "De kruisherer van Den Bosch", in: *Kruistriomf* (1961), 74-76.

VAN DER HEIJDEN & VAN DER LAAR 1985: Peter-Jan van der Heijden en Rob van der Laar (red.), *Historische maquette 's-Hertogenbosch. Stad en vesting* ('s-Hertogenbosch 1985).

VAN HELLENBERG HUBAR 2018: Bernadette van Hellenberg Hubar, *De Genade van de Steiger* (Zutphen 2018).

VAN HEURN 1974: Mr. J.H. van Heurn, *Historie der Stad en Meijerije van 's-Hertogenbosch. Facsimile* ('s-Hertogenbosch 1974).

VAN HEURN 2022: Mr. J.H. van Heurn, *Beschrijving der stad 's-Hertogenbosch. Naar het originele handschrift, bewaard in de Brabant-collectie, Tilburg University* ('s-Hertogenbosch 2022).

HEZENMANS 1899: J.C.A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798* ('s-Hertogenbosch 1899).

HOECK 1926: F. v. Hoeck, "Eenige bijzonderheden betreffende de laatste jezuïeten-statie te 's-Hertogenbosch", in: *Bossche Bijdragen VIII* (1926-1927) 136.

HOEKX 1983: J.A.M. Hoekx, "De Bossche kloosters tot aan de inname van de stad in 1629", in: *Bossche Bouwstenen VI* (1983).

HOEKX E.A. 2005: J.A.M. Hoekx, G. Hopstaken, A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn, G.M. Sanders, *Kroniek van Molius. Een zestiende-eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad* ('s-Hertogenbosch 2005).

HOEKX & VAN DE LAAR 1980: Mr. J.A.M. Hoekx en Drs. R.H.A. van de Laar, *De aloude broederschap van het hoogheilig sacrament te 's-Hertogenbosch, 1480-1980* ('s-Hertogenbosch 1980).

DE HOND & HUYS JANSSEN 2013: Jan de Hond en Paul Huys Janssen, *Pieter Saenredam in Den Bosch* ('s-Hertogenbosch/Eindhoven 2013).

HOOGVELD 1989: C. Hoogveld, *Glas in lood in Nederland 1817-1958* (Den Haag 1989).

HOUWINK 1978: Pauline Houwink, *Jan Stuyt en de vernieuwing van de kerkelijke bouwkunst* (Nijmegen 1978).

HUPKENS 2008: Ed Hupkens, "Het Tilmanshofje", in: *Stadsblad* (3 december 2008).

HUPKENS 2013: E. Hupkens, "Vincentius, 180 jaar betrokken Caritas", in: *Kringnieuws* 6 (2013) 16-19.

JANSEN 1996: F.L. Jansen: *Sint Jacob 's-Hertogenbosch. De kerk en zijn geschiedenis* ('s-Hertogenbosch 1996).

JANSEN 2002: Frans Jansen, *Verantwoordelijkheid herkennen, de leek als vrijwilliger in kerk en parochie* ('s-Hertogenbosch 2002).

JANSSEN 2006: T. Janssen, *Sint-Pieter, een verdwenen parochiekerk in de binnenstad van 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2006).

JANSSEN 2018: Toine Janssen, *Sint-Jan Geboorte Vlijmen 150 jaar* (Vlijmen 2018).

JESPERS & VAN SLEUWEN 1978: Frans Jaspers en Ad van Sleuwen, *Tot roem van zijn makers, een studie over J.J. Vollebregt en Zoon Meester orgelmakers te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1978).

JESPERS 1975: Frans Jaspers, *Brabants Orgelbezit, een inventarisatie van Brabantse orgels* ('s-Hertogenbosch 1975).

JESPERS 1985: Frans Jaspers, "Bossche schuilkerkorgels", in: *Het Orgel* 5 (mei 1985) 211-214.

JESPERS 1988: F.P.M. Jaspers, *Loflyk werk der Engelen Kerkmuziek in Noord-Brabant 17e-19e eeuw* (Tilburg 1988).

JONGEPIER 1998: Jan Jongepier, *Toegang tot het orgel* (Utrecht 1998).

KNIPPENBERG 1965 A: W.H.Th. Knippenberg, *Catalogus Brabants Zilver* ('s-Hertogenbosch 1965).

KNIPPENBERG 1965 B: W.H.Th. Knippenberg, "Enige zilvermerken en zilvermedenfamilies uit Noord-Brabant", in: *Brabants Heem XVII* (1965) 2-8.

KOLDEWEIJ 1985: A. M. Koldewij (red.), *Zilver uit 's-Hertogenbosch Van Bourgondisch tot Biedemeier. Catalogus* ('s-Hertogenbosch 1985).

KUIJER 1997: P.Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant ca.1185-1629* ('s-Hertogenbosch/Zwolle 1997).

VAN LAARHOVEN 1979: Jan van Laarhoven, *Naar gothieken kunstzin, kerkelijke kunst en cultuur in Noord-Brabant in de negentiende eeuw* ('s-Hertogenbosch 1979).

LEHR 1991: André Lehr, *Beiaardkunst in de Lage Landen* (Tielt/Baarn 1991).

LENARDUZZI 2019: Carolina Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek. De belevingswereld van een religieuze minderheid 1570-1750* (Nijmegen 2019).

VAN LOON-VAN DE MOOSDIJK 2004: E. Van Loon-van de Moosdijk, *Goet ende wael gheraect. Versieringsmotieven op luid- en speelklokken uit de Middeleeuwen en Renaissance in het hertogdom Brabant 1300 tot 1559* (Nijmegen 2004).

LUYCKX 2002: Jac. J. Luyckx, "Interview Pastor B. Speekenbrink", in: *Bossche Bladen* 4, december (2002) 118-120.

MARGRY 1982: P. Margry, *Bedevaartplaatsen in Noord-Brabant* (Eindhoven 1982).

MARGRY E.A. 1998: P.J. Magry e.a., *Bedevaartplaatsen in Nederland, deel 2, Noord-Brabant* (Amsterdam 1998).

MEEUSSEN 1996 A: Jan Meeussen, "Pater Désiré Abbeloos, een Opwijkse martelaar in China I", in: *HOM* 3 (1996) 2-8.

MEEUSSEN 1996 B: Jan Meeussen, "Pater Désiré Abbeloos, een Opwijkse martelaar in China II", in: *HOM* 4 (1996) 2-8.

MEIJER 1897: G.A. Meijer o.p. "De predikheeren te 's-Hertogenbosch 1296-1770" (Nijmegen 1897).

MEINDERSMA 1909: W. Meindersma, *De gereformeerde Gemeente te 's-Hertogenbosch 1629-1635* (Zaltbommel 1909).

MEINDERSMA Z.J. : Dr. W.Meindersma, "Stooringe van R.K. Bedehuizen", in: *Nieuw Theologisch Tijdschrift IV* (z.j., circa 1915).

MEINDERSMA 1929: W. Meindersma, *De Hervormde Gemeente te 's-Hertogenbosch 1629-1929. Gedachtenisrede* (Huis ter Heide 1929).

MESU 2001: Peter Mesu, *Uurwerkmaker in 's-Hertogenbosch. Rapport over het uurwerk van de Sint-Cathrien* ('s-Hertogenbosch 2001).

VAN MILTENBURG 1990: John van Miltenburg, "Behoud kerkmonumenten zorgelijk", in: *Brabants Dagblad* (januari 1990).

MOLHUYSEN 1974: P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (Amsterdam 1974).

MOLHUYZEN 1994: Henny Molhuizen, "Bosch Marieke", in: *Oe gotte kek daor* 45 (1994).

MOLHUYZEN 1997: Henny Molhuizen, "Verdwenen straatbeelden: Zuidwal", in: *Brabants Dagblad* (3 april 1997).

DE MOOIJ 1989: Charles de Mooij, *Eindelyk uit d'Onderdrukking* (Zwolle 1989).

MOSMANS 1919: Alph. G.J. Mosmans, "Pater Gerardus Syben, predikheer te 's-Hertogenbosch", in: *Bossche Bijdragen III* (1919-1920), 256-262.

MOSMANS 1921: Alph. G.J. Mosmans, *De organisten der Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1921).

MULDERS 2016: Rien Mulders, "Het Wonder van de Sint-Cathrien", in: *Bossche Kringen* 2 (2016), 66-67.

NN 1947: NN, *100 jaar Vincentiuswerk in de parochie van Sint-Cathrien 's-Hertogenbosch 1847-1947* ('s-Hertogenbosch 1947).

NN 1950: NN, *Feestgids ter gelegenheid van het Gouden Priesterfeest van Hoogerwaarde Heer A. Lange* ('s-Hertogenbosch 1950).

NN 1951: NN, (firma L. Verschuieren), *Plan orgelrestauratie* (Heijthuijsen 1951).

NN 1962: NN, “Dependance van Jeugdhuis in gebruik genomen”, in: *Brabants Dagblad* (13 maart 1962).

NN 1964: NN, *Parochiegids Sint-Cathrien* ('s-Hertogenbosch 1964).

NN 1965: NN, “Afscheid van pastoor van Loon van de parochie Sint-Cathrien”, in: *Brabants Dagblad* (27 december 1965).

NN 1973: NN, “Bossche binnenstadskerken vormen complex probleem”, in: *Brabants Dagblad* (20 april 1973).

NN 1994: NN, “Sint-Cathrien in de steigers”, in: *Brabants Dagblad* (1994).

NN 1996: NN, “Toren prijkt weer op Cathrienkerk”, in: *Brabants Dagblad* (15 april 1996).

NN 2000: NN, “Sint Jacob uit de roulatie”, in: *Brabants Dagblad* (10 oktober 2000).

NN 2001: NN, “Bosch Marieke feest van herkenning”, in: *Brabants Dagblad* (januari 2001).

NN 2008: N.N., *De Johannes van Damascusgemeenschap* ('s-Hertogenbosch 2008).

NN 2015 A: NN, “Toekomst van orgel Sint-Cathrien ongewis”, in: *Het Brabants Dagblad* (8 mei 2015).

NN 2015 B: NN, *Nieuwsbrief Pastorale Eenheid H. Maria en H. Johannes mei* (2015).

NN 2019 A: NN, “Citymarketing: Impressie van theater in de kerk”, in: *Het Brabants Dagblad* (12 februari 2019).

NN 2019 B: NN, “De Catharinakerk staat nog leeg”, in: *Brabants Dagblad* (12 februari 2019).

NN 2019 C: NN, “Eindelijk kan de organist weer spelen”, in: *Het Brabants Dagblad* (24 mei 2019).

NN 2022: NN, “Mariaparochie start renovatie pastorie Sint Cathrienkerk”, in: *Brabants Dagblad* (9 november 2022).

VAN OUDHEUSDEN & TUMMERS 2010: Jan van Oudheusden, Harry Tummers, Anton Schuttelaars e.a., *De Grafzerken van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2010).

PAQUAY 2015: Valentijn Paquay, “Het Cathrienklokje: uit een ver verleden”, in: *Bossche Kringen* 6 (2015) 39-42.

PAS 2000: Stephan Pas, *Rondom de Sint Jacobskerk. Syllabus cursus Boschlogie* ('s-Hertogenbosch 2000).

PEIJNENBURG 1975: J.W.M. Peijnenburg, “Een Brabants conflict om het Concordaat van 1801”, in: *Varia Historica Brabantica IV* (1975) 239-297.

PEIJNENBURG 1977: J.W.M. Peijnenburg pr., “Enige aantekeningen over de St.-Catharinakerk te 's-Hertogenbosch”, in: *Boschboom Bladeren* 21 (1977) 38-43.

PEIJNENBURG 1981: J.W.M. Peijnenburg, “Het dagboek van bisschop Michaël Ophovius 4-8-1629 – 31-12-1631”, in: *Boschboom Bladeren* 26 (1981) 7-13.

PEIJNENBURG 2009: Dr. J.W.M. Peijnenburg, *Van Roomsche zegeningen en Paapsche Stoutigheden. De geschiedenis van het Bisdom van 's-Hertogenbosch 1559-2009* (Nijmegen 2009).

PIJFERS & ROES 1996: H. Pijfers en J. Roes, *Memoriale, katholiek leven in de 20e eeuw* (Zwolle 1996).

ORTEGIES 1999: Marcel Portegies, *Dood en begraven in 's-Hertogenbosch, Het Sint-Janskerkhof 1629-1858* (Utrecht/'s-Hertogenbosch 1999).

ROELVINK 2003: Veronique Roelvink, *De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap sedert 1318 te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2003).

ROELVINK E.A. 2017: Henrik Roelvink e.a., *Gehangen heiligen, de Martelaren van Gorcum* (Berne Media 2017).

VAN ROON 2010: M. van Roon, *Goud, zilver & zijde. Katholiek textiel 1830-1965* (Zutphen 2010).

ROOVERS & VAN DER MEIJDEN 2014: Paul Roovers en Domien van der Meijden, “Kerkgebouwen blijven nog even”, in: *Brabants Dagblad* (19 februari 2014).

ROOVERS 2015: Paul Roovers, “Eigenaar oude justitiepaleis wil ook Cathrienkerk kopen” in: *Brabants Dagblad* (24 september 2015).

ROOVERS 2021: Paul Roovers, “Klokken in Cathrien gaan luiden”, in: *Brabants Dagblad* (29 januari 2021).

ROOVERS 2022: Paul Roovers, “Parochie moet zes kerken sluiten” in: *Brabants Dagblad* (21 maart 2022).

VAN DER ROS 2010 A: W. Van der Ros, “Willem Hörmann: Ik word gegrepen door alle mooie muziek”, in: *De Orgelvriend* 32 (mei 2010) 9-11.

VAN DER ROS 2010 B: W. Van der Ros, “Najaarsexcursie in Noordoost Brabant” in: *De Orgelvriend* 32 (oktober 2010) 14-18.

ROTTIER 1993: Ruud Rottier, “Jeugdcentrale Boschveld”, in: *Bossche Bladen* 2 (1993).

ROY E.A. 1997: Alain Roy e.a (red.), *Theodoor van Thulden. Een Zuidnederlandse barokschilder. Un peintre baroque du cercle de Rubens* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1991).

SANDERMAN E.A. 1995: D. Sanderman e.a, *Nieuw Handboek voor de kerkorganist* (Zoetermeer 1995).

VAN SASSE VAN YSSELT 1910: Jhr. Mr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1910-1914) deel I.

VAN SASSE VAN YSSELT 1938: Jhr. Mr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, “De uitoefening van den Katholijken godsdienst in de stad en meierij van 's-Hertogenbosch in 1671”, in: *Taxandria jaargang 45* (1938) 108.

VAN SCHAİK 1999: Ton van Schaik, *Katholijken in de twintigste eeuw* (Utrecht 1999).

SCHUTJES 1870: L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch* (Sint-Michielsgestel 1870-1876) deel IV.

VAN SLEUWEN 1982: Ad van Sleuwen, *De Bossche Orgeldagen* ('s-Hertogenbosch 1982).

SLUIJMER 2005: Leo Sluijmer, *Vouwblad met onderzoeksgegevens: Kapel van 't Clooster op den Uylenburch 1488-2005, Walpoort 14* ('s-Hertogenbosch 2005).

SMIT E.A. 1981: Peter Smit e.a. (red.), “Van Spanje naar de Staatsen” (themanummer), in: *Boschboombladeren* 26 (1981).

SPEEKENBRINK 1985: B. Speekenbrink, *Kruiskerk of St. Cathrien* ('s-Hertogenbosch 1985).

STAAL & WINGENS 1997: Casper Staal en Marc Wingens, *Bedevoarten in Nederland* (Zutphen 1997).

VAN DER STEEN 1929: L. van der Steen, “Het Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars in de parochiekerk van St. Petrus Banden te 's-Hertogenbosch”, in: *Bossche Bijdragen X* (1929-1930).

STRIJBOS 1995: Herman Strijbos, *Kerken van heren en boeren* ('s-Hertogenbosch 1995).

STUYT 1917: Jan Stuyt, “De Kruiskerk te 's-Hertogenbosch”, in: *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* 6 (1917) 282-283.

SWEENS & STUYT 1918: A.F.M. Sweens en Jan Stuyt, *De Kruiskerk: Geschiedenis Iconografie der vernieuwde St. Catharina-kerk te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1918).

TACKEN 1995: Tom Tacken, “We mogen er niet nog een keer overheen pappen”, in: *Brabants Dagblad* (november 1995).

TEPE 2012: Roy Tepe, *Oog in oog met de Martelaren van Gorinchem. Tentoonstellingscatalogus Gorcums Museum* (Gorinchem 2012).

TOLSMA E.A. 2008: Marijke Tolsma e.a. (red.), *Prachtig Protestant* (Zwolle 2008).

VAN UFFELEN 2005: Tilly van Uffelen, “Stad naar drie parochies”, in: *Brabants Dagblad* (18 mei 2005).

VANDEKERCHOVE 2012: V. Vandekerchove, “Pieter-Jozef Verhaghen (1728-1811): Brabander in de wereld”, in: *Eeuwenlang verbonden: 750 jaar stedenband Leuven-'s-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2012) 99-107.

VAN DER VAART 1969: J. van der Vaart, “De kerken: St. Jacob, St. Pieter en St. Cathrien te 's-Hertogenbosch”, in: *Boschboom Bladeren* 4 (1969) 63-76.

VAN DER VAART 1976 A: Jos van der Vaart, “Gedachten over onderhoud en nieuwbouw”, in: *Boschboombladeren* 21 (1976) 46-51.

VAN DER VAART 1976 B: Jos van der Vaart, “Bossche Monumentale kerken”, in: *Boschboombladeren* 21 (1976) 1-7 en 38-43.

VAN DER VAART 1977 A: J. van der Vaart, “Het Bossche Kruisbroedersklooster”, in: *Boschboom Bladeren* 21 (1977) 36-37.

VAN DER VAART 1977 B: Jos van der Vaart, “St.-Cathrien, de koepelconstructie”, in: *Boschboom Bladeren* 21 (1977) 44-45.

VAN DER VAART 1982 : Jos van der Vaart, “Het Dobbemonument trait d'union”, in: *Boschboombladeren* 28 (1982) 46-48.

VAN DER VAART E.A. 1985: Jos van der Vaart, J.W.M. Peijnenburg en Arthur Gieles, “Kruiskerk of St. Cathrien. Voormalige Kruisbroederskerk”, in: *Pastorale contactgroep in de wijk St. Cathrien* ('s-Hertogenbosch 1985).

VAN DER VAART 1985 A: Jos van der Vaart: *Kruiskerk of St. Cathrien. Voormalige Kruisbroederskerk* ('s-Hertogenbosch 1985).

VAN DER VAART 1985 B: Jos van der Vaart, *Sint Cathrien of Kruiskerk te 's-Hertogenbosch* *Vouwblad* (1985).

VAN DER VAART 1999: Jos van der Vaart, *De koepel van de St. Cathrien* ('s-Hertogenbosch 1999).

VEELENTURF 2011: K. Veelenturf, “Jan Stuyt, Piet Gerrits, Willibrord Verkade en de School van Beuron”, in: *Desipientia* 1, jrg. 18 (2011) 36-43.

VAN DE VEN 2015: Jos van de Ven, “Zorgen over kunst in Sint-Cathrien”, in: *Brabants Dagblad* (24 september 2015).

VAN DE VEN 2019: Jos van der Ven, “Cathrienkerk weer open en neemt drie jaar de tijd”, in: *Brabants Dagblad* (12 april 2019).

VERMET 1990: Bernard M. Vermet, “cat. 187 (Aanbidding der Wijzen)”, in: A.M. Koldewey (red.), *In Buscoducis 1450-1629* ('s-Hertogenbosch 1990) 302-303.

VERMULST 2019: John Vermulst, *Sint Cathrien of Kruiskerk* ('s-Hertogenbosch 2019).

VOGEL 2008: Ton Vogel, “Jaarboek van een bouwpastoor”, in: *KringNieuws* 1 (2008), 22-23, *KringNieuws* 2 (2008) 18-20, *KringNieuws* 3 (2008) 16-18, *KringNieuws* 4 (2008) 18-20.

VOGEL 2010: Ton Vogel, *Schuilkerken en hun bedienaren in 's-Hertogenbosch 1629-1811* ('s-Hertogenbosch 2010).

VOGEL 2017: Ton Vogel, “De koepel van de Bossche Sint-Catharinakerk 100 jaar”, in: *Bossche Kringen* 5 (2017) 23-27.

VOGEL 2018 A: Ton Vogel, “Het altaarkruis in de Sint-Catharinakerk te 's-Hertogenbosch”, in: *Bossche Kringen* 1 (2018) 64-66.

VOGEL 2018 B: Ton Vogel, “Tekstband op gevel Sint-Cathrienkerk”, in: *Bossche Kringen* 2 (2018) 50-51.

VOGEL 2018 C: Ton Vogel, “De preekstoel van de Bossche Sint-Cathrienkerk”, in: *Bossche Kringen* 4 (2018) 41-44.

VOGEL 2018 D: Ton Vogel, “Geen alledaagse wijzerplaat”, in: *Bossche Kringen* 6 (2018) 54.

VOS E.A. 1997: Aart Vos e.a., 's-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990 (Zwolle 1997).

VOS 2007: Aart Vos, *Burgers, broeders en bazen* (Hilversum 2007).

WERKGROEP KLOKKENINVENTARISATIE 2002: Werkgroep klokkeninventarisatie van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, *Inventarisatie van klokken in en rondom 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2002).

VAN DE ZANDE 2022: Theo van de Zande, “Pastoor verkoopt zes kerken”, in: *Brabants Dagblad* (17 september 2022).

VAN ZUIJLEN 1866: van Zuijlen, *Inventaris der Archieven van de Stad 's-Hertogenbosch. Chronologisch opgemaakt en de voornaamste gebeurtenissen bevattende (Stads Rekeningen van het jaar 1399-1800) II* ('s-Hertogenbosch 1866).

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

ARCHIEF STICHTING KERKELIJK KUNSTBEZIT
NEDERLAND 1978, CATHARIJNECONVENT
UTRECHT.

BISSCHOPPELIJK ARCHIEF, ARCHIEF DIOCESAAN
BOUWBUREAU, 'S-HERTOGENBOSCH.

ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH (ALGEMEEN):

- *Bosch Protocol*
- *Collectie Beeld en geluid*
- *DTB boeken*
- *Werkarchief Bouwhistorie (doos Sint-Cathrien)*
- *Digitaal archief Bouwhistorie (Bouwblokken, niet openbaar)*
- *Gert Oldenbeuving (Adviseur KKOR), Uurwerk en luidklok van de Sint-Cathrien (aanbeveling tot herstel) Ongepubliceerd rapport z.j.*
- *L.A.A. Romeyn, Torenuurwerken Tijd voor Iedereen (Torenuurwerk Registratie Formulier Uurwerk Reg. nr: 680). Ongepubliceerd rapport z.j.*
- *Gemeente 's-Hertogenbosch, Lijst van klokken in bezit van RK. Sint-Cathrien of Kruiskerk (1917-1918) Monumentennr: 21692. Ongepubliceerd rapport z.j.*

ERFGOED 'S-HERTOGENBOSCH (STADSARCHIEF):

- *NL-HtSA 0091, Diaconie 1639-1984, de nrs. 452-470 Collecteboeken 1705-1959.*
- *NL-HtSA 0189, Kerkenraad van de Nederlandse Hervormde Gemeente te 's-Hertogenbosch, 1629-1997:*
 - *Inventarisnummer 1.1: Acta van de Consistorie der Gemeente Jesu Christie tot 's-Hertogenbosch etc. 1629-1636.*
- *NL-HtSA 0915, Parochie Sint Cathrien (Kruiskerk) te 's-Hertogenbosch 1436-1999:*
 - *Inventarisnummer 32: De Broederschap Udense processie.*
 - *Inventarisnummer 86: Briefkapelaan J. Sicking, Aantekeningen over de bouw van de Cathrienkerk (1978).*
 - *Inventarisnummer 138: Rekeningenboek 1773-1832, over 1811.*

- *Inventarisnummer 143: Registrum Memoriale 1852-1885; Aantekeningen van pastoor Johannes Henricus Corstens periode 1841 -1842; pastoor A. Lange en J. van Loon: Memoriale Parochie Sint-Cathrien 's-Hertogenbosch 1920 -1970. A. Sweens: Aantekeningen over de bouw van de Cathrienkerk in het Memoriale 1913-1921 (bewerking Ton Vogel).*
- *Inventarisnummer 144: Boekwerk Notulen 1852-1890.*
- *Inventarisnummer 145: Registrum Decanale 1852-1872.*
- *Inventarisnummer 147: Kasboek KB 1842-1851.*
- *Inventarisnummer 149: Memoriale Pastoor 1893-1966.*
- *Inventarisnummer 150: Notulen Kerkbestuursvergaderingen 1959-1970.*

GERAADPLEEGDE WEBSITES

www.augustijnen.nl
www.bastionoranje.nl
 (Paul Kriele, reprise Bosch Marieke, 2011)
www.bastionoranje.nl
 (Paul Kriele, Podcast, interview Jacques Sicking, kapelaan van de Sint-Cathrien 1983)
www.bossche-encyclopedie.nl
www.brabantorgel.nl/s-hertogenbosch-sint-catharinakerk.
www.delpher.nl
www.erfgoedshertogenbosch.nl
www.s-hertogenboschopdekaart.nl
www.historiek.net
 (R. Schrever, *In het spoor van Rubens*)
www.kruisherer.eu
www.kruiswegstaties.nl/kruisweg
www.nepomukboxmeer.nl
www.orgbase.nl
www.reliwiki.nl
www.vrt.be
 (Y. Jansen, *Het sterfproces van de laatbarok*)
www.wikipedia.org/wiki/Delhay.
www.willem-hormann.nl/sint-cathrienkerk-s-hertogenbosch.

De auteurs

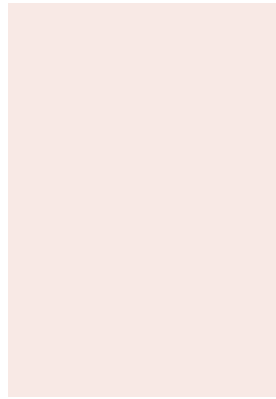
Geert Donkers

*1945 te 's-Hertogenbosch, is gehuwd en woont in St. Michielsgestel. Volgde in 's-Hertogenbosch de Bisschoppelijke Kweekschool en werkte daarna 40 jaar in het onderwijs in deze stad. Studeerde daarnaast Algemene

Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit. Schreef de boekjes *Wim Harzing. Begeesterd kunstenaar* en *Kerk en parochie van het Allerheiligst Sacrament*. Was mede-auteur van *Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig, Congregaties en orden in de 19e en 20e eeuw in 's-Hertogenbosch* en van *Bossche buitenbeelden*. Schreef artikelen in Trajecta, Bossche Bladen en vooral in Bossche Kringen. Is lid van de werkgroep Kerken & Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Ronald Glaudemans

*1964 Dr. A.H.M (Ronald) Glaudemans studeerde stedenbouwkunde en architectuur. Vanaf 1983 was hij naast de studie als vrijwilliger verbonden aan de Bouwhistorische en Archeologische Dienst van de

gemeente 's-Hertogenbosch. In 1993 richtte hij onderzoeksbureau IBID op, dat later werd omgedoopt in BAAC. In 2001 verruilt hij het werk bij een onderzoeksbureau voor de aanstelling van gemeentelijk bouwhistoricus bij de gemeente Amsterdam. Dezelfde functie bekleedt hij sinds 2009 bij de afdeling BAM, nu Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch. In 2017 verdedigt Glaudemans met succes zijn proefschrift over de bouwgeschiedenis en bouwsculptuur van de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch.

Francien van den Heuvel

*1956 te 's-Hertogenbosch. Zij werkte ruim 38 jaar op het brede gebied van (gemeente-) financiën. Naast een fulltime baan volgde zij eerst relevante vakopleidingen, waarna zij in 2011 een studie

kunst- en cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit afrondde. Daarna startte zij een promotieonderzoek naar de omgang van 's-Hertogenbosch met het steeds terugkerende hoog water in de periode 1740–1995. Dit rondde zij in 2021 af met een dissertatie getiteld *'s-Hertogenbosch, eiland in een onmetelijke zee*. Bij de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch is zij lid van de redactie van *Bossche Kringen* en van de werkgroep Water en Landschap. Zij publiceerde onder meer in *Bossche Kringen*, *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, en de heemkundebladen *Rosmalla*, *Schatten van Vught* en *Met Gansen Trou*. Voor het boek *Vijf eeuwen Sint-Cathrien in 's-Hertogenbosch* verzorgde zij de eindredactie.

Toine Janssen

*1953 te 's-Hertogenbosch. Opleiding: Sint-Janslyceum en Katholieke Pedagogische Academie te 's-Hertogenbosch. MO geschiedenis aan de Katholieke Leergangen. Voorheen

werkzaam in het basisonderwijs. Lid van de werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Publicaties over de geschiedenis van verschillende parochiekerken in 's-Hertogenbosch en Vlijmen. Artikelen in *Kringnieuws*, *Bossche Kringen*, *heemkundeblad Met Gansen Trou* en voor de website van de *Bossche Encyclopedie*.

Harry Kelder

*1940 te Rotterdam. Was leraar natuurkunde tot 1995. En was vervolgens tot 2016 lid van het stichtingsbestuur van Walco Group of Companies B.V., een vastgoedonderneming. Is lid van de werkgroep Kerken en Kloosters

van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Han Keur

*1940 te Scherpenisse (Z). Volgde een civiel-technische HBO opleiding aan het Zeeuws Technisch Instituut te Goes. Was vanaf 1965 werkzaam bij Rijkswaterstaat 's-Hertogenbosch in diverse leidinggevende

functies. Behaalde via avondstudie het diploma Betonconstructeur. Hij volgde als amateur-organist orgelonderricht aan de Stedelijke Muziekschool te Breda bij de organist/componist Daan Manneke. Sinds zijn deelname aan de werkgroep Kerken en Kloosters in 2017 heeft hij de orgels in de stad als aandachtsgebied. Publiceerde daarover een inventarisatie in enkele boeken, uitgegeven door de Kring Vrienden in 2017 en 2020 en enkele artikelen in *Bossche Kringen*. Is sinds 2002 Lid in de orde van Oranje Nassau.

Ton Raes

Bosschenaar sinds 1830. In dat jaar trouwde een Belgische korporaal, mijn betovergrootvader Willem, met een Hervormde Bossche schone en vestigde zich aan de Volderstraat. Hij is de stamvader van

alle Bossche Raezen. Ik ben in 1948 geboren op de Acaciasingel en met een onderbreking van 12 jaar, ben ik mijn leven lang Bosschenaar gebleven. Van 1973 tot 1986 hebben mijn vrouw en ik met ons groeiend gezin in Oss gewoond vanwege mijn werkzaamheden bij Organon. Dat was toen min of meer gebruikelijk: je ging wonen in de plaats waar je werkte. Later was dat niet meer zo nodig en vanaf 1986 wonen we in de Maaspoort. Tot mijn pensionering in 2011 heb ik in verschillende functies bij Organon gewerkt. Ergens rond 2007 ben ik lid geworden van de werkgroep Kerken en Kloosters. Toen mijn pensionering naderde heb ik Boschlogie I en II gedaan en ben ik in 2011 opgeleid tot Stadsgids. Later werd ik ook gids in de St. Jan en in het Zwanenbroedershuis. Sinds 2020 help ik binnen de Commissie Na- en Bijscholing met het organiseren van lezingen voor Stadsgidsen.

Ton Vogel

*1943 te 's-Hertogenbosch. Na het Sint-Janslyceum, de Bisschoppelijke Kweekschool en militaire dienst heb ik 41 jaar als leerkracht gewerkt. De langste tijd op het Instituut voor Doven in Sint-Michiëlsgestel.

MO-A en MO-B Pedagogiek aan de Leergangen in Tilburg. Boschlogie en stadsgidsenopleiding, (1992). Vanaf 2001 actief lid van de werkgroep Kerken en Kloosters van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Publicaties, o.a. *'Schuilkerken en hun bedienaren in 's-Hertogenbosch 1629-1811'*, artikelen in de *Bossche Encyclopedie*, *Kringnieuws*, *Bossche Kringen* en medeauteur van *'Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig, Congregaties en orden in de 19e en 20e eeuw in 's-Hertogenbosch'*, ook een uitgave van de Kring. In 1966 in de Sint-Cathrien gehuwd. (Zie afbeelding 13.1.)